



MOKSLAS
VISIEMS

VIKTORIJA DAUJOTYTĖ

POPULIARIOSIOS LITERATŪROLOGIJOS VERSIJA





MOKSLAS
VISIEMS

VIKTORIJA DAUJOTYTĖ

POPULIARIOSIOS
LITERATŪROLOGIJOS
VERSIJA

VILNIUS | 2022

Knygų serija „Mokslas visiems“ yra leidžiama įgyvendinant Lietuvos mokslų akademijos kartu su partneriais vykdomą projektą „Nacionalinės mokslo populiarinimo priemonių sistemos sukūrimas ir įgyvendinimas“, kuris yra finansuojamas Europos socialinio fondo lėšomis.

TEISĖS GINAMOS. Šį leidinį draudžiama atkurti bet kokia forma ar būdu, viešai skelbti, įskaitant padarymą viešai prieinamą kompiuterių tinklais (internete), išleisti ir versti, platinti jo originalą ar kopijas parduodant, nuomojant, teikiant panaudai ar kitaip perduodant nuosavybėn. Draudžiama šį kūrinių, esančių bibliotekose, mokymo įstaigose, muziejuose arba archyvuose, mokslinių tyrimų ar asmeninių studijų tikslais atkurti, viešai skelbti ar padaryti viešai prieinamą kompiuterių tinklais tam skirtuose terminaluose tų įstaigų patalpose.

ISSN 2351-5368

ISBN 978-9986-08-092-3

© Lietuvos mokslų akademija, 2022

Nuotraukos iš Lietuvos literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos fototekos fondų.

Turinys

Pratarmė . . . 9

POPULIARIOJI LITERATŪROLOGIJA HUMANISTIKOS HORIZONTUOSE . . . 15

Pasmės kelias – tarp paprasto ir sudėtingo . . . 17

Į kitą laiką kaip į kitą erdvę . . . 30

Moralinės kolizijos . . . 37

Žmogaus tiesos nėra vienareikšmės . . . 42

SENAS VADOVĖLIS: LIETUVIŲ LITERATŪRA, XX A. PRADŽIA IR PIRMOJI PUSĖ . . . 67

XX amžiaus pradžia (1900–1918) . . . 71

Laikotarpio ribos . . . 71

Naujos nuostatos . . . 72

Kultūrinė veikla . . . 74

Literatūrinė spauda . . . 75

Literatūros padėtis . . . 78

Amžiaus pradžios literatūros moterys ... 80

Žemaitė ... 85

Gabrielė Petkevičaitė-Bitė ... 104

Lazdynų Pelėda ... 112

Šatrijos Ragana ... 123

Grožio ir prasmės ieškotojai ... 139

Vydūnas ... 143

Jonas Biliūnas ... 160

Ignas Šeinius ... 182

Skirtingi poezijos keliai ... 195

Pagrindiniai eilėraščių tipai ... 197

Jaunų poetų likimai ... 203

Edmundas Steponaitis ... 206

Zigmas Gėlė ... 208

Julius Janonis ... 212

XX a. pirmoji pusė ... 221

Nepriklausomos Lietuvos kultūros situacija ... 221

Literatūros sąjūdžiai ir programos. Kūrybinis maištingumas ... 228

Išipareigojimai tautai ir tradicijai ... 231

Universalūs kūrėjai ... 234

Antanas Vienuolis ... 236

Juozas Tumas-Vaižgantas ... 250

Vincas Krėvė ... 265

Tautinis literatūros savitumas ir visuotinumas ... 288

Balys Sruoga ... 289

Vincas Mykolaitis-Putinas ... 307

Lietuvių literatūros modernėjimas ... 348

Kazys Binkis ... 349

Jurgis Savickis ... 363

Savitų poetų karta ... 371

Jonas Aistis ... 373

Salomėja Nėris ... 391

Antanas Miškinis ... 413

Bernardas Brazdžionis ... 424

Skirtingais keliais ... 435

Kazys Boruta ... 436

Antanas Vaičiulaitis ... 446

Petras Cvirka ... 460

Ieva Simonaitytė ... 472

Epilogas ... 489

Bendrinimai, pratęsimai ... 489

Kur einame, ką matome, ko tikimės ... 497

Apie sielą ir apie manifestą ... 509



Pratarmė

Sąmoningesnis žingsnis į populiariąją humanitariką, paremtą fenomenologine hermeneutika, yra „Patirties žodynas“¹. Rašydama šią knygą, nors ir labiau centruodamasi į patirties pavidalus, permąščiau ir populiariosios humanistikos atramas. Tebepasitikiu mintim, kad „literatūra gali pavedėti žmogų ir jo paties linkui. Padėti susivokti – ir per *kito*, *kity* suvokimą.“ Čia – žmogaus, jo gyvenimo ir literatūros sąlyčiuose ir gali prasidėti populiariai arba *paprastai* suprantama literatūra ir savitu būdu, neatskiriant nuo kuriančiojo ir suvokiančiojo patirties, literatūrą tirianti literatūros fenomenologija. Tie patys žodžiai, kuriais kalbame ir iš kurių rašomi gražūs eilėraščiai. „Tie patys žodžiai“ (1980), – taip Marcelijus Martinaitis yra pavadinęs savo eilėraščių knygą. Literatūros fenomenologija palanki populiariesniam kalbėjimui apie literatūrą, jungiančiam skaitančiojo dėmesį tekstui ir sau, tam, kas patirta, atsimenama.

Atskirai mąstyti apie tai, kaip populiariau, paprasčiau kalbėti apie literatūrą, pradėjau nuo savo *mokomosios knygos* XI klasei, išleistos 1992-ųjų rugsėjui. Apie XX amžių, apie jo pradžią. Kaip skubėta, kaip tikėta, kad tai padaryti svarbu. Nebuvo sunku, nieko neturėjau pakeisti savo mąstyme, kuriuo rėmiausi ir skaitydama paskaitas studentams. „Pratarmė“, kurią šviesu prisiminti: „XX a. pradžios lietuvių tauta savo kultūra ir literatūra iškyla ne tik kaip vargstanti, kovojanti, bet ir kurianti grožį, sprendžianti tas pačias būties problemas, kurios buvo svarbios ir to meto Europai. Iškyla pagrindinis šio laikotarpio lietuvių kultūros vardas – Mikalojus

¹ Viktorija Daujotytė, Patirties žodynas. Populiarioji literatūros fenomenologija, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010, 280 p.

Konstantinas Čiurlionis. Jauniems kūrėjams jis teikė pasitikėjimo, padėjo suprasti, kad menininko uždaviniai ypatingi, kad kūrybos negalima apriboti tuo, kas matoma, apčiuopiama. Arba tuo, kas atrodo šiandien svarbiausia, aktualiausia. Tauta yra savo kalboje, kultūroje. Tik čia galima jos ieškoti /.../. Literatūros tekstas – kultūros ženklas. Jį reikia sugebėti suprasti. Kultūringas žmogus turi sugebėti teisingai perskaityti svarbiausius žmonijos ir savo tautos kultūros tekstus. Pabrėžiu: *teisingai perskaityti kūrinį kaip kultūros tekstą*.²

Pasitikėdama citavau Jono Strielkūno eilėraštį „Klausimai“, kuriais kreipiamasi į protėvius:

*Kaip meldės jie? Kaip jie nuo priešų gynės?
Ar jautė, kur galų gale nueis?
Ar esame mes tos pačios tėvynės?
Ar galima kalbėtis man su jais?*

Branduolys, iš kurio buvo parašytas ir po ketverių metų išleistas vadovėlis³, pakartotas 1998-aisias, šioje knygoje vadinamas *senu vadovėliu*. Jau be Jono Strielkūno klausimų. Bet su dar labiau paryškinta teze: „Svarbiausia žmogui yra susikalbėti ir būti suprastam. Susikalbėti ir būti suprastam. Literatūra ugdo mumyse supratimo ir susipratimo, susikalbėjimo galimybes.“

Vadovėlis rašytas pulsuojant Atgimimo nuotaikoms ir pasiryžimams, tikint, kad prigimtoji literatūros istorija, jos pagrindiniai autoriai yra būtinoji mokyklinio ugdymo turinio dalis, suteikianti tautos, valstybės, kultūros suvokimo pamatus. Kad XX a. pradžia ir vidury, bendriausia prasme pirmoji pusė, yra svarbiausių lietuvių literatūros pokyčių, jos viršūnių, sinchronizacijos su Vakarų Europos literatūra periodas. Vadovėlis yra sulaukęs gerų mokytojų atsiliepimų, netgi patikinimų, kad juo ligi šiolei naudojasi. Bent kaip pagalbinė mokytojo knyga. *Senas literatūros vadovėlis*,

² Viktorija Daujotytė, Lietuvių literatūra, XX a. pradžia (1900–1918). Mokomoji knyga XI klasei, Kaunas: Šviesa, 1992, p. 3–4.

³ Viktorija Daujotytė, Lietuvių literatūra, XX a. pradžia ir pirmoji pusė. Vadovėlis XI klasei, Kaunas: Šviesa, 1996, 452 p.

pirminiu pavidalu išleistas prieš trisdešimt metų, iš dalies perrašytas, papildytas leidžiant 1996-aisiais, kartojant 1998-aisiais.

Vadovėlio, kaip glaustos literatūros istorijos, sampratą naujaisiais laikais įtvirtino Vanda Zaborskaitė, „Trumpoje lietuvių literatūros istorijoje“ suformulavusi bendresnį siekimą „suprasti savąją kultūrą, aktyviai ir kūrybiškai dalyvauti jos vyksme“, stengiantis suvokti, „kaip ji radosi, augo, turtėjo, vis labiau aprėpdama žmogaus egzistenciją svarbiausiais jos atžvilgiais.“⁴

Peržiūrėjusi tai, kas parašyta prieš ketvirtį amžiaus, jau remiantis atsiužinėjusiu nepriklausomo gyvenimo kultūriniu sąmoningumu, supratau, kad šį vadovėlį galima suvokti ir kaip trumpą, paprastą kalbą parašytą savosios literatūros tarpsnio istoriją. Kad *senas vadovėlis* gali atlikti ir pažintinę, šviečiamąją funkciją, paskatinti iš naujo perskaityti Lazdynų Pelėdos „Klajūną“, Antano Vienuolio „Paskenduolę“, Petro Cvirkos „Vaikų karą“, Kazio Binkio „Generalinę repeticiją“. Sugrįžti prie Vydūno. Prisiminti Julij Janonį. Pamąstyti apie Ievą (Ėvę) Simonaitytę, Kazį Borutą. Daug vardų, reikšmingų ir įdomių, nebepatenkančių ne tik į vadovėlius, bet praslystančių ir pro lituanistiką studijuojančių akis. Tad toks kintančio laiko išplėstas vadovėlis gali tapti populiariosios literatūros istorijos, turinčios ir būtinąją literatūros supratimo, vertinimo, pamatą, versija. Ši versija tarsi peršviesta egzistencinių atožvalgų į dabarties laiką, persmelktą karo – Rusijos įsiveržimo į Ukrainą. Radosi būtinybė ir bent trumpai reflektuoti hitlerinės okupacijos bei dramatiškąjį pokarį, prieinančią iki aritmetinio XX a. vidurio. Pokariu, paženklintu partizaninio karo, Lietuvos kultūroje prasitęsia europinio *katastrofizmo* laikas. Įvykiai Ukrainoje šį laiką dar labiau išryškina.

Populiariosios literatūrologijos, o bendresne prasme ir humanistikos, mintis rutuliojosi ir iš studijos apie Arvydo Šliogerio filosofiją⁵. Frazė „Mano elementorius buvo Homeras“ yra svarbus filosofo pranešimas apie savo pradžią, iš Homero „Odisejos“ tėvas, klasikinių kalbų mokytojas, jį mokęs skaityti. Vadovėlis būtinas, bet jis gali būti ir visai nevadovėliškas. Homeras – Europos

⁴ Vanda Zaborskaitė, *Trumpa lietuvių literatūros istorija*. Vidurinės mokyklos 11–12 klasei. I dalis, Vilnius: Baltos lankos, 2000, p. 7.

⁵ Viktorija Daujotytė, Arvydas Šliogeris. „Mano elementorius buvo Homeras“, Vilnius: Odilė, 2021, 307 p.

literatūros ir filosofijos, dar persmelktos mitinių vaizdinių, pradžia. Frazė, iškelta į pavadinimą, reiškia ir atsargų knygos kreipimąsi į tuos, kurie dar neužmiršę elementoriaus, pradžios knygos, kurių rankose tebėra ir mokomosios knygos. Filosofijos sunku mokyti bendrai, pagal programą. Arvydo Šliogerio įspėjimas filosofinių dienoraščių knygoje „Post scriptum“ (1992): „Kaip akį saugok savo individualumą.“ Kurtis ir saugoti individualumą reiškia ir dvasios ugdymą filosofinės refleksijos pagavai. Rašant apie Arvydą Šliogerį, stiprėjo pojūtis, kad visuomenės, ypač priaugančios jos dalies, kultūrai svarbios ne tik grynosios literatūros ar filosofijos formos, bet ir jų apmąstymai, refleksijos, populiariesnė sklaida. Kad rūpestis mokykla, tiesioginiai ir netiesioginiai kreipiniai į mokyklą, į jauną auditoriją reiškia ir bendresnius kultūros siekinius, neišdalytus į atskirus barus.

Vadovėlis apie XX a. lietuvių literatūrą parodo, kiek apie rašytojus ir jų kūrybą sugebėta pasakyti prieš kelis dešimtmečius, kaip mąstyta, vertinta. Daugumas minčių atrodo nepakitusios. Ir šiandien pasitikiu, kad „visa, kas yra literatūroje, yra jos kalboje“, kad „klausydamiesi kūrinio kalbos, girdime patį kūrinį“.

Svarbus tebėra ir tikrinantis klausimas: ką laiku, kai ilgai atskirti nuo Vakarų akademinės humanitarinės tradicijos įžengėme į nepriklausomybę, pajėgta suprasti apie XX a. literatūrą, jos kintantį laiką, apie kalbamąjį, sakomąjį, pasakojamąjį pasaulį, apie žmogaus patiriamą kūrinio tūrį. Apie tikrovę, kuri gyva tik raštu, parašymu. Ką bendruosiuose literatūros tyrimuose reiškė literatūros vadovėliai XI ir XII (III ir IV gimnazijos) klasėms, pradėti rašyti tik pajudėjus sąstingui, dar 1988 metais. Svarbiausia man buvo ir liko XX a. pirmoji pusė, nuodugniau išvaikščiota ir paskaitose Vilniaus universiteto studentams. Antrąją XX a. literatūros vadovėlio dalį (iki tuometinės dabarties, kuri dabar jau istorija), rašėme kartu su Elena Nijole Bukeliene. Prie vadovėlinių XX a. lietuvių autorių esu grįžusi atskirose knygose ar straipsniuose (prie Adomo Mickevičiaus, Žemaitės, Šatrijos Raganos, Vaižganto, Jono Biliūno, Vinco Mykoliaičio-Putino, Salomėjos Nėries, Vytauto Mačernio, Broniaus Krivicko, Justino Marcinkevičiaus, Česlovo Milošo, Romualdo Granausko, Juditos Vaičiūnaitės, Sigito Gedos...). Literatūros paskaitų ir seminarų kursai Vilniaus universitete sutelkti į XX a. Turėjau *asmeninių autorių ir asmeninių kursų*.

Įrašas pieštuku „Literatūros vadovėlio XI klasei“ (1996) priešlapyje: „Ieškojau vienos savo minties apie Igno Šeiniaus „Kuprelį“. Atsiverčiau, pradėjau vartyti, užsiskaičiau. Tokio skaidraus žvilgsnio į literatūrą gal jau ir nebeturiu, taip nebeparašyčiau. Laikas toks buvo, Nepriklausomybės pradžia, kupina vilčių ir šviesių iliuzijų: jei pasakysi, jei pajėsi pasakyti, bus ir kas išgirs.“ Žmogaus pasaulis keičiasi iš to, kas pasakoma ir kas išgirstama. Ar ne todėl rašomi ir vadovėliai, ar ne todėl atsiverčiami ir *seni vadovėliai, elementoriai*. Mūsų pirmoji knyga – Martyno Mažvydo – yra ir mūsų pirmasis elementorius, *pradžiamokslis*.

Cituotas įrašas: 2022 01 28; dar beveik mėnuo iki Rusijos karo Ukrainoje. „Populiariosios literatūrologijos versija“ pradėta formuoti jau *kitu laiku*. Bet ir apsiniaukęs laikas yra darbo laikas.

Grįžimo pasija. Grįžti prie literatūros svarstymų. Prie jau laiko nutolino vadovėlio. Prie *populiariosios literatūrologijos* versijos.

Vadovėlį, išleistą prieš ketvirtį amžiaus, palikti populiariosios žiūros į literatūrą centre.

Kaip daiktą ir kaip metaforą.

Kaip atsargią viltį, kad vadovėlis, jei jis turėjo autorinę žymę, gali peržengti tik vadovėlio ribą, išryškinti momentus, svarbius ir populiariajai literatūrologijai.

Šviesiai paminėti Eleną Bukelienę ir Albertą Zalatorių, vadovėlį palankiai recenzavusius.

Dar sykį padėkoti gerą žodį savo recenzijoje ištarusiai Violetai Tapinienei, mokytojai, kuriai vadovėlio nereikėjo.

2022 m. gegužės 15 d.



Populiarioji literatūrologija humanistikos horizontuose

Prasmės keliai – tarp paprasto ir sudėtingo

Humanistikos vadovėliai formuoja visuomenės lūkesčius: pastangas perduoti ateičiai tai, ką kalbos kūrybos būdu esame perėmę iš ankstesnių kartų, ką pakeitėme, papildėme, atnaujinome. Perspėti: ko netekome, praradome. Literatūros vadovėliai itin jautrūs laikui, tai labiausiai kintanti literatūrologijos forma. Bet ir kisdamas vadovėlis išlaiko pastovių atramų. Prasmės akcentas – gal ir svarbiausia atrama, kertinė. Kas svarbu? Kam? Dėl ko? Kodėl? Prasmės keliai yra pagrindiniai humanistikos keliai. Tarp paprasto ir sudėtingo. Iš vieno į kitą. Ir atgal. Vienam persmelkiant kitą. Paprasta, skaidri mintis gali duoti impulsą sudėtingai mąstymo struktūrai. Sudėtingas mąstymas gali būti redukuotas į paprastą mintį. Populiarioji mokslotyra gali būti ir *grįžtamoji*, grąžinanti prie to, nuo ko ir prasidėjo: prie pirminių pastebėjimų, patirčių. Prie to, ką galima pasakyti paprastai, kiek įmanoma, aiškiau. Nuo sudėtingo grįžti prie paprasto, suvokiant, kad ribos tarp jų nėra. Jurgio Baltrušaičio, poeto ir fenomenologinės meno sampratos grindėjo, mintis iš 1906 m. pavasario laiško: „Kuo labiau gilinuosi į gyvenimą, tuo labiau jaučiu didįjį mažų dalykų svorį. Ne anksčiau kaip prieš metus sudėtingiausia pasaulyje man buvo Ludwigo van Beethoveno simfonija, o štai dabar mane visiškai sutrikdo žvirblio čirškesys... /.../ Laiške į Stokholmą aš rašiau jums apie vienintelį ir paskutinį priesaką: *stebėtis*. Nes visas pasaulyje nuostabu, o labiausiai – laukų ramunė.“⁶ Jei populiarių kalbėjimų ar rašymą apie literatūrą, sekdami Jurgiu Baltrušaičiu, prilygintume žvirblio čirškesiui, liktume pakeliui

⁶ Jurgis Baltrušaitis, „Apimti žmogų iki dugno“. Sudarė ir parengė Gediminas Mikelaitys, Vilnius: Aidai. 2001, p. 138.

į tiesą. Populiarioji literatūrologija – tai paprastas, populiarius kalbėjimas apie literatūrą, jaučiant sudėtingų kūrinio vertinimo problemų alsavimą.

Populiarioji literatūrologija lietuvių kultūroje – ne naujiena. Labiau pastebimi jos pėdsakai XX a. pradžioje, formuojantis *naujajai literatūrai*, bandant ją apibūdinti, sudominti visuomenę, sulaukti paramos. Literatūra stiprėja, profesionalėja tirama, analizuojama, vertinama. Būtina rašyti literatūros istoriją. Būtinai literatūros vadovėliai. Iš tekstų, kurie galėtų būti laikomi populiariąja literatūrologija, susidarytų nemaža antologija. Bet vis dar nenubrėžta populiariosios lietuvių literatūrologijos istorijos linija, neatskiriama ir nuo bendrųjų humanistikos horizontų, einanti ir per literatūros didaktiką. Populiariosios literatūrologijos tekstų yra ir žymių literatūrologų darbuose.

Savitą žymę populiariojoje literatūrologijoje yra palikusi ir akademikė Vanda Zaborskaitė (1922–2010). Ji laikytina ir viena svarbiųjų akademiko Vinco Mykolaičio-Putino literatūrologinės tradicijos, taip pat populiariosios, tęsėjų ir jo asmenybės populiarintojų. Vinco Mykolaičio-Putino „Naujoji lietuvių literatūra“, I tomas (1936), išleistas Humanitarinių mokslų fakulteto, vadinasi, skirtas studijoms. Bet „Autoriaus žodyje“ pasakyta, kad „šis darbas nėra vadovėlis mokytis, bet skirtas ir platesniam skaitytojų ratui“. Platesnis skaitytojų ratas yra populiarsnės mokslo versijos sąlyga. Vinco Mykolaičio-Putino „Dienoraštis, 1938–1945“ (2022), prie kurio išsaugojimo Vanda Zaborskaitė yra prisidėjusi, yra svarbus ir kaip literatūros suvokimo, buvimo žmogaus gyvenime dokumentas. Ir populiarsnis literatūros mokslas negali apeiti literatūros svarbumo dėmens.

Su autoritetingais akademikų Vinco Mykolaičio-Putino bei Vandos Zaborskaitės vardais sietinas ir Lietuvos mokslų akademijos dėmesys humanistikai, taip pat ir literatūrologijai, jos populiarinimui. Humanitarams vaduojantis iš marksizmo estetikos vienpusiškumo, itin svarbi buvo Vandos Zaborskaitės knyga „Eilėraščio menas“ (1965), sulaukusi kelių leidimų, klojusi eilėraščio supratimo, interpretavimo pamatus. Literatūros ir jos mokslo populiarinimo kelią platino ir jos „Šimtas literatūros mįslių“ (1983), kurią pati autorė vadino „lengvo pasiskaitymo knygele“. Lengvas skaitymas (ar pasiskaitymas) dera populiarsniam žvilgsniui į literatūrą. Populiarius – ir ne tik tarp studentų – buvo

originalus Vandos Zaborskaitės „Literatūros mokslo įvadas“ (1982), susilaukęs ir kritiško ideologinio vertinimo, nes neatitiko kai kurių marksistinės estetikos postulatų. Svarbiausioms vadovėlio mintimis, vertinimais Vanda Zaborskaitė išliko laisva ir nepriklausoma, nors vadovėlį rašė lydimai ir išankstinio ideologinio įtarumo, juk buvo priversta išeiti iš Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedros. Populiariai, bet neperžengiant filologinio tikslumo, vadovėlyje aptarta grožinės literatūros esmė ir funkcijos. Praktiškai atsakyti į klausimą, kas yra grožinė literatūra, nesunku. O iš tiesų gana komplikuota. Iškėlę teiginį, išgirstame ir abejonę ar net paneigimą. Gal poezija išsiskiria metaforomis, epitetais, palyginimais? Bet juk „galima rasti eilėraščių, kuriuose nėra nė vienos metaforos“⁷. Eidama ir populiariu klausimų kėlimo ir atsakymų komplikavimo keliu, autorė aktyvino studentų ir bendriau literatūra besidominčių sąmonę. Turėdama ryškių eseistinio rašymo gabumų, Vanda Zaborskaitė daug literatūros ir jos istorijai svarbių minčių yra išsakiusi laisva forma parašytame „Autobiografijos bandyme“ (2012), dienoraščiuose („Dienoraščiai, 1941–2010“; 2019), laiškuose („Tai aš, rašau...“, 2019). Akademikė, įžymi lietuvių literatūros profesorė, rūpinosi ir mokykliniais vadovėliais, parašė dviejų dalių „Trumpą lietuvių literatūros istoriją“ (2000), 11–12 klasei. Nepriklausomybės pradžioje, dirbdama švietimo pertvarkos struktūrose, Vanda Zaborskaitė mokykliniais vadovėliais rūpinosi ne tik kaip siaurai didaktine, bet ir kaip bendresne šviečiamąja literatūros forma, tad savaip skatino ir populiariąją literatūrologiją.

Literatūros vadovėlis apima ne tik rašytojus, jų kūrybą. Vadovėlyje keliamos tautos problemos, mąstoma ir bendrai apie žmogų, jo prigimtį, patirtį, pasirinkimus, apsisprendimus. Pagrindinis kalbėjimo būdas vadovėlyje yra *pasakojimas*. Reikia ne tik suprantamai, bet ir įtraukliai *pasakoti* apie literatūrą, formuoti literatūrologinį siužetą. *Minties siužetas* gali būti įdomus. Ir dėl to literatūros vadovėlis gali turėti platesnę auditoriją, jis gali likti įdomus ir po kelių dešimtmečių, ir po šimtmečio, rodo, kas buvo svarbu, į ką kreiptas dėmesys. Humanitariniai vadovėliai atspindi visuomenės vertybes, lūkesčius.

⁷ Vanda Zaborskaitė, Literatūros mokslo įvadas, Vilnius: Mokslas, 1982, p. 10.

Literatūros vadovėlio sąlyga, kad būtų sutelktas į pasirinktą objektą, kad atitiktų švietimo, ugdymo tikslus, kad būtų įdomus, patrauklus, aiškios kalbos, neperkrautas specialių terminų. To paties laukiama ir iš mokslo populiarizacijos, siekiančios kurią nors mokslo sritį suartinti su ja besidominčiais. Mokslo populiarizacija yra ir apšvietos, ir savišvietos būdas. Tad ir formuluojama ši darbą persmelkianti tezė, kad literatūros vadovėlis gali būti traktuojamas kaip populiariosios literatūrologijos, ypač vienos jos dalių – literatūros istorijos – versija.

Ir vadovėliuose, ir populiariai literatūrą aptariančiuose darbuose tyrimo metodų, literatūros klasifikavimo, rūšių, žanrų problemos paprastai turimos prieš akis, bet jomis remiamasi taupiai, kaip bendrąja kalbėjimo ir rašymo apie literatūrą gramatika. Motiejus Miškinis savo vadovėlio „Lietuvių literatūra“ (1939)⁸ „Pastabose“ pamini, kad norėdamas liaudies dainomis „grožėtis sąmoningai“, jis pasirėmęs Balio Sruogos „Dainų poetikos etiudais“, moksline studija, „savo žodžiais“ atpasakojęs ar net nurašęs. Jei ir paabejotume dėl „nurašymo“, tai atpasakojimas „savo žodžiais“ vadovėliui ar populiariesnei knygai apie literatūrą ar literatūros mokslą tinka. Gal tuo net galima bent iš dalies paaiškinti literatūros mokslo ir populiariosios literatūrologijos santykį. Populiarioji literatūrologija mokslines formuluotes gali perteikti ir „savais žodžiais“, persakyti.

Literatūros mokslas (literatūrologija, *literary science*) – viena humanistikos šakų, savo metodais tirianti grožinę literatūrą ir kalbos būdais atskleidžiamus žmogaus pasaulio ypatumus. Humanistikos (humanitariniai) mokslai savo prigimtimi skiriasi nuo gamtos (tikslųjų) mokslų. Filosofas Vilhelmas Diltėjas (Wilhelm Dilthey (1833–1911) skirtumui paaiškinti įvedė *dvasios mokslų* sąvoką, teigė, kad gamtos mokslai tiria daiktus ir procesus kaip pasikartojančius, susietus priežastiniais ryšiais, o dvasios mokslai siekia suprasti istoriškai vienkartinius dalykus ir įvykius, saistomus prasminių ryšių, siekia paaiškinti tai, kas individualu, nepakartojama, suvokti kūrybos prigimtį ir vietą žmogiškųjų vertybių skalėje. Bendriausia prasme žmogiškasis turinys yra ir

⁸ Motiejus Miškinis, Lietuvių literatūra, Vadovėlis gimnazijų IV ir V klasėms ir mokytojų seminarijoms, Kaunas: Spaudos fondas, 1939, 358 p. „Šviesos“ leidyklos perleistas 1990 metais.

vertybių turinys. Aptardamas kūrinio ir suvokėjo santykį, programinėje studijoje „Išgyvenimas ir kūryba“ (1906) Diltėjus teigė, kad „kūrinys padidina suvokėjo esaties jausmą“, „patenkinamas troškimas išgyventi tas galimybes, kurių pats suvokėjas negali realizuoti“, „padeda jam pažvelgti į aukštesnį ir galingesnį pasaulį.“⁹

Supratimu, aiškinimu remiasi ir *hermeneutika* (gr. kalba reiškia *aiškinimą*, dėstymą). Hermeneutika, pradėjusi formuotis kaip senųjų tekstų, rašto paminklų tyrimo būdas, bendrėjo kaip humanistikos metodologija. Hermeneutika yra palanki ir humanitarinių mokslų sklaidai.

Bandant populiariai, daugeliui prieinamai paaiškinti tai, kas pasiekta mokslo būdu, svarbu su mokslu neprasilenkti. Jei, pavyzdžiui, laikomasi fenomenologinės krypties, fenomenologinės hermeneutikos, svarbu suvokti bent jos svarbiausio autoriteto Edmundo Huserlio (Edmund Husserl (1859–1938) principus. Išorinis pasaulis ir pagal Huserlį egzistuoja nepriklausomai nuo jį suvokiančios sąmonės. Sąmonė intencionali, kiekvienas jos aktas į ją nors nukreiptas. Kiekvienas žinojimas santykinis, absoliutaus pažinimo nesama. Klausimas – kaip ir moksle išvengti ne tik abejonės, bet ir skepticizmo. Huserlis kėlė hipotezę, kad absoliuti tiesa egzistuoja, tik reikia ją surasti. Prie absoliučios tiesos artina grįžimas prie „pačių daiktų“ („Zu den Sachen selbst“). Bet kas Huserliui yra „patys daiktai“? Iš esmės tai, kas nebekelia abejonių dėl savo buvimo. Neabejotinas yra žmogaus buvimas mąstymu, iš esmės artimas Renė Dekartui (René Descartes (1596–1650), pateikusiam žinomąją sentenciją „Cogito, ergo sum“ („Mąstau, tad egzistuoju“). Mąstyti reiškia sugebėti ne tik abejoti, bet ir abejones tikrinti. Huserlis pasiūlė specialų metodą, kurį pavadino *fenomenologine redukcija*. Tai reiškia, kad visa, kas neatlaiko tikrumo testo, reikia „iškelti už skliaustų“. Kas lieka suskliausta, tuo galima pasikliauti, tai *yra*. Ir aiškiausiai lieka *aš*, sąmonė, jos intencijos, nes jomis sąmonė veikia, patiria. Fenomenologinė nuostata: neįmanoma pasaulio suvokti jo kuriuo nors būdu nepatiriant. Sąmonė gali veikti specialiu, jos pačios nusistatytu režimu (sakysime, atliekant fenomenologinę redukciją), bet ir reaguodama natūraliai, nekeldama

⁹ Poetika ir literatūros estetika, II, Literatūros mokslas Vakarų Europoje nuo XIX iki XX amžiaus vidurio. Sudarė Vanda Zaborskaitė, Vilnius: Vaga, 1989, p. 188.

sau specialių užduočių. Natūralus žvilgsnis, *sveikas protas* (sensus communis) labiau ir būdingas mokslo populiarinimui. Fenomenologija sumezgė sąmonės ir reiškinių ryšį. Nežinome apie pasaulį, kol mūsų sąmonės jis nepasiekia, *fenomenai* – sąmonei atsiveriantys, pasirodantys reiškiniai

Fenomenologija literatūros moksle yra įgavusi taikomųjų bruožų, paveikusi *skaitymo fenomenologiją, teksto recepciją, interpretaciją*. Populiosios literatūrologijos knygoje „Literatūros klasikos interpretacijos“ (2001, 2005) literatūros mokslininkė Rita Tūtlytė straipsnyje „Vytautas Mačernis: iš patirties ir iš literatūros“ populiariai, mokyklai tinkama kalba pristatydamą poetą, eina fenomenologiniu keliu, primena, kad tas kelias buvo artimas ir pačiam poetui. Todėl pabrėžia *įspūdį, patirtį*. Soneto „Vidurnaktį dažnai...“ analizę apibendrina teiginiu, kad eilėraščio mintis yra filosofinė, bet „persakoma kaip savas patyrimas, sukūrus jai asmenišką situaciją ir klausimą („Kodėl kas nors yra? Kodėl aš pats esu / Didžiausia paslaptis visatos slėpinių?“) suformuluojant taip pat kaip labai asmenišką.“¹⁰ Tai suprasti padedantis aiškinimas. Juo daugiausia remiasi ir mokykliniai vadovėliai. Pagrindinis mokyklinės literatūrologijos baras – *literatūros istorija*, literatūros kaip proceso pažinimas, ryškinant atskirus vardus, akcentuojant svarbiausius kūrinius, juos analizuojant ir vertinant, kartu atskleidžiant ir vertinimo kriterijus, mokant jais remtis, ugdant moksleivių estetinę nuovoką.

Mokyklinė lituanistika – svarbus humanistikos baras. Vadovėliai svarbūs ne tik moksleiviams ir mokytojams. Vadovėliai svarbūs ir visuomenei, suinteresuotai jaunų žmonių dvasiniu ugdymu. Technologijų, vaizdų ir vaizdinių epochoje literatūros vadovėlis nebėra toks reikšmingas, koks jis buvo prieš šimtą ar pusšimtį metų. Turime gerų autorinių vadovėlių, kurių didaktinis laikas yra tarsi ir pasibaigęs. Bet gyvasis turinys, susidarantis iš vieno ar kito laiko rašytojų ir jų kūrinių atrankos, tekstų analizių ir interpretacijų, neišblėsęs. Jis gali būti atnaujinamas. Ir vienas iš kelių gali būti vadovėlio įtraukimas į literatūros bei jos mokslo populiarizaciją. Būtina sąlyga, kad

¹⁰ Literatūros klasikos interpretacijos. Sudarė Giedrius Viliūnas, Vilnius: Alma littera, 2001, p. 233. Ši ir panašaus pobūdžio chrestomatija „Literatūros teksto interpretacija“ (2000), taip pat sudaryta Giedriaus Viliūno, gali būti laikoma Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedros parengtais populiosios literatūrologijos darbais.

vadovėlis būtų išsilaikęs bent porą dešimtmečių, tarsi patikrintas, bet dar neužmirštas.

Populiarioji literatūrologija aktyvina ir ne kartą svarstytos *populiariosios literatūros* klausimą. Populiarioji literatūra susijusi su skaitymo pramoga, laisvalaikio. Tai rašymo ir leidybos verslas. Siužetai intriguojantys, nuotykiniai, susiję su aistromis, nusikaltimais. Tai nesudėtingo turinio, elementarios raiškos tekstai, dirginantys vaizduotę, keliantys smalsumą. Populiarioji literatūra nereikalauja populiarinimo, aiškinimo, tad retai tepatenka ir į populiariosios literatūrologijos dėmesio lauką. Populiarumą, masinę skaitytojų auditoriją kartais gali įgyti ir idėjinė bei estetinė prasme vertingi kūriniai. Bet masinę auditoriją ir šiuose kūrinuose domina tik intriguojantys siužeto momentai. Taip, pavyzdžiui, yra buvę su Vinco Mykoliaičio-Putino romanu „Altorių šešėly“, kur daugumą skaitytojų traukė tik kunigo meilės istorija.

Populiariosios literatūrologijos žvilgsnis į populiariąją literatūrą gali būti toks pat – analizuoti, kas ir populiariojoje literatūroje sudaro jos *literatūriškumą*, pasakojimo, kalbinės raiškos ypatybes. Stiliaus, kaip viseto, kaip kalbinės vienovės, *populiaristai* (populiariosios literatūros kūrėjai) nesiekia ir nepasiekia. Tai, ką populiariojoje literatūroje galima atpažinti, yra ne individualybės ženklai, o pasikartojantys šablonai.

Populiariajai literatūrologijai itin svarbi *paprastumo estetika*. Literatūros mokslas kaip ir visi mokslai turi specifinių terminų, sąvokų. Kiekviena metodologija remiasi ir savita terminija, žodynu. Literatūros mokslininkai skiriasi savo moksliniais stiliais, susidaranciais iš pasirinkto metodo ir atskirųjų kalbinių tonų. Skiriasi hermeneutinis aiškinimas ir semiotinė analizė. Populiarioji literatūrologija siekia rasti pusiausvyrą tarp to, ką galima perteikti bendruoju žodynu, ir kam jau reikia specialios terminijos. Siekiant paprastumo svarbu nesupaprastinti literatūros esmės, vertinimo kriterijų, neiškreipti literatūros funkcijų. Paprastumo estetika vartojama ir kalbant apie minimalizmą, išraiškos priemonių taupumą. Populiariajai literatūrologijai, siekiant paveikumo, auditorijos dėmesio, pavojinga daugiažodžiauti, remtis emocijomis, jausminiu kalbėjimu. Emocijos svarbu, bet svarbu ir racionalus saikas. Kuo jautresnė literatūros kūrinio, ypač lyrikos, situacija, tuo taupiau, estetiškai paprasčiau reikia ją aptarti, įvertinti.

Kurios nors kalbos (tad ir tautos) literatūra negali apeiti istorijos, bet jos neilustruoja. Analizuojant pamatinę tautos literatūrą, būtina matyti ir kitų tautų indėlį, kitakalbių tekstų įsiterpimą. Populiarioji literatūros istorija, sutelkta į kurį laikotarpį, turi padėti žmogui suvokti savo tapatybę, savo istorinius ir prasminius kontekstus, savo atmintį, skaitant remtis savastimi ir savo galimybes plėsti. Tvirtinama *kontakto, dialogo* būtinybė. Akademiniis *keliais* (sisteminio mąstymo, mokslinės tos srities literatūros atramų, teorinių formuluočių, specifinės kalbos ir kt.) keičiamas populiaraus, nekomplikuoto literatūros esmės perteikimo *taku*. Laikomasi visuotinio populiarumo principo – lengvai, suprantamai dėstomi pagrindiniai literatūros ir iš jos kylančio literatūros mokslo principai: mes, žmonės, *esame* patirdami, kalbėdami, atsimindami, bendraudami, kūrinio suvokimas remiasi sąmonių susitikimu, literatūros mokslas nėra tik teorijos, o ir kasdienė praktika, kiekviena mintis apie kūrinį gali būti svarbi jo suvokimui, pamatinis santykio su kūriniumi santykis yra *skaitymas*; skaityti gali būti malonu, įdomu, jei sąmonė veikia suinteresuotai; gilintis į skaitymo motyvus reiškia gilintis ir į vidinius sąmonės stimulus suvokti gyvenimą, save, aplinkinius; skaitymas yra susitikimo su tekstu būdas, kuriuo patiriamas gyvenimas, kaip jis *yra*, kaip gali susidaryti aplinkybės, situacijos, įvykti konfliktai, kurių sprendimų kiekvienas turime ieškoti, skaitymas, kaip sąmonės *ėjimas kartu*, palengvina teksto analizę, teksto *aprašymą*, neatskiriamą nuo aprašančiojo.

Populiarioji literatūrologija labiausiai sutelkta į literatūros istoriją, kaip pažinimą, ir į literatūros suvokimą, kaip sąmonės aktyvinimo, savimonės formavimosi būdą.

Ir sunku, ir lengva pasakyti, kas yra literatūra. Turime daug apibūdinimų. Teisinga sakyti, kad literatūra yra žodžio (kalbos) menas. Teisinga pridurti – ne tik kalbos, bet ir idėjų. Per literatūrą, kaip ir per filosofiją, eina ne tik meno, bet ir žmogaus mąstymo bei savimąstos linijos. Jos apima tai, kas yra aplinkoje, tikrovėje, pasaulyje, ir tai, kas egzistuoja tik sieloje arba kalboje. Atskiroji literatūros rūšis – *lyrika*, jos pamatas yra žmogaus *kalbėjimasis su kitu taip, kaip su savimi* (soliloquia).

Literatūra gali būti laikoma tai, ką suvokiame kaip literatūrą. Bet savo suvokimą reikia tikrinti ir kitų mintimis. Suvokimo ir jo pasitikrinimo itin reikia, jei norime ir raštu pasakyti, kas ir kaip yra tas mums svarbus,

rūpimas tekstas. Jis visada apie žmogų, jei ir tik apie gamtą, – apie jo gyvenimą, bendrą ir atskirą. *Atskiras gyvenimas* – svarbus literatūros akcentas. Visa, kas yra pasaulyje, kas įvyksta, atsitinka, literatūra perteikia atskiromis žmonių istorijomis, patirtimis, likimais. Istorija remiasi faktais, įvykiais. Literatūra – faktų, įvykių persismelkimais, persirašymais individualiose sąmonėse. Atskiru kalbėjimu literatūra atskirai liečia, lyti skaitantįjį. Į jį kreipiasi. Ypač gimtoji, prigimtoji, veikianti gimtąja kalba. Galima paprastai sakyti, kad literatūra yra kalbos reiškimasis, perėjimai vis į kitas sritis, kalbos reiškmės būdų kūrimas ir keitimasis. Kuo kalba gyvybingesnė, kuo daugiau ja kalbančių, tuo ir jos literatūra įvairesnė, gilesnė, komplikuočiau. Nėra kalbos, kuri neturėtų literatūros ar bent nerodytų pastangų ją kurti, nors pirminiu, tautosakiniu lygmeniu. Nes žmogaus žmogiškumui vystytis, stiprėti reikia jungčių su kitais (žmonėmis, daiktais, augalais, gyvūnais, žeme, dangumi). Kiekviena kalba siekia universumo. Ir kartu konkretybių – *pasaulyti*, kaip žmogus yra ir kaip gali būti, kaip, pavyzdžiui, reaguodamas į *pavasari*, į ramybės ir grožio palaimą, jis jaučia savojo *aš* kilimą, augimą, netgi žydėjimą. Jau bus prasidėjęs XXI amžius, kai Marcelijus Martinaitis *paprastai* pasakys: gražu būti žmogumi pavasarį. Ir Žemaitės „Sutkę“ pirmasis sakinys, jo ir neatsimenant, bus pakartotas kaip lietuviams būdinga gamtojauta, kaip kalbėjimo apie gamtą tradicija, kaip netikėtas žodžio pamylavimas: *pavasarielis*. Pakartoti, vadinasi, pratęsti. Rašymas yra kitaip nesančios tikrovės kūrimas, įkūrimas, atkūrimas.

Lietuvos literatūra suvarginta nepalankių aplinkybių, vėlavusio kultūrinio sąmoningumo. Savo valstybėje, valdomoje lietuvių valdovų, lietuvių kalba nebuvo valstybės kalba. Tai pagrindinė ir suvėlinotos lietuvių literatūros priežastis. Justino Marcinkevičiaus eilėraščio „LDK“ pradžia: „Pašaukite Vytautą / nuo marių Juodųjų: / teapgęžia žirgą, tegrįžta – į dvasią.“ Ir motyvacija: „sudygo rugiai, / o raštas nedygsta.“ Kad valstybė tolygiai vystytųsi, ne tik rugiai (ūkis), bet ir raštas turi laiku sudygti, laiku pasirodyti ir kalbos kūryba. Kūrybos, kultūros skurdas ardo ir valstybės pamatus.

Skaitydamas lietuvių literatūros paskaitas Kauno universitete, profesorius Vincas Mykolaitis-Putinas, studijavęs Europos universitetuose, dienaštyje leisdavo sau pasiskųsti ankstyvųjų lietuviškų tekstų neaukštą estetinį lygį, nuobodžiu. Bet leisdamas į viešumą „Naujosios lietuvių

literatūros“ pirmąją dalį, kalbėjo kaip sąmoningas, savajai kultūrai įsipareigojęs pilietis. Kiekvienas kūrinys, kuris buvo skaitomas, reiškė svarbias mintis ir idėjas, buvo svarbus, tad turi likti literatūros istorijoje, įpareigojančioje ir jos skaitytojus. Šio sąmoningumo reikia ir šiandien: ne nuolaidų, o papildomų motyvacijų.

Kultūra, menas, literatūra nesivysto tik kylančia linija. Ir nelenktyniauja. Nesukurta, kas būtų aukščiau už Dantę. Nepralenkta Šekspyras. Ir lietuvių literatūroje nieko negalime iškelti aukščiau už Kristijoną Donelaitį. Bet kiekviena viršūnė, pasiekta kuria nors kalba, ilgam lemia kūrybos proceso gyvybingumą, jei ir patiriant nuosmukių, atoslūgių.

Kas mums yra literatūra, tiesiogiai ir netiesiogiai juntame, kai ją *programuojame*, kai kuriame programas mokykloms, gimnazijoms, universitetams, kai rašome vadovėlius. Programuojame ir lūkesčius, kad jauni žmonės *jungsis* prie paveldimos savo kalbos kultūros, prie literatūros, net žvelgdami kritiškai atpažins joje tai, kas ir jiems svarbu. Abejojantis, vertinantis ir pervertinantis žvilgsnis yra kiekvieno vertinimo būtinoji dalis. Bet ir kritiškesnę minutę turėtume likti savosios kultūros pusėje.

Martyno Mažvydo knygelės pačios *byla* ištaria literatūros esmę. Literatūra – tai *byla, bylojimas, kalba, kalbėjimas, sakymas, pasakojimas*. Kalba, skatinanti *eiti kartu: imti* knygą į rankas, vadinasi, *persiimti* tuo, ką ji byloja, sako. Knyga byloja būtinybę žmogaus vis iš naujo ir iš naujo *jungtis* su tikrove, aplinka, pasauliu. Galima sakyti, kad literatūra yra žmogaus ir pasaulio kalbinė jungtis. Kad kalbos būdu žmogus vis jungiamas, prijungiamas, o kai pabandoma atsijungti ar patirti atskyrimo prievartą, aiškėja, koks žmogus vienas, vienišas, silpnas. Kaip priartėja sunkios psichinės būsenos – nerimas, depresija. Žmogui reikia, kad būtų ir sau kartojamas, kad lyg veidrodyje vis susitiktų su savo ir kitų atvaizdais. Kad kalbinę fikciją justų ir kaip dvasinę realybę. Kad pažintų ir atpažintų, kad pažintų ir susipažintų. *Susipažinimas* yra gilesnis už pažinimą, susipažinimui reikia ne tik racionalių veiksmų, bet ir sielos aktyvumo, nuolatinio buvimo *pokalbio (dialogo)* situacijoje.

Martyno Mažvydo, kunigo ir mokytojo, pirmoji lietuviška knyga (1547) gali būti laikoma ir vadovėliu. Skirtas mokytis rašto, krikščioniškojo tikėjimo tiesų, gyvenimo taisyklių, giedoti. Eiliuota prakalba „Knygelės

pačios byla lietuvininkump ir žemaičiump“ – pirmasis originalus pasaulietinis eilėraštis lietuvių kalba rodo lietuvių literatūros pradžią ir ženklina literatūros istorijos ištakas. Literatūros istorijos prigimtis yra didaktinė, mokomoji, šviečiamoji. Tam tikra prasme – vadovėliška. Literatūros vadovėliai yra lyg kokie literatūros istorijos (laikotarpio, tarpsnio) *kompendiukai*, glausti aptarimai, juose labiausiai atsispindi vieno ar kito laiko, vieno ar kitų aplinkybių, idėjų ar ideologijų nulemti požūriai į literatūrą, vertinimai. Vadovėliuose, atitinkančiuose bent minimalius profesionalumo kriterijus, išlieka laiko, jo tendencijų žymių, kurios ir atskirai įdomios, tyrinėtinos. Literatūros vadovėliai atstovauja ir literatūros mokslo populiariajai versijai. Paprasta, neužtamsinta kalba, ramus vertinimo tonas, susitelkimas į svarbiausius klausimus, dėmesys tekstui, kalbai, kūrejo asmenybei. Vadovėlyje fiksuojamos literatūros situacijos, kurios ilgai neišblėsta, vardai, kurie po kurio laiko nebeatrodo aktualūs, bet ir vėl gali iškilti dėl ypatybių, kurios nebuvo atskleistos.

Literatūra kalbos būdu jungia visuomenes, bendruomenes, tautas. *Junglumas* yra literatūros genas, veikiantis kūrinėje, persiduodantis skaitytojui, pereinantis iš kūrinio į kūrinį. Kas mums yra prigimtoji, prigimtine literatūra, pradedame apsispręsti mokykloje, padedami mokytojų, gal kiek ir vadovėlių. *Elementorių*, pirmųjų mūsų sąmonės žadintojų, – kartais jais būna ir didelės knygos. Ir maldaknygės, kaip buvo Lietuvoje spaudos draudimo laikotarpiu (1864–1904). Mūsų sąmonėje budi realus ar virtualus literatūros sąrašas. Kas jame, kokie vardai? Martyno Mažvydo „Knygelės pačios bylo lietuvininkump ir žemaičiump“, sena tautos daina, giesmė iš Motiejaus Valančiaus „Kantičkų“, Adomo Mickevičiaus „Ponas Tadas“, ypač jo pradžia, Maironio „Lietuva brangi“, Žemaitės ar Jono Biliūno apsakymas, Šatrijos Raganos impresija, Mikalojaus Konstantino Čiurlionio laiškas Sofijai, Vaižganto „Nebylys“, Vinco Mykoliaičio-Putino „Altorių šešėly“, Broniaus Krivicko sonetas, Balio Sruogos „Dievų miškas“, Antano Škėmos „Izaokas“, Juditos Vaičiūnaitės „Kanonas Barborai Radvilaitei“, Justino Marcinkevičiaus „Devyni broliai“, Sigito Gedos „Strazdas“ ir giesmės apie žmogų iš Lietuvos, Nijolės Miliauskaitės *namai nenamai...* Ne, nei pradžios, nei pabaigos lietuvių literatūros svarbiajam sąrašui nėra. Jis kinta ir turi keistis.

Senos knygos, juolab *seno literatūros vadovėlio* pritraukianti galia. Aišku, kalbame apie vadovėlius gimnazijoms, vyresnėms klasėms, kai jau pereinama į kalbėjimą, nebereikalaujantį pritaikymo, prisitaikymo. Motiejaus Miškinio, mokytojo, literatūros istoriko, Lietuvos savanorio, „Lietuvių literatūra“, išleista 1939 metais, apimanti nuo tautosakos iki Maironio, su ryškia Antano Baranausko viršūne. Pamoka, ilgai galiojusi, – lietuvių literatūra prasideda tautosaka. Ir Motiejaus jaunesnysis brolis Antanas, poetas, savo autobiografijoje jau bus pasakęs, kokia žmogui svarbi ir bendroji, ir atskirosi, asmeninė, istorija: „Nepriklausoma Lietuva užtiko mane nedidelį. Didelio įspūdžio darė visai šeimai, taigi ir man. Kai brolis Motiejus nakčia išėjo iš namų savanoriu į kariuomenę, rodos, net motina, iš prigimties lyrikė, mažai verkė.“¹¹ Reikėtų šią žinomojo eilėraščio (ir dainos) „Šiandien taip elegantiškai sninga“ autoriaus pastraipą įrašyti ir į vadovėlį, ir į populiariąją literatūrologiją, kaip itin savitai išreikštą Lietuvos, savo šeimos ir savęs paties jungtį. Ir pridurti *elegancijos* pasiilgimą – gyvenime ir eilėraštyje.



Vincas Mykolaitis-Putinas „Naujosios lietuvių literatūros“ pirmos dalies, išleistos dar 1936 metais (perleistos „Raštuose“, 11–1): „Autoriaus žodyje“ įspėjo, kad knygos nepavadinęs literatūros *istorija*, nes ne viską galėsiąs apimti vien istoriniu žvilgsniu; galvoja apie antrąją dalį, tokią dar gyvą, „kad padaryti iš jos istoriją dar niekaip negalima“. Vertinimui būtina distancija, nuotolis. Laikotarpiui, apie kurį kalbama *sename vadovėlyje*, nuotolio jau pakanka. Tad ir ramaus svarstymo tonas jam priimtinausias. Ir menka išlyga – dar neturime vadovėlio, kuris būtų *literatūros*, o ne *literatūros istorijos* įrėmintas. Literatūros istorija rodo kelią, tad eiti tarsi lengviau. Ir visgi Vincas Mykolaitis-Putinas, kuris laikytinas ir moderniosios lietuvių literatūros istorijos pradininku, numato atskirą pačios literatūros kelią, „Autoriaus žodį“ pratęsdamas mintimi, kad pabandęs „paieškoti

¹¹ Vainikai (Antrieji vainikai). Sudarė Kazys Binkis, Kaunas: Spaudos fondas, 1936, p. 31.

joje išvidinio sąryšio ir meninių bei idėjinių literatūros pradų“. Ir vadovėliui, kad ir besilaikančiam literatūros istorijos rėmų, svarbu sekti literatūros išvidinį (vidinį) sąryšingumą (junglumą) ir meninių bei idėjinių pradų gyvybingą kitimą. Atskiri yra autoriai ir jų kūriniai, bet ir sąryšingi. Kaip ir žmogus, individualus, neišdalomas, bet ir susijęs su kitais, susitinkantis su jais ribotuose ir begaliniuose laikuose bei erdvėse.

Literatūros mokymas neturėtų remtis šiuo metu stiprėjančia visuomenės vartotojiška ideologija. Mokytojai ir moksleiviai nėra tik paslaugų teikėjai ir vartotojai. Mokykla neturi eiti *paskui*. Nei programose, nei vadovėliuose, nei pamokose negalima užmiršti ar bent į šoną patraukti didžiųjų, egzistencinių žmogaus klausimų. Skaitmeninio raštingumo svarba, kurią pagrįstai pabrėžiame, turėtų atsiverti ir kita puse – technikos ir technologijų pažanga agresyvi, slopina dvasią. Ar mokslas ir akcentuojamas pažinimas yra visagaliai, ar yra ir kitų žmogaus santykių su pasauliu požiūrių? Kodėl filosofai remiasi ir poezija? Neapskaičiuojamus, į formules nesuvedamus dalykus žmogus gali pažinti tik kūrybiškai ar individualiai apmąstydamas. Apmąstyme mažiau formulių, daugiau autentiškumo. Kad ir vos paliečiant apmąstymo problemą, literatūros pamokoje galėtų rasti vieta ir autentiškai lietuvių filosofijai, kad ir Arvydui Šliogeriiui, mąščiusiam iš dabarties. Šį filosofą šiandien, girdint vis garsesnius moralės klausimus, galima pavadinti ir moralistu. Tiksliau – moralės filosofu. Kaip ir Leonidą Donskį. Moralinių požiūrių svarba taip pat jungia vadovėlį ir populiariąją literatūrologiją, turinčią visuomenės ugdymo tikslų. Jie kyla iš pačios literatūros, sustiprinami sąmoningai formuojamais literatūros ir visuomenės ryšiais. Dėmesys moralei, klasikiniams moralės pamatams vėl stiprėja. Prie moralės klausimų grąžina ir žmonijos patiriamos krizės (užsitęsusi pandemija, Rusijos agresija Ukrainoje).

Bandydami populiariai aptarti klasikinės lietuvių literatūros svarbiausią temą, sakytume, kad tai – *namai, gimtoji vieta*. Kur žmogus nebūtų nublokštas, jis ilgėsis namų, stengsis sugrįžti. *Grįžimo į namus* pasija – vienas svarbiausių išgyvenimų. Šiandien vis daugiau žmonių, gyvenančių įvairiose šalyse, pasaulio didmiesčiuose. Ir vis mažiau patiriančių grįžimo namo būtinybę ir grįžimo džiaugsmą. Jono Meko, modernaus, avangardiško menininko, Niujorko megapolio gyventojų, pasaulėvaizdyje

dar išlieka *Semeniškių*, gimtojo kaimo, centras, nors ir išreiškiama abejonė, ar Itakė tikrai tebėra, ar galima į ją sugrįžti. *Itakė*. Odisėjo namai, į kuriuos jis trokšta grįžti, yra ir vienas Arvydo Šliogerio filosofijos atraminių vaizdinių, svarbus jo *filotopijai*, filosofijai, apmąstančiai žmogaus įsivietinimą, iššaknijimą vietoje, susisaistančioje su ja meilės, prisirišimo saitais. „Odisėja“ visada su manimi“, – ne kartą ištarta filosofo, ir taip paaiškinant, kodėl Homeras, „Odisėja“ pavadinama elementoriumi.

Kas šiandien kinta „Odisėjos“ ar Itakės, o plačiau ir būtinojo *sugrįžimo namo* suvokimuose, jau pastebimuose ir literatūroje? Namų, prigimtos vietos svarba išlieka, bet bendresnis egzistencinis namų motyvas yra tarsi transformuojamas: namai lieka ne tik vietoje, namai persmelkia išeinantį žmogų, žmogus pasiima kūniškus namų jautimus, vaizdus, garsus, lyg kokius atsiliepius jame pačiame.

Žmogui šiandien prisieina patirti daug permainų. Ne tik tiems, kurie dėl vieno ar kitų priežasčių palieka savo gimtas vietas, migruoja, bet ir tiems, kurie likdami sėslūs, susitinka su atvykusiais, persikėlusiais. Ir vieniems, ir kitiems reikia prisitaikyti. Iškyla moralės problemų. Negalime nejausti, kad skirtingai sutikome Lietuvos sieną pasiekusius iš Baltarusijos, neteisėtai bandžiusius sieną pereiti, ir nuo karo bėgančius ukrainiečius. Kitos aplinkybės. Tolimo ir artimo problema. Ukrainiečiai iš artimo istorikai (LDK teritorija) ir artimo patirties arealo. Tai ne rasizmas, neturime išsiskiriančio išankstinio priešiško kitos rasės žmonėms. Bet problemų, aišku, yra. Humanistika turi jas aiškintis.

Į kitą laiką kaip į kitą krantą

Konteksto, kuris neišvengiamai veiks ir *seno vadovėlio* skaitymą, problema, bandymas jį kiek praskleisti. Ne visi vadovėlio teiginiai, ne visos skleidžiamos perspektyvos atlaikys pasikeitusio laiko slėgimą. Bet netaisoma, nebandoma kaip nors aktualinti. Gal *senas vadovėlis* atskirais atvejais gali būti skaitomas ir kaip neatlaikęs naujų iššūkių, ir taip parodantis, ką turime taisyti, į ką atsižvelgti ir programuodami mokyklinę lituanistiką?

2022 m. vasario 24-osios ankstų rytą Rusija pradėjo „specialiąją operaciją“ prieš Ukrainą. Pasaulis suprato teisingai: Rusijos diktatorius pradėjo brutalų karą prieš nepriklausomą valstybę. Staigiai, tą pačią akimirką, pasikeitė erdvė ir laikas, tarsi perlūžo. Sugrįžo nutolusi laiko atskaita – *prieš karą*, reiškusi epochą prieš Antrąjį pasaulinį. Dabar *karas*, net ten, kur tiesiogiai jis ir nevyksta. Ir atrodo, kad karas plinta ir nevykdamas: vis nauji konfliktų židiniai. Ir nežinia, kada atsiras antrasis laiko taškas: *po karo*. Tik tada rasis galimybė aiškiau pamatyti, kas įvyko. Gal labiau aiškės ir tai, kas vyko prieš aštuonis dešimtmečius, Antrojo pasaulinio karo metais. Kas buvo Holokaustas, iš ko ir kaip jis prasidėjo. Juk Ukrainoje tarsi prasivėrė ir *Babin Jaro* duobės. Skaudžiausia suvokti, kad žmonija, tiek daug kalbėjusi apie atmintį ir apie *atminties kultūrą*, ir apie *istorinę atmintį*, nesugebėjo jos paversti pasaulio saugumo argumentu.

Ukraina, remiama sąjungininkų, iš paskutiniųjų gina savo slenksčius – ir Kijevą, ankstyvosios krikščionybės židinį Rytų Europoje, senos kultūros miestą. 1883 metais į Kijevo universitetą studijuoti literatūros įstojo Jonas Mačiulis, būsimasis Maironis.

Kaip kalbėti apie karą? Kaip išvengti bejėgės retorikos, bendrybių? Svarbiausias kalbos kelias – atskiros liudijimo, autentiškos patirties. Lyg duobės namo kieme, kur užkasti to namo gyventojai, paženklimas menku mediniu kryželiu. Mariupolio tragedija ir *Mariupolio gyventojos* (kaip Nadeždą Suchorukovą pristato įspūdingo teksto vertėjas Marius Burokas, rašytojas, teikiantis ir patikimiausią informaciją apie karą Ukrainoje). Mariupolis, agonijoje žūstantis, barbarų naikinamas miestas, tebeturintis *polio*, antikinio miesto-valstybės žymenį. Tekstas, skaitytinas ir kaip karo laiko literatūra:

„Kai bombardavimas liaujasi, aš išeinu į gatvę. Man reikia išvesti šunį. Jis nuolat inkščia, dreba ir slepiasi už mano kojų.

Aš visą laiką noriu miego. Mano daugiaaukščių apsuptas kiemas – tylus ir negyvas. Aš jau nebijau dairytis aplinkui.

Priešais baigia degti šimtas penktojo namo laiptinė. Ugnis jau surijo penkis aukštus ir lėtai glėmžia šeštąjį. Ugnis kambary rusena tvarkingai, kaip židiny.

Juodi apanglėję langai be stiklų. Iš jų kaip liežuviai įvirtusios apsvilusios užuolaidos. Žiūriu į tai ramiai, su pasmerkimo jausmu.

Esu tikra, kad greit mirsiu. Man liko vos keletas dienų.

Šiame mieste visi nuolat laukia mirties. Aš tik noriu, kad ji nebūtų labai baisi.

Prieš tris dienas pas mus užėjo mano vyresniojo sūnėno draugas ir pasakojo, kad bomba pataikė tiesiai į gaisrinę. Žuvo gelbėtojai. Vienai moteriai nutraukė galvą, koją ir ranką.

Svajoju, kad net sprognus aviacinei bombai, mano kūno dalys liktų vietoje.

Nežinau, kodėl man tai svarbu. Nors, kita vertus, vykstant mūšiams, vis tiek niekas nepalaidos. Taip mums atsakė policininkai, kuriuos sustabdėme gatvėje ir paklausėme, ką daryti su negyva mūsų pažįstamo močiute. Jie patarė paguldyti ją balkone.

Įdomu, kiek balkonų, kur dabar guli mirusiųjų kūnai?

Mūsų namas Taikos prospekte – vienintelis, į kurį nepataikyta tiesiai. Jį dukart kliudė prašvilpdami sviediniai, keliuose butuose išlėkė stiklai, bet jis beveik nenukentėjo ir palyginus su kitais namais, jam, regis, labai pasisekė.

Visą kiemą dengia keletas sluoksnių stiklo, pelenų, plastiko ir metalo skeveldrų.

Stengiuosi nežiūrėti į metalinį gremėzdą, atskriejusį į vaikų žaidimų aikštelę. Manau, kad tai raketa, o gal ir mina. Man tas pats, tiesiog nemalonu. Trečiojo aukšto lange pastebiu kažkieno veidą ir krūptelį. Suprantu, kad ėmiau bijoti gyvų žmonių.

Mano šuo ima kaukti, ir aš suprantu, kad tuoj vėl pradės šaudyti.

Stovi gatvėje dieną, o aplinkui kapų tylą. Nei automobilių, nei balsų, nei vaikų, nei senučių ant suoliukų. Net vėjas pasimirė.

Vis dėlto keletas žmonių yra. Jie guli šalia namo ir stotelėje, jie užkloti viršutiniaisiais drabužiais. Nenoriu į juos žiūrėti. Bijau, kad pamatysiu pažįstamą.

Visas mano miesto gyvenimas dabar rusena rūsiuose. Jis panašus į žvakelę mūsų rūsio dalyje. Ją taip lengva užpūsti. Bet koks virpesys ar skersvėjis – ir užgrius tamsa.

Stengiuosi pravirkti, bet man nepavyksta. Man gaila savęs, artimųjų, vyro, kaimynų, draugų.

Grįžtu į rūsį ir klausausi šlykštaus metalinio girgždesio. Praėjo dvi savaitės ir aš jau nebetikiu, kad buvo kitoks gyvenimas.

Mariupolio rūsiuose ir toliau sėdi žmonės. Kiekvieną dieną jiems vis sunkiau išgyventi. Jie neturi vandens, maisto, šviesos, dėl nuolatinių apšaudymų jie net negali išeiti į lauką.

Toks *dabarties pasakojimas* – greta statistinių ar propagandinių. Egzistencinės nevilties tekstas. Analizės ar interpretacijos bejėgystė.

Tekstą užbaigia ne rašančio ranka. Tekstą užbaigia karas. Mariupolio drama baigta. Bet ir nebaigta, prie šios dramos bus grįžta ir grįžta. Bus bandoma papasakoti, perteikti, neišvengiant ir moralinių kolizijų.

Ukrainoje žūsta ir vaikai. Arba lieka našlaičiai. Ir į atmintį grįžta luošo berniuko, balandininko, pravardžiuojamo Vartikliu, klausimas iš Petro Cvirkos apsakymo „Vartiklis“: „Kodėl karas?“ Kaip atsakyti vaikui-pabėgėliui: „Kodėl karas?“

Petro Cvirkos Vartiklis yra ištaręs tyliai, taupiai ir kraupiai: „Karas ir karas... šuo jau nebegyvas ... – Kodėl karas?“. Iš „Sakalo“ 1938 m. išleistų „Kasdienių istorijų“, dedikuotų Vincui Krėvei-Mickevičiui. Ar baigiantis ketvirtajam XX a. dešimtmečiui, *karas* dar tebeprisiklausė *kasdienėms istorijoms*? Ar ne todėl ir vaikų literatūros klasikos kūrinys galėjo būti pavadintas „Vaikų karu“?

Mintis: kuo tamsesnis laikas, tuo daugiau reikia mąstyti žmogų, savastį. Tautą. Kas gina ir ginasi Ukrainoje, jei ne tauta? Jei ir politinė tauta, valstybės piliečiai.

Pirmomis karo Ukrainoje dienomis mokytojas lituanistas Alius Avčininkas *fb* paskelbė Kazio Bradūno eilėraštį „Ištikimybė“:

*Mano gentis, kaip šuo,
Urzgia gulėdama
Ant namų slenksčio,
Kad svetimas neįeity
Ir neišeity.*

*Mano tauta,
Lyg peršautas šuo,
Unkščia laižydama
Kruviną Nemuno krantą.*

*Ir mano ilgesys
Paskutiniąją dieną
Nubėgs ir atsiguls, kaip šuo,
Prie tuščių namų slenkščio.*

Vadovėlinis lietuvių literatūros tekstas. Ir iš *seno literatūros vadovėlio*, iš jo antrosios dalies. Gentis, kaip ištikimas šuo, gulintis ant namų slenkščio. Tauta, lyg peršautas šuo. Tauta būtinosios ginties tarnyboje.

Ukrainiečiai budi savo muziejuose, slepia brangiausius savo kultūros *daiktus*. Ir populiariam kultūros pasakojimui reikia daiktų. Praeitie daiktai, kultūros artefaktai yra ir tautos argumentas. Tauta turi savo žemę, savo žodžių, savo daiktų. Ir išėję, tarsi ir nutolę, turi kur grįžti. O kai nelaimė iš artimo, nors ir be bendrų sienų, krašto priartėja prie tavo prigimtos žemės, ima gelti kūnų ir kraujų. Tėvynę. Arba *vietą*, tą, vienintelę.

M. K. Čiurlionio „Karalių pasaka“ (1909): į ką žvelgia, ką savo delnuose laiko didingieji karaliai? Ar ne savųjų genties sodybą? Žmogaus prieglobstį ir pirminės kultūros židinį. Ar ne iš jo šviesa? Jei ko stigo mūsų karaliams ir didiesiems kunigaikščiams, tai rūpesčio savųjų genčių kultūra, jų kalba, raštu, mokymu. Čia juk slypi mūsų istorijos karčiosios, skaudžiosios šaknys. Net Vytautas Didysis, su pusbroliu Jogaila dar kalbėjęsis lietuvių kalba, nuo jos tolo, tolindamas bajoriją, aukštuomenę. Kultūros slenkščiai, kuriuos sunku įveikti. Gal M. K. Čiurlionis, jautęs lietuvių tautos atbudimą ir jį skatinęs, „Karalių pasaka“ siekė atkreipti dėmesį į sodybą, kaip į lietuvių etninės kultūros židinį? Į lietuvišką *polį*: kaip tik taip sodybą yra supratęs filosofas Arvydas Šliogeris. Ne miestą-valstybę, o sodybą-karalystę, kaip įrašyta dar jaunuolio, dar tik būsimo Alfonso Nykos-Niliūno „Dienoraščio fragmentuose“ (1938 06 14); apie grįžimą pėsčiomis į namus iš Utenos, parvažiavus iš Kauno: „Ėjau lėtai, sustodamas, įsiklausydamas, mėgaudamasis. Prie tiltelio per griovį, kuris skiria

mūsų karalystę nuo kaimyno, mane sutiko katė ir nepaprastai greitais judesiais trindamasi aplink kojas bėgo iš paskos.“ Griovys skiria sodybą nuo sodybos. Bet tiltelis jungia. Kraštovaizdžių svarba pažįstant literatūrą, kalbos vaizdiniuose įauginta gamta.

Karas Ukrainoje (arba Europoje) privers žmoniją pamatyti ir kitus atramos taškus, ir grįžti prie senųjų. Prie *žmoniškumo*, prie pagalbos. Ne tik užjausti, bet ir dalytis. Prie kalbos galimybių ir jų ribos.

Prancūzijos prezidentas Emanuelis Makronas (Emmanuel Macron), kad ir sukeldamas pašaipų, keliasdešimt kartų kalbėjosi su Putinu – stabdyti kruviną karą, atidaryti humanitarinius koridorius. Ne tik aukšto Prancūzijos ir Europos politiko, bet gal ir humanitaro pasitikėjimas žodžiu, kalba. Pasitikėjimas, bet ir iliuzija. Reikia tik tinkamai pasakyti ir bus išgirsta. Negali būti, kad žmogus neišgirstų teisingos ir teisingai išreikštos minties. Kad į ją neatsižvelgtų.

Lyg iš didelės aikštės, jei ir iš slėptuvės ar bunkerio, kalba Ukrainos prezidentas Volodymyras Zelenskis. Jungtinėms Amerikos Valstijoms, Jungtinei Karalystei, Vokietijai, Lietuvai. Europai. Savajai Ukrainai. Lyderis turi būti ir kalbos lyderis. Karas suintensyvina kalbą, kalbėjimą, kreipimosi toną. Bet neilgam. Kai tik retorika ima kartotis, ji nustoja veikti. Reikia energijos kilimo iš dvasios gilumos. Tauta yra atsakinga už savo likimą. Bet tautų solidarumas taip pat yra ne tik politinės, bet ir moralinės atsakomybės rodiklis.

Karas Ukrainoje vis nuožmesnis. Kadras, tik šmėstelėjęs ir įsitvirtinęs ne vieno sąmonėje. Plynėje tarp griuvėsių gili tranšėja, ilga, kelių, o gal ir keliolikos metrų. Specialiais drabužiais (kovidiniais, atlikusiais ar tiesiog pasiimtais iš subombarduotų ligoninių) apsirengę vyrai keliose tempia lavonmaišius ir meta į tranšėją. Tempia ir meta. Tempia ir meta. Į kamerą atsisuka apšepęs, suvargęs veidas: *tegu būna jie prakeikti, tie, kurie tai sugalvojo...* Taip grįžta užkeikimo, prakeikimo magija ir bent tą akimirką ji atrodo veiksminga. Ir piktaveiksmiui žmogui, ir priešo laivui.

Deja, yra riba, kurios kalba, kalbėjimas net maginėmis priemonėmis negali įveikti. Ne tik agresyvaus diktatoriaus. Kartais ir žmonių, aklinaai užsislendusių, nereaguojančių į bandymą kalbėtis, susikalbėti. Mokytojai, gal lituanistai ypač, susiduria su kalbėjimu į sieną, bet ir tai nesustabdo

jų tikėjimo, kad teisingai sakoma mintis teisingai ir išgirstama. Jei ir ne dabar, tai gal vėliau. Literatūra ir populiarius jos aiškinimai turėtų didinti susikalbėjimo galimybes.

Legendos, padavimai, nebyli piliakalnių kalba, iškelianti ir sakraliuosius momentus, negali išnykti ir iš šiuolaikybės. Kuo daugiau gebame pasakyti, tuo daugiau išgirstame ir iš nebyliųjų. Tautų istorijos nėra vien faktai – ir kas yra faktai be jų paliudijimų, suvokimų, interpretacijų, įsipareigojimų. Istorikai sutinka, kad istorijos *pasakojimai* taip pat priklauso istorijai. Bet istorijos *pasakojimų* (sakytinės istorijos) gyvybingumui reikia tam tikros terpės. Pasakotojui, *sakytojui* reikia klausytojų, reikia gyvo dėmesio, pasiruošusios suklusti sąmonės. Reikia dėmesio ir kokiam neįprastos formos akmeniui nuo Šeimyniškių ar Liūdiškių piliakalnio. Kas tai būtų, kam galėjo būti reikalingas, iš kokio amžiaus? Girdime naują sąvoką – *piliečių mokslas*. Pavadinimas gal ir ne itin vykęs, o esmė paprasta: *žmogaus pasaulio* supratimai, galiausiai ir apibendrinimai susidaro ne tik iš specialiųjų tyrimų, bet ir iš toje vietoje gyvenančių, dirbančių žmonių minčių, vaizdinių, liudijimų. Iš populiarių nuomonių, vertinimų. Mokslas gali jais pasiremti, ką ne kartą yra ir daręs. Gebėti pasakyti, ką supratai, suvokai, ką jauti, – didis gėris, galiausiai ir pats žmogaus pamatas, ir susikalbėjimo su kitais galimybė. Be kalbos kultūra negali būti. Net akmens skulptūra yra iškalta ne tik iš akmens, bet ir iš kalbos. Kultūros, literatūros populiarinimas – svarbi visuomenės ugdymo užduotis.

Jau ne kartą įžvalgesnių užsiminta, kad lietuviams jų kalba yra svarbiausias kultūros tekstas, jungtis tarp amžių, jungtis tarp genčių ir valstybės formų. Negali būti, kad nebūtų ryšio tarp LDK ir Lietuvos Respublikos, susidariusios 1918 metais, savo atskirumą deklaravusios. Lietuviai ir lietuvių kalba, jei ir tik kasdienė, jei ir nevartota aukštesnei kultūrai kurti, liko ir ryšio su LDK dalis. Išsakyta autoritetinių nuomonių, kad ir nacionalinio epo vardo labiausiai verta lietuvių kalba. Pažvelgę į Didįjį lietuvių kalbos žodyną, į jo tomus, su tuo be išlygų sutinkame. Kalba kaip epo *padas* ir kūrybinis *pradas*. Kūrybingas žmogus tarsi atsistoja ant kalbos *pado* ir pajunta kūrybos *prado* veikimą.

Kuo intensyvesnė gamta, tuo jos energija lengviau pereina į kūrybą. Gamtos intensyvumas veikia dvasią, didina dvasinę energiją, virstančią

kūryba. Stipri gamta labiausiai veikia kalbos ir pirminės muzikos (dainos, dainavimo) būdais. Giliausiuose kalbos, juolab dainos, klotuose slypi ir gamtiškieji pradai: pirmiausia garsai, kurių gamta pripildyta. Netgi audros, pūgos garsai skatina į juos įsiklausyti.

Miškai, medžiai, sengirės yra ir mūsų sielos turtas, kurį itin stipriai turėtume justti, pagalvodami ir kodėl tokio didelio dėmesio už knygą „Paslaptingas medžių gyvenimas“ sulaukė Peteris Volebenas (Peter Wohlleben). Ar Antanas Baranauskas nejautė panašaus ryšio su mišku, medžiais, vandenimis, paukščiais, apskritai gamta. Ar jo *poetinė ekologija* nebuvo ir ženklas, siunčiamas į ateitį? Šiandien valdiškoji, direktyvinė ekologija mums jau atrodo nuobodi, bet kuo giliau ją suvoksime, tuo giliau patirsime. Ir tuo labiau turėsime gręžtis ir į savo ankstyvąją literatūrą, kurios viena viršūnių ir yra Antanas Baranauskas. Nuo viršūnės žvalgantis dar yra ką pamatyti, išgirsti. Kaip klausimus: *ar dar dainuoja seserys Kairiūčios brolio Klemenso dainas, ar ažuolai kalnely tebeošia...* Trapi tautinio epo linija, jos gyva sakytinė tradicija.

Tvirčiau jausdami prigimtos kultūros atramas, tampame atviresni, jautresni ir savo bendrapiliečių žydų tragiškajam likimui. Jei nepriklausomoje Lietuvoje būtų daugiau dėmesio skirta jaunų žmonių ugdymui, lavinimui, tolerancijai, baugiuosius XX a. vidurio išbandymus būtume pakėlę su mažesniais moraliniais nuostoliais. Patriotizmo negalima atskirti nuo bendrojo žmoniškumo.

Moralinės kolizijos

Džonatanas Saksas (Jonathan Sacks (1948–2020), moralės filosofo ir teologo, sumuojančio veikalo „Moralė“¹² paantraštė „Bendrasis gėris permainų laikais“ (*permainų laiko* akcentas šiandien itin svarbus) ištaria griežtai: „Pasaulio raida nebevyksta ramiai ir įprasta linkme“; „Moralė nėra pasirinkimas. Tai būtinybė“. Permainų laiką žymi liberalinės demokratijos silpimas, laimės arba laimingos būsenos stoka, nelygybės didėjimas, žodžio

¹² Jonathan Sacks, *Moralė*, Vilnius: Tyto alba, 2021, 334 p.

laisvės pažeidimai, kas, Dž. Sakso nuomone, ypač pastebima universitetuose. „Mintis, kad tam tikros pažiūros ir jų besilaikantys žmonės gali būti užčiaupti vien todėl, kad ims ką nors ir užgaus, pribloškia, o dabar kaip tik tokie dalykai ir dedasi daugelyje akademinių aplinkų. Tai naujasis nepakantumas.“ Jį jau patiriame ir vis labiau patirsime. Ir praeities literatūros tekstai pertikrinami naujųjų ideologijų instrumentais. Įtartinos net liaudies pasakos. Užmirštame, kad praeities, jos patirties dabarčiai arba per daug, arba per mažai. Praeities nepataisysime, ją galime tik apmąstyti ir permąstyti. Ir pasiremiant literatūros, kultūros tyrimais, taip pat ir populiariomis jų versijomis.

Tirdamas moralines situacijas ir krizes, Dž. Saksas remiasi mokyklų ir moksleivių padėtimi, sako, kad jaunoji karta yra „fiziškai saugiausia, bet psichologiškai trapiausia karta“. Tai neturi praeiti pro pedagogų, mokytojų, apskritai pro visuomenės ausis. Ir populiarinant literatūrą, ramų skaitymą, tylų buvimą su knyga reikia bandyti atstatyti jaunų žmonių dvasinę pusiausvyrą.

Moralinė kolizija – tai skirtingų ar ir priešingų interesų, siekimų, požiūrių, norų, jausmų susidūrimas. Kūrybos siužetai grindžiami konfliktais, kurių gilumoje slypi moralinės kolizijos. Jos susiformuoja dėl vidinių ir išorinių aplinkybių, yra sunkiai išsprendžiamos. Kuo vertinimai griežtesni, tuo kolizijos sunkiau išsprendžiamos. XX amžius, ypač Antrasis pasaulinis karas ir pokaris, išryškino skaudžių moralinių kolizijų, kurios šiandien tarsi grįžta, atsinaujina.

Populiariose lietuvių literatūros svarstymuose neturime moralinių kolizijų vengti, kaip neturime apeiti ir šios dienos įvykių, spalvų, garsų. Populiari mokslo versija siekia aktualumo. Ir į seną literatūros vadovėlį neišvengiamai žvelgiame šios dienos akimis. Jame palyginti mažai kalbama apie moralę, jos problemas. Galvota, kad vadovėlį papildė 1993 m. „Šviesos“ išleistos „Gairės“ – etiudų rinkinys, sudarytas vadovėlio autorės ir filosofo Arvydo Šliogerio, apimantis orientacines žmogaus pasaulio sąvokas. Svarbiųjų egzistencinių, dorovinių sąvokų korpusas sutelktas Arvydo Šliogerio. Etiudų autoriai – filosofai, rašytojai, kultūrininkai, kalbantys apie *dorą, idealą, laisvę, gerį, viltį, meilę, nuodėmę, blogį, kaltę*. Bet dabartiniam laikui, perėjusiam pandemijos išbandymus ir tebesančiame baisios

Rusijos agresijos Ukrainoje artumoje, reiktų populiarus dabartinio moralinių problemų ir kolizijų persvarstymo.

Iškilūs dabarties mąstytojai pastebi, kad šiuolaikiame pasaulyje vyrauja politiniai ir ekonominiai klausimai, o moralė nustumta į pakraštį. Ir gali būti, kad daug grėsmių kyla kaip tik iš šio pakraščio. Filosofas Arvydas Šliogeris etiuđe „Apie vieną kitą grėsmę Lietuvai“ aptarė demoralizuojančios žiniasklaidos, ekraninės visagalybės, informacijos fetišo grėsmes. Atkreipė dėmesį į didėjančią tuščių pinigų pavojų: „Seniai ir gerai žinoma, kad tuščių pinigų masės didėjimas tiesiai proporcingas demoralizuotų žmonių masės didėjimui.“¹³ Paprastai pasakius, tušti pinigai – neuždirbti pinigai. Filosofas nematė kitos išeities kaip moralinių atramų stiprinimą, jaunuomenės lavinimą. Jau cituotame Dž. Sakso veikale „Moralė permainų laikais“ pabrėžta, kad valstybei būtinos trys pamatinės institucijos: ekonomikos, politikos ir moralės. Moralinė sistema šiuolaikiame pasaulyje susilpnėjusi. Be moralinės sistemos negalime turėti visuomenės. Be moralinių atramų negali išsilaikyti individas. Tik stiprių individualybių turinti visuomenė yra stipri. *Empatija* – ir ne tik mylimam, savam, bet ir tolimesniam, gal ir apskritai gyvenimui, yra moralumo ženklas.

Kūrybingas žmogus moralės ir saistomas, ir laisvinamas. Tik morali laisvė iš tiesų žmogų laisvina. Kūryba neapsaugo žmogaus nuo jo ydų, silpnybių. Ir kūrybingas asmuo gali paklusti stipresnio piktavališkumui. Likti apgautas, suviliotas geresnio gyvenimo pažadų – ne tik sau, bet ir kitiems, net savo tautai ar valstybei. Siekiant įgyti galią tautai, visada bandoma paveikti ar net palaužti jos žinomiausius ar autoritetingiausius, išgauti jų „pasisakymus“, tekstus. Bolševizmas kaip ir fašizmas meistriškai manipuliavo žmonėmis, gramzdino juos į melą, apgaulę. Piktybinės ideologijos į savo pinkles įpainiojo daug XX a. meno žmonių, kurie Antrojo pasaulinio karo metais pateko į sudėtingas moralines kolizijas. Jų skaudžiose biografijose išsikerojo *žmogiškosios kaltės*.

¹³ Nerimas. Svarbiausių humanitarinių ir socialinių grėsmių bei jų pasekmių Lietuvai įžvalgos. Vilnius: Tyto alba, 2012, p. 76.



Vienas ryškiausių moralinės kolizijos, išaugintos nepakankamo politinio susivokimo, atvejų – žymus norvegų rašytojas *Knutas Hamsunas* (Knut Hamsun (1859–1952), Nobelio literatūros premijos laureatas. Žymiausi Hamsuno kūriniai – „Badas“, „Panas“, „Viktorija“ (lietuvių kalba išleista keturis kartus). Turėjo poveikio lietuvių prozai, jos modernėjimui, siekiant įspūdžio, stiprinant jausmų, ypač meilės, atskleidimą. Igno Šeiniaus kūryboje Knuto Hamsuno pėdsakas ryškiausias, persmelkęs ir stilių.

Hamsunas kilęs iš vargingųjų, sunkiai grūmėsi su gyvenimu. Negavo solidescnio išsilavinimo. Svyravo tarp atsiskyrėliškumo ir įsipareigojimo kovoti su blogiu, žlugdančiu silpnuosius. Antrojo pasaulinio karo metais Hamsunas bendradarbiavo su Norvegijos nacistais, tikėjosi tuo padėsiąs savo šaliai išlikti saugesnei. Turėjo savo elgsenos argumentų, kurie nebegaliojo po karo, pats suprato, kad „išėjo visai ne taip, kaip norėjau, ne tai, ko aš siekiau“. Buvo ir savosios šalies pasmerktas, laikomas psichiatrinėje ligoninėje, teisiamas.

Kodėl apie tai? Kad svarbu suvokti moralinių kolizijų sudėtingumą ir pavojingumą, kylantį iš jų supaprastinimo. Svarbu ir lietuvių literatūrai, labiausiai apmąstant didžiosios lyrikės Salomėjos Nėries likimą. Yra su Knutu Hamsunu bendro kelio atkarpa, kai mūsų poetė rašė rinkinio „Prie didelio kelio“ eilėraščius, kai ėjo sunkiu atgailos keliu. Beveik devyniasdešimties, kurčias ir menkai bematantis, Hamsunas pajuto, kad savo paskutinį žodį gali pasakyti tik kūrinyje, parašė autobiografinę apysaką „Užžėlusiais takais“ (1949; lietuvių kalba išleista 2001)¹⁴. Kaltės problema, nusikaltimo problema, jau iš kito laiko, kitos situacijos nei F. Dostojevskio „Nusikaltimas ir bausmė“ (1866). Nusikaltimas visuomenei, atskira kaltė, neturinti konkretaus turinio. Susijusi su aplinkybėmis, bet ir su asmeniniais pasirinkimais.

Rašydamas „Užžėlusiais takais“, Hamsunas rėmėsi ir savo patirtimi, įrašė ir perspėjimą: „Bet juk rašau ne biografiją.“ Nebūtinai faktais ir ne tik

¹⁴ Knut Hamsun, *Užžėlusiais takais*, Kaunas: Tyrai, 2001, 175 p. Cituojama iš šio leidinio.

faktais. Bet ir apibendrinimuose galima jausti, kad tai, apie ką kalbama, galėjo būti, įvykti. Tardytojas užduoda ir tokį klausimą: „Ar jums atrodo, kad vokiečiai yra kultūringa tauta?“ Į klausimą neatsako. Tikėtina, kad ir pačiam Hamsunui toks klausimas galėjo būti užduotas. Ir kad nesutiko į jį atsakyti. Įžeidus yra pats klausimas, jo formulavimas. Apibendrina: „Dabar aš daugiausia bendrauju su policija, esu belaisvis, tėvynės išdavikas.“ Beveik negali susikalbėti, nes negirdi. Bet yra žmonių, kurie bando pralaužti jo tylos sieną – neslepia, kad pažįsta, kalbina, nori paskaityti knygą. Knygos yra tarpininkai, bendrininkai.

Lyg kompozicinė linija: *esu kviečiamas pas teismo tardytoją*. Tardymas baigiasi ankstesnio teiginio pakartojimu: *nedariau to, kuo dabar esu kaltinamas*. Gyventi nelaisvėje, neturint savo norų. Norėti to, ko nori policija.

„Užžėlusiais takais“ parašyta patyrusio literatūros meistro. Biografiniai motyvai jungiami su pasakojimais apie tikrovę, apie Skandinaviją. Subtilūs gamtos piešiniai Apie save kalbama kaip apie trečią asmenį. Kartais daugiskaitos – *mes*. Išveda mintį netikėta linkme: „Yra, atrodo, nereikalingų dalykų, tačiau mes privalome juos išmokyti ir atsiminti, laikyti atsargoje visą gyvenimą.“ Gal tai ir apie mokyklą? Sutramdytų emocijų tekstas. Taip, mes visi turime gero, šviesaus gyvenimo vilčių. Bet dažnai jos neišsipildo. Neišsipildo ir tėvų viltys. Hamsuniškas apibendrinimas: „Mano tėvas kadaise irgi turėjo daug vilčių teikiantį sūnų. Bet viltims šauniai išsipildyti nereikia nei rūpesčio, nei priežiūros. Tačiau nepalikite mūsų, tų, kurie nuvyklė, tapo tragiškais veikėjais. Neverta to daryti.“ Tragiški veikėjai ne tik literatūroje, ne tik sukurti. Tragiški veikėjai pirmiausia gimsta iš tragiškų gyvenimo aplinkybių. Ar yra nors mažytis tarpelis tarp atleidimo ir atleidimo – ištartas ir neištartas Hamsuno klausimas.

Romano pabaiga – teismo diena 1947 m. gruodžio 16 d., savaitė prieš Kalėdas. Negirdintis, silpnai matantis įžengia į teismo salę. Sako paskutinę kalbą, nesiteisina, tik prašo atkreipti dėmesį, kad gyvenęs ir rašęs okupuotoje, nukariautoje šalyje. Vadinamas šalies išdaviku, bet nesijaučiąs toks esąs: „Mano sąžinė yra visiškai rami.“ Atkreipia dėmesį, kad savo publicistikoje norėjęs „įrodyti norvegų jaunimui ir visai vyrijai, kad kvailas, rizikingas pasipriešinimas neduos jokios naudos, tik ves katastrofos, žūties link.“ Galėjęs pabėgti, daug kur turėjęs draugų, bet nenorėjęs to daryti, nesutikęs

bėgti. Sutiko esąs pralaimėjęs: „tai mano nuostolis, mano pralaimėjimas, kurį privalau nešti. Bet per 100 metų viskas pasimirš. Taip, gerbiamasis teisme, viskas pasimirš. Mes, kurie štai esame čia, po 100 metų būsime užnešti žeme, ir niekas mūsų nebepresimins, nebeminės. Mūsų likimas yra užmarštis.“

Knutas Hamsunas parašė savo sąžinės testamentą. Išryškino savąjį Aš, bet neatskyrė jo nuo visuomenės, nuo tautos: „Aš pakankamai vertinu visuomenės nuomonę. Mūsų norvegišką teisėtvarką vertinu dar aukščiau, bet ne taip aukštai kaip savąjį suvokimą, kas yra gera, o kas bloga, kas teisėta, o kas ne. Aš esu pakankamai senas atskaitos taškas, pasaulėžiūros pagrindas.“

Moralas, kurio sunku išvengti: aiškindamiesi sunkiuosius klausimus, turime jaustis esą ir galimos savo klaidos ir kaltės akivaizdoje. Tai turi padėti suvokti ir kodėl moralinės, dvasinės kolizijos įeina į didžiuosius meno turinius.

Žmogaus tiesos nėra vienareikšmės

Ką gali menas?

Ir ko negali?

Kodėl menas, pasiekęs savo didžiųjų aukštumų, neišgelbsti žmonijos nuo baisių, naikinančių karų, politinių represijų, lagerių? Kodėl neatveria akių, neapšviečia sąmonės, kodėl tiek daug palaikančių ir Putino agresiją, susitaikančių su savųjų žūtimis?

Kaip atsitiko, kad stiprios kultūros šalis Vokietija, Europos dvasios kūrėja muzika (nuo Bacho iki Bethoveno, Mocarto), literatūra (su Gėtės viršūne), viduramžių katedromis, virto konclagerių, holokausto ideologijos šalimi?

Koks galėtų būti atsakymas, kurio vengė ir Hamsunas? Kad nėra tiesioginio ryšio tarp meno ir istorijos vingių, posūkių, aplinkybių. Bet yra nesunaikinamas ir nesunykstantis kultūros podirvis. Ir Vokietija, net ir suskaldyta, padalyta, savo gyvąja dalimi sugebėjo prisiimti kaltę, atsakomybę, sutelkė dėmesį į jaunosios kartos ugdymą ir kaip sąmoningą tamsiosios istorinės

patirties išgyvenimą. Už karą laimėjusių šalių Vokietijai taikytus draudimus, ribojimus svarbiau buvo tai, ką ji pati sau uždraudė. Sugebėjo savo jaunimą nukreipti į darbą, į kūrybą. Iškėlė stiprius lyderius. Aktyviai dalyvavo Europos bendrijos kūrime. Milijonus Ukrainos pabėgėlių Europa sutiko jau daug ko pasimokiusi ir išmokusi.

Rusijoje neįvyko *debolševizacija*, atvirkščiai, jai sėkminga Antrojo pasaulinio karo baigtis, nors ir kainavusi milijonus gyvybių, tarsi pateisino režimą, vykdžiusi baugias represijas ir prieš savo piliečius, nestabdė kelio į autokratiją. Visuomenės balsas Rusijoje darėsi vis silpnesnis, demokratinės struktūros nyko. Kur eina šalis, labiausiai matyti iš jos valdžios. Bet unikalų, kad Rusijoje ir juodžiausiais jos metais buvo sukuriama įstabių literatūros, muzikos, vaizduojamojo meno kūrinių. Kūrybos priešprieša totalitarinėms tendencijoms gali būti stipri, ryškiausiais atvejais ir neįveikiama. Rusijos meno viršūnės pasiekė pasaulį ir jame įsitvirtino. Tarp Rusijos meno kūrėjų dalis ir kitų tautų atstovų. Žydų, talentingai rašiusių ir rašančių ir rusų kalba.

Kur šiandien Rusijos meno, muzikos, literatūros humanistinis patosas? Problemiška iš kūrėjų reikalauti tiesioginių politinės pozicijos išsakymų. Menininko pasaulėžiūra yra gilesnė už politinės pozicijas. Svarbiausia menininko teisė – pasisakyti savo kūryba. Skaitytojų, klausytojų, žiūrovų teisė – pasirinkti, apsispręsti. Rusų literatūros *aukso amžius*: nuo Aleksandro Puškino iki Levo Tolstojaus, Fiodoro Dostojevskio, Antono Čechovo. Ne tik Rusijos, bet ir pasauliniai literatūros vardai, darę įtaką ir Vakarų kultūrai. *Sidabro amžiaus* rusų poezija – didysis ketvertas: Ana Achmatova, Marina Cvetajeva, Borisas Pasternakas, Osipas Mandelštas, – kūrėjai, kurių likimai buvo skaudžiai sukomplikuoti bolševizmo, Stalino represijų, prasitęsusių ir po Antrojo pasaulinio karo, įtraukusių ir Lietuvą, Latviją, Estiją.

Permainų laikai žmonijos istorijoje kartojasi, kiekvienoje savo fazėje įgaudami naujų bruožų. Permainų, apimančių ir dabartinės fizinės bei dvasinės būsenas, fazė prasidėjo po Antrojo pasaulinio karo, bandant susivokti, kas pasaulyje įvyko, kas pasikeitė, kokios politinės ir moralinės kaltės išryškėjo. Bandyta patikėti, kad karų, masinių žudynių *daugiau niekad*, deja, neatsakomų klausimų tik daugėja.

Neatsakomų klausimų žmonija turėjo ir turi daugiau nei atsakomų. Klausimų grandinės sudaro didžiųjų meno kūrinų turinius, juose literatūra suartėja su filosofija. Gal žmogų nuo nusikaltimų ar jų palaikymo saugoti turinti meno galia veikia per siaurai, pasiekia tik nedaugelį. Tad išlavintos sielos žmonių lyginamasis svoris per mažas. O nemaža ir atvejų, kai formaliai žmogus yra įgijęs ne tik humanistinį, bet ir meninį išsilavinimą, bet likęs tik meno „vartotoju“. Menas žmoguje turi virsti inspiruojančia, dvasinį gyvenimą aktyvinančia jėga. Ir pačios šviesiausios, humaniškiausios idėjos žmogų menkai teveikia, jei nėra palaikomos jo paties vidinių galių. Idėjos turi virsti kūnu, patiriamu gyvenimu. *Žodžio virtimas kūnu* – evangelinė tiesa.

Jei teigsime, kad literatūra yra žodžio vartimo kūnu būdai ir formos, būsime arti tiesos. Ar bent pakeliui į tiesą. Gal tik tiek šviesos žmogui ir teprieinama – būti pakeliui į tiesą. Jei esi *pakeliui*, tikėtina, kad eini reikiama kryptimi. Kalbėti apie literatūrą, ypač kreipiantis į didesnę auditoriją, vadinasi, kalbėti ir apie gyvenimą, neleidžiantį užmiršti senų klausimų, bet vis iškeliantį ir naujų. Neuždaryti klausimų, palikti juos atvirus.

Žmogui reikia atramų – ne tik namų, šeimos, darbo, bet ir tiesų, kurio-mis jis galėtų pasikliauti. Bet tiesos nėra vienareikšmės, priklauso nuo aplinkybių, sąlygų. Tai, kas vienomis aplinkybėmis atrodo tvirta, patikima, kitomis gali susvyruoti. Žmogų galima paveikti, priversti suabejoti tuo, kuo jis vakar tikėjo, įteigti jam vienokią ar kitokią nuomonę. Viena kitą keičiančios ideologijos per žmones eina kaip maras, kaip užkratas. Žmogui dažnai nėra lengva susigaudyti, teisingai pasirinkti, o ir pasirinkus veikti taip, kad nepadarytum žalos sau, saviesiems, kitiems. *Bolševizmas* ir *fašizmas* – dvi galingos ir baugios XX a. ideologijos, gajos ir šiandien. *Rašizmas*, sklindantis iš imperinės užmačias keliančios Rusijos, šiandien jau suvokiamas kaip šių ideologijų atmaina. Agresyvių, žmogui priešiškų ideologijų bendrieji smerkimai mažiau paveikūs negu asmeniniai pasisakymai.

Asmenine ir kartu apibendrinančia pozicija stiprus Vinco Mykolaičio-Putino pasisakymas prieš bolševizmą, 1944 metais, jau baigiantis Antrajam pasauliniam karui, grįžtančią sovietinę okupaciją. Akademikas, Vilniaus universiteto profesorius, žinomas rašytojas bolševizmo grėsmę persvarsto savo asmeninių pasirinkimų kontekste. Dar daugiau – iš naujo keldamas vieną svarbiųjų egzistencinių klausimų – mirties ir jos baimės. Ir ne kokiame

viešame tekste, o dienoraštyje, kur žmogus kalbasi pats su savimi, pats savęs klausia ir pats sau atsako, liudija pats save. 1944 metų vasarą, jau pajudėjus frontui, artėjant sovietinei armijai, Vincas Mykolaitis-Putinas apie bolševizmą mąstė aštriai, skaudžiai, egzistenciškai, iš ribinės situacijos, iš mirties: bolševizmo akivaizdoje gyvenimas nebetenkąs žavumo ir prasmės. Ir fašizmas toks pat baugus, toks pat kupinas fanatiškos neapykantos kitiems, kitokiems. Žmonijai sunku išvengti ne tik to, kas dar nepatirta (ekologinės katastrofos), bet ir to, kas jau patirta.

„Ar aš bijau mirti? Nenoriu, bet labai didelės baimės, rodos, nejausčiau. Akivaizdoj atplūstančio bolševizmo, kupino fanatiškos neapykantos, keršto ir melo su savo stabais ir atkakliu pasiryžimu užgniaužti kiekvieną laisvesnį dvasios polėkį, gyvenimas nebetenka žavumo ir prasmės. Nuostabu, kaip bolševizmo vadai bei doktrinieriai pavergė skurdžiausius visuomenės sluoksnius ir, nieko jiems nedavę, laiko savo hipnozėj ir priverčia kovoti dėl savo tamsios, klaidios, beviltiškos ateities. Bolševizmas, griaudamas religijas, pats įgavo fanatiškiausios religijos žymių: tikėjimą kažkokia ateities laime, vergišką klusnumą autoritetams, kraštutinį netolerantingumą, stabų garbinimą. Ne, gyvenimas komunizmo prieglobstyje manęs nebevilioja. Šlykštu atsiminti tuos mitingus, tų garbės prezidiumų sudarinėjimą iš nesančių dievukų, tą pakeltu balsu „didžiojo, genialaus tautų mokytojo“ Stalino vardo minėjimą, tą buką kiekviena proga savo poterių kalimą! Ir tokia pabaisa štai rėplioja ginti laisvės ir visų taurių žmonijos idealų! Tai yra tragiškiausias šio karo paradoksas.“¹⁵

Ir šiandien žmonija patiria tragiškų paradoksų veikimą, esame *miglose* (ir pagal Vinco Krėvės alegoriją), neįžiūrime būsimybės. Nežinome, ar demokratija atsilaikys prieš vis stipresnį autokratių galių spaudimą. Vis svarbiau bus pasirinkti, jausti svarbiųjų, pagrindinių dalykų svorį, reikšmę. Kaip šiandien – būti Ukrainos pusėje. Bet ir pasirinkimai ne visad tiesūs, lengvi. Mūsų gyvenamasis laikas, mūsų gyvenamasis pasaulis pasikeitė, perėjo į naują *permainų* fazę. Stebime, ar parduotuvėse netrūksta druskos. Tebeturime šią patirtį, esame ją perėmę – kas dar iš tėvų, kas iš senelių. Kiti

¹⁵ Vincas Mykolaitis-Putinas, *Dienoraštis, 1938–1945*. Sudarytoja Virgilija Stonytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2022, p. 351.

kyla ir skaitančių, ir besimokančių lūkesčiai. Romantizmas teoriškai nebesvarbu, o Mickevičius, Ševčenka, Maironis vis dar svarbu. Kai gyvename ramiau ir sočiau, ir literatūroje ieškome, kad būtų įdomu, kad trauktų intriga, siužetas. Kai sunku, reikia, kad knyga kalbėtų „širdimi į širdį“ (pagal Adomą Mickevičių). Ukraina turi Tarasą Ševčenką, svarbiausią nacijos ir vadovėlinį autorių. Ir tai vienas iš šios šalies laisvės, nepriklausomybės argumentų.

Paprastas gyvenimas, – sako kunigas Julius Sasnauskas, jau giliai įtrauktas literatūros, kažkuo čechoviškos, po kultūros vakaro Rašytojų klube, po kalbėjimosi apie Tomo Sakalausko kultūros studijų ir impresijų knygas, Jūratės Stauskaitės grafiką. Ir už žodžių, ir už žiūrėjimo į grafikos lakštus – Ukraina, karo pabėgėliai Lietuvoje, vaikai iš globos namų. Už ko, iš ko ir kaip laikytis? Kas tas paprastas gyvenimas, – bandome klausti. O Jono Aisčio jau bandyta atsakyti – eilėraštis „Paprastas gyvenimas“, iš XX a. ketvirtąjo dešimtmečio: „Nėr gyvenimo pilkesnio, / Nėra laimės pilkesnės.“ Ir pabaiga:

*Krinta žiedlapiai, o kąsniais –
Siaučia pūga balzgana.
Man tavęs, pilkų pilkesnio,
Vienui vieno bus gana.*

Paprasto gyvenimo mįslė, sugrąžinanti ir prie užmirštų XVIII a. ukrainiečių poeto ir klajojančio išminčiaus H. Skovorodos, vadinamo ir Ukrainos Sokratu. Sunkiai pakeliama žinia – šį pavasarį, žydint sodams, *rašistai* sunaikino Skovorodos muziejų. Grįžti ir prie Skovorodos *pasakėčių*, mokančių išminties. Ir jas priminė Julius Sasnauskas religinėje valandėlėje. Prigimtis, prigimti dalykai svarbiausia, be jų nieko, be jų dirbtina ir menka liks, – mokė Skovoroda. Kaip ir Skovoroda, Julius Sasnauskas į klausimą apie paprastą gyvenimą atsako paprastai: tas, kuris visa atlaiko, – karus, marus, vargus, – maitina, augina, laidoja ir aprauda.

Gal ir apie mokyklinę literatūrą taip – gera literatūra, tiesiog literatūra, kuri augina, maitina, moko darbo, pasisveikinti ir atsisveikinti. Gal ir mokyklai reikia *paprastos lietuvių literatūros*, tos, kuri atlaikė: karus, okupacijas, kalbos ir spaudos draudimus, ideologines priespaudas, baisiausias iš

visų priespaudų. Linko, buvo lankstoma ir lankstėsi, kentėjo, *pajėgė kentėti*, jei pagal Antoną Čechovą, jausdama kaltes, bet ir atsitiesdama. Turėtų ir toliau atlaikyti. Juk turime ją, paprastą lietuvių literatūrą, lietuvių kalbos literatūrą, padėjusią ir padedančią suvokti paprasto gyvenimo skonį – kokia laimė atsibusti, keltis, virti pusrytį, išleisti į mokyklą, imtis darbo. Kokia palaimą gali teikti prigimtoji gamta, kūrinyje stebuklingai virsdama kalbiniu vaizdiniu. Reikia išlavinto estetinio jausmo, geros kalbinės klausos, kad tą *paprastą stebuklą* pajustume Žemaitės „Sutkų“ pradžioje, kad jau pirmu žodžiu kūrinys prasidėtų, iš karto žadėdamas gyvenimo šviesą ir giedrą: „Pavasarielis. Visur gražu ramu.“ Paprastumo estetika yra aukštoji estetika. Išmintis veda ir galiausiai atveda prie paprastumo. Žemaitės paprastumas yra ginantis, saugantis *paprastą gyvenimą*. Populiarioji literatūra paprasto gyvenimo gilumos nepasiekia. Populiarioji literatūrologija turėtų telktis į paprastumo fenomeną, bandyti jį aiškinti iš klasikos. Tikras paprastumas neleidžia *supaprastinti*. Supaprastinimas manipuliuoja paviršiais, paprastumas yra saugomas giliųjų struktūrų.

Sunkiausiomis dienomis, sirgdamas, atskirtas nuo namų, žmogus labiausiai pasigenda savo paprasto gyvenimo. Ukrainos žmonės, bėgantys nuo karo, apleidžiantys namus, yra atskiriami nuo savo įprasto, paprasto gyvenimo. Ir tai yra nenumaldoma žmogaus drama. Ir šita drama persirašys naujojoje ukrainiečių literatūroje, gimsiančioje jau *po karo*. Nežinome, kokia ji bus, bet tikrins ir kaimyninių šalių, ir lietuvių literatūrą. Ir verta pamąstyti apie tai, ar neišvengiamai (ir dėl Rusijos moralinio lauko degradacijos) mažtiant lyginamajam rusų literatūros svoriui, nereikėtų didinti dėmesio kitoms slavų literatūroms, pirmiausia ukrainiečiams Skovorodai, Ševčenkai, Gogoliui. Kokie ir lietuviškai meninei pasaulėvokai artimi yra Gogolio „Vakarai viensėdyje prie Dikankos“, išversti Motiejaus Miškinio, kokia ir terapiškai būtina gogoliškoji „juoko tragedija“, vėlgi tiksliai Motiejaus Miškinio apibūdinimu.

Ne, kultūros dangus negali būti uždarytas. Laimė, ir neįmanoma to padaryti. Galiausiai kultūra pati ir yra žmogaus pasaulio dangus, susikurtas visų tautų, visų laikų talentingųjų pastangomis. Klasikos kūriniai neturi griežtos etninės ar kalbinės priskirties, jie orientuoti į daugiau ar mažiau bendras žmogiškąsias vertybes. Į tą erdvę, kurioje iš esmės vienas kitam neprieštaraudami susitinka Biblijos ir Korano tekstai.

Bet imperinė Rusijos sąmonė yra persmelkusi ne vieną ir klasikos kūrinį. Imperiškumas tarsi „iššoka“ – kaip didžiarusiškosios tendencijos, kaip panieka nepaklusniems imperijos pakraščiams arba savinimasis to, kas Rusijai nepriklauso. Kaip pavyzdys, Fiodoro Tiutčevo, žymaus XIX a. rusų poeto, filosofinės lyrikos kūrėjo, vertinto Jurgio Baltrušaičio ir Maironio, eilėraštis apie Vilnių „Virš Vilnios rusų senosios...“ (1870).

Rusų kultūra vienaip ar kitaip formuota ir imperijos atmosferos, ir imperinio mąstymo, nors visada turėjo ryškių disidentų – ir XIX, ir XX amžiuje. Tikriausiai ir XXI.

Didieji rusų kultūros kūriniai daugiau ar mažiau reiškė ir imperinės rusų kultūros aspiracijas. Rusų *mesianizmo*, pagal kurį rusų tautai Dievo skirtas išskirtinis vaidmuo, skleidimą. Iki šiandien mesianizmas prasitęsia ir Rusijos, kaip užtvaros prieš Vakarų „blogį“, tvirtinimas. Šventumo, kylančio iš kankinystės, propagavimas, „ruso dvasios“ ypatingumo teigimas ir pačių didžiausių XIX a. rusų rašytojų – F. Dostojevskio ir L. Tolstojaus. Šių rašytojų meninė įtaiga pasiekta giliomis žmogaus dvasios išvalgomis ir savitu kalbos menu, pirmiausia ir skirta tos kalbos vartotojams. Bet ir įžymusis austrų poetas Raineris Marija Rilke buvo tiesiog persmelktas rusų kultūros įspūdžio. Ir Albertas Kamiu (Albert Camus), ir Fiodoras Dostojevskis – atskira tema. Bet tai jau praeitis, perkeista to, kas vyksta Ukrainoje. Ir vis dėlto svarstymams vietos lieka. Jau nepriklausomybės pradžioje, Vilniaus universitete, kur dalyvavo iš universiteto „atleistos“ keturios dėstytojos lituanistės (Meilė Lukšienė, Irena Kostkevičiūtė, Aurelija Rabačiauskaitė, Vanda Zaborskaitė), Vanda Zaborskaitė kalbėjo ir apie tai, „kokią didelę reikšmę turėjo tuomet Dostojevskis.“¹⁶ Taip, autobiografijoje liudijama, kiek daug Dostojevskio skaityta, kaip gerai išmokta ir sunki šio rašytojo romaninė kalba, talentingai tyrinėta ir Michailo Bachtino. Bet Zaborskaitė atskleidė ir kito žmogaus pažiūrų, kitokio žvilgsnio branginimą, kad požiūris neliktų vienpusiškas. Meilė Lukšienė, netgi truputį su iššūkiu pasakiusi, kad jai (ir gal jos kartai) Dostojevskis nieko nereiškęs, „buvo kita literatūra ir kiti impulsai“. Ir jai pačiai buvusi

¹⁶ Vanda Zaborskaitė, Autobiografijos bandymas. Sudarė Virgilija Sonytė, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, Vilnius: 2012, p. 262.

žinoma nuomonė, kad Dostojevskis liguistos rusų psichikos reiškėjas, kad jo kūryboje daug nihilizmo ir augančia lietuvių visuomenei bei jaunuomenei nėra tas autorius, kuriuo vertėtų domėtis. Bet jai pačiai ir rusų kultūra, ir Dostojevskis buvę svarbu. Ir ji apie tai atvirai kalbėjo. Vanda Zaborskaitė tarsi teigė, kad kiekvienas sąmoningas žmogus gali ir turi pats laisvai apsispręsti, kas ir kodėl jam svarbu. Galima prielaida, kad Vandai Zaborskaitė, autoritetingai humanitarei, mokyklinių vadovėlių autorei, kaip krikščioniškos pasaulėžiūros asmeniui galėjo būti ir atskirai svarbūs Dostojevskio keliama tikėjimo klausimai, jo sukurti šventieji, iškilę iš žmogaus pasaulio ir jame pasiliekančys: Alioša Karamazovas, vienuolis Zosima, Sonia Marmeladova, kunigaikštis Myškinas.

Pasaulis ir žmogaus pasaulis, kaip konkrečiai ir to paties laiko žmonių gyvenamas pasaulis, pasikeitė. Tapo trapus, nesaugus. Kultūra atsidūrė prieš didelius ir tarsi neatsakomus klausimus. Kuo remtis? Ir ko atsisakyti? Ir ką persvarstyti ieškant ir naujų humanistikos prieigų. *Persvarstymai* galėtų bent iš dalies grąžinti ir prie natūralios mokslinės kalbos. Juk ideologiniai humanistikos diskursai neišvengiamai trauksis į šoną. Pagrindinė atrama kiekvienai tautai turi likti jos prigimtinė kultūra: lietuvių kultūroje reiktų labiau ryškinti bendraeuropinį paveldą: mitinį ir meninį. Ir K. Donelaičio „Metų“, svarbiausio lietuvių literatūros kūrinio, ryšys su antika yra pamatinis, šiuolaikiškai išryškintas ir Dalios Dilytės-Staškevičienės tyrinėjimuose.

Kas šiandien būtų svarbu galvojant apie prieigas prie rusų kultūros, ypač klasikinės (maždaug nuo L. Tolstojaus iki J. Brodskio), prieigas? Svarbu jos neatmesti, nežeminti, bet ir atkreipti dėmesį į tuos rusų kultūros įskilimus, kurie bent tai Europos daliai, tiesiogiai paveiktai Rusijos karo Ukrainoje, tampa itin akivaizdūs, net pavojingi. Tai, kas buvo tolimose paraštėse, mažai kam žinoma, staiga priartėjo, iškilo į viešumą. Josifas Brodskis, Nobelio premijos laureatas, be abejonės, talentingas poetas, naujų poetinių formų kūrėjas, disidentas, kaip atrodė ir Lietuvoje, laisvos dvasios žmogus, gerbiančias kito žmogaus laisvę ir kiekvienos tautos teisę į laisvus, savarankiškus sprendimus. Bet ką rodo jo 1992 metų rudenį JAV rusakalbės žydų bendruomenės centre vykusiame vakare perskaitytas eilėraštis „Ukrainos nepriklausomybei“ („Na nezavisimostj Urainy“)?

Ukraina nepriklausomybę paskelbė 1991 m., rugpjūčio 24 d. Apie ukrainiečius eilėraštyje kalbama be pagarbos, nepagarbiai ir apie ukrainiečių atgimimo dainių Tarasą Ševčenką. Bet – ir tai pabrėžti svarbu – Brodskis šio eilėraščio niekur nepublikavo, tad mintis perteikiama tik bendrai. Galėjo būti greita reakcija į kokį ir su jo asmeniu susijusį faktą. Paskui persvarstyta. Bet tekstai, juolab įrašai, nėra atšaukiami. Ar toks faktas galėtų užbraukti Josifo Brodskio kaip rusų kalbos poeto, Sidabro amžiaus tradicijų (ir tiesiogiai per Aną Achmatovą) tęsėjo reikšmę? Ne, neturėtų. Bet tik tiems, kuriems poezija apskritai yra svarbi, kurie pajėgia į ją įsigilinti. Kita dalis, kuriai pasaulis griežtai padalytas į savus ir priešus, Brodskį atmes. Arba priešingai – netgi pavadins teisybės gynėju. Ukrainos nepriklausomybės paskelbimas reiškė išėjimą ne tik iš imperijos, bet ir iš rusų pasaulio. Neišvengiamai ir dramatišką, ypač rusakalbiamis ukrainiečiams. Karas Ukrainoje sugrąžino „priešo“ sąvoką ir vaizdinį. Tai – rusai, Rusija, užpuolė. Materializavosi ir „blogis“. Vėl pasirodė blogio ašis, sunykusi po šaltojo karo baigties. Greta Rusijos kartais paminimos ir kai kurios Europos Sąjungos šalys, nepalaikančios sankcijų Rusijai, saugančios savo šalių interesus.

Žmogaus pasaulio, suprantamo ir realiai, ir apibendrintai, pamatas yra kultūra. Ypač kalbinė jo dalis, kurianti atpažįstamus pasaulio vaizdinius, filosofiją, humanistiką. Kultūra jautriai reaguoja į tai, kas žmogaus pasaulį pažeidžia pačiais brutaliausiais būdais – žudynėmis, prievartavimais, silpnųjų nesaugumu. Galima jausti ar bent nujauti, kaip traukiasi humanistinė Emanuelio Levino „kito“ filosofija: ar atsargumas, empatija „kito“ atžvilgiu taikytina ir priešui, ar priešas vis dar yra ir „kitas“. Atsakymas gali būti ir paprastas – kitas, bet ir priešas. Tik politika, politinė ideologija *sprendžia*, balsuoja „už“ ir „prieš“, „taip“ ar „ne“. Humanistika, humanitariniai mokslai *svarsto*, ieško vienokių ar kitokių argumentų. Humanistikos kelias – *svarstymų, abejojimų, nutolinimų ir grįžimų*, neišleidžiant iš akių kūrėjų likimų.

Necenzūruoti literatūros, – visa, kas sukurta, kuriama ir bus kuriama, yra vienintelis žmonijos stogas. Kad ir skylėtas, kad ir įgriūvantis, bet vis dar stogas. Pasaulis – ir kaip nebūtų skaudu, ir senoji Europa – dabar įėjo į gamtinių katastrofų ir moralinių destrukcijų laiką. Pabėgėliai, namus

apleidę, namų nebeturintys vis aukštesnėmis jų bangomis plūs per žemę. Namai, ontologinė namų problema nuo Biblijos, giliojo literatūros provaizdžio. Evangelijoje pagal Matą „Paralitiko pagydimas“: Jėzui atneša paralyžiuotą žmogų, paguldytą ant neštuvų. Jėzus kreipiasi į paralyžiuotąjį tris kartus (antrasis yra pirmojo pakartojimas). Trečią kartą priduria: „Kelkis, pasiimk neštuvus ir eik namo! Šis atsistojo ir nuėjo namo“ (Mt9, 8). Galėti eiti namo. Turėti namus. Visose sumaištyse žmonės pirmiausia ištinka benamystę. Labiausiai mums paliudyta benamystė – Antrasis pasaulinis karas ir pokaris. *Išvietinti žmonės* ne tik Sibire, bet ir Europoje. Benamystės jausmas ir jau įsigyvenančių turtingose šalyse – kaip dvasinė būseną. Liūnės Sutemos, septyniolikos metų apleidusios tėvų žemę, eilėraštis „Noriu grįžti namo“ iš pirmojo rinkinio „Tebūnie tarytum pasakoj“:

*Aštrus ir kietas mano ilgesio ašmuo,
su juo išpjausčiau visuos kaštanuos,
pro kuriuos praėjau:
NORIU GRĮŽTI NAMO –*

Amžinasis motyvas, kartojamas ir pavasarį, ir rudenį, nerimstantis sielos šauksmas: *noriu grįžti namo* –. Namų ilgesiu tikrinamas sielos jautrumas. Bet ir kitų likimais; Liūnė Sutema anksti suvokė žmogiškųjų likimų trapumą – ne tik savo ir savųjų, bet ir tų, kurie jau yra ar dar tik bus priešai. Antrasis pasaulinis karas, vis primenantis apie save analogijomis ir sąšaukomis, prasidėjo žemių perdalijimais, „prijungimais“. „Tai buvo prieš pat Klaipėdos krašto prijungimą prie Vokietijos (anschluss). Atsimenu, kaip SA rėkdamis „Raus, Juden! Raus Žemaiten!“ žygiavo prieš mūsų namus, kaip išbėgo mūsų saugumiečiai, pagriebė jaunuolį iš tos rikiuotės, trenkė jam šautuvo buože per petį ir išitraukė vidun, o aš – blioviau visa gerkle... Ir dabar tai stovi prieš akis“, – pastraipa iš Liūnės Sutemos autobiografijos, rašytos 1991 metų rudenį. Kas „stovi prieš akis“ visą gyvenimą? Įgriūvantis gyvenimas – iš abiejų pusių. Ir tie, kurie narsiai šaukia „raus“, dar labai jauni ir nežinia, kas juos ištiks, kas ištiks ir tą, sumuštą ir ištrauktą iš rikiuotės... Jau priešą, nors gal tik vakar kaimyną. Poetai yra žmonės, kurie jaučia ryšių, santykių trapumą, nusikaltimo galimybes, pasaulio nuodėmės labiausiai

gula ant jų sąžinės. Taip, jie ir klysta, ir nusikalsta, bet jų kūryba yra ir jų atgaila. Tik atgaila leidžia atsigręžti atgal, netgi pradėti iš naujo.

Situacija Ukrainoje, apnuoginusi žmogaus pasaulį, aštrėja ir tampa vis komplikotesnė. Kaip pakilti virš kraujo, virš kasdien tirštėjančio karo siaubo, kaip atvirom akim pažvelgti ir į tą, kuris kitoje ir tavojo fronto pusėje? Kada ir iš kur gali ateiti susitaikymas? Tai ne atskiros žmogaus jėgoms. Tai tik tikėjimui, literatūrai, kuriančiai iš kalbos, kuri ir iš pačių gyvenimo pažemių, ir iš tik kūrybai tepasiekiamų dvasios aukštybių...

Kodėl tai svarbu populiariajai literatūrologijai? Todėl, kad ji stipriau susieta su gyvenamuoju pasauliu kaip dabartimi, tad turi atsižvelgti į įvykius, situacijas, veikiančias žmonių būsenas, veiksmus, kūrybą, be nuotolio, distancijos, turinčias daugiau klaidų ir paklaidų galimybių, dar nepasiekusias atgailos krantą.

Demokratijos šaknis – pasitikėjimas žmogumi. Kuo mažiau draudimų, žmogus turi savarankiškai susivokti, pasirinkti, atpažinti melą, nepasiduoti manipuliacijoms. Žmogaus moraliniam savarankiškumui ugdyti daug dėmesio skiria švietimas, mokykla, humanitariniai vadovėliai. Ir tai, kas žmogui svarbu iš rusų kultūros, jis turi atsakingai pasirinkti. Mąstant strategiškai, svarbu, kad rusų literatūra, kultūra būtų suvokiama ne kaip atskirai svarbi, o bendrajame kultūrų kontekste. Turime suvokti, kad rusų kultūros vyravimas eina per XIX amžių, kad nepriklausomos Lietuvos laiko neužteko sąmoningai atogrąžai į Vakarus įtvirtinti. Sovietinė okupacija reiškė ir rusų kalbos bei rusų kultūros siekimą dominuoti.



Ir visgi net bendromis literatūros istorijos ar teorijos sąvokomis mąstyti apie rusų literatūrą šiandien sunku. Ir literatūra įtraukta į Rusijos karinės agresijos prieš Ukrainą moralinį epicentrą. Yra situacijų (ir kaip tik tokią dabar išgyvename), kuriomis ir neutralūs kultūros tekstai įgyja įtartinos ideologijos galių, atsiskleidžia tokių kolizijų, kurių anksčiau nepastebėjome. Girdėdami grasinimus branduoliniu karu, reiškiančiu ir grėsmę būčiai (*ontocida*), atpažįstame mirties šaukimąsi ir rusų religinėje filosofijoje, ir F. Dostojevskio kūryboje. Šiurpių karo nusikaltimų akivaizdoje blanksta pasitikėjimas rusų klasika. Bet būtina ir joje išskirti atskirus kūrėjus. Ypač, jei mūsų pačių kultūra prie jų yra radusi savitų prieigų. Neturėtume jų prarasti. Taip mąstyтина apie *Antoną Čechovą* (1860–1904). Šio rašytojo, mediko, intelektualo nei asmuo, nei kūryba nekelia atskirų prieštarių, nebent jos kiltų iš bendresnių rusų kultūros recepcijos problemų.

Antonas Čechovas, Vinco Kudirkos bendraamžis, gydytojas, panašaus amžiaus ir miręs. Pats atskiriausias rusų rašytojas. Gyvenimo, jo scenografijos kūrėjas, labiausiai ir žinomas kaip dramaturgas, minimas greta Europos didžiųjų: Henriko Ibseno, G. Hauptmano, M. Meterlinko, į rusų kalbą verstų ir Jurgio Baltrušaičio. Vertimams iš A. Strindbergo rankraščių Baltrušaičiui reikėjo Skandinavijoje žinomo žmogaus rekomendacijos. Ją parašė A. Čechovas: „Čechovas giria jį kaip vertėją ir poetą“, – taip rekomendacijos turinį persakė Marija Baltrušaitienė. Buvo planų, kad Baltrušaitis lydės Čechovą į Skandinaviją.

Prie Čechovo reikia eiti tiesiai. Be vertinimo klišių. Gydytojo profesija suteikė Čechovui gilios gyvenimo praktikos. Bet svarbiausia buvo įgimta ir išsiugdyta *empatija*, gero linkintis, užjaučiantis žvilgsnis, aukštas moralumas. Net kritiškas žvilgsnis į žmogų gali būti ir teisinantis. Graži čechoviškoji dvasinė vertikalė: gyventi ir kasdieniškai, *praprastai*, net nuobodžiai, bet jausti, kad yra ir gyvenimo dvasinis aukštis – *credo*, išreikštas „Žuvėdroje“: daug skausmo patyrusi aktorė Nina kalba apie meną, nesvarbu, ar scenos meną, ar literatūrą, – svarbiausia kuriančiam

ne garbė, ne švytėjimas, o savojo pašaukimo jautimas ir gebėjimas kentėti. „Įstenk nešti savo kryžių ir tikėk.“ Čechoviškasis bendrinimas: ir kryžius, ir tikėjimas jau ne tik apie meną, bet ir apskritai apie gyvenimą, apie likimą.

Sudėtingoje ir daugiaklodėje XIX a. pabaigos rusų prozoje viena laikis su Levu Tolstojumi ir Fiodoru Dostojevskiu, Antonas Čechovas užima atskirą vietą. Paprastesnis ir žmogiškesnis. Be plačių istorinių panoramų, vengęs apibendrinimų, šis rašytojas yra tarsi ir supaprastinęs literatūros suvokimą. Literatūra nieko ypatingo. Gyvenimas pilnas siužetų. Nieko daugiau – tik perpasakoti. Nieko daugiau – tik klausytis ir klausyti savo sielos. Išreikšti ją. Rašytojas (drama „Žuvėdra“) sakosi vis labiau tikįs, kad kūrybos esmė ne senos ar naujos formos, o tai, kad žmogus rašo „negalvodamas apie jokiais formas, rašo tai, kas laisvai liejasi iš jo sielos“. „Žuvėdra“ parašyta 1896 metais. XIX a. pabaiga Rusijoje yra ir modernizmo pradžios laikas. Galima mąstyti, kad Čechovui liko svetimi modernieji formos ieškojimai, kaip rašytojas jis labiausiai pasitikėjo laisva sielos kalba. Tikėjo, kad laisva sielos kalba, intensyvinama išgyvenimų, patiriamų būsenų, yra savaime kūrybinga. Čechovo kūriniai yra savitos, savaime, kartu su tekstu atsirandančių, radimosi būdu sukurtų formų. Savo siužetams rašytojas rinkosi kasdienį gyvenimą ir žmones, lyg ir niekuo neypatingus net kai jie mokytojai, gydytojai, valdininkai. Ir žmogaus gyvenimo paprastumu Čechovui rūpėjo atverti būties šaltinius: kiekvienam, net pačiam nereikšmingiausiam žmogui patiriamą meilę, džiaugsmą, artimojo šypseną.

Čechovas, kaip ir ne vienas lietuvių rašytojas, mirė džiova 1904 metų vasarą, Lietuvai jau atgavus kalbos ir spaudos laisvę, prasidedant *naujosios lietuvių literatūros* laikui. Čechovas tarsi lydėjo jaunos lietuvių prozininkus, kuriems rūpėjo stilius, forma. Čechovas – *trumpo, lakoniško* apsakymo meistras. Rašytojo dėmesys taip stipriai sutelkiamas į aplinkybes, situacijas, o ypač į *detales*, kad minčiai ar idėjai išsakyti užtenka vieno ar dviejų puslapių. Čechovo stiliaus lakonizmas turėjo įtakos Jonui Biliūnui, Antanui Vienuoliui, kurį Antanas Vaičiulaitis yra pavadinęs „mūsų Čechovu“. Nuostaba iš dabarties – Čechovui eilėraščių yra dedikavęs Leonardas Gutauskas („Namas su mezoninu“; laiškas A. P. Čechovui).

Kūrybos pradžioje (1888) sukurtas apsakymas „Džiaugsmas“. Pirmasis sakiny – ir tokia pradžia būdinga šiam rašytojui: „Buvo dvylika valandų

nakties. Pro duris įbėga Mitia, susijaudinęs, pagyvėjęs. Tėvai rengiasi miegoti, sesuo lovoje baigia skaityti paskutinį romano puslapį, broliai gimnazistai jau miega. „Iš kur tu? Kas tau atsitiko“, – klausinėja tėvai. „O, neklausinėkite! Aš to visai nelaukiau, Tai ... tiesiog neįtikėtina!“ Tokia siužeto užuomazga – netikėtumo, intrigos. Ji kiek pratęsiama, skaitytojui leidžiama susidaryti įspūdį, kad Miša jaunas, tarsi svaigstantis iš kažkokio ypatingo patyrimo. Sesuo iššoka iš lovos, prabunda broliai. „Aš iš džiaugsmo, mama! Dabar apie mane žino visa Rusija! Mama! O, Dieve!“ Mitia pašoka, pabėgioja po kambarius ir vėl sėdasi.

Kas gi atsitiko? Kažkas apie Mitią parašyta laikraštyje. O juk tik apie įžymius žmones laikraščiuose rašo. Visi reaguoja, klausinėja. Mitia ištraukia iš kišenės laikraštį. „Jūs, mama, paslėpkite tą laikraštį atminimui! Kartais paskaitysime!“ Paduoda laikraštį tėvui, parodo vietą, apibrauktą mėlynu pieštuku. Tėvas užsideda akinius. Pradedą skaityti: „gruodžio 29, 11 valandą vakaro kolegijos sekretorius Dmitrijus Kuldarovas, išeidamas ir aludės, būdamas neblaivas, paslydo ir pateko po vežiko arklio kojomis. Išsigandęs arklys pradėjo bėgti tempdamas roges su Maskvos pirkliu. Dmitrijus Kuldarovas nuvestas į policiją, gydytojas apžiūrėjo jo sumuštą pakaušį...“ Mitia vis įsiterpia į skaitymą, papildo detales, viskas iki smulkmenų aprašyta... Matote, liepė pakaušį šaltu vandeniu vilgyti... Matote dabar, skaitėte, eis per visą Rusiją... Čiumpa laikraštį – bėgsiąs pažįstamiems parodyti – Makarovams, Ivanickiams, Natalijai Ivanovnai... Užsideda kepurę su kokarda ir triumfuojantis, linksmas išbėga į gatvę.

Kas šiame dar jauno Čechovo apsakymėlyje liudija savitą rašytojo talentą?

Kad kūrybai nebūtinai tik svarbūs dalykai, kad ir smulkmenos gali būti iškalbios.

Siužetui užtenka ir paviršiaus linijų. Bet svarbu jas naujai sujungti, pakreipti netikėta linkme. Džiaugsmas iš to, kas nėra džiaugsminga. Netgi gėdinga – girtam paslysti po arklio kojomis, suteikti nesmagumo niekuo dėtam. Bet toks jauno žmogaus, gal ir atskirai – ruso – mentalitetas. Jau nujuočia, kad visą gyvenimą bus valdininkėlis, o čia taip netikėta – jo pavardę pamini laikraštis, vakarinių žinių, bulvarinių įvykių.

Šypsena, pasakojimas su šypsena, – tai taip pat Čechovo ypatybė. Lyg dvi būties pusės: šypsena ir liūdesys, melancholija, kurių persmelkti didieji

Čechovo herojai, ypač dramų. Čechovas – prozos meistras, bet ir jo prozoje tarsi glūdi dramatinio veiksmo užuomazgos. Ir ši trumpą apsakymą galima matyti kaip sceninę intermediją – taip aiškiai išsidėsto veikėjai, lakoniškai apibūdinami veiksmais, reakcijomis. O pats Mitia matomas kaip truputį šaržuotas, naivus herojus, trokštantis nors kokios nors garbės, žinomumo.

Čechovo kūrybos raida: pasiekti gilumą, neprarandant paprastumo, apimti daug gyvenimo, neišplečiant teksto.

Paprastumas yra ir paradoksalus. Paprastas tėra tik paviršius. O visa, kas žmogui yra svarbu iš esmės, giliai. Pasiekama sunkiai. Čechovo paprastumas sudėtingas. Viename svarbiųjų savo kūrinių – dramoje „Žuvėdra“ (paties autoriaus ši drama vadinama komedija, lyg pridengiant problemų gylį) – Čechovas tarsi paaiškina kūrybos „mechanizmą“: sceniniame pokalbyje aktorė Nina primena vieną dramos epizodą: „Atsimenate, jūs nušovėte žuvėdrą? Atsitiktinai atėjo žmogus, pamatė paukštį ir iš neturėjimo ką veikti nušovė... Siužetas mažam apsakymui...“ Ši frazė: „siužetas mažam apsakymui“ yra aiškinanti Čechovo kūrybą. Tik minties grūdas, tik trumpo pasakojimo užuomazga. Nedaug veiksmo ir įvykių – tik mažam apsakymui, ne kelių veiksmų dramai. Priedanga – tik komedija, kur nieko atskirai reikšmingo – atėjo žmogus ir iš neturėjimo ką veikti nušovė paukštį. O kažkas – atsitiktinai ar lemtingai – čia pamatė savo likimo ženklą. Likimo, kuris ima pildytis. „Aš – žuvėdra“, – ištaria aktorė Nina Zarečnaja. Ir drama pavadinta „Žuvėdra“.

2022 m. pavasarį Oskaro Koršunovo teatre naujas Antono Čechovo „Žuvėdros“ pastatymas: režisierius Jokūbas Brazys. Spektaklis, gimęs iš jaunų vieno aktorių kurso kūrybinių ieškojimų. Kiek jau kartų – ir Lietuvoje „Žuvėdra“: kiti režisieriai, kiti aktoriai. Ir visame pasaulyje, kur dar gyvas ir svarbus teatras. Kas yra tas stebuklingas dramos gyvybės grūdas, kur jis glūdi. Nedidelės apimties, keturi veiksmai, tarp trečio ir ketvirto dveji metai, pakeitę veikiančių asmenų profilius. Veikėjai pagal klasikinę dramos struktūrą – *pagrindiniai* – pagyvenusi aktorė Irina Arkadina, jos sūnus Konstantinas, jaunas rašytojas, ieškantis savo kelio, išgyvenantis meilę Ninai Zarečnajai, turtingo dvarininko dukrai, netekusiai motinos, praradusiai ryšį su namais, svajojančiai tapti aktore. Jau pagarsėjęs rašytojas Borisas Trigorinas, senas gydytojas Jevgenijus Dornas, dvarininkas Petras Sorinas,

aktorės Irinos Arkadinos brolis, Konstantino dėdė. Pirmojo plano veikėjai sudaro dramos vyksmo ašį, *draminį siužetą*, kuriam būtini *konfliktai*, jų užuomazgos, vystymosi linijos, atomazgos. Apibendrintai galima sakyti, kad „Žuvėdros“ vyksmas remiasi *meile, kūryba, likimu*. Meilės kolizijos iš neatitikimų: skaudi yra nemylimo meilė, ji tenka Konstantinui. Mylinti jauna širdis dažnai suklysta – taip atsitinka Ninai. Santykiai su Trigodinu, lengvabūdžiu ir neatsakingu „siužetų“ ieškotoju, galėjo ją sužlugdyti, bet scena gelbėjo, stiprino, teikė pasitikėjimą. Visi pagrindiniai „Žuvėdros“ veikėjai trokšta meilės išsipildymo, patiria kūrybos svajonių, svarsto kūrybą ir jos galimybes. Meilės jausmai persmelkia ir antraplanius veikėjus (Mašą, mokytoją) ir jie svarsto gyvenimo bei likimo klausimus. Vien pagrindiniai veikėjai negali sukurti dramatinio tūrio, trimatiškumo, scena, jei ir perkeltine prasme, turi įgyti trimatiškumą: ne tik plotį, ilgį, bet ir aukštį (gylį). Ir veiksmo tankį, judesių tinklą. Ir todėl svarbūs yra ne tik antraplaniai, bet ir epizodiniai veikėjai (koks darbininkas Jakovas, virėja, kambarinė). Ir pats paprasčiausias gyvenimas yra tankus, pripildytas žingsnių, žvilgsnių, judesių, įėjimų ir išėjimų. A. Čechovo stilius yra jutimiškai tankus.

„Žuvėdros“ vyksmas, kaip ir dažnai A. Čechovo kūryboje, vyksta erdvioje dvaro sodyboje, prie ežero. Lauke, parke, viduje, svetainėje, paskutiniame veiksmo pertvarkytoje į darbo kabinetą. Pradžia lyg ir toli – antraeilių veikėjų pokalbis, bet jau apie meilę. „Kodėl visą laiką vilkite juodai?“ „Išgyvenu gedulą dėl savo gyvenimo. Aš nelaiminga.“ Rengiamasi spektakliui, prie ežero bus vaidinama Konstantino pjesė, joje svarbiausią vaidmenį atliks Nina. Spektaklis nepasiseka. Ir Ninai nepatinka abstrakti simbolika, ji trokšta gyvų žmonių, gyvo veiksmo. Konstantinas su motina apsieičia frazėmis iš Šekspyro „Hamleto“. Artima, bent iš dalies, motinos ir sūnaus linija. Išskirtinė „Žuvėdros“ žymė: literatūros intertekstas, citatos, ypač gydytojo Dorno, rusų poezijos, dainų motyvai, minimi Tolstojus, Turgenevas kaip literatūros, rašymo pavyzdžiai. Intertekstualumas gilina tekstą. Užsimenama apie dekadentizmą, turimos galvoje moderniosios literatūros srovės, iš Europos pasiekusios ir Rusiją, pirmiausia – simbolizmas. *Žuvėdrą* galima suvokti kaip talpų simbolį. Pirmiausia jį pajunta pati Nina, ištarianti, kad ji – žuvėdra, laisvės, laisvo dvasios skrydžio įsikūnijimas. Simbolio

komplikacija, kai Konstantinas žuvėdrą nušauna, deda ją prie Ninos kojų tardamas: „Turėjau niekšybės nušauti paukštį“ ir priduria: „Tuo būdu nužudžiau pats save.“ Ką galiausiai ir įvykdo. Nina neužmiršta to epizodo, įtvirtina jį savyje, prisiima Žuvėdros vardą. Trigorinas buvo prašęs darbininko žuvėdros iškamšos, galiausiai savo prašymą užmiršta, – ne, nereikalinga.

Analizuojant dramą, galima atskirai gilintis į tai, kas sakoma apie kūrybą, apie siužetą, peizažą. Su kūrinio giliuoju, žodžiais ne visai išreiškiamu turiniu siejami garsai – vėjo, ežero, muzikos. *Melancholiškas valsas*, apskritai gyvenimo melancholija, būdinga Antono Čechovo jausenai, tarsi vedančiai ir į mirties melancholiją.

Yra tokių Čechovo epizodų, kurie tarsi pasiekia būties šaknį: laimės, džiaugsmo, nelaimės. Žmonės, lygiai vyrai, lygiai moterys, trokšta laimės, meilės, žmonės, lygiai vyrai ir moterys, nelaimingi, patys su savim prasiilenkę. Drąsios Čechovo moterys, neįtikėtinai drąsios, kai pirmos prisipažįsta mylinčios. Trokšta apie savo meilę kalbėti. Sonia („Dèdè Vania“) apie daktarą Astrovą: „Kiekvieną minutę jį girdžiu, jaučiu rankos paspaudimą, žiūriu į duris, vis atrodo, kad jis tuoj įeis...“ Gyvenimas galėtų būti toks, koks kyla mylinčios, doros, protingos moters vizijose. Bet nėra, nebus. Žmonės dažniau prasiilenkia nei susitinka. Laimė įnoringa.

Ne, neatsitiktinai Antonas Čechovas minimas ir Juozo Grušo. Talentas – dangaus kibirkštis. Iš Juozo Grušo ši metafora: keliaguba ir keleriopa. Giliausia ir prieštaringiausia apsakyme „Laimingasis – tai aš“ (1973). Netikėtas Čechovo palyginimas su paukščiu. „Čechovas atskrido kaip paukštis ir pasakė: tavo sūnus ne kibirkštis, o visas dangus!“ Grušas, savitas rašytojas, lietuvių dramos meistras, buvo giliai įsižiūrėję, įsijautę į Čechovo meistriškai atskleidžiamą sielos anatomiją. Laimingos ir nelaimingos sielos, iš vienos būsenos pereinančios į kitą. Kad ir dramoje „Ivanovas“, sceniniu populiarumu neprilygstančiai „Trims seserims“, „Žuvėdrai“, „Dèdei Vaniai“, „Vyšnių sodui“, bet savitai. „Keturių veiksmų drama“, bet labiau tragedija – ne tik dėl to, kad baigiasi pagrindinio veikėjo Nikolajaus Ivanovo savižudybe, bet ir todėl, kad nelaiminga siela iš savo nelaimingumo negali išsivaduoti, ji serga taip, kad pasveikti negali. Dvarininkas, bet dvaro ir žemės reikalus pavedęs valdytojui, tolimam giminaičiui. Dvaras praskolintas, spaudžia skolas. Vedęs žydaite, turtingos šeimos dukrą, ji persikrikštijusi,

pakeitusi vardą – nebe Sara, o Ana, dėl savo pasirinkimo nebebendrauja su tėvais. Sunkiai serga. Liga sunkėja, Ivanovo santykiai su ja vis šaltesni. Ivanovas kaltina save, tarsi nebepajėgia pats savęs suprasti. Doktorui sako, kad Ania nuostabi moteris, dėl jo atsisakiusi tėvo ir motinos, kad vedęs iš meilės, prisiekęs mylėti, bet, praėjus penkeriems metams, nebejauciąs nei meilės, nei gailesčio, tik nuovargį, tuštumą. Nebesuprantąs, kas vyksta jo sieloje, gal ji perdegė nuo jauno aktyvumo, planų, idėjų. Gal tas sielos aktyvizmas apskritai klaidingas? Gal gyventi reikia pagal šabloną, nekovoti su vėjo malūnais, nedaužyti sienos kakta. Užsidaryti savo kiaute, daryti savo mažus, Dievo pasiūstus, darbus, – taip Ivanovas sako žmonos gydytojui, atkakliai ieškančiam savo teisybės ir kaltinančiam Ivanovą egoizmu – miršta artimas žmogus, o jis užimtas kažkokiais savo reikalais. Iš tiesų, kas vakaras išvažiuoja iš namų, lankosi dvarininkų Lebedevų namuose. Jauna jų dukra Saša įsimylėjusi Ivanovą, jam neparodžius iniciatyvos. Ruošiantis išvažiuoti pas Lebedevus, Ana prašo likti namuose. Klausia, kodėl jis taip pasikeitęs. Ivanovas atsako nežinąs. Jį kankinąs nerimas, liūdesys. Ir kai jaučiąs šią būseną, pradėdąs jos nemylėt, bėgąs nuo jos.

Anos daktaras nori suprasti, kas riša ją prie Ivanovo, kaip ji, protinga, garbinga, beveik šventoji, leidosi įviliojama į tokias aplinkybes. Ana sako, kad Ivanovas nuostabus žmogus, kad pamilusi jį iš pirmo žvilgsnio. Ištaręs – einam, ir ji nuėjusi. Lebedevų namuose pokalbyje su Saša Ivanovas bando analizuoti save – anksčiau jis daug dirbdavęs ir nepavargdavęs, dabar nieko nedarąs, o pavargstąs siela ir kūnu. Dar žmonos liga, tušti pokalbiai. Namų aplinka svetima, nepakeliama. Atvažiavęs pas Lebedevus prasiblaškyti, bet ir čia jau nuobodu, traukia namo. Jis vienišas, reikia, kad kas būtų šalia, kas suprastų, – mano Saša. „Tik meilė gali mums padėti“, – ištaria. Ivanovas gali tik karčiai nusišypsoti – tik to betrūko, kad senas gaidys užsimtų nauju romanu. Viską galįs pakelti – ir ankstyvą senatvę, ir vienetvę, ir nuskurdimą, bet neišlaikysiąs savo paties paniekos sau. Gėda sveikam, stipriam žmogui jaustis Hamletu ar Manfredu, ar koku „atliekamu“, jam tai atrodo gėdinga. Saša prisipažįsta jį mylinti, iš vaikystės tai jautusi, su juo nors į kapą. Ivanovas lyg patiki naujo gyvenimo galimybe, bet intymią akimirką juos abu išvysta Ana, netikėtai atvažiavusi. Siūlai pinasi į dar kietesnę kamuolį. Ivanovo monologai – vis negailestingesnė savianalizė:

esąs negeras žmogus, niekingas. Bet Saša įsitikinusi, kad gali Ivanovą savo meile išgelbėti. Gina jį nuo savęs paties. Ivanovas kaltina save, demaskuoja: ne, ne Hamletas, greičiau tai psichopatinės būsenos. Perspėja Sašą: ji tik norinti atlikti žygdarbį. Ne, – mano Saša, – skiriasi vyro ir moters požiūris į meilę. Vyrui meilė trečioje vietoje, moteriai pirmoje, moteriai meilė tai gyvenimas. „Aš įvykdysiu savo uždavinį“, – tokią frazę ištaria Saša. Meilė pastatys mylimą žmogų ant kojų. Ivanovas atsako negailestingai: tai ne uždavinys, tai klaida. Prašo atsisakyti vestuvių, turinčių įvykti metams praėjus nuo žmonos mirties. Galiausiai suvokia, kad išeitis tėra mirtis. „Prabudo manyje jaunystė, atsiliepė ankstesnis Ivanovas.“ Bet atsiliepė mirčiai, ne gyvenimui.

„Ivanovas“ parašytas 1887–1889 metais. Kas rūpėjo Antonui Čechovui, gydytojui, rašytojui psychologui, vienam įdėmiausių žmogaus sielos tyrėjų, sielos scenos kūrėjų? Liūdesio, gyvenimo nuobodulio, *splino* ištikti veikėjai. Daugiausia vyrai. Ir moterys, tarsi traukte jų pritrauktos, – kartais ir be jokių jų pačių pastangų, kaip ir Ivanovas. Subtiliai jaučiantis, bet ir racionalus, matantis žmones ir iš medicininės pusės, A. Čechovas suprato, kad XIX a. pabaigoje ir Europoje, ir Rusijoje plito *neraikalingų*, tarsi savo vietą gyvenime praradusių žmonių liga. Norinčių daugiau negu pajėgia pagal savo prigimtį, kartais ir *perdegusių*, pernelyg daug užsibrėžusių ir netesėjusių (toks bent iš dalies yra ir Ivanovas). Arba praradusių valią, valią veikti. Kodėl tokie vyrai traukia moteris, dažniausiai jaunas, nepatyrusias? Galbūt ir taip veikia motiniškasis instinktas – silpnas ar nusilpęs vyras reikalingas globos. Globoti, vadinasi, parodyti savo jėgą, valią. Pakelti, paremti, suteikti meilę, išvaduoti iš vienišumo. Ir gyvenime, ir mene užtenka tokių pasiaukojančių moterų. Lazdynų Pelėda – Sofija Pšibiliauskienė buvo viena jų. Jauna, nepažįstanti gyvenimo, jam nepasiruošusi, išteklėjo už vyresnio dvarininko, pripratusio prie laisvo ir palaido gyvenimo, pamėgusio alkoholį. Skaudžioje autobiografijoje rašė: „Svajojau apie heroizmo darbus, pasišventimą, aukas, ir šit pasirodė man labai gražus tikslas – tapti nupuolusio nusidėjėlio angelu išganytoju.“ O turėjo tik dvidešimt metų, išgyveno pirmąsias emocines būsenas. Čechovo Ivanovas – kitas atvejis, bet Sašos pasiaukoti trokštanti meilė panaši.

Čechovo savo veikėjui suteikia galimybę pačiam suprasti savo nelaimingos sielos anatomiją. Numatytų vestuvių rytą veidrodyje jis pamato ne tik žilstančius plaukus, bet ir savo nelaimingą sielą, kuri ir mylinčiai jį jaunai moteriai nebegalės suteikti laimės. Pajunta, kad turi pasitraukti. Valia pasitraukti iš jaunos, pirmo jausmo prie jo pritrauktos moters kelio, nesužlugdyti jos gyvenimo. Valia pasitraukti – kaip paskutinis garbės lašas.

Čechovo talentas – justi gyvenimą, užčiuopti jo pulsą. Ir todėl tokie reikšmingi jo scenos veikalai – *dramos*. Gyvenimas pasakojimas vysta scenoje ir tuo pačiu paprasčiausiu būdu – žmonės *kalbasi*. Dramos kalba – dialogas, dviejų kalba, bet ir kalba, kuri vyksta tarp dviejų. Į kalbą įeina ir tarpai, kurie yra tarp dviejų. Čechovo talentas – gyvenimas prie pat žemės, bet ir aukštai, kur pasiekia tik siela, tik dvasinis gyvenimas, kūryba. A. Čechovo *credo*, išsakytas dramoje „Žuvėdra“ gražiausiame aktorės Ninos monologe apie meną, kentėjimą, tikėjimą. Nina jaučiasi pasiekusi scenoje dvasinį tikrumą, jaučianti, kaip jis auga: „/.../ mūsų veikloje, ir nesvarbu, ar vaidiname scenoje, ar rašome, – svarbiausia ne šlovė, ne blizgesys, ne tai, apie ką aš svajoju, o pajėgimas kentėti. Pajėk nešti savo kryžių ir tikėk. Aš tikiu, ir man ne taip skaudu, o kai galvoju apie savo pašaukimą, tai nebebijau gyvenimo.“ Frazę „Įstenk nešti savo kryžių ir tikėk“ galima laikyti Čechovo *credo*, svarbiu kiekvienam žmogui, siekiančiam dvasinio gyvenimo: kiekvienas turi savo kryžių, kartais ir labai sunkų, iškilusį iš sunkių aplinkybių – praradimų, kančių, ligų. Savo kryžių reikia nešti, pajėgti nešti, išverti. Nešti ne skundžiantis, o tikint. Mes tikime tuo, kuo pajėgiame tikėti. Čechovas nesukonkretina, nedetalizuoja. Tik savo veikėjos lūpomis patvirtina: *aš tikiu, ir man ne taip skaudu*.



Sudėtingu dabarties laiku neapeitina ir *Svetlanos Aleksijevič*, susijusios ir su Baltarusija, ir su Ukraina, kūryba. Nobelio premijos laureatė, praplėtusi literatūros supratimą.

Rūsčiausia dabarties rašytoja, iš slavų žemyno, iš F. Dostojevskio tradicijos, bet jau ir iš kito pasaulio, iš XX a. išbandymų. Rusų kalba yra jos kūrybos kalba. Netikėta, kad Nobelio premijos laureatė, kad jos kūrybos svarba buvo suvokta. *Kito* moteriškumo, sutelkto į jautrią atidą, – *išgirsti*. Išgirsti tikrovę taip, kaip ji pasakoma ir nemokančių pasakoti. *Kito rašymo* tipo – iš to, ką pasakoja kiti, išgirsti tai, ką pajėgi išgirsti: ir išgirsti dar ir kita nei tiesiogiai pasakoma. Tai, kas lyg ir *nemoteriška* („Karo veidas – nemoteriškas“), *nevaikiška* („Paskutiniųjų liudininkų“ paantrašė – *nevaikiški pasakojimai*). Kas *neromaniška*, net ne neliteratūriška, žvelgiant techniškai. Bet kas priklauso žmogiškųjų patirčių ontologijai – ir pačiai aukščiausiai, ir pačiai žemiausiai, leidžiančiai ir suabejoti – ar tai dar žmogaus, ar žmogui dar pakeliama. To, kas priklauso *kankinystei*, jei taip ir nesuvokiama. Kaip Ukrainos dabartyje, kaip žudynes išgyvenusių bandymuose apie ją pasakyti. Ką daryti su atveriamu siaubu, su tamsa? Su išgyvenimais, prilygstantiems Apokalipsės vaizdiniais? Ar tai nėra sąmonės Černobylis, kurį reikia amžiams užbetonuoti?

Svetlana Aleksijevič stovėjo prieš teismą – už tikrovės „juodinimą“. Kad pamatė ją, tiksliau išgirdo – kitą, kitokią. Knygų ciklas apie didžiąją Utopiją, jos pagimdytą ir suformuotą žmogų, jo likimą. Pradėtas rašyti daugiau nei prieš trisdešimt metų – pirmoji knyga „Karo veidas – ne moters“ („U voiny ne žeskoje lico“). Dar trys: „Paskutiniai liudininkai“ („Poslednije svideteli“), „Švininiai berniukai“ („Cinkovyje malčiki“), „Černobylio malda“ („Černobilskaja molitva“). Paskutinis Svetlanos Aleksijevič dialogų „penkia-knygės“ tomas „Laikas iš antrų rankų“ („Vremia sekond hend“), išleistas Maskvoje, 2016.

Ciklą užbaigiančioje knygoje tarsi apie kitą realybę, į kurią patenka ir jai nepasiruošę žmonės. Ir ji tebėra, realybė, kurta nuo 1918 metų. Dabartinių rusų dalis teigiamai vertina Leniną, Brežnevą ir netgi Staliną, neigiamai

Gorbačiovą ir Jelciną... Nusivylimas tuo, kas įvyko, sugriuvus Sovietų sąjungos imperijai, totalus.

Ne, Lietuvoj ne taip, lietuviai dar nebuvo virtę *sovietikais*, mąstymas kitas, kitos tradicijos. Ir visgi. Verta skaityti Nobelio premijos laureatę, būtina. Iliuzijų nedaug. Žmogaus prigimtyje daug tamsos, atrodo, kad ji tik laukia galimybės išlįsti iš urvo, išsiskleisti. Holokaustas – taip, jam lygių tragedijų dar nepatirta. Bet kas vyko Azerbaidžane, o juk ne geriau ir Armėnijoje, Tadžikijoje, Gruzijoje... *Visą gyvenimą buvau prieš komunistus, bet gal geriau būtų valdę tie iškvėję seniai, ir ta maža armėnų mergaitė nebūtų buvusi nušauta kaip paukščiukas medyje... iškrito po žudikų kojomis*, – sako sunkiai segantis azerbaidžanietis viename S. Aleksijevič tekste. Žmoniškumo perspektyva atrodo ne artėjanti, o tolstanti. Ir tragiški vaizdai iš Ukrainos tai tvirtina.

S. Aleksijevič, remdamasi pokalbiais, formuoja žmogaus pasisakymo-pasipasakojimo žanrą. Dokumentiška literatūra, bet faktai tarsi peršviečiami atsirenkančio, pasirenkančio, sutelkiančio žvilgsnio. Rašytojos asmenybė persmelkia faktus.

Svetlanos Aleksijevič knygos – be iliuzijų: žmogaus prigimtis gali neatsilaikyti, bedugnė gali atsiverti po kojomis. Šiandien skirtingų tautybių žmonės sėdi už to paties stalo, rytoj vieni skerdžia kitus, kad ne tie, ne tokie, kaip jie. Kartais ir nesuvokdami, kad ne patys pasirenka, kad jais yra manipuliuojama.

Kur toliau, kokios idėjos, kokios temos? Meilė? Mirtis? Kas dar ir kur dar? „Anksčiau mane labiau domino bendros idėjos ir žmogui nepavaldžios stichijos: karas, Černobylis. Šiandien labiau nei kas kita mane traukia tai, kas vyksta vienišos žmogaus sielos erdvėje. Man atrodo, kad pasaulis sueina į čia“, – sako Svetlana Aleksijevič.

Gali būti, kad ideologijos tėra tik sielos spąstai, tik kokių nors interesų širma. Baugus patvirtinimas – iš Svetlanos Aleksijevič pokalbininkės, sėkmingos reklamos vadybininkės: „Nekenčiu tų, kurie augo skurde, vargšų mentaliteto, nemyliu vargstančių, pažemintų, išskaudintų“, – sako ji. Juk reklama vargstantys nesinaudoja. Pasaulis pasikeitė. Reklamuojame ne tik prekes, reklamuojame poreikius. Pirma juos sukuriame. Kas esame ir ko siekiame, dabar mums rodo reklama. Pasirenka tik stiprieji, ne silpnieji.

S. Aleksijevič pokalbininkų spektras platus – ne tik aukos, bet ir bude-
liai, jei ir vienas kitas. Jei ir iš *antrų rankų* – perpasakoti pasakojimai. Bet kaip
šviesa? Ne, ji neišnyksta, tik susitraukia, į nuošalę pasitraukia. Teta, priglau-
dusi našlaitę iš Baltarusijos, raudotoja laidotuvėse. Apie ką rauda? Tyliai,
atsargiai renkasi žodžius. Viskas paprasta, buitiška, bet ir aukšta. „Kažkokia
paskutinė teisybė tame paprastume. Galutinė. Balsas virpa. Ir visi pradeda
verkti. Keičiasi veidai, šviesa pasirodo... Tokia buvo tetos širdis. Lopo drabu-
žėlius ir dainuoja: ugnį vandeniui užliesi, / O meilės niekuo neužgesinsi...“
Ir toks yra Svetlanos Aleksijevič balsas – paprasta yra paskutinė teisybė, su
šviesa ant lūpų. Paprasta yra literatūra, apie tai kalbanti.

Svetlanos Aleksijevič kalbėjimo būdas nematomai, bet jaučiamai daly-
vauja ir *Mariupolio gyventojos* Nadeždos Suchorukovos tekste.



Senas vadovėlis:
lietuvių literatūra,
XX a. pradžia ir pirmoji pusė

Ir pagal pilietinės istorijos ribas, ir pagal raidos požymius XX a. lietuvių literatūrą galima dalyti į tokius sąlyginius skirsnius: amžiaus pradžios (1900–1918), pirmosios pusės (1918–1940), vidurio (1940–1955), antrosios pusės (1955–1990) ir amžiaus pabaigos – paskutinio dešimtmečio, atkūrus Nepriklausomybę.

Dvidešimtas amžius į lietuvių literatūrą atėjo pavėlavęs – kultūrai jis prasidėjo tik 1904 m. gegužės 7 d., kai buvo panaikintas lietuviškos spaudos draudimas. Bet ir draudžiama literatūra nenustojo būti.

Atsiverdama pasaulio patirčiai ir modernėdama iš savo vidinių galimybių, nuo amžiaus pradžios iki 1940 m. lietuvių literatūra funkcionuoja kaip įvairus, bet kartu ir vieningas procesas. Tos idėjos ir žodžio programos, kurios amžiaus pradžioje tik pasirodė, buvo įprasmingos 1918–1940 m. laikotarpiu. Bet yra rašytojų, kurie organiškai (kartais ir gyvenimo ribomis) yra susiję būtent su amžiaus pradžios idėjomis, nuostatomis, ieškojimais. Tai Jonas Biliūnas, Šatrijos Ragana, Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, Ignas Šeinius, Vydūnas, Julius Janonis... Ir yra rašytojų (Vincas Krėvė, Antanas Vienuolis, Balys Sruoga, Kazys Binkis, Vincas Mykolaitis-Putinas...), kurių didžiausias svoris būtent 1918–1940 m. literatūroje. XX a. pirmosios pusės lietuvių literatūra yra amžiaus pradžios tęsinys, antroji fazė. Ir drauge itin svarbus laikotarpis, Nepriklausomybės laikotarpis, davęs galimybę lietuvių kultūrai taip sutvirtėti, kad ji pajėgė dalyvauti Europos kultūros gyvenime ir sugebėjo išlikti sunkiausiomis okupacijos, emigracijos sąlygomis. Atėjo rašytojų karta, kuri subrendo savo krašto mokyklose, universitete (J. Aistis, A. Miškinis, A. Vaičiulaitis...). Šiam laikotarpiui priklauso iškiliausi kūrėjų vardai, didžiosios kūrybos viršūnės. Rašytojams teko patirti daug išbandymų, klysti, ieškoti teisingo kelio, rinktis. Vienos kartos rašytojus išskyrė emigracija, tremtys, belaikės mirtys. Bet kartu, nors ir skirtingus, galima matyti Joną Aistį ir

Salomėją Nėrį, Petrą Cvirką ir Antaną Vaičiulaitį, būtent iki 1940 m. sukūrusius savo svarbiausius kūrinius. Į šį laikotarpį atkelta ir Ieva Simonaitytė, nes čia ji ryškiausiai matoma.

Literatūra yra kultūros dalis. Galima susitelkti į tekstą kaip į meninę atskirybę. Bet būtina ir jausti, kaip skaitomas ir analizuojamas kūrinys atsi-
veria tai didžiajai visumai, kurią vadiname gyvenimu. Visa, kas yra literatūroje, yra jos kalboje. Klausydamiesi kūrinio kalbos, girdime patį kūrinį. Tai literatūros suvokimo principai, būtini ir jos besimokantiems.

XX AMŽIAUS PRADŽIA (1900–1918)

Laikotarpio ribos

XIX a. pabaigos lietuvių tautinis sąjūdis davė Lietuvai stiprių politinių ir moralinių atramų. Maironio, V. Kudirkos patriotinė lyrika vienijo tautą bendrai kovai prieš carinę priespaudą. Žmonės daugiau skaitė ir mąstė, sekė vyskupo M. Valančiaus skleistos blaivybės pėdomis. Itin daug jėgų buvo skiriama lietuviškai spaudai atgauti. Kaip žinome, ji buvo uždrausta po 1863 m. sukilimo. Pasiaukojamai lietuvišką spaudą gynė kelių ir tiltų inžinierius **Petras Vileišis** (1851–1929). Jis savo gabumais uždirbo didelį turtą ir jo negailėjo Lietuvos kultūrai, bandė pats rašyti ir versti. Caro valdininkams paaiškėjo, kad jokiais draudimais tautos nepavyks įveikti. **1904 m. gegužės 7 d.** lietuviškos spaudos draudimas buvo panaikintas. Prie spaudos draudimo panaikinimo prisidėjo ir Rusijos demokratinės jėgos, ir bendra politinė situacija, kuri artino 1905 m. revoliuciją. Bet iš esmės tai buvo dvasinė lietuvių tautos pergalė. Lietuviai *graždankos* (lietuviško teksto rusiškėmis raidėmis) nepriėmė, savo spaudos neprarado, sugebėjo užsienyje leisti laikraščius, spausdinti knygas ir su dideliu knygnešių pasiaukojimu gabenti jas į Lietuvą.

*<...> spaudos atgavimas yra konkretus ir reikšmingas
politinis įvykis po Žalgirio mūšio. Pirmą kartą mūsų tautos
laimės ratas pradėjo vėl suktis iš nelaimės į laimę.*

JONAS AISTIS

Spaudos draudimo panaikinimas yra aiškiau įžiūrima riba, nuo kurios prasideda naujoji lietuvių literatūra. Žinome, kad kultūra vystosi nenu-trūkstamai, todėl jos negalima griežtai padalyti į laikotarpius. Negalima XX a. pradžios tiksliai atskirti nuo XIX a. pabaigos. Bet amžių sankirta visada yra svarbi ir psichologiškai. Atrodo, kad, keičiantis laikams, atsitiks kas nors nauja, kad gyvenimas bus kitoks. Keičiantis šimtmečiui, sustiprėja įvairios nuojautos, pranašystės, padaugėja naujų meno programų, projektų. Todėl naujosios lietuvių literatūros pradžia sietina su prasidėjusiu XX amžiumi. Tuo metu formavosi nauji žmonių bei gamybos santykiai, stiprėjo ir jų įtampa. Kilo kariniai konfliktai (carinės Rusijos ir Japonijos 1904 m.), stiprėjo revoliucinės nuotaikos, prasiveržusios 1905–1907 m. revoliucija. Šie įvykiai neaplenkė ir Lietuvos: krito lietuvių brolių prie Port Artūro, revo-liucijos viltys – gyventi be caro, siekti laisvės – žadino ir Lietuvos dvasią, o pralaimėjimas skaudžiai prislėgė represijomis, suvaržymais, nusivylimu. Rašytojai stengėsi suprasti naujuosius procesus: mąstė, aiškinosi, kūrė charak-terius, dalyvaujančius revoliucijos įvykiuose ir juos vertinančius (**Lazdynų Pelėdos** apysaka „**Klaida**“, **J. Lindės-Dobilo** romanas „**Blūdas**“). Kultūros žmonės aktyviai svarstė Lietuvos politinės padėties ir ateities klausimus. 1905 m. gruodžio mėn. įvykusiame **Didžiajame Vilniaus Seime** pasisakyta už Lietuvos autonomiją. Su visuotinio balsavimo renkamam Seimui Vilniuje steigėsi ir naujos politinės partijos. Stiprėjo nepriklausomos Lietuvos valsty-bės atkūrimo idėja, kuri buvo įgyvendinta **1918 m. vasario 16 d.**

Naujos nuostatos

Literatūra nuolat kinta, plėtojasi, atrasdama naujas vertybes. Užmirštos vertybės gali būti vėl atrandamos, bet jau kitaip suvokiamos. Visiško naujumo literatūroje nėra. Literatūros nuostatos siejasi su ekonominėmis ir politinė-mis sąlygomis, tačiau nėra nuo jų priklausomos. Literatūrą veikia filosofija, dažnai pirmoji atskleidžianti naujas idėjas.

XIX a. pabaigos lietuvių literatūroje vyravo nuomonė, kad žmogus yra priklausomas nuo visuomenės, nuo visuomeninių sąlygų. Bet žmogus ir atsakingas už visuomenę, neturi tylėti matydamas neteisybę ar savivalę.

Jis priklauso savo tautai, viską iš jos gauna ir turi būti pasiryžęs viską jai paaugoti. Tai Maironio pamoka. Dievas ir Tėvynė yra svarbiausi Maironio orientyrai. XX a. pradžioje tautos vieningumo idėja jau ardoma skirtingų politinių srovių. Stiprėja žmogaus atskirumo, unikalumo supratimas. Kartu – ir abejonė – ar gali žmogus, net aukodamas savo gyvenimą, visuomenę pakeisti? Gal geriau mažiau kentėti dėl visuomenės ydų, neteisybių, bet daugiau rūpintis savo vidiniu pasauliu, jį turtinti, puoselėti? O jeigu ryžtiesi keisti visuomenę, tai kuriuo būdu? Šaukti į kovą, kaip tai darė J. Janonis, ar kurti moralinio tobulėjimo programą ir pačiam ją diegti? Šį veikimo būdą rinkosi filosofas ir rašytojas Vydūnas, kunigas ir poetas M. Gustaitis.

Menas nori betarpiškai reikštis iš žmogaus sielos <...>. Tik ta jo siela turi būti ir nepaprasta, ir kilni, didinga, ir slėpininga.

JULIJONAS LINDĖ-DOBILAS

XIX a. pabaigos lietuvių literatūra siekė savo tautą šviesti, auklėti, dorinti ir kelti, kad ji tvirtėtų ir galėtų išlikti gyvendama, kalbėdama, veikdama ir kurdama pagal savo būdą ir papročius. XX a. pradžios literatūra kelia sau ir kitą uždavinį – išreikšti lietuvių tautos dvasią, surasti jos atramas senovėje ir liaudies kūryboje. Siekiama ir atverti Lietuvą pasauliui, ir patiems jam atsiverti. Jauni literatai rūpinasi vertimais – pasaulis per vertimus turi ateiti į Lietuvą. XIX a. pabaigoje matomos dvi kryptys (realizmas ir romantizmas), joms labiausiai atstovauja Žemaitė ir Maironis. XX a. pradžioje, truputį vėluodamos palyginti su Vakarų ir net su Rytų Europa, pradeda skleisti modernistinės kryptys (simbolizmas, impresionizmas). Jos keičia žmogaus sampratą ir vaizdavimo būdus. XIX a. pabaigos literatūroje tikrovei, realybei, aplinkai skiriama daugiau dėmesio negu žmogaus vidui. Svarbiau ne tikrovė, o tai, kaip ją mato, vertina žmogus. Tarsi būtų daug tos pačios tikrovės variantų. Žmogaus vidinis patyrimas laikomas labai reikšmingu. Galima pasakoti ne tik apie karus ar bent tokius visam kaimui svarbius dalykus kaip piršlybos ar vestuvės, bet ir apie savo sapną, jausmą, nuotaiką. Kalbama ne tik apie tai, kas vyksta, o ir apie tai, kas vykti negali, arba kas vyksta žmoguje, kai nieko nevyksta. Objektvų pasakojimą trečiuoju asmeniu bandoma keisti pirmuoju. Kalbantysis pirmuoju asmeniu tarsi prisiima atsakomybę už tai, ką sako. Be garsaus, auditorijai

skirto kalbėjimo, lyrika išbando tylų balsą, užuominą, tolimų dalykų jungtis, simbolius, naujų sąskambių galimybes.

*Bet vos nuėjau dešimtį žingsnių, senelis pradėjo šaukti:
– Palauk, sūnau, – užmiršau: žvalgykis nuo aukštų bokštų, tai kelią pajusi.
O jeigu bus dar labai toli ir senatvė tave apims, tenai taip pat bus suolelis,
pasiuntiniams paskirtas, o ant jo jaunų žmonių niekuomet netrūks.*

IŠ M. K. ČIURLONIO ĮRAŠO ESKIZŲ ALBUMĖLYJE.

XX a. pradžios lietuvių literatūra jau siekia būti menu. Ji neatsisako savo funkcijų (dorinti, šviesti, sąmoninti), tačiau jomis nebepasitenkina. Kūrėjai suvokia, kad reikia siekti atvirumo pasauliui, remtis jo menine patirtimi, bet semtis jėgų būtina iš savo tautos dvasios, kūrybos. Todėl svarbu nuolat ieškoti naujų formų, būdų. Tai ir yra svarbiausi naujosios literatūros argumentai.

Kultūrinė veikla

Lietuvių kultūros centras 1900–1918 m. buvo Vilnius. 1905 m. iš užsienio į Vilnių sugrįžo J. Basanavičius. Teatro, dramos reikalais čia rūpinosi G. Žemkalnis, kultūros, spaudos – J. Tumas-Vaižgantas, G. Petkevičaitė-Bitė, L. Gira, P. Višinskis. Vilniuje kūrė ir Žemaitė, atkakusi iš tolimosios Žemaitijos. Tarp meno žmonių ryškiai švietė **M. K. Čiurlionio** (1875–1911) žvaigždė. Muzikos pasaulyje aiškiai girdėjosi K. Petrausko balsas. 1905–1907 m. Vilniuje buvo įkurtos lietuvių **muzikos, dailės, mokslo** draugijos. Kultūra sparčiai profesionalėjo. 1906 m. pastatyta pirmoji lietuviška opera – M. Petrausko „Birutė“ (libreto autorius G. Žemkalnis). Tais pačiais metais surengta **pirmoji dailės paroda**. Joje savo kūrinius eksponavo M. K. Čiurlionis, P. Kalpokas, J. Zikaras, K. Sklėrius, P. Rimša, A. Varnas. Parodose buvo ir tautodailės darbų. Buvo pajusta, kad ir tautodailė, ir profesionalioji dailė – tos pačios tautos kultūra. „Kai pažiūri į Čiurlionies paveikslus ir į liaudies skyrių parodoj bendrai, tai tiesiog pajunti jų panašumą. Ūpe, dvasios gilumoje, net tone ir varsose“, – sakė I. Šeinius.

*Isitikinęs esu, jog kiekvienas iš mūsų kompozitorių
gelmėje jaučia savo dainų grožybę.*

MIKALOJUS KONSTANTINAS ČIURLIONIS

Aktyvesnis kultūros gyvenimas padėjo ir rašytojams, kėlė naujų minčių, skatino ieškoti naujų kelių. Didelis buvo M. K. Čiurlionio vaidmuo. Neįprasti paveikslai, kupini alegorijų, simbolių, paslapties. Gyva, nerami mintis, besiskverbianti ten, kur kiti eiti dar nepajėgia. Ir kelio ieškantiems jauniems lietuvių menininkams buvo patraukli M. K. Čiurlionio tautinio stiliaus samprata. Jis sakė, kad liaudies dailė (menas) „turi būti mūsų dailės pamatas, iš jos turi pakilti savotiškas lietuvių stilius, ji yra mūsų pasididžiavimas, nes tas gražumas, kurį turi savyj, yra grynas, savotiškas ir išimtinai lietuviškas“. M. K. Čiurlionio asmenybė ir autoritetas, po mirties vis labiau pripažįstamas, skatino jaunos menininkus pasitikėti savo jėgomis, nebijoti pasaulio. Greta M. K. Čiurlionio dažnai buvo minimas ir **Jurgis Baltrušaitis** (1873–1944), poetas, rašęs rusų, vėliau ir lietuvių kalba, vertėjas, įvairių kultūrinių interesų žmogus, poliglotas, bendravęs su žinomiausiais to laiko meno žmonėmis, daręs įtaką B. Sruogai, I. Šeiniui.

*Be įkvėpimo paslapties, be nuojaautos galių, kurios yra būtina tikrosios
kūrybos sąlyga, meno kūryboje dalyvauja ir paties kūrėjo sukaupta savastis:
jo įspėto ir sukurto pasaulio gelmė, jo valios jėga, visa jo vidinė patirtis.*

JURGIS BALTRUŠAITIS

Literatūrinė spauda

Nauja idėja turi būti suformuluota, išsakyta. Naujas kūrinys turi būti išspausdintas ir perskaitytas. Kūrinio įvertinimas taip pat turi būti viešas. Panaikinus spaudos draudimą, Lietuvoje pradėta leisti daug įvairių laikraščių. Visi jie šiek tiek rūpinosi literatūra, spausdindavo kūrybos, atsiliepimų apie ją. Jau 1904 m. P. Vileišio pastangomis išleistas pirmasis lietuvių dienraštis „Vilniaus žinios“. Jį 1909 m. pakeitė „Lietuvos žinios“. Čia bendradarbiavo daug rašytojų. Daug šiam laikraščiui rašė G. Petkevičaitė-Bitė, rašytoja ir mokytoja, kuri labai rūpinosi visuomenės reikalais: skatino pašalpas ir

pati šelpdavo, pasisakė už visiems suprantamą, prieinamą, tikrovę vaizduojančią literatūrą. Modernistai jai nepatiko. Bet dienraščiams literatūra nėra svarbiausia, čia daugiausia rašoma apie aktualius dienos reikalus, politiką. 1907 m. Krokuvoje studijavę jauni menininkai (J. A. Herbačiauskas, S. Kymantaitė, A. Varnas) sumanė ir išleido pirmąjį lietuvių literatūros almanachą „G a b i j a“. Pavadinimą, reiškiantį ugnies dievaitę, leidiniui tikriausiai parinko **Jonas Basanavičius**, ir XX a. pradžioje svarbi, reikšminga asmenybė. „Gabija“ buvo dedikuota vyskupui A. Baranauskui. Čia pirmą kartą akivaizdžiai atskleista moderniosios lietuvių literatūros galimybė. Ji ryškiausia **Juozapo Albino Herbačiausko** (1876–1944), eseisto, kritiko, prozininko, įvairių interesų rašytojo, kūrinyje „Lietuvos griuvėsių himnas“. Tai ne romanas, ne apsakymas, ne eilėraštis, kaip įprasta, o „dainiaus simfoniškas sapnas“. Savo kritiniuose straipsniuose J. A. Herbačiauskas neigė literatūros išpareigojimus, skelbė absoliučią menininko laisvę. Jam atrodė, kad lietuvių literatūra dar menka. „Mūsų poezijai trūksta narsumo, gaivališkumo, kosmiškos gaidos skambėjimo“, – sakė jis. Daug kuo savo pažiūromis J. A. Herbačiauskui buvo artima **Sofija Kymantaitė** (1886–1958). Bendri pokalbiai su savo vyru M. K. Čiurlioniu apie meną, literatūrą, žmogaus dvasią gilino rašytojos mintis, darė jas savitesnes. Knygoje „Lietuvoje“ (1910) S. Kymantaitė, kritiškai žvelgdama į Lietuvos inteligentiją, kėlė meno ir kritikos svarbą.

Paėmus į rankas šių dienų eiliuotus veikalus, randi kartais neblogai parašyta, randi ir vietų gražių, bet poezija taip tolina, kad nebežinai, ar begalima ko reikalauti, ar begalima apie tai kalbėti. Bet atsidrąsinu, atsiminus „Anykščių šilelio“ pradžia, Maironio „Vakarą ant ežero Keturių kantonų“, Jovaro „Beržo“ keturis pirmuosius posmus (ėjo „Gabijoje“).

SOFIJA KYMANTAITĖ-ČIURLIONIENĖ

Tais pačiais metais kaip ir „Gabija“ pasirodė ir žurnalas „Draugija“. Jis buvo skirtas ne tik literatūrai, o ir kitiems klausimams. „Draugiją“ ilgus metus redagavo, tvarkė ir daugiausia jai rašė **Aleksandras Dambrauskas-Adomas Jakštas** (1860–1938), kunigas, profesorius, rašytojas, kritikas. J. A. Herbačiauskas – reformatorius. A. Jakštas – konservatorius, ieškojęs amžinybų meno pagrindų, sutinkančių su krikščionybės tiesomis, peikęs modernistus. Šie du kultūros žmonės atitinka priešingus polių: jie pasisvaidydavo

karčiais žodžiais, bet vertino ir gerbė vienas kitą. Kultūra yra gyva ir įvairi. Kultūroje kartu dirbti gali ir turi skirtingų požiūrių žmonės. Dėl priešingų požiūrių negalima žmogaus niekinti ar nekęsti. Tautos kultūra bręsta jungdama ir bendrindama skirtingas pozicijas ir skirtingus požiūrius. Ginčų XX a. pradžios literatūroje būta labai daug.

1913 m. pasirodė pirmasis literatūros žurnalo „Vaivorykštė“ numeris. „Vaivorykštė“ stengėsi sutelkti rašytojus. Programiniame straipsnyje „Naująjį žygį pradedant“, parašytame redaktoriaus Liudo Giros, skelbiami naujosios literatūros principai. Svarbiausias jų – kurti literatūrą, kuri nepriklausytų nuo politikos ir nuo partijų. „Ir mes galėsime pasigirti turį savąją literatūrą tik tai tuomet, kuomet joje bus veikala, kuriais galės lygiai gėrėtis ir šiokių, ir tokių politikos nuomonių žmonės.“

Panašios pozicijos kaip „Vaivorykštė“ laikėsi ir literatūros almanachas „Pirmasai baras“ (1915), labai gražiai išleistas leidinys. Daug vietos jame skirta jaunam mirusiam filosofui **Romanui Bytautui** (1886–1915). Jis pirmasis pradėjo originaliai filosofuoti lietuvių kalba, svarstė filosofines lietuvių kalbos problemas. Amžiaus pradžia lietuvių kultūrai yra dramatiška: daug jaunų, gabių žmonių miršta, nespėję atskleisti savo jėgų. Po Vinco Kudirkos, Prano Vaičiailio išėjo Povilas Višinskis, Jonas Biliūnas, Zigmas Gėlė, Edmundas Steponaitis, Juozas Gurauskas, Romanas Bytautas, Julius Janonis... Daug liūdnu atsisveikinimo žodžių ir besimokančiam jaunimui skirtuose leidiniuose „Aušrinėje“ bei „Ateityje“. „Aušrinė“ buvo „Lietuvos žinių“ priedas, čia telkėsi laisviau mąstantys literatai, pasirinkę savo idealais demokratizmą, nepartiškumą ir tautiškumą. „Ateitį“ leido katalikiškoji „Draugija“, tad ir šių leidinių pozicijos buvo artimos. „Ateitis“ padėjo burtis būsimiesiems ateitininkams. Literatūrinėje spaudoje reiškėsi įvairios nuomonės, vyko ginčai, kultūros žmonės grupavosi pagal savo požiūras, literatūros supratimą. Ryškėjo skirtingos pozicijos: G. Petkevičaitė-Bitė, J. Biliūnas, P. Višinskis gynė tikrovišką, visiems suprantamą literatūrą. J. A. Herbačiauskas, S. Kymantaitė-Čiurlionienė siekė modernumo, naujumo. A. Jakštas siūlė kūryboje vadovautis krikščionybės principais. Bet sąžiningai ir kritiškai į viską žiūrintys kultūros žmonės gerai suprato, kad meniškas kūrinys gali būti ir labai tradiciškas, o blogo kūrinio neišgelbės nei modernizmas, nei krikščionybė.

„Vilkolakio“ scena buvo kur kas panašesnė į provincijos teatro užscenį negu į tikrąją sceną. Kelios palubėje kabančios lempos, uždanga – ruda marška, du drobės gabalai – tai kulisai, – štai ir visas scenos įrengimas.

ANTANAS SUTKUS

Literatūros padėtis

XX a. pradžios literatūrą kūrė skirtingo amžiaus rašytojai. Iš XIX a. pabaigos atėjo tautinio atgimimo dainius **Maironis** (išleisti nauji „Pavasario balsų“ leidimai, poemos „Jaunoji Lietuva“, „Raseinių Magdė“). XX a. jo šlovė nebebuvo tokia ryški, jauni poetai siekė rašyti kitaip, net neigė Maironį. 1913 m. jaunas B. Sruoga „Aušrinėje“ išspausdino straipsnį „Maironis“, kuriame paabejojo dėl kai kurių patriotinių Maironio eilėraščių: „Tai proto produktas, bet ne įkvėpimo, ne fantazijos, ne jausmų.“ Bet Maironio autoritetas tebebuvo didelis. Dar XIX a. pabaigoje pradėjo rašyti **Žemaitė**, **Lazdynų Pelėda** ir **G. Petkevičaitė-Bitė**. Jų kūryba labiau atsiskleidė XX a. pradžioje. Žemaitės gyvenimas ir kūryba taip pat persisveria į XX amžių, bet geriausius savo kūrinius ji parašė besibaigiant praėjusiam šimtmečiui, kaip asmenybė ji brendo baudžiaivos panaikinimo, 1863 metų sukilimo, spaudos draudimo laikotarpiu. Jos dvasią kėlė ir rašyti skatino „Aušra“ bei „Varpas“. Žemaitė, kaip ir Maironis, priklauso XIX amžiui ne pagal formalias laiko ribas, bet pagal dvasią, stilių. Vis dėlto ji labai susijusi ir su XX a. pradžios realijomis.

XX a. pradžios literatūros savitumą labiausiai lėmė nauja rašytojų karta: **Marija Pečkauskaitė-Šatrijos Ragana**, **Jonas Biliūnas**, **Ignas Šeinius**, **Vydūnas**. Savo kūrinius šiuo laikotarpiu pradėjo skelbti ir **Liudas Gira**, **Vincas Mickevičius-Krėvė**, **Balys Sruoga**, **Vincas Mykolaitis-Putinas**. Šių rašytojų kūrybos didžiausias svoris tenka 1918–1940 metams.

Svarbieji XX a. pradžios rašytojai yra gana skirtingi. Tik palyginime mintyse Šatrijos Ragana ir Julijų Janonį. Arba labai taupų, lakonišką, konkretų Joną Biliūną ir nelengvai suprantamą, filosofškai abstraktų Vydūną. O ir tarp tų skirtingų rašytojų yra daug bendra. Ir Šatrijos Raganai, ir J. Janoniui svarbi užuojauta dirbančiam ir vargstančiam žmogui, svarbi teisingumo idėja. O J. Biliūną ir Vydūną sieja taurus žmoniškumas, gyvybės

vertės teigimas. Naujojoje lietuvių literatūroje puoselėjamos jau patirtos idėjos (tautinės nepriklausomybės, socialinio teisingumo, moralinės užuojautos), keliamos ir modernesnės (moters ir vyro prigimtinių lygybės, moralinės atsakomybės, pasiaukojimo, pagarbos gyvybei). Suvokiama, kad literatūra nebegali ribotis nors ir kilniais, bet šalutiniais tikslais (mokyti, šviesti, kelti), kad ji turi rūpintis pirmiausia būti menu. Šiam tikslui padėjo ir naujosios literatūros kryptys, atėjusios per Vakarų Europą, Lenkiją, Rusiją: *neoromantizmas*, *simbolizmas*, *impresionizmas*. Realistinis, tikroviškas vaizdavimas nebėra vienintelis kelias. Naujosios kryptys vadinamos **modernistinėmis**, t. y. naujoviškomis, dabartinėmis. Jos yra panašios, nes nepasitenkina tikroviškumu, tiesioginėmis idėjomis, aukščiau už tikrovę kelia žmogaus suvokimo, matymo individualumą, ieško naujų raiškos būdų. Naujosios literatūros kryptys formuojasi iš menininkų nuojautos, kad žmogaus dvasinis pasaulis yra gilesnis ir sudėtingesnis už realias (matomas, girdimas, apčiuopiamas) tikrovės formas. Neoromantizmas stengiasi atskleisti ne tik žmogaus, bet ir tautos dvasią, ieškodamas jos stiprumo šaltinių, remiasi tautosaka. Ryškiausias ankstyvojo lietuvių neoromantizmo kūrinytis yra **V. Krėvės „Dainavos šalies senų žmonių padavimai“** (1911). Simbolizmo pastangos sutelktos į nematomo pamatymą, negirdimo išgirdimą ir išreiškimą žodžiu, garsu, spalva. Pagrindinė simbolizmo priemonė – *simbolis*, kuris visada be savo realios reikšmės turi dar ir kitą – numanomą, sukuriamą, atsirandančią. Lietuvių simbolizmo pradininkas yra **Motiejus Gustaitis** (1870–1927). Impresionizmas, daugiausia pasireiškęs dailėje, literatūroje įsitvirtino kaip siekimas fiksuoti kintantį, reliatyvų būsenų, nuotaikų pobūdį, susitelkiant į žmogaus jausmų, ypač meilės, vaizdavimą. Pagrindinis lietuviškojo impresionizmo vardas – **Ignas Šeinius**. Jokia literatūros kryptis, jokia literatūros mada nelemia autoriaus vertės. Ji atsiranda iš paties rašytojo pasaulėjautos savitumo, iš jo kalbos būdo. Bet krypties idėjos gali suteikti autoriui naujų impulsų.

Dailė – tai tveriantysis gyvenimas, o kartu ir sielos atvėrimas. Siela gi amžina ir ugnis amžina. Todėl ir įkvėpimas amžinas, ir tvėryba neišsemiamą.

Tautos tveriantysis gyvenimas – tai ir yra tautos sielos atvėrimas.

AMŽIAUS PRADŽIOS LITERATŪROS MOTERYS

XX a. pradžios literatūroje labai kūrybingos atrodo moterys, nors jos tuo metu tik ateina į viešąją kultūrą. Pirmoji lietuvių rašytoja **Karolina Praniauskaitė**, A. Baranausko jaunystės mūza, pasirodė tik XIX a. viduryje. Iš „Aušros“ poečių žinoma **Eglė Liudvika Malinauskaitė-Šliūpienė**. Apskritai moteriai buvo sunkiau eiti į kultūrinę viešumą, nes varžė šeima, vaikai. Stabdė ir visuomenės prietariai. Senovės lietuvių moterys buvo gerbiamos, darbai nebuvo griežtai dalijami į vyriškus ir moteriškus. Išliko gražių padavimų apie moteris karžyges. Jais remdamasis A. Mickevičius sukūrė poemą „Gražina“. Lietuvės moterys sudėjo gražiausių dainų, išaudė dailiausius tautinius raštus. Moteriškoji kūrybos galia atrodo labiausiai susikaupusi Žemaitės asmenybėje. Šios moters kūrybos nesulaikė niekas – nei ūkis, nei šeimos rūpesčiai ir vargai, nei pajuokos.

XX a. pradžioje į literatūrą viena po kitosėjo G. Petkevičaitė-Bitė, dvi seserys Ivanauskaitės, rašiusios vienu Lazdynų Pelėdos slapyvardžiu, Marija Pečkauskaitė-Šatrijos Ragana, Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė, Ona Pleirytė-Vaidilutė. Visos prozininkės. Galima teigti, kad tikroji lietuvių meninė proza nuo moterų ir prasidėjo.

Noriu tik pabrėžti tą didelį džiaugsmą, kuris kilo anuomet manyje, išvydus prezidiumo narių tarpe pirmąją, kad ir užsienio universiteto studentę – lietuvaite, anuomet Sofiją Kymantaitę, dabartinę VD universiteto lektorę Čiurlionienę. Sužibėjo ji tada man kaip pirmas

spindulys, pranašaujās tėvynei ir moterims šviesesnį rytojų. Ir taip mes susirinkusios, besidžiaugdamos pirmaisiais moterų kultūros ir sąmonės pabudimo diegais, prisidėjome prie tos didžiosios kovos, kuri skyrė kelią visai tautai ir mums, moterims, drauge į visišką savarankiškumą ir laisvę.

GABRIELĖ PETKEVIČAITĖ-BITĖ. KALBA JUBILIEJINIAME

LIETUVOS MOTERŲ SUVAŽIAVIME 1938 M.

Ir didžiosiose literatūrose XIX a. pabaigoje pagrindinis tebėra realistinis vaizdavimo būdas. Siekiama vaizduoti gyvenimą taip, kad skaitytojas galėtų jį atpažinti. XIX a. Europos realizmo meninė patirtis buvo didelė. Realistiniam vaizdavimui reikia gyvenimo pažinimo, matymo ir girdėjimo. Lietuvos moterų buvo sukaupusios didelę gyvenimo patirtį, išbridusios daug vargo, iškentusios nemaža skausmo. Jos buvo tik pradėjusios eiti į viešumą, tad viena per kitą skubėjo išsakyti savo vargus, kelti skaudžiausias visuomenės problemas, kūryboje daug dėmesio skyrė moteriai. Moterų teisių, lygybės su vyrais klausimus imta ir viešai svarstyti. Žemaitė, Bitė, Lazdynų Pelėda yra realistės, gyvenimą vaizduojančios jo paties formomis ir būdais. Šatrijos Ragana ieškojo ir naujesnių gyvenimo vaizdavimo būdų, bet neperžengė realizmo ribų, tik praplėtė jas, labiau skverbdamasi ne į bendrą (šeimos, kaimo, dvaro), o į atskirą, vidinį žmogaus gyvenimą, labiau leisdama reikštis žmogaus „aš“, jo slaptumui.

Eidami prie Žemaitės, Bitės, Lazdynų Pelėdos ir Šatrijos Raganos kūrybos, paskaitykime Juditos Vaičiūnaitės eilėraščių ciklą „Senos fotografijos“. Tai – biografiniai eilėraščiai. Juose atpažįstamos rašytojų buities detalės: Žemaitės lempa, kurią jai atnešė P. Višinskis; Bitės herbariumai, jos kuprelė, klasė; Lazdynų Pelėdos truputį baugi aplinka (pagal jos slapyvardį), tėvo tapyta seno paveikslo kopija, dvi seserys; Šatrijos Raganos grožis, daręs didelį įspūdį ją pažinojusiems, seno dvaro aplinka, pianinas. Rašytojų biografijos yra interpretuojamos tarsi atgaivinant senas fotografijas pagal poetinius dėsnius, būdingus J. Vaičiūnaitės kūrybai.

ŽEMAITĖ

*Žiūrėk, ir po rudens žvaigždėm
sužibės lyg nimbas žibalinė lempa,
kaimynų vaiko atnešta –
ir nebeskės troba tokioj tamsoj...*

*Tik nenurišk tos skepetos,
tos ligi graudulio savos – jai lemta
istorijoj lyg skrynioj
tavo motinišką šilumą tausot...*

*Žiūrėk, jau greit pasnigs,
padvelks žieminiiais obuoliais,
ištirpus ūkanai,
pavirsi vadovėliuose į kaimišką madoną...*

*Tu liesta
senatvės gruodo –
pabučiuos tau ranką
sūnūs, dukros ir anūkai,
ir proanūkių minios –
tavo troboje sutilpus Lietuva...*

G. PETKEVIČAITĖ-BITĖ
*Surink herbariumui iš laukų žoles,
mažyte Gabriele,
plaštakės iš apdulkusios kolekcijos
aplips tave kaip gėlę,
tai kas, kad tu kupriukė,
tu kvepi medum,
ateik čia, Gabriele,
jau bibliotekoj prieblanda,
ir mokytojo rankoj kalendorius –
sklaidyk jį,
krinta lapai, klasėje langai šlapi,
sutemo, drovios
ir giedros akys spindi,
vis kiti vaikai tau veidrodžiuose rodos,
plonėja kalendorius –
gal jau šimtmetį sklaidai jį, Gabriele,*

*ir dėl kitų tau širdį
gal jau šimtmetį tebegelia kaip gėlė,
jau apsnigtas herbariumas,
sniegas tavo klasėj, Gabriele...*

LAZDYNŲ PELĖDA

*Jei ūkaus naktinis paukštis
ir aidas pasklis tuščiame name,
iš tolo pašauk savo seserį –
gal ji pavargus užsnūdo prie rankdarbių,
balti mezginiai lyg popieriaus lakštai,
ir jų nevalia numest,
stiklinėj verandoj žaibuoja pernakt –
kad tik į širdį netrenktų.*

*Žaibe – bažnytinis senas paveikslas,
nublangus Šventojo kopija,
gal tėvo tapyta, o gal...
Susitikit,
dvi pusamžės vienišos seserys –
šviesa restauruos jūsų veidus,
svetainėję jau brėkšta, –
pavargusi koja
suklumpa ant gimtojo slenkščio,
kur jūsų šaltinį lazdynai sergsti...*

ŠATRIJOS RAGANA

*Kokia graži tu pareini
iš jau sudžiūvusių pageltusių rožynų,
palikus baltą saulės skėtį
ant žolės prie begalinių tvenkinių,
kur tik laibų irisų auksas
ir arklys tuščioj ganykloj...
Negrįžimų*

*alėjomis sutemusiam sename dvare
aš pas tave einu.*

*Kokia graži tu,
kai žiebi žvakes ant pianino
ir paleidi nakčiai
tamsių plaukų didžiulį mazgą,
kai žvelgi į mus mąsliom, liūdnom akim
iš po antakių lakaus juodumo...
Tavimi, pašnibždomis taip švelniai šnekančia,
tikiu, nes ta kalba –
lyg varpo garsas iš vaikystės tolių –
įsakmi...*

1977



Žemaitė
(1845–1921)

Gyvenimo gijos

Julija Beniuševičiūtė-Žymantienė (Žemaitė) gimė Žemaitijoje, Bukantės dvarelyje, iš savo darbo gyvenančių žemaičių bajorų šeimoje, kur buvo kalbama lenkiškai. Iš keturių seserų Julija buvo trečia. Mokydamas rašto, tėvas greit pastebėjo, kokia mergaitė greita prie knygos, kokia smalsi, koks guvus jos protas, tad leido mokytis pas dėdyną į Šėmų dvarą netoli Telšių. Jos namų mokykloje išmoko skaityti lenkiškai, net truputį pramoko prancūziškai.

Turėjau puikią Žemaitės fotografiją. Ji sėdėjo ant savo trobos slenksčio apsigobusi balta skepetaite, apsisiautusi ant pečių didelę skepetą, ant kelių gulėjo skalyno lentelė, rankoje rašiklis. Žemaitė buvo nutraukęs bene Povilas Višinskis <...>. Tą atvaizdą buvo man atsiuntęs į Krokuvą Vaižgantas: „Pažiūrėk, kaip ji rašo!“

SOFIJA KYMANTAITĖ-ČIURLIONIENĖ

Didžiausią įspūdį Julijai paliko 1863 metų sukilimas. Būsimoji rašytoja matė sukilėlius iš arti, nešė jiems maistą, žavėjosi ir užjautė. Iš užuojautos ištekJė už buvusio baudžiauninko Lauryno Žymanto. IštekJė trokšdama padėti daug vargo mačiusiam, daug skriaudų patyrusiam. Abudu ūkininkavo įvairiose Žemaitijos vietose, ilgiau apsistojo Ušnėnuose, netoli Užvenčio. Augino vaikus – penkias dukteris, du sūnus. Julija dirbo visus ūkininkės darbus: sodino ir ravėjo daržus, liubė gyvulius, verpė, audė... „Nesiskyrė nuo kaimo moterų savo aprėdu, tokiu panašiu lininiu ar čerkasiniu, taip pat po pasmakre rišama skarele“ (A. Sprindis). Bet savo dvasia subtiliau jautė, aiškiau suprato, daugiau troško iš gyvenimo negu jos purvabridės kaimynės. Kai Ušnėnuose pažino valstiečių sūnų Povilą Višinskį, gimnazistą, vėliau studentą, didelį lietuvių šviesuolį, Julija širdyje jau buvo pasirengusi tai šviesai, kuri plūstelėjo į ją iš pirmąkart pamatytos „Aušros“, iš lietuviško žodžio. Iki širdies gilumos jaudindamasi ji skaitė J. Miglovaros eilėraštį „Prabrėšk, aušrele, tekėk, saulele, spindėk, aušros žvaigždele!“, vėliau paėmė į rankas ir „Varpą“, išgirdo V. Kudirkos pavardę. Apskritai jai rūpėjo visa, kas parašyta lietuviškai. Kartą Julija prasiarė P. Višinskiui: „Didelė kupeta!.. Juk aš mokėčiau taip parašyti!“ – „Pamėgink“, – pradžiugo Povilas, jau ne vieną paskatinęs, padrąsinęs žengti į literatūrą. Rudenį, kai laisvesnis laikas kaime, kai ilgesni vakarai, Žemaitė atsisėdo prie prasto popieriaus languoto sąsiuvinio... Ėjo mintimis per savo gyvenimą – o jau baigė penktą dešimtį, – stabtelėjo prie kaimynų, klausydamosi rudens tamsos, lietaus. Išvedžiojo pirmą ilgą sakinį: „Rudens cziesy tailajks nu visu szwentu lig Adwenta, paczies striugeses dienas, ilgi wakaraj, ilgas gajdikstes, tankej dieną litus arba szlapdrabas, o kad ir sausa, paszali wienok labai prailgtu, kad nebutu darba su pirszlibomis.“ Rašė žemaitiškus žodžius pusiau lenkiškomis raidėmis, vis apsižvalgydama, įsiklausydama. Į negausią lietuvių literatūrą beldėsi rašytoja Žemaitė. Ji ėjo į literatūrą iš kaimo aplinkos, savo ir kaimynų patirties,

žemaičių kalbos, kuria kalbėjo ji pati ir jos šeima. Žemaitės patirtis, konkreti ir praktinė, sutapo su tomis galimybėmis, kurias literatūrai siūlė realizmas: vaizduoti tikroviškas aplinkybes ir tikroviškus, tomis aplinkybėmis veikiančius ir nuo jų priklausančius žmones. Tokią literatūrą (daugiausia lenkų) Žemaitė skaitė, iš jos mokėsi.

Vėliau rašytoja gyveno Vilniuje, kurį laiką buvo Amerikoje (rinko aukas nukentėjusiems nuo karo), daug patyrė, žmonių pažino. Pasigavusi kokią laikraščio žinią ar kalbėtojo mintį, Žemaitė kartais pabandydavo keisti savo rašymą, bet stipriausia jautėsi vaizduodama savąją aplinką, atskleisdama kaimietišką patirtį, užtai ir liko labiausiai prisirišusi prie žemaičių žemelės, prie jos žmonių, kalbos. Paskutinius gyvenimo metus Julija Žymantienė-Žemaitė, globojama advokato A. Bulotos ir jo žmonos, leido Marijampolėje. Ten 1921 m. mirė, ten ir palaidota.

*Jos (Žemaitės) kūryba bene bus taip pat tobuliausia
etninio lietuivio charakterio išraiška.*

VINCAS MYKOLAITIS-PUTINAS

Žemaitė – ypatingas lietuvių tautos žmogus. Labai stipri prigimtis, valingas, negandoms nepasiduodantis būdas, trokštantis šviesos ir tiesos. Laisvamanė, nors laikėsi tradicinių religinių papročių, juos gerbė. Per savo gyvenimą ji sukaupė didelę dvasios energiją, kurios kūrinuose tarsi liete liejosi.

„Žemaitė – originalus, savaimingas talentas, ištryškęs iš neišsemiamų liaudies kūrybinių versmių. Bet Žemaitė – tai ir visas ryškus puslapis, pirmasis toks svarbus puslapis mūsų nacionalinės prozos raidoje, etapinė gairė literatūrinės kalbos formavimesi. Pirmoji kaimietė inteligentė, pirmoji ir vienintelė – tiesiai iš sodžiaus į literatūros klasikes, – kuo ji iš tiesų daugiau imponuoja? Išskirtiniais asmenybės interesais ir horizontais, nesuderinamais su savos, įprastinės aplinkos masteliais? Dvasinio aktyvumo tokiu vėlyvu nubudimu paneigiant biologinius amžiaus dėsnius? Taigi retas prigimties unikumas?“ Taip klausdamas ir kartu atsakydamas rašo profesorius Donatas Sauka knygoje „Žemaitės stebuklas“. Iš tiesų – stebuklas. Išoriškai toks paprastas XIX a. pabaigos kaimiečio gyvenimas. Darbas veja darbą, ruduo pereina į žiemą, ilgi lietūs pakeičia sausrą. Ateina pavasaris. Gamtos būtinybė, kuriai reikia paklusti. Bet už šitos išorinės monotonijos slypi ir

dideli būties konfliktai, iš mažų nutikimų (susitiko du žmonės, išsiskyrė arba suėjo į porą) pradeda vyniotis gyvenimo kamuolys. Žemaitės žmogus ne tik dirba, veikia, bet ir kalba ar kalbasi – labai gyvai, raiškiai, vaizdingai. Pradėdama pasakoti, ji tarsi įveda skaitytoją į gyvo žmonių kalbėjimosi situaciją. „Iš Tamstos raštų pats aš mokiaus kitados ir gyvų gyviausios, gražių gražiausios žmonių kalbos“, – sakė Žemaitėi kalbininkas Jonas Jablonskis, redagavęs jos raštus. Rašytojos kalbėjimas kaip talentingos audėjos audimas: atrodo, kad siūlai laisvai pinasi, tačiau dera spalvos, atsiranda ornamentai, jungiasi į savitą visumą. Žemaitė vienu metu mato liūdesį ir džiaugsmą, vargą ir viltį, ji ir savęs pagaili pasišaipydama. Štai trumpa ištraukėlė iš laiško P. Višinskiui: „Varnos belakstydamos krankia, džiaugias geru kąsniu, ten tankiai ant ežės atsisėdus Žymantienė šnekas su Šekspyru.“ Taigi – ant ežios, trumpam atitrūkusi nuo darbo. Ne prie rašomojo stalo. Ir ne šiaip skaito, o šnekasi. Ir šnekasi ne su bet kuo – su pačiu Šekspyru. Pasistebi: „Šekspyras turėjo mokėti mylėti, kad taip puikiai galėjo meilę aprašyti, labiau tą troškimą ir reikalą meilės.“ Ir iš šių žodžių ryškėja pagrindinis Žemaitės rūpestis: meilė, šeima. Tai rašytojos kūrybos centras, gražiai, savotiškai ciklas ir pavadintas – „Laimė nutekėjimo“. Atskiri šio ciklo kūriniai dar labiau pamaloninti – „laimelė“, „laimelės...“. Ištekėti, vesti, sukurti šeimą, pereiti į kitą šeiminių bendriją – tai svarbiausi žmogaus gyvenimo žingsniai nuo amžių. Iš visų lietuvių liaudies dainų gražiausios ir gausiausios – vestuvinės. Meniškiausia pasaka apie Eglę žalčių karalienę – ir ji apie moters ištekejimą, išėjimą į svečią, tolimą šalį – kaip po vandeniu.

Žemaitė savo „Laimę nutekėjimo“ pradėjo nuo „**Topylis**“. Vaizdavo dvaro aplinkos, tinginiavimo sugadintą vyrą, kuris jau nieko negali suprasti, teisingai vertinti. Viskas jo pasaulyje iškreipta. Darbšti, tvarkinga, mylinti moteris nieko negalės pakeisti. Aišku, kad jos nutekėjimas – tikra nelaimė ir kad jos „laimelė“ rašoma su kabutėmis bei tariama pro ašaras. Rašytoja savo įdėmiais, smalsiomis akimis buvo visko prisiziūrėjusi, daug ir pati išgyvenusi, patyrusi. Bet kūriniai rašomi ne šiaip iš patirties, bet iš jos jautrumo, skaudumo, iš noro suprasti, išsiaiškinti sau ir paaiškinti kitiems. Nėra pasisekę surasti Žemaitės aplinkoje nė vieno žmogaus, kuris būtų toks, kokie pavaizduoti „Marčioje“. Savo žmones ji kūrė, o ne kopijavo: ėmė iš gyvenimo detales, bruožus, žodžius, bet viską savaip jungė, derino, kad išeitų paveikslas,

būtų gyva, įtikima. Nebuvo lengva iš karto taip padaryti. Nelengva atseikėti žmogui silpnybių ir dorybių. Topylis – visos blogybės, Zosė – visos dorybės, ji visa išdailinta, o Topylis šaržuotas. Tik kad Zosė lengvatikė. Žemaitė motiniškai troško lengvatikos mergaites apsaugoti, rašė graudulingą šio apsakymo pabaigą: Zosė „pažino savo laimę nutekėjimo, paregėjo jos pabaigą toli. . . grabe.“ Paskui tos pabaigos (gal ir P. Višinskio pasergėta) atsisakė. Jau daug tvirtesniu žingsniuėjo prie „**Marčios**“, kuri kartu su „**Petru Kurmeliu**“ ir „**Sutkais**“ sudaro „**Laimės nutekėjimo**“, iš esmės ir visos Žemaitės kūrybos centrą.

Moters likimas („Marti“)

Kartais atrodo, kad klasika beviltiškai tolsta nuo mūsų, nes tolsta arba nyksta tai, kas joje vaizduojama. Kaip analizuoti „Marčią“ ar „Petra Kurmeli“, jei ten vaizduojamo gyvenimo realijos, aplinkybės, net buities daiktai dingę, sunykę nebepažįstami? Kaip suvokti Katrės likimo dramą, susietą su žeme, gyvuliais, kraičiu, su šeimos ir jos pačios garbe, jei šiuolaikinio žmogaus argumentai yra kitokie? Kaip įpratusiems į greitą gyvenimo tempą, mėgstantiems detektyvinį siužetą išlaikyti dėmesį prie neskubaus aprašymo, prie personažų gyvenime tiesiogiai nedalyvaujančių gamtos vaizdų – pačių gražiausių rašytojos teksto dalių?

Kūrinio negalima matuoti tikrove, bet Žemaitės tikrovė tokia gyva, tokia konkreti. Tikrovės iliuzija ir gyvas pokalbis, dialogas. Rašytojos paviršius jau daug kartų išvaikščiotas. Tačiau įdomiausios yra paviršiaus sąsajos su giliaisiais tautos kultūros klodais – su papročiais, didžiausiu žemės įvertinimu, šeimos svarbos supratimu, moters vieta šeimoje.

„Marčios“ veikėjai susiję su socialine buitimi. Valdžia nesidalijantis tėvas. Moteriškosios linijos atstovė – kompromisų nepripažįstanti motina. Sūnus – pavaldinys ir kartu būsimasis šeiminkas. Vingiams tiksliai paskirstytos patriarchalinės šeimos pareigybės. „Marčioje“ ryškiai vaizduojama patriarchalinė šeima, kur tėvo ir vyro valdžia įgijusi brutaliausias formas. Kokia yra moters vieta tokioje šeimoje, kokios jos galimybės? Moteris yra arba susitaikiusi su likimu, arba perėmusi vyrišką toną. Senoji Vingienė

nenusileidžia Vingiui barningumu, piktumu. Jie abudu didžiai vertina savo vienturtį sūnų Joną: Vingiui sūnus yra vyras, būsimasis apleisto ūkio valdytojas. Ir Vingienei sūnus yra ne tik vaikas, bet ir vyras, kurio autoritetą ji pripažįsta. Kita šeima, su kuria tiesiogiai skaitytos ir nėra supažindinamos, – Driežai. Tai tokia pati patriarchalinė šeima, kur lemia tėvo autoritetas, ir tą gerai žino senasis Vingis: „Kas tas do per nenoras, bene jos bus valia? By tik tėvui tiks, duos dalį ir neveizės noro, varyte nuvarys.“ Taip ir atsitinka. Tačiau Driežų šeima, ne taip kaip Vingių, tvarkinga, pasiturinti, padori. Motina dukters gaili, tėvas linki gero, tikisi Katrelę pasodinsiąs kaip vištelę ant kiaušinių... Broliai stengiasi užtarti, Jonas jų bijo. Vingių patriarchališkumas karikatūriškas. Driežų – taisyklingas, atitinkantis tradicines moralines nuostatas. Bet moteriai jis lygiai negailestingas ir neteisingas. Katrė ašarom laisto takus, tačiau supranta, kad ne jos valia: „Kol užsakai išėjo, per tris savaites Katrė, kur tik ėjo, per ašaras sau tako nematė. Jonukas jai dideliai netiko.“ Bet ėjo.

Ar tai tradicinis lietuviškas moters kelias iš šeimos į šeimą? Tautosaka neleisčių padaryti tokios išvados – duktė daug kartų atsisako eiti už netinkamo, štai L. Rėzos užrašytoje dainoje „Anksti rytą keldama...“ („Pažadėjimas netrinkąs“) dukters pokalbis su tėtužiu:

*– Ai, tėtuzi, ką padarei?
Mane jauną prapuldei.
Pažadėjai savo mergytę
Namams rūščios anytos.*

*– Tič, mergyte, nekalbėk,
nuo to nieką nešnekėk!
Tai ne mano valužė
Jūdviejų žemužėj.*

Tėvas pripažįsta, kad ne jo „valužė jūdviejų žemužėj“, ir tas pripažinimas motyvuotas dainos pradžioj – bernytis yra išsirinktas: „Stov bernytis prie šalies / Vis man sukas ant širdies.“ Skundas tėvui yra savotiškas žaidimas, gražus apsimetimas, savo širdies jausmo drovus pridengimas. Gal tėvo valdžia

tos dainos atsiradimo laiku dar nebuvo tokia stipri. Jo valdžia stiprėjo su žemės galia. „Marčioje“ žemė jau yra svarbiausia vertybė. Gera žemė – gero šeimos gyvenimo pagrindas, visa kita sukurama, sutvarkoma. Taip galvojo dauguma senojo Lietuvos kaimo žmonių. Bet negalima suderinti to, kas nesuderinama, kas pažeidžia ir žmonių, ir gamtos tvarką. Jonui nereikia žmonos, Vingiams – marčios, tik jos dalies, tik pinigų. Šito nereikėjimo niekuo negalima užpildyti.

Katrė įžengia į jos nelaukiančius namus senoviškai taisyklingai (po „šliubo“), rituališkai. Kraitvežys parniūkia didelį kraitį. Katrė puola tėvams po kojų, bučiuoja rankas, apdovanoja drobe, keltuvių rytą muzikantams atneša stuomenis, patiesia ant stalų savo staltieses... Ji jaučia, kad atskirta nuo tėvų, atiduota kitai giminei, kad svetimi namai dabar jau vadinsis jos namais. Katrė stengiasi prisitaikyti, o kartu ir įsitvirtinti, įvesti savo moterišką tvarką, tokią svarbią kiekvienuose namuose. Bet Katrės tvarka, tradicinis taisyklingas elgesys vyro namuose iš pat pirmo žvilgsnio susiduria su Vingių netvarka. Tiesa, vestuvių viešumoje Vingiai pasirodo išmanantys tvarką, tradicines taisykles, apsimeta, kad jų laikosi. Negarbingą marčios pasirinkimą Vingienė priskiria Dievo valiai: „Ką padarysi, turbūt tokia Dievo valia.“ Ir Vingis žino, kad geras vyras žmoną išsirenka pats, net prieš kitų valią, kad negalima pasogą vertinti labiau už žmogų, tad taip porina: „Maža pasogėlė tavo, menka dalelė! Jonukas būtų ir daugiau gavęs kitur, nes tai vyras ir iš stuomens, ir iš liemens, kaip iš pieno plaukės! Kiek jam tave peikė, nieko nepadėjo, turbūt tau tokia gera laimė žadėta.“

O viskas yra atvirkščių atvirkščiausiai. Todėl Katrės tvarka yra bejėgė prieš šią ne tik išorinę, bet ir vidinę, sąžinės netvarką. Katrė stengiasi sutvarkyti gyvenimo paviršių, o ją pačią žlugdo vidinės Vingių nederinės: senių piktumas, apsimetinėjimas, vyro bukumas ir abejingumas. Net pirmąją vestuvių naktį jis praknarkia piemenuko spardomas. „Marčioje“ moterį pražudo ne tiek vyro valdžia, kiek iškreiptas tos valdžios pavidalas. Visi Vingių namai yra apimti netvarkos, yrantys, griūvantys: anot svočios vyro, stogai dangum dengti, pro pamatus šunys lando. Žemaitė pasako labai taikliai, vaizdingai. Išreikšdamos požiūrį į vyrą, kaimynės taip apie Joną kalba: „Bene dar tą mulkį gali vyru vadinti? Jis ne vyras, bet stuobrys išpuvęs, be galvos ir be širdies.“ Ir net su tokiais vyru Katrė iš paskutiniųjų stengiasi susikurti namus, gyvenimą.

Žemaitė yra gudri pasakotoja, ji žino, kad labiau skaitytoją įtikina žiūrintis iš šalies, todėl ne kartą perduoda žodį kaimynėms. Moterys viską mato ir supranta: „Kiek ta Katrė vargsta su juo... bučiuos ir myluos, šnekins, malonėsis, glamžuos, norėtų pabudinti, norėtų žmogumi atversti, nieko negali.“ Iš pačių giliausių lietuvis moters patirties klodų iškyla ši Katrės pastanga: susitvarkyti, prasigyventi iš to, ką turi, priprasti, bet nepasiduoti. Atlaikyti gyvenimą kaip darbą (įsižiūrėjime į ją, plušančią pievose prie Ventos), kaip savo garbę ir pareigą išsaugoti šeimą. Žemaitė sukūrė didelę meninę įtampą tarp Vingių moralinio suirimo ir Katrės moteriško padorumo. Moters charakterio žavesys – iš jos pastangų nepasiduoti, bandyti gražumu, o paskui atkakliai priešintis, net baimės Vingiams įvarant. Ir tyliai rezignuoti supratęs, kad „kuo vilkas gimė, tuo ir karš; jei geruoju nieko nepadeda, piktuuju nė tiek.“ Kaip ir lietuvių tautosakos nuskriausta jaunamartė, Katrė tyliai parypuoja: „Eisiu prie tėvelių, apkabinsiu kojeles, be nepriglaus mane, be nepasigailės...“ Ir vėl blaiviai atsidūsta: „O ar padės ką?... Sukelsiu tik triukšmą, ir be to mano broleliai baudžiasi Joną pripti...“ Ji pasiryžta sunkiausiai moters daliai – gyventi be meilės, supratimo, užuojautos, sunkiai dirbti, auginti vaikus, retkarčiais pasižiūrint į saulelę – ar dar aukštai? – ir skaudžiai atsidūstant. Gaudžiai išsiverkusią šiene ją aplanko šviesi motinystės vizija: „Siaubė ją saldi šilima, pradėjo meiliai svajoti, glaudėsi su mažu kūdikėliu, pagaliau viskas persimainė į sapną.“ Sapnu ir teliko. Brutali, tamsi Vingių galia pražudė Katrę. Paskutinėmis jos gyvenimo akimirkomis prie Vingių prisideda ir degtinėlių siurbstančios bobelės. „Katrė galavosi viena, verkė, šaukėsi motinėlės, bet niekas nepasigailėjo.“ Aiškiai girdime šioje fazėje ir tautosakos balsą – našlaitėlės raudą. Ir ypatingą motinos ir dukters ryšį, globiantį ir sergstintį. Motina patiria dukterį sergant, atlekia. Bet padėti jau nebegali. „Katrės brolelis gal pusiaukelėje tebebuvo nuo daktaro, kai ji keliavo iš šio pasaulio... palikdama didelę dalį, kraitį, gyvenimą, gerą žemę, tėvelius ir... papunėlius.“

Žemaitės frazė – metaforiška ir apibendrinta, tautosakiška ir individuali: keliavo palikdama, tarsi palengva nuo visko atsiskirdama. Ypatinga yra šios frazės intonacija, kupina graudaus patoso – štai koks neteisingas gali būti gyvenimas, štai kaip skaudžiai ir jau amžinai išsilaisvina iš jo audėja, darbų dirbėja, tėvelių dukra, brolelių sesuo, būsima motina, sutverta meilei, šeimai ir motinystei, bet nepatyrusi nei vieno, nei kito.

Vyro klaida („Petras Kurmelis“)

Atrodo, kad „Marčią“ ir „Petrą Kurmelį“ Žemaitė rašė vieną po kito. Sielvartavo dėl liūdno moters likimo slunkiškoje aplinkoje. Su Vingiais gyvenimo neištiesinsi, nors ir kokia būtų darbinė, rūpestinga. Tad kreipė akis į kitokį vyrą – darbštų, nagingą, atkaklų, galintį gyvenimą laikyti savo rankose. „Petras Kurmelis“ – apsakymas, kurio pagrindinis veikėjas yra būtent toks vyras. Rašytoja apgalvotai pasirenka ne jauną, o jau subrendusį, bet dar savo šeimos nesukūrusį vyrą, tebegyvenantį su sena motina. Jo tebelaukia didysis išbandymas – šeima. Petras Kurmelis – doras žmogus, išaugęs iš tvirto kamieno ir tenorįs būti jo atžala. Su Petru, kaip suprantame iš kalbančių apie jį, siejama tai, kas tvirta, patikima, dailu, nors to dailumo jo išorėje ir nematome. Gal net atvirkščiai – Petro drabužiai senoviniai, eigastis sunki. Tačiau dailūs, tvarkingi jo namai. Žemaitė jais grožėte grožisi: „Kiekvienas galėjo pasidžiaugti, toks visur gražus taikumas: visi pašaliai, rodos, žibėte žibėjo. Visi namai aptaisyti, kiti naujai dengti; sodelis žiogriais aptvertas, kiemelis iššluotas, troba naujai lentomis apmušta: ant stogo kaminas; ir langinės nubaltintos. Niekur nematyti nė jokio padargo pamesto, nei ant tvoros nė jokio skarmalo.“

Stabtelkime prie šio teksto. Pabandykime jį aptarti. Tai regimasis vaizdas, regėjimo įspūdis. Žemaitė jį apibūdina ne tik kaip gražumą, bet kaip *gražų taikumą*. Tai savitas apibūdinimas. Jis reiškia, kad visa, ką akis regi Kurmelio sodyboje, dera tarpusavyje, visa taikiai sugyvena. Daiktai atspindi šeiminingą būdą. Derėjimas yra gražus. Gražus derėjimas yra taikus ir taikantis. Tai svarbiausias akcentas. Toliau rašytoja konkretizuoja, iš centro kreipia akis į pašalius, tvarką nusako vaizdinga veiksmazodžių jungtimi: *žibėte žibėjo*. Grožio įspūdį kuria ir kalbos gražumas. Rašytoja grožį susieja su prižiūrimais namais, apdengtais stogais, lentomis apmuštomis sienomis. Išskiria atskiras sodybos erdves: *sodelį, kiemelį*. Pavartoja mažybės žodžių formas. Balta spalva – rami, taiki, šviesi. Paskutiniu sakiniu vaizdas tarsi apibendrinamas: niekur nieko nereikalingo – nei padargo pamesto, nei ant tvoros jokio skarmalo. Žemaitė išsako lietuviškąją kaimietiškąją grožio sampratą: gražu, kas tvarkinga, dailu, dera tarpusavyje. Pasitelkia pasaulėjautos matmenį: lietuviai jaučia taikumo, ramumo svarbą. Gamtos grožis

patiriamas kaip ramumo-romumo, taikingumo įspūdis. Kalba dalyvauja grožio kūryboje. *Žibėte žibantys pašaliai* jau yra kalbos metafora, perkeltinė grožio prasmė. Tokių pašalių nėra, jie sukuriama kalba, iš kalbos galimybių.

Toliau Žemaitė perkelia žvilgsnį į vidų. Ir ten sumanaus šeimnininko ir geros šeimnininkės ženklai. Šeimnininkas – Petras, šeimnininkė – paskutines dieneles baigianti motinėlė. Kurmelis aiškiai supranta, kad turi vesti – be moters ūkyje neišsivers, bet nenori to daryti, kol gyva motinėlė, su kuria sūnų sieja pasitikėjimas, gražus sutarimas. Taip Lietuvoje buvo iš senų senovės. Todėl mintyse Petras ir kreipiasi į motinėlę tautosakiškais žodžiais: „Kiek ta rankelė yra prisidirbusi, kiek skatiko sukalus... O tos kojėlės! Kaip tik atmenu, tupinėjo ir tupinėjo. Visi takeliai kruvinai numynioti, viską ir visus paliks. Valia nevalia – reiks kitą į jos pėdas statyti.“

Motinėlės paveikslas labai šviesus: didžiausia darbininkė, namų saugotoja, išauginusi darbštų, dorą sūnų. Ji laikosi tradicinės lietuvių moralės („motinėlė be galo gynioja mišką vogti“), vertina žmogų ne tik už turtą. Petrui rengiantis piršlyboms, ji pasako lyg perspėdama: „Neturtingų tėvų, vargo mačiusi mergelė gali būti darbi ir prieplaiki...“ Iš jos kalbos („merga viena besmalžiiaus“; „Juozukas nukritusį obuolį ir bekrapštąs pro žiogrius“) gali pasirodyti, kad motinėlė šykšti, priekabi (taip pakalba ir į atlaidus einančios mergos), bet tai kaimo žmogaus sunkaus gyvenimo taupumas, ūkininkės apdairumas – nieko negalima išleisti iš akių ir rankų. Tik apleisi ką, ir pradės griūti.

Petras turi moters idealą – savo motinėlę. Arčiausia jo būtų Janikė – „aiški, raudonpusė mergaitė kaip žemuogė“. Kurmelio širdis aiškiai į Janikę linksta, ji vis stovi akyse. O kaip su šimtais, su miško medžiaga? Mediena, rąstai traukia jį ne tik kaip turtas – traukia meistro akis ir rankas. Išskaičiavimas lemia: Petras pirma renkasi turtą ir tik prie jo žmoną. Pasirinkęs turtą (ne tokį didelį, kaip tikėjosi), jis praranda ne tik tai, ką ir savo turėjo, bet ir gyvenimą, garbę, orumą. Lemtinga vyro klaida, ypač kai laimė buvo prie jo, šalia. Ar galima manyti, kad Žemaitė smerkia turtą? Ne, juk ir Janikei, samdinei, patinka turtingi ir tvarkingi Kurmelio namai. Rašytoja aiškiai teigia: turtas, pinigai negali užgožti žmogaus, jo vertės – darbštumo, valyvumo, sąžiningumo. Petro charakteryje kieti ūkininko, nagingo meistro ir padoraus žmogaus bruožai atrodo susiderinę,

tačiau savininkiškas požiūris ima viršų, ir stumdamas Janikę iš širdies jis pamąsto: „Na, tokių pilnas kertės privaryčiau.“ Kaip savininkas, jis dairosi į medžius, matydamas ne juos pačius, o tik medieną: „Petras nieko nematė nei girdėjo, vedžiojo tik akimis nuo vieno medžio iki kito, apmąstydamas kiekvieno spalvą, kainą, didumą ir tvirtumą.“ Galvodamas apie šimtus ir medieną, Kurmelis ir Kupsčių troboje kaip kiaulininke raminasi: „auksas ir pelene šviečia“. Taip, šviečia, bet nešildo. Lemtinga Petro klaida sužlugdo jo gyvenimą. Viskas yra, griūva. Tik meistraudamas jis dar kiek atsigauja, bet palengva įpranta gerti. Daug vyrų taip bando ieškoti ramybės, tačiau tai jau paskutinis žingsnis. Toliau nebėra kur eiti. Apsakymo pabaiga liūdna. Viltis, kad viskas pasikeis į gera, labai menka. Galbūt Marcė, praradusi viltį susigrąžinti Pranuką, ir ims protingiau elgtis? Gal motinystės instinktas, noras, kad Kazelis turėtų namus, ir vers ją pradėti rūpintis bent tuo, kas dar liko? Bet vargu ar Kurmelis bus koks buvęs. Gyvenimą lengva sugriauti, sunku atstatyti.

Kad kažkas keičiasi žmonių sąmonėje, Žemaitė gerai jautė. XIX a. pabaigoje, prakutus kaimui po baudžiavos, atsirado didesnis troškimas prasi-gyventi. Kad tik daugiau, nesvarbu, iš ko. Kupetys prasigyvena vogdamas mišką. Petras tikisi pagausinti turtą be meilės vesdamas.

Kur išeitis? („Sutkai“)

Šis Žemaitės kūrinys ne toks kaip „Marti“, „Petras Kurmelis“, kur žmonės grumiasi su neteisybe arba patenka į savo pačių pinkles. Apsakyme matome šviesų vargano gyvenimo paveikslą. Ar ta šviesa ne tamsiai atsverti, ar ne moters paguodai? Gal „Sutkai“ yra bandymas sukurti moterišką teisingo gyvenimo idealą? Pasauliui čia keliami meilės, santarvės, susiklausymo, dorumo, užuojautos reikalavimai. Jie gražiai vykdomi ir moters, ir vyro. Rašytoja pačioje pradžioje abu vadina bendru vardu: žmonės, žmogeliai. Regime tarsi ryškų etnografinį paveikslą: „Tuo keliu per mišką eina du žmogeliai: vyriškis aukštas, suraitytais uostais, vienu švarku, baltais autais, naginėtas, vienoj rankoj ryšelis, antrąja susikibęs su moteriškąja; ta – basa,

po apsiaustėlio, perkeline skepetėle apsigobusi, vilnonę skepetą ant liuososios rankos pasisvėrusi.“

Vyriškis, moteriškoji – pabrėžiama dar du kartus, kol pasakomi vardai: Juozas ir Magdelė. Juodu suvedami į bendrą gyvenimą – jau Sutkai. Apsakymo pavadinimas apima šeimą – ne vieną kurį („Marti“, „Petras Kurmelis“). Sutkų laimingo gyvenimo būdas yra moteriškai mielas ir kartu lietuviškas: gyventi savo trobelėje, turėti nors kiek savo žemelės, „karvelę pasimilžti, kumelėlę žemelei išarti, paršelį pasiskersti, vištelę, gaidelį, katelę, šunelį“. Tas gyvenimas atrodo mažutis (mažybinės formos), apeinamas, moteriškai suglobiamas.

Apsakyme moteris ir dominuoja – Magdelė ir Juozo motina labiau yra gyvenimo lėmėjos negu paklusnios vykdytojos. Juozas gražiai persiėmęs moteriško pasaulio pajautimo – jis „atsigimęs visai į matušėlę“, labai gailestingas, padedantis kitiems, užjaučiantis. Darbštų, dorą, besirūpinantį savo namais, šeima, senais tėvais, Žemaitė dar pamatuoja Juozą moters-žmonos požiūriu: vyrui ji pati svarbiausia. Jam „gaila geros matušėlės, paskendusios rūpesčiuose, bet gailesys verkiančios pačios buvo visų skaudžiausias“. Šiltoje, moteriškoje aplinkoje gražiai bręsta mažojo Jonelio vyriškumas. Tradicinę vyriškumo nuostatą išlaiko Juozo tėvas – senutis. Kai Juozas verkdamas išbėga gimdančiai žmonai daktaro, jis ramiai svarsto: „Kiek kartų man taip buvo, bet daktaro nė sykio nevežiau: kurs augo – užaugo, kurs mirė – numirė, o motina ir šiandien sveika tebėra...“ Kai šeimą ištinka nelaimė (netenka karvės), senutis neskuba atiduoti pinigų, laikomų laidotuviams, tačiau prasitaręs paklūsta senajai. Ir čia lemia moteris, namų senoji. Seniausia namų moteris, turėjusi lemiamą balsą, atsišaukiantį iš matristinės pasaulio sanklodos laikų. Savo senosios klausia ir „Sutkų“ senutis. Ji planuoja, kaip surinkti skatikėlius, su Juozu išeina svarbaus reikalo – karvelės pirkti. „Klausykim senutėlės“, – sako Jonelis Marelei. Senajai Žemaitė skiria ne tik dėmesį, bet ir stebuklingai gražų pasistebėjimą: „Senolėlė – kaip seniai bematyta!“ Lyg koks didelis džiaugsmas būtų nutvieskęs pasakotoją.

Moteriškąją šio kūrinio poziciją nustato ir įtvirtina pasakotojas, tiksliau – pasakotoja. Tai iš karto galima pastebėti kūrinio pradžios gamtos vaizde. Visi pagrindiniai jo įvaizdžiai mažybiniai: pavasarėlis, saulelė, lapeliai, pumpurėliai, žolelės, veideliai, būrelis, žolynėlis, eglėlės, takeliai,

kelelis... Tokį mažiškumą aptiksime tik lietuvių moterų dainuotose liaudies dainose. Nesunku pastebėti, kad labiausiai pabrėžiami moteriški gamtos elementai: saulelė, žolelės, balos, žibuoklės, ievos, eglelės, skruzdėlės... Pasaulis atgimsta... sprogska pumpurėliai, dygsta žolelės, balos pirmosios saulelės užauklėtos, eglių šakos apkibusios raudonais skujų bumburėliais, priešų priešais kuža darbininkės skruzdėlės. Pasaulio moteriškumą sustiprina vešlumo, augimo, auklėjimo akcentai: balos „garbanojosi, baltavo, žaliavo, klestėjo“. Į moteriškumo centrą veda ir palyginimai: balų „tarytum drobulių priskeista“, ievos „kaip jaunosios per jungtuves, baltais rūbais pasipuošusios“.

Užsiminta apie tautosakinį „Sutkų“ gamtovaizdžio mažiškumą. Tautosakiškas yra ir meilės atskleidimas – nuo pervedimo per lieptą iki prisipažinimo – „kol tik nuo tavęs neišgavau žodelio“. Tautosakiškai per visą apsakymą keliauja didžioji lietuvių pasaulėvaizdžio Moteris – Saulė, saulelė (daugelyje kalbų – vyriškosios ar bendrosios giminės). Mėnuo, vyriškasis tautosakinio ir mitologinio pasaulėvaizdžio pradai, paminimas greta ar po saulelės – jis ne toks reikšmingas: „Saulėlė visuomet vienoje pusėje teka, antroje leidžiasi; kasdien vienodai rieda per dangų iš rytmečių į vakarus. Mėnuo taip pat vienodai mainosi: sykį vakaruose pasirodo plonutėlis, kaskart storėdamas užauga į apskritą ritinį – tuomet šviečia per naktį, – ir vėl kaskart dyla; sudilęs pasirodo rytmečiuose vėl plonutėliu pjautuvėliu.“

Saulelė gina žmogaus pasaulį nuo grėsmingųjų gamtos galių: „Griaustinis gruma, bilda, spardosi, rodos, taip toli, tokį trenksmą daro, net išsigandusi žemė virpa, o saulės niekaip nepabaugina; juk griaustinis debesyse šėlsta, juoba saulelė karščiau kaitina, rodos – atrėmusi savo spinduliais nulaiko audrą atstu nuo savęs.“

Kaip saulelė savo spinduliais atlaiko audrą, taip senoji motina labiausiai stengiasi įveikti Sutkus ištikusią nelaimę: „Pone Jėzau, sergėk nuo krušos! Jei matysiu – nekyla ant mūsų, bėgsiu tuojau prie Ožkienės, nešiuos verpalų, nešiuos vilnonę skepetą. Zyle pelėda versiuos, o karvelę turime, nors skoliniais pinigais, nusipirkti.“

Šia saulelės ir senosios motinos paralele kūrinyje galutinai įtvirtinama moteriškoji vertybių hierarchija. Kosminę moterį – Saulę žemėje atitinka Dubysos upė. Per Dubysos lieptą tarsi į kitą gyvenimą – jau moters – perveda

mergaitę Magdelę Juozas. Kaip saulė daug sykių teka ir leidžias, taip ir Dubysa daug sykių „užkilo, putojo ir vėl nukritusi vagoj srauniai bėgo...“ Ramiai ties miško viršūnėmis slenkančią saulelę atitinka ramiai per žvyryną gurgianti Dubysa, „tarytum – pavargus darbininkė“.

Apsakyme regime senovinę lietuvių šeimą – trijų kartų: senoliai, tėvai ir vaikai. Šios šeimos varganos buities šviesą teikia visų santarvė, susiklausymas. Žmogus čia yra svarbiau už pinigus. Senelis lyg ir papriekaištuoja („O ko vaikas ženijosi pliką mergą? Ko neveizėjo, kad turėtų šį tą?“), bet tik šiaip, lyg saugodamas savo valdžią. Senoji tik pasijuokia: „Su dalia parėjusi būtų mus žodžiais bevarstanti, o ant šios ką išrasi?“ Vienas kitą remdami Sutkai prasigyvena, gražiai augina vaikus, vykdo tėvų valią. Tik šią išeitį žmonėms ir mato Žemaitė. Nėra kito kelio – tik žmoniški tarpusavio santykiai, tik meilė, susiklausymas. „Sutkai“ daug kam atrodė ir tebeatrodo pernelyg suidealinti ir idiliški, tarsi klausiami, ar taip būna? Rašytoja neabejojo, kad taip gali būti. Žmonių santarvės galimybę ji regėjo ar jautė ne tik kaip žemišką realybę, bet ir kaip kosminę analogiją: saulelės šviesa, ramus upės tekėjimas, medžio augimas. Žvelk į žemę, į gamtą, mokykis, žmogau, ir iš jų.

Kaip brėžiamos charakterių linijos?

Žemaitės sukurtų žmonių charakteriai labai ryškūs, tarsi gyvi, kartu ir apibendrinti. Juose sukaupiti šviesiausi senoje Lietuvos kaimo žmonių bruožai: ūkiškumas, tvarkingumas, darbštumas, taupumas, palankumas, tačiau neapeinamas ir tamsumas, grubumas, nevalyvumas, savanaudiškumas. Žemaitė aišku, kad padorus žmogus yra tas, kuriame viršų ima gerieji bruožai, o ydoms stengiamasi nepasiduoti. Kaip visi didieji realistai, rašytoja daug dėmesio skiria aplinkybėms. Žmogaus gyvenimas daug priklauso nuo aplinkybių. Sakysim, Petro Kurmelio silpnavališkumas (pradeda girtuokliauti) kitomis sąlygomis nebūtų išryškėjęs.

Žemaitės žmonės atsiskleidžia dirbdami, klausydamiesi, ką jiems kalba gamta, kalbėdamiesi tarpusavyje, vienaip ar kitaip apsispręsdami veikti. Spalvų, skirtų žmonėms, rašytoja nedaug tevartoja. Mėgstama *balta* ir *juoda*, kaip simbolinės spalvos. (Aprašydama gamtą, ji tarytum tapo – ir

spalvomis.) Vaizduodama žmones, ji tarsi grafikė brėžia linijas, jas įvairiai jungia. Kelias ryškias charakterių linijas (darbštus, tvarkingas, nori šviesiau gyventi; nevalyvas, tamsuolis, brutalus, despotiškas; įsiklausantis, prisitaisantis) Žemaitė derina, net sukeičia vietomis. Vieną po kito skaitydami „Marčią“ ir „Petrą Kurmeli“, pasikartojančias ir sukeistas charakterio linijas lengvai atpažįstame: Driežų namai – Petro namai, Vingių namai – Kupsčių namai; Petro charakteris panašus į Katrės: abu ne gražuoliai, tačiau darbštūs, tvarkingi, nori padoriai gyventi. Vingių Jonas moteriškuoju pavidalu atpažįstamas Kupsčių Marceje. Palyginkime Vingių Joną ir Marčę: „Galva plaukais apsipešusi, paviršiais truputį sudailinta; sijonas taip patrumpėjęs, jog nedengia nė apyjuodžių basų kojų, o tankiai ir stibynai pasirodo.“ Pirmas Petro įspūdis: „Atsiminė, jog drūta, raudona, dikta merga, tik be galo juodais marškiniais buvo apšivilkusi.“

Labai svarbi Žemaitės vaizdavimo priemonė – kontrastas. Charakterio esmės kontrastas: Vingių Jonas ir Petras Kurmelis, Katrė ir Marčė, Marčė ir Janikė. Vingių Jono tamsumas be prošvaistės. Marcei Žemaitė (gal iš moteriškojo solidarumo?) norėtų leisti šviesėti. Šviesėti iš motinystės. Didžiausias kontrastas tarp balto ir juodo: balta, kas gražu, šviesu, švaru, juoda, kas bjauru, tamsu, nešvaru. Tik prisiminkime: Marčės marškiniai be galo juodi, o Janikės „prijuostėlė ir marškiniai baltitėlaičiai“. Žemaitės kontrastai susiklosto pirmiausia iš to, kas matoma išorėje: kaip veikėjas atrodo, kaip apsirengęs. Toliau – iš ryšio su artimiausia aplinka: namais ir namiškiais. Sekama ir kalba: kaip veikėjas kalba, kaip bendrauja. Kiekvienas Žemaitės veikėjas turi savo kalbėjimo būdą. Atkreipkite dėmesį, kaip kalba Vingių Jonas, kaip kinta Petro kalba, keičiantis jo gyvenimui. Lėtas, ramus mąslumas įsižiūrint į motinėlą, galvojant, kaip čia reiks gyventi be jos („Lovelėj gulėdama, viskuo dar pasirūpina, o kai užmerks akeles, kas man beveizės?..“), ūkiškas žvilgsnis į būsimą pačią („O nesmulki, gali darbą dirbti...“). Keičiasi jo kalba ir su Marce, jau namų šeimininke. Nuo švelnaus priekaišto („Marcelaite, kas bus, kad tu negali beišsiilsėti?“) iki pagrasinimo („Kentėjęs aš kentėjęs, pagaliau imsiu tave perti!“) ir nevilties („Ko čia aš turiu skubėti? Kas manęs laukia?“). Kalbėjimo tono ir ritmo kaita yra daug svarbesnė negu išorinės, lengvai matomos kalbos priemonės (sakysim,

Vingių Jono priežodis). Kalbėjimo tono ir ritmo subtilumas pasiekiamas tik talentingų rašytojų.

Kaip Žemaitė pasakoja?

Žemaitė – nuostabi pasakotoja. Pasakoja ji neskubėdama, jos laikas slenka lėtai ir ramiai, įvykiai nuosekliai eina vienas po kito. Laikas teka iš praeities į ateitį ir pasakojimo yra tarsi pristabdytas dabartyje. Labiausiai rašytoja mėgsta pradėti nuo gamtos. Gamta – pagrindinė, didžioji erdvė. Mažesnė – kaimas. Pati mažiausia – trobos vidus. Gamtos vaizdai stebuklingai gražūs, daug spalvų, net sidabrinių ar auksinių. Štai Žolinės, gražių vasaros atlaidų, rytas „Petro Kurmelio“ pradžioje: „Saulelė iš pradžios nuoga, be spindulių, balta ir prigesusi, tarytum mieguosta, žioruodama per miglą, pamažu kilo aukštyne. Paskui, praskleidusi debesis, drąsiai kvėpė auksuotą šviesą ant blizgančios rasotos žemės. Visa padangė, nusipraususi vėsioje rasoje, linksmai nušvito.“

Ir į šitą gamtos linksmybę, švenčiančią Dievo Motinos dangun ėmimo šventę, pradedama jungti žmonių gyvenimus. Lyg žvilgsnis iš aukštai (dangus, saulė) leistųsi žemiau – iki žemės kurmių ir kurmelių, siekiančių gero sau ir savo artimiesiems, bet taip skaudžiai klystančių. Autorė – visai žinė pasakotoja, kuri laisvai jaučiasi ir gamtos, ir žmonių pasaulyje. Ji mėgsta remtis kaimynų nuomone – štai apie Katrę ir Petrą pirma sužinome iš jų. Jiems priklauso paskutinė teisybė. Prisiminkime, kaip kaimynės aptaria Katrės gyvenimą. Jeigu įsivaizduotume Žemaitės pasakojimus kaip antikines dramas, kaimynai sudarytų chorą, į viską, kas vyksta, reaguojantį ir viską įvertinantį. Senajame Lietuvos kaime kaimynystės ryšiai buvo labai svarbūs. Kaimynų pritarimas ar pasmerkimas reguliavo moralines elgesio normas. Į pasakojimą nuolat įterpiami dialogai, labai gyvi ir tikroviški.

Rašytojos pasakojimas prasideda nuo pasirinkto taško (dažniausiai – gamtos aprašymų) ir juda į priekį. Žmogus su gamta taip pat dažniausiai siejamas pagal bendrą nuotaiką. Net spalvą, skirtą žmogui, Žemaitė paima iš gamtos palygindama: „raudonpusė mergaitė kaip žemuogė“ (apie Janikę). Sugrįžkime prie „Petro Kurmelio“. Gražus vasaros rytas, gera, šventiška žmonių nuotaika. Vasaros brandumą yra pasiekęs ir Petras. Moterų

rankose žolinės – gėlių puokštės. „Kur senesniųjų, mažne kiekvienoj žolinėj, riogsojo išsisklaidęs piktadagis.“ Tas piktadagis lauko žolių puokštėje, be kitų reikšmių, simbolizuoja ir gyvenimo įvairybę: neįmanoma pragyventi be dyglių. Gražūs Kurmelio namai vasaros ramybėje, ir paskutines dieneles baigianti motinėlė jos netrikdo. Atbūta, atgyventa, atkentėta, atbėgiota. Ji kalbasi su sūnum ramiai, jau viską žinodama. Saulelė iš dangaus aukščiausio taško pasisuka rudenio. („Saulelė kas rytą vėliau tesikelia, kas vakarą anksčiau gulasi.“) Į rudenio darganą pasisuka ir Petro gyvenimas – netvarka, nesutarimas, rietenos namuose. Pagaliau „po saulės gražos, apykalėdžiais, pasitvirtino žiema“. Žiemos rūstumas pasibeldė ir į Petro gyvenimą, nors nuo jo vedybų tepraėjo treji metai. Auštantis pavasaris jau nieko nebegali pakeisti. Petras Kurmelis yra tarsi atstumtas. „Tiek žmonės, tiek gyvulėliai, paukšteliai – visi linksminosi. Kurmelis tik, vargšas, neturėjo nė jokio džiaugsmo.“ Jo savijautą „komentuoja“ paukščiai, kurie irgi yra „kaimynai“. Strazdelis, varnėnas, budutis, meleta, balandis, varna, lakštingala, kikilis, blezdingėlė, vieversėlis, tetervinas, vandens vištikė – visi kaltina Petrą. Stebuklingai individualizuota visų jų „kalba“. „Mėlynasis balandis iš tiesų supykęs brukavo: „Perti Kurmelį, perti rupūžę per nugarą... brūklys.“ Kurmelis pakelia galvą į saulelę – kaip į motinėlę. Ir ji prabyla motinėlės kreipiniu „vaikaiti“: „Buvo mylėti, vaikaiti! buvo meilės ieškoti, buvo klausti, atsiklaust, buvo pamylėti.“ (Buvo čia vartojama sena reikšmė – reikėjo.) Ir tai labai svarbu – saulė žino meilės, sutarimo svarbą žmonių gyvenime.

Pabaigą rašytoja mėgsta parodyti graudžią, kad jaudintų žmones, verstų juos pamąstyti. Pati Žemaitė buvo optimistė (sakė: „perskaudėjo širdis, ir gana“), jai sunku savo sukurtus žmones palikti neviltį, ji stengėsi, jei dar buvo įmanoma, suteikti jiems viltį.



Su Žemaitė siejasi daug lietuvių kultūros ženklų. Pirmiausia – žemaičių kaimas, sodyba, apsupta medžių, glaudžianti kartą po kartos. Būtent kaime klostėsi žmonių sugyvenimo principai, žmogaus ir pasaulio vertinimo

argumentai. Kaimo sodybose buvo sukurta tautosaka. Žemaitės moterys, vyrai, senoliai ir vaikai – tradicinio Žemaitijos kaimo gyventojai. Kuo labiau tradicinis kaimas nyks, tuo atidžiau skaitysime Žemaitę, sekdami kiekvieną šv. Velykų ruošos žingsnį, šienapjūtės aprašymą ar Petro Kurmelio ėjimą namo. Rašytojos kūrinuose įvyksta ypatinga gamtos, gyvenimo ir kalbos reakcija. Viskas virsta kalba, o nenustoja būti nei gamta, nei gyvenimu, nei gyvais žmonėmis. Jos kalba stebuklinga, pilna vidinės galios. Taip laisvai lietuvių kalba iki Žemaitės jautė, girdėjo ir rašė tik K. Donelaitis ir A. Baranauskas.

Žemaitės raštų gūdžioje provincijoje galima įžvelgti iš tiesų nuoseklias minties ir valios pastangas palikti žmogiškojo buvimo ženklą. Įmanoma būtų ir bandyti tas pastangas išdėstyti tam tikra gradacija. Visų pirma – tai kantri išvermė per vargus negalus nugriebiant atodvasčio, gerumo valandėlę, užsimiršus betriūsiant.

O dar – užsižiūrėjimas į aukštą dangų, miglojančią žemę, užsiklausymas vyturio, ančių, varlių. Ir kaip paskutinė pakopa vertybių skalėje – tyli, daugiau pasyvi, rezignuojanti žmogiškoji savigina.

DONATAS SAUKA

Rašytojos kūryboje lietuvių kalbą gaivino ir stiprino žemaičių tarmė, žemaičių kalbėjimo būdas, ritmas ir intonacija. Atidžiai skaitydami Žemaitę, rasime žodžių, kurių reikšmės nežinome. Tai – žemaitiškai žodžiai. Štai kelios frazės iš „Petro Kurmelio“ pavasario vaizdo: „Vakarine šilta migla gaivino žemės augalus ir smulkiuosius gyvulėlius. Kužėjo visa žemė: skrajojo pilna ore, šnabždėjo ir plasnojo po mišką visoki gyviai. Upeliai apsiputoję, urduliais gurgėdami, plaukė. Pievos papuro žaliais vikšriais, dirvos pajuodo sudraskytos noragais.“

Šiame gyvybės sujudime, pakilime jaučiame didelį gyvybingumą, atkaklumą, įkūnytą kalboje („skrajojo, šnabždėjo, plasnojo, plaukė“). Gyvybės kilimo perkeltinės reikšmės labai sodrios: „pievos papuro žaliais vikšriais“. Pasikėlė nuo žemės pirmoji drėgnų pievų žaluma. Vikšriai (žolės, viksvos) sužaliuoja pirmieji. Jau suklusome: kas tie vikšriai? Taip, tai žemaičių vartojamas žodis, bet ne tik jų. Šioje Žemaitės teksto ištraukoje yra ir dvi tikros žemaitybės: *kužėjo* ir *urduliais*. *Kūžėti* reiškia krutėti, judėti. *Urduliais* – galvotrūkčiais. Šie žodžiai vaizdingi, išraiškingi. Be to, jie gražiai

suderinti su kitais žodžiais: „kužėjo žemė“ (žė – že), „urduliais gurgėdami“ (ur – ur). Jei perskaitysime netaisyklingai (urduliais), tokio ryškaus sąskambio nebeliks.

Literatūrai labai svarbi kiekviena galimybė, suteikiama kalbos. Taip pat ir tarmės, kuri yra gyvoji krašto kalba. Juk literatūra – ir kalbos menas. Viskas joje yra kalba: ir žmonės, ir gamta – aprašoma, nusakoma, persakoma, iškalbama ir net ištylima kalbant tik mintyse, su savim.



Žemaitė – žymiausia lietuvių realizmo kūrėja, didžiausia Žemaitijos rašytoja. Ji sukūrė ryškių charakterių: Katrė, Petras Kurmelis, Vingių Jonas, Topylis. Stipriausia Žemaitės teksto dalis – aprašymas (gamtos, sodybos, darbų). Žemaitė yra ir dialogo meistrė. Pagrindinė kūrinų situacija – šeimos santykiai. Daugiausia dėmesio skyrė moters likimui. Kitiškai žvelgė į tradicinių moralinių normų pažeidimus. Kūrė teisingo ir gražaus gyvenimo vaizdą. Žemaitė – turtingos, gyvos kalbos rašytoja.



Gabrielė Petkevičaitė-Bitė (1861–1943)

Darbštuolės kelias

Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, mūsų darbštuolė Bitelė, rašytoja ir gydytoja, mokytoja ir našlaičių globėja, kritikė ir ūkininkė, literatūros istorikė ir bitininkė, didžioji visuomenininkė ir vienišuilė. Ją dažnai matome greta Žemaitės. Abi jas siejo daugybė ryšių: bičiulystės, globos, bendraautorystės. Ryšių esmę glaustai nusakytų bendras slapyvardis, kuriuo jos pasirašė kelias dramas: „Dvi Moteri“. Apie Žemaitę Bitė sakė, kad Julija mokanti ją pažadinti. Ir jau eidama į gyvenimo pabaigą taip prisiminė savo bičiulę: „Geroji, net posėdžių metu neužmiršdavo man vaistų siūlyti.“

G. Petkevičaitės šeima – bajorai be bajoriško „honoro“. Tėvas – laisvų demokratinių pažiūrų žmogus, šviesuolis altruistas, gydytojas. Gabrielė bene vienintelė iš XX a. pradžios lietuvių literatūros moterų iš mažens kalbėjo lietuviškai. Tėvų šeimoje buvo gyva labdarybės idėja, altruistinis požiūris į pasaulį. Mergaitei daug įtakos darė tėvai ir pirmasis jos mokytojas **Laurynas Ivinskis**, kultūrininkas, pirmųjų lietuviškų kalendorių leidėjas. Po 1863 m. sukilimo jis buvo priglaustas Petkevičių namuose ir tapo Gabrielės mokytoju. Jis sužadino mergaitės sąmonėje „nenuveikiamą norą mokytis“, tariant jos pačios žodžiais. Devynerių metų Gabrielė neteko motinos, kuri mirė užsikrėtusi nuo slaugomo ligonio.

Gabrielė mokėsi specialiose mergaičių mokyklose, kur daug dėmesio buvo skiriama mergaičių auklėjimui. Dvylikos metų išgyveno tikėjimo krizę, tačiau požiūris į gyvenimą liko šviesus, optimistiškas. Norėjo siekti aukštojo matematinio išsilavinimo, o tėvo buvo kitokia valia – likti namuose, vesti ūkį, šviesti žmones. Skausmingai skyrėsi su savo svajone studijuoti, bet pakluso tėvo norams. Iš karto ėmėsi šviečiamosios veiklos: mokė, patarinėjo, gydė. Pradėjo slapta mokyti mergaites pradinio raštingumo. Gabrielė nuolat jautė didelio idealo trauką. Jaunystės autobiografiniuose užrašuose rašė: „Kaži kas mano krūtinėje verda, traukia, stumia prie kažki ko kilnesnio, platesnio.“ Proto, kūrybos veikla jai atrodė patraukliausia, o namų šeiminingas vaidmuo – menkiausias.

Kilnaus idealo ilgesį savaip atliepė V. Kudirkos „Varpas“ – prasivėrė nauji gyvenimo horizontai. Tai buvo tarsi vidinis praregėjimas, paskatinęs įsitraukti į kultūrinę veiklą. Greta P. Višinskio G. Petkevičaitė-Bitė yra viena ryškiausių varpininkų. Gabrielė ėmėsi publicistikos, netrukus ir grožinės kūrybos. Į literatūrą ji atėjo ne tiek išreikšdama save, kiek atlikdama inteligentės pareigą. Pareiga taps pagrindiniu jos asmenybės akcentu, jungiančiu daugybę veiklos šakų. 1894 m. rašytoja kartu su kitomis išsilavinusiomis moterimis įsteigė „Žiburėlių“ – šalpos, pagalbos, labdaros draugiją.

Nė vienas negali atsisakyti nuo darbo, nuo aukų, nuo pasišventimo.

Juk mes visi augome ypatingose sanlygose; matydami savo padėjimą, visi išvien taisėmės prie mūsų darbo šiandieninio;

*visi, sakysiu, padarėme įžadus apginti lietuvių; visi iškilmingai
pasižadėjome eit viribus unitis. Dėl ko gi dabar nesilaikome?*

VINCAS KUDIRKA. „TĖVYNĖS VARPAI“, 1896.

G. Petkevičaitė-Bitė yra viena iš lietuvių moterų organizuotos veiklos pradininkių. Per pirmąjį lietuvių moterų suvažiavimą išryškėjo labai svarbus Bitės bruožas – rizikinga drąsa, savarankiškumas. G. Petkevičaitėi organizatorių buvo pavesta suvažiavimą tik atidaryti ir pasiūlyti pirmininku jau numatytą asmenį, tačiau ji, prisiminusi pasaulio moterų kovą už lygiateisiškumą, nepanoro užleisti moterų suvažiavimo pozicijų vyrams. „Jei mane ir išmes dabar iš suvažiavimo, nebus man gėdos“, – galvojau ramindama save, ir, baigus prakalbą, pasistengiau ramiu, tvirtu balsu ištarti į susirinkusius: „Prašau rinkti mane pirmininke...“ Tas ryžtingas rašytojos žingsnis daug ką pakreipė Lietuvos moterų reikaluose. Jis įgijo ir simbolinio gražumo, regimo visame Bitės gyvenime. Ji gyveno lietuviams ir lietuvybei, sielojosi dėl visuomenės reikalų. Individualistinė pasaulėžiūra jai buvo nepriimtina. Laiške vienminčiui Bitė rašė, kad kuo toliau, tuo labiau prieinanti prie pažiūros, jog individualizmas – tai didelis egoizmas. „Kas man iš to, jei aš savo „aš“ dangun iškelsiu, kuomet mano broliai purvą mins?“ Literatūros tyrinėtojas J. Ambrazevičius-Brazaitis gražiai pastebėjo: „Pareigos moteris, kaip Šatrijos Raganos Mamatė. Ir vis dėlto, kiek drauge skirtumo! Šatrijos Raganos širdis ir gamtoje, ir muzikoje susilieja su Amžinybe, o Bitės su visuomene.“ Visuomeninės idėjos vyrauja ir rašytojos kūryboje, jos pačios pasaulio kaip ir neregėti. Bendra atrodo svarbiau už atskira, pareigos visuomenei aukščiau už viską: „Žinau tačiau, jog joks asmeninis vargas neturi žmogui kliudyti jo visuomenės pareigos atlikti“ („Karo metų dienoraštis“). Ji tiki, kad visuomenė gali tvarkytis protingiau. Ji buvo veiksmo žmogus: veiksmo, kurio energija kilo iš vidinio skaidrumo, iš savo tvirtybės pajautimo: „Iki šiol jaučiau, kad niekas man nieko blogo padaryti negali, kas turi savy nors kiek žmoniškų jausmų... nes many veikianti jėga veikė ir kitus... dažnai stebuklingai.“ Bitė buvo išrinkta į Lietuvos Steigiamąjį Seimą ir pirmininkavo pirmajame posėdyje kaip vyriausioji jo narė. Jos visuomeniniai siekimai buvo įgyvendinti. Bet jokia visuomenė neišsprendžia atskirų žmogaus problemų. Globojusi, šelpusi, padėjusi, ilgai mokytojavusi Panevėžyje, į senatvę G. Petkevičaitė-Bitė liko vieniša. Silpna ir ligota, ji rašė romaną „Ad astra“, kuriame įprasmino

savo ne tik visuomeninius, bet ir asmeninius idealus. Mirė 1943 m. Palaidota Panevėžyje.

*Sunku ir pasakoti, ir suprasti, kokiais vingiais bėga šių dienų
žmogaus gyvenimas. Esu optimistė. Tikiu tvirtai, jog žmonija ieško
ir būtinai turi atitikti tobulesnes žmonių bendravimo, žmonių
sugyvenimo formas, nekaip tos, kuriomis šiandien mes tvarkomės.*

„KARO METŲ DIENORAŠTIS“, 1915.

Kodėl ir kaip Bitė rašė?

Kas paskatina žmogų imtis rašymo, kūrybos? Į šį klausimą ir patiems rašytojams sunku atsakyti. Kuo tos paskatos gilesnės, kuo labiau jos kyla iš žmogaus dvasios reikmių, tuo atsakyti sunkiau. Bitei atsakyti nebuvo sunku. Savo atsiminimuose ji rašė: „<...> jei ne mūsų atgijimas, jei ne V. Kudirka su savo „Varpu“ <...>, jei ne mūsų namų ideologija – nešti šviesą ir kultūrą liaudžiai, – veikiausiai nebūčiau sau niekuomet pirštų tepusi nei publicistikoje, nei visokiuose dailės rašinėliuose.“ Plunksnos G. Petkevičaitė ėmėsi pareigos skatinama, atsiliepdama į „Varpo“ kvietimą nešti šviesą ir kultūrą žmonėms. Savo nedidelius kūrinius ji vadino *vaizdeliais*, *krislais*, *fotografijomis*, tarsi siekdama pabrėžti, kad visa yra paimta iš gyvenimo ir gyvenimiška. Senatvėje Bitė sakė, kad jos priprasta galvoti vaizdais, kad atskiri vaizdai ilgai nedilstą iš jos atminties. G. Petkevičaitė-Bitė – gyvenimo taisytoja: ir veikla, ir raštais.

Rašytojos grožinės kūrybos nedaug: apysaka, romanas, keliolika apsakymėlių. 1894 m. išspausdinta pirmoji Bitės apysaka „Vilkienė“. Joje vaizduojama prie jūros gyvenančios našlės Vilkienės šeima, jos likimas netekus vyro – žvejo, kuris per audrą nuskęsta jūroje. Tai pirmas mūsų prozos kūrinys, kur veiksmas vyksta prie jūros ir vaizduojama pati jūra. „Tauta, kurios krančius amžiais skalavo vanduo, jūrą mažai „prisimena“. Nedaug rasime ir liaudies dainų, kuriose būtų kalbama apie jūrą“, – sako poetas M. Martinaitis. O Bitė atkreipia žvilgsnį į jūrą, į pajūrio miestelio (greičiausiai Palangos) gyvenimą. Štai pirmieji apysakos „Vilkienė“ sakiniai:

„Jūra! Jūra!

Kas nėra jos matęs, o tik daug prisiklausęs apie jos neišmatuojamą gilumą ir plotį, tas, pirmą sykį ją išvydęs, ypačiai giedrą tylią vasaros dieną, turi stebėtis.

Prieš jo akis tiesiasi visa daugybė vandenų, lyginai plati, paprasta pieva, neapriesta nė iš vienos šalies mišku ir pasibaigianti tik ten, kur prasideda dangaus skliautas.“

Jūra, ką tik švietusi giedromis spalvomis, pasirodo baugi ir grėsminga – ji pasiglemžia šeimos maitintoją. Vilkienei tenka pakelti daug vargo, matyti alkanus savo vaikus, siųsti elgetauti mažą ir menką Jurgiuką. Ji iškenčia didžiąją pagundą – ištieti ranką prie svetimų pinigų. Vilkienę tiesiu keliu veda motinos pareiga: „Nuo tos dienos neužtekėjo nė vieną sykį saulė, neatradusi Vilkienės jau prie darbo, ir nenusileido, nepalikusi jos bedirbančios. Jos pečiams ir rankoms nebuvo nuo to būrio per daug sunkios naštos, kojoms – per daug ilgos kelionės, o lūpų nepravėrė nė viena skunda, nė vienas pasiguodimas!“

Vilkienės paveikslu rašytoja kūrė teisingo moters elgesio modelį. Atlik savo pareigą, atlik sukandusi dantis, nesiskųsdama ir nesiguosdama. Bitė veda pareigos moterį sunkiais gyvenimo keliais, o sustojusi dar priduria paaiškinimą ar moralą. Štai pabaigoje jau matome Vilkienę be laiko susemusią, menkai bepaeinančią. Tačiau jos veidą gaubia neišsakomas ramumas. Ką jis reiškia, „jei ne atspindėjimą grynos sąžinės ir tvirto persiliudijimo, jog visas gyvenimas buvo atlikimas švenčiausių pareigų?“ Ypatingas teisingumo jausmas verčia Bitę „atlyginti“ žmogui už jo sunkų, bet garbingą gyvenimą. Atlyginti gali tik žmonės, pirmiausia artimieji. Geri Vilkienės vaikai rogutėmis veža ją į bažnyčią. Jai nieko netrūksta. O jos nedorą kaimynę, vaikais nesirūpinusią, ištinka bausmė – vaikai išvaro ją elgetauti. Gyvenimo problemos gražiai išlygintos – tik eik pareigos keliu, kad ir kaip būtų sunku, ir prieisi laimės bei poilsio šalį. Bet ar visada?

Žmoniškumo klausimai

Baisus vargas, badas ar neapykanta gali taip sužaloti prigimtį, kad ją sunku ir ištiesinti. O kaip ją išvesti į doros ir pareigos kelią? Štai Bitės apsakymas „**Dievui atkišus**“. Dvare tarnauja kiaulių liuobėja Magdė, smulkutė, menkutė, mažutė. „Ir iš ko jai buvo užaugti, sudiktėti?.. Ar iš tų sausų barščių ir juodos duonos, kumetinėje valgytų, pamotės ranka primestų?..“ Tik krikšto motinos švelnumą ta vargo mergaitė teprisimena kaip šviesos spindulį. Trokšdama šilumos ir užuojautos, ji pasitiki dvaro ūkvedžiu, pamačiusiu jos grožį. Ji pagimdo sūnelį ir neturėdama, kur jį dėti, palieka pas pamotę kumetyne. Ši ir laiko kūdikį Dievui atkišus, kad kaip nors numirtų. Baugus tyčia marinamo vaiko vaizdas. Jį gyvą ėda riebios kirmėlės, jis laikomas per naktį šaltyje... Kas išaugs iš šios gležnos, niekam nereikalingos, bet atkaklios gyvybės? Kaip turi elgtis žmogus, tokią siaubingą padėtį regėdamas? Ko jam imtis, ką daryti? Šie klausimai kyla dvaro panelei Marceli, susidūrusiai su didelėmis, blizgančiomis apleisto kūdikio akimis. „Ir tu kalta! Ir tu kalta!.. Kur pasislėpsi, kur dingsi su savo sąžine, sutepta nekalto kūdikio kančiomis?“ Atsipirkti trirub-le, tačiau ji bemat pradingsta skurdo jūroj... Baugūs, tamsūs prietarai: mergos vaikas, kam jis? Paniekinta pamesta mergaitė? Kas ji? Tik kiaulių Magdė... Gyvenimas pilnas siaubingų dalykų, tamsos, žiaurumo. O ateina rytas, pakyla saulė, žmonės eina prie savo kasdieninių darbų...

Trumpas Bitės apsakymėlis „**Homo sapiens**“, parašytas 1903 m. ir skirtas „Varpo“ sukaktuvėms, pradedamas taip: „Jau metai baigiasi, kaip vaikas gyvena pas mane. Atvežė smulkų, ligūstą, gal trejų, gal ketverių metų sutvėrimėlį.“

Tikriausiai čia aprašomas vienas iš daugelio rašytojos globotinių našlaičių. Apsakymas ir pavadintas „fotografija“. Vaikas panašus į laukinį gyvulėlį. Jis moka ir visų gyvių balsus pamėgdžioti. Bijo tik žmonių. Palengva atkutęs, pradrąsėjęs jis ima pasakoti apie savo ankstesnį gyvenimą, baisų skurdą, alkį. Duona yra jo vaizdinių centre, ji – visko matas. Nieko neverti tie, kurie negali jos duoti. Į globėjos klausimą, ar mylėtų ją, jei ji duonos neturėtų, vaikas atsako nedvejodamas: „Ne! kad duonos neturėtumei, nemylėčiau“. Ką gi jis darytų? „Tuomet eičiau pas kokį svetį ponaitį, kuris turi duonos! – atsakė man Europos kultūros išauklėtas „homo sapiens“ smulkutėmis pabalusiomis

vaiko lūpelėmis.“ Tai paskutinė frazė, į kurią rašytoja sutelkia neviltį ir skaudžią ironiją: Europos kultūros (Lietuva – Europos dalis) išauklėtas „homo sapiens“, meilę suprantantis tik kaip duodamą duoną. Tai menkas padarėlis, panašus į paširpusį laukinį gyvulėlį. Kaip, koku būdu jis turi tapti žmogum, iš tiesų Europos kultūros žmogum?..

Dar vienas Bitės žvilgsnis – ši kartą į žmonių ir gyvūnų santykius. Apsakyme „**Beždžionaitė**“ pro mūsų akis slenka didelio miesto kiemo gyvenimas. Gatvės muzikantai, menka suskurdusi moterėlė, nesitikinti kam nors įsiūlyti savo popierines gėles. Padugnių gyventojas, apiplyšęs, apšepęs, apžėlęs (tarsi rašytojo F. Dostojevskio įspūdis). Pagrindinis dėmesys sutelktas į pasirodžiusį čigoną ne čigoną, vediną maža mažutėlė beždžionaitė. „Pririšta ji už kaklo grandinėlių, pilku snukučiu, pilkomis ir išdžiūvusiomis kaip įkūnytas rūpestis letenėlėmis, apvilktą margais drabužėliais, darančiais ją neišsakomai panašią į žmonių kūdikį. Iš po jos drabužėlių styro tik ilga uodegaitė ir jos snukutis surauktas kaip seno, daug vargo patyrusio žmogaus.“ Beždžionaitė yra artistė. Ji turi linksminti menką ir skurdžią kiemo publiką. Bet ji labai alkana, tad puola prie vaiko jai išiesto obuolio, sugadindama vaidinimą. Savininkas be gailesčio smaugia ją grandine, versdamas šokti. „Liūdna, lėta, skurdi ir svaiginanti daina nesiliauja lydėjusi tos vargšės, grandinėlių surakintos beždžionaitės kiekvieni krutėjimą.“ Pasauliui trūksta žmoniškumo, trūksta gailesčio silpnesniam, mažesniai, varganesniam padarui. Nežmoniškas elgesys su vaiku iškreipia vaiko prigimtį – patiklį ir mylinčią. Nežmoniškas elgesys su gyvu padarėliu, tokiu panašiu į nuskriaustą vaiką, yra baisus. Baisu, kad tokį elgesį su gyvūneliu mato vaikai. Žmoniškumas prasideda nuo gailesčio bei užuojautos ir auga iki pareigos. Silpniausi yra mažieji: „homo sapiens“ panašus į laukinį gyvulėlį, o maža beždžionaitė – į žmonių kūdikį. Jie reikalauja pagalbos; pagalba silpnesniems stiprų daro dar stipresnį.

G. Petkevičaitė-Bitė yra žmoniškumo principų kūrėja. Savo kūryboje ji kalba apie neteisybę, kuri pirmiausia ištinka vaikus ir moteris, apie pagalbą, kurią žmonės turi teikti vieni kitiems, apie pareigą kaip apie žmoniškumo vykdymą. Į pasaulį Bitė žiūri kaip mokytoja, švietėja. Taip, kaip žiūrėjo vyskupas Motiejus Valančius. Rašytojai atrodė, kad daug blogybių pasaulyje kyla iš to, kad žmonės nesuvokia, ką daro, kodėl daro blogai.

Žmones reikia mokyti, šviesti, skatinti eiti doru keliu. Reikia aiškinti, kad kiekvienam gyvam skauda, kad su gyvybe reikia elgtis atsargiai. Bet mokymas, žmonių dorinimas ne visada padeda kūrybai. G. Petkevičaitės-Bitės kūriniai nėra tokie meniški kaip Žemaitės ar J. Biliūno. Bet jos asmenybė, gyvenimas, kūryba sudaro įdomų lietuvių kultūros tekstą.



G. Petkevičaitė-Bitė – pareigos asmenybė ir rašytoja. Kūryba yra jos veiksmo visuomenėje būdas ir dalis. Svarbiausia Bitės kūrinių tema – žmoniškumas, jo pažeidimai. Svarbiausias principas – pareiga. Daugiausia dėmesio skiriama silpniesiems. Būdinga didaktika.



Sofija Ivanauskaitė-Pšibiliauskienė
(1867–1926)

Lazdynų Pelėda

Kilnioji idealistė

Dvi seserys Ivanauskaitės iš griūvančio, nykstančio Žemaitijos dvarelio. Abi pasirašinėjo Lazdynų Pelėdos slapyvardžiu. Vyresnioji Sofija (g. 1867) lietuviškai pradėjo rašyti anksčiau, jaunesnioji Marija (g. 1872) – vėliau. Marija Lastauskienė po Sofijos mirties (1926) rašė ir atskirai, daugiau apie miesto gyvenimą. Įdomus, su detektyvo elementais jos kūrinys „Šviesuliai ir šešėliai“, svarbus autobiografinis kūrinys „Pracities šmėklos“. **Sofijai Pšibiliauskienei** priklauso meniškiausi Lazdynų Pelėdos kūriniai.

Iš vaikystės visiems žinomas graudus Lazdynų Pelėdos – Sofijos Pšibiliauskienės apsakymas „Motulė paviliojo“. Tai iš tiesų liūdno nuotai-
kos rašytoja. Jos gyvenimas pilnas skaudumo, skriaudų. Iš savo gimtinės
dvarelio, bajoriškai auklėta nepraktiškų tėvų (tėvas norėjo tapti dailininku,
tapė paveikslus), Sofija išėjo į gyvenimą be turto, be specialybės, be praktinės
orientacijos. Prisiskaičiusi sentimentalų romanų, ji troško aukotis, gelbėti,
padaryti kažką ypatingo, kilnaus, gražaus. Ištekėjo už daug vyresnio dvari-
ninko, girtuoklio ir ne itin padoraus žmogaus, tikėdama atvesianti jį į dorą
gyvenimą. Deja... Augino sūnų ir dukrą, rūpinosi juos išmokslinti, todėl
persikėlė gyventi į Vilnių. Dukra mirė jauna – su ja nutrūko „visa mano viltis
ir gyvenimo tikslas“, – sakė Sofija. Vilniuje labai sunkiai vertėsi. 1907 m.
J. Tumas-Vaižgantas į „Vilniaus žinių“ laikraštį įdėjo tokį skelbimą: „Plačiai
žinoma lietuvių rašytoja, būdama kritiškame padėjime, kreipiasi į lietuvius
klebonus, bene suteiktų jai vietos namų ūkio vedėjos, idant, atlikusi dienos
darbus, galėtų šiek tiek užsiimti ir raštiškais darbais. Pati kitąsyk vedusi
didelį ūkį, puikiai moka mėsos, pieno produktus tvarkyti, be to, verpimo,
audimo, siuvimo ir skalbimo amatus.“ Šis skelbimas daug pasako apie rašy-
toją – ką ji mokėjo, ką ryžosi dirbti, kaip gyveno ir kokiomis sąlygomis rašė.
Pasamdyta vaistininko, persikėlė į Vievį, kur ir parašė gražiausius savo kūri-
nius: „**Motulė paviliojo**“, „**Stebuklingoji tošėlė**“, „**Pavasario rytmetį**“,
„**Ir praužuvo kaip sapnas**“. Vėliau grįžo į Paragius, tėviškėje ir mirė, nesulau-
kusi nė šešiasdešimt metų.

Lazdynų Pelėdos literatūrinėms pažiūroms daug įtakos turėjo Povilas
Višinskis – su juo kurį laiką artimai bendravo. Nuo suirusios šeimos siel-
varto P. Višinskis nukreipė jos žvilgsnį į tautą, kultūrą. Rašytoja suprato
literatūrą kaip tarnavimą teisybei ir gėriui. Lazdynų Pelėdos pasaulėžiūra
svyravo – nuo socialdemokratinio pasiryžimo kovoti už laisvę, lygybę,
teisybę iki abejonės kova, revoliucija, nes jose daug kraujo, sumaišties, nelai-
mingųjų. Nepajudinamas jos gyvenime liko tik nelaimingųjų gailėjimas,
užuojauta, didelis širdies gerumas ir... savo bejėgiškumo jautimas. Partijos
plėšosi ir kovoja viena su kita, vyksta karai ir revoliucijos, keičiasi santvar-
kos, o ar mažėja nelaimingų, skriaudžiamų, ligotų žmonių? Į gyvenimą
Lazdynų Pelėda žvelgė liūdnomis akimis, skaudama širdim. Šviesos viltį
iš šio gyvenimo ji perkėlė anapus, bausmę už skriaudas ir nedorus darbus

atidavė į Aukščiausiojo rankas. Literatūros tyrinėtojas J. Ambrazevičius-Brazaitis taip apibūdino šią rašytoją: „Išorinė Lazdynų Pelėdos gyvenimo linija nesudėtinga, bet vidaus gyvenimas ir sudėtingesnis, ir graudesnis. Tai ištisa melodrama; jos herojė – nuoširdi idealiste, pasiryžusi ir siekianti visados kitiems padėti; jos dramatinis konfliktas – nuolatinis susidūrimas idealizmo ir gyvenimo tikrovės: jos finalas – herojės žuvimas; jos nuotaika – iš dalies panaši, kokią sukelia „liūdnojo veido“ riterio likimas, nes abudu buvo nerealūs idealistai, kad ir nevienodo laipsnio; nemokėjo gyvenimo suprasti ir realiai jo priimti.“ Kiekvienos tautos kultūroje yra įvairių žmonių. Greta Žemaitės ar G. Petkevičaitės-Bitės gyvenimiškumo, blaivumo Lazdynų Pelėda iš tiesų atrodo kaip moteriškasis „liūdnojo veido“ riteris. Tarp kitų žanrų – tragedijos, komedijos, dramos – turi savo vietą ir melodrama. Pagrindiniai melodramos bruožai – didelis jausmingumas, moralinė kolizija, kurioje nukenčia silpnesnė pusė, ir pabaigos moralas. Aiški ir paskirtis: atkreipti dėmesį į neteisybę, nelaimę parodant, kokia ji didelė, kokia baugi, ir pabaigoje pasakyti, kad už kaltę reikia atkentėti, arba bent tyliai, gaudžiai parypuoti: „Neteisingas gyvenimas, neteisingas...“ Ir pirmiausia neteisingas silpniesiems: moterims, senukams, vaikams. Lazdynų Pelėdos kūryboje melodrama vyrauja.

„Motulė paviliojo“ – meniškiausias Lazdynų Pelėdos apsakymas

Šio kūrinio tema įprasta XIX a. lietuvių literatūrai – našlaičių vaikų gyvenimas. Jai atskleisti rašytoja sukuria paprastą ir kartu ypatingą siužetą. Vargdienė dviejų vaikų motina, skalbdama žiemą eketėj, pasmunka po ledu. Du vaikus – broliuką ir sesutę – su menku jų turteliu suglobia nedora kaimynė Strypeikienė. Jie patiria daug skriaudų ir pagaliau, pavilioti motulės, išeina iš šio gyvenimo. Našlaičių skriaudėja susilaukia rūšios antgamtinės bausmės: sudega troba, ji pati netenka proto ir pagaliau pražūva.

Paprasto siužeto išorinius rėmus užpildo gana įvairios vidinės sąsajos ir motyvai. Du vaikai varganoje trobelėje laukia grįžtančios motulės. Tamsa ir baimė iš išorinio pasaulio skverbiasi į trobelę. Išoriniame pasaulyje – svetimi

ir negailestingi. Pagal Lazdynų Pelėdos pasaulėjautą yra šis, mūsų realybės pasaulis, ir kitas – anapusis, pomirtinis. Motulė pasiima našlaičius pas save.

Šilti, gražūs broliuko ir sesutės santykiai. Petriukas globoja seserį kaip įmanydamas, jis yra savo varganų namelių vyras, rūpintojas, priverstas grumtis už gyvenimą. Ir su Strypeikienės sūnum Stapiu vaikas susiima, nesiduoda skriaudžiamas. Katriukė – menka, silpna, labiau už viską pasaulyje reikalinga motinos globos ir meilės. Ji negali augti tarp svetimų, grubių, despotiškų žmonių. Sirgdama, klejodama, Katriukė išvysta šaukiančią motulę ir išeina pas ją. Petriukas vyriškėdamas galėjo laimėti gyvenimo kovą, bet Lazdynų Pelėda ir jį išveda pas savuosius. Jai svarbu, kad Strypeikienės kaltė būtų tokia didelė, kad niekas net iš jos šeimos negalėtų tikėtis atleidimo. Susiduria despotiška, grubi Strypeikienės jėga ir mažų, bejėgių vaikų gyvenimai. Silpnų ir skriaudžiamų pusėje yra didžioji antgamtinė jėga. Ji tebėra susijusi su senaisiais lietuvių tikėjimais, susipynusiais su krikščionybe. Realybė ir nerealūs dalykai tebegyvena kartu – kaip lietuvių pasakose ar sakmėse. Štai apsakymo pradžios vaizdas:

„Vaikams nebejauku, žiburio užžiebtai baisu: aplink trobelę kažin kas šlaistosi, baldosi: tai stogą laužo, tai duris klebena, tai vėl į langelį barškina staugdamas. Kamine kažin kas vaitoja.

– Užsižiebk tik žiburį, bus beįsigriauņas į vidų, – mąsto sau vaikai.

Atsiminė Katriukė motulės pamokymą, kad tai – vėlės, vietos negavusios, šiokiais vakarais taip žmonėms prisimenančios, maldos reikalingos. Kumštelėjo broliuką į pašonę ir, maldingai atsidusęs, ėmė kalbėti:

– Amžiną atilsį dovanok joms, Viešpatie, toms visoms nelaimingosioms, užmirštosioms vėlėlėms.“

Grėsmė artėja prie vaikų. Artėja kaip nežinoma jėga – pirma *aplink* trobelę, toliau *laužo* stogą, *klebena* duris, *barškina* į langelį. Pasigirsta ir balsas – kažin kas *vaitoja*. Vaikai ginasi tamsa, jie atrodo esą nematomi. Iš savo motinos vaikai yra perėmę pamokymus, tikėjimus. Jie žino, kas yra vėlės, kaip jos yra numaldomos. Krikščioniška malda už mirusius vaikų lūpose yra jau ir malda už motiną. Bet svarbiausia šiame trumpame tekste yra tai, kad rašytoja tarsi ruošia vaikus išėjimui pas motulę. Jie tiki, kad yra ir mirusiųjų pasaulis.

Vaikų sąmonė pripildyta antgamtinių būtybių vaizdinių, jiems bus nesunku patikėti savo motulės balsu. Senaisiais lietuvių tikėjimais šiame apsakyme pagrįsta ir mintis, kad motina ir mirusi globoja savo vaikus, keršija skriaudėjams. Šį tikėjimą išsako kaimynė, norėdama nors pagąsdinti Strypeikienę, pagelbėti vaikams. „Čia nieko negelbės nei kryžiai, nei mišios, nei galvos kirtimas! – tarė kūma rimtai. – Motinos dvasios neužmuši ir nenuramins: ligų vaikas cypit, jį kiukt, ir gyva. Motinos meilės ir mirtis nenutildo!“ Nuskriaustų, bet teisių vaikų mirtis Lazdynų Pelėdai yra graži, rami. Katriukė regi motinos rankas tarp baltų lelijų, girdi meilų jos balsą. Petriukas šypso kaip per sapną regėdamas gražų vaizdą: mamytė ant kelių laiko Katriukę, angeliukas prie jų stovi. Graži mirtis nesudrumsčia gamtos ramybės. O Strypeikienės namų žūtis yra ir gamtos sumaištis: pakyla audra, trenkia perkūnas. Mirusi Strypeikienė yra juoda kaip anglis (baltų lelijų ir juodos anglies kontrastas).

Lazdynų Pelėdos apsakymo „Motulė paviliojo“ siužetas, tema dera su idėja (neskriausk menko ir nelaimingo – susilauksi bausmės), išorinį siužetą papildo gilieji kūrinio klodai (senieji lietuvių tikėjimai, bausmės už piktus darbus), gamtos ženklai ir spalvos (juoda ir balta).

Nuo apsakymo – prie apysakos („Ir pražuvo kaip sapnas“)

Apsakymas – trumpas prozos kūrinys, apimantis nedidelį laiko tarpą, nedaug įvykių. Norint aprėpti daugiau įvykių, papasakoti apie ilgesnį laikotarpį, pavaizduoti daugiau žmonių, rašomos apysakos. Apysaka – tarpinis žanras tarp apsakymo ir romano. Tarp didelės apysakos ir mažo romano skirtumas nežymus. Lazdynų Pelėda viena pirmųjų lietuvių literatūroje pradėjo rašyti apysakas. „**Ir pražuvo kaip sapnas**“ – pati įdomiausia ir meniškiausia iš šio žanro rašytojos kūrinių.

Kaip ir visi jautrios prigimties ir lakios vaizduotės žmonės, Lazdynų Pelėda daug dėmesio skyrė nuojautoms, sapnams. Ji suvokė sapną, kaip iš sąmonės kylančią vaizdinių, reikšmę meninei kūrybai. Modernistai sapną pavertė viena svarbiausių žmogaus dvasinės būsenos atskleidimo priemonių. Sapnas trumpai tetrunka, išblėsta, pražūva. Gražų, malonų

sapną regėjęs žmogus atsідūsta: kaip gaila, kad tai tik sapnas, ne tikrovė. Ir tikrovės viltys, šviesesnės akimirkos praeina kaip sapnas. Seno, ilgai gyvenusio žmogaus padejavimas: praėjo visa, praėjo, pražuvo kaip sapnas. Gyvenimo gailestis. Tai ir turėjo galvoje Lazdynų Pelėda, pavadindama apysaką „Ir pražuvo kaip sapnas“. Rašytojos mintį, liūdną ir gaudžią, kūrinio pabaigoje išsako pagrindinis veikėjas senelis Juozas: „Buvo laimužė, buvo, ir pražuvo kaip sapnas!“

Ji (Sofija) taip pat labai domėjosi raižiniais, kuriais niekam nežinomi liaudies menininkai margino klumpes, kultuves, prieverpsčius, rankšluostines ir kitus namų apyvokos daiktus. Vienas iš tokių liaudies menininkų buvo jos nuosirdus draugas per visą gyvenimą – kaimynas Leonas Silkinis, kuris, gyvendamas ant dviejų hektarų žemės, puikiai buvo išpuošęs savo trobelę ir į kiekvieną jomarką nešdavo į Tryškius parduoti daug savo menų kūrinių. Raštus savo kūriniams dažnai komponuodavo kartu su Sofija.

IŠ MARIJOS LASTAUSKIENĖS PRISIMINIMŲ.

Apie ką rašytoja šiame gana dideliame kūrinyje (jis galėtų būti vadinamas ir romanu, nes turi daug veikėjų, daug įvykių) pasakoja? Apie Palieknės kaimą, apie jo padėtį po baudžiavos panaikinimo ir 1863 m. sukilimo. Pasikeitė dvaro savininkas, prisikvietė svetimšalių, „modernizuojančių“ ūkį. Dvaras suima artimiausių kaimų žemes. Pagrindinis konfliktas – tradicinis lietuvių literatūrai: konfliktas tarp dvaro (nelietuviško, svetimo) ir lietuviškos kaimo bendruomenės. Aišku, dvaro pusėje tik blogis, o kaimo pusėje ne tik gėris, bet ir tamsumas, lengvatikystė. Kaimas turi didžiausią moralinį argumentą: meilę ir prieraišumą prie žemės: „Brangusis Dieve! Paskutinius marškinius buvo pasirengęs atiduoti kiekvienas bežemis sodietis už mažiausią žemės sklypelį!“

Moralinę kaimo išmintį ir teisybę Lazdynų Pelėda labiausiai susieja su **seneliu Juozu**. Tai pirmas lietuvių literatūroje toks ryškus kaimo išminčius, nagingo meistro ir tikro menininko paveikslas. Senelis Juozas – gamtos žmogus, atsiliepiantis į tyliausią jos balsą: „kiekvienas pavasaris jį gaivinte gaivino, kilnote kilnojo“; „kiekvienas pavasaris būdavo jam tartum nepaprasta naujiena“. Gamta buvo jo atversta knyga, kurią niekad nepabosdavo skaityti: „kiekviena žemės saujelė su sprogtančiomis joje sėklomis,

kiekvienas šapelis pritraukdavo seniuko akis: ištisomis valandomis, pritūpęs prie skruzdyno, tyrinėjo jis mažų darbščiųjų vabalėlių įpročius ir papročius ir atsidusdamas kartodavo: „Dievo galybė nepermatoma, neperprantama!“ Kas pavasarį jis išeidavo į savo „svietą“, kurį sudarė sodnelis, pievos, giria. Senelis Juozas turi didelį skausmą – jo vienintelis sūnus Jonukas žuvo 1863 metų sukilime ir palaidotas čia pat girioje „su daugel jaunikačių viename kape“. Skausmas sutaurina žmogų, stipriau sujungia jį su kenčiančiais.

Senelį Juozą ramina ir darbas – jis skobia medines klumpes, jas išdažo, išgrąžina: „Visa ko tenai buvo priraizyta: šmaikščios eglės, skarotos rūtų šakos, dobilėliai, raguoti oželiai ir margi paukštukai, – tokie keisti, kokių dar ir gamta neprasimanė.“ Nuo labai paprastų dalykų prasideda žmogaus kūryba: nuo noro pagražinti savo gyvenimą, suteikti džiaugsmo kitiems, pasirungti su didžiąja kūrėja – gamta. Visi Lietuvos kaimo šviesuoliai buvo ir savotiški kūrėjai: klumpdirbiai, račiai, staliai, mezgėjos, audėjos, pasakoriai, muzikantai ir dainininkai. XX a. pradžios lietuvių rašytojai jautė, kad nežinomuose, dažnai ir bevardžiais likusiuose kūrėjuose slypi tautos meno pradžia, dabarties bei ateities galimybės. Ne tik amatininko, bet ir kūrėjo gyslelę turi ir Žemaitės Petras Kurmelis. Lazdynų Pelėdos senelis Juozas pradeda savitą, savaip pasaulį matančių, suvokiančių liaudies išminčių paveikslų galeriją. Prie senelio klumpdirbio atsistos I. Šeinaus, V. Krėvės, Šatrijos Ragano išmintingieji šviesuoliai.

Kuriantis, į gamtą, į pasaulį atidžiai įsižiūrintis žmogus negali būti blogas. Blogis sunaikina žmoguje kūrybinį pradą. Iš blogio auga tik blogis. Ir senelis Juozas gerom akim žvelgia į pasaulį, net į dvarą. Už skęstančių ponaičių išgelbėjimą jis buvo senojo pono atleistas iš baudžiatvės, gavo žemės sklypelį. Jam atrodo, kad geruoju daug ką galima padaryti. Už tai senelio Juozo nemėgsta tie kaimiečiai, kurie niekuo nepasitiki. Toks pirmiausia yra **Tamošius**, karštas, karingas, nekenčiantis dvaro, ponų. Jis iš tų žmonių, kurie pirmieji ėjo į visus sukilimus, revoliucijas. Karštieji Palieknės kaimo žmonės rengiasi nepasiduoti: kala prie kotų ištiesintus dalgius, riša spragilus. Rašytoja įspūdingai parodo senąją **Laurinaitienę**, kurioje tarsi pabunda visos baudžiauninkės skriaudos, sunkiai ir skaudžiai iki šiol gintas orumas: „Toksai jau buvo būdas, nepakenčias

nežmoniškumo. Ir dabartės: kėsodamos ir mojuodama sudžiovusiomis ir pajudusiomis rankomis, šaukė garsiau už kitus sausu, krykščiančiu balsu: „Tegu atpranta galuose tie pragariniai žmonės šunimis laikyti! Tegu susipranta daugiau valstiečių nebeužkabinti!“ Kaip mirtinai sužeistas žvėris motina Laurinaitienė gina savo būstą...

Dvi galias jaučia Lazdynų Pelėda lietuvių charakteryje: nuolankią, tylią, gerumo, dvasios skaidrumo ir kūrybingumo galią, įkūnytą senelio Juozo charakteriu, ir maištingą, kovingą, gaivališką, labiausiai atskleistą Tamošiaus, Laurinaitienės, Jonušio charakteriais. Ir lietuvių tautos istorija yra karų, užkariavimų, sukilimų, savo orumo gynimo bei tylios, skaudžios kūrybos ir nuolankios maldos istorija. Štai du epizodai laukiant kazokų: Laurinaičio namuose visi rengiasi mirtinai kovai, o senelio Juozo trobelėje „ant baltai aptiesto stalelio stovėjo deganti graudulinė, įstatyta į išduobtą ropę; sujuodavęs nuo dūmų medinis kryželis, o aplink visi suklaupę skaitė litaniją.“

Žmogaus ryšys su pasauliu prasideda nuo gamtos. Senelio Juozo gamta gyva ir tarsi viską suprantanti: gyvas medis, gyvas gandras, kurį Juozas sugrižusį sveikindavo „prakalbam“. „Sveikas, gužiau strypakoji! Sveiks parlėkęs, ilgasnapi!“ Dvaro prievaizdas iššauko gandrų, o eidamas į dvarą senelis Juozas pamato skroblus nuplėsta žieve. „Taip prisirišęs prie prigimties ir taip ją mylįs senelis maž ką daugiau turbūt būtų susigraudinęs, lygiai netikėtai išvydęs žmones nuluptais kailiais...“ Piktadarybė gali prasidėti ir nuo gamtos: kas pakėlė ranką prieš paukštį ar medį, galės pakelti ją ir prieš žmogų.

Žmonės kovoja, kenčia ir neapkenčia vienas kito arba tyliai ir išmintingai myli, bet visų gyvenimai praeina kaip sapnas. O gamta, kantri ir amžina, gaubia mažus ir laikinus žmonių gyvenimus. Nieko nėra paprasčiau ir natūraliau, kaip prozos kūrinys pirmiausia nupiešti gamtos vaizdą ir į jį įterpti žmonių gyvenimus. Taip darė Žemaitė, Lazdynų Pelėda. Tik Žemaitės gamtos vaizdas savarankiškesnis, jo pagrindinė veikėja saulė viską pati rikiuoja: laiką, spalvas, žydėjimą ar speigą. Lazdynų Pelėda iš karto gamtą susieja su ją reginčiu, į ją reaguojančiu žmogumi. Ir šios apysakos pradžia tai patvirtina: „Daugel linksmų pavasarių pergyveno senis Juozas. Ir kaip jis prisimena, kiekvienas pavasaris jį gaivinte gaivino, kilnote kilnojo.“ Kaip ir kiti lietuvių ankstyvosios prozos kūrėjai, Lazdynų Pelėda leidžiasi į plačius gamtos aprašymus. Pavargusi nuo žmonių gyvenimo nedarnos, ji

tarsi atsikvepia klausydamasi gamtos garsų ir spalvų sąskambių. Pats gražiausias rašytojos sukurtas gamtos vaizdas yra apysakos „Ir pražuvo kaip sapnas“ pavasario aprašymas, prasidedantis taip: „Gražus šimet buvo pavasaris ir nepaprastai ankstybas...“ Tas aprašymas labai konkretus: medžiai ir krai, vabalėliai, paukšteliai. Pateikiamos spalvos, balsai, vartojant pamėgdžiojančiąją onomatopėją kaip ir A. Baranausko „Anykščių šilelyje“ ar Žemaitės apsakyme „Petras Kurmelis“. Štai varlių – ir ne šiaip varlių, o raibųjų ir žaliųjų – balsai: „Kuotre! Kuotre! Kuotre, kur? Kur? Kur? Kur peilis? Kur peilis? – Kuokis? Kuokis? Kuokis? – Baltkrriaunis! Baltkrriaunis! Baltkrriaunis! – Kam reikia? Ką pjausim? – Guondrą! Guondrą! Guondrą!“ Štai tetervino skundas: „Sunku be pačios! Sunku be pačios! Parduosiu kailinius – pirksiu pačią!“ „Gražus buvo pasaulis“, – tarsi atsidūsta Lazdynų Pelėda. Gražus, nors ir čia vyksta amžina kova – už gyvybę ir gyvybės pratęsimą.

Senovės lietuviai – miškų žmonės – gyveno įsiklausydami į savo mažuosius brolius ir seseris, skyrė jų balsus ir būdus, kiekvieną pažindavo, pavasarį sugrįžusį iš tolimos kelionės nuoširdžiai sveikindavo. Į tą pačią vietą, į tą patį lizdą sugrįžęs gandras kalbėjo žmogui, kad yra pasaulyje tik viena vieta, kur gali sukti lizdą, – tėviškė. Kad turi ją saugoti, o išvestas ar išvežtas į pasaulį turi iš paskutiniųjų stengtis sugrįžti. Ir dėl šio ypatingo moralinio gamtos reikšmingumo visi mūsų didieji rašytojai pradeda savo kūrinių pirmiausia pagarbindami gamtą. Svarbios, į mūsų sąmonę įstrigusios pradžios: „Jau saulėlė vėl atkoptama...“, „Kalnai keltuoti, pakalnės nuplikę...“, „Išsisupus plačiai vakarų vilnimis...“. Ir proza įsibėgėja pasakoti nuo gamtos aprašymo. Lazdynų Pelėda, artima Žemaitėi konkretumu, garsais, spalvomis yra graudesnė, sopulingesnė. Ji žino: praeis, nužydės pavasario grožybė, užeis darganos, lietūs. Štai kaip ta gaudumo gaida įpinama į bičių pavasarinį rūpesčius: „Užė, zirzėjo darbštieji vabalėliai, skubėdami naudotis šiltąja giedra ir kvepiančiais meduolių žiedais; žinojo mažėlėlės, jog ne visada bus taip meili giedra ir ne kiaurus metus žiedai klestės.“

Kontrastą rašytoja jaučia kaip visuotinę dėsningumą: žmonių, charakteriuose, kaimo ir dvaro santykiuose, gamtos ir žmonių bendrame gyvenime. Ir šis pavasario gamtos vaizdas baigiamas kontrastu, nuo kurio pereinama

į žmonių gyvenimo dramas: „Visur buvo taip gražu, visa džiaugėsi pavasario sulaukę, tik Palieknės dvaro sodybose kažin ko nepaprastai buvo tylu; veltui iš ryto artojo draugas pilkasis vieversėlis, aukštybėse įsikoręs, budynę garsino, veltui: niekas nesiskubino su plūgu į laukus.“

Šis Lazdynų Pelėdos sakinytis yra gražus: pirmąją dalimi išreiškiamas kontrastas („visur... – tik...“), toliau vieversėlių primenamas gamtos pabudimas, gamtos raginimas, kad žmogus paklustų jos ritmui, bet viskas veltui (*veltui* pakartojamas pradžioje ir pabaigoje), tad pereinama į paskutinę sakino dalį su ryškiai krentančia intonacija: „niekas nesiskubino su plūgu į laukus“. Gražų sakinio ritmą būtų galima pagrįsti ir skirtingais kontrastų būdais. Pirmojoje dalyje, užsibaigiančioje „... buvo tylu“, kontrastuoja visuma ir dalis („visur... – tik...“), garsumas, viešumas (gražumas, džiaugsmas) ir išskirtinis, neįprastas tylumas („... nepaprastai buvo tylu...“). Antrojoje dalyje kontrastą įprasmina aukštumas (vievėrsėlis, aukštybėse įsikoręs...) ir žemumas (laukai, į kuriuos niekas nesiskubina). Suardyta harmonija – ją įprasmina aukštybių vieversėlis, kuris yra žemumų, laukų artojo draugas. Suardyta ir žmonių santarvė (agresyvus, kerštingas Tamošius primušą senelį Juozą), kaimo laukia baisus likimas. Šiuo epizodu Lazdynų Pelėda pakyla iki savo galimybių viršūnės. Iš jų ir reikia spręsti apie rašytojo talentą. Bet savo kūrybos viršūnėje Lazdynų Pelėda teiškūna neilgai, daug trumpiau negu Žemaitė. O nusileidusi į pažemę, ji į savo kūrinį sudeda daug antraeilių dalykų (šioje apysakoje labai išplėsti epizodai apie įvairiausio plauko apsišaukėlius, neva galinčius kaimiečiams padėti, o iš tiesų iš jų tik pasityčiojančius; pasakojimas apie senelį Riškų galėtų būti atskiras apsakymas).

Lazdynų Pelėdos kūryba išreiškia daug mūsų amžiaus pradžios prozos ypatybių. Svarbiausia jai yra įvykis, nuotykis, ypač rašytoją traukia liūdna to įvykio pabaiga. Į liūdnumą, skaudumą žmogaus širdis apskritai reaguoja įspūdingiau negu į džiaugsmą. Bet ji ir specialiai siekia gaudinti, nelaimių, sopolų aprašymus sustiprindama, pabrėždama. Kodėl? Visų pirma liūdna buvo pačios rašytojos ir jos artimųjų gyvenimo patirtis. Ji norėjo ta patirtimi pasidalyti, lyg pasiguosti. Be to, ir lietuvių literatūra dar nebuvo tokia brandi, kad būtų galėjusi skatinti Lazdynų Pelėdą gilintis į mažiau pastebimus, subtilesnius įvykius negu kad aiški skriauda, neteisingas poelgis.

Kiekvienos tautos literatūra turi išgyventi ne tik dramas, bet ir melodramas. Melodrama yra itin gyvenimiška, daugumos žmonių patirta, užtat į ją taip jautriai reaguojama. Iki tikrų dramų pakylame ne visi. Ten, kur Lazdynų Pelėdos liūdną žvilgsnį paremdavo kultūros, kalbos atramos, ji sustiprėdavo. Bet užčiuopdavo tas atramas intuityviai, nes jos literatūrinis išsilavinimas, pasirengimas kūrybai tebuvo nedidelis.

XX a. pirmaisiais dešimtmečiais Lazdynų Pelėda buvo viena labiausiai skaitomų mūsų rašytojų. Skaitantis gaudžias Lazdynų Pelėdos istorijas galėjo iš anksto tikėtis, kad blogis neliks nenubaustas. Aišku, ir apysakos „Ir pražuvo kaip sapnas“ dvaras pražūva su visais nedorėliais – supleška niekieno neginamas, negesinamas, ponas išeina iš proto. Rašytoja tarsi tebegirdi senas lietuvių sakmes apie už nedorus darbus nugrimzdusius, pražuvusius dvarus, rūmus. Kaip realistė, ji pasirenka ugnies kerštą, įvykdytą žmogaus. Tačiau nesunkiai grįžta ir į baugią pasaką: dvaro griuvėsiuose vaidenasi, pasirodo ir pasakų vokietukas, vaišinantis iš tabokinės, kuri parnešta namo pasirodo besanti pilna mėšlo... Pasakos patirtis XX a. pradžios lietuvių prozai tebėra svarbi. Kaip ir pasakoje, Lazdynų Pelėdos kūriniuose visi likimai užbaigiami – jau nebe vaizduojant, o tik susakant, kas kam atsitiko. Viskas turi būti aišku ir iki galo pasakyta. Nubrėžta linija ir padėtas taškas.



Iš abiejų seserų, rašiusių Lazdynų Pelėdos slapyvardžiu, meniškiausių kūrinių parašė Sofija. Ši rašytoja yra gaudi realistė, daugiausia vaizdavusi nelaimes, skriaudas. Bet jos pasakojimai nėra paviršiniai, jie atsiremia į senuosius tikėjimus, į tautosaką. Lazdynų Pelėda sukūrė savitų charakterių (ypač meniškas senelio Juozo), gražių gamtos vaizdų. Buvo populiari, skaitoma. Antrosios Lazdynų Pelėdos – (Marijos) kūryba taip pat yra vertinga.



Šatrijos Ragana
(1877–1930)

Tarp meilės ir pareigos

Žemaitės slapyvardis labai paprastas – pagal vietą, tarmę. Lazdynų Pelėda – tamsi, bauginanti, paslaptinga. Bitė – darbštuolė. O Šatrijos Ragana? Kodėl šitokį rūstų literatūrinį vardą pasirinko labai graži jauna moteris – Marija Pečkauskaitė? Raganėle Mariją meiliai vadino Povilas Višinskis, kuris mokė ją lietuvių kalbos, padėjo žengti pirmuosius žingsnius į literatūrą. Ir labai Mariją mylėjo, bet nesulaukė iš jos tokio pat jausmo. Iš raganėlės tikriausiai ir Ragana, o Šatrijos – pagal aukščiausiąjį Žemaitijos kalną, esantį netoli jos gimtųjų vietų.

Marija Pečkauskaitė augo lenkiškai kalbėjusių bajorų šeimoje. Vaikystė laiminga ir saulėta, su motinos muzikavimu, tėvo knygomis, globa bei meile, su gražios gamtos išpūdziais ir ypatingu namų jausmu. Iš mažens aplinkui girdėjo kalbant žemaitiškai, vėliau ir pati šią tarmę išmoko. Daug jos sukurtų veikėjų gražiai žemaitiškai ir šneka. Marija turėjo seserį ir du brolius – abu jie mirė jauni. Talentingų brolių mirtys – skaudžiausi rašytojos išgyvenimai. Šeima buvo tradiciškai religinga, motinos tikėjimas labai nuoširdus. Ir Marija Pečkauskaitė buvo vientisos katalikiškos pasaulėžiūros. Vienas artimiausių žmonių jai buvo kunigas K. Bukantas. Labdara, asketiškas gyvenimo būdas ir kūryba, paremta krikščionybės principais, sukonkretino busimosios rašytojos pasaulėžiūrą.

Marija mokėsi bitininkystės, vėliau įgijo teisę dirbti namų mokytoja. P. Višinskio rūpesčiu gavusi stipendiją, ji studijavo filosofiją, literatūrą Ciuricho ir Fribūro universitetuose. Susidomėjo pedagogika, auklėjimo problemomis. Parašė knygą „Rimties valandėlė“, kurioje labiausiai pabrėžė jauno žmogaus, ypač mergaitės, saviauklą. Ilgus gyvenimo metus Marija Pečkauskaitė buvo mokytoja. Be abejonės, tai viena savičiausių lietuvių mokytojų. Marija Pečkauskaitė stengėsi išryškinti esminius dalykus, ugdyti asmenybę, pradėdama nuo kultūringo elgesio įpročių ir palengva eidama prie žmogaus dvasios. Ji tikėjo ir pasitikėjo Dievo valia, bet bijojo ir nemėgo paviršinio, rodomo davatkiškumo. 1908 m. viename laiške, ruošdamasi pradėti mokytojauti Marijampolės mergaičių progimnazijoje, ji rašė savo artimam pažįstamam: „Aš formų visokių nekenčiu ir paviršutinio dievotumo taipogi. <...> Esu giliai tikinti, bet baisi man ta forma, užmušanti dvasią, baisi ta davatkystė visa.“

Iš jaunų žmonių rašytoja gaudavo laiškus, kuriuose būdavo klausiami patarimų, kaip gyventi, kaip rasti gyvenimo prasmę. Štai trumpa ištrauka iš rašytojos atsakymo, rašyto 1925 m. iš Židikų: „Klausiame patarimų, kaip ruoštis į gyvenimą, tapti moters uždavinio vykintoja. Mano nuomonė yra tokia: kiekvienas, kas nori tikrai gerai atlikti savo gyvenimo uždavinį, pirmų pirmiausia turi aiškiai suprasti ir giliai įsidėti į širdį, kad šioje žemėje tėra viena tikra realybė, viena absoliuti vertybė – žmogaus siela.“ Įsiklausykime: viena tikra realybė – žmogaus siela. Tai, kas neapčiuopiama, neaišku, laikoma realybe. Žemaitėi realu tai, kas turi aiškas formas, gali būti kaip nors patiriama (paliečiama, pamatoma, išgirstama). Šatrijos Raganai realybė – siela. Ir savo

kūryboje ji dažnai kalba apie meilę, pasiilgimą, ilgesį, liūdesį, nerimą. Lietuvių literatūrai, ypač prozai, tai buvo dar gana nauja. Reikioji S. Kymantaitė-Čiurlionienė ne veltui džiaugėsi: „Jau pasirodo tyrinėjimas ir kilnojimas savo sielos. Žmogus pats darosi kaip ir pasaulio viduriu: aš kenčiu, aš džiaugiuosi, ir nuo to prasideda jo gyvenimas, jo santykiai su visu kuo aplinkui.“ Žemaitės kūryboje žmogus neatskiriamas nuo aplinkybių. Šatrijos Ragana stiprina vidinę žmogaus raišką, mažiau dėmesio skirdama aplinkybėms.

<...> pagal manęs – svarbiausiu tonu, svarbiausiu motyvu žmogaus gyvenimo yra ilgėjimas. Žmogus visą savo amžių ilgisi idealo; net žemiausiai nupuolę žmonės, ir tie turi valandas tokio ilgėjimos. Žiūri į gražų paveikslą, klausai geros muzikos – stebėtinas ilgėjimos apima tave; matai gamtos puikybės – taipogi neišpasakytai ilgu...

Iš 1907 m. ŠATRIJOS RAGANOS LAIŠKO PRANUI AUGUSTAIČIUI.

Šatrijos Ragana parašė kelias apysakas („Viktutė“, „Vincas Stonis“, „Sename dvare“), dramą „Panciai“, keliolika apsakymų. Meniškiausi apsakymai „Dėl ko tavęs čia nėra?“, „Iš daktaro pasakojimų“, „Irkos tragedija“. Reikšmingiausia apysaka – „Sename dvare“, iš esmės paskutinis rašytojos kūrinys, rašytas silpstant sveikatai, o vis neapleidžiant globos, šelpimo, pagalbos vargstantiems, dėl jų daug ko atsisakant. Ligos išsekintai Šatrijos Raganai tebuvo likę gyventi ne visi metai, kai ji laiške savo artimiausiai draugei, kvietusiai ją atvažiuoti į Kauną, rašė: „Baisiai sunkūs metai – nežinau žmogus, kaip visiems padėti. Labai norėčiau aplankyti Tamstą, bet manau, kad nuodėmė leisti pramogai keliasdešimt litų, jei žmonės neturi ką valgyti.“ Rašytoja visada stengėsi savo poreikius apriboti, kad tik galėtų ką nors sušelpiti, kam nors pagelbėti. Ji buvo krikščioniško elgesio pavyzdys, kantriai pakėlė visas negandas, sunkią ligą. Dar pilna dvasios jėgų, eidama penkiasdešimt trečiuosius metus, ji mirė Židikuose 1930 metais. Ten ir palaidota.

Kokios amžinybės spalvos?

Šatrijos Raganos mintys visada buvo sutelktos į amžinašias vertybes: kultūrą, knygą, muziką. Rašytoja jautė, kad menas kelia ir taurina žmogaus sielą, veda

ją toliau, negu siekia šios dienos rūpesčiai. Kaip ir daugeliui amžiaus pradžios lietuvių inteligentų, rašytojai didelis autoritetas buvo M. K. Čiurlionis, nors ne visada suprantamas. 1910 metais ji rašė: „Bet paimkime tokį „Nuliūdimą“ arba tokia „Tyla“ iš II parodos. „Nuliūdimas“ – kažkoks reginys su juodomis vėliavomis. „Tyla“ – tai lygus jūros krantas. Kiek juose lietuviškumo! Kokia sava skausmuose ramybė, kokia lietuviška resignacija; kokia melancholija kvepia iš tų paveikslų, ta pati melancholija, kuri vaikščioja po mūsų laukus, savo balsvai pilką šydą ant jų skleisdama. Man yra labai gimtini, labai lietuviškas Čiurlionio koloritas. Primena man jis tas spalvas, kurias lietuvės gaudavo dažydamos vilnas naminiu būdu – medžių žievėse, visokių augalų lapuose ir kitaip.“

Įdėmiai skaitydami Šatrijos Ragana, pajusime tą pačią lietuviškumo dvasią, kylančią iš žmonių gyvenimo, kalbėjimo, iš gamtos nuotaikų ir spalvų. Apie M. K. Čiurlionį ji rašė 1910 m., o „Sename dvare“, baigta apie 1922 m., randame labai artimą rudens gamtos išpūdzio perteikimą, net tuos pačius žodžius: „Rodos, tolimame kapinių kampe atsisėdo Melancholija ir, pridengusi savo plačiu sidabrinu šydu šventąjį lauką, tyliai skambina rudens simfoniją. Apie nukritusius lapus, apie nuvytusias gėles, apie vėjų dejavimus, apie lytaus tešėjimą juodomis naktimis, apie pilkų rūkų skaras, apie raudonas šermukšnių kekes, liūdnai kabančias ant nuogų šakų.“

Kai apie rudenį kalba Žemaitė, jos tonas ramus, lyg žvelgtų į viską iš šalies (atėjo ruduo, bet taip ir turi būti); tik susirūpinusi, kad laukia sunkūs darbai, o lietūs, šlapia, kad šalta žmonėms ir gyvams. Šatrijos Ragana ir apie gamtą kalba taip kaip apie žmogaus dvasią, įsikūnijusią gamtoje jos pavidalais. Žemaitė pasakoja ramiai, o Šatrijos Ragana sujaudintai. Kuo rašančiojo vidinė būseną yra pakilesnė, tuo svarbesnis darosi kalbėjimo ritmingumas. Taip yra lyrikoje, taip yra ir lyrinių ypatybių turinčioje prozoje. Šatrijos Ragana pirmoji žengia žingsnį nuo objektyvaus, ramaus lietuvių prozos pasakojimo prie sujaudinto, lyrinio kalbėjimo. Maironio lyrikai, labai mėgstamai, dažnai cituojamai Šatrijos Ragana tarsi brėžė prozos paralelę. Proza turėjo pasiekti Maironio lyrikos galią. Ketveri metai buvo praėję nuo Maironio „Pavasario balsų“ pasirodymo, kai Šatrijos Ragana „Varpe“ išspausdino fragmentiškų novelių ciklą „Jau vakaruose užgeso saulėlydžiai“. Pirmojoje novelėje ji klausė: „Kas aprašys tave, vasaros vakarė?! Ne, reikia tave just, reikia matyti ir girdėti, idant visas tavo grožybės suprastum!“ Žemaitė viską

regi (reginės akys ir kalbančios lūpos, kaip sakė apie ją S. Kymantaitė-Čiurlionienė) ir aprašo. Šatrijos Ragana pirmiausia sako: „Ne, reikia tave just“, o tik paskui priduria: „reikia matyti ir girdėti“. *Jutimo, jausmo akcentas*. Bet kaip tą jutimą išsakyti žodžiais? Šatrijos Ragana iš karto siekia aukštųjų jausmo tonų. Pustonius išreikšti žodžiu ypač sunku. Maironio patriotinį patosą primena šio novelių ciklo pabaiga: „O Lietuva, Tėvyne brangioji! Lietuva – gimtine! Ir kas do vakarai tavo! Ir kas do dainas vaikai tavo dainuoja!!“ Prisimename Maironio eilutes iš „Jaunosios Lietuvos“: „Ir kas do naktis! Dega žvaigždės aukštai, / Bemirkčioja tartum akutės...“ Bet jausmas gali būti ne tik stiprus ir atviras. Dažnai jis tylus ir intymus.

Sukurti tai, ko realiai nėra („Dėl ko tavęs čia nėra?“)

Šatrijos Raganos siekimas žodžiais išsakyti ne tik ką žmogus veikia, dirba, kaip sprendžia, mąsto, bet ir kaip jaučia tyloje vienas, išreikštas lyriniam apsakyme „Dėl ko tavęs čia nėra?“. Jausmus išsakančių žodžių kalboje nedaug, jie labai bendri: *myliu, ilgiuosi, džiaugiuosi, kenčiu*. O kiekviena būseną, kiekvienas jausmas kitoks, individualus. Jis neturi išorinių požymių, paslėptas, slaptas, slepiamas. Jo nėra ir kartu jis yra ir daug ką, kartais ir viską, lemia. Kaip sukurti tai, ko išoriškai nėra ir kartu yra labai aiškiai, lemiamai? Kaip sukurti jausmo būtį? Kaip papasakoti apie jausmą, meilės pasiilgimą, liūdesį, kad greta nėra mylimo ir artimo žmogaus? Kaip suteikti veiksmo ypatybę tam, kas nėra veiksmas, o tik būseną – neaiški, kintanti? Apsakyme „Dėl ko tavęs čia nėra?“ pasirodo ypatingas pasakotojas, kuris iš anksto nežino, kas ir kaip vyks; jis yra ir svarbiausias veikėjas. Prozos tradicija pirmiausia siūlo Žemaitės pasakojimo būdą, tarsi žiūrint iš šono. Šatrijos Ragana tokio pasakojimo patogumui iš pradžių pasiduoda: „Puikios dienos prasidėjo! Burtininkas pavasaris nesigaili burtų ir kaip iš maišo pila vis naujas ir naujas grožybes ant žemės, ką tik prabudusios iš ilgo žieminio miego.“

Žemaitės pavasaris labiau „gaspadorius“, Šatrijos Raganos – burtininkas. Užtat apsakyme svarbu ne tik sąlygos, aplinkybės, bet ir netikėtumai, „stebuklai“, „burtai“. Vidinis gyvenimas svarbesnis už išorinį veiksmą. Gamta

apibrėžta kaip vyksmo vieta (prie upės) ir laikas (pavasaris), bet svarbiausia – sumegzti ryšį tarp vidinio pasaulio ir iškalbių gamtos ženklų. Todėl kūrinio pradžios gamtos vaizdas su tradiciniais lietuviams gandro, bitelės įvaizdžiais baigiamas vieversio dainelės ir žmogaus būsenų paralele. „O viršų viso to nuo pat aušros lig vėlaus vakaro dreba vieverselio dainelė: čia liūdna, čia linksma, o visados kaip mąstis miela...“

Baigiama ne tašku, o daugtaškiu. Juo lietuvių prozoje pradedama žymėti vidinių būsenų neišsakomumą. Į šitą punktyrą jau galima įkomponuoti retorinį klausimą „Dėl ko tavęs čia nėra?“ ir paversti jį apsakymo kompozicine ašimi. Pabrėžti ne tai, kas yra, apčiuopiama, o tai, ko nėra, ko trūksta: „Dėl ko tavęs čia nėra?“

Apsakymo epizodai neišplaukia vienas iš kito, nuo vienas kito ir nepriklauso. Jie priklauso tik nuo jausmo, nuo meilės, nuo ilgesio. Klausyti ne pasaulio, rūščiai diktuojančio savo sąlygas ir reikalavimus, klausytis savęs, savo jausmų, klausytis, „ką mums sako prigimimas“. Taip lietuvių prozai veriasi naujos žmogaus pasaulio reikšmės. Prigimimas ir jausmas laisvinami ir aukštinami, bet išlieka santūrumas ir drovumas, ne vieno kitataučio išskaityti ir lietuvių liaudies dainose. Drovios meilės raiškai ir pasirenkama liaudies dainų atrama: „Užskleisčiau lapelius augančių po liepa kerų, kad saulė į šviesias tavo akeles nešviestų, po galva tau glėbelį kiminų sidabrinių padėčiau, pati tau prie šalelės sėščiau...“

Jausmas – didžiausia vertybė; dviejų žmonių santykiuose svarbiausia, kad tave „visiškai suprastų, atjaustų, mintimis pasidalintų“. Greta Žemaitės tikroviško ir labai sunkaus moters gyvenimo vaizdo turėjo iškilti neapibrėžtas, efemeriškas, svajonių kupinas, supratimo besiilgintis moters vidinis gyvenimas. Į prancūzų literatūrą tokią moterį įvedė G. Floberas, į rusų – I. Turgenevas. Bet sutelkdama dėmesį į jausmų pasaulį, Šatrijos Ragana juo neapsiriboja. Pozityvaus darbo visuomenės labai idealų išauklėta ir jų besilaikanti rašytoja stengiasi intymų dviejų žmonių jausmą susieti su pasiaukojimu žmonėms. Dar nesutvirtėjęs „žmogaus sau“ pamatas, dar nepakankamai išryškėjęs „aš“ iš karto suvaržomas „išsižadėjimo savęs dėl kitų“. Šatrijos Ragana traukia medituojanti, į save ir į pasaulį įsižiūrinti žmogaus būseną, giliosios žmogaus sielos akimirkos. Bet tradiciškai pirmenybė suteikiama veiklai, konkrečiam darbui. Todėl ypač svarbus yra bičių

tvarkymo epizodas. Jis tarsi priklauso dviem sritims: ir konkrečiai veiklai, ir vidinei, nes bitės „mano numylėtas užsiėmimas, mano paguoda varguose...“ Ir dar – panašiai kaip vieversio dainelė – bičių gyvenimas jungia gamtos ir žmogaus pasaulius. Štai – bičių motina (motina – žmogaus pasaulio sąvoka): „Žengia sau pamažu per rėmelį, rimta, tyli, tarsi didi karalienė, žinanti, kad be jos visas gyvenimas aulyje prapultų, darbas sustotų...“

Kūrinio erdvė užpildoma būties daiktais: tikroviški medžiai, bičių aviliai, mylimos vietos ir nerealių svajonės – minties ir jausmo reiškiniai. „Čia“, savo mylimoje vietoje, kur daug kartų išvaikščiotas takas, kur numylėta liepa, girelė ant upės kranto, o toliau matomas „būrys trobų ir trobikių“, kaimo bažnytelė su aukštyt šaunančiu bokšteliu, plati ir tanki klevų alėja, vedanti į seną dvarą, žmogaus būtis itin intensyvi, kaip medis išsišakojusi erdvėje ir laike. Tik iš šio taško žiūrėdami pajuntame ir klausimo „Dėl ko tavęs čia nėra?“ akcentą – „čia“. Ir neaiškiai plevenanti jausmo būtis skleidžiasi „čia“, pažįstamose vietose, tarp mylimų daiktų.

Apsakymas „Dėl ko tavęs čia nėra?“ suskaidytas į šešis segmentus. Pirmajame – pavasario vaizdas; antrasis, prasidedantis klausimu „Dėl ko, dėl ko tavęs čia nėra?“, įtraukia į lyrinį vyksmą; trečiasis labiausiai pagrįstas gamtos ir žmogaus ryšio išgyvenimu; ketvirtasis – bičių tvarkymo epizodas; penktasis – muzikos pasaulio atskleidimas; šeštasis – pabaigos. Šių segmentų kompozicinė jungtis yra vidinė: tai nuotaikos, susietos su mylimo žmogaus atsiminimu ir liūdesiu, kad čia jo nėra, slinktis. Romantinė proza liūdesį motyvuotų mylimo netektimi, vadinasi, išorine priežastimi. Šatrijos Raganos kūrinys mylimas, besiilgimas žmogus yra tikrai toli. Jausmo intensyvumas motyvuojamas pačiu jausmu (čia įžvelgiame impresionizmui būdingą savybę), lygiai taip novelės kompozicija pagrįsta vidine nuotaikos slinktimi, šiek tiek prilaikoma veiklos (bičių tvarkymo) motyvo. Su nuotai- kos slinktim susijęs laiko įprasminimas.

Laikas apsakyme sudaro tam tikrą ciklą: pradžioje yra pavasaris (ryški asociacija ir su rytu), toliau diena („Aukštai pakilo saulė...“) ir vakaras („Jau ir vakaras...“). Pabaigoje laiko grandys sujungtos: „kur tik neinu dieną ar naktį, vasarą ar žiemą – visur ir visados trūksta man tavęs!!“ Žmogus paklūsta gamtos ritmui: diena nuteikia veiklai, vakaras – rimčiai, apmąstymui. Tačiau be šio gamtinio laiko jaučiama ir atskiros žmogaus laiko slinktis.

Gamtos laikas ramus ir tikslingas, o žmogaus – baugus ir pilnas atsitiktinumų, bet kartu ir dvasinių įvykių, nuojautų, klausimų, neįspėjamo ilgesio. Gamtos laikas amžinai tekantis (prasminga čia ir upės paralelė), o žmogaus laikas stabdomas mirties, neramių klausimų. Štai epizodas: „Vis lengviau ir lengviau teka upelė, o ten, už tilto, vos tik judinas!.. Kur tavo ramus ūžimas?! Kur linksmybė ir greitumas tavo, upele?!“

Atpažįstame šiuose retoriniuose klausimuose „Anykščių šilelio“ intonaciją. Žmogaus dvasia priešinasi gamtinei praeinamybei, išnykimui, užmarščiui. Mylinčioji stengiasi įveikti gamtos ir daiktų laiką, pažada neužmiršti: „Atmenu, atsakiau, kad šimtą kartų supus tas aulys, o aš dar tavęs neužmiršiu, jei tik ant svieto gyvensiu...“ Atminties, atminimo, atsiminimo gijos visame apsakyme gana ryškios. Atsimenamas laikas, kai būta kartu: dienos, vakarai. Praeitis yra intensyvesnė už dabartį. Ne kartą kreipiamasi į toli esantį artimąjį: „Atsimeni, kaip...“ Per atminimą ir atsiminimą artimi žmonės dvasia, jausmais jaučia vienas kitą. Į ką nebylus jausmas gali atsiremti, iš kur jis gauna „kalbą“? Pirmiausia – iš gamtos. Iš įsiziūrėjimo į gamtą, į jos stebuklingas iškaltas spalvas: „Iš vienos jos pusės staigus, aukštas krantas, iš antros – žalia girelė, apibarstyta violetinėmis boplėmis, auksiniais ir mėlynais, kaip neužmirštuolės, builiai.“

Mėlyna neužmirštuolių spalva nėra atsitiktinė, tai – atminimo spalva. Jausmas kalba ir įsiklausydamas į gamtos garsus: į vieversio dainelę, žmogiškai liūdną arba linksmą, į upelės srovenimą, į bitelių dūzgesį. Begalinis artimumas gamtai gaubia Šatrijos Raganos apsakymo žmogų. Bylojama malonybiniais *vieversėlio*, *žvirblelių*, *upelės*, *bitelių* vardais. Į saulę kreipiamasi kaip į artimą žmogų: „Dėkui tau, saulute, einu!..“ Saulė keliauja kūrinio erdve iki vakaro, iki paskutiniųjų spindulių. Saulė, jau metaforizuota, sušvyti ir pabaigoje kaip aukščiausias jausmo taškas: „Buvai gyvybė mano gyvenimo, dvasia mano dvasios; saulė mano!..“ Apsakyme nėra anoniminės gamtos, anoniminių jos reiškinių: ne šiaip liepa, o ši – vienintelė, ne apskritai saulė, bet „saulė mano“, ne šiaip akmuo, o šis, vienintelis, „kur dažnai sėdėdavom su tavim...“ Žmogus yra su daiktais bei medžiais, kitais žmonėmis. Jis ir pats yra ryšys, jungėjas. Todėl kūrinyje ilgimasi pilnatvės, džiaugsmo, kurio neduota vienam. Todėl toks svarbus noras būti suprastam ir suprasti kitą. Supratimą lengvina bendri rūpesčiai ir idealai, dažnai

ir *knyga*. Ji – svarbus rašytojos pasaulio ženklas. Tačiau išskirtinio svarbumo – *muzika*. Ji Šatrijos Raganos kūryboje yra išraiškingiausia jausmų kalba. Šopenas, Šumanas, Šubertas, Mocartas – didieji jos mėgstamos muzikos kūrėjai. Muzikai atiduodamas aukščiausias jausmo pakilimas, sujungiantis ašaras ir ramybę. Muzikoje žmogus gali idealiai išgyventi tai, ko neturi realybėje. Penktajame novelės skirsnyje skamba Šopeno muzika. „O Šopene! Skausmo poete! Kurio genijus iš ašarų buvo suaustas! Patriote, apverkęs savo tėvynę! Numylėtasis, verkiantis nelaimingos meilės! Kokia perskaudėjusi ir kenčianti žmogaus dvasia gali tavęs klausytis be susijaudinimo, be ašarų?! Kokia žmogaus dvasia nesupras tavo širdies skausmų, kuriuos taip stebuklingai tonais išliejai?!“

Neišvengiama egzaltacijos, pernelyg pakelto tono, tačiau jis yra palaikomas ir ankstesnių svarstymų. Kaip ir žmogus, muzika turi būti suprantama. Klausantis muzikos, gyvenimas mintyse suintensyvėja, idealūs vaizdiniai įgauna konkrečias formas, kuriose susilieja gamtos įspūdžiai ir jausmai. Muzikoje išgyvenama jausmų kaita ir pilnybė: linksmus tonus keičia tamsūs. Muzika aplenkia gyvenimą – padidina skausmą ne tik kaip faktą, bet ir kaip jo galimybę. Dar niekas neprarasta, artimas, besiilgimas žmogus tikrai toli, jis dar gali būti čia, bet visus mus lygiai gaubia praradimo galimybė: „Ak! Persprogo širdis, sulaužyta jauna gyvybė!.. Jau lig galo nė vieno tono linksmesnio, tik juoduoja viskas, ir taip skaudu, skaudu!..“ Tamsioji melodijos spalva papildo kapų įvaizdį. Šitos amžinos grėsmės apsuptyje atodūsis „Dėl ko, ak, dėl ko nėra čia tavęs?!“ įgauna dramatišką atspalvį. Muzika, kaip ir atsiminimas, priešinasi viską nunešančiam, nuplaunančiam laikui – troškimas skambinti „be galo – per dienas, per amžius“ yra sielos žingsniai trapiu amžinybės lieptu. Bet pasakojimo trapumą sunku išlaikyti. Jis tuoj gali virsti tuštoku sentimentalumu.

*Ar buvote „Aidoje“? Vieno pavydžiu miesto gyventojams – muzikos.
<...> Nutariau nusipirkti Bethoveno V simfoniją – dabar yra
puikių plokštelių <...>. Ta simfonija tai mano svajonė.*

IŠ ŠATRIJOS RAGANOS LAIŠKO JANINAI TUMĖNIENEI 1927 M.

Tuo laiku, kai buvo parašytas šis Šatrijos Raganos apsakymas, iki nebylios jausmo viršūnės pajėgė pakilti tik Maironis, klausdamas: „Ko gi taip

liūdna? Ko gi taip ilgu?“ Lietuvių prozos galimybės analizuoti žmogaus vidinį pasaulį dar tik ryškėjo. Šatrijos Ragana pirmoji formavo savo kūrinio erdvę ne tik iš realių įvykių, detalių, charakterių, bet ir iš menamų, įsivaizduojamų, svajojamų. Ji sureikšmino vidinę žmogaus tikrovę, sudėtingą, kintančią, ieškančią savo „kalbos“ gamtoje, muzikoje. Rašytoja pirmoji lietuvių prozoje sukūrė žmogaus paveikslą, ištiesai matomą „kito“ akimis. Tikrovės vaizdas įgavo tarsi antrąjį planą – gamtos, muzikos, jausmo. Išbandyta fragmento, nerišlaus, peršokančio pasakojimo stilistika. Įprasmingas pagrindinį motyvą išreiškiančios frazės pakartojimas, neturintis jokios informacijos, tik nuotaikos akcentą. Pasiiekta frazės intonacinio išraiškingumo, subtilaus moduliavimo keičiant žodžio vietą, pakartojant: „Dėl ko tavęs čia nėra?“; „Dėl ko, dėl ko tavęs čia nėra?!“; „Dėl ko, ak, dėl ko tavęs čia nėra?!“; „Dėl ko, ak, dėl ko nėra čia tavęs?!“ Tai kūrinys, sakytume, „iš nieko“, „apie nieką“. Jausmo būtis čia iš tiesų turi būti sukurta. Jauni amžių sankirtos lietuvių literatai (R. Višinskis, P. Avižonis, S. Kymantaitė-Čiurlionienė) juto šios Šatrijos Raganos novelės žavesį. S. Kymantaitė-Čiurlionienė taip apie šią novelę išsitarė: „Ir kas pažymėtina, kad tas Šatrijos Raganos veikalėlis „Varpe“ yra visai naujos rūšies. Čia vien jausmo pamatas, ir per tų švelnių jausmų pasaulį atsidaro anga taip pageidaujiamam raštijoje žmogaus pagilininimui.“

Dvaras, kurio nepažįstame („Sename dvare“)

Lietuvių literatūroje susiklostė daugiausia neigiamas požiūris į dvarą: ten kalbama svetima kalba, ten ponai ir ponaičiai nedorai elgiasi, ten nesilaikoma moralės normų, ten skriaudos ir neapykanta. Šis požiūrisėjo iš baudžios laikų ir ilgam įsitvirtino lietuvių sąmonėje: dvaro ir kaimo priešprieša ryški Žemaitės, o ypač Lazdynų Pelėdos kūryboje. Šatrijos Ragana į dvarą žvelgė kitaip: iš dvaro sklinda į sodžius knygos ir rašto šviesa, čia žmonės susilaukia pagalbos ir patarimo. Gražiausią savo apysaką ji pavadino „Sename dvare“, senąjį dvarą apgaubdama prisirišimo, gražiausių išgyvenimų šviesa. Rašydama šią apysaką, rašytoja galvojo apie Užvenčio dvarą, kuris jau buvo prarastas. Mirę jau buvo ir artimiausi jos žmonės: tėvas ir motina, abudu broliai. Ypatinga

kūrinio nuotaika yra nulemta grįžimo į praeitį, pastangos susigrąžinti mylimus žmones. Į viską žiūrima iš prarasto laiko, iš skaudžių netekčių taško.

Apsakos pagrindinė veikėja – *mamatė*. (Žemaitiška reto malonybinio pavadinimo *mamaitė* forma. Analogija: *Jūraitė–Jūratė*.) Mamatė Marija – dvaro ponija, trijų mažų vaikelių motina, vargšų globėja ir užtarytoja, mokytoja, patarėja, labai subtilios dvasios moteris. Mamatė padeda knygnešiui Levanardai, užjaučia varganą žydą prekiautoją, siunčia vaikus su dovanomis pas vienišą bobutę. Ji labai myli savo vaikus, stengiasi, kad jie augtų dori ir teisingi, kad tai, kas svetima, nežalotų vaikų dvasios. Užtat neišleidžia iš namų dukrelės Irutės, atsisakydama didesnių galimybių jai mokytis, kurias siūlo turtingi giminaičiai. Svarbiausia – nesužaloti vaiko.

Mamatės dvasios pasaulį tiesiogiai atskleidžia *užrašai*. Šatrijos Ragana pirmoji lietuvių literatūroje panaudojo *dienoraščio* („Viktutė“) ir *užrašų* sau formas, kaip galimybes praskleisti intymų žmogaus pasaulį. Laiškai, dienoraščiai, užrašai yra pagrindinės moters saviraiškos formos. Tuo laiku, kai moterys mažai tesireiškė viešajame gyvenime, jų dvasios įvykiai, dažnai slepiami, prašyte prašėsi išsakomi, išreiškiami. „Tačiau kartais užaina didelis noras iškrauti nors mažą dalelę to, kas ten, sieloje, prisirinko. Tuomet imu plunksną ir rašau tuos lapelius. Tai pasikalbėjimas su savim“, – sako mamatė. Ji kalbasi su savim apie pareigas, meilę, atminimą, gailestį, gamtą, tėvynę. Ji išsako ir tą ypatingą būseną, kurią amžiaus pradžioje išgyveno ne vienas nutautęs bajoras, pasiryžęs grįžti į savo tautą: „Nepaisant visų lenkiškų rūbų, lietuvė yra mano siela. Yra joje ir tų ūbų laukų melancholijos, ir tų vasaros saulėlydžių giedros, ir rudens vėjų nusiminimo, ir tų tamsių miškų rimties. Tos šalies išliūliuota, tūkstančiais siūlų ji surišta su ta savo motina.“ Su nuostaba mamatė įsižiūri į paprastus sodiečius, taurius, išmintingus. Toks jai yra Levanarda. „Kad jis būtų mokytas, tikriausiai būtų buvęs žymus filosofas. O gal ir didis skaptuotojas. Nes, nepaisant technikos menkumo, jo statulėlėse yra kažko, kas jas dvasina, kas primena primityvus.“

Graži, protinga mamatė jaučia artimumą atvirai jai simpatizuojančiam Jonavičiui, bet pasiryžta nukirsti bet kokią ryšį su juo – ji žmona ir motina pirmiausia. Žmogus gali dėl daug ko abejoti. Ar reikėjo mamatei ryžtis šeimai, jei jos siela tokia trapi, nežemiška, pilna nerimo ir ilgesio? Bet kartą apsisprendęs ar lemtingą žingsnį žengęs žmogus turi paklusti pareigai.

Mamatės priešpriešos – bajorai, kuriuos regime Paulinos vestuvėse, pagaliau teta Karusė ir dėdė Boleslovas. „Turbūt nėra pasaulyje juokingesnio luomo už mūsų smulkiuosius bajorus. Proto ir širdies kultūra nestovi jie nė kiek aukščiau už valstiečius, o putlūs, pilni pretenzijos, su didžiausia panieka žiūri į „chamus“. Dieve, kaip jie kalba lenkiškai!“ – priekaištuoja mamatė. Bajorų paveikslai rašytojos šaržuojami, piešiamos tarsi jų karikatūros. O kokia yra lietuvių valstiečių proto ir širdies kultūra, Šatrijos Ragana parodo Levanardos charakteriu. Svarbus yra ir bobutės, dvaro gaspadoriaus Kazimiero motinos, paveikslas. Bobutė tarsi gyva lietuvių tautos dvasia. Ji moka daugybę pasakų ir pati gyvena tarsi jų pasaulyje. Bobutė moka pasitenkinti mažu, ji darbšti ir tvarkinga. Ji kalba tik žemaitiškai ir į dvarą ateina vieną kartą per metus – prieš šv. Velykas, sumušti velykinio žemaičių valgio – kastinio.

Gero linkinčiomis akimis rašytoja įsižiūri į seną žydą – prekiautoją Šmulką. Tokių prekiautojų po senąją Lietuvos kaimą daug vaikščiodavo. Individualus senojo klebono charakteris. Visiems užtenka vietos po saule. „Sename dvare“ mūsų akys regi spalvingą žmonių visumą: bajorus, paprastus sodiečius, tarnautojus, vyrus, moteris, vaikus. Nėra kokių ypatingų įvykių, tik vestuvės, mažos mergaitės mirtis, svečių apsilankymai.

Pagal kokius principus įvykiai ir žmonės rašytojos pasirenkami? Pagrindiniai veikėjai – pagal svarbumą, idėjinį reikšmingumą. Antraeiliai veikėjai – ir pagal įdomumą: įdomu, kaip ginčijasi du valstiečiai, nepasidalijantys bičių spiečiumi; įdomu, kaip savo vestuvėse elgiasi keistas jaunasis arba kaip kalba juokingas „bočelis“. Rašytoja tarsi siekia parodyti, kad žmonės labai skirtingi, kad dvare – ne tik neteisybės, kad tarp sodiečių yra labai įdomių žmonių, bet yra ir tinginių, apsileidusių. Šatrijos Ragana nori, kad žmonės siektų doros, kad bajorai virstų susipratusiais lietuviais, tačiau labiausiai jai rūpi vidiniai artimų žmonių santykiai: žmonos ir vyro (mamatė Marija nesijaučia vyro supраста, ilgisi darnesnio bendravimo), motinos ir vaikų. Mamatės ir jos vaikų bendravimas yra idealus, labai artimas, subtilus. Mamatė yra savo vaikų bičiulė ir kartu auklėtoja, iš lėto, atsargiai per gamtos, Tėvynės, Dievo meilę, per muziką ir knygą kreipianti juos į aukštus žmoniškumo idealus. Vaikų, ypač Irutės, prisirišimas prie motinos begalinis.

Apysakos „Sename dvare“ pasakojimas savitas. Pasakojama tarsi dviem balsais: dukrelės Irutės ir mamatės. Kartais pasigirsta ir objektyvaus, visažinio pasakotojo balsas. Pasakojimo energija kyla iš atsiminimo, iš praradimo, iš gailėsčio, iš tos šviesos, kuri gaubia vaikystę ir jos šalį. Kūrinio pradžia yra stiprus nuotaikos impulsas, išreikštas gražiai, poetiškai. Tai eilėraštis proza (neciliuotas eilėraštis):

*Raudoniems saulėlydžiams begėstant, baltų rožių
sidabrinės akys žiūri į mane pro langą...*

*Ir nuskyniau vieną baltą rožę, ir glaudžiu
prie žiedo karštą kaktą...*

*Motin mano! Ar ne tavo rankos – baltos, meilios, kvapios
ir švelnutės – taip mane meilingai glamonėja?*

Ar ne tavo tai rankelės brangios?

Ašaromis apsirasojo žiedas...

*O pro langą sidabrinės akys žiūri vis. Ir jų
kvapo bangos audžia seną seną aukso sapną.*

Toliau ir pradedama pasakoti tarsi pasaka: „Už miškų, už upių, tarp daubų ir kalvų stovi seno dvaro medinis rūmas.“ Tarsi girdime: „Už devynių upių, už devynių kalnų...“ Taip, be abejonės, rašytoja prisimena savo vaikystės namus – dvarą Užventyje. Mažoji Irutė – tai ir pati rašytoja vaikystėje. O mamatė – ir jos motina, ir ji pati, nors rašytoja neturėjo vaikų, nebuvo motina. Daug kas šioje apysakoje biografiška, atpažįstama, o kartu ir kita. Palengva rodomi veikėjai, įvykiai. Bet svarbiausia lieka „pasikalbėjimo su savim“ intonacija, intymaus ir paslaptingo žmogaus vidinio pasaulio atskleidimas. Dažnai cituojamas Šventasis Raštas, krikščionybės idealai šiame kūrinyje yra suvokiami kaip svarbiausi žmogaus orientyrai. Žmogaus dvasia kviečiama į amžinybę, tačiau į ją einama neišsižadant kasdieninių rūpesčių, kietos žmoniškumo pareigos.

Apie Šatrijos Raganos apysaką „Sename dvare“ V. Mykolaitis-Putinas yra sakęs, kad tai didžiausias, įdomiausias ir tobuliausias jos kūrinys, kad tai ne vien jos, bet ir visos mirštančios bajorijos gulgės giesmė.

Ką daryti vaikui? („Irkos tragedija“)

Vaikai yra bendruomenės nariai. Jų problemos nėra mažesnės negu suaugusiųjų, kartais ir didesnės. Visuomenė, kuri nesirūpina vaikais, neturi ateities. Pro mūsų akis, sekančias savo literatūros kelią XX a. pradžioje, jau praėjo daug nelaimingų vaikų. Ypač jų daug Lazdynų Pelėdos, G. Petkevičaitės-Bitės kūryboje. Šatrijos Raganai, mokytojai ir auklėtojai, vaikų problemos, suprantama, buvo labai svarbios. Visuose rašytojos kūrinuose veikia ir vaikai: „Sename dvare“ aštuonmetės Irutės akimis daug kas matoma, jos žodžiais pasakojama. Svarbiausia Irutei yra motina, kurią ji myli be galo, jaučia jos dvasios gražumą, nori dalyvauti jos gyvenime ir jai padėti. Tėvais pasitikintys vaikai jaučiasi saugūs, jie natūraliai auga, bręsta, išitraukia į visuomenės gyvenimą. Kas ištinka vaiką, kai pasitikėjimas tėvais sugriūva, kai nebelieka šeimos, o motina ir tėvas kiekvienas atskirai ieškosi laimės? Vaiko tragedija? Taip, Šatrijos Raganai šis žodis neatrodo per didelis, ir savo novelę apie tokio vaiko likimą ji pavadino „Irkos tragedija“.

Irka – lyg ta pati Irutė iš apysakos „Sename dvare“: guvi, bet švelniašielė, smalsutė, bet trokštanti tėvų meilės, bendravimo, norinti būti svarbi ir reikalinga tiems, kuriuos ji myli. Irka iš pasiturinčios šeimos, iš to paties „seno dvaro“ su dideliu sodnu. Ji turi savo kambarį, žaislų, net ištikimą bičiulį šunelį Džimą. Mergaitės gyvenime nėra skurdo, vargo. Bet mažutė yra vieniša. Irka nujaučia, o ir žino, kas yra žmogui gera: santarvė, artimųjų buvimas kartu (ji įsivaizduoja danguje Dievo šeimyną – visą draugę), motinos meilė ir atidumas (kad galėtų su ja pasikalbėti, kai panorėsi; kad ji ateitų nakčiai sušukuoti galvelę), tėvo globa. Visos mergaitės viltys viena po kitos žlunga – mamytė neturi laiko pasikalbėti, neateina palinkėti labos nakties, negali kartu pasivaikščioti. Atsiranda už ją svarbesnis žmogus – ponas Gurskis. Nuoskauda tokia didelė, kad Irka ryžtasi važiuoti į Kauną pas tėvelį. Deja, ten ji randa nepažįstamą jauną ponį... Irka niekam nereikalinga – ir tai yra jos tragedijos priežastis. „Išsigandęs Džim prieina ir, padėjęs pryšakines kojeles ant otomanos, laižo savo nelaimingosios ponios šlapią veidelį.“ Tai paskutinis apsakymo sakiny. Kaip iki jo prieinama, kaip šis Šatrijos Raganos kūrinys „padarytas“? Kodėl mums tai svarbu?

*<...> yra čia berniukas 8 metų, našlaitis <...>; yra labai gabus, mokiau
jį pernai, tik be galo gyvas, blogų daiktų nuo visokių vaikų išmokęs,
bet gero pedagogo rankoje, man rodos, galėtų užaugti žmogumi.*

IŠ ŠATRIJOS RAGANOS LAIŠKO JANINAI TUMĖNIENEI 1921 M.

Literatūros tyrinėtojai neabejoja, kad „Irkos tragedija“ yra būdingiausia ir gražiausia Šatrijos Raganos novelė. Tad svarbu pabandyti suprasti, kaip tas gražumas atsiranda, kaip jis yra sukuriamas. Pirmiausia – kūrinys kelia kilnią ir teisingą idėją: vaikas turi mylėti ir būti mylimas, reikalingas. Be šitų atramų jam labai sunku, o kartais ir neįmanoma gyventi. Niekas negali atstoti tėvų meilės. Šią idėją rašytoja motyvuoja psichologiškai įtikimu mažutės, septintus metus einančios Irkos charakteriu. Norinti būti gera, mandagi, mergaitė jaučia, kad net daiktai turi džiaugsmingą viltį, ką nors „į juos atsiemsiant, šiltą, gyvą ranką ant jų padėsiant, maloniai jais pasigrožėsiant“. Ką tada kalbėti apie Džimą, kuriam globa ir meilė tikrai reikalinga. Vadinasi, yra sumezgamas gyvas ryšys tarp Irkos ir jos aplinkos, kuri (net ir dangus) patvirtina, kad mergaitės norai yra teisingi, kad visi trokšta to paties. Ji pati su kitais elgiasi taip, kaip trokštų, kad kiti su ja elgtųsi. Iškeliaudama ji pasiima mažiausią, jos globos labiausiai reikalingą lėlę. Įsiskaitykime, kaip Irka elgiasi su Džimu. Globoja, glosto, vežasi kartu, perone paima ant rankų, kad šunelis nepaklystų, vagone vaikiškai išsigąsta, kad Džimas neturi bilieto: „Prašau nemesti pro langą mano Džimo!“ – taria ji virpančiomis lūpelėmis, pakėlus savo dideles ašarotas akis ir maldingai žiūrėdama į konduktorių.“ Irka lieka mandagi, gerai išauklėta net tokioje „grėsmingoje“ situacijoje. Tad jos nemandagumas su ponu Gurskiu kyla iš nevilties. Taip dažnai pažeistos dvasios vaikai šiurkštumu gina savo bejėgystę. Kai elgiesi su kitais teisingai ir gražiai, tačiau iš jų tu nesulauki, nuoskauda darosi vis didesnė. Taip rašytoja įtikimai motyvuoja Irkos tragediją, vesdama į ją pakopa po pakopos. Tai iš tiesų psichologinė novelė, nes atskleidžiamas mergaitės vidaus pasaulis, sekami jo „įvykiai“ ir realybės atbalsiai. Sekama atitinkamai grupuojant epizodus, aprašymus, vartojant paraleles (ta pati Irkos trokštama graži tvarka ir danguje, ir žemėje, kai žiūrėdama pro traukinio langą įsivaizduoja namo pas vaikus grįžtantį tėvą), kontrastus (tik Irka neturi abiejų tėvų), laipsnišką įtampos didinimą – iki skaudžios minties: „Ir negaila jai mamytės, negaila“. Tai kulminacija – didžiausias paradimas. Irka rengiasi kelionėn,

važiuoja pas tėvelį, vėl iš naujo bandydama atstatyti nors vieną atramą. Bet griūva ir ši viltis.



Kuo Šatrijos Ragana reikšminga lietuvių literatūrai? Ji atskleidė iki tol mažai tepažįstamą bajorijos, dvaro gyvenimą, bajorus, nutolusius nuo lietuvių kalbos, kvietė bendriems tautos rūpesčiams. Būdama įsitikinusi katalikė, Šatrijos Ragana sukūrė meniškus katalikiškos pasaulėžiūros žmonių charakterius, žmoniškus ir gyvus. Į vaiką rašytoja žiūrėjo kaip į besiformuojančią asmenybę, o ne tik kaip į skriaudžiamą būtybę. Šatrijos Raganos kūryboje pasirodė savitai mąstančios, individualiai jaučiančios moterys. Ši rašytoja daugiausia dėmesio sutelkė į žmogaus dvasią, lyrine nuotaika apgaubė gamtą. Kai Šatrijos Ragana kalba apie meilę, ilgesį, grožį, amžinybę, jos stilius lyriškas, poetiškas. Kai vaizduoja juokingus dalykus – subtiliai ironiškas. Kai kalba apie vertus pasmerkimo – satyriškas, kai pasakoja apie buitį – konkretus ir dalykiškas. Tokias plačias šios rašytojos stiliaus galimybes matome geriausiame kūrinyje – apysakoje „Sename dvare“.

GROŽIO IR PRASMĖS IEŠKOTOJAI

Iki XIX a. pabaigos lietuvių literatūra eina per vargą, skurdą, ieškodama savo tautai šviesos ir vilties. Į didžiąsias meno viršukalnes literatūrą pirmiausia iškelia kalba. Iš jos pradeda formuotis grožio pajautos. K. Donelaičio „Metuose“ lietuviškos kalbos galybė yra stebuklinga. Kiekvienos dalies pradžioje poema tarsi prasideda iš naujo, į ją plūstelėjus gamtos ir kalbos dvasiai: „Jau saulelė vėl atkopa budino svietą...“; „Sveiks, svieteli margs! Šventės pavasario šventės...“; „Ant saulelė vėl nuo mūs atstodama ritas...“; „Ant žiemos narsai jau vėl rūstaudami grįžta...“ Pabunda pavasaris, kylame į vasarą ir girdime, kaip kyla į aukštį kalbos banga, kaip ji pasiekia aukščiausiąjį tašką – sušukimą „Sveiks...“ Vasara – metų ir „Metų“ kulminacija. Saulelė rieda žemyn, ir liūdėdama tarsi leidžiasi „Rudenio gėrybių“ pradžios intonacija. O „Žiemos rūpesčiuose“ iš karto girdime žiemos baugumą, įlietą į pasikartojančius garsus: „... narsai... rūstaudami grįžta...“

Liūdna „Anykščių šilelio“ gaida: visa prapuolė, sunyko, giesmė nulaužta kaip medis. Bet kokios jaunos gyvybės sklidina, kokia ulbanti, kylanti, iš vidaus besiskleidžianti yra A. Baranausko kalba. Joje visa viltis: užžels kirtimai ir lydimai, ataugės miškai, iškils giesmė:

*Ai būdavo, būdavo iš mūsų šilelio
Didžiausio patogumo, gražaus ramumėlio!
Ė tas visas ramumas po lietuvių dūšias
Lyg lygumoj vėjelis po žoleles trąšias*

*Plaukydamas lingavo, tamsiom vilniom tvino, –
Dažnai miške lietuvis, ko verkia, nežino.*

„Plaukydamas lingavo, tamsiom vilniom tvino...“, – taip pasakyti ne tik vaizdinga, gražu. Pats pasakymas ir yra galia, grožis. Šią kalbos galią Maironis sukaupia poetiniam pranešimui apie lietuvių tautą, jos atgimimo ryžtą. Nuo „Aušros“ laikų kalba yra svarbiausias lietuvių tautos argumentas ir politikoje, ir kultūroje.

Maždaug tarp 1905–1922 metų išryškėja antroji atgimusios Lietuvos kultūrinio sąmoningumo struktūra. <...> Iš paveldėtų ar išmokytų tradicijų ištrūkusi, intymiau susidomima savo paties (asmenine ir tautine) individualybe ir kartu kontempliatyviai ar audringu mostu liejama į kosmosą už bet kokios ortodoksijos ribų. Naujasis sąmoningumas gimsta įtampoje tarp asmeniškai ir tautiškai individualių kūrybos formų ieškojimo ir problematiškesnio santykio su visatos gelmėm pajutimo. Šiai individualybės formų po kosminiu gaubtu struktūrai priklauso ir Vydūnas, ir savo kūrybos visumoje Krėvė. Čiurlionis ją harmonizavo ir savo meninėje kūryboje, ir moralinėje vaizduotėje, kurios jo, kaip ir Van Gogo (Gogho) bei kai kurių vokiečių ekspresionistų, patirtyje buvo glaudžiai susijusios.

VYTAUTAS KAVOLIS

Į ką tvirčiausiai, visomis stiprios prigimties šaknimis įsikimba Žemaitė? Į kalbą. Per kalbą kaip per derlią dirvą ji varė vagą po vagos, atversdama juodžemio klotus. Kalboje atsiveria grožio versmė. Gražiausiai ir Žemaitė pasakoja apie gamtą, ypač (kaip ir K. Donelaitis) sekdamas saulelės kelią. Paskaitykime ištrauką iš „Petro Kurmelio“: „Saulėlė lenkėsi. Buvo jau pačiame dangaus pakraštyje; taip aiškiai švietė ir žiūrėjo į visas žemės kerteles, kaip kad būtų dar neatsidžiaugusi jos gražumu per dieną. Debesėliai perregimi, balti, iš viršaus rausvi, iš apačios auksuoti, didesni ir mažesni būreliai apstoję saulelę pamažu lydėjo pakalniui. Aukščiau dangus puikiai žydavo.“

K. Donelaičio saulelė keliauja metų keliu, Žemaitės – dienos, lydėdama žmogų per darbus ir rūpesčius. Žemaitėi tas saulelės kelias stebuklingai gražus. Rašytoja jaučia būtent grožį, harmoniją. Saulėlė, lenkdamasi į dangaus pakraštį, vis įsižiūri į kiekvieną žemės kertelę. Ir žemė graži, saulelė per dieną

dar ja neatsidžiaugė. Saulelę lydi debesėliai – lyg iš senovinio švento paveikslo: „giedri, balti, iš viršaus rausvi, iš apačios auksuoti“. Aukštesni debesys „puikiai žydravo“. Tiesiogiai grožį išreiškiančios spalvos: *balta, rausva, auksuota, žydra*. Jas atitinkantys vertinimai: „aiškiai švietė, puikiai žydravo“. Žemaitei graži harmonija, kuri yra tarp saulės ir žemės, tarp reiškinių (besileidžianti saulelė) ir kalbos galimybių išreikšti jo vertinimą (ne saulė, tik „saulelė“, lyg pamyluojama). Harmonija, stipriausias ryšys yra tarp gamtos ir pasakotojos.

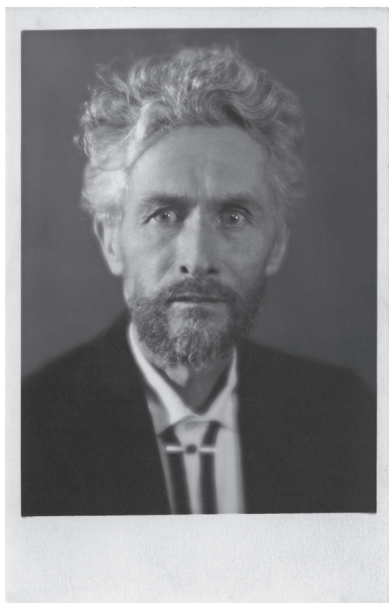
Šatrijos Raganos grožio pasaulis susietas su žmogaus dvasia, amžinybės ilgesiu. Jai graži besiilginti arba liūdinti žmogaus dvasia. Šatrijos Raganos grožio versmė ne čia, o ten, anapusiam pasaulyje, į kurį veda Dievo žodžiai, sielos neramumas ir ilgesys. Žemės dainos jai yra nuobodžios. Rašytoja labiausiai trokšta atsiplėšti nuo žemės, pakilti dvasia į nerealias aukštumas, peržengti nematomą ribą. Žemaitės grožis pilnas gyvybės, žemiškas, bet skaidrus; Šatrijos Raganos grožis – su liūdesio ir melancholijos skraiste.

*Kaip gaila Būgos! Dabar tikrai, rodos, pamato
netekom po kojomis mes, rašytojai.*

IŠ ŠATRIJOS RAGANOS LAIŠKO JANINAI TUMĖNIENEI 1924 M.

XX a. pradžios lietuvių literatūroje jau pasiektas grožis, kylantis iš kalbos, gamtos, meilės, liūdesio ir ilgesio. Maironis suteikė didžią gražaus gyvenimo vertę kovojančiam už Tėvynę. V. Kudirka tokių gražų gyvenimą pats nugyveno. Lietuvių kultūros tradicijos rašytojus skatino grožį sieti su prasme, gyvenimo prasmės klausimais. Tuo metu bandoma sukurti tokias situacijas, kuriose išryškėtų žmogaus apsisprendimas, pasirinkimas, kaltės, atsakomybės jausmai. Prasmės ieškoma ne tik žygiuose, aukose, bet ir kasdieniame elgesyje. Turi būti gražu nugyventi gyvenimą dorai, nieko nenuskriaudžiant, niekam pikto nepadarant. Ir savęs nepažeminant, savo orumo neprarandant. Kaip susiformuoja žmogus, kaip subręsta jo dvasia? Į ką jis atsiremia? Į Dievą, Tėvynę, Gamtą? Į visuomenę? Bet ji dažnai tamsi ir negailestinga. Į kitus žmones? Bet jie neretai apgauna ir išduoda. O gal tik pats savimi žmogus tegali pasikliauti, iš savęs ir sau augdamas pagal amžinąją žmoniškumo programą? Ar žmogus priklauso tik dabarčiai, ar amžinai gręžiasi atgal, į istoriją, į priešistorę? Ko jis ten ieško? Savo ar savo tautos dvasios? Kodėl žmogus amžinai ieško? Kodėl atsakymai kelia naujus klausimus?

Klausianti ir ieškanti žmogaus dvasia. Ji jaučiama ir kūrinuose labai skirtingų XX a. pradžios rašytojų, grožio ir prasmės ieškotojų: **Vydūno, Jono Biliūno, Igno Šeiniaus.**



Vydūnas (1868–1953)

Ješkantis savo vardo

Manoma, kad išminčiai turi gyventi ilgai. Išmintis palaiko gyvenimą, gyvenimas krauna išmintį kaip šaknys žiedą. Vydūnas, lietuvių tautos išminčius, nugyveno ilgą gyvenimą, nors senatvėje, Mažojoje Lietuvoje pradėjus siautėti Hitlerio fašistams, patyrė didelių sukrėtimų, pasitraukęs į Vokietiją neturėjo savo namų.

Tikrasis rašytojo vardas ir pavardė yra **Vilhelmas Storosta**. Bet Storosta jam buvo tik šeimynos vardas. Jis pats pasirinko sau **Vydūno** vardą. Vydūnas – regintysis, matantysis. Rašytojas manė, kad žmogaus

vardas turi sutapti su jo esme. Aktyviu dvasios gyvenimu, moralinio tobulėjimo pastangomis, kūno askeze (valgė labai mažai, visai atsisakė mėsos) Vydūnas pasiekė reikšmingų asmenybės aukštumų ir iki šiol turi mokinių bei sekėjų – vydūnininkų.

Aštriausias Išminties žudymas yra melas. Žmonės nežino, ką jie daro meluodami. Bet ką išmanyti ir kaip teisybę išvysti yra vidaus švietimas.

VYDŪNAS

Vydūnas gimė 1868 m. kovo 22 d. Jonaičių kaime, netoli Šilutės. Augo ir formavosi padedamas jautrios sielos motinos bei tėvo pastoriaus (evangelikų kunigo), anksti pasodinusio Viliuką prie Biblijos. Kiekviena evangelikų šeima turėjo šeimos Bibliją, svarbiausiąją Knygą. Būsimasis Vydūnas maždaug nuo devynerių metų pradėjo mąstyti apie sunkiuosius žmogaus klausimus: apie gyvenimo prasmę, tikėjimą, Dievą. Rinkosi mokytojo kelią, studijavo Ragainės mokytojų seminarijoje, vasaromis klausė filosofijos, religijos, literatūros paskaitų Vokietijos universitetuose, mokėsi anglų, prancūzų, sanskrito kalbų. Mokytojavo Kintuose, Tilžėje. Įsitraukė į lietuvių kultūrinę veiklą, vadovavo chorams, draugijoms, skaitė paskaitas. Literatūros tyrinėtojas V. Bagdonavičius Vydūno kultūrinę veiklą taip apibūdino: „Svarbiausi Vydūno kultūrinės veiklos tikslai buvo žadinti tautinę Prūsų lietuvių savimonę bei savigarbą, kelti jų dvasinį lygį, artinti juos prie estetinių vertybių, taip pat „kelti garbėn lietuviškumą“, t. y. kitataučiams, ypač vokiečiams, rodyti savo tautos kūrybinius sugebėjimus, jos kultūros turtingumą, savitumą ir patrauklumą.“ Hitlerio valdžia uždraudė lietuvių kultūrinę veiklą. Vydūnas ne kartą buvo pažemintas, paniekintas. Karui baigiantis, pasitraukė į Vokietiją. Mirė 1953 m. vasario 20 d. Detmolde. Ten buvo palaidotas, o 1991 m. spalio 17 dieną jo palaikai pervežti į Lietuvą ir palaidoti Bitėnuose prie šventojo Rambyno kalno, ant kurio Vydūno daug sykių būta ir šventėse, ir vienumoje.

Apie ką mąstė Vydūnas?

Vydūnas yra parašęs daugiau kaip 60 knygų: filosofinių, grožinių, publicistinių. Jis leido žurnalus, kuriuos pats beveik ištisai ir prirašydavo. Didžiausią

Vydūno kūrybos dalį sudaro filosofiniai apmąstymai. Svarbiausios filosofinės rašytojo knygos turi tokius pavadinimus: „**Visumos sąranga**“, „**Sąmonė**“, „**Apsisvietimas**“, „**Mūsų uždavinys**“, „**Tautos gyvata**“. Vydūno apmąstymai skiriasi nuo įprastos filosofijos, kuri siekia griežtumo, sistemingumo, galutinių tiesų. Jis mąstė laisvai, pasitelkdamas palyginimus su gamta, įterpdamas pavyzdžių iš savo patirties, pasiremdamas kitais mąstytojais, juos laisvai interpretuodamas. Vydūnas yra artimas senovės išminčiams, skelbusiems savo tiesas, mokiusiems ir žodžiu, ir savo gyvenimo pavyzdžiu. Baltais plaukais, įdėmiu žvilgsniu, asketišku veidu jis darė išskirtinio žmogaus įspūdį. V. Mykolaitis-Putinas savo įspūdį taip išsakė: „Kūno ir dvasios askezė atspindi jo lieso pailgo veido išraišką ir jo akyse, kurios nuolatos, o ypač jam kalbant, žiba išvidinės ugnies šviesa.“ Rašytojas siekė ugdyti ne tik atskirą žmogų, bet ir tautą, kurią suprato kaip sutelktinį individą. Jis jautė, kad lietuvių tautos daliai, gyvenančiai Mažojoje Lietuvoje, iškyla didelis pavojus prarasti savo kalbą, papročius, tradicijas. Ir ne tik todėl, kad juos spaudžia vokiečiai, bet ir todėl, kad patys lietuviai nebeturi tikrumo dėl gimtosios kalbos, lietuviškos kultūros vertingumo. Vydūno siekimas „kelti garbėn lietuviškumą“, padaryti, kad „lietuviai galėtų jaustis garbės vertais žmonėmis“, yra esminis.

Pasistengdami ką nors suprasti, mes traukiame iš nesąmoningumo dalelę į savo sąmonę ir ją pildome savo sąmoningumu.

VYDŪNAS

Vydūno filosofinių apmąstymų centras yra žmoniškumas, o svarbiausia tema – žmogaus ir tautos ryšys, tautos svarba kelyje į žmoniškumą. „Žmogus yra tautos dalelė, kuria ji gyvena ir apsisako. Tauta yra žmonijos šaka. Ir ji ja skelbia savo esmę“, – sako autorius „Tautos gyvatoje“. Tautos yra lygios, nė viena nėra aukštesnė už kitą. Vienos tautos žmonės vienija tam tikri bruožai, jie jaučiasi kilę iš to paties „kraujo“. „Visa tauta yra tarsi viena draugė, viena šeima, ir todėl vadinasi vienos tautos vaikai broliais ir seserimis.“ Tauta parodo, kas esanti, mokslu, menu ir dora. Kultūrą labiausiai išreiškia kalba, kurią „reikėtų ir vadinti tautos vėliava“. Tik prigimtoji kalba atveria asmens gilumą ir gyvumą. Net jei svetima kalba būtų labai gerai išmokta, „asmens gilybės nesravės tiek drauge su tariamaisiais žodžiais“. Tauta duoda

žmogui galimybę tapti žmogumi. Bet nuo jo paties priklauso, kiek jis tobulės, kiek kils į vis tobulesnį žmoniškumą.

Reikalingas yra kūno aprūpinimas. Kūnas gyvena savo protu ir savo jėga, savo dėsniais. Jų neturime trukdyti, bet kūno ir neturime lepinti. Toliau reikia rūpintis jausmų ir minčių gyvatomis. Čia dvasia-siela dar daugiau reiškia.

VYDŪNAS

Žmogaus esmė yra jo dvasia-siela. „Galingiausios visų iš žmogaus išeinančių jėgų yra dvasios-sielos galios“. Dvasia-siela, skatinama doros, žmoniškumo siekimo, ugdoma darbo, kūrybos, gali šviesėti, skaidrėti, pasiekti išmintį. „Tautos gyvatoje“ Vydūnas vartoja gražią, kilnią sąvoką „sielos kultūra“. Jo manymu, sielos kultūra turėtų būti svarbiausias kiekvienos tautos dalykas, „šventykla, iš kurios pareina visos tautos labas“. Šitą šventyklą kurti yra kiekvieno žmogaus uždavinys. Savo sieloj žmogus deda jai pagrindą. „O ne vien sau, bet visai tautai. Čia kiekvienas savo tautai stato Dievnamį, iš kurio spindi nuolatinis palaiminimas jai ir žmonijai.“ Gerai įsiklausykime į šią Vydūno mintį, pajuskime jos kelią. Visko pradžia ir tikslas yra žmogaus siela. Žmogus, siekdamas žmoniškumo, kuria savo sielos kultūrą, darosi geresnis, tauresnis, sugeba valdyti geismus. Kurdamas savo sielos kultūrą, jis kuria ir savo tautos šventyklą. Iš šios šventyklos, vadinasi, iš taurios, žmoniškos sielos, kyla visas tautos gėris arba turtas: mokslas, menas, dora. Savo sieloje siekdamas gėrio sau, tu kuri gėrį ir savo tautai, statai jai Dievnamį. Sielos kultūra yra Dievnamis – šventovė, kurioje gyvena Dievas; namas, iš kurio spindi nuolatinis palaiminimas tautai ir žmonijai. Vydūno kalba sakrali, iškilminga, jis visada kalba apie aukštuosius, kilniuosius dalykus. O kai prieina prie žemumų, kalba apie jas lyg žmogaus gailėdamas.

Labai svarbiu dalyku tautos gyvenime Vydūnas laikė tikėjimą, tikybą. „Mūsų uždavinys“ jis teigė, kad tikybos pagrindas yra ypatingas „nujautimas gyvenimo gelmių“, „nujautimas gyvybės Priežasties“. Sunku patikėti, kad žmogaus minties galybė, dvasios šviesybė visai sunyktų, suirtų. Žmogus tarsi nujaučia esant gilesnę savo būties Priežastį. Ir tikyba susijusi su sielos kultūra. „Koks yra žmogus, tokia bus jo tikyba, toks jo ir Dievas. Vienok todėl yra ir teisinga sakyti, kad žemo laipsnio kultūros žmonės ir

tegali turėti žemą „tikyba“ (straipsnis „Lietuvių tikybos prasmė senovėje“). Atkreipkime dėmesį – žemos kultūros „tikyba“ autorius rašo su kabutėmis – tai ne tikra tikyba, ne sielos šviesos, ne Dievnamio tikyba.

Vydūnas daug mąstė apie senąją, ikikrikščioniškąją lietuvių tikyba. Jis buvo įsitikinęs, kad senoji lietuvių tikyba buvo tikra sielos kultūros tikyba. Tai buvo vienas iš argumentų, kad lietuviai gali jaustis garbės vertais žmonėmis. Jie turi savo tikėjimą, kalbą, istoriją, kultūrą. Vydūnas įžvelgė, kad senoji lietuvių tikyba turėjo bendrumų su Rytų, pirmiausia su senaisiais Indijos tikėjimais. Jis labai domėjosi Indija, išvertė senųjų jos kultūrinių tekstų. Vydūnas sakė, kad „lietuvių tikyboj pirmą vietą užėmė ugnis, kad šalia jos buvo garbinamas ažuolas ir žaltys, kad tikybinę tarnybą pildė vyriškai ir moteriškos.“ Jam buvo svarbu pabrėžti, kad senosios lietuvių tikybos apeigas atlikdavo ir moterys, ir vyrai. Jis visur kėlė prigimtinių moterų ir vyrų lygybę, o moters sielai neretai suteikdavo pirmenybę. Moters misiją tautoje vertino kaip itin svarbią. Tai atsispindi jo kūryboje. Ugnies įvaizdį taip pat aptiksimė visuose mąstytojo kūriniuose – tai jo Amžinoji Ugnis, gaivinančioji ir laiminančioji. Svarbiausias medis yra ažuolas.

Krikščionybės įvedimą prievarta Vydūnas laikė dideliu smūgiu savaiminiam lietuvių tautos augimui. „Iš senosios savo tikybos lietuviai žinojo, kad dora turi kilti kaip tikyba iš giliausio žmogaus vidaus, iš skaisčiausios jo sąmonės ir sąžinės. O dabar tikyba buvo siūloma kaip koks drabužis.“ Rašytojui atrodė labai svarbu suderinti senąją lietuvių tikyba ir krikščionybę, jau įsigyvenusią, jau persmelkusią žmonių jausmus, kultūrą. Juk grįžti nebeįmanoma, nors daug kas iš senosios lietuvių tikybos Vydūnui tebeatrodė gyva, juntama, nors ir sutapę su krikščionyste. „Krikščionybė yra visa persunkta senovės Šviesos tikybos.“ Žmogus turi kurti, o ne griauti, ypač saugoti tai, kas šventa kitam. „Visur reikia stengties išvysti tą vieną visais amžiais apsireiškiančią Didybę ir Šventybę. Tuomet ji pastoja pavienio žmogaus ir tautos galybė ir atsigavimo galia. Nyks tuomet visi bandymai naikinti vienas kitą ir atsiras vis daugiau tarpimo ir augimo“, – taip Vydūnas baigia straipsnį „Lietuvių tikybos prasmė senovėje“.

*Didžiojo skaitliaus žmogui gyvenimas esti paprastas dalykas.
Niekio jame nėra nuostabaus. Ir tik senos pasakos, seni mokslai*

jam pasakoja apie stebuklus. Kitoks išrodo gyvenimas tam, kurs pradedą apie jį mąstyti. Kupinas jis tuomet stebuklingų dalykų.

VYDŪNAS

Vydūnas buvo Mokytojas, vadinasi, žmogus, kuris moka kalbėtis su jaunimu. Jaunuomenės kalba dažnai sunkiai suprantama vyresniojo amžiaus žmonėms. Rašytojas norėjo ir mokėjo ją suprasti. Jis leido žurnalą „Jaunimas“, kuriame daugiausia pats rašydavo. Gyvenimo pabaigoje parašė filosofinių laiškų jaunimui. Tai laiškai skautams. Pirmajame jų labai sukaupiai išsakyta mintis, kaip gyventi, kad pasiektum žmoniškumą, o per jį susiliestum ir su Didžiuoju Slėpiniu. „Lengviausiai tai pasiseka, kad žmogus gyvena meilėje visam, kas gyva. Tada jis pasilieka Dievuje, kurs yra meilė, kaip sako šventas žodis. Kurs tam nepasistengia, tarsi iškrinta iš Dievo, apreikšdamas kitiems neapykantos, juos peikdamas, šmeiždamas. Ir tuo save tiesiog prakeikia. Žmogaus pašaukimas yra būt žmogumi, kuriuo Dievo Meilė ir Malonė apsireiškia visiems žmonėms ir visam, kas gyva.“

Dievo Meilė ir Malonė apsireiškia žmogumi, per žmogų. Tik žmogumi, tik per žmogų, bet ne tik žmogui, o ir visam, kas gyva. Tai labai svarbi Vydūno mintis. Jaučiame, kaip ji siejasi su J. Biliūnu, jo perspektyvą – nežudyk!; su užjaučiančiu G. Petkevičaitės-Bitės žvilgsniu į vargšę beždžionėlę... Džiaugtis augančiu, žydinčiu, gailėtis menko, vystančio, žūstančio. Negausinti pasaulyje neapykantos, nedidinti pykčio. XX a. pirmaisiais dešimtmečiais Europoje formuojasi humanistinė etika, besiremianti meile, užuojauta, nesavanaudiška pagalba kitam. Lietuvių rašytojai dalyvauja šitoje bendroje dvasinėje kovoje už žmoniškesnį žmogaus gyvenimą.

Per talentingiausias asmenybes kiekvienos tautos kultūra susiliečia su kitų tautų kultūromis. Vydūnas savo dvasia, moralinio žmogaus tobulėjimo programa, žmogaus ir tautos ryšio supratimu yra artimas didžiajam indų tautos mokytojui **Mahatmai Gandžiui**. Vydūno gyvenimo principai susieja jį su gydytoju, filosofu, praktinės etikos principų kūrėju **Albertu Šveicriu**. Vydūnas yra sukūręs tvirčiausią moralinės lietuvių laikysenos pasaulyje programą.

Kodėl Vydūnas rašė dramas?

Vydūno grožinė kūryba neatskiriama nuo jo filosofijos – iš esmės kalbama apie tą patį: apie žmogų, jo paklydimus ir tobulėjimą, ryšį su tauta, to ryšio praradimą, ieškojimą ir susigrąžinimą. Žinoma, kad rašytojas labai vertino meną, laikė jį vienu didžiųjų tautos galios pasireiškimo būdų, neatskiriamų nuo dvasios-sielos. „Kuriančioji galia turi plūsti iš dvasios-sielos. Kiekvienas menas gimsta iš žmoniškumo esmės, kada ji ryžtasi daiktų pasaulyje kurti vaizdus ir pavidalus. Todėl menas ir negali nieko kito skelbti, kaip žmoniškumą“, – taip autorius kalbėjo apie kūrybą veikale „Sąmonė“. Pabandykime įsigilinti į Vydūno pateiktą kūrybos sampratą. Kuriančioji galia (galime ją vadinti talentu, gabumais) yra ypatinga energija – ji plūsta, išeina iš žmogaus į pasaulį. Tą dvasinę energiją palaiko žmoniškumas. Daiktų pasaulyje kurdamas vaizdus (vaizduodamas gyvenimą) ir pavidalus (žmonių paveikslus), menas gali skelbti tik žmoniškumą.

Nėra Likimo, kurs už arba šalia žmogaus stovėtų. Pačiame žmoguje randasi kaip jo gyvybės, taip ir jo gyvenimo, ir jo likimo priežastis.

VYDŪNAS

Drama – ypatinga literatūros rūšis, susijusi su scena. Dramoje apie gyvenimą ne pasakojama ir ne dainuojama, bet jis tarsi pats atsiskleidžia žmonėms susitinkant, veikiant, kalbant, atliekant veiksmus, ginant idėjas, pasirenkant gyvenimo kelią. Ji kuriama tarsi iš paties gyvenimo formų. O dramos elementų labai daug ir gyvenime. Drama gali būti įkūnyta scenoje – jos poveikis darosi dar didesnis. Ir apie tai galvodamas Vydūnas teikė pirmenybę dramai. Kai kurios jo dramos skirtos gyvenimo paviršiui – tai komedijos, išjuokiančios suvokietėjusius lietuvius, pasišaipančios iš žmonių ydų. Jos buvo skirtos viešiesiems vakarams, vaidinimams. Pagrindinėse Vydūno dramose siekiama atskleisti gyvenimo gilumą, parodyti tuos motyvus, kuriais vadovaudamiesi žmonės gyvena, myli, kuria, kovoja, aukojasi. Dramą rašytojas vadino „galingiausiu žmogaus menu“, sakė, kad joje „pati veikalo prasmė yra žmoniškumo galios pasistengimas iškilti iš pažmoniškumo (žemųjų) jėgų valdžios, apskritai imant, iš gyvenimo galių pančių ir pavergimo“ („Sąmonė“). Jis rėmėsi senovės graikais, kuriems teatras buvo susijęs su svarbiausiomis tautos

ir žmonijos problemomis, turėjo šventumo prasmę. Savo dramą Vydūnas kūrė kaip *ritualines*, įprasminančias amžiną gėrio kovą su blogiu, pasirinkimą, meilę, pasiaukojimą. Todėl čia labai svarbios ritualinės giesmės, maldos, kreipiniai.

Kiekvienas Vydūno sukurtas charakteris turi savo idėją, pagrindinį gyvenimo motyvą. Artimų idėjų žmonės vienas kitą jaučia, supranta, palaiko. Priešingų – kovoja. Vydūno dramų yra idėjų dramų, nes žmonės verčia veikti, vienaip ar kitaip apsispręsti pirmiausia jų idėjos. Dauguma dramų veikėjų yra kilnūs, pasiekę žmoniškumo aukštumas. Dalis – žemumų žmonės. Kilnieji charakteriai vykdo žmoniškumo misiją, siekia, kad kuo daugiau žmonių suvoktų žmoniškumo vertę. Žemieji, žemumų žmonės tebėra valdomi žemųjų (pažmoniškumo) galių (instinktų, aistrų, geidulių, gobšumo), jie dar neapšviesti sąmonės šviesos. Atskiros žmogaus idėjos vienaip ar kitaip susiduria su aplinkybėmis, sąlygomis, su tuo, kas yra įvykę ar vyksta be jų valios, sutikimo. Ne vienas Vydūno sukurtas žmogus skaudžiai išgyvena senojo lietuvių tikėjimo praradimą, krikščionybės įvedimą. Aukštą, kilnią misiją prisiima Vydūno moteris, pasiryžtančios saugoti Amžinąją Ugnį arba Namus, lietuvių dvasios šventovę.

Pagrindinės Vydūno dramų idėjos yra tos pačios kaip ir jo filosofijos, todėl ir dramų galima vadinti filosofinėmis. Kokios tos idėjos? Svarbiausia, be abejonės, žmoniškumo idėja. Žmogus žmogumi tampa eidamas sunkiu moralinio tobulėjimo, savęs pažinimo keliu. Jis tampa žmogumi sau, nes suvokia save kaip „aš“, saugo savo garbę, orumą. Žmogus tobulėja savo tautoje, „perimdamas jos kalbą, būdą, kraują“, kaip sako Vydūnas. Atsiskyręs ar atskirtas nuo tautos žmogus tampa tarsi nukirsta šaka, medžio nebemaitinama. Per savo tautą žmogus išeina į žmoniją, tampa žmonijos žmogumi. Žmoniškumas, o ne tautiškumas yra aukščiausia žmogaus kelio viršūnė.

Kita svarbi idėja – lietuviai gali jaustis garbės verti, nes turi kalbą, istoriją, kultūrą. Lietuvių kultūra kuriama nuo žilos senovės, todėl dramų veiksmo laikas dažnai yra neapibrėžti amžiai, seni laikai. Vydūnas visur dvasiai-sielai teikia pirmenybę prieš materiją. Kai tik žmonija nususka nuo dvasios, susitelkia į kūno poreikius, į technikos vystymą, pasaulį ištinka katastrofa, gaisras. Dvasios sergėtoja yra moteris, jos misija tautoje, kaip jau minėta, ypatinga.

Svarbiausios Vydūno dramos yra šios: „**Amžina ugnis**“, „**Prabočių šešėliai**“, „**Pasaulio gaisras**“, „**Jūrų varpai**“. Gyvenimiški epizodai jose jungiami su paslaptiniais veiksmais. Vydūno dramos daro neįprastą misteriską išpūdį. *Misterija* ir reiškia paslaptinę, paslaptinę apeigą. Bet ir gyvenime ne viskas, kas yra svarbu, turi įprastus, pažįstamus pavidalus. Juk yra dalykų, kurie veikia tarsi ženklai, nuorodos, simboliai. Todėl Vydūnas kuria paslaptinę savo dramų erdvę, kur dalyvauja *šviesa, tamsa, spalvos, vanduo, ugnis, medžiai*. Gamtos Šventykla nėra tik žodžiai. Jis plačiai aprašo savo dramų „regyklas“, „reginius“, „regesius“. Tai, ką žmogus gali regėti, labai svarbu. Ne mažiau svarbu ir tai, ką pajėgia išgirsti. Sugėbantiems išgirsti, susikaupti Vydūno kūryboje skamba stebuklingi jūrų varpai, dvasios gilybės garsai.

„Probočių šešėliai“

Svetimos kalbos žodžių vartojimas įrodo visados kalbėtojo nepajėgumą savitai mąstyti <...>. Iš kiekvieno žodžio tik tada spindi aiškesnis sąmoningumas, kai jam prasmė nėra užkabinta, bet auginta iš jo šaknies.

VYDŪNAS

Ši Vydūno drama parašyta 1908 m., dedikuota Tėvynei. Sudėtinga išorinė jos struktūra: įvadinė dalis „**Anga**“, tragedija „**Vėtra**“, drama „**Ne sau žmonės**“ ir misterija „**Šventa Ugnis**“. Sudėtingas ir vidinis turinys. Jis atsiskleidžia tik iš visumos, nors atskirų dalių akcentai skirtingi. Čia lygiai svarbu ir gyvi žmonės, jų žodžiai bei veiksmai, ir „probočių“ dvasia, patirtis, gamta, – tas, kas matoma ir kas paslėpta. Štai dramų pradžia:

„*Regykla*: Priešakyj ir giliau, vienok tik abišaliai, didi medžiai, kurių šakos aukštai viršų regyklos susiekia. Savo prietemoj regykla išrodo lyg būtų ji Gamtos Šventykla. Šakose pilki tiršti rūkai, kurie nudrikę lig žemės. Kuomet rūkai šalinasi, tai taip nusiduoda, jog gilumoj paskiau dingsta, tartum čia tai bus regimi visos šalies slėpiniai.“

Gerai įsiskaitykime: iš abiejų pusių dideli medžiai, aukštai susisiekiantys šakomis, apgaubiantys erdvę. Prisiminkime A. Baranausko „Anykščių šilėlį“:

„Tankus iš viršaus stogas viršūnėm suausta...“; „Visos buvę viršūnės vienybėn suspynę, / Kaip lietuvių širdys į vieną tėvynę.“ Iš senų senovės susipynusios didelių medžių šakos lietuviams darė vieningumo ir šventumo įspūdį, vedė į vieningos tėvynės vaizdinį. Regykla išrodo lyg Gamtos Šventyklą. Šventumo jausmą lietuviai pirmiausia yra išgyvenę gamtoje. „Gamtoje tartum skleidžiasi visos šalies slėpiniai“, – sako Vydūnas. Scenovaizdyje svarbus akcentas tenka didelio medžio stuobriui. Jo šaknys nuogos ir mindžiojamos. Jis buvo didelis, gyvas medis, o liko tik stuobrys.

Regykloje pasirodo *Tautvyda*, kažko ieškantis jaunuolis. Jo vardas simbolizuoja tautos išvydimo pastangą. (Vydūnui vardai labai svarbūs, ne vieną jis ir pats sugalvojo: pavyzdžiui, Daiva. Dažnai jo vardai kaip ir pačiam sau duotas – turi sandą „vyd“) Tautvyda jaučia, kad jam kažko trūksta, bet nesuranda. Jis yra iš kažkur sugrįžęs:

Kodėl tik nepasitikau, kur buvęs?

Be sunkenybių gyvenu.

Ko tai nerimst širdis,

Kad, rodos, viskas taip ramu?

Argi iš tikro dirbčiau

ant svetimos dirvos

ir daugą svetimiems berinkčiau,

apleisdamas savuosius?

Argi, gyvybės pasiilgęs,

kaip koks želmuo, kursai svetur

beaugdams vargst ir nyksta,

tikrų šaknų lyg neturėdams?

Ką daryti Tautvydai šalia nudžiūvusio stuobrio? „Ar kad rymodamas / Širdies jausmus suteikčiau nudžiūvusiam stuobriui?“, – klausia jis pats savęs. Melsvos šviesos (vilties) gaubiamą pasirodo *Daiva*, simbolizuojanti Tautos gyvybę, dvasią. Ji patvirtina Tautvydai: „O tavo tai tėvynė!“, „Iš čia tu kilęs! / Čia tavo šaknys!“ Nuramina: „Iš lengvo akys tau prašvis. / Tiktai nurimki mano šviesoje! / Iš lengvo tik žmogus priauga tautai.“

Tragedijoje „**Vėtra**“ regykla sugrąžina į laiką, kai kryžiuočiai sten-gėsi užkariauti Lietuvą ir Prūsiją. Gilumoj – didžių medžių tankumynas. Arčiau – jų rečiau. Ant kalvutės – dviejų medžių stuobriai. Tarp jų – aukuro griuvėsiai. Bet už jų tebestovi „didis aužuolas“. Pasirodo *Mantvyda*, Lietuvos didžiūnas, o apsisaitęs kaip kryžiuotis, priėmęs krikščionybę, paniekinęs senąją lietuvių tikėjimą. Jo tarnas *Kernius*, buvęs lietuvių didžiūnas, jam tiesiai pasako: „Tėvynei – pakirstas tu medis!“ Kernius su baime klausosi medžių ūžavimo ir sako Mantvydai: „Ak, vėlės probočių dūsauja! / Skaudu jiems, kad vaikai atsižada / tėvų irgi apleidžia šventą vietą!“ Pasigirsta rūstus Perkūnas, pasirodo Šmėklos, vėtra įsisiaučia, girdėti Mantvydai priekaiš-taujantys balsai. Kryžiuočiai įvykdo baisią piktadarystę, žiauriai nužudo *Gvildą*. Grasinama ir Mantvydai, ir jo šeimai. Padegami jo namai. Mantvyda apsisprendžia grįžti į savo prigimtą kultūrą, prašo Perkūno ir „probočių“ pagalbos. Jis žūsta, išcina pas „probočius“. „Didysis aužuolas virsta. Stuobrys belieka.“ Bet lieka Mantvydos sūnelis – *Aužuolėlis, Aužuolaitis*.

Drama „**Ne sau žmonės**“ paprastesnė, lengviau suprantama. Veiksmo vieta – baudžiauninkų būstas. Veikėjai: mirštanti baudžiauninkė *Mirkuvienė*, jos sūnus *Mykolas*, Mykolo sužadėtinė *Aliutė*, piktų kėslų ponas. Iš veikėjų išsiskiria *Vysuomis*, labai senas, su kanklėmis. Tai žmogus-dvasia, keliantis žmones, raginantis tapti sau žmonėmis, sąmoningais, oriais, išdidžiais. Jis pragyveno jau kelias kartas, bet negali mirti, kol nesuras bent vieno, kuris norėtų būti sau žmogus. Jis yra „probočių“ šešėlis. Pirmieji jo žodžiai: „Kas ta Lietuva? Tarsi kraštas, kur žmonės užguiti, – kur uždrausta žmonėms būti žmonėmis, kur aš – lyg vienas pasilikęs.“ Moterėlės yra girdėjusios apie Vysuomį, norėtų žinoti, kas jis toks. „Žmogus jis tarp žmonių, bet sau žmogus“, – paaiškina Vysuomis, o paskui priduria: „... aš tikrasis Lietuvos dykasis“ (Vydūno *dykasis* – laisvasis). Kalbėdamasis su vargų spaudžiamu Mykolu, Vysuomis sako, kad gyvenimas sunkus, nes žmonės leidžiasi siun-domi kaip šuneliai. Tai todėl, kad jie „nežino atskirti, kas žmoniška, o kas ne“. Vysuomį yra labai nuskriaudęs dabartinio pono protėvis. Bet jis nenori keršyti, žino, kad „žmogus tikrai iš vidaus teaug“. Ir teauga tada, kai įvei-kia baimę. Ponas *Orstenšteiniškis* vilioja Aliutę, toji iš baimės ir nuolan-kumo priima iš jo papuošalą. Mykolo širdyje pabunda išdidumas, jis ryžtasi ginti savo ir sužadėtinės garbę. Tada Vysuomis ištaria paskutinius žodžius:

„Mykol! Ženki žmoniškumo taku! O kad tu, ar tavo vaikai, ar tik ir vaikų vaikai, išgirsite skambant iš kapų, iš miškų, iš daubų ir nuo kalnų mano kanklių stygas, tuomet žinokite, kad jaunas vėl Vysuomis. Savo žmoniškumo krauju jūs jį atgaivinate! Tuomet pavasaris tėvynei bus atėjęs!“

Trečioji dalis – misterija „Šventa Ugnis“ – pati sudėtingiausia. Čia daug veikėjų, jie keičia pavidalus, minties linijos punktyriškos, neaiškios. Grįžtama prie „Angos“ regyklos, jos centre – didis senovės kapas. Pagrindinė mintis tokia: „Lietuva – didi kapai“. Bet ir iš kapų gali pasikelti tauri gyvybė. *Duobkasiui* leidžiama ištarti šiuos gražius žodžius: „Taip Lietuvoj naujai prašvis / tėvynės meilė, tikras žmoniškumas, / žmonių širdy – šventa ugnis.“ Šiais žodžiais tarsi paaiškinamas misterijos pavadinimas „Šventa Ugnis“. Su drama „Ne sau žmonės“ ji susiejama Vysuomio įvaizdžiu, surimuotu su reta ir labai gražia žodžio „akmuo“ forma: „Kaip amžių neužgaunamas akmuonis, / dar gyvas pat ir kapuose – Vysuomis!“ Vėl pasirodo „Angos“ Tautvyda, vis tebeieškantis Tėvynės. Mergaitė pasako Tautvydai žodžius, kuriuos galėtume laikyti programiniais Vydūno žodžiais, išreiškiančiais tėvynės ir žmogaus santykius:

*Nereiktų atsidėjus laukti
gyvybės gauti iš tėvynės.
Pradžia jos duota kiekvienam,
Tą reik dabar auginti
ir nuolatai kitiems dalinti.
Žmogus tėvynėje tiek gyvs yra,
kiek ji jame, jo širdyje gyva!*

*Kad čia Šventa Ugnis
lyg ant senovės aukuro sušvis,
tad mums pastos gyva tėvynė.*

Įsiklausykime: kiekvienas turime tėvynės jausmo pradžią, bet ją reikia auginti ir dalytis šiuo jausmu su kitais. Tiek esi tėvynėje, kiek tėvynė yra tavėje. Vienas svarbiausių senovės lietuvių tikybos elementų buvo ugnis, Vydūnas vadina ją šventa, amžina. Iš senovės aukuro šviečianti ugnis yra gyvos tėvynės

liepsna. Tėvynė – ne tik dabarties, tėvynė ir praeities. Todėl tos praeities nuolat ieškoma. Ypač tai būdinga Lietuvai, kuri, siaubiama baisių vėtrų, vis turi pradėti iš naujo, todėl vis gręžtis į praeitį. Dabartis grubi, pikta, tad Vydūnas parodo *Girtuoklę*, pasipūtėlį *Pūslį* ir kitus nepatrauklius veikėjus.

Žmogus nuolat ko nors ilgisi. Dažniausiai jis trokšta mylėti, būti laimingas. Tautvyda sutinka *Mergaitę*, ją pamilsta, bet Mergaitė (ji yra ir Daiva, Tėvynės dvasia) sako, kad jo meilė – tik „meilė“ ir „ak, skaudi!“ „Skaudi? – Ar meilė ir gal būt skaudi?“ – klausia Tautvyda. „Labai skaudu, kad meilė miršt / liepsnojančiam geismų gaisre!“ – atsako Mergaitė, o apkabinusi jį priduria: „Ak mylimas berneli mano, / dar daug reikės patirti ir iškęsti!“ Ir dingsta. Vydūnui meilė yra didžioji dvasios jėga, kuri turi kelti žmogų aukštyn, ugdyti žmoniškumą. Mergaitės, moterys turi būti tokios meilės ugdytojos. Skausmas, pasak Vydūno, yra didis meilės ir išminties mokytojas.

Tautvyda savo kelyje susitinka įvairius teisybės ir tėvynės aiškintojus. Vienas jų, vardu *Keleivis*, teisybę ir tėvynę apsupa gražiais žodžiais, garbinimais:

*Didvyrių jos negalima
nei suskaityt!
Ir praeityj ji buvo
pirmoji šio pasaulio žemė.
O jos kalba! Ak miels žmogeli!
Labai toli ji pralenkia
turtinumu ir savo gražumu
visas kalbas pasaulio, net padangių!*

Vydūnui šitokia pompastika (kartais taip kalbėdavo „Aušros“ poetai) svetima. Mylima ne už nuopelnus. Priešingas Keleiviui yra kitas Lietuvos ir jos kelio aiškintojas *Kaulius*. Jis kalba ne apie Lietuvos dvasią, o apie kūną, medžiagą, tikrovę. Tai tarsi romantinės ir realistinės pozicijos sankirtos. Bet Tautvydos nepatenkina nei viena, nei kita. Jis susitinka *Moterėlę*, seną, suvargusią, daug išgyvenusią, daug iškentusią. Moterėlė sako Tautvydai labai išmintingus žodžius:

*ir pats savy sutverk:
 Žmogaus didybę
 ir dorą bei grožybę;
 apreikški tai tėvynėje,
 ir ji jau tiek šviesybėje!*

Jei pats savy „sutversi“ dorą, grožybę, tai tėvynė ir iš tavęs nušvis. Nieko nereikalauk mylėdamas, nes „tikroji meilė viską myli taip, / kaip kas jai apsireiškia ir yra.“ Kaip tu viską žinai, „bebūdama prasta senutė“, – stebisi Tautvyda. „Ak, slėpinius visus tasai veik žino, / kurį skausmai gyvieji pamokino!“ – atsako Moterėlė. „Tankiai sermėga apsilvilkusi vaikšto didi išmintis“, – mėgo kartoti ir Jurgis Baltrušaitis, lietuvių poetas, išminties mokytojas, Vydūno bendraamžis. Prisiminkime Maironį: „Aš norėčiau prikelti nors vieną senelį...“ Lietuvių kultūroje visada buvo svarbi sentėvių išmintis. Vydūnas senovės išmintį suteikia moteriai. Moterėlė yra ta pati tėvynės dvasia kaip ir Daiva, Mergaitė. Išmintis tyli ir kukli, o tikrovėje ir dabartyje viešpatauja veikiantys ir naudos ieškantys padarai. „Mums puolas veikt ir vis tik veikt“, – sako *Kiūtra*, „karštas lietuvis, partijos žmogus, apsitaisęs lyg kokia uniforma.“ „Koksai ir kas tu, nesvarbu! / Čia klausimas, ar nori nusilenkt, / ar ne prieš tą, ką sutarėm visi?“ Bet Tautvydai šis bendras veikimas, siekiant naudos, netinka:

*Jūs be vergybės apsieit negalit.
 Vos svetimųjų numėtėte jungą,
 ir savąjį draugams tuoj uždedat.*

Kiūtra su panieka nusigręžia nuo Tautvydos, „atskirdamas“ jį nuo Lietuvos: „Ir neišdrisk skaityties jos vaiku! / Tokių jai kvailių nebereikia.“ Praktiškieji savanaudžiai visada niekina tiesos ieškančius. Bet Tautvyda jau žino, ko jis trokšta:

*Aš savo dvasios įkinkyt neleisiu!
 Aš laisvas būti noriu šišion –
 čia, ant šventosios bočių žemės!*

Ir gyvybė keliiasi iš „probočių“ kapų (misterijos, paslapties žymė). Gyvybė yra šviečianti. Lyg ta pati biliūniškoji laimės žiburio vizija pasikartotų. „Ir lyg apglob mane visai / palaima ir pilnybė neapsakoma!“ Palaima ir pilnybė (arba ramybė) – tais pat žodžiais ir J. Biliūnas perteikia žiburio atošvaitą žmonėse.

Šviesoje vėl pasirodo Mergaitė, girdimi kanklių garsai, vis šviesesni ir linksmesni. Tautvyda ėjo tikru keliu, siekė laisvas būti šventoje „bočių“ žemėje; rasdamas save, jis rado tėvynę ir susigrąžino meilę. Pasigirsta lyg M. Mažvydo tariaimi Mergaitės žodžiai:

*Štai imki šitą žiburį!
Laikyki jį kaip meilės vidurį!
Irgi klausykis mano ausimis!
Regėki aiškiai mano akimis!*

(M. Mažvydą ir Vydūną sieja ta pati Mažosios Lietuvos kultūrinė ir religinė tradicija.) Žiburys čia yra šviesybės simbolis. Prie jo renkasi žmonės, artėja misterijos pabaiga, skamba muzika, keičiasi šviesos, žmonės gieda. Tautvyda sako paskutinį monologą:

*Dabar teskamba amžinos aidijos!
Lai šviečia ir visi pasauliai!
Tegied, kas gal apreikšt gyvybę,
žmogaus, tautos, žmonijos giesmę!
Ji tepakyl liepsnodama dangun!
Irgi liepsnų sparnai tepakelia mane!
Aukoju meilei visiškai save!*

Pabrėžiama vydūniškoji triada: žmogus, tauta, žmonija. Ir kelias į tiesą, į išmintį – meilė. Tik meilei žmogus gali visiškai pasiaukoti. Meilė veda žmogų tiesiausiu keliu.

Vydūnas tikrai buvo

Perskaitėme vieną Vydūno kūrinį – „Probočių šešėlius“. Perskaitėme sustodami prie Vydūno idėjų, prie simbolių, pabrėždami vidinį mąstytojo minčių sąryšingumą, vientisumą. Pasaulis visada turi regimą paviršių arba tikrovę, kurioje žmonės atlieka tam tikrus veiksmus, vykdo susitarimus. Bet turi ir gelmę – nematomą, sunkiai įžvelgiamą. Joje yra ir žmogaus abejonės, kančios, viltys, mintys, svarstymai. Vydūnui yra įdomus tas nematomas, paviršiaus uždengtas pasaulis. Jis paslaptingas, pilnas užuominų, simbolių (*dideli, susipynę medžiai, medžio stuobrys, didelis kapas, sugriuvęs aukuras, žiburys*), spalvų ir garsų. Misterija, kuri neturi pradžios nei pabaigos. Vydūno veikėjai pasirodo šioje misterijoje kaip žmonės, kuriems užduota vienokia ar kitokia pareiga (Tautvydai – išvysti tėvynę, Duobkasiui – tėvynės gyvybę atkasti iš „probočių“ kapų, Mergaitei Daivai būti tėvynės dvasia), suteikta idėja. Jie turi tas pareigas vykdyti, susidurdami su kitokiomis idėjomis, kentėdami. Vydūno sukurti žmonės yra *idėjų* žmonės, jo dramos, kaip minėta, – *idėjų dramos*. Jų veiksmas ilgas (kartais per kelis amžius). Mąstytojas neskuba, jis kalba amžinybei. Kalba aukštu tonu, gražiai (nors ir stengiasi priešintis pompastikai), senoviniu tarsi sakraliniu stiliumi (dažnai eiliuotai, vartodamas senus, retus žodžius, jau išnykusias jų formas). Veiksmas *apeigiškas, rituališkas*.

Kaip sakytą, Vydūnas jautėsi esąs Mokytojas. Jis dirbo ir tiesioginį mokytojo darbą, bet Mokytojo misiją suvokė plačiau – kaip žmonių Išminties ugdymą. Išmintį mąstytojas siejo su žmoniškumu ir meile. Išminties žmogus siekia pats save kurdamas, šviesindamas, taurindamas. Jis įsiklauso į kitus, bet nepaklūsta prievartai. Per gyvenimą jį veda meilė. Kurdamas savo dramas kaip paslaptingus, misteriškus vaizdinius, rašytojas siekė parodyti, kad visa, kas yra reikšminga, pirmiausia vyksta atskirame žmoguje, kad tas vyksmas sudėtingas, pilnas paslapties ir nelengvai pajuntamo grožio. Šviesa kyla tik iš atskiros žmogaus. Iš jo šviesa pereina į kitus žmones, į tėvynę, į pasaulį. Jeigu žmogus yra mikrokosmas (o taip, lyg sekdamas antikos išminčiais, teigė ir Vydūnas), vadinasi, ir jo dvasios reiškiniai yra kosmiški – labai sudėtingi ir paslaptingi.

Vydūnas juto idėjos grožį. Graži idėja, siekianti meilės ir žmoniškumo, vedanti į pasiaukojimą, jo žmonės daro nežemiškai gražius. Jis neabejojo,

kad gražu ir prasminga aukotis dėl kitų, ypač dėl tautinės bendruomenės. Stiprėjant individualizmui, gilėjant konfliktui tarp vieno ir visų, gali atrodyti, kad Vydūno pozicija pernelyg archajiška, o jo žmonės negyvenimiški, kad tokių apskritai nebūna. Bet Vydūnas tikrai buvo.



Vydūnas – savitas lietuvių rašytojas ir filosofas, daugiausia rašęs apie Mažąją Lietuvą. Svarbiausia Vydūno idėja – žmogaus ir tautos ryšys. Pagrindinė tema – žmoniškumas. Grožinėje Vydūno kūryboje svarbiausios yra dramos. Joms būdingas filosofinių idėjų įprasminimas, simboliai, ritualai. Vydūnas – vienas iš humanistinės etikos kūrėjų.



Jonas Biliūnas
(1879–1907)

Pradėkime nuo testamentų...

Suskaičiuokime Jono Biliūno metus... Lietuvių literatūros klasikas, nesulaukęs nė trisdešimt metų. Palaužtas džiovos kaip ir V. Kudirka, P. Vaičaitis, P. Višinskis... Išliko nuotrauka: jauna, graži, skausmo sugniuždyta jo našlė Julija, suklupusi ant sniego prie atviro Jono Biliūno karsto svetimoje Zakopanėje 1907 metų gruodį... 1953 metais Jono Biliūno palaikai perkelti į Liūdiškių piliakalnį prie Anykščių. Toks buvo poetinis J. Biliūno testamentas, parašytas dveji metai prieš mirtį:

*Kad numirsiu, man' pakaskit
Ant Šventosios upės kranto:
Kad matytų kapas sodžių,
Kūdikėlis kur užaugau;*

*Kad girdėtų tų dainelę,
Motinėle ką dainavo,
Kai ant kelių mažą migdė
Ar lopšy mane lingavo.*

*Tu, Julyte, mano kapą
Žolynėliais apkaisysi,
Tarpu rožių ir lelijų
Man kryželi pastatysi.*

*Tos lelijos – tai paveikslas,
Kurį gyvas numylėjau,
Nors lakštingalės dainelių
Aš dainuoti nemokėjau.*

*Nieko kito aš nenoriu,
Tik lelijos kad žydėtų,
Kas pavasario rytelį
Kad lakštingala skambėtų...*

Iš šio poetinio testamento šviečia graži, nuskaidrėjusi kūrėjo dvasia, prisirišimas prie savo gimtinės, prie artimiausių žmonių. Įsiskaitę į J. Biliūno kūrinis, geriau suprasime ir šį liūdną ir šviesų eilėrašį.

Iš Aukštaitijos dvasios

Anykščių kraštas, davęs Lietuvai K. Sirvydą, A. Baranauską, K. Kairį, yra ir J. Biliūno gimtinė. Šventoji – jo upė, Šventosios kloniai – mylimosios erdvės.

Šventoji – ypatinga, aukštaičių upė: šiame krašte prasideda, čia ir baigiasi. Šventosios vardas byloja ypatingą požiūrį į ją nuo pat senųjų laikų. Šventoji – kilni, neliečiama, tarsi dievupė. Galima pripažinti, kad upė tai apsaugojo, apdraudė. Ir mūsų laikais Šventoji – viena pačių švariausių Lietuvos upių.

ČESLOVAS KUDABA

Šviesioji Aukštaitija, gaudūs, padūmavę jos toliai. „Padūmavę, parūkavę visi pakraščėliai...“, – visų žymiųjų aukštaičių mėgta daina. Žymiausios XX a. pradžios rašytojos moterys buvo iš Žemaitijos, jų raštuose nuolat girdėjome žemaitišką intonaciją, retus šios tarmės žodžius, jautėme Žemaitijos peizažą: tamsesnį, gūdesnį, žemesnį (eglių miškai, arti jūra, dažnesni lietūs). Vydūnas kalbėjo į mus Mažosios Lietuvos balsu. J. Biliūno kūryboje jaučiame Aukštaitiją: aukštesnį, giedresnį dangų, šviesesnį mišką (pušynus), kitokių žmonių būdą: lyriškesnį, minkštesnį, kalbesnį, atviresnį. Toks buvo J. Biliūnas, augęs senoviškoje aukštaičių šeimoje, mažiausias iš savo jau suaugusių brolių ir seserų, „pagrandukas“. Dėl silpnos sveikatos ir kaip jauniausiąjį, tėvai pasiryžo jį leisti į mokslus. Tikėjosi būsiant kunigu. Bet mokydamasis būsimasis rašytojas išgyveno tikėjimo krizę, pradėjo kitaip žiūrėti į gyvenimą, tad kunigo keliu negalėjo eiti. Tėvai jau buvo mirę, broliai atsisakė „bedievi“ brolių šelpiti. Vertėsi kaip išmanydamas pats. Skaudžiai jausdamas žmonių nelygybę, socialines skriaudas, ryžosi kovoti už teisingesnį gyvenimo sutvarkymą. Ne kartą dėl to nukentėjo, buvo išmestas iš Dorpato (dabar Tartu) universiteto. Tapo socialdemokratu, bet negalėjo paklusti kitų valiai, liko atskiras, kitoks, negalėjo neapkęsti kitaip mąstančio, kaip visada reikalauja partinis vieningumas. Susirgęs tolo nuo partinės veiklos, ja nusivylė. Norėjo studijuoti tik literatūrą, atsidėti tik kūrybai. Niekur taip gerai nesijautė, kaip bibliotekoje tarp knygų, tarp senų leidinių. „Nieko nenoriu žinoti be savo literatūros“, – rašė draugui iš Šveicarijos, iš Ciuricho. Silpstant sveikatai, vis daugiau domėjosi filosofija, skaitė klasiką, pirmuosius krikščionybės šaltinius. Paskutinėmis gyvenimo dienomis J. Biliūnas grįžo prie savo vaikystės tikėjimo. Išėjo iš gyvenimo skaudžiai gailėdamasis, kad taip mažai tepėjo padaryti. 1907 m. laiške iš Zakopanės rašė bičiuliui: „Niekam nieko nepavydėčiau, kad galėčiau dirbti, rašyti. Medžiagos turiu daug, net sapnuoju nuolat apie tat, bet jėgų neturiu, tik erzinuos ir kremtuos.“

Jono Biliūno gyvenimas labai intensyvus, kupinas vidinės kaitos. Jis jautėsi tęsias V. Kudirkos tradiciją. Savo literatūrinę veiklą pradėjo korespondencijomis, kuriose aprašydavo įvairias neteisybes, skaudžius atsitikimus iš varguolių gyvenimo, gindamas skriaudžiamus ir nelaimingus žmones: nuo darbo neradusio darbininko iki į kunigus eiti atsisakiusio gimnazisto. Vėliau kūryboje socialinę skriaudą, nelygybę keitė egzistencinės problemos: jaunystės ir senatvės kontrastas, kaltės ir atsakomybės santykis, žmogaus laimės trapumas, pasiaukojimo už kitus grožis ir prasmė.

*Tik vieno aš nesuprantu: kaip galima taip kategoriškai apie
žmogaus pažiūras spręsti, jo beveik nepažįstant <...>.*

IŠ J. BILIŪNO LAIŠKO AUGUSTINUI JANULAIČIUI 1903 M.

„Kriterijus visiems mano darbams – sąžinė“, – sakė J. Biliūnas apie save. Ir pridūrė: „... savo sąžine ir savo pažiūromis neprekiauju.“ Sunki liga gilino rašytojo vienišumą. Tik jo jauna žmona buvo ištikima slaugytoja ir bičiulė iki paskutinės gyvenimo dienos. „Liūdnos pasakos“, paskutinio J. Biliūno kūrinio, kai kurie puslapiai rašyti diktuojant, žmonos ranka. Šio kūrinio pradžia „Baltasai šešėlis“ yra ir pokalbis su vienintele moterimi, mylimiausia ir artimiausia. „Tau tik vienai nebijau savo širdies atidaryti, jos skausmų ir apsiavylių parodyti. Tu tik mane supranti, moki mano klaidas ir silpnumą atleisti.“ Didžiausias žmonių artimumas, kai dalijamasi ne džiaugsmu ir laime, o skausmu, silpnumu ir klaidomis. J. Biliūnas nuėjo ir šį kelią – nuo staigaus jausmo blyksnio, vienam antrą išvydus, iki didelės meilės ir artimumo, kylančio iš paskutinio pasidalijimo skausmu ir silpnumu. V. Kudirkos gyvenimas atrodo herojiškas. J. Biliūno – egzistenciškai sudėtingas, gilus ir trapus.

Vidinės kūrybos problemos

*Ir štai tomas jo laišku: neskirtų viešumai, paprastai rašytų paskubomis,
pirmo impulso pagautam, negalvojam, kad juos galėtų skaityti kas
kitas be adresato – draugo, bendražygio ar artimiausio bičiulio.
Kiekvienas žmogus turi savo silpnybės ar tvirtybės valandas, kiekvieno*

žmogaus vidiniame pasaulyje esti ne tik dosniai atveriamų, bet ir sandariai užsklęstų menų. Visuomenėje, pasiekusioje tam tikrą etinį lygį, nevalia brautis į tas uždarytąsias – kiekvienas turime teisę nusinėti su savimi dalį savęs – neatskleisto ir nepažinto, – ten ir džiaugsmas, ir kančios, ir silpnybės, ir didybės akimirkos...

MEILĖ LUKŠIENĖ. JONO BILIŪNO LAIŠKAI

Jono Biliūno kūrybos pradžia – 1900 metai. Jis parašo publicistinių straipsnių, eilėraščių, bando ir prozą. Štai apsakymo „Betėvis“ pradžia: „Neseniai mirė Raulas Murka... Bet skaitytojas gali paklausti, kas jis toks per vienas: ar ponas, ar kunigas, kad apie jį rašo? – Ne! Raulas buvo ne ponas ir ne kunigas, bet pavargėlis ubagas.“

Griežtas atsakymas: „Ne!“ Ir ryškus akcentas: pavargėlis ubagas. Ypatingas ne turėjimu (ponas, kunigas), o neturėjimu (pavargėlis ubagas). Rašytojo kūryboje išliks, nors ir neryškus, padalijimas (ponas – valstietis, baudžiauninkas, darbininkas), bet dėmesys bus sutelktas į neturintį arba ko nors esminio netekusį. Skriauda išorinė, o skausmas vidinis. Betėvis Raulas klausia savęs: „Kuo aš blogesnis už kitus? Ar mano kaltė, kad gimiau be tėvo? Ir kas čia blogo? Juk aš dykai duonos nevalgiau, už kiekvieną jos gabalėlį atiduodu kitiems kruviną savo triušą.“ Jaunas rašytojas iš karto apčiuopia savo svarbiausią temą – nuskriausto, nelaimingo, ko nors netekusio temą, bet suteikti jai gyvybę dar sunku. Bendrais sakiniais aprašomas visas betėvio gyvenimas, visos skriaudos, nelaimės – iki mirties ir skurdžių laidotuvių. Rašytojui gaila nelaimingo Raulo, bet jis kalba kaip agitatorius, publicistas, kaltinantis visuomenę ir darbdavį: „Į dirbtuvę Raulas nuėjo sveikas, tvirtas, 15 metų dirbo su kitais darbininkais, gėrė nuodingas dulkes ir... liko be sveikatos. Tuo tarpu darbdavys iš jo kruvino triūso ne vieną tūkstantį padėjo sau į kišenę ir pagaliau išmetė iš jo kaltės sužeistą žmogų pro duris.“

Tai nėra meninis tekstas. Jame tik tiesiogiai informuojama ir tiesiogiai smerkiama. Tekstas nereikalauja nei skaitytojo vaizduotės, nei jausmo. Kūrinyje pajungtas aiškiai tendencijai – parodyti, kokie neteisingi ir žiaurūs yra visuomenės ir socialinės santvarkos principai. Tad teisinga yra tik kova prieš juos. Taip J. Biliūnas perėjo prie „Pirmutinio streiko“, kuriame nupiešė

įspūdingą į kovą pakilusią, streikuojančių darbininkų vaizdą: „Eina jie ramiai, rimtai, iš palengvo: nesigirdėt nė juokavimų, nė dainų. Išblyškusios merginos, pasilenkę, pajuodavę seniai ir jauni vaikinai – visi aprūkę, paišini, tikrai ką darbą pametę, fabrikus palikę. Pavirš jų minios tai čia, tai ten matos nešamos sprogstančių medžių šakelės, plevėsuoja ant lazdu iškeltos raudonos skaros. Kaip plati upė plaukia iškilingai pirmyn ta galinga srovė žmonių, tik dabar pajutusių savo vargus, skriaudas, prispaudimą, plaukia ramiai, iš palengvo...“

Tendencija ta pati kaip ir „Betėvyje“, bet tekstas jau visai kitas – meninis. Jau įvykęs lūžis – rašytojas pajunta žodžio galią ir grožį. Galingos darbininkų minios jėgą jis sugeba perteikti ne tik tiesiogine pasakotojo reakcija („mano širdis ūmai sustoja plakus, kūnas nutirpsta...“), bet ir pasakojimo ritmu, banguojančiu, kylančiu. Idėjai ir nuotaikai ima paklusti kalba. Tai be galo svarbu. Jau buvo galima šia kryptimi toliau eiti. Bet J. Biliūnas ima abejoti dėl savo gyvenimo – ar moralu pasitraukti iš visuomeninės veiklos ir atsidėti kūrybai. Literatūros tyrinėtoja M. Lukšienė, labai įdėmiai ištyrinėjusi J. Biliūno gyvenimą ir kūrybą, šią abejonę suformulavo taip: „pirma, ar jis gali ir sugeba kurti taip, kad turėtų teisę imtis literatūros, antra, ar literatūrinė veikla yra lygiavertė publicistikai bei organizacinei veiklai visuomeninės naudos požiūriu.“ Rašytojas jautėsi įsipareigojęs visuomenei ir turįs dirbti, kas jai būtų naudingiausia. To meto Lietuvos sąlygomis literatūra ar net filologija kaip profesija atrodė nerealus dalykas. Bet J. Biliūnas ryžosi: „Jeigu tik priims, nuo Velykų mesiu savo prakeiktą komerciją ir stosių į universitetą, – tegu nors visi varnai karkia suskridę, – užsiimsiu literatūra ir jos istorija.“ Sąžinė nurimo, dilemą tarp pareigos padėti vargstantiems ir tarp literatūrinio pašaukimo motyvuojant taip: „Rodos, nėra kito mokslo, kuris taip arti stovėtų vargdienio dvasios, kaip literatūra...“ Dar pridūrė: „Tik viena literatūra ir įneša žmogui ramumą į širdį, šiek tiek jo skausmus nutildo; daila visados šlifuoja žmogų, – o taip visai blogai priseitų.“ Jis ima galvoti apie literatūros kaip meno kūrybos poveikį, apie estetinį arba grožio poveikį. J. Biliūno „daila“ ir yra menas. Jis pats jau ne kartą buvo patyręs tikro meno poveikį. Ne tik iš didžiųjų pasaulio rašytojų, bet ir iš lietuvių, iš Žemaitės kūrybos. Straipsnio „Žemaitės „Paveikslai“ pradžioje jis rašė: „Atmenu – tas buvo nelabai seniai – užėjęs pas savo gerą pažįstamą, radau

ant jo stalo Žemaitės „Paveikslus“ ir, atvertęs pirmą puslapį, pradėjau skaityti... Ten buvo aprašyta – gerai nebeatmenu, ar šienpjūtis ar rugpjūtis – taip reališkai ir tokia puikia prasta žmonių kalba, kad aš nustebau. <...> Tas netikėtai perskaitytas mažas paveikslėlis padarė ant manęs didį įspūdį.“

J. Biliūnas, skaitydamas Žemaitę, patiria nuostabą, tą didį stebuklą, įmanomą tik menui. Jis nustemba, kad galima rašyti taip tikroviškai (realiai) ir kad prasta (paprasta) žmonių kalba gali būti tokia puiki. Ir pats J. Biliūnas siekia būti tikroviškas, rašyti realistiškai. Ir pats labai rūpinasi savo kalba. Jam itin rūpi, kad visa, kas vaizduojama, neliktų tik paviršiuje, kad jaustųsi giluma, kurią, kaip jis manė, pasiekia ne fotografas, o rentgeno spinduliai. Vadinas, svarbu labiau skverbtis į žmogaus dvasią, jo vidinį pasaulį, jausmus. Reikia sukurti tokias situacijas, kuriose žmogaus jausmai, nuotaikos atsiskleistų. Pradėjęs savo kelią tiesioginės agitacijos, aiškos tendencijos kūriniais („Betėvis“, „Be darbo“, „Pirmutinis streikas“), rašytojas iš paviršiaus žengia žingsnį gelmės link. Taip, pasaulis pilnas skaudžių neteisybių, stipresnis spaudžia silpnesnį, silpnesnis griūna ir dažnai neatsikelia. Bet ir kovojantys už teisybę dažnai elgiasi negarbingai ir neteisingai. Kova išsekina kovojantį, sunaikina jo jausmus, gabumus. Vis dėlto J. Biliūnas tiki visuomenės pažanga, tiki galima žmogaus ir visuomenės harmonija. Pasirinkęs atviro laiško formą, jis taip rašo apie save ir savo pažiūras: „Negaliu pasigirti, kad į tą gyvenimą labai linksmai žiūrėčiau. Teisingiau bus pasakius, kad liūdnom akim į jį žiūriu. Tačiau ir aš daug ko nuo jo laukiu. Jeigu pats daug ko ir netikiu pamatyti, tai vis tikiu, kad ateityje žmonės bus daug geresni ir laimingesni, kaip dabar yra, – kad teisybė, dora ir laisvė galų gale paims viršų ir, jeigu ir nesutrupins savo priešams galvų (nes tikroji teisybė, dora ir laisvė neturėtų niekam galvų trupinti), tai vis tik pašalins juos iš pirmųjų gyvenimo eilių, atims valdžią iš jų rankų arba pavers juos savo šalininkais.“

Teisybė, dora ir laisvė sudaro didžiųjų J. Biliūno vertybių trejybę.

Kad ir kaip būtum užsiėmęs visuomenės reikalais, politika arba kaip toli tave nuvestų filosofija, turi gyventi įsižiūrėdamas ir į savo gyvenimo kiekvieną akimirką, neprarasdamas gyvenimo pojūčio. Turi matyti grožį, sugebėti juo džiaugtis, net jeigu tavo jėgos eina mažyn ir menkyn. Štai ligotas žmogus, grumdamasis su savo negale, kopia į aukštą kalną ir pasiekia viršūnę: „O kaipgi neapsakomai buvo gražu! Čia pat po mano kojų gulėjo balta debesų jūra. Buvo

tokia romi, kad tik geriau prisžiūrėjęs galėjau pastebėti, kaip jos apvalios tarsi kamuoliai bangos iš palengvo ritosi ant viena kitos ir kilo aukštyn; jos, saulės šviečiamos, buvo taip skaisčios ir malonios, kaip minkščiausias baltas pūkas. Žiūrėjau ir negalėjau atsižiūrėti“ („Ant Uetlibergo giedra!“).

Ta pati nuostaba, jau patirta iš meno, atsiveria gamtos pasaulyje, didžiojoje grožio alegorijoje. Ji atsiveria ne tik Alpėse, bet pirmiausia gimtinėje, toje ypatingoje vietoje, kur žmogų su visa aplinka (su medžiais ir daiktais, dangum ir žeme) jungia prigimtas artimumas. Labai sunku tą artimumą parodyti. Pasakyti, kad J. Biliūnas mylėjo savo tėviškę, yra per menka. Kuris rašytojas jos nemyli? J. Biliūno gimtinės jausmas tiesiogiai išsakytas eilėraštyje „Kūdikystės aidas“:

*Kaip brangūs man tie kloniai numylėti,
Šventoji upė ir aplink miškai,
Ant kranto sodžius, stovintis aukštai,
Kur mano metai pralėkė saulėti.*

Rašytojas jautė ypatingą Lietuvos gamtos *ramumą* ir *romumą*. Jau ne gamtą, o jos nuotaiką, veikiančią žmogų. Štai „Žvaigždės“ pradžia: „Romiai stovėjo apsvaigęs miškas: nei ošimo, nei paukščių giedojimo. <...> Tik toli, Šventosios pakraščiuose, rėkavo žąsys, raudėjo piemenų rageliai. Buvo taip romu, tokia giedra, kad rodėsi – pati saulė žeme ridinėjo.“ Romu – iš čia šventosios lietuvių Romuvos. „Ubago“ pradžia: „Visur graži prigimtis, bet savajame krašte jinai maloni, brangi, gaudina širdį. Dabar suprantu, kodėl kareivis, savajan sodžiuon pargrižęs, su ašaromis puola ant kelių žemės bučiuotų. Graudu buvo ir man, nors ne kareiviu pargrižau tėvynėn.“ Gyvendamas toli nuo Lietuvos (studijavo, gydėsi), J. Biliūnas juto jos ilgesį ir sugrįžimo gaudulį. Ilgesys, liūdesys, romumas, gaudumas sudarė biliūniškąją žmogiškojo grožio sampratą. Gražu gražiai liūdėti – viskas praeina, sunyksta, bet amžinai lieka tavo Šventoji, amžinai per dangų keliauja Saulė, amžinas žmogaus sielos nerimas, liūdnumas, amžinas grožio ir prasmės ieškojimas, amžinas, teisybės, doros, laisvės ilgesys. J. Biliūnas žiūrėjo į pasaulį liūdnom akim, liūdnam šypsodamasis. Bet jo liūdnumas nėra desperatiškas, o giedras, ramus ir skaidrus. Daug suprantančio, giliai jaučiančio žmogaus liūdesys.

*Nežinau, kada susiruošiva keliauti krioklio ir Keturių
Kantonų ežero pažiūrėtų: gal tada, kad praturtėsiva nors
kiek. <...> Neatsimenu, ar tau seniau apie tą rašiau: žada
Ragana (Šatrijos Ragana) Zūrichan atvažiuoti <...>.*

IŠ J. BILIŪNO LAIŠKO JURGIUI ŠAULIUI 1905 M.

Susitikimai

Žmogaus gyvenime daug lemia akimirkos, kai lemtingai susitinkama su kažkuo, ko anksčiau nebuvo ar buvo nepastebėta. Tai gali būti išoriškai labai įspūdingas dalykas: dieną pasirodžiusi žvaigždė, „apskrita, graži, kaip mažas aukso obuolys“ („Žvaigždė“). Ji pakeičia piktą prievaidą: „Toks geras buvo, kokio nei pirma, nei paskui niekados nemačiau“. Ir taip įstringa jaunam baudžiauninkui, sužadina jo smalsumą ir stebėjimąsi Dievo galybe ir neapsakomomis prigimties grožybėmis. Netikėtas, skaudus susidūrimas gali niekais paversti visą žmogaus gyvenimą (apsakyme „Svečiai“ iš karo grįžęs kareivis randa savo žmoną su svetimu ir jau negali nieko besitikėti). Bet savičiausi yra tie J. Biliūno žmonių patiriami susitikimai, kurie yra nežymūs, beveik nepastebimi, o labai reikšmingi. Štai trumputis apsakymas „Tikėjimas“, tik truputį daugiau kaip puslapis. Tokių trumpų prozos kūrinių iki J. Biliūno iš lietuvių rašytojų niekas nebuvo sukūręs. Perskaitykime šį trumpą apsakymą taip, kad į mus kalbėtų pats tekstas, jo pastraipos, sakiniai, žodžiai, taškai ir daugtaškiai. Iš karto pagalvojame apie pavadinimą: „**Tikėjimas**“. Tikėjimas yra vienas žmoniškumo branduolių. Tikėti galima Dievu, galima ir žmogumi, menu, meile, idėja. Tikintis žmogus yra tvirtesnis, patikliau jaučiasi pasaulyje, jo tikėjimas yra kelias, kuriuo jis pats eina ir į kurį kviečia kitus.

Apsakymo pradžioje matome, kad veiksmo vieta yra Šveicarijos miestas Ciurichas, jo pakraštys, kylantis kalnų link. Laikas – pavasaris („gieda be perstogės sodneliuose pavasario paukščiai“), o svarbiausia – šventadienio rytas, kai iš apačios „pradeda plaukti aukštyn iškilmingas varpų skambėjimas“. Šventadienio ryto gražumas ir ramumas atsiliepia pasakotojo nuotaikai – „taip gera darosi, taip lengva alsuoti“. Pasakotojas – rašantis, kuriantis žmogus: „pasidėjęs sąsiuvinį, rašau...“ Jis yra svetimas šioje aplinkoje, nors ji guodžia

ir ramina. Jo mintys skrenda į tolimą tėvynę. „Kas dabar tenai dedasi? Kokie nauji vargai slegia žmones, ar kas gaivina jų viltis?...“ Iš šių nebylių klausimų suvokiame, kad žmogus, šventadienio rytą atsisėdęs prie sąsiuvinio, galvoja apie savo tėvynę, apie žmonių viltis, kurias reikia gaivinti kaip ir bet kurį tikėjimą. Kūryba jam ir yra tas tikėjimas, kuris žmogų sujungia su žmogumi, vieną atveria kitam. Iš galvojimo apie tėvynę kylančios mintys brangios, pasakotojui gera ir lengva, lyg skambant varpams ir giedant pavasario paukščiams jį gaubtų tikėjimo palaima.

Ramybės linija staiga nutrūksta. Pasirodo mergaitė. Ji prisiartina nedrąsiai, maloniai prašo paskaityti kažkokį popierių. Į jos švelnumą, nedrąsumą pasakotojas reaguoja šiurkščiai, jis gina šventadienio susikaupimą, ramybę, gal mano, kad jam siūloma kokia reklama. Bet mergaitė jau maldaudama prašo perskaityti. Pasakotojas pajunta, kad, atmesdamas tą popierių, mergaitę neapsakomai giliai užgauna. Jis nenori to daryti, ima popierių, mato, kad mergaitės veidą „apsiaučia džiaugsmo ir vilties spinduliai“. Taip iš vidaus šviečia tik labai tikintys žmonės. Ir tikintys, kad į savo tikėjimo kelią gali atvesti ir kitus. Taip, tai laiškas „abejojantiems tikėjimu, paklydusiems ir bedieviams“. Laiško autorius žada „prirodyti“ „Dievo būtybę, jeigu jis to nepripažintų...“ Laiškas ilgas – du puslapiai įrodymų, išvedžiojimų... Lakoniška, J. Biliūnui būdinga išvada: „Supratau: toji mergaitė ir mane prie paklydusių priskaitė...“ Bet jis nesijaučia paklydęs ar nuklydęs. Juk ką tik jį be jokių įrodymų, be jokių išvedžiojimų gaubė šventadienio ramybė, tvaskantis ežeras, aukštyn kylantis iškilmingas varpų skambėjimas, tolimosios tėvynės paveikslai. Ar tai nebuvo ir tikėjimo malonė? Kokios pasakotojo reakcijos būtų galima laukti? Abejingo rankos mosto – juk kaip primityvu bandyti Dievą įrodyti ar „prirodyti“. Bet mergaitė, nuoširdi tikinčioji, nedrąsiai bandanti padėti kitam, nušvintanti džiaugsmu, kad galbūt jai pasisekė. Jai, tokiai nedrąsiai, nėra lengva prakalbinti nepažįstamąjį, o ji ryžtasi, ryžtasi būtent kito labui. J. Biliūno žmogus negali neatsiliepti į kito nuoširdumą: „Užaina noras ją nuraminti, pasiteisinti arba taip ką nors pasakyti, bet atsigręžęs jos jau neberandu.“ Trys galimo pokalbio frazės: nuraminti, pasiteisinti („Teisybė, aš ir esmu ne bedievis“, – taip lyg teisinosi, lyg aiškinosi J. Biliūnas laiške sužadėtinei Julijai) arba taip ką nors pasakyti. Tas paskutinis noras – arba taip ką nors pasakyti – yra bene svarbiausias: negalvokime apie vienas kitą blogai.

Ir paskutinis sakiny: „Įsidedu laišką kišenėn ir nuliūdęs einu namo...“ Tas laiškas pasakotojui aiškiai nepatiko, perskaitė jį su ironija, nes jis pats neskirsto žmonių į tikinčius, paklydusius ir bedievius. Tikėjimas – ne Dievo įrodymas, o malonė. Kas gali pasakyti, kas yra tikėjimas? Bet iš ironiškų daugtaškių aišku, kas pasakotojui nėra tikėjimas: „prirodymai“, prilyginimai, išvedžiojimai. Kodėl tat pasakotojas tą laišką įsideda kišenėn? Todėl, kad gavo jį iš mergaitės, maldaujančios, tikinčios. Antroji sakinio dalis: „... ir nuliūdęs einu namo...“ Iš kur tas liūdesys? Kad išsisklaidė ramybė, kai buvo gera ir lengva, kai tikėjimo malonė kaip varpų gausmas globė ir jį. Kad mergaitė nesuprato jo, palaikė paklydusiu, o galbūt ir dėl to, kad atsakė jai šiurkščiu balsu, kad nespėjo į ją atsigręžti, nuraminti, pasiteisinti.

Prisiminkime Evangelijos pagal Morkų skirsnį „Jericho neregys“. Aklasis elgeta prašo Jėzaus pagalbos. „Ko nori, kad tau padaryčiau?“ Neregys atsakė: „Rabuni, kad praregėčiau!“ Neregys kreipiasi į Jėzų kaip į Mokytoją – aramėjiškai „Rabuni...“ Kodėl? Ką turi bendra Mokytojas su laukiamu regėjimo sugrąžinimu? Galbūt ir praregėjimas čia turi kitą prasmę – tikro kelio pamatymą, suradimą. Juk kelias šiame Biblijos epizode yra labai svarbus. Jėzus su mokiniiais ir minia eina keliu, o elgeta sėdi prie kelio. Į elgetos prašymą, kad praregėtų, Jėzus atsako netiesiogiai: „Eik, tavo tikėjimas išgelbėjo tave.“ „Jis tuoj pat praregėjo ir nusekė paskui Jėzų keliu.“ Kas yra tas tikėjimas, kuris išgelbėjo neregį? Kas galėtų apibrėžti galutinę jo prasmę? Pats tikėjimas ir yra prasmė, kiekvienam kita, niekada ne galutinė. Ir J. Biliūno trumpas, bet labai iškalbus apsakymas „Tikėjimas“ gali būti perskaitytas amžinųjų žmogaus dvasios klausimų kontekste.

Jis ir ji

Taip pavadintas trumputis J. Biliūno apsakymas apie didžiausią gyvenimo stebuklą – jos ir jo susitikimą. Gyvena du žmonės ir net nežino, kad „abu kartu gyvena pasaulyje“. Jie susitinka ir iš karto atpažįsta vienas kitą: „jiedviem rodėsi, kad jie seniai pasižįsta, kad jie jau yra vienas kitą matę.“ Jiedu kalba kartu, kartu išreikšdami savo jausmus, savo gyvenimo supratimą: „Nors *mudu nieko neturiva*, nors *jokių turtų nesava susidėję*, – kalbėjo jiedu

tarp savęs, – vienok *eikiva kartu* gyvenimo dar nepramintais takais, *sėkiva, ką turiva, dirbkiva, ką galiva*, ir *tikėkivos vaisių*, kuriais *galėtuva džiaugtis ir nusiraminti, remkiva vienas antrą, būkiva santaikoje*, o meilė palaimins mūsų gyvenimą, palengvins jo vargų našą.“ Tai yra nuostabus tekstas. Kalbos požiūriu – tai pats gražiausias lietuvių literatūroje dabar jau beveik visai išnykusios veiksmažodžių dviskaitos (vienaskaita, dviskaita ir daugiskaita) vartojimo atvejis. Dviskaita yra nepaprasto lietuvių kalbos subtilumo ženklas, tarsi skirtas jai ir jam, tam ypatingam žmonių buvimui dviese, prasidedančiam artimumo pojūčiu, meile ir pereinančiam į šeimą. Dviejų išskirtinumas ir kitaip pabrėžiamas: *mudu, jiedu, kartu, vienas antrą*. Išdėstomos teisingo gyvenimo atramos (jos artimos Biblijos žodžiams): *sėkiva, dirbkiva ir tikėkivos vaisių, būkiva santaikoje*. Meilė ne tai, iš ko jauni žmonės norėtų be vargo visą gyvenimą gyventi. Meilė – tai, kas gyvenimo vargų našą palaimina. Ne palengvina, ne įprasmina, o palaimina. Tai sakralinis žodis. Tarp svarbiausiųjų, giliųjų J. Biliūno žodžių *palaiminimas* yra greta *tikėjimo*.

Jis ir ji „Liūdnoje pasakoje“

Apsiginklavę daugiausia medžiokliniais šautuvais, dalgiais ir kitais menkais ginklais, sukilėliai rinkosi giriose. Jiems vadovavo karininkai, bajorai ir keli kunigai (garsiausias iš jų buvo kunigas A. Mackevičius).

ADOLFAS ŠAPOKA

„Liūdna pasaka“ – iš esmės paskutinis, didžiausias ir gražiausias J. Biliūno kūrinys. Jis pradedamas lyrine įžanga „Baltasai šešėlis“, kurioje kreipiamasi į mylimą moterį, grįžtama į jaunąsias dienas, gailimasi, kad ji ir jis anksčiau nepažinojo vienas kito. „Bet tu buvai toli nuo manęs, toli, ir aš net nežinojau, kad tu gyveni pasaulyje...“

Taip, nežinojau... Bet jaučiau...“, – J. Biliūnas jausmui suteikia pirmenybę, o jo jausmas yra kilęs iš išminties, iš noro suprasti. Supratimas nėra žinojimas arba ne tik žinojimas. Įžangos moteris yra vizija, baltasis jaunystės šešėlis, ir kartu realybė – pati artimiausia, galinti suprasti ir atleisti. Būtent moters tema sujungia lyrinę įžangą su visa apysaka. Tikrojoje apysakos pradžioje

pasirodo jau pažįstamas J. Biliūno pasakotojas, ligotas, jautrus žmogus, paskutinėmis dvasios galiomis išžiūrintis į gyvenimo grožį, į žmones, besistengiantis juos suprasti. Iš gražių, šviesių vasarotojų išsiskiria sena, aukšta moteriškė. Pasakotojas pirma išgirsta jos balsą ir supranta, kad „taip dejuoti galėjo tik žmogus senas, labai senas ir labai nelaimingas.“ Vėl jausmo pabrėžimas – „galima tik jausti“. J. Biliūno pasakotojas visada užima pastovią vietą (stovi, sėdi, guli, žiūri); tas, su kuriuo jam lemta susitikti, ateina, yra pamatomas. Pasakotojas reaguoja į susitikimą: taip prasideda kūrinio veiksmas. Pasakotojas yra suinteresuotas, įdėmus: „žiūrėjau ir laukiau...“ Nuo jo ir priklauso pasakojimo intensyvumas. Kelios pasakotojo reakcijos: *žiūrėjau, laukiau, nosisukau, sudrebėjau, atsigręžiau*. „Pamačiau tas jos akis. Ne, tai ne akys. Tai buvo du taškai, klaiūs, be gyvybės. Tokį įspūdį, kaip tos jos akys, gali žmogui padaryti tik užgesusios žvaigždės, iš arti matomos.“ Rašytojas dažnai pabrėžia akis. Juozapotos paveiksle akių įspūdis keičiasi – nuo gražių laimės žvaigždžių iki užgesusių žvaigždžių. Pasigirsta lemtingas klausimas: „Ar nežinai, tamsta, kur mano Petriukas?“ Mano... Iš užgesusios sąmonės, iš būties tamsos vienas šviesus spindulys, vienas prasmingas klausimas – kur mano žmogus, kur mano vienintelis? Kas atsitiko su šia moterimi, su šiuo klaikiu „memento mori“? Sunkiai suprantama gyvenimo knyga:

„Šį tą supratau...“ Taip pradedama jau ne apysaka, o pati „Liūdna pasaka“, būtent pasaka: „Buvo tai 1863-ais metais.

Viename sodžiuje gyveno neturtėlis žmogus, vardu Petras Banys, su savo moterim Juozapota.“

Prisiminkime dažniausias lietuvių pasakų pradžias: „Buvo diedas su boba...“; „Gyveno du žmonės...“; „Buvo tėvas ir motina...“, „Gyveno senelis ir senelė...“; „Gyveno karalius ir karalienė...“ Gyvenimas visada prasideda iš dviejų: nesvarbu, ar tai būtų karalius ir karalienė, ar neturtėlis ir neturtėlė. „Liūdnos pasakos“ pradžia ypatinga. Pirmasis sakiny s išk elia lietuviams svarbią ir skaudžią datą – 1863-uosius metus. Sakinys labai lakoniškas, lyg formulė arba nuoroda. Lietuviui aišku, kad 1863 metų sukilimas buvo didelių vilčių ir didelių kančių laikas. Sukurys, įsukęs ir sunaikinęs daugelio jaunų, mylinčių ir mylimų, likimus. Antrasis sakiny s jau ne nuoroda, o išsami informacija: koks, kur, kas, kaip. Kalbėjimas prakilnus: pasakoma vardas, pavardė, priduriama:

„su savo moterim Juozapota“. Grįždami į kūrinio pradžią, suprantame, kad Juozapotos „mano Petriukas“ yra užgesusioje sąmonėje išlikusi dviejų žmonių artimumo nuotrūpa. Laisvas, meile pagrįstas ryšys: mano vyras, mano moteris. Petras išeina į sukilimą: mylintys ir mylimi yra labiausiai pasiryžę aukotis, jie labiausiai trokšta teisybės, šviesos, gražesnio gyvenimo: „Vyras klausės tų savo *moters svajojimų* ir pats tais svajojimais ėmė tikėti. Jam pradėjo regėtis, kad jisai nebe neturtėlis pono vergas, bet jau laisvas ūkininkas, turintis pakaktinai nuosavos žemės, turintis paaugusius vaikus ir ramiai sau *su jais ir su savo moterim* gyvenantis“.

Tai ir yra pamatinė žemė dirbančio lietuvio laisvė. Sava žemė, sava moteris, savi vaikai. Ramiai dirbti ir ramiai gyventi. Tik tokiomis sąlygomis jis gali galvoti apie kitus dalykus, dėl jų rūpintis ir kovoti. Ir Petrui Baniui žodžiai *laisvė* ir *lygybė* buvo suprantami ir brangūs. Petras tampa savanoriu, išeina pas sukilėlius. Juozapota sapnuoja baugų sapną. Šviesą ir ramybę sapne pakeitė tamsi bedugnė. Pasąmonė aplenkė gyvenimą. Skaitytojas tarsis perspėjamas. Baugios vargšės moters nuojautos vis stiprėja, kol ji išgirsta pasąmonės balsą: „Bėk, išgelbėk savo vyrą!“ Tai „Liūdnos pasakos“ aukščiausios įtampos taškas, arba kulminacija. Juozapota jaučia nerimą ir baimę. „Ko jinai bijojo, pati gerai nesuprato: ar savų žmonių, ar kazokų, ar kažin ko kito, klaikaus ir nežinomo“. Kažkas, klaikus ir nežinomas, jau užvaldo Juozapotą, ji visa persimaino. „Tat jau nebebuvo toji graži moteris, kurios akys kaip žvaigždės nuvargusį vyrą neseniai dar ramino. Akys aptemo, veidas pajuodavo“. Ir mieste, dar nepamačiusi kartuvių, ji jau ištaria lemtingą savo klausimą: „Ar nežinai, tamsta, kur mano Petriukas?“. Širdis pasako žmogui tai, ko dar nežino protas. J. Biliūnas pirmasis lietuvių literatūroje žengia žingsnį į šią žmogaus nežinomybę, į jo dvasios vingius. Kas vyksta žmoguje, kai jis kenčia, kai jis nuskriaudžia silpnesnį arba pats yra skriaudžiamas žmonių ar aklo likimo? „Pagijo kūnas, bet ne dvasia“, – taip sako J. Biliūnas apie Juozapotą, ilgai sirgusią, pagimdžiusią negyvą kūdikį, kankintą kalėjime, išvartą iš savo kampo... Viena ji negalėjo išlikti, nes visas gyvenimas buvo susijęs su mylimu žmogumi. Jos dvasia negalėjo išlaikyti. Rašytojas itin atidžiai seka Juozapotos dvasios kelią į nebūtį. Kartojamas klausimas apie Petriuką (mažybinė vardo forma sutapdina vyrą ir negyvą kūdikį, kurį mylinti moteris dvasios gilumoje visada regi kaip vyro atvaizdą) yra jos dvasią užgulusios tamsos motyvacija. Pabaiga:

„Ar suprato pati tą savo klausimą? Ar atminė dar savo Petriuką? Ar tikėjosi nors numirus jį pamatyti?..

Vienas Dievas težino...“

Girdime, kokia ši, paskutinė, frazė artima pradžiai: „Buvo tai 1863-ais metais“. Čia – taškas. Taškas po aiškaus, apibrėžto istorinio fakto. Ir daugtaškis kūrinio pabaigoje – po dviejų žmonių likimo istorijos, nesibaigiančios, pereinančios į didžiąją nežinomybę, į kitų žmonių gyvenimus:

„Ėjo klaiki ir nelaiminga, skarmalais savo išdžiūvusį kūną priden-gusi; ėjo dejuodama, lazdele pasiramsčiuodama, sunkią sunkią metų naštą vilkdama. Visiems nešė nusiminimą ir nesuprantamą širdies neramumą...“

Žmonės nėra atskiri, jie susiję vieni su kitais. Skausmas, nelaimė, kančia visiems neša nusiminimą, kelia nesuprantamą širdies nerimą. Žmogus nežino, iš kur tas nerimas, jis stengiasi suvokti, klausia savęs ir kitų, ieško atsakymo knygose, žmonių išmintyje ir savo paties gyvenime. Suprasti sudėtinguosius žmogaus klausimus pirmiausia siekia rašytojai. J. Biliūnas pirmasis iš lietuvių rašytojų taip atkakliai klausinėja žmogaus prigimtį. Jis kuria situa-cijas, kuriomis žmogaus dvasia tarsi prasiveria, prabyla akys, rankos, balsai, judesiai. Žemaitė aprašo tai, kas žmoguje pastovu, beveik nekinta (Vingių Jono išvaizda, Topylio kalba). J. Biliūnas itin atidus *kintančiam, besikeičian-čiam* žmogaus dvasios vaizdui. Tai ypač akivaizdu, kai rašytojas kalba apie nuskriaustus, nelaimingus.

Skriauda ir kaltė

Viename savo straipsnyje Jonas Biliūnas taip rašė: „Taigi, jeigu norime būti tikrais dailos rašytojais, patys turėkime jautrias širdis ir mokėkime giliau pažiūrėti į širdis žmonių, kuriuos norime aprašyti.“ Turėk jautrią širdį ir žvelk į kito žmogaus širdį – tai iš tiesų J. Biliūno, kaip rašytojo, mora-linė programa. Jo paties širdies jautrumas ir aktyvus moralumas suteik-tas pasakotojui, turinčiam ir biografinių rašytojo bruožų. Pasakotojas

nesislepia, jis kalba ir apie save (sergantis, sunku alsuoti, gera tėviškėje iš toli sugrįžus, ramu šventadienio rytą); jis tarsi kviečia būti atvirą ir savo pašnekovą, aprašomų įvykių dalyvį. Pasakojama pirmuoju asmeniu, tarsi liudijant, tarsi patikinant to, kas vyksta, tikrumą. Tai lyrinis pasakojimas, suinteresuotas pasakojimas. Suinteresuotumas itin jaučiamas, kai kalbama apie neteisybę, skriaudą, kaltę. Ryškiausias šios temos J. Biliūno kūrinys – apsakymas „**Ubagas**“. XX a. pradžios literatūroje gana daug varganų, ligotų, bedarbių žmonių, gyvenančių iš išmaldos. Tipiška elgetėlė pasirodo J. Biliūno „Liūdnoje pasakoje“. Ji svarbi tik kaip elgetėlė, einanti per žmones, nešiojanti žinias ir apkalbas. Elgetėlė tokia kaip ir kitos. Apsakyme rašytojo dėmesys sutelktas į kitokį, ne tokį kaip kiti ubagą. Petras Sabaliūnas elgetauja ne dėl kokios įprastos nedalios (gaisro, ligos), o dėl to, kad jį iš prižiūrėtų, turtingų namų išvaro sūnus. Pirmuosius tokio kitokio ubago žingsnius ir stebi rašytojas. „Senelis drebančiom rankom atidarė vartelius ir įėjo kieman. Buvo tai ubagas. Teisybė, neturėjo jisai didelį lazdų geležiniais galais, su ilgais botagais, nebuvo toksai drąsus, kaip dažnai esti drąsūs mūsų ubagai. Bet tai buvo ubagas, nes nešės pasikabinęs per pečius krepšį, teisybė, visai dar dyką.“

Žmogus apibūdinamas ne pagal panašumus į kitus, o pagal skirtumus: neturėjo didelių lazdų, nebuvo toks drąsus kaip kiti. Ir poteries kalbėjo kitaip. Ne kaip ubagas, o „kaip kalba žmogus nelaimingas – tyliai, lūpom drebančiom...“ Žmogų ištikusi nelaimė yra perėmusi jį visą – elgesį, judesius, balsą. Nelaimė yra didesnė už jį patį. Slegia ne tiek tiesioginės tos nelaimės pasekmės (jis jau senas, nedaug jam bereiksis), kiek *moralinė skriauda*. Ši skriauda išjudina žmoniškumo pagrindus, nyksta sandora, baigia nykti ir bitės, nes „kur namuose vaidai, ten bitėms ne vieta“. Rašytojas neparodo beširdžio sūnaus (Lazdynų Pelėda ar G. Petkevičaitė-Bitė jį, be abejonės, išsamiai aprašytų ir pasmerktų), nesigilina į konfliktą, neaprašo namų vaidų, dėmesio vertas jam yra tik skriaudos atgarsis žmoguje. Ne tik ją tiesiogiai patyrusiame, bet ir apie ją girdinčiame, galvojančiame. Ir apsakymo pasakotojas jaučiasi kaltas: „jaučiau, kad dalį amžinos vaikų kaltės ir aš savyje nešioju“. Jis prašo atleidimo: „Atleisk man tamsta, kad niekuo negaliu tamstai padėti, – kalbėjau visas išraudęs, duodamas seneliui duonos riekę“. J. Biliūnui skriauda pirmiausia yra

moralinė nuoskauda, tokią skriaudą žmogus nešiojasi širdyje, jos negalima išmatuoti materialiais dalykais. Tad ir kaltė nebūtinai yra aiškus nusikaltimas, už kurį galima bausti. Kaltė yra ir moralinis nusizengimas. Savo kaltės suvokimas – būtina žmogaus dorėjimo sąlyga. Kentėti už kitų kaltes yra aukščiausia žmogaus dorumo pakopa, mažai kam tepasiekama.

J. Biliūnas lietuvių literatūroje atveria filosofinius žmogaus būties klausimus: kas yra skriauda, kas yra kaltė ir jos suvokimas, kas yra moralinė atsakomybė? Kodėl neteisiamas (iš tiesų nekaltas, nes užmušė arklia-vagį gindamas save ir savo turtą) žmogus jaučiasi nusikaltęs savo sąžinei („Vagis“)? Ką padarai bloga kitam, pirmiausiai sau padarai. Rašytojo kūryba yra dialogiška: žmonės ne tik bendrauja, bet ir nuolat kreipiasi vienas į kitą, siekia vienas kitą suprasti. Apsakyme „Ubago“ tai ypač gerai matyti. Pradžioje pasakotojas seka kiekvieną ubago judesį, o pabaigoje Petras Sabaliūnas (ubago padėtis lyg užmiršta) stengiasi ligonį užjausti ir paguosti. Lieka tik žmonės.

Kito supratimas J. Biliūno kūryboje išplėstas. K i t a s yra ne tik žmogus, kitas yra ir kiekvienas, kuris yra gyvas, jaučia alkį, skausmą, kenčia. Kuo menkesnis, kuo bejėgiškesnis yra tas, prieš kurį pakeli ranką ar jos neištiesi, tuo didesnis tavo moralinis nusikaltimas. Bejėgis yra mažas, senas, apleistas. Prisimename Joniuką („Joniukas“). Jis – mažas, menkas našlaitis, jo mažą širdelę stipriai jaučia gyvenimo neteisybę, sunkią nelaimę. „Ubago“ Petras Sabaliūnas – senas, bejėgis. Jis turėtų sulaukti paguodos, pagalbos, o atsi-tinka priešingai. Tas pat ir gamtos pasaulyje. Kiekvienas gyvas kenčia alkį, jaučia skausmą. Štai trumpas apsakymas „**Kliudžiau**“. Atkreipkime dėmesį, koks konkretus ir lakoniškas yra pavadinimas; tarmiškas, aukštaitiškas. Pabrėžiamas lemtingas pataikymo veiksmas, skaudžiai sugrįžęs į vaiko širdį. Pradžia labai paprasta: „Tat buvo nedidelė balta katytė“. Toliau pabrėžiama tai, kas rodo gyvūnėlio menkumą, bejėgiškumą: „Jos menkas suliesėjęs kūnelis visas drebėjo nuo šalčio ir baimės; jos plaukai, nuo lietaus sušlapę ir purvais apskretę, visi kabėjo sustirę ir pasišiaušę. Radau aš ją lauke, patvory pritūpusią, susirietusią, nelaimingą.“

Gyvūnelis apibūdinamas kaip ir žmogus – nelaiminga. Kaip ir kituose rašytojo apsakymuose, taip ir čia įvyksta susitikimas: aš ją randu, jinai mane pamato. „Mane pamačiusi, ji taip gailestingu balsu sumiaukė ir pažiūrėjo

akimis, kuriose švietė ir baimė, ir viltis.“ Gyvūnėlis laukia iš berniūkščio pagalbos. Berniūkštis, „medėjas“, yra daug už ją stipresnis. Jis net apsidžiaugia – kaip grobį pamatęs medžiotojas. Jo patirtis dar per maža, kad galėtų suprasti nelaimingą. Todėl už medžiotoju pasijutusias, savo drąsą parodyti norinčio berniūkščio pečių tarsi stovi suaugęs žmogus ir bando jo ranką sulaikyti, skatindamas įsižiūrėti, spėliodamas, kas galėjo tą nelaimingą gyvūnėlį ištikti: „Gal ją atėmė nuo jos motinos žmonės, gal jie pirma norėjo ją įdėti maišiukan ir, nunešę į upę, įmesti vandenin, bet paskui atnešė laukan, pametė patvorin, kad ji neberastų namų ir nudvėstų badu: pas žmones jau nebebuvo jai vietos, gal jau nebe pirmą dieną ji čia išalkusi ir sušalusi tupi...“

Netekti motinos, artimųjų, namų, nebeturėti vietos pasaulyje – štai visa, kas gali blogiausia ištikti kiekvieną gyvą būtybę. Taip pat ir „medžiotoją“. Bet berniūkščio strėlė jau įtempta. „Kliudžiau.“ Tik taškas, ne pergalės šauktukas. Toliau seka antras vaiko susitikimas. Dabar jau ne su nelaime, o su mirtim, paties prišaukta. Mirtis sukrečia, mirtis nudreskia netikros drąsos drabužius. „Širdyje jaučiau skausmą ir sunkumą: tarsi didelė našta slėgė krūtinę.“ Taip žmoguje pradeda kauptis jo skaudžioji patirtis, padedanti suprasti kitus. Paskutinė pastraipa: „Tat buvo vienatinis mano gyvenime šūvis. Bet laimingas: aš jį ir ligi šiolei dar tebenešioju savo krūtinėje...“ Iš jos suvokiame pasakojimo ypatingumą. Tai atsiminimas, grįžimas į vaikystę, į berniūkščio metus, suaugusio, jau daug patyrusio, išgyvenusio žmogaus akimis sekant „medžiotoją“ akį, ranką ir širdį. Atkreipkime dėmesį į labai savitą nelaimingo ir laimingo supriešinimą. Nelaiminga katytė – laimingas šūvis. Laimingas ne todėl, kad pataikė į katytę. Laimingas, kad vienatinis, kad sukrėtė „medžiotoją“, leido jam suprasti tai, ko kitaip jis gal ir nebūtų supratęs.

Iš esmės apie tą patį – apie šūvį į save, į savo žmoniškumą – J. Biliūnas kalba ir apsakyme „**Brisiaus galas**“. Žmogus tekinas bėga nuo savo nusi Kaltimo, bėga nušovęs buvusį ištikimą namų sargą, persenusį, niekam nereikalingą šunį. „Staiga ugnis ir baisus trenksmas, – ir jisai griūva sopulio pervertas. Pramerkęs akis, tik spėja pamatyti, kaip nuo jo tekinom bėga žmogus, turėdamas rankoj šaudyklę...“

Rašytojo idėja aiški: žudydamas kitą, nekaltą, silpną, bejėgį, žudai žmogų savyje. Nusikalsti žmoniškumui. Nebegalėsi ramiai gyventi, tavo sąžinė bus sudrumsta.

Kaip rašytojas šią idėją padaro meninio kūrinio ašimi? Kaip sukuria meninį tekstą? Kaip tą tekstą teisingai perskaityti? „Brisiaus galas“ – iškalbus tekstas, turintis paviršių ir gelmę. Paviršiuje – paprastas pasakojimas apie nusenų, nereikalingą šunį. Gelmėje – subtilus kalbėjimas apie senatvę, nereikalingumą, apie ryšius, kurie jungia žmogų ne tik su žmonėmis, bet ir su visa kuo, kas gyva. Kalbama apie šunį, bet ne tik apie jį. Kartu kalbama ir apie žmogų, o dar tiksliau – apie senatvę, nereikalingumą ir apie prieš bejėgiškumą pakeltą stipriojo ranką. Įsiskaitykime: „Sunki senatvė *ir jam*: visų užmirštas, apleistas“; „O juk buvo jaunas *ir jisai*...“ Todėl apie šunį kalbama žmogaus pasaulio žodžiais: inkščia gailiai, jaučia gėdą ir kaltę, džiaugiasi, liūdi, sapnuoja, verkia. Šuo – namų sargas, tradicinių lietuvių namų dalis. Namai – vieta, kur visi yra vienas kitam artimi. Brisius ypač geras vaikams, silpniesiems už save. Jis visų branginamas, greitas, stiprus, nuovokus. Jaunas Brisius priklauso prie namų stipriųjų. Bet stiprieji ir silpnieji keičiasi vietoimis. Toks yra gyvenimo dėsnis. Todėl rašytojui itin svarbus yra kontrastas: senatvės ir jaunystės, silpnumo ir stiprumo. Silpnumas gėdinasi pats savęs, jaučia kaltę, kad bejėgis, kad „pajautos apgauna“. Stiprieji yra negailėstingi silpnajam, norinčiam kaip nors išsilaikyti, prisitaikyti, „prisigerinti“.

J. Biliūnas tiesiogiai nemoralizuoja, nemoko, negrasina kokia nors bausme, kaip tai daro G. Petkevičaitė-Bitė ar Lazdynų Pelėda. Nusikalsdamas gyvybei, kito silpnumui ar bejėgiškumui, prarasi savo stiprumą, teisumą. Rašytojas atveda stiprųjį prie lemtingos sukrėtimo akimirkos, kai kažkas žmoguje iš tiesų atsitinka, tarsi nušvinta: silpnasis lieka teisingas. Šuo suvokia galą, bet prisirišimą prie savo žmogaus jis nori ir mirdamas parodyti, nori palaižyti jam kojas atsisveikindamas. Stiprusis pralaimi – jis bėga...

Jono Biliūno idealas. „Laimės žiburys“

„Laimės žiburys“ – ypatingas J. Biliūno kūrinys. Ne realistiškas. Pasakiškas. Šio kūrinio paantraštė ir yra „Pasaka“. Pasakos ir pradžia: „Ant aukšto stataus

kalno pasirodė stebuklingas žiburys. Žibėjo jis kaip žvaigždė, apsiaustas šviesiu ratu iš aukso raidžių. Užrašas – „Žmonių laimė“. Perskaito jaunikaitis (ir Maironis, ir V. Kudirka, ir J. Biliūnas visas viltis deda į jaunus, ryžtingus), bet išaiškinti, ką tie žodžiai reiškia, pajėgia tik žilas senelis (ir Maironio lyrikoje gyvenimo paslaptis žino seneliai). Senelis sako: „... tas, kuris užlips ant to kalno ir prisilies į tą žiburį, visus žmones padarys laimingus...“ Bet tu, kurie lips, lauks daugybė sunkių išbandymų. Taip yra ir stebuklinėse pasakose. Tačiau rašytojas net įveikusiam visus išbandymus nesuteikia pergalės. Žmonija eina į priekį tik per aukas. Bet auka neturi būti atlyginta. Pasaulis nuolat turi būti atperkamas. Atpirkimo auka turi būti tikra: tik savo mirtimi pasiaukojusieji atneš laimę kitiems. J. Biliūnas sukuria *kolektyvinį herojų* – drąsuolius: „Bet atsirado drąsuolių“; „Ir ėjo šitie visi drąsuoliai prie kalno savo gyvybės už žmonių laimę aukotų, užmiršdami patys save, savo mylimuosius...“ Tai lyg XIX ir XX amžių sankryžos revoliucijų ideologijos atspindys. Kartu ir savitas, biliūniškas tos ideologijos interpretavimas. Lietuvių kultūros istorikas V. Kavolis rašo: „Biliūno šviesos siekėjų sąjūdžiui nereikia nei organizacijos, nei vadų; vyrai ir moterys, be amžiaus skirtumo (ir neidentifikuojami klasės ar tautybės bruožais), jame dalyvauja lygiai ir sutartinai, savo pačių moraliniais impulsais, kiekvienas atnešdamas, ką jis ar ji gali.“

„Laimės žiburyje“ tarsi išreikšta V. Kudirkos nuostata: kritusiųjų vietą turi užimti kiti, perimti jų ryžto dvasią ir žengti toliau. „Žuvusiųjų draugų dvasia gimdė jų širdyse neapsakomą stebuklingą galią: jie ėjo ant to kalno neužsileisdami paskui vienas kitą.“ Pasiryžėlius mažai kas supranta, daug kas iš jų tyčiojasi. Bet jie vis eina ir štai paskutiniai pasiekia žiburį: „Visi vienu akies mirksniu pavirto į akmenis...“ Tai tikras žmonių atpirkimas per savo gyvenimo auką. Pasiaukojusieji negali laimėti, nes laimėję tampa karaliais ir valdovais. O valdovai ir karaliai laimės žiburio malones ima savintis.

„Ir rados stebuklas!“ – pakiliu nuostabos tonu pranešama apie laimės žiburio pasiekimą. Bet kas yra stebuklas J. Biliūnui? Ko sulaukė žmonės? „Tos šalies žmonės staiga pajuto savo laukuose, namuose ir pirkiose ypatingą malonią šviesą, savo širdyse ir galvose – neapsakomą ramumą. Akies mirksniu sutrupėjo nelaisvės pančiai, išnyko tarp žmonių neapykanta ir visokios skriaudos, ir neteisybės; visi pasijuto esą lygūs ir laimingi, visi gerbė artimą ir jo teises. Atsirado tarp žmonių laimė...“

Taip išsidėsto J. Biliūno žmonių laimės formos, išsidėsto pagal jų svarbumą; pirmiausia ypatinga, maloni šviesa namuose, neapsakomas ramumas širdyse, paskui – sutrupa nelaisvės pančiai, išnyksta neapykanta, skriaudos, neteisybės. Žmonės pasijunta lygūs ir laimingi, gerbia artimą ir jo teises. Laimė prasideda nuo namų, nuo malonios šviesos, nuo žmogaus širdies ramumo. Tada einama prie kito, prie artimo, jo teisių gerbimo. Šitaip rašytojo suprantamą laimę atnešusieji yra išganytojai (giluminė nuoroda į Išganytoją, Atpirkėją): „Visa dabar žmonės suprato ir su pagarba nulenkę savo galvas žemyn: tat buvo jų išganytojų kūnai, kurie, patys numirdami, jiems atnešė laimę.“ Auka ne visada ir negreit įvertinama. „Laimės žiburys“ yra J. Biliūno humanistinės pasaulėžiūros alegorinė išraiška.

Jonas Biliūnas – jauniausiu likęs lietuvių literatūros klasikas. Jis sutelkė literatūros žvilgsnį į išskirtines žmogaus situacijas (*skriaudos, nuoskaudos, kaltės, išdavystės*), siekė kalbėti santūriai, lakoniškai, vengė tiesiogiai mokyti, moralizuoti. Jis pirmas nustebė, kad taip gražiai rašo Žemaitė, bet pats ėjo jau kitu keliu: jo pasakotojas ne žmogus iš šalies, o pats į viską reaguoja, pats kenčia, liūdi, prisiima kaltę ir atsakomybę, daug ką pasako ir apie save. Rašytojo apsakymai turi lyrinių ypatybių, o „Liūdnos pasakos“ pradžia yra visai kaip lyrinis eilėraštis, tik eilėraštis proza, neciliuotas. Žemaitės pasakotojas stebi, kas vyksta, kas žmonėms atsitinka. J. Biliūno pasakotojas su žmonėmis susitinka, kalbasi. Besikalbantys stengiasi vienas kitą suprasti. Žemaitėi svarbiausia – kas atsitinka, o J. Biliūnui – kaip atsitikimas paveikia žmogų, kokius pėdsakus jo sieloje palieka, kaip tai, kas vyksta žmogaus širdyje, atspindi jo išorė. Žemaitėi svarbesni bendri, tipiškai sodiečių bruožai. J. Biliūnas labiau įsižiūri į žmogaus atskirumą, individualumą. Kartu jam svarbios ir visuomenės problemos. Savo kūrybos pradžioje J. Biliūnas labiau pabrėždavo socialinius klausimus, ypač darbininkų padėties. Vėliau rašytojui labiau rūpėjo moralinės, egzistencinės problemos.

J. Biliūnas – vienas pirmųjų lietuvių rašytojų, supratusių, kad rašytojo darbui reikia pasirengti, kad būtina pažinti savo tautos ir pasaulio literatūrą. Jis suvokė, kad literatūrinis meistriškumas pasiekiamas ne tik talentu, bet ir darbu.

J. Biliūno talentas ypatingas: jis girdi žmogų, ypač nelaimingą, o kartu ir žodį – kaip jis skamba, kaip derinasi su kitais žodžiais, kaip susidaro sakinyš, kaip jis jungiasi su kitais sakiniais. Kalbėdamas labai taupiai, rašytojas sugeba pasakyti daug. „Šeštų metų Joniukas jau piemu“ – iš vienos frazės, iš jos paprastumo ir iškalbumo atpažintume J. Biliūną. Vargu ar yra lietuvių literatūroje kita tokia paprasta, lakoniška ir tiek daug pasakanti pradžia. Šeštų metų piemu – dar mažutis. Jau piemu – nėra jam kada paaugti. Šeštų metų Joniukas – ne Jonukas. Vienas minkštasis priebalsis keičia mažo vardo skambėjimą, pripildo jį gailumo. Kuo talentingesnis menininkas, tuo mažiau išorinių priemonių jam reikia. Legendinis smuikininkas sudėtingą kūrinį galėjo sugroti viena styga. J. Biliūnas mažumo, gailumo, bejėgiškumo, užuojautos melodiją gali išgauti ir vienu priebalsiu.



Jonas Biliūnas, pirmasis lietuvių rašytojas, išstobulinęs apsakymą, suteikęs jam europietiską formą. Jis sukūrė lyrinio pasakojimo būdą, visažinį epinį pasakotoją pakeitęs pasakotoju, kuris dalyvauja kūrinyje užjausdamas, suvokdamas, prisiimdamas atsakomybę. Atrodo, kad už regimų įvykių, vaizdų vyksta kažkas svarbiau, negu vyksta iš tikrųjų. J. Biliūno kūrinuose atsiveria *potekstė*. J. Biliūnas yra puikus stilistas: gaudumo, užuojautos, gailėsčio situacijas ir būsenas jis sukuria kalbėdamas ramiu, santūriu tonu. Savo kūriniais J. Biliūnas yra vadinęs „psichologiniais piešinėliais“, tai rodo, kad jis sąmoningai stengėsi vaizduoti ne tik išorinius, bet ir vidinius žmogaus dvasios įvykius.



Ignas Šeinius (1889–1959)

Iš giminės – į pasaulį

Mūsų amžiaus pradžios rašytojas Ignas Šeinius yra vienas aktyviausių grožio ir prasmės ieškotojų. Grožio versmių jis ieškojo ten, kur dar lietuvių literatūros nebuvo ieškota, bet kur jau nemažai buvo dairytasi kitų tautų kūrėjų. XX a. pradžioje Europos literatūroje mažiau bepasitikima realizmu, stengiamasi tarsi peržengti tikrovės ribas.

Ignas Šeinius norėjo pasiekti kūrinio formos gražumo, dailumo, kad viskas būtų taip tvirta, kad „niekur nieko nebereiktų nei pridėti, nei atimti“. Jam atrodė labai svarbu prisiskverbti į žmogaus dvasią, ne tik į sąmonę, bet ir

į pasąmonę, parodyti, kaip ji kinta, tarsi „teka“, kaip nuo žmogaus nuotaikos priklauso aplinkinio pasaulio vaizdas, spalvos. Rašytojo nedomino žmonių tipai (jų siekė realistai), „statistiniai vidurkiai“. Įdomus jam buvo tik atskiras, individualus žmogus, savitai jaučiantis, gyvenantis. Dvasiniam gyvenimui neįmanoma taikyti aritmetikos taisyklių, nes, pasak I. Šeinių, „dukart du dvasiniame gyvenime ne visados duoda keturis“.

Logikai ne visada pasiduodančius žmogaus jausmus, dvasinius prieštaravimus vaizdavo ir to laiko modernioji Europos literatūra. Ypač daug dėmesio kintančiai, tekančiai žmogaus vidinei tikrovei skyrė *imprasionizmas*, prasidėjęs XIX a. pabaigoje prancūzų tapyboje, paskui perėjęs į literatūrą, muziką. Impresionistai sutelkė visą dėmesį į išpūdį (iš prancūziško išpūdžio – *impression* – vardo ir šios meno krypties pavadinimas), kurį žmogui gali sukelti aplinka, situacijos. Jie išlaisvino žmogaus galėjimą matyti, jausti, girdėti savaip, kitaip negu įprasta. Impresionistai daug dėmesio skyrė gamtai, žmogaus santykiui su ja. Gamta yra gėris, kurį žmogus ne visada suvokia.

I. Šeiniui buvo artimas impresionizmas, ypač didis norvegų rašytojas Knutas Hamsunas, sukūręs „Badą“, „Paną“, „Viktoriją“. Savo slapyvardį – Šeinius – rašytojas pasirinko pagal gimtąjį Šeiniųų kaimą netoli Širvintų. (Panašiai ir Knuto Hamsuno slapyvardis yra susietas su gimtąja vieta.) Tikroji I. Šeinių pavidė – Jurkūnas. Tėvai buvo ūkininkai, vėliau praskolinę (ir dėl sūnaus mokslo) išsikėlė į Vilnių. Šis miestas buvo jam iš jaunystės pažįstamas, mylimas. Likimas lėmė rašytojui gyventi didmiesčiuose, nes jis tapo diplomatu, dirbo Skandinavijos šalyse. Po 1940 metų įvykių liko gyventi Švedijoje, ten ir mirė.

Rašytojas teisingai suvokė dramatišką Lietuvos situaciją, skaitė paskaitas, rašė straipsnius, skelbdamas pasauliui apie jo tėvynę ištikusią katastrofą, išleido švedų kalba politinės publicistikos knygą „Raudonasis tvanas“ (vėliau ji išversta į lietuvių kalbą). Tapęs pasaulio žmogumi, kalbėdamas ir rašydamas kitomis kalbomis, I. Šeinius liko Lietuvos vaikas, ištikimas gimtajai kalbai: „... man patiko, kaip skamba lietuvių kalba. Rodėsi, ji tokia kaip ir nerami, slėpingai bešlamanti giria prieš audrą.“ Visą gyvenimą išliko ir gimtinėje patirti išpūdžiai. „Man kyla akyse Šeiniųų ežero krantas, girdžiu, kaip bangos pliuška, užliedamos jo smėlį. Girdžiu, kaip nendrės šnara, kaip rugių laukai bangomis lekia ir čeža. Skinu, rodos, žvangulius pamiškėje,

girdžiu, kaip uosių ir beržų viršūnės linguodamos ošia.“ Jis mėgo rašyti gamtoje, sėdėdamas ant ežero kranto ar ant akmens.

Žmogus negali išnykti nieko nepalikęs. Jis mato save mirštant, bet tą gyvybę, kurią atsinešė su savim ir kuri gimdė jame galias mintis, audė iš saulėtų varų vaizdus, jis palieka. Palieka visam pasauliui, visiems paskui ateinantiems. Težino, jog ir jis gyveno, težino, jog ir jo pasisemta iš gyvybės trykštančio šaltinio.

I. ŠEINIUS. DUONELAITIS, 1915.

Rašyti I. Šeinius pradėjo labai anksti, dar neturėdamas dvidešimt metų. Vieną po kitos išleido knygas: „**Kuprelis**“ (1913), „**Bangos siaučia**“ (1913), „**Vasaros vaisės**“ (1914), „**Nakties žiburiai**“ (1914). Per metus – po dvi knygas! Visi tuo labai stebėjosi ir daug iš jaunojo rašytojo tikėjosi. Bet Šeinius staiga ilgam nutilo ir tik po dvidešimt metų vėl grįžo į literatūrą. Paskelbė naują „Kuprelio“ variantą. Dar parašė nemaža novelių, įdomų satyrinį romaną „**Siegfried Immerselbe atsijaunina**“. Intensyviai rašė ir gyvenimo pabaigoje.

I. Šeiniaus kūryba yra pirmasis ryškus lietuvių literatūros bandymas išeiti į pasaulį. Šis rašytojas siekė perimti modernesnę Vakarų Europos literatūros patirtį, impresionizmo poetiką. Vėliau jis praplėtė savo kūrybą bendromis Europos literatūros temomis; pagrindiniu romano „Siegfried Immerselbe atsijaunina“ veikėju pasirinko vokiečių nacistą, panorusį (kaip Faustas) atsijauninti ir dėl to patyrusį įvairių nuotykių. Pats rašė ir švediškai, rūpinosi savo knygų vertimais.

Lietuvių literatūrai reikšmingiausia yra ankstyvoji I. Šeiniaus kūryba (iki Pirmojo pasaulinio karo). Iš jos išskirsime romaną „**Kuprelis**“ ir novelę „**Naras**“. Šiuose kūriniuose labiausiai jaučiamas rašytojo įsitikinimas, kad kūryba, auganti iš dvasios laisvės ir net iš kūrybinio žaismo, turi padėti grožiui, gėriui ir tiesai. Čia glūdi jos prasmė.

Ypatinga meilės istorija

Romanas „Kuprelis“ turi du variantus. Pirmasis parašytas 1913 m., labai jauno autoriaus, tik perkopusio dvidešimtmetį. Po dvidešimt metų I. Šeinius

„Kuprelį“ perrašė. Tai rodo, kad rašytojui šis kūrinys buvo labai svarbus. Romanas pavadintas pagal pagrindinį veikėją – kuprotą vargonininką, vėliau malūnininką Olesį, pravardžiuojamą Kupreliu. Kūrinio pagrindas yra Kuprelio meilės – vienintelės, lemtingos ir nelaimingos – istorija, papasakota jaunam studentui, turinčiam tą patį vardą kaip ir rašytojas – Ignas, Ignasėlis. Kūrinio paantraštė: „Vienos pavasario dienos pasaka“. (Amžiaus pradžios lietuvių literatūroje turime tris svarbius kūrinius, susietus su pasaka: J. Biliūno „Liūdną pasaką“, I. Šeiniaus „Kuprelį“, Šatrijos Raganos apysaką „Sename dvare“.) Romanas kompoziciškai tarsi įrėmintas: pradžioje tėvas prašo Ignasėlį, studentą, nueiti į malūną padėti Kupreliui sumalti grūdus. Pabaigoje studentas su tėvu grįžta namo, bet viskas aplink yra pasikeitę, tarsi paveikta Kuprelio istorijos. Kuprelio pasakojimas nuolat sustabdomas – malūnas reikalauja dėmesio, reikia sekti giras, sparnus, vėjo kryptį, pakeisti maišus. Malūnas yra tarsi gyva būtybė, dalyvaujanti gyvenime, labai artima Kupreliui. Rašytojai, siekdami didesnio įspūdžio, ieško savo kūrinio veiksmui ypatingesnės vietos – tai ypač būdinga romantikams (prisiminkime V. Hugo „Paryžiaus katedrą“), taip pat ir impresionistams (ir K. Hamsuno „Viktorijoje“ svarbus senas malūnas). Ypatinga veiksmo vieta stiprina įspūdį. Lietuvių pasakose malūnas dažnai paminimas kaip baugių atsitikimų, raganų, velnių vieta. Ir Olesį supykęs klebonas pavadina raganiumi. Vaikams Kuprelis „vaizdingai apsakinėdavo, kaip vadinasi raganos, laumės ir kipšai“.

Žinote, kas yra meilė? Tai ne kas kita, kaip vėjelis, kuris pašnara rožėse ir nutyla. Bet kitą kartą atsitinka, kad ji lyg neišdildomas antspaudas tveria visą gyvenimą, ligi grabo lentos. Dievas sukūrė ir tokią, ir tokią, ir jo akyse meilė truko amžinai arba nyko.

KNUTAS HAMSUNAS „VIKTORIJA“.

Jaunas studentas romane yra rašantis, kuriantis. (Rašantį jaunuolį jau pažinome J. Biliūno „Tikėjime“.) Gražų pavasario rytą studentas norėtų, kad jam niekas nekliudytų susikaupti. Eidamas į malūną, jis mato ir jaučia stebuklingą gamtos grožį. (Impresionistai ypač siekė užfiksuoti gamtos grožio kitimą, bangavimą, virpėjimą.) Įsižiūrėkime, kaip „juda“ kad ir ši pasakotojo stebima mažytė gamtos vaizdo atkarpa: „Pradžios birželio nedrąsus vėjas

purena medžių viršūnes, *vilniuoja* išplaukėjusias rugių dirvas. *Bėga bėga* bangomis varpos per laukus. *Isisvyruos*, regis, visa dirva aukštyn ir *pakils*“.

Gamtą stebi jautrus jaunuolis. Gamta tarsi ruošia jo dvasią. Jis turės suprasti ypatingą, lemtingą jau senyvo žmogaus istoriją, meilės istoriją. Kuprelis iš karto pasako svarbiausią savo mintį: „Juk meilė – bent regimo gyvenimo vienatinė prasmė. Nerasti jos – vis tiek, kaip ir to gyvenimo nustoti“. Lietuvių literatūra dar nebuvo garsiai ištarusi tokių žodžių. Gyvenimo prasmę ji siejo tik su kova už laisvę, tik su tėvynės ir Dievo meile, su auka už kitus. I. Šeinius gyvenimo prasmę susieja su meile. Impresionistams meilė – pagrindinė tema. Ji – įspūdingiausia. Bet atidžiai įsiklausykime ne tik į šią mintį, bet ir į išlygą: „bent regimo gyvenimo“. Romane gyvenimas iš tiesų yra padalytas į regimą, įprastą ir neregimą, susietą su aukštesnėmis dvasios galiomis arba su didžiąja žmogaus vienviete. Kuprelis išsigelbsti pasitraukdamas iš įprasto žmonių pasaulio, kur daug neteisybės, apkalbų, apgaulės, į malūną, į vienvietę, prie knygų ir savo minčių. Šiame kūrinyje užsimezga tolesnei lietuvių literatūrai svarbus konfliktas tarp žmonių ir žmogaus, tarp bendrumo ir atskirumo.

Kuprelis yra atskiras, ypatingas. Ypatingas iš pat mažens, augęs be tėvų, mažas susižalojęs, todėl likęs kuprotas, globotas svetimtaučio, išsimokęs vargonininku, prasilavinęs. Vargoninkaudamas jis sutinka Gundę (Kunigundą), kurią pamilsta iš tolo, pirmą kartą pamatęs bažnyčioje. Ir kitas, nematomas pasaulis jam atsiveria. „Jaučiau, kad įžengiau naujan, lig šiol nežinoman, tik sapnuojaman pasaulin“.

Gundė (svarbi ir vardo asociacija su „gundanti“) yra ne tik graži, bet ir susipratusi lietuvi, skatinanti lietuviybę, platinanti „Aušrą“. O pirmiausia ji yra moteris – mylinti, tačiau ir aikštinga; siekianti būti mylima, bet ir norinti išbandyti kitas galimybes. Gundė, nors sodietė, tačiau kitokia negu ligtolinės lietuvių literatūros moterys. Ji – savarankiška, nesilaikanti tradicinių normų. Ji ateina į Kuprelio namus, skatina jo jausmus ir meilės prisipažinimą, nebijo kitų nuomonės. Rašytojas tarsi išsigąsta tokio savo sukurto moters charakterio savarankiškumo ir įterpia įprastą tėvų nesutikimo, motinos pykčio, net dukters mušimo vaizdą. Bet kūrinio esmei tai nėra svarbu. Gundė pradeda svyruoti tarp dviejų vyrų – tarp Olesio ir vaikystės bičiulio iš Varšuvos. Abejodama ji eina nuo vieno prie kito, neieškodama jokių argumentų, nes jausmas jų neturi. „Kodėl mane myli?“ – klausia Kuprelis. „Tik todėl, kad myliu“, – atsako

Gundė. Tai iš tiesų modernios jausenos atsakymas, būdingas impresionizmui. Paskutinę akimirką Gundė pakeičia sprendimą su Olesiu slapta susituokti ir išvažiuoti į Prūsiją. Išvažiuoja į Varšuvą pas savo vaikystės bičiulį. Meilės istorija baigta. Bet nebaigta gyvenimo istorija. Pirmą kartą lietuvių literatūroje pasirodo nelaimingas, apviltas vyras. Kuprelis pasijunta lyg prieš jį būtų prasi-vėrusi gili duobė, kurion jis puola, grimzta. Jis išeina iš namų, nuo žmonių pasitraukia į gamtą, gyvena miške, susiradęs seną drevenę. Gamta neatstumia nė vieno – ir paties nelaimingiausio. Tačiau Kuprelio dvasia eina silpnyn. Jis nusprendžia važiuoti į Jeruzalę, aplankyti šventas vietas, pasimelsti. „Dievas man padės“, – tokia yra paskutinė jo viltis. Kuprelio karštoje maldoje yra ir šie žodžiai: „Laimę ir prasmę mano žemės gyvenime gali duoti tik sugrįžus Gundė“. Bet Gundė nesugrįžta. Kuprelis įsikuria malūne. Meilės sužeistą savo sielą jis ryžtasi gydyti vienatve, išmintimi, knygomis. Tačiau niekas nepraeina pro žmogų, kad jo nepaliestų, nepakeistų, o ypač meilę. „Meilė mane tokį padarė. Sulaužė, perdegino“, – sako Kuprelis apie save. Iškentęs sielos tragediją, jis lieka kitoks: vienišas, užsidaręs, tačiau daug galvoja, planuoja, kuria. Bėgdamas nuo žmonių viešumos, jis grįžta pas juos mintimis, noru suvokti gyvenimo paslaptis.

Kuprelio dvasios vingiai

Kuprelis – mąstantis, kūrybingas žmogus. Pačioje kūrinio pradžioje suži-nome, kad jis yra sugalvojęs „tokį įrengimą, kuris, geram vėjui esant ir malūnui veikiant, sutaupytų visą energijos perteklių, kuris šiaip niekais nueina“. Turi ir brėžinius, tačiau neturi pinigų sumanymui įvykdyti. Jo mažame kambarėlyje daug knygų (net sunkios filosofijos), kurias jis skaito. Ant sienų kabo jo paties pieštos akvarelės. Kuprelis supranta ir mėgsta muziką, ypač Beethoveną. Jis sako: „Labai mėgau muziką, ritmą visame kame, todėl ir nuėjau tuo keliu.“ Atkreipkime dėmesį – *mėgau ritmą visame kame*. Tai didelis žmogaus jause-nos savitumas. Iš tiesų – ritmas yra visuotinė būties savybė. Bet paprastai pastebime tik pačias elementariausias ritmo formas – metų laikų, dienos ir nakties kaitą. O ritmas yra labai sudėtingas ir subtilus. Ne visiems pastebimas. Ritmas – ypatinga gamtos gyvybė.

„Štai pasislepia saulė, savo spindulius sugaubus. Visa gamta suvirpa. Dievas iš jos atsitraukia, poilsui palaiminęs. Žvaigždės danguje sužiba. Mėnulis, visas nuraudęs, iškyla iš tarp krūmų. Aukščiau risdamasis, užtiesia žemę žalsvai sidabriniu šydu ir migdo ramiam miegui, žvaigždėms rytojaus pasaką sakant.

Kai gamta miega, jos alsavimo ritme galima paslaptį išgirsti. Jos toli ieškoti nereikia, o tik naktį įsiklausyti. Tuomet ausis geriau girdi ir mūsų siela aiškiau nujaučia.“

Kupreliui gamta pilna paslapties, pilna stebuklingo virpėjimo, jos alsavimas ritmingas. Jis mąsto apie Dievą kaip apie Kūrėją, o ne kaip apie tvarkytoją. Tik gamta priartina žmogų prie didžiųjų būties paslapčių. „Seku kiekvieną gamtos reiškinių, gyvenu su juo ir galvoju. Tai padeda man galvoti, jaučiu, kad nesu vienas. Jaučiu ryšį su tuo, *kas nematyti*. Tuomet lengva galvoti apie Dievą, sielą ir kitas kasdienines ir amžinas problemas.“

I. Šeiniui labai svarbu nuojauta, įsiklausymu, įsiziūrėjimu prasiskverbti giliau, į tai, ko nematyti. Labai susikaupusi žmogaus dvasia įgyja tą galią. Būtent dėl tos galios žmogui darosi lengva galvoti apie Dievą, sielą, amžinybę. Ir Dievas nei įrodomas, nei išmatuojamas, tik jaučiamas – kaip meilė, kaip džiaugsmas. Arba – „kaip proto spindėjimas gabaus žmogaus akyse, kaip matoma mintis jo veide“. Matoma ir nematoma. Nematoma ir esanti. Kaip ir siela, kurią turi ne kiekvienas, o „tik tas, kas ją pats kuria ir jai tiki“.

Gražiai pabrėžiamas *gimtosios kalbos svarbumas*. Gimtoji kalba „sušvelnina žmogaus sielą, pagražina mintį, sulygina patį būdą, net išvaizdą pagražina“. Kuprelis gražiai galvoja ir apie lietuvių senovės tikyba, kur su Dievu žmogų siejo gamta. XX a. pradžios lietuvių literatūroje dažnai grįžtama prie autentiškos, ikikrikščioniškos lietuvių tikybos (Vydūnas, V. Krėvė). Svarbus šis klausimas buvo ir I. Šeiniui. Jam rūpėjo pasakyti, kad tikėjimas yra individualus, tikėjimas negali turėti esperanto (dirbtinės) kalbos. Individualumas I. Šeiniui, kaip jau žinome, labai svarbus. Daug svarbesnis už bendrumą.

Sudėtingi tikėjimo, sielos, amžinybės klausimai, paties rašytojo klausimai truputį dirbtinai įdėti į Kuprelio lūpas. Bet šiuos sudėtingus klausimus, sprendžiamus Kuprelio, rašytojas stengiasi motyvuoti ypatinga prigimtim. Jaunas pasakotojas-klausytojas ne tik klausosi Kuprelio, bet ir jį vertina,

stebėdamasis, suklusdamas: „Kuprelis vis daugiau mane stebina. Ne tik kuo jis pasakoja, bet ir pasakojimo būdu, jo nepaprastu intensingumu ir ritmingai kintančiu sklandžiu stiliumi. Kuprelis atrodo man tikras menininkas.“

Romano ritmas

„O ritmas ir viltis – gal du visos gyvybės komponentai“, – taip mintyse sako „Kuprelio“ pasakotojas-klausytojas, atsiliepdamas į Olesio pasakojimo ritmingumą. Iš tiesų – jaučiame, kad romano stilius kintantis, jis turi ypatingą ritmą, dėmesys į ritmą atkreipiamas neatsitiktinai. Kuo šio kūrinio ritmas remiasi? Pirmiausia – *dviem pasakojimo erdvėm ir dviem laiko planais: malūnas ir dabar, Skardžiai ir praeitis*. Visa, kas vyksta dabar, aktyvu, reikalauja dalyvavimo (malūno darbas); visa, kas priklauso praeičiai, priklauso sielai, atminčiai, jausmui. Erdvės ir laiko plotmės keičia viena kitą, kartais savo nuotaika viena kitą papildo, o kartais yra kontrastiškos. Štai praeities epizodas, kai Kuprelis pamato Gundę, sėdinčią ant konkurento kelių. Jis meldžia žvaigždes ir dangų, kad atvertų savo galybės ir viską sunaikintų. Ir dabartyje žaibuoja, griaudžia. Žaibo šviesoje Kuprelis atrodo baisiai: „Veidas mėlynas. Akys šaltai, žiauriai spindi.“ Viskas tarsi susilieja į vieną ypatingą veiksmą. Ir Kuprelio pasakojimas turi savo pakilimus ir atoslūgius. Pakilimai – laimės artėjimas, atoslūgiai – laimės tolumas. Vaizdinėje plotmėje tai atitinka *kalną* ir *klonį* arba *duobę*, *šviesą* ir *tamsą*. Ilgėdamasis Gundės, Kuprelis sapnuoja sapną, kuriame jiedu kopia į didelį kalną, pasiekia viršūnę. Supratęs, kad Gundė prarasta, Kuprelis puola tarsi į gilią duobę. Šviesą pakeičia tamsa, šešėlis. Tame pat sapne žy dintis, šviesus miškas staiga aptemsta. „Palikau vienas. Aplinkui juodi, dangų siekią kalnai... Aš lyg kokioje duobėje.“ Tikėdami savo ateitim Olesis ir Gundė eina „susiglaudę, laimingi, žiūrėdami į auštančią aušrą“. Didėjant išsiskyrimo grėsmei, juos lydi baugus vakaro raudonis, iškyla „didelis, žalsvai juodas, kaip milžinas koks, nakties šešėlis“. Vienišas Kuprelis pamėgsta vakarą, naktį, „kai gamta miega“.

Gamtos spalvos romane ryškios, besimainančios, dažnai ir neįprastos. Impresionistams spalva labai svarbi. Kiekvienas spalvą kitaip suvokia, kitokiį įspūdį pajunta. Ypač mėgstama raudona spalva. Štai saulėlydžio įspūdis:

„Sužiūraui į vakarus, į sėdančią saulę, norėdamas tenai atspėti ką. Ji, didelė, raudona, skendo į tirštai pakilusių rūkus. Darėsi vis didesnė ir geso.

Paskendo saulė pilkoj tirštumoje.

Toje vietoj ištryško smarkios raudonos srovės. Nudažė rūkus, nudažė debesis. Visas dangus pasruvo raudonumu.

Raudonumas didėjo, degė.

Tuoju raudonumu persisunkė pievos, užsidegė miškai, paraudo ežeras, sužibo kalneliai.

Krūmai, tvinkdami raudonume, sušlamėjo, nutilo ir vėl sušlamėjo. Šiurpas juos پرėmė.“

Įsižiūrėkime, kaip kuriamas vis intensyvesnio, vis daugiau aprėpiančio raudonumo įspūdis. Raudona saulė didėdama gęsta, ištryksta smarkios raudonos srovės, visas dangus pasrūva raudonumu. Toliau saulės raudonis tampa dangaus raudonumu. Trečias laipsnis: stiprėjančiu raudonumu persisunkė pievos, užsidegė miškai, paraudo ežeras, sužibo kalneliai. Ketvirtas laipsnis: raudonumas virsta šiurpu, pereina į žmogaus būseną. Bet visa apėmęs baugus raudonumas tik akimirka, jis dingsta, išblunka. Tik akimirkos įspūdis. Įsiskaitydami į šį trumpą gamtos vaizdą, galime pajusti ir I. Šeiniaus stiliaus, kaip rašymo būdo, impresionistinį savitumą.

Impresionizmas lietuvių tapyboje pasireiškė tik trumpalaikiais epizodais kai kurių dailininkų (P. Kalpoko, K. Sklėriaus, J. Mackevičiaus, V. Eidukevičiaus ir kitų) kūryboje. Nebuvo vientisos aiškesnės jo meninių formų sistemos, kurią galėtume pavadinti lietuviškuoju impresionizmu <...>.

Impresionistiniame tikrovės modeliui reikia daug saulės šviesos ir oro skaidrumo, tai yra to, ko šiauriniuose Europos kraštuose dažniausiai stinga.

JONAS UMBRASAS

Tarp tikrovės ir vaizduotės

Kas yra tikra ir kas tik atrodo tikra? Kur yra riba tarp tikrovės ir įsivaizduojamų dalykų? Ieškodama atsakymo į šiuos klausimus literatūra susidomi

ir sapnu. Sapnu rėmėsi Žemaitė, J. Biliūnas. I. Šeinius sapną vaizduoja kaip pasąmonės kalbą. „Sapne pasikelia prieš mus ta uždanga, kuri nuo mūsų slepia visas gyvenimo paslaptis. Sapne mes pamatom kitą, savo gyvenimo paslėptą pusę“, – sako Kuprelis. Jo sapnai yra simboliški, turintys paslėptą prasmę. Kalno viršūnė, į kurią įjėdau su Gunde užkopia, – meilės palaima; staigus žydinčio miško, paukščių čiulbesio išnykimas – grėsmės, kuri išsipildo, nuojauta. Sapnas rašytojui atrodo viena iš galimybių praplėsti žmogaus regimą, apčiuopiamą tikrovę. Įaudrinta žmogaus vaizduotė taip pat gali tikrovę pakeisti, transformuoti. Štai jau viską praradęs Kuprelis brenda per baltą pievos rūką ir tarsi regi Gundę, apsisiautusią nuo galvos ligi žemės baltu, permatomu apsiaustu. Ji moja, vilioja, matoma ir miške, tamsoje. Auštant ji pasislepia, dingsta. „Stovėjau miško pakraštyje iškėlęs rankas ir mačiau, kaip augo, skleidėsi palša diena, persunkta šaltos tikrovės. Nemigęs pradėjau busti.“ Kitas Kuprelio regėjimas yra tikrovę perkuriantis, papildantis, atstatantis sugriautą gyvenimą. Jis regi ne tik laimingą savo gyvenimą, bet ir septynerių metų sūnų Olesėlį, girdi jo balsą. „Galiu viską paliesti rankomis, tiek tikra.“ Nežinia, ar tai sapnas atviromis akimis, ar regėjimas, labai įtemptos vaizduotės pagimdytas. Šis sapnas-regėjimas labai paveikia Kuprelį. Jis daro didelį įspūdį ir pasakotojui: „Man nuostabu, sunku daros. Tarytum aš įėjau į kokią paslapčių vietą, iš kur sugrįžti negalima.“ Taip, iš tiesų nebegalima sugrįžti tokiam, koks įėjai.

Dundant malūno girnoms, visą pavasario dieną kalbėjosi du žmonės: jaunas studentas ir senyvas, sunkų gyvenimo išbandymą pakėlęs malūnininkas Kuprelis. „Klausysi manęs gerai?“, – pasitikrina Kuprelis, prieš pradėdamas pasakoti. „Taip!“ – atsakiau, visas jaunu domingumu užsidegęs. Po kiek laiko Kuprelis sako studentui: „Tu gal kai kuomet atvaidinsi mano gyvenimą. Parodysi, kaip aš gyvenau, savo kuprų prislėgtas.“ Kiekvienas žmogus nori būti išgirstas, supastas, nori, kad iš jo gyvenimo kažkas liktų kitiems, nes „baisu išnykti, nieko nepalikus“.

„Naras“. Nežudyk

„Kuprelyje“ žmonės susitinka su žmonėmis, dalijasi meile, pasitikėjimu, neišvengia skausmo, apgaulės. Ne visi vienodai stiprūs, ne visų jausmai patvarūs.

Visada daugiausia kenčia ištikimieji. Gamta dalyvauja žmogaus džiaugsmo ir liūdesyje, ji nė vieno neatstumia, gamtoje nėra tiesioginio blogio, klastos, apgaulės. O žmogus gamtoje? Kaip jis elgiasi? Kodėl jis žudo be būtinybės, o žaisdamas, pramogaudamas? Su šiais klausimais galima sieti I. Šeinaus apsakymą „Naras“, turintį paantraštę „Kol jauna širdis...“. Gali būti, kad šis kūrinys autobiografiškas, nes pradžioje aprašomas gimtasis kaimas:

„Dešinėj juodavo lyg koks kalnas ar milžinas akmuo Šeiniūnų raitas juodalksynas. Į kairę kėlėsi kalneliu lietaus prie žemės priplaktų, tarytum dideliu volu sulygintų rugių laukas. Jo kraštas nyko rūko sienoje. Viršuj kalnelio matėsi storai rūko apvyniotas kryžius. Jis, vienas visų laukų sargas, liūdnai laukė, kuomet prašvis skaidrioji saulė, viską nušvies, pralinksmins; ir ramino ramino.“

*<...> impresionistai <...> ieškojo faktūros, kuri
keltų atmosferos „raibuliavimo“ įspūdį.*

JONAS UMBRASAS

Gamta gyvena savo gyvenimą. Ji niekam neturi priešiško. Su atostogaujančiu studentu, tokį rytą susiruošusiu medžioklėn, bėga ir šunelis Kudliukas. Bet „medžiotojas“ iš jo nekoks: „Pamatęs nusigandusį kiškį, pats nusigąsdavo, ausis pastatydavo ir lėkdavo prie manęs“. Jaunuolis prie ežero, senoje pirtelėje, laukia tinkamo momento šauti į kokį paukštį. O prašvinta diena – džiaugsminga, ryški, iš tiesų lyg iš impresionisto paveikslo: „Pieva žalia žalia, lyg lengva dailininko ranka būtų ją nutepusi. Rasa skaidriomis akutėmis žėrėjo nuo jos lapelių ir žemčiūgo kruopytėmis dabino atsigaivinusias nubudusias gėleles.“

Ežere pasirodo narų pora: jie „linksmiai šnekęjosi, mylavosi snapais, grožėjosi, džiaugėsi kitas kitu“. Medžiotojas nusitaiko, šauna ir pataiko. „Širdis nuo džiaugsmo net sustojo, prakaitas kaktą išpylė: spurdo vandenį, blaškosi į šalis naras!“ Dar gyvą, bet jau mirties agonijoje besiblaškantį paukštį medžiotojas numeta ant rasotos žolės. Paukščio akis nuveria jį karčia panieka. „Manyje lyg kas stunktelėjo, persivertė ir atsistojo kietu akmeniu pagerklėj“. Naro agonija keičia visą pasaulį, jis darosi baugus, grėsmingas. Taikų, gyvybingą žalumą, ką tik švitusį lyg paveiksle, užlieja kruvinas raudonis. „Išlindo raudona didelė saulė iš anapus nugaros juodo debesėlio. Apsiautė kruvinais spinduliais

žaliuosius laukus, pievas, miškus. Atrodė, tarytum ir tos pievos, ir miškai, ir laukai patys savaime kruvini, o ne nuo saulės, patys kraujuose maudos.“

Suardyta gamtos pusiausvyra, atrodo, kad viskas griūva į tamsią bedugnę. Medžiotojo reakcija labai išplėtota, ieškoma vis didesnių jo kaltės apibūdinimų (net gėlės slepiasi, varpos suka galvutes šonan). Ir namuose studentas neranda vietos. Nuo jo pasitraukia ir Kudliukas. Vakare prasideda audra, griaudžia perkūnas. Jaunuolio vaizduotėje vis pasirodo naras, grasina. Tačiau audra pračina, nušvinta. Nurimsta ir medžiotojas. Bet šautuvo jis nebeims į rankas.

Prisiminkime Jono Biliūno apsakymą „Kliudžiau“. Ir „Kliudžiau“, ir „Naro“ idėja iš esmės yra ta pati – nežudyk. Žinok, kad atimti gyvybę yra baisu, kad mirtis palies ir tave patį. Tačiau abiejų rašytojų pasakojimo būdas yra visai kitoks, net priešingas. J. Biliūno – labai taupus, lakoniškas. Kiekvienas žodis čia yra reikšmingas. Jo katytė yra niekam nereikalinga, I. Šeinaus naras – mylimas, reikalingas, gražus. I. Šeinius pasakoja daug, ieškodamas vis didesnio įspūdžio, pasakojimą apipina vis naujomis detalėmis, „bausmėmis“. J. Biliūno meninės raiškos priemonės – minimalios, I. Šeinaus – maksimalios. J. Biliūnas siekia meninio tikslumo, I. Šeinius – įspūdingumo. Šio rašytojo kitas kelias, kitas ir talento pobūdis. Bet labai svarbu, kad XX a. pradžios lietuvių literatūra programiškai įtvirtina humanistines idėjas, kad jų neužgožia ir modernesnių raiškos būdų ieškojimai.

Tikrai dorovingas žmogus yra tik tada, kai jis paklūsta vidinei paskatai padėti kiekvienai gyvasčiai, kuriai jis tai padaryti gali, ir vengia gyvą padarą kaip nors nuskriausti. Jis neklausia, kiek tas ar kitas padaras vertas jo paramos, taip pat jis nesisidomi, ar toji gyvastis iš viso ir kiek nors bus jo paslaugai jautri. Gyvenimas yra jam šventas savaime. <...> Etika – tai begalinė atsakomybė už visa, kas gyva.

ALBERTAS ŠVEICERIS (1875–1965).

Koks yra impresionistinis stilius?

Impresionistinio stiliaus ypatybės I. Šeinaus kūryboje gana ryškios. Jis rašo kitaip negu realistai. Realistai ieško dėsningumų, siekia sukurti apibendrintus

žmonių paveikslus. Impresionistas I. Šeinius įteisina atsitiktinumą, netikėtumą, pirmojo įspūdžio svarbą. Realistai pabrėžia tikrovę, o I. Šeiniaus kūryboje svarbiausia jausmai, reakcijos. Todėl ir gamtos vaizde tampa svarbios ne pačios gamtos spalvos, o tos, kurias išvelgia žmogus. Realistui laikas yra vientisas, tekantis iš praeities į ateitį. Žmonės gyvena dabartim ir dabartyje. Kuprelis praeitį išgyvena daug intensyviau negu dabartį. Tai, kas tikra ir kas sukurta vaizduotės, nebėra griežtai atskirta. Daug kas gyvenime yra sąlygiška, bet gali būti suvokta kaip tikra. Šios bendrosios impresionistinio stiliaus ypatybės paveikia ir konkretų kalbėjimą. Impresionistai mėgsta pastraipas, viename puslapyje jų kelios ar keliolika. Pažvelkime, kaip pastraipos „sukaipoja“ „Kuprelio“ XIX skyrių. Vienas sakinyss sudaro pastraipą. Pirmoji: „Laikas, lėtas, tingus, slinko...“

Impresionistai iš visų skyrybos ženklų labiausiai mėgsta daugtaškį. Taškas uždaro, daugtaškis pažymi, kas sakyti nebaigta arba neišsakoma. Iš cituoto sakinio jaučiame, kaip žodžiais kuriamas laiko lėtumo įspūdis: tarsi trys lėtėjančios jo fazės – *lėtas*, *tingus*, *slinko*. Impresionistinio stiliaus sakiniai nėra laiko atžvilgiu nuosekliai vienas su kitu susieti, vienas iš kito neišplaukia. Jie gali vienas kitą aplenkti, „užšokti“. Po pirmojo sakinio (ir pirmosios pastraipos) – antrasis ir trečiasis sakiniai (ir antroji pastraipa): „Pagaliau visai nustoju vaikščiojęs i Gervydžius. Negalėjau, turėjau nustoti.“ Antroji pastraipa nėra tiesiogiai susieta su pirmąja. O trečioji laiko atžvilgiu antrąją aplenkia ir motyvuoja: „Vieną šeštadienį, man į juos nuėjus, Gervydis, kai tik aš peržengiau slenkstį, paėmė kepurę ir išėjo, nieko man nepasakęs.“

Impresionisto sakinyss (kartais ir pastraipa) yra lyg atskiras dailininko potėpis. Šalia kitas, dar kitas. Kartu, bet ir atskirai. Tai suteikia ritmiško judėjimo, kitimo įspūdį.



Ignas Šeinius – impresionistinio stiliaus rašytojas. Meniškiausia – ankstyvojo periodo kūryba. Žinomiausias kūrinys – „Kuprelis“, pirmasis modernus lietuvių romanas. Sukurta įspūdinga nelaimingos meilės istorija. I. Šeinius siekė grožio, gracijos, kūrė savitą stilių. Įteisino fragmentiškumą, savitus tiesiogiai nesusietų sakinių santykius.

SKIRTINGI POEZIJOS KELIAI

XIX a. pabaigoje lietuvių dviasią valdė poetai. XX a. pradžioje stojo analizės, žmogaus aiškinimo metas. Iki 1918-ųjų lietuvių literatūroje vyravo proza, o 1918–1940 m. laikotarpiu regime žanrų įvairovę.

B. Sruoga apie J. Baltrušaitį ir Maironį:

„Koks begalinis skirtumas ūpo tų dviejų Lietuvos dainių, o vienok aišku, kad išauklėjo juodu viena ir ta pati Lietuvos dvasia, kad pas juos lyg ir vieni pobūdžiai“.

XX a. pradžioje didžiausias Lietuvos poetas tebebuvo Maironis. Leidžiami nauji jo vienintelio rinkinio „Pavasario balsai“ leidimai, jie papildomi naujais eilėraščiais. O Maironio paunksnėje jau augo jauni poetai, įgysiantys *pomaironinės poetų kartos* vardą. Vieni jų seka Maironiu, iš jo mokosi ir eidami savo keliu. Toks, pavyzdžiui, yra Motiejus Gustaitis. Kiti pripažįsta Maironio autoritetą, tačiau stengiasi iš jo išsivaduoti. Taip elgiasi jauni poetai Balys Sruoga, Vincas Mykolaitis-Putinas, besidomintys naujomis poezijos galimybėmis, jau išbandytomis ne tik Vakarų Europos, bet ir Rusijos, Lenkijos poetų. Maironis jokio modernizmo nenorėjo pripažinti. „Prisiekiu: tos usnys ilgai nekeros! / Nei ritmo, nei rimo, nei prozos geros! / Poezijos, girdžiat, nei lašo!“ – sakė jis eilėraštyje „Mūzos pavojuje“. Maironis išmokė lietuvius kalbos apie tėvynę, apie jos didvyrius, įdiegė širdyse bendrumo jausmą. Maironio eilėraščių ir religinių giesmių mokėjo daugelis. Tačiau niekas negali stovėti vietoje. XX a. pradžioje pajauta, kad yra ne tik viešas, bet ir vidinis, slaptas žmogaus gyvenimas. Yra kilnios idėjos, gražūs idealai, tačiau žmogui svarbu ir nuojautos, vizijos, tai, kas

neaišku, bet į ką menas ieško kelių, pasitelkdamas metaforas, simbolius, kitas raiškos priemones. Taip manė V. Mykolaitis-Putinas, B. Sruoga, F. Kirša. Visiems jiems svarbi buvo **Jurgio Baltrušaičio**, tuo metu gana garsaus, rusų kalba rašiusio poeto simbolisto kūryba. Jo poezija filosofiška, giliamintė, artima M. K. Čiurlionio kosminėms vizijoms. A. Jakštas, kunigas, poetas ir kritikas, pirmas šią kūrėjų giminystę pajuto ir aptarė. Jauniems lietuvių poetams J. Baltrušaitis buvo svarbus kaip dvasinis autoritetas.

*Leisdamas „Vainikus“, pirmąją XX a. lietuvių lyrikos antologiją,
K. Binkis taip motyvavo jos sudėtį ir tikslą: „Šis rinkinys yra
bandymas duoti mūsų naujosios poezijos vaizdą to laikotarpio,
kuris jau dabar mėginamas vadinti „pomaironiniu“.*

VYTAUTAS KUBILIUS

Gražu gražiais žodžiais kalbėti apie tėvynę. Bet ar ta pati tėvynė turtin- gam ir bedaliui? Ar tas pačias tėvynės meilės pareigas turi prisiimti visko pertekęs ir vargšas bedarbis? Kaip surasti pasaulyje teisybę, kaip padaryti, kad būtų mažiau skriaudų, mažiau vargšų, bedarbių. Šiuos klausimus savo eilėraščiuose atkakliai kėlė ne vienas poetas, o ryškiausiai – Julius Janonis.

Poezijos (ir apskritai meno) kaita yra ritminga. Jeigu kurį laiką labiau susitelkiama į aukštuosius (tėvynės, garbės, laisvės) idealus, tai netrukus prasiveržia žemiškieji rūpesčiai, *dangaus* orientyrą keičia *žemė*. Poetinis pasaulis tarsi apsiverčia. Tai pastebime ankstyvuosiuose Kazio Binkio eilė- raščiuose, lygindami juos su Maironio kūryba. Jeigu ilgai eilėraštis skamba kaip šūkis, kaip *patriotinė kalba*, tai poezija tarsi pasiilgsta *dainingumo*, eilėraščių, kuriuos būtų galima dainuoti kaip liaudies dainą. Šiuo keliu XX a. pradžioje bando eiti Liudas Gira, rašydamas tautosakiškus, dainiš- kus eilėraščius.

Maironis sukūrė labai tvirtą lietuviško eilėraščio formą – taisyklingai surimuotą logiškos minties ketureilį. XX a. pradžioje ketureilis jauniems poetams atrodė nuobodokas – jie pradėjo jį ardyti. Pasirodė laisvų eilių. Jos nebūtinai suskirstytos į posmus, jų ritmas kintantis, jos nebūtinai rimuo- tos. „Laisvas eiliavimas, – sakė jauni poetai, – labiau atitinka žmogaus dvasią, juk ji ne visada paklūsta logikai, ne viskas joje tvarkingai sudėliota

ir „surimuota“. Bet norint ardyti, reikia turėti ką ardyti. Ir šiuo požiūriu Maironio eilėraštis lietuvių poezijos raidai buvo labai svarbus. Maironis dalyvauja visoje XX a. lietuvių kultūros dramoje.

XX a. pradžia yra lietuvių poezijos naujų kelių ieškojimo laikas. Dažnai tie keliai susikerta ir net visai išsiskiria. O kartais, ypač didelių poetų kūryboje, priešybės yra sujungiamos.

Pagrindiniai eilėraščių tipai

Eilėraščiai būna labai įvairūs, skirtingų tipų. Eilėraštis gali orientuotis į dainą, į viešą kalbą, filosofinę idėją, į išpažintį, į maldą. Arba siekia *ekspresijos* – išraiškingo grožio. XX a. pradžioje matome skirtingų eilėraščių tipų pradžias. Parašyta nemaža eilėraščių-dainų. Šis eilėraščio tipas jau XIX a. pabaigoje buvo suprantamas ir nemokytiems, literatūros nepažįstantiems žmonėms. Vieną kitą savamokslį poetą globojo jau vyskupas A. Baranauskas. XX a. pradžioje iš tokių savamokslių kūrėjų išsiskiria **Jonas Kriškčiūnas-Jovaras**. Jis rašė ir revoliucingų, kovingų eilėraščių, dalyvavo 1905–1907 metų revoliucijoje, tikėjo, kad kova galima laimėti teisybę. Lietuvių literatūros atmintyje Jovaras labiausiai išliko kaip eilėraščio „**Ko liūdi, berželi?**“ (1906) autorius. Reiklioji Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė laikė šį eilėraštį, ypač jo pradžią, tikru poezijos kūriniu. Eilėraštis ilgas – 14 posmų. Štai jo gražioji pradžia, virtusi liaudies daina:

Ko liūdi, berželi, ko liūdi?

Ko verki, nuleidęs šakas?

Kam svyra žalieji lapeliai?

Kam varvini šaltas raras?

Ar auštantis rytas nelinksmin?

Ar gaila naktinės tamsos?..

Ko verki, berželi baltasis?

Ar ilgis lapeliai šviesos?..

*Neverk, svyruonėli baltasis,
Jau greitai saulelė tekės.
Bus linksma, gražu ir malonu,
Iš džiaugsmo lapeliai mirgės.*

*Klausykis – gegutė kukuoja,
Atskridus ir tau užkukuos.
Pakils malonūs vėjelis
Ir tavo šakytės linguos.*

Iš tiesų – tai yra gražus poetinis kūrinys. Jo gražumas nekomplikuotas, paprastas. Kreipinys į berželį kaip į gyvą, liūdintį, verkiantį. Berželis guodžiamas kaip vaikas – *neverk, saulelė tekės, lapeliai mirgės, gegutė ir tau užkukuos ir tavo šakytės vėjelis linguos*. Jaučiame, kad poetui tas svyruonėlis berželis labai artimas – kaip brolis. Kartu tarsi matome, kad už to liūdinčio berželio tarsi stovi nusiminęs jaunuolis, kurio „auštantis rytas nelinksmin“, kuriam ilgu pasauly gyvent ir kuris trokšta, kaip sakoma toliau, „žaliuoti, gyvent ir kovot“. Tikriausiai šiame intymaus pokalbio su berželiu kūrinyje atsispindi 1905–1907 m. revoliucijos pralaimėjimo nuotaikos – liūdesys, netikrumas, gailestis. Jovaras taip liaudiškai dainavo iš širdies, iš prigimties.

Liudas Gira liaudiškumo, *tautosakiškumo, dainiškumo* siekė programiškai. Jis manė, kad tautosakiškas eilėraštis savaime bus nuoširdus, jausmingas. Jis net rašė dzūkų tarme. Štai 1908 m. parašytas eilėraštis „**Ne margi sakalėliai**“:

*Ne margi sakalėliai
Panemuniais lakiojo –
Tai tiktai mano graudžios godelės
Laimužę dalią vijos.
Ne raiboji gegulė
Sparnais plazdeno slastuos –
Tai tik aš jaunas, vargo bernelis,
Mergelę pamylėjau.*

*Ne saulelė tekėjo,
Ne bijūnai pražydo –
Tai tik mano laukų dukrelė
Į mane pažiūrėjo.*

*Ne liepa sušlamėjo,
Ne lakštutė pragydo –
Tai tiktai mano laukų dukrelė
Žodelį prakalbėjo.*

Tokie pat žodžiai kaip liaudies dainoje: *vargo bernelis, mergelė, laukų dukrelė, saulelė...* Sukomponuotas eilėraštis remiantis neigiamu paralelizmu. Dainiškas lengvumas, paprasta raiška. Maironis labiau rėmėsi istorinėmis-karinėmis dainomis („Eina garsas“, „Oi, neverk, matušėle!“), L. Girai artimesnė meilės daina, kurioje kalbama apie intymius jausmus.

Iki XX a. apie meilę lietuvių poezija kalbėjo tik mažybiniais, gražiais žodžiais. Mylimoji yra sesutė, seselė, mylinčiųjų jausmai drovūs, juos sunku išreikšti žodžiais. Taip yra ir tautosakoje. Jausmų santūrumas, uždarumas yra susijęs su lietuvių būdu. Kitų tautų meilės lyrika yra daug atviresnė. XX a. pradžioje jaunas poetas **Kleopas Jurgelionis**, pasiryžęs reformuoti lietuvių poeziją, parašo eilėraščių apie meilę, kurie to laiko poezijai yra neįprasti, tarsi šiurkštesni, valiūkiškesni, vyriškesni. Vienas jo eilėraščių – „**Jūra ir mergos**“ (1911):

*Kai mergelės grėbė šieną,
Aš stovėjau pajūry.
Puiki jūra, puikios mergos,
Neramu širdyj.*

*Kilo jūros baltos bangos,
Tėškė šviesiu sidabru.
Išsidraskė gelsvos kasos,
Žibo gintaru.*

*Pūtė vėjas pietvakaris,
Ūžė jūra vis smarkiau.
Vėjo sučiuptas grėbėjas
Prie savęs šaukiau.*

*Ir kai jūra įsiūžus
Svaidė lig manęs putas,
Aš čia pat turėjau sykiu
Jūrą ir mergas!*

Jūra ir mergos. Ši jungtis yra ekspresyvi, lyg sujungiamos jūros ir jausmų stichijos. Abi neramios, gaivališkos. Eilėraštį sunku papasakoti, jis sutelktas į vaizdą, vis ryškėjantį, intensyvėjantį: pirma jūra rami, mergelės grėbia šieną, vėliau kyla bangos, draikosi gelsvos kasos. Jūra užia vis smarkiau, vėjas čiumpa grėbėjas. Su vėju rungiasi ir tas, kuris stovi pajūryje, ir laimi – laimi jūrą ir mergas. Tai ekspresyvus eilėraštis.

Galima mokėti rašyti gražias eilutes, o vienok suvis poetu nebūti. Ta tiesa reikia būtinai suprasti! Galima išsimokyti medicinos, teologijos, bet poezijos – be įkvėpimo – niekados išsimokyti negalima.

JUOZAPAS ALBINAS HERBAČIAUSKAS

Reiklus, kritiškas **Balys Sruoga** pavadino K. Jurgelionį „poetu iš pašaukimo ir prigimimo“. Poetinio pašaukimo klausimas amžiaus pradžioje buvo svarbesnis negu anksčiau. Jei neturi prigimties gabumų, iš pareigos poetu nebūsi. Ir pats B. Sruoga daug apie tai galvojo. Apie Maironio eilėraštį „Vilnius“, kuris jam nepatiko, sakė: „Tai proto produktas, bet ne įkvėpimo, ne fantazijos, ne jausmų.“ Jaunas B. Sruoga rašė eilėraščius remdamasis būtent jausmais, išgyvenimais:

*Negaliu aš persiskirti
Su širdim ir su valtim...
Nežinau, kur besiirti –
Ar jūrosna, ar širdin!*

Tai B. Sruogos eilėraščio „**Kur beplaukti**“ pabaiga. Širdis kaip jūra. Toks palyginimas tiko ir Maironiui. Bet tokia žaisminga dilema – kur besirti? – įmanoma tik naujam lietuvių poezijos etapui.

Maironio poezija formavo aukštąjį stilių – kalbėjamą gražiais žodžiais apie tėvynę, kovą už jos laisvę, apie tikėjimą, Dievą, sielą. Jeigu aukštąjį pasaulį (kilnių siekimų, taurių idėjų, gražių minčių) pažymėsime dangaus ženklų, tai Maironio poeziją galėtume vadinti dangaus poezija. Štai pirmasis „Pavasario“ posmas:

*Pavasario saulė prašvito meiliai
Ir juokiasi, širdį vilioja;
Iškilo į dangų aukštai vieversiai,
Čyrena, sparneliais plasnoja.*

Saulė, dangus, aukštumas čia labai aiškiai pabrėžti. Jeigu bandytume įsivaizduoti vietą, iš kur iškilmingai į mus prabyla poetas, tai būtų kalnas arba šiaip aukšta vieta, nuo kurios toli ir plačiai matyti („Nuo Birutės kalno“, „Trakų pilis“, „Šatrijos kalnas“). V. Mykoliaičio-Putino kūryboje labai svarbus „tarp“: tarp žemės ir dangaus („**Margi sakalai**“, „**Tarp dviejų aušrų**“). Putino eilėraštyje „**Skriski, are**“ (1922) sakoma: „Tu pasėjai mano gyvastį, dangau, / Bet aš čia, juodojo žemėj, išdygau.“ XX a. pradžioje poezijoje stengiamasi sukurti atsvarą aukštajam stiliui arba dangaus poezijai. Įsižiūrima į žemę, į jos gyvybę, mirštančią ir atbundančią, į žemiškus ir kartu poetiškus žmogaus kasdienybės rūpesčius. Šiuo požiūriu labai iškalbus yra **Kazio Binkio** eilėraštis „**Pavasariška**“ (1914), žemiškojo, žemojo pavasario, lyginant su aukštuoju, dangiškuoju Maironio pavasariu, poetizacija.

Poeto, kunigo ir mokytojo **Motiejaus Gustaičio** siekimai visai kitokie. Jį domino amžinieji žmogaus klausimai, kuriuos vadiname filosofiniais. Kas yra žmogaus esmė, kas yra amžinybė? M. Gustaitis buvo labai išsilavinęs, parašė mokslinių darbų apie A. Mickevičiaus poeziją, į lietuvių kalbą išvertė antikos autorių kūrinių. Jo eilėraščiuose skatinami gerieji žmogaus jausmai, meilė artimajam, meilė Tėvynei. M. Gustaičio lyrikoje yra ir simbolizmo žymių.

XX a. pradžios lietuvių poezijoje buvo kuriami ir religiniai eilėraščiai, tęsiama A. Strazdo, A. Baranausko, Maironio tradicija. Religinių eilėraščių sukūrė ir M. Gustaitis. Jo religiniuose kūriniuose kalbama ir apie

šio pasaulio reikalus, ypač apie Lietuvą, apie jos vargus ir kančias. Vienas M. Gustaičio religinių eilėraščių – „Malda į Šv. Kazimierą“:

*Tujen, kurį mum Visagalis
Tėvynės davė Globėju,
Kurį begarbin visos šalys
Galingu laisvės Gynėju!
Gal niekad kraštas mūs bedalis
Tokių nejautė pavojų,
Kaip kad didžiosios dėlei karės,
Kuomet banguoja kraujo marės...*

*Lietos akimi Tau matyti
Tėvynės gaisro slibinai
Ir žmonės ramūs išvaikyti...
Jų klotis keičias taip nūnai,
Jog ryt kas laukia tūlą sritį,
Vien Tu – Šventasis – bežinai,
Kuriam globoti apveizdingai
Skirta Tėvynė nelaiminga...*

*Vis vien už ką mus Dievas baudžia,
Bet atsivėrė pragaras...
Išgirk, Tėvaini, maldą graudžią,
Nušluostyk brolių ašaras.
Tauta, pakėlus rykštę skaudžią,
Tegu paguodą vėl atras,
Tegu vainikas Tavo skaistus
Ramybėn veda mus, apleistus!*

Maldos pagrindas kreipinys ir prašymas padėti, užtarti. Šiame M. Gustaičio eilėraštyje kreipiamasi į šventąjį Kazimierą, Lietuvos globėją. Kreipiamasi ypatingu laiku – Pirmojo pasaulinio karo metais, kai Lietuvą (Lietą) rijo „gaisro slibinai“. Prašoma kaip mielaširdingo Tėvo (Tėvainio).

M. Gustaičio lyrika buvo artima Vincui Mykolaičiui-Putinui, taip pat siekusi eilėraščių praverti nematomos, slaptos erdvės duris, betėjusiam labiau filosofiniu keliu.

Jaunų poetų likimai

Poezija dažnai yra jaunystės dovana. Jaunas žmogus į viską stipriau ir atviresniau reaguoja, jis labiau trokšta suprasti ir būti supastas. Jam reikia pranešti pasauliui apie save, apie savo jausmus, mintis, kurie atrodo ypatingi. Todėl rašomi dienoraščiai ir eilėraščiai. Ne visada jie yra literatūra, bet literatūra prasideda ir nuo jų. Poetai – ypatingos prigimties žmonės. Jie turi stiprios dvasinės energijos, kuri tarsi veržiasi iš jų, spinduliuoja šviesą, kuri vilioja ir veda. XIX a. pabaigoje, kai iš tiesų buvo sprendžiamas lietuvių tautos likimas, vienas po kito kilo poetai – dvasiniai tautos vedliai. Ryškiausias iš jų – Maironis, didelės dvasinės galios poetas. Labai svarbūs ir A. Vienažindys, ir P. Vaičaitis. Ir, aišku, V. Kudirka, pasiryžėlis, pasišventėlis. V. Kudirkos dvasia buvo peržengusi aukščiausią asmenybės slenkstį – jis sąmoningai tarnavo kitiems, aukėjo save Tėvynės laisvės idėjai. V. Kudirka – idėjos aukure sąmoningai sudegusio žmogaus simbolis. Jis gyveno neilgai – pakirto džiova. P. Vaičaitis gyveno dar trumpiau, taip pat mirė džiova. Džiovos aukos – P. Višinskis, J. Biliūnas... Lyg bandydamas suvokti, kaip šitie anksti nutrūkę poetų likimai atsiliepia mumyse, M. Martinaitis parašė eilėraščių „Aš taip anksti pasenau...“:

*Aš taip anksti pasenau
nuo galvojimo
ir nuo skaitymo knygų,
kurias rašė elegiški
džiovos pakirsti poetai.*

*Gal dėl to
aš taip nedrįstu pažiūrėt,
kaip skleidžias gėlė –*

*lyg man jinai nepritiktų
arba galėčiau ką nors užgauti.*

*O kartais galvojimas būna toks tolimas,
skaudus –
lyg būčiau Pranas Vaičaitis
su džiovos sunkumu krūtinėj
ir nebaigta knyga –
ant kelių.*

*Ir matau save
Iš labai toli –
iš senų laikraščių
ar fotografijų,
ir atrodo man –
lyg mano gyvenimas būtų
man duona,
padėta ant stalo,
o aš iškeliaęs.*

*Ir taip dažnai
jau nusigręžia nuo gėlių,
galvodamas,
kad jos man – per jaunos.*

Poetas – su nebaigta knyga ant kelių... Tai yra viena dramatiškesniųjų lietuvių kultūros metaforų. Ir XX a. pirmaisiais dešimtmečiais ji ne kartą iškyla visu akivaizdumu.

*Niekas jų visų, matyt, niekada ir neišvardins. Lengviau išvardinti jų
parašytus eilėraščius, išleistas knygas, kurių pageltusiuose lapuose irgi
daugiau likimo negu žodžių. Jie tolsta kiekvieną kartą, kai tik imame ieškoti
jiems vietos literatūros vadovėliuose, ir vėl priartėja, kai tik pajuntame, jog
likimai iš viso vargu ar užrašomi.*

Viktorija Daujotytė

*Jie mirė jauni, neretai spėdami atsisveikinti posmu, eilute, žodžiu.
O kartais pasitraukdami staiga ir tyliai. Ant ligos patalė gulinčio
R. Bytauto nuotraukos yra ir jo ranka užrašyta: „Bučiuoju
visus!“ E. Steponaičio nuotraukose lemtis tik plevėna.*

VAIDOTAS DAUNYS



Edmundas Steponaitis (1892–1908)

Gimė Sintautuose, kur po devynerių metų bus palaidotas P. Vaičaitis. Buvo „kitoks“ vaikas, iš mažens prisirišęs prie knygų, savarankiškai mąstantis. Labai anksti subrendo. Kaune dirbo spaustuvėje, padėjo artimiesiems. Susidomėjo didžiojo rusų rašytojo ir mąstytojo L. Tolstojaus mokymu. Parašė jam laišką, klausdamas patarimo, kaip gyventi, kaip suderinti savy žudyti draudžiančią krikščionybę ir laukiančią kareivystę. Rašytojas atsakė jaunam poetui, patardamas visuose savo ieškojimuose būti nuoširdžiam ir nesidėti ant pečių kryžiaus ne pagal jėgas. Spaudoje E. Steponaitis paskelbė keliolika eilėraščių, vertimų, sekimų, paliko ir neišspausdintų kūrinėlių. Mirė šešiolikos metų... Lietuvių literatūroje tai vienintelis tokio amžiaus poetas. Kelia didelę

nuostabą, kad toks jaunas jis jau galvojo apie kilnius dalykus, humaniškas idėjas, kad siekė eilėraščiais auklėti „žmogaus geruosius jautimus“. Edmundas gerai jautė to laiko kultūros nuotaikas, autoritetus: jis citavo Vydūno mintis, vertė J. Baltrušaitį. Abstrakčios mintys, nuotaikos E. Steponaičiui buvo įdomesnės už gyvenimo konkretumą. Jis tikriausiai būtų ėjęs tuo keliu, kuriuo ėjo J. Baltrušaitis, V. Mykolaitis-Putinas. Jam gražiai skambėjo „aukšti“ žodžiai, net tarptautiniai, jis galėjo išgauti iš jų savitą melodiją. Vieno savičiausių E. Steponaičio eilėraščių „Muzika“ pradžia:

*Per banguojančią harfą Eolo harmoniją,
Per apsupusią žemę būtybės vibraciją, –
Siaudžia virpanti muzikos aido agonija,
Siaudžia skausmo išpinta poezija – gracija...*

*Kaip lakštingalės plintančiais naktį čiulbėjimais
Nuo žmonijos Dievop skrieja himnas – oracija;
Kaip baltos sodno rožės minkštučiais kvepėjimais
Kilst dangun lyg girlianda gamtos dekoracija.*



Edmundo dvasinė energija buvo didelė: jis jautė norą rašyti, išreikšti save, tarsi išlieti. Jis sugebėjo improvizuoti pagal įstrigusią eilutę, žodį. Tai rodo stipraus talento pradžią.



Zigmas Gėlė (1894–1912)

Kai Edmundas Steponaitis jau buvo dvejų metų, Naisių kaime netoli Šiaulių gimė jo skaudaus likimo brolis Zigmas Gaidamavičius, vėliau pasirinkęs poetišką ir kartu dar vaikišką Gėlės slapyvardį. Jis išgyveno gražią, artimųjų meilės kupiną vaikystę, su savo tvirtu tėvu buvo tikri bičiuliai. Trylikos metų Zigmas pradėjo rašyti dienoraštį, išpūdžius, eilėraščius, versti rusų poeziją. Kaip matome, abiem jauniems poetams vertimai buvo literatūrinio mokymosi pradžia. Zigmui Gėlei labai patiko rašytojas Jonas Biliūnas; jo portretą buvo išsiklijavęs savo užrašų knygelės pirmajame puslapyje. Baigęs Šiaulių gimnaziją, Zigmas nusprendė studijuoti filologiją Kijevo universitete. Bet staiga susirgo smegenų uždegimu ir mirė, tesulaukęs 18 metų.

Z. Gėlė iš prigimties turėjo literatūrinį talentą. Tą jis pats gerai suvokė, nes eilėraščiuose teigė: „Aš jaučiu savyje nepaprastą jėgą, ji taip plati, šventa...“; „Aš širdužę dainiaus turiu...“ Savo kūrybai jaunuolis formavo tokias pagrindines moralines atramas: mylėti tėviškę, jos gamtą, stengtis mažinti pasaulyje vargą ir neteisybę, remtis tautosaka. Apie dienoraščio (dieninio) svarbą poetas sakė: „Jis kaip koksai draugas ramina žmogų, paguodžia jį... Parašai šį tą – ir tuojau lieka lengviau ant širdies...“ Ir eilėraščių rašymas jam buvo paguoda, savęs, savo vidinių galių įtvirtinimas. Jauno poeto dvasinis aktyvumas pasirodo ir prisirišimu prie gimtosios vietos, jos grožio suvokimu. Gėlė dar visai vaikas, labai stipriai jautė gimtinių gražumą. Dienoraštyje rašė: „Būdavo, kad išeini iš vidaus ir, atsistojęs ant priemenio slenkščio, imi dairytis, tai priešais tave visų pirma metas į akis žaliuojanti pieva, Osupis, visas apaugęs būlynais, už jo juoduojantieji dirvonai, paskui vėl būlynai, už kurių matyti stogai ir kaminai, o taipogi bokštas mažutės kaplytėlės didelio sodžiaus Sereikių.“

*Aš atmenu save, kada buvau kokių dvejų metų... Rytas buvo gražus.
Saulė laidė savo spindulius per langą tiesiai į mano akis, kurios merkėsi
nuo tos pavasario šviesos, kuri atgaivina gamtą ir duoda gyvastį
visam, esančiam ant žemės. Atmenu, sėdėjau ant lovos, o bobutė
mano, kuri auklėjo mane visą laiką kūdikystės, avė man kojas...*

ZIGMAS GĖLĖ. PIRMAS ATSIMINIMAS.

Aprašymas yra labai paprastas. Ypatinga yra tai, kad jaunuoliui svarbu suvokti įspūdį, kurį daro vaizdas, kasdien matomas nuo savo namų slenkščio. Nuo čia jau netoli ir iki kūrybos. Vienas gražiausių Z. Gėlės eilėraščių – „Tėviškė“.

*Tėviškės vaizdeli,
kaip tu man brangus!
Aš matau kelelį,
pievas ir laukus,
upės žalią krantą,
už jo kalveles,
bažnytelę šventą,
vargšų gryteles.*

*Girdžiu dainą gaudžią:
ji liūdna, karti;
girdžiu – varpas gaudžia:
vakaras arti, –
ir artojo seno
balsą dirvoje,
kurs tiktai gyveno
varge, tamsoje...
Tėviškės vaizdeli,
kaip tu man brangus!
Matau savo šalį,
jaučiu jos vargus...*

Jaunas poetas mato ne tik grožį, bet ir „vargšų gryteles“, vargą, tamsą. Du labai svarbūs akcentai pabaigoje – *matau* ir *jaučiu*. Poetas turi jausti ir užjausti. Zigimą Gėlę jaudina gamtos gražumas ir galėjimas eilėraščių dainuote dainuoti lyg būtų tautosakinis „dainų bernužėlis“. Tautosakinis jo eilėraštis labai gražus:

*Oi, aš dainuosiu
tarp kaimo uosių –
aš dainų bernužėlis.
Myli mergelė
mano dainelę,
myli ir tėvužėlis.*

*Oi, aš bernužis,
dainų mylužis,
dainelių sėjikėlis...*

Dainų bernužėlis, dainų mylužis, dainelių sėjikėlis... Kaip šios poetinės metaforos gražiai pritampa prie dar Simono Stanevičiaus užrašytos liaudies dainos „Aš padainuosiu / Dainų dainelę, / Aš dainų bernužėlis.“ Taip reiškiasi tautos kultūros atmintis, taip ji turtėja. Z. Gėlė aiškiai glaudžiasi prie eilėraščio-dainos, programiškai kurtos L. Giros.

Bet ar galima gražiai, sklandžiai dainuoti apie gamtą, meilę, jei aplinkui tiek vargo, tamsos, neteisybių? „**Kas iš tamsumo pasidaro**“ – tai vieno iš Z. Gėlės satyrinių eilėraščių pavadinimas. Eilėraštis prasideda taip:

*Ar taip reikia būti? Ar taip, visuomene visa, sakyk,
Kad žmogus biednas neša sunkiai uždirbtą grašį
Pas poną, idant gautų koki pelkėtą šmotelį žemės
Ar pievos, niekam jau nevertos, kad pasiganytų savo karvelę,
Kuri baigia jau sprogti nuo didelio alkio.*

Suprantame, kad eilėraštis silpnas, be vidinės ritmo tvarkos, kad frazės nesuteiktos, lyg būtų eiliuotai atpasakojamas koks ne itin tikslus publicistinis rašinys. Bet jauno poeto pasaulėjautai suvokti ir šis eilėraštis svarbus. Jis paliudija ir tą faktą, kad XX a. pradžioje lietuvių rašytojus jaudino žmonių socialinė nelygybė, skriaudos. Ne vienas šviesus protas ieškojo išeities, galvojo, kaip visuomenę pataisyti. Ar šviesti, mokyti, auklėti, ar skelbti kovą, rengtis revoliucijai? Šių žmogaus ir visuomenės rūpesčių labiausiai yra persiėmęs jaunas poetas Julius Janonis.



XX a. pradžioje lietuvių poezijoje prasideda naujas etapas – pomaironinis. Greta Maironio, kurio autoritetui imama priešintis, iškyla rusų kalba rašiusio poeto simbolisto Jurgio Baltrušaičio vardas. Jaučiama simbolizmo įtaka. Poeziją veikia ir paties gyvenimo „programos“. Tai itin matyti jaunų mirusių poetų likimuose.



Julius Janonis
(1896–1917)

Nuo tautosakos iki revoliucinės kovos

Julius Janonis gimė Beržinių kaime (netoli Biržų). Ketveriais metais jaunesnis už Edmundą Steponaitį ir dvejis – už Zigmą Gėlę. Varganų bežemių vaikas, skurdo ir alkio augintinis, iš paskutiniųjų siekė mokslo ir šviesos. „Aš duoną su vandeniu valgysiu,“ – toks buvo pirmasis Juliaus pasižadėjimas, kad tik leistų mokytis. Brolis atiduodavo jam sunkiai uždirbtą samdomo berno algą. Nepaprastai jautrus, verkdavęs dėl graudžios pasakos, trylikametis Julius pradėjo rašyti eilėraščius. 1911 m. parašė įstabią eilutę: „Gražus toks rytas ant pasaulio...“ Mokykloje jis leido laikraštėlį, skatino draugus mokytis lietuvių

kalbos. Rinko ir užrašinėjo tautosaką. Kūrybingos prigimties buvo Juliaus motina, vėliau ir pati rašinėjusi. Daugiausia iš motinos Julius užrašinėjo ir tautosaką: 279 dainas, keliolika pasakų, sakmių, padavimų, daug smulkiosios tautosakos. Tautosaka buvo gera kultūros, lietuviškumo, grožio mokykla. Julius buvo jos mokinys, daug ką panaudojo kūryboje.

Julijų Janonį labai slėgė neteisingas gyvenimo padalijimas: vieniems turtai ir džiaugsmas, kitiems skurdas ir ašaros. Apie tai mąstė daug jaunų, teisybę rasti troškusių žmonių – ir Lietuvoje, ir Rusijoje, ir Vakarų Europoje. Socialinio teisingumo idėja ne vienam šviesuoliui buvo šventa. Toks idėjos pasišventėlis buvo ir J. Janonis. Jis galėjo rašyti subtilius gamtos eilėraščius, gėrėtis žodžio grožiu, bet visa širdimi troško ieškoti teisybės ir teisingumo. J. Janonis jautė ryšį su lietuvių poezija – su Maironiu, V. Kudirka, P. Vaičiūčiu, su savo bendraamžiais, ypač su Z. Gėle. Apgailėdamas jo mirtį, Julius parašė net du Z. Gėlės atminimui skirtus eilėraščius. „Nedidelis mūsų būrelis neteko / Vėl vieno iš savo darbščiųjų draugų...“, – sakoma eilėraštyje „Zigmo Gėlės atminčiai“. O nebaigtame eilėraštyje proza „Gal pastebėjote kada...“ Z. Gėlė vadinamas Lietuvos Parnaso meteoru, o jo reikšmė nusakoma vaizdingu palyginimu: „Kaip šilti pavasario saulės spinduliai atgaivina apmirusią rudenį gamtą, taip jo dainutės, svajonės sužadino ne vieną sielą, sukeldamos joje pasitikėjimą, troškimą kovoti, veikti, tą karštą troškimą, kurs vienas palaiko gyvenimą...“

J. Janonis pasirinko labai gražų slapyvardį – **Vaidilos Ainis**, vadinasi, susiejo save su senaisiais lietuvių žyniais – vaidilomis. Penkiolikos metų poetas bando rasti tą kelią, kuriuo turėtų eiti žmonės. Jis atrodo labai paprastas – tai žmonių brolybės kelias: „Jeigu visi žmonės kaip broliai gyventų, / Tai mūsų pasaulis iš tiesos būtų / Pripildytas džiaugsmo ir tobulos laimės...“ Bet kaip tą brolybę sukurti? Poetai dainiai turi didelę užduotį. Per mažą gamton ar grožin bėgti: „Jie turi dainuoti, kad savo dainomis / Padėjus sugriauti / Tamsos viešpatiją“ („Dainių užduotis“). Du svarbūs orientyrai pradeda ryškėti jaunučio poeto kūryboje: *griauti* ir *kovoti*. Šiuos, jo paties susirastus orientyrus („Kariauk nesustodams, kas dieną kovok...“ – eilėraštis „Draugui“) paremia darbininkų kovos teoretikai, į kurių darbus J. Janonis pradeda gilintis, – pirmiausia K. Marksas. Eilėraštyje „**Iš darbininkų katekizmo**“ (1914) poetas kelia tokius klausimus:

*Bet kaip iš neturto išbristi?
Kaip būvis pagerint vargingas?
Kaip diena giedresnė išvysti?
Kaip laikas pasiekti laimingas?*

Ir taip į juos atsako:

*Geruoju negausim mes nieko:
Mes laimę pasieksim per kovą;
Todėl negailėkime vieko:
Mums Marksas tebus už vadovą.*

Julius ir pats įsitraukia į revoliucinę veiklą. Pirmojo pasaulinio karo metais jis patenka į Rusiją, suartėja su jos socialdemokratais. „Vadovaujanti mūsų gairė – socializmas“, – ištaria J. Janonis. Tampa įsitikinusiu revoliucionieriumi. Nemano, kad Lietuva turi atskirą likimą, atmeta tautinės valstybės idėją. Partinė priklausomybė riboja jauno poeto pasaulio supratimą. Jis mano nebeturįs teisės į asmeninį gyvenimą, nebeatsiliepia į jį supratusias ir mylėjusias Justės balsą. J. Janonio pažžiūros nebuvo sukompromituotos, nes savo gyvenimą jaunas poetas baigė dar prieš kruvinąją Rusijos revoliuciją. Baigė savižudybe, savo jauną gražią galvą 1917 m. gegužės 30-ąją padėdamas ant geležinkelio bėgių. Iškamtuotas alkio, skurdo, sunkaus, beprošvaisčio gyvenimo, Julius suprato, kad serga džiova, kad jo laukia P. Vaičiūčio, V. Kudirkos, J. Biliūno likimas... Nesutiko nuolankiai laukti mirties. Gal buvo ir kitų priežasčių. Paskutiniai poeto eilėraščiai liūdni. Parašė laišką „Draugams“. Socialinė revoliucija čia iškyla kaip gyvenimo pertvarkymo būdas, socialdemokratai – kaip revoliucijos vykdytojai. Apie save sakė taip: „Esu dirbęs, ką galėjau. Gal da būčiau jūsų tarpe ir daugiau padirbęs, bet nelemtas likimas sulaužė sveikatą ir neleido toliau dirbti. Pagaliau sveikata privertė net išsibraukti iš gyvenančių tarpo.“ Julius Janonis buvo išgyvenęs dvidešimt vienerius metus...

Manė, kad kiekvienas žmogus yra savo gyvenimo ir savo mirties šeimininkas. Bet V. Mickevičius-Kapsukas su tuo nesutiko: „Ne, revoliucionierius ir darbininkų klasės kovotojas nėra „savo gyvenimo ir mirties šeimininkas“. Jo gyvenimas priklauso ne jam, o darbininkų klasei, partijai.“ Iš tos J. Janonio

ir V. Kapsuko nuomonių sandūros galime spręsti, kad vyko asmeninė poeto drama. Kas nebeturi savo gyvenimo, tas negali būti kūrėjas.

Kai iš laiško „Draugams“ žvelgiame atgal – į trumpo Juliaus Janonio gyvenimo sąmoningąją dalį, prasidėjusią nuo trylikos metų, matome logišką seką: kilęs iš pačių šios žemės mažųjų, gamtos apdovanotas nepaprastu jautrumu ir teisybės troškimu, poetas ieško kelio, kaip tą teisybę pasiekti. Kaip ne vienas jaunas to laiko žmogus, jis sutinka su tomis pasaulio pertvarkymo idėjomis, kurios siūlo kovą, senosios santvarkos sugriovimą. Marksas pasirenkamas teoriniu vadovu. Įsitraukęs į revoliucinę veiklą, J. Janonis parašė ryškiausius revoliucinius eilėraščius: „Iš darbininkų katekizmo“, „Pūslėtosioms rankoms“, „Kovotojų giesmė“. Kiekvienos tautos literatūra turi tokių kūrinių. Daug revoliucinių eilėraščių sukurta Paryžiaus komunos laikotarpiu. Revoliucinių eilėraščių parašė Janis Rainis, didžiausias latvių poetas. Jis turėjo įtakos ir J. Janoniui, iš mažumės mokėjusiam latviškai.

Julius Janonis „buvo neaukšto ūgio, silpno kūno sudėjimo, kukliai apsirengęs juoda uniformine bliuze ir juodomis kelnėmis jaunuolis. Man nepatiko, kad jis vaikščiodavo beveik nesišukavęs, po porą savaičių nesiskutęs, suglamžytomis kelnėmis, atbrizgusiomis palaidinės rankovėmis, nenublizgintais batais. Jis darė įspūdį žmogaus, kuris mažai dėmesio kreipia į savo išorę. Bet užtat jis pagarbiai nešiojo po pažastim „Pirmąjį barą...“

SALYS ŠEMERYS

J. Janonio revoliuciniai eilėraščiai rašyti iš vidinio įsitikinimo, iš savo gyvenimo programos. Kad jo kelias su varguoliais, itin aišku iš programinio eilėraščio „**Ateities dainius**“. Mūzos klausia jauno dainiaus, ko jis norėtų – laurų vainiko, meilės ar žengti su varguoliais. Atsakymas toks:

*Dainius netroško laurų vainiko,
Dainius netroško meilės skaistuolių.
Jis tenorėjo trečio dalyko:
Žengt su vargdieniais, būt prie varguolių.*

Jis turėjo eiti būtent šiuo keliu, nes taip liepė jo širdis. Svarbus šiuo požiūriu yra eilėraštis „**Gilių dailės vaizdų sutvert aš negaliu...**“:

*Gilių dailės vaizdų sutvert aš negaliu,
 Nes visados,
 Kaip tik imu klausytis saulės spindulių
 Slaptos maldos,
 Ir išgirstu slepiamus naudojamų žmonių
 Dejavimus.
 Ir, vieton įspūdžių linksmų ir malonių,
 Juntu skausmus.
 Ir stoja prieš akis išblyškusie veidai,
 Niūrus būrys.
 Ir veržiasi širdin sunkių vargų vaizdai
 Lyg sūkurys.*

Jaučiame šiame eilėraštyje vidinę polemiką su tais kūrėjais, kurie grožio ir prasmės ieškojo gamtos, meilės išgyvenimuose, vedė sielą į dvasinę nežinomybę, stengėsi įveikti kasdienybės ribas. Tai ypač būdinga, kaip atsimename, simbolistams. J. Janonio paminėta „slapta malda“ – simbolistinės poezijos ženklas. Poetas neneigia tokio kelio, kuris siekia „gilių dailės vaizdų“. Bet tuo keliu jis pats negali eiti, nes pirmiausia girdi ne slaptą maldą, o žmonių dejavimus, mato sunkių vargų vaizdus. Slapta sielos malda – sunkių vargų vaizdai iš tiesų yra meninės kūrybos priešprieša. Kiekvienoje kultūroje ji turi būti, nė vienas poezijos kelias nėra ir negali būti vienintelis.

J. Janonio revoliuciniai eilėraščiai skirti viešumai – tarsi auditorijai kalbėtų oratorius-agitatorius. Todėl čia svarbu retorinis kreipinys, klausimas:

*Tad, rankos pūslėtos, veidai prakaituoti,
 Ko laukiat? Nejaugi da galit dvejoti,
 Ar skursti per amžių, ar būvį besotį
 Nuverst ir gėrybes bendras išnaudoti?
 „Pūslėtosioms rankoms“*

Bet toks aiškus, kovingas, agitatoriškas J. Janonis – ne visas.

Sidabrinė eilėraščio melodija

Jaunutį poetą žavėjo, stebino gamtos skaistumas, spindintis jos grožis. „Ataveriu akis, ir sniego baltuma / Nušviečia mano tamsią niūrią sielą...“ Jam graži ir balta, sidabrinė žiema: „Papuosiama žiemos gauru / Šermukšnė spindi sidabru...“ Ir pats žinomiausias J. Janonio eilėraštis prasideda baltumo vaizdu:

*Kur pažvelgsi, visa balta.
Gal ir saulei kartais šalta.
O, kad ji atbėgtų čia,
Kailiniais apgaubčiau ją.
„Žiemą“*

Greta kovos, griovimo, revoliucijos temų jo kūryboje srovena ir tyli, gaudi, sidabrinė melodija. Ji pasigirsta labai anksti, pasigirsta irgi kaip klausimas, bet visai kitoks – kaip klausimas, į kurį neatsakysi jokia kova, jokia revoliucija: „Ko taip skamba liūdnei / Sidabriniai varpai?“ Pasigirsta ir kaip retorinis kreipinys ar klausimas, tačiau jie skirti ne miniai, ne didelei auditorijai, o tik sau:

*Šviesioji žvaigždė! Sidabrinė žvaigždė!
Ko neini į čia tu artyn?
Kodėl tavo šviesą užslopdo erdvė?
Šviesioji žvaigždė! Sidabrinė žvaigždė!
„Žvaigždei“*

Pagautas tos virpančios sidabro šviesos ir melodijos, J. Janonis parašė gražų, dainingą eilėraštį „**Tegu sidabruoja šaltoji rasa...**“:

*Tegu sidabruoja šaltoji rasa,
Vis viena nubėgsiu pas jį, nors basa,

Nors degins man kojas žolėta lanka,
Aš jį apkabinsiu baltąja ranka.*

*Ir, kol nepradės raudonuoti dangus,
Jam pinsiū iš meilės žiedų vainikus.
Tik auštančio ryto pirmi spinduliai
Išdrįs pakliudyt mums kalbėtis meiliai.*

*Kai girioj lakšutė čiulbėti pradės,
Mane jis per pievą rasotą lydės.*

Tai mergaitės meilės daina – romansas, kur išsipildo meilės viltis, nedidelė, nedaug tetrokštanti: nubėgti, susitikti, apkabinti. Artėjant mylinčiosios vilties išsipildymui, keičiasi gamta: buvusi šalta, deginanti, ji tampa žydinti, apšviesta pirmųjų spindulių, čiulbanti. Sidabro skambesys, sidabriškumas J. Janoniui apskritai buvo gražus, nes šiuos įvaizdžius jis ne kartą vartojo.

Ateitį J. Janonis regi kaip kovų ir aukų viziją. Kelias į šviesią ateitį yra kopimas į aukštą kalną:

*Į ateitį šviesią
Pasaulis jau tiesia
Ir lygina kelią per aukštį kalnų.
Vergiją ir gamtą
Įveikti juk lemta
Tvirtajam narsumui draugų milžinų.*

*Ne vienas parpuola,
Belipdams per uolą;
Ne vienas pabėga, pabūgęs mirties;
Bet minios vis eina,
Ir pergalės dainą
Dainuoja siekėjai šviesios ateities.
„Į ateitį šviesią...“*

Janoniškoji šviesios ateities vizija kiek artima biliūniškai, atsiskleidžiančiai „Laimės žiburyje“. Tik J. Biliūno herojai pasiaukojamai siekia kalno viršūnės,

o J. Janonio – „lygina kelią per aukštą kalną“. J. Biliūno herojai pasiaukoja, J. Janonio – patys dainuoja pergalės dainą. *Šviesus, naujas, laisvas* – tai pagrindiniai poeto žodžiai, kuriais jis apibūdina švintančio ryto regėjimą.

Paskutinis eilėraštis

Paskutinis kūrinys, paskutinis laiškas, paskutinė eilutė visada ypatinga. J. Janonio paskutinis eilėraštis „**Ave, vita, moriturus te salutat!**“ laikomas jo poetiniu testamentu.¹⁷ Šiame eilėraštyje pasaulis prasideda nuo meilės, ne nuo kovos:

*Pamilau dangaus žydrumą,
Ausu spindinčią mėlynę,
Buinių vasaros žalumą,
It kristolas skaidrią rasą.*

*Pamilau ir mergę jauną,
Da skaistesnę už saulę,
Da lieknesnę už žolyną
Ir blaivesnę už rasą.*

Pasaulis pasakiškai gražus (žydras, mėlynas, žalias, skaidrus). Mergaitė – skaistesnė už saulę. Jauno žmogaus ryžtas „siekti laimės“ taip pat pasakiškas, susietas su „dievų aušra“; jis tikisi atliksiąs milžino žygius – kaip Herkulis, kaip Prometėjas. Bet likimas nėra jam palankus:

*Pirma laiko jaunas žūstu,
Nė jėgų neišmėgins.
Ateities žygius nešiosi
Su savim į šaltą kapą.*

¹⁷ Eilėraščio lotyniškas pavadinimas susijęs su antikos gladiatoriais, kurie sveikindavo imperatorių tokiais žodžiais: „Ave, Caesar, morituri te salutant!“ („Būk sveikas, Cezari, pasiryžę mirti tave sveikina!“) „Būk sveikas, gyvenime, einantis mirti tave sveikina“ – taip verstina J. Janonio frazė.

Dramatiška žūti jaunam – jėgų neišmėginus, žygio neatlikus, svajotos ateities neišvydus. Tik stipri dvasia gali atsisveikinti su pasauliu ir su savo meile be viską užtemdančios nuoskaudos, o tardama: „Ave, vita...“:

*Nesulaukiau jo pražystant,
Bet, širdy užsiauginęs,
Žengdamas į šaltą kapą,
Sveikinu jį greit bujosiant.*

Po J. Janonio mirties lietuviai darbininkai, kurie dirbo Rusijos miestuose, surinko pinigų ir 1918 m. išleido poeto eilėraščių rinkinį: Vaidilos Ainio (Juliaus Janonio) eilės.

1917 m. gegužės 17 dieną, paskutinį kartą išeidamas iš kambario, poetas sudėjo po pagalviu eilėraščių sąsiuvinį, pavadintą „Ave, vita, moriturus te salutat!“, ir ankstesnių eilėraščių rinkinėį, sudarytą 1916 m. pradžioje.

VYTAUTAS KUBILIUS



Juliaus Janonio kūryba susijusi su XX a. pradžioje Europoje suaktyvėjusiomis socialinio teisingumo idėjomis. Šis poetas sukūrė lietuvišką kovos, socialinio protesto eilėraščių. Rinko lietuvių tautosaką. Taip pat parašė grožio siekiančių, savitos sidabrinės melodijos kūrinių. Kas pasikeitė J. Janonio pažiūrose, matyti iš paskutinio eilėraščio, kalbančio apie amžinuosius žmonijos idealus ir atskiرو likimo dramatiškumą.

XX a. PIRMOJI PUSĖ (1918–1940)

Nepriklausomos Lietuvos kultūros situacija

Nepriklausoma Lietuvos valstybė – toks pagrindinis lietuvių tautinio judėjimo tikslas. Jis buvo pasiektas **1918 m. vasario 16 d.**, kai Lietuvos Taryba paskelbė atkurianti nepriklausomą Lietuvos valstybę su sostine Vilniumi. Tūkstančiai Lietuvos savanorių išėjo ginti savo valstybės. Kaip karo korespondentas į frontą išvyko **A. Vienuolis**. Į tarnybą jaunai nepriklausomai valstybei kaip diplomatai stojo žymūs poetai **J. Baltrušaitis** ir **O. Milašius**, reiškęsi kitose literatūrose. 1920 m. Steigiamasis Seimas (jam pirmininkavo G. Petkevičaitė-Bitė) paskelbė Lietuvą demokratine respublika, priėmė Konstituciją. Po sunkių Nepriklausomybės kovų 1921 m. Lietuva priimta į Tautų Sąjungą. 1922 m. pabaigoje ji buvo užmezgusi diplomatinius santykius su svarbiausiomis pasaulio valstybėmis. Tik su Lenkija, užėmusia Vilnių ir Vilniaus kraštą, santykiai buvo komplikuoti. Palengva tvarkomas ir valstybės vidaus gyvenimas, išrinktas Lietuvos Respublikos Prezidentas **A. Stulginskis**, įvykdyta žemės reforma, įvesti savi pinigai – litai. Kaip ir kitose valstybėse, dar neturinčiose tvirtų valdymo ir savivaldos pagrindų, vyko partijų ir skirtingos ideologijos žmonių tarpusavio kovos. 1926 m. gruodžio 17 d. įvykdytas valstybės perversmas, apribotos kai kurios demokratinės teisės. Prie valstybės vairo atsistojo tautininkų partijos vadovas **A. Smetona**. Tačiau ir tomis aplinkybėmis dauguma lietuvių, net kritikuodami atskirus valdžios veiksmus, rėmė

savo tautinę valstybę, suprato, kad tik nepriklausoma Lietuva gali suteikti sąlygas plėtotis kultūrai, menui, gerėti kalbai.

Jautėme nuostabų dvasios pakilimą. Ko tatau sulaukėme! Mažutė Lietuva meta drąsų iššūkį didžiulei Rusijai ir jos bičiulėms didžiosioms valstybėms. Visam pasauliui paskelbia tvirtą valią būt nepriklausoma. Džiaugsmas tvino širdy, pasididžiavimas sieloj, kad esi lietuvis, kad esi laisvas ir lygus su kitų senųjų valstybių nariais.

IŠ RAŠYTOJO MYKOLO VAITKAUS ATSIMINIMŲ
APIE STEIGIAMĄJĄ LIETUVOS SEIMĄ.

Per pirmąjį nepriklausomos Lietuvos dešimtmetį kultūrai padaryta labai daug: 1920 m. Kaune įsikūrė Lietuvių meno kūrėjų draugija, 1922 m. įsteigtas Valstybės teatras, tais pat metais atidarytas Kauno (vėliau – Vytauto Didžiojo) universitetas. Universitete dėstė arba mokslus ėjo pagrindiniai šio laikotarpio rašytojai. Vytauto Didžiojo universitete buvo sutelktos ir humanitarinių mokslų studijos – istorijos, tautosakos, kalbos, literatūros, teologijos, filosofijos. Netrukus įsikūrė dar keletas aukštųjų mokyklų – tarp jų Konservatorija, Dailės institutas. Lietuviškai skaitomos paskaitos, lietuviškai mąstoma, kuriama, rašoma, – šio dvasinio komforto Lietuva dar nebuvo patyrusi. Jis skatino tautos kūrybingumą, su didele dvasine energija beraščių ir mažaraščių vaikai siekė mokslo, kultūros. 1932 m. įsikūrė Lietuvių rašytojų draugija; jos nariai buvo įvairių pažiūrų kūrėjai.

Lietuva gana greitai sukūrė visuotinę švietimo sistemą: įvedė privalomą pradinį mokymą, steigė progimnazijas, gimnazijas. Daugėjo laisvai, kūrybingai dirbančių mokytojų. Ne vienas jų buvo rašytojas, istorikas, kultūrininkas: M. Gustaitis Lazdijuose, J. Lindė-Dobilas, G. Petkevičaitė-Bitė Panevėžyje, M. Pečkauskaitė-Šatrijos Ragana Marijampolėje, V. Daugirdaitė-Sruogienė Kaune. Kuo mokykla tvirčiau susieta su kultūra, kūryba, su visuomenės problemomis, tuo jauni žmonės greičiau subręsta sąmoningam piliečio gyvenimui.

Pilietiniam žmogaus brendimui svarbus argumentas – knygų, periodikos įvairumas. Buvo leidžiami įvairių pakraipų laikraščiai, žurnalai. Kultūros, kūrybos knygas nebuvo lengva leisti, jos nedavė pelno. Bet ir greta valstybės institucijų atsirasdavo žmonių, kuriems atrodė prasminga gyvenimą skirti

knygai. Vienas tokių ypatingų žmonių buvo **Antanas Kniūkšta** (1892–1983). „Jis buvo gimęs leidėjas, kaip gali būti gimęs poetas“, – taip jį apibūdino poetas J. Aistis. Ne viena reikšminga nepriklausomos Lietuvos knyga pažymėta „Sakalo“ leidyklos ženklu. „Antanas Kniūkšta ir buvo visas „Sakalas“. <...> Kniūkšta buvo taurus, violinio blizgėjimo žmogus, vėlesniame gyvenime tokių nebeteško sutikti. Jeigu jam būtų leista netrukdomam veikti, kiek daug būtų padaryta mūsų kultūrai“, – sakė apie jį poetas S. Anglickis.

Savo rankomis uždirbtus pinigus A. Kniūkšta skyrė lietuviškai knygai, nesivaikė pelno, leido dar nežinomų, jaunų autorių knygas. Pirmoji „Sakalo“ knyga – V. Mykolaičio-Putino eilėraščių rinkinys „Tarp dviejų aušrų“ (1927). „Sakalas“ išleido ir šio autoriaus romaną „Altorių šešėly“, J. Aisčio, Salomėjos Nėries, P. Cvirkos, B. Brazdžionio, K. Borutos, A. Vaičiulaičio knygų, ne vieną praeities kūrinį, rūpinosi, kad knyga būtų graži ir patvari. B. Brazdžionis yra pasakęs, kad A. Kniūkštos „Sakalas“ iškėlė knygą į nepriklausomos Lietuvos kultūros zenitą.

Normaliam literatūros gyvenimui knygų leidyba yra labai svarbi. „Sakalas“ nebuvo vienintelė leidykla. Knygas leido „Švyturys“, „Dirva“, „Spaudos fondas“, „Universitetas“, Šv. Kazimiero draugija. Svarbų barą užėmė periodika, ypač kultūros žurnalai. 1920 m. pabaigoje pradėjo eiti V. Krėvės-Mickevičiaus redaguojamas literatūros ir kritikos žurnalas „**Skaitymai**“, kuriame buvo skelbiama nemaža prozos, poezijos, kritikos. Žurnalų būta skirtingos pasaulėžiūros: katalikiškų pozicijų laikėsi „**Židinys**“, kurį ilgą laiką redagavo V. Mykolaitis-Putinas, „**Naujoji Romuva**“; tautininkų tribūna buvo „**Vairas**“. Kairiųjų pažiūrų kūrėjai telkėsi apie K. Korsako redaguojamą „**Kultūrą**“. Nuolat vykdavo diskusijos, polemika.

Siekimą ugdyti tautinę kultūrą būtina derinti su atvirumu pasauliui ir jo menui. Nepriklausomoje Lietuvoje iš esmės tokia pusiausvyra buvo: daug rašytojų studijavę, ilgą laiką gyvenę užsieniuose (B. Sruoga, V. Mykolaitis-Putinas, K. Binkis, J. Savickis, I. Šeinius, A. Vaičiulaitis), užsienio universitetuose mokėsi įvairių sričių gabių studentų. Vyko gyva idėjų apykaita, skatinusi lietuviško meno plėtotę: ne tik literatūros, bet ir dailės, muzikos, teatro. M. K. Čiurlionio dailės galerija saugojo ir propagavo ne vien didžiojo menininko kūrinius, ji rinko ir globojo įvairių epochų dailę, rūpinosi liaudies

menu. Kultūrai vaisinga realistinių tendencijų ir naujų modernistinių ieškojimų įtampa, kuri buvo jaučiama visose meno srityse.

Nepriklausomybės laikais literatūra, nors nedaug, tačiau pažengė. Ji gal daugiau ir pažengt negalėjo, nes literatūros lygis turi ryšio su bendruoju kultūros lygiu.

JONAS AISTIS

Maždaug iki 1930 m. lietuvių kultūra tarsi įsigyvena savo valstybėje, kad ir vargiai, bet kuriasi, padejuodama dėl finansinių sunkumų, dėl visuomenės abejingumo: anot Vaižganto, „knygų spinta lietuviams dar nežinomas baldas“. Vis dėlto matome aiškų stabilizacijos procesą: menas, literatūra funkcionuoja per knygų leidybą, žurnalus, įvairiais organizaciniais būdais.

Ne kartą svarstyta, į ką orientuotis kuriant meną, literatūrą. Tautininkai teigė, kad visur reikia ieškoti lietuviško kelio. To kelio savitumas atrodė taip ryškiai matomas nuo pat viduramžių. „Lietuvos aidą“ redaktorius, rašytojas V. Alantas, tarsi pratęsdamas savo ankstesnes mintis, vėliau taip rašys: „Lietuvos imperija buvo nuostabus fenomenas viduramžių laikais. Vienintelė pasaulio istorijoje nekirikščioniška tauta, būdama labai negausinga, nukariavo ir keletą šimtmečių valdė milžiniškus kirikščionių apgyventus plotus. Įsidėmėtina, kad didvalstybę sukūrė prieškirikščioniškoji Lietuva. Anuometinį lietuvių karį į tolimus žygius lydėjo lietuviška Aušrinė... Nuo Baltijos iki Juodosios jūros lietuviai išvarė politinę ir karinę pertvarą, kuri kone 200 metų pastojų kelią galingajai mongolų imperijai veržtis į Vakarus.“ Viduramžių Lietuva, jos vizija stipriai veikė lietuvių istorinę atmintį, įsikūnijo V. Krėvės, B. Sruogos dramose, A. Vienuolio, K. Puidos romanuose. Buvo ir menkų tautinės problematikos kūrinių. Jie akivaizdžiausiai ir rodė, kad kūrinio negelbsti pati gražiausia idėja. Maža to – menkas kūrinys sužlugdo ir gražiausią, patriotiškiausią mintį. Todėl kita Lietuvos kultūros ugdymo kryptis, puoselėta filosofo **Stasio Šalkauskio** (1886–1941), artima ir V. Mykolaičiui-Putinui, reiškė orientaciją į visuotinę humanistinę problematiką. Kad ji nevirstų abstrakcija, atkakliai ieškota atramos senojoje žemdirbio pasaulėjautoje, kaimo realijose, papročiuose. Čia susitiko tokių skirtingų rašytojų, kaip V. Krėvė, P. Cvirka, K. Boruta, A. Miškinis, interesai. Prozoje vėrėsi nauji žmogaus dvasios horizontai (V. Mykolaičio-Putino „Altorių šešėly“, A. Vaičiulaičio „Valentina“).

*Filosofas, bet gyvenimo žmogus. Jam rūpėjo visa, kas liečia
Lietuvos ateitį ir jos veidą. Todėl suprantama, kad jam buvo
artima ir politika. Savo įsitikinimais jis buvo krikščionis
demokratas. Jis buvo anglių tipo džentelmenas.*

M. KRUPAVIČIUS APIE S. ŠALKAUSKĮ.

Naujai pažvelgta ir į tautosaką. Poetams jau nebebuvo įdomu ją mėgdžioti, rūpėjo gilesni klodai – intonacija, melodija, archaika.

Profesionaliojo dramos teatro veikla skatino originaliąją lietuvių dramaturgiją. Dramas rašė S. Kymantaitė-Čiurlionienė, A. Vienuolis, K. Binkis, B. Sruoga.

Itin artimai su lietuvių profesionalaus teatro likimu susijęs rašytojas **Petras Vaičiūnas** (1890–1959), teatro mylėtojas, puoselėtojas, kūrėjas. Jis parašė apie dvidešimt dramos kūrinių. P. Vaičiūnas buvo tautinės valstybės ir tautinės kultūros aukštintojas, įsitikinęs, kad žmonės turi sąmoningai branginti savo kultūrą, savo valstybę, ginti idealus ir kasdieniu gyvenimu. Iš taurių žmoniškumo idealų žvelgdamas į tikrovę, jis matė daug ydų, ypač valdininkų savivalę. Todėl rašė ir komedijas, piktai išjuokdamas savanaudiškumą, veidmainingą savų interesų dangstymą patriotiniais šūkais. Viena geriausių P. Vaičiūno komedijų – „Patriotai“ (1927). P. Vaičiūnas kūrybingai bendradarbiavo su „Vaidilos“ teatro aktorais.

P. Vaičiūnas – šviesios, harmoningos pasaulėjautos kūrėjas. Jis matė blogį, bet gerai jautė ir gėrio jėgą. Kaip poetas, buvo vadinamas saulės dainiumi. Gyvenimo pabaigoje rašė trumpus filosofinius eilėraščius, tarsi apibendrinančius didelę gyvenimo patirtį.

*Užgستا žvaigždė – ir daugiau nebešviečia.
O gimęs žmogus – jo mirtis nepaliečia:
Jis žiūri iš rėmų, byloja iš knygų...
Jis tiesia į amžius sau vieškelį lygų.*

Menininkų siekimus išreiškė 1919 m. susikūręs klubas „Vilkolakis“. Jam priklausė K. Binkis, P. Galaunė, A. Galdikas, B. Sruoga, A. Sutkus ir kiti. Iš jo išaugo „Vilkolakio“ teatras, labiausiai pabrėžęs satyrą, vaidinęs ir lietuvių dramas.

Idomus, savitas yra nepriklausomos Lietuvos dailės kelias. Pasaulio pažinimas padėjo jauniems dailininkams kitomis akimis pažvelgti į tėvynę. Reikia pabūti ir toliau nuo Lietuvos, kad galėtum ją pažinti žiūrėdamas iš tolo, – tokia ypatinga psichologinė įžvalga jaučiama ne vieno dailininko kūryboje. 1930 m. susikūrė Nepriklausomųjų dailininkų draugija, kurios pagrindinis principas – laisvė kiekvienam „keliauti savo individualiu keliu“. V. K. Jonynas, R. Kalpokas, A. Samuolis, V. Vizgirda – pagrindiniai „nepriklausomųjų“ vardai. Duotas aiškus tonas menininko individualybės svarbai suvokti. Jokios kryptys, programos, jokie manifestai negali atstoti kuriančiojo individualumo. 1932 metais susikūrė dar viena menininkų grupė – „**Ars**“. Į ją perėjo ir kai kurie „nepriklausomieji“. Pagrindiniai arsininkai: A. Gudaitis, V. K. Jonynas, J. Mikėnas, A. Samuolis, V. Vizgirda. Arsininkų programoje du ir literatūrai svarbūs akcentai: modernumo ir tautiškumo. Kaip modernų požiūrį ir modernią techniką suderinti su tautiniu pasaulėvaizdžiu, su tradicija? Kaip sukurti ir modernią, ir tautinę meno kalbą? Apie tai ne kartą kalbėjo **Juozas Keliuotis** (1902–1983), kritikas leidėjas, aktyvios minties kultūrininkas.

Tos pačios problemos rūpėjo ir muzikai. Pasaulyje pripažintas **Kipro Petrausko** (1885–1968) talentas. „<...> Dainos meno galiūnas, padaręs mūsų kultūros istorijos didelį darbą, įkūręs opera <...>. Šis nepaprastai gražaus balso, didžiai talentingas ir inteligentiškas artistas buvo tas centras, aplink kurį susibūrė visos tinkamos tarnauti operai jėgos.“ Taip apie K. Petrauską atsiliepta B. Sruogos ir V. Žadeikos knygoje „Kipras Petrauskas“ (K., 1929). Operos įkūrimas – didžiulės svarbos įvykis, lietuvių scenos kultūrą pakėlęs iki kitų Europos tautų lygio.

Nepriklausomos Lietuvos menas rodė savo vidinį brandumą. Demonstratyvios avangardistinės programos („Keturi vėjai“, „Trečias frontas“) greit neteko patrauklumo. Vis aiškiau vėrėsi sutelkto kūrybinio darbo perspektyva, vis aiškiau buvo suprantama, kad „lietuvių tautai savo dvasinės kultūros – mokslo, meno ir literatūros – reikalas yra toks pat būtinas, kaip duonos kąsnis“ (V. Mykolaitis-Putinas).

V. Mykolaitis-Putinas ne kartą iškyla į šio laikotarpio kultūros problemų centrą. Jis suformulavo pagrindinę meno laisvumo ir

humaniškumo tezė: „Menas yra žmogiškoji kūryba“. Gynė ne tik meno kūrybos laisvę, bet ir gyvybingą kultūros centrą, apibrėžiamą natūralios raidos, tradicijų jausmo, modernumo ir tautiškumo dermės. 1935 m. Lietuviškos kultūros kongrese jis išsakė programines kultūros svarbos ir kultūros perspektyvos mintis: „Toku būdu literatūra pasidaro gyvas židinyss, aplink kurį spiečiasi visa tauta. Atimkime iš tautos literatūrą, išbraukime žymiausius jos rašytojus – ir iš tautos pasiliks griaučiai, beformė masė, pakrikusi, sunkiai suvokiama, nesuprantama paslaptybė.“ Ši V. Mykoliaičio-Putino mintis, savo pakiliu skambėjimu primenanti M. Daukšą, priklauso prie giliausių literatūros ir tautos ryšio išvalgų. V. Mykoliaičio-Putino pranešime buvo pateikta ir patikima tolesnės literatūros raidos prognozė: „... išseko visi eksperimentiniai bandymai, visoki kraštutiniai futurizmai ir dirbtinės manieros reikštis taip, kaip joks gyvas žmogus nei kalba, nei galvoja. Šiandien mūsų literatūra, iš vienos pusės nusikračiusi šablono ir trafareto, iš kitos pusės susilaikiusi nuo kraštutinių eksperimentinių novatoriškų bandymų, yra įstojusi į nuoširdaus išgyvenimo, aiškos galvosenos ir natūralios gyvos išraiškos kelią. Tai yra kelias, kuriuo eidamas rašytojas turi daugiausia garantijų neprasilenkti nei su gyvenimo, nei su meno tiesa.“ Ketvirtajame dešimtmetyje šis kelias lietuvių literatūros jau buvo apčiuoptas.

Iškilo tikros lietuvių literatūros viršūnės: V. Mykoliaičio-Putino „Altorių šešėly“, A. Vaičiulaičio „Valentina“, S. Nėries „Diemedžiu žydėsiu“, J. Kossu-Aleksandravičiaus „Intymios giesmės“. Kaip tikras literatūros nepriklausomasis debiutavo H. Radauskas. Kilo vešlus literatūros atžalynas, į viešumą žengė jau savoje valstybėje išaugusi, savo universitetą baigusi karta: V. Mačernis, B. Krivickas, M. Indriliūnas, K. Bradūnas, A. Nyka-Niliūnas, H. Nagys... Tačiau šviesieji Lietuvos dešimtmečiai jau niaukėsi: viena priešais kitą judėjo dvi baugios žmonijos šmėklos.



Nepriklausomos Lietuvos valstybės kultūros sąlygos pasikeitė. Sukurtos pagrindinės kultūros įstaigos: universitetas, teatrai, draugijos, leidyklos, sukurta visuotinė švietimo sistema. Sutvarkyta knygų, žurnalų leidyba. Užsimezgė ryšiai tarp dailės, literatūros, muzikos.

Literatūros sąjūdžiai ir programos

Kūrybinis maištingumas

Kad kultūros vidinis gyvenimas nepriklausomoje Lietuvoje buvo pakankamai gyvas, rodo įvairūs meno sąjūdžiai, naujų idėjų manifestavimas.

„**Keturi vėjai**“. 1922 m. išėjo vienkartinis leidinys „Keturių vėjų“ pranašas“, kuris prasidėjo K. Binkio eilėraščiu „Salem Aleikum“ ir „Keturių vėjų“ kurios pareiškimu:

*Mes, jauni iškeltagalviai, nenuoramos ir vėjavaikiai, einame į gyvenimą
Naujojo Meno vėliava nešini.*

*Mes nudrėskėme nuo savo dvasios sumirkusį laiko baloj
apdarą ir sviedėm jį tiems, kurie senatvėj šąla.*

Du pagrindiniai akcentai: jaunumo ir naujo meno. 1923 metais K. Binkis išleido vieną drąsiausių lietuvių poezijos knygų – „**100 pavasarių**“. Iš tiesų – lietuvių literatūrai vėrėsi kažkas nauja: drąsus, valiūkiškas mostas, išraiškingas, nenudėvėtas žodis. Jaunas kritikas džiūgavo: „Eilėraščiu“ K. Binkis mirė. <...> Nenorėdamas gyventi, pūti dekadentu archaistu, jis mirė ir atgimė revoliuciniam poeto futuristo darbu“. Paminėtas poetas futuristas, nutiesta galima sąsaja su Italijoje amžiaus pradžioje pasirodžiusia meno srove, pasivadinusia futurizmu (lot. *futurum* – ateitis). Šios srovės tikslas – priešintis tradicijoms ir jas neigti, siekti naujumo bet kokia kaina, šlovinti miestą, gamybą, jėgą (dėl jėgos, galios akcentavimo kai kurie futuristai tapo artimi fašizmo ideologijai). 1924 m. pasirodė pirmasis „Keturių vėjų“ numeris. Jis prasidėjo manifestu „Žengte marš!“. Dar išėjo trys šio žurnalo numeriai. Jie visi išlaikė revoliucingą, maištingą toną, kupiną šūkių ir raginimų: „Šalin surūgęs tautinis romantizmas! Šalin anemiškas simbolizmas! Visa literatūros valdžia Keturių vėjų taryboms!“ Paskutiniu ju šūkiu keturvėjininkai atskleidė savo ryšį su Rusijos futuristais, pirmiausia su V. Majakovskiu. Iš tiesų keturvėjininkai domėjosi rusų modernistais, sekė spaudą ir kūrybą. Dėmesingi jie buvo ir vokiečių maištingajai literatūrai, igijusiai ekspresionizmo vardą.

*Futurizmo apdainuojamas pagrindas yra medžiaga, techninė pažanga.
Lietuvių futuristams technikos pažangą dainuoti nebuvo realios
bazės mūsų tikrovėje – nebuvo nei tų milžiniškų miestų, nei technikos
stebuklų, nei nepaprasto dinamizmo ir aktyvumo gyvenime.*

ANTANAS VAIČIULAITIS

Ryškiausi lietuvių keturvėjininkai: **K. Binkis, P. Tarulis, A. Rimmydis, S. Šemerys, J. Žlabys-Žengė**, iš dalies – **J. Tysliava**. Labiausiai keturvėjiška yra publicistika (manifestai, deklaracijos, pareiškimai) ir eilėraščiai. Kūrybą keturvėjininkai teigė esant techninį darbą. Todėl vartojo *laboratorijos, meistro* sąvokas. Jų principai: netikėtumas, šokiravimas, efektingumas. Keturvėjininkai pirmieji lietuvių literatūroje siekė kurti teksto „kūniškumą“, materialumą, todėl pabrėžė garsažodžius, ištiktukus, sudarinėjo naujus žodžius ir žodžių junginius. Keturvėjininkai turėjo daug jaunuoliško valiūkiškumo, bet kartais jiems pritrūkdavo takto ir vidinės kultūros. Jie nebuvo visai originalūs – į lietuvių literatūrą bandė perkelti rusų, vokiečių modernistines tendencijas. Kaip prie būdingo keturvėjiško eilėraščio, sustokime prie S. Šemerio eilėraščio „Keturių vėjų pranašo“ dieną“:

*Kaunas šiandien girtas
Ir linguoja savo žilą galvą apvalainą,
Ir laimėjimo mėnulis, jį patampęs,
Išsiūbavo ir išliejo visą Kauno gatvėmis.
Eina. Eina.
Šmėklos ir apuokai į pakampes!
Ir sustingusiojo jausmo katilui išvirtus,
Norų viralas liūliuojąs saulės spalvomis.
Gyvos gatvės,
Gatvės girtos,
Gatvės grįstos galvomis.
Po plakatų girią vėjai
Vaikštinėja.*

Giesmės gatvėjasi.

Giesmės aikštėjasi.

Eilėraščiui būdinga veiksmožodžio ekspresija, netikėta metafora, garsų sandūros, naujadarai. Visomis išgalėmis siekiama naujumo, netgi šokiravimo. Literatūros tyrinėtojas M. Miškinis keturvėjininkus taip apibūdino: „Keturvėjiški išsišokimai, dažnai neskoningi ir neoriginalūs, taip įbauginę sentikius, šiaip ar taip, buvo teisėtas mūsų dešimtmečio naujagimis, bent psichologiškai pateisinamas maištas prieš pseudoidealizmą.“

„**Trečias frontas**“. Jo pradinis branduolys: K. Boruta, H. Blazas, K. Korsakas, B. Raila, A. Venclova, J. Šimkus. Vienas pagrindinių šio leidinio akcentų – pažangos, aktyvumo siekimas ir visuomenės, ir kultūros prasme. „Trečias frontas“ turėjo būti kaip trečias lietuvių literatūros žingsnis (po „Gabijos“, „Vaivorykštės“, „Pirmojo baro“ ir „Keturių vėjų“). Pirmasis šio leidinio numeris išėjo 1930 m., jo redaktoriaumi ir leidėju pasirašė A. Venclova. Programa išdėstyta straipsnyje „Mes pasiryžom“. Jame skelbiama: „Mūsų kriterijus, mūsų estetika, mūsų siekimai, mūsų taktika – sveikas, gyvas, jaunas, kovojantis lietuviškas bernas, kuris pūslėtom rankom, barbariška, bet gražia, maištingai galinga siela, pilnas sveikos gyvybės, darbo energijos, tikro žmoniškumo meilės ir kolektyvo jausmų – eina apsimovęs savo darbo klumpėm užkariauti savosios žemės, teisės ir laisvės.“

Sveikas lietuviškas bernas – kairiosios ideologijos ženklas, susijęs ir su darbininko, proletaro emblema. „Maištingai galinga siela“ įprasminamas kovingumas. Pabrėžiami kolektyvo (ne individo!) jausmai ir kova. Berno supratimas vėliau išplėstas, sujungtas su aktyvumu, grūmimusi dėl gyvenimo atnaujinimo. „Trečiam frontui“, ypač K. Korsakui, buvo svarbu pabrėžti, kad bernas labiau maištininkas negu revoliucionierius. Bernas į literatūrą turįs įnešti paprastumo, natūralumo, o prieš elegantiškus miesčionis nesigėdyti savo nelygintų kelnų.

„Trečiu frontu“ literatūra judėjo kairėn, domėdamasi būtent kairiosiomis ideologijomis, socializmu. Žmonių lygybės idėjos, literatūros tarnavimas dirbantiems ir vargstantiems buvo patrauklus ne vienam rašytojui,

nusivylusiam valdančio sluoksnio turtėjimu, nesiskaitymu su žmonių rūpesčiais. Taip pat ir Salomėjai Nėriai, pasidavusiai „Trečio fronto“ bendradarbių poveikiui, bet kartu išreiškusiai ir savo nepasitenkinimą Lietuvos tikrove.

„Trečias frontas“ niekino tautinės literatūros sąvoką, pagarbą romantinę Lietuvos senovę, istoriją poetizuojančioms tradicijoms. Programiniame straipsnyje „Pamokslas broliam“, parašytame K. Korsako, skelbiama: „Mes iškeliam naujas vėliavas su naujais šūkiais. Mes nutraukiam senas tradicijas. Mes pasakom sudie žilagalviams autoritetam, sudie seneliui romantizmui, sudie tam literatūriniam bankrotui.“

Tas pats naujų vėliavų šūkis kaip ir „Keturių vėjų“. Jį sukonkretinus galima sakyti, kad „Trečias frontas“ neigė su aukštais idealais susijusį romantinį meną (todėl neižvelgė ir M. K. Čiurlionio reikšmingumo). Jiems patrauklus buvo modernizuotas realizmas, sujungtas su išraiškos išpūdžio siekiančiu ekspresionizmu. „Trečias frontas“ laikė save avangardistiniu, t. y. meno priekyje žengiančiu sąjūdžiu.

„Trečio fronto“ poetai pasirodė itin artimi keturvėjininkams, kai bandė kurti „kitokią“, jų supratimu, itin išraiškingą kalbą: be didžiųjų raidžių, be skyrybos ženklų. Jiems atrodė, kad lyrika, reiškianti žmogaus jausmus, nereikalinga; eilėraštis yra tik agitatorius, skelbiantis kovos šūkius. Gėda būti jausmingam, svarbu būti „aktingam“. Dėl skirtingų pozicijų vyko polemika tarp „Trečio fronto“, vis labiau kairėjusio, bei kitokius idealus skelbiančių programų.

Įsipareigojimai tautai ir tradicijai

„Pjūvis“. Kol tauta Nepriklausomybės siekia, dėl jos kovoja, tol Nepriklausomybė šviečia kaip jungiantis, telkiantis idealas. Reali Nepriklausomybė iškelia naujų problemų. Menininkai itin jautriai į viską reaguoja, stengiasi ieškoti naujų kelių ir idėjų. Tai yra ir pagrindas telktis, formuoti naujas meno kryptis. 1929 m. pasirodė naujas žurnalas „Pjūvis“. Iš viso išėjo trys knygos. Jo redaktorius – įdomus kritikas **Petras Juodelis** (1909–1975), o artimiausi bendradarbiai – broliai Antanas ir Motiejus Miškiniai, poetas Jonas Kossu-Aleksandravičius.

Viena svarbiausių „Pjūvio“ minčių yra literatūros tautiškumo supratimas. Siekta vaduotis iš deklaracijų, viešo lietuviybės garsinimo. „Bet niekas nebus tautiniu poetu tas, kuris iš anksto nusistatęs juo būti. Kiekvienas didelis talentas ar genijus yra tautinis iš esmės, o ne nominališkai“, – teigė M. Miškinis, literatas, vertėjas, mokytojas, vadovėlių autorius. Tik tikras meno kūrinys gali būti tautinis. Meno surogatai sunaikina ir tautiškumą. „Pjūvis“ priešinosi netikram romantizavimui ir pseudotautiškumui, tautinės idėjos suvalstybinimui. Bet pjūvininkai buvo nepriklausomos Lietuvos valstybės gynėjai, neišsivaizdavę, kad galėtų gyventi kitur ir kitaip.

Teatleidžia jaunimas ir jaunuolynas, bet vyresnio amžiaus yda yra mokytis ir moralizuoti. Rašytojas turi būti opozicijoje. Tačiau turi turėti tūlus principus, tūlas dogmas. Tautos akivaizdoje jisai negali būti liberalus.

JONAS AISTIS

„Pjūvis“ iškėlė literatūros tautiškumo sampratą esminį klausimą: „O kas lietuviškesnis ir „tautiškesnis“ – ar Krėvės „Šarūnas“, ar jo paties „Skerdžius“? (M. Miškinis) „Šarūno“ tautiškumas išoriškas, matomas, „Skerdžiaus“ – paslėptas, iškylantis iš pasaulėjautos, kalbos, patirties, gilus.

„Pjūvio“ svarstymai aktyvino mintis apie kūrybos ir autentiškos lietuvių patirties sąsajas, apie tautosakos aktualinimą. Šios mintys atsiliepė stiprios poetų kartos, vadinamos neoromantikais, kūryboje. Jie nieko nesiekė griauti, bet visa, kas atgyvenę, neigė savo kitoniška kūryba.

„Naujoji Romuva“. Šis leidinys turėjo savo pirmtaką – almanachą „Granitas“ (1930), kuris organizavosi kaip atsvara „Trečiam frontui“. Daugelis „Granito“ autorių buvo „Šatrijos“, Kauno universiteto ateitininkų meno draugijos, nariai. Jiems buvo svarbios katalikybės atramos. „Granito“ redaktorius Juozas Keliuotis ir pabrėžė du principus: katalikybę ir moderniškumą. Paryžiuje mokslus baigęs redaktorius siekė, kad Lietuvoje mažėtų provincinis uždumas, kad jos menas būtų atviresnis moderniems ieškojimams. Katalikybė kaip pasaulėžiūros tradicija turėjo moderniems ieškojimams suteikti rėmus. „Granite“ gana aiškiai suformuluotas ir meno savarankiškumo principas. Savo kūrybą „Granite“ skelbė S. Anglickis, B. Brazdžionis, S. Nėris, A. Vaičiulaitis ir kiti to meto literatai.

„Granitą“ pakeitė 1931 m. pasirodžiusi „Naujoji Romuva“, taip pat redaguota J. Keliuočio. Šiame leidinyje bendradarbiavo ir granitininkai, ir pjūvininkai. Be literatų, reiškėsi ir filosofai – pirmiausia Stasys Šalkauskis, plėtodamas idėją apie Lietuvos kultūrinę ir religinę misiją, kylančią iš Lietuvos istorijos ir geografinės padėties tarp Rytų ir Vakarų. „Naujosios Romuvos“ pavadinimas susijęs su S. Šalkauskio 1921–1922 m. leista „Romuva“. Programiniame straipsnyje „Ko siekia „Naujoji Romuva“ skelbiama, kad orientuodamasi į krikščioniškos kultūros ir tautinės civilizacijos idealus, ji ragina „siekti dvasinio ir kūrybinio lietuvių tautos renesanso“. Katalikybės supratimas taip pat yra modernizuotas, ypač siekiant sujungti religiją ir kultūrą. „Naujoji Romuva“ taip pat siekė harmonizuoti individualumą ir universalumą. Tai, ko sieki kaip individualus asmuo, turi derinti su tautos likimui svarbiais dalykais. Literatai vengė uždaramo, bendravo su dailininkais, ypač su moderniais „Ars“ grupės kūrėjais.

„Naujajai Romuvai“ taip pat buvo svarbios Lietuvos valstybės likimo problemos. Būtent šiame leidinyje 1936 m. buvo paskelbtas jaunų intelektualų pasirašytas dokumentas „Į organiškos valstybės kūrybą“. Tai buvo originali programa, pateikusi valstybės, kaip nesibaigiančios ir visa apimančios kūrybos, sampratą.



Lietuvos kultūriniame gyvenime jaučiama pusiausvyra: „Keturių vėjų“, „Trečio fronto“ maištingumą stabilizuoja „Pjūvio“, „Granito“, „Naujosios Romuvos“ kritiška, blaivi, tautai, kultūrai ir tradicijai įsipareigojanti programa. „Pjūvį“, „Granitą“, „Naują Romuvą“ sieja teigiančiojo darbo, pozityvių idealų siekiančios kūrybos dominantės. Šių leidinių redaktoriai, autoriai, bendradarbiai yra kritiški ir savo valstybės tikrovei, ir atgyvenusioms kultūros formoms.

UNIVERSALŪS KŪRĖJAI

XX a. lietuvių literatūroje iškyla universalūs kūrėjai, įvairiapusės asmenybės: A. Vienuolis, Vaižgantas, V. Krėvė, B. Sruoga, V. Mykolaitis-Putinas. A. Vienuolis – farmacininkas, mokytojas ir muziejininkas. Vaižgantas – kunigas, visuomenės veikėjas, publicistas. V. Krėvė – profesorius, mokslo organizatorius, tautosakininkas. B. Sruoga – profesorius, kritikas, teatrologas. V. Mykolaitis-Putinas – profesorius, estetikos kūrėjas, rašytojų veiklos organizatorius. Visi jie išbandė po kelis literatūros žanrus, reiškėsi įvairiose gyvenimo srityse.

Universali asmenybė – vienas universalumo bruožas. Kūrėjo universalumas pirmiausia sietinas su literatūros rūšimis, žanrais. A. Vienuolis kūrė *legendas, apsakymus, romanus, dramas, literatūrinius atsiminimus*. Vaižgantas paliko *publicistikos, epopėjinį romaną, apysakų, apsakymų*. V. Krėvė rašė *eilėraščius, eilėraščius proza, literatūrines pasakas, romantinius padavimus, istorines dramas, realistinius apsakymus, apysakas*. B. Sruoga kūrė *lyriką, poemas, dramas, giesmes, memuaristiką, literatūros ir teatro kritiką*. V. Mykolaitis-Putinas – *lyriką, dramą, noveles, romanus, literatūros kritiką*.

„Žanrą“ reikėtų laikyti mąstymo proceso universalija.
Žanrai – tai pasaulio regėjimo būdai, žanruose sukaupta
patirtis padeda žmogui racionaliai orientuotis realybėje. Žanrų
sistemą reikėtų laikyti kolektyvinės orientacijos sistema.

SAULIUS ŽUKAS

Universalūs kūrėjai iškyla, kai tautos kultūra išgyvena intensyvaus plėtojimosi laikotarpį, kai tarp žmogaus ir visuomenės klostosi aktyvūs ir aktyvinantys ryšiai. XX a. pirmoji pusė Lietuvoje (iki 1940 m.) yra intensyvaus kultūros vystymosi ir universalių kūrėjų laikas.



Antanas Vienuolis (1882–1957)

Realybė ir legendos

Iš XX a. pradžios į tolesnę literatūros patirtį eina daug gijų. Dažnai tarsi girdimas J. Biliūno balsas. Žmonių grupėje labiau išskiriamas vienas žmogus, susitelkiama į jo likimą. Natūraliai amžiaus pradžios ir vidurio literatūrą jungia Antanas Vienuolis (tikroji pavardė – Žukauskas), gimęs 1882 m. balandžio 7 d. Jis yra vienas didžiųjų Anykščių krašto žmonių, Antano Baranausko giminaitis. A. Vienuolio kūrybos energija maitinama Anykščių krašto gamtos, kalbos, kultūros. Iki gyvenimo pabaigos jis kiek įstengdamas saugojo šio unikalaus krašto paminklus, ypač A. Baranausko klėtelę. Iš profesijos buvo

vaistininkas, kurį laiką mokytojavo. Didelę įtaką jam turėjo Kaukazas (yra gyvenęs Tbilisyje), remdamasis jo išpūdžiais, sukūrė Kaukazo legendų. Rašė noveles, romanus, dramas. Žinomiausias kūrinys – „Paskenduolė“.

Pagalvokit, jį, rašytoją klasiką, „Paskenduolės“ ir „Intelligentų palatos“ autorių, mūsų Čechovą, pokario metais bandė ir terorizavo leidyklos politrukas, mokydamas, kaip rašyti „Puodžiūnkiemį“, braukydamas, perdirbdamas ištisus puslapius, sudarinėdamas planus nebūtiems skyriams, ir visa tai tu priimk už tikrą Antano Vienuolio pažiūrą ir meną. O tai turėjo būt vaduotknygė: žadėjo paleisti suimtą sūnų Stasį. Nepaisant tokio niokojimo, Antanas Vienuolis savo dienas baigė tikru ir nuosavu kūrybos žodžiu – apie samdinę Aleną „Atsiminimuose“ – ir išpažinimu „Testamentė“.

ANTANAS VAIČIULAITIS

Svarūs inteligentų temos kūriniai, istorinis romanas „Kryžkelės“, romanai „Viešnia iš šiaurės“, „Ministeris“. Pokario metais A. Vienuolis parašė romaną „Puodžiūnkiemis“. Tuo laiku rašytojo situacija buvo labai sunki – suimtas sūnus. Tikėdamasis palengvinti jo dalį, rašytojas leido savo kūrinį taisyti, net įdėti atskirų „aktualių“ epizodų. Suprantama tad, kad romanas neteko autentiškumo, atsirado rašytojui svetimų idėjų. Bet kiek galėdamas jau senyvas rašytojas stengėsi išlaikyti dvasios orumą, padėti išvežtiems ir ištremtiems žmonėms. Vėlyvojo gyvenimo etapo svarbiausioji knyga – „Iš mano atsiminimų“, kur pateikta daug autentiškų biografijos, Anykščių krašto gyvenimo faktų, nupiešti spalvingi žmonių paveikslai. Sodri, anykštėnų tarpe alsuojanti kalba.

A. Vienuolis mirė 1957 m. rugpjūčio 17 d., palaidotas Anykščiuose, savo sodyboje.

Iš Kaukazo legendų įdomiausia yra „**Amžinasis smuikininkas**“ (1905). Ši legenda remiasi osetinų tautosakos motyvu. Legendos nuotaika pagrįsta kalniečių išdidumo dvasia, itin artima menininkams. A. Vienuolis rašo pakiliu stiliumi, kuriam būdingi išplėsti palyginimai, laipsniavimai. Siekiama sudaryti išpūdį, kad kalbama apie ypatingus, išskirtinius įvykius, kurie gali vykti tik ypatingose vietose. Tokia yra Kistyno tarpukalnė. „Gražūs ir baugūs savo paslapyje Kaukazo kalnai, bet visų gražiausia, visų baugiausia ir visų paslaptlingiausia Kistyno tarpukalnė.“ Joje gyvena

laiminga ir garsi kistynų tauta, nenugalima, neįveikiama. Tik vieno jie bijojo – nematomos kalnų dvasios – Dzuaro, gyvenusio nepasiekiamose aukštybėse, aukso, sidabro ir ledo rūmuose. Į Kistyno tarpukalnę nusileidžia keistas, apdriškęs keleivis su senu smuiku. Taip prasideda lemtingas veiksmas ir lemtingi įvykiai, būtini legendai. Keistas keleivis, su kuriuo niekas negali susikalbėti, pasirodo esąs nepaprastas smuikininkas, darantis visiems stebuklingą poveikį.

„Nustojęs baisiai kaukti, įsiklausė ir Terekas, ir Kistynėlė, ir nebylės uolos, ir kalnų dvasia Dzuaras.

O griežėjas vis griežė ir griežė – ir juo tolyn, juo graudyn ir graudyn. Jau ir saulė nusileido, ir paskutiniai jos spinduliai nustojo žaidę su Kazbeko viršūnės sniegu.“

Jaučiame, kaip kyla įtampa, kad turi atsitikti kažkas nepaprasta, lemtinga. Ir atsitinka. Kalnų dvasia panori, kad smuikininkas visam laikui pasiliktų Kistyno tarpukalnėje ir kad tik jai vienai griežtų, kad nė vienas žmogus šio grožio nebegirdėtų ir nebejaustų. Ir todėl užverčia tarpukalnę akmenimis, išžudo kistynų tautą. Liko legenda, pasakojanti, kad kiekvieną naktį iš po uolų ir akmenų išlendąs apdriškęs smuikininkas ir griežiąs griežiąs, o kalnų dvasia žiūrinti į jį ir klausanti...

L e g e n d a – fantastinis žanras. Joje neveikia tikrovės dėsniai. A. Vienuolis veikiausiai girdėjo pasakojimą apie paslaptinę smuikininką, susiejo siužetą su kalnų grožio įspūdžiu, paslaptine. Jam buvo svarbi meno galios idėja. Bet kartu jautė, kad meną visados kas nors siekia pasisavinti.

Literatūros galimybių požiūriu įdomu tai, kad dar 1905 m. A. Vienuolis atitrūko nuo buitisko aprašinėjimo, kasdienių problemų, pasinėrė į fantastinių vaizdinių pasaulį, prabilo kita kalba: retoriška, puošnia, paslaptine. Atrodo, kad legendą peršviečia paslaptinis grožio pojūtis.

A. Vienuolis yra rašytojas, galįs kalbėti įvairiais būdais. „Amžinąjį smuikininką“ skirtume *romantiniam* stiliui. O nemaža jo ankstyvųjų kūrinių – apsakymų – parašyta *realistiškai*, gilinantis į aplinką ir veikėjo savijautą, išgyvenimus. A. Vienuolis, kaip ir J. Biliūnas, jautriai stebi savo veikėjus, tarp jų ir vaizduojamos gamtos megzdamas subtilius ryšius. A. Vienuolio talento ypatybės labiausiai atsiskleidė apsakymuose.

Apsakymai apie inteligentus

Lietuvių prozoje daugiausia buvo vaizduojamas kaimas, kaimiečiai. XX a. pradžioje daugėjo lietuvių inteligentų, protinio darbo žmonių – gydytojų, mokytojų, inžinierių. Lietuvoje jie negalėjo gauti darbo, buvo išsižloję po Rusijos imperiją. Išsilavinęs, išsimokslinęs žmogus turi papildomų pareigų tėvynei, kultūrai. Intelligentiškumas yra laisvas žmogaus įsipareigojimas kultūrai ir žmoniškumui. A. Vienuolis vienas pirmųjų ėmė gilintis į lietuvių inteligento, esančio toli nuo tėvynės, problemas. Šios temos pradininke galima laikyti Lazdynų Pelėdą (romanas „Klaida“). Svarbus šios temos A. Vienuolio kūrinys – apysaka „Inteligentų palata“.

„Grįžo“. A. Vienuolio apsakymo veikėjas provizorius Janulis, senas ir pasiilgojęs, po trisdešimt metų grįžta į gimtinę. Jis prisimena savo jaunystę, tėvus, seserį, gailisi, kad gyvenimą tuščiai praleido svetur, kad nebuvo gailestingas, kad nepadėjo saviesiems. „Apie tėviškę, kol buvo sveikas, visai buvo pamiršęs. Atsiminė, kai nustojo sveikatos, kai nebegalėjo toliau tarnauti.“ Gimtuosius namus jis randa visai apleistus, artimuosius išmirusius. Taip grįžta sūnūs palaidūnai, ir šį, iš Biblijos ateinantį motyvą A. Vienuolis pamini: „Regėjosi jam, kad iš pasienių, iš tamsių kerčių, žiūri į jį, „sūnų palaidūną“, tėveliai ir, kad ne šie svetimi žmonės, drauge su juo pravirktų.“

Bet ir pravirti nebėra kam. Ši graudi situacija yra tinkama A. Vienuolio gaudumui, jausmingumui. Ir jo pamėgtam gamtos vaizdai: „*Gale sodo, rugiuose, putpeliavo putpeliukė vienuoliukė, aplinkui balose kvarkė varlės, kažkur lojo šuo ir toli toli pievose dainavo naktigoniai...*“ Tai būdingas rašytojo sakiny. Ir tai, kas šiuo sakiniu pasakoma (rugiai, paukščių ir gyvūnų balsai vasaros naktį, naktigonių daina), ir tai, kaip pasakoma: autorius mėgsta sujungti vienuolius sakinius, kiekvieną jų išplėtodamas patikslinimais, nusakymais. A. Vienuolio sakiny turi erdvę, kurioje ima aidėti kartu su gamtos balsais: *gale sodo, aplinkui, kažkur, toli toli*. Rašytojo žmogus yra gamtoje, ir jo vaistininkas Janulis grįžta ne tik į namus, bet ir į to stebuklingo, nuo vaikystės pažįstamo pasaulio girdėjimą ir regėjimą. Gamta yra amžinybė, ir toje amžinybėje regima bei girdima kultūra. Štai Janulis naktį vaikščioja po sodą, klauso. Jis girdi, kaip amžinai persigandusi ima drebuli, ir kartu tarsi regi pasaką apie Eglę žalčią karalienę...

Pirmoji naktis po daugelio metų gimtinėje yra ir paskutinė. Janulis miršta. Kaimynai grįžusiam suteikia paskutines paslaugas. Varpų gausmas. Paskutinis, vėlgi A. Vienuoliui būdingas sakinyš: *„Ir atrodė, kad jų liūdnas gausmas kyla aukštyn į mėlynąjį dangų, į tyrą, skaidrią, paslaptinę mėlynės erdvę.“* Liūdnas, bet kylantis aukštyn, mėlynas dangus ir tarsi už tą visų mūsų regimą dangų didesnė, svarbesnė, paslaptinesnė mėlynės erdvė.

„Pati“. Apsakymas parašytas kaip pasakojimas pirmuoju asmeniu. Girininkas, Rusijoje baigęs mokslus ir ten turėjęs gerą vietą, pasakoja apie savo gyvenimą. Jo nelaimių priežastis buvusi žmona – „manoji pati“, „tuščia žmogysta“, temėgstanti vaišes, prabangą; atsisakiusi net gimdyti, kad tai nepakenktų jos grožiui. „Aš buvau suvalkietis, ūkininko sūnus.“ „Ji – vilnietė, bajorė dvarininkė ir vadinos libérale.“ Iš pradžių padėjęs savo artimiesiems, vedęs juos apleidžia, vis labiau pasiduodamas pačios įtakai, rūpindamasis „karjera“.

Po ypatingo „nuotykių“ naktį, kai užkalbinta moteris pasirodo esanti jo pati, pasakotojas keičia savo gyvenimą, virsta klajokliu, aplanko tėviškę, kur pamato liūdną nykimą. Dar labiau degraduoja, virsta valkata, patenka į kalėjimą.

A. Vienuolis pavaizduoja žmogų, nesugebėjusį sutvarkyti savo gyvenimo, nors turėjusį tam daug galimybių. Intelligentiškas gilinimasis, kapstinėjimasis savyje ir kituose be ryžtingos valios, be veiksmo. „Lietuvių literatūros istorijoje“ pabrėžiama, kad A. Vienuolio „kenčiantys dėl žlugusių demokratinių idealų veikėjai per daug ir per dažnai verkia, įsijaučia į jų nuotaikas atliepiančią gamtą, žadindami iliuziją, kad ne tiek jie patys kalti dėl nevykusio gyvenimo, kiek aplinkybės.“

Moters drama „Paskenduolėje“

Amžiaus pradžios lietuvių literatūroje nemaža kūrinių apie nelaimingas, paliktas, apviltas merginas. A. Vienuolis sukūrė meniškiausią šios temos kūrinį.

Kiekvienas tikras meno kūrinys išlaiko ryšius su tais kultūros reiškiniais, kurių jau lyg ir nebėra, bet kurie yra įsiterpę į situacijas, papročius. Svarbu

pasekti, kaip Veronikos problematika susisieja su moteriškaisiais senosios lietuvių kultūros orientyrais.

*<...> Antanas Vienuolis, atrodytų, savo paskenduolę traktuoja
visiškai teigiamai, bet kūrinio gale leidžia jai, dar nepatyrusiai
gyvenimo džiaugsmo, nusižudyti. Kaip tai paaiškinti? Kurgi
tas tariamas autoriaus prierašumas Veronikai?*

VIOLETA KELERTIENĖ

Pirmiausia atkreipiame dėmesį į „Paskenduolės“ veiksmo laiką – nuo Sekminių iki rugiapjūtės. Tai laikas, kai dirbami svarbiausi žemės darbai ir rengiamos žemdirbystės apeigos. Veronika visą laiką jaučia ryšį su rugiais: rugiuose atsitinka „bėda“, rugiai linguoja neišplaukėjusiomis varpomis ir šnibžda: „Veronika, Veronika, kokia tau gėda, kokia laukia tavęs bėda!“ Sekmadienio rytą Veronikai einant į bažnyčią, „gaili rasa didelėmis ašaromis sužibo ant palinkusių rugių ir rasakilių“. O paskutinį kartą grįždama namo, pavargusi ir nusiminusi Veronika „vis landžiojo į rugius pailsėti“. Rugiai lydi ją ir paskutinėn kelionėn: „... tarytum ką siūlydami, šnibždėjo jai miegūsti rugiai, plakė varpomis jos atlapą krūtinę, kuteno kaklą...“ Ir po mirties matę ją „braidžiojant rugius, skinant rugiagėles...“ Kai sapne Veroniką aplanko mirusi motina, atneša vaikelui marškinėlius ir kviečia pas save, Veronika sako: „Mamyt, kaipgi aš eisiu, kad dar rugiai nenu-pjauti“. Kaip tik prieš rugiapjūtę šeimininkas nori Veroniką atleisti, nes reikia geros darbininkės... Rugiai „Paskenduolėje“ keičiasi: nuo laibo stiebelio iki nulinkusių varpų – nuo menkos gyvybės iki subrendimo mirčiai. Veronika norėtų nueiti šitą kelią iki natūralios mirties, o dar giliau – iki rugio mirties – gyvybės. Juk vos iškultas rugys bus pasėtas. Gal tai būtų ir instinktyvus rūpestis po širdim bręstančia gyvybe.

Iš teksto tiesiogiai lyg ir nematyti, kad Veronika rūpintųsi kūdikiu, jaustųsi motina. Mirusi motina sapne atneša Veronikai marškinėlius, vaiko globos ženklą, bet globa bus suteikta ne čia, o ten... Rugio ėjimo į žemę Veronika negalės sulaukti. Lietuvių pasaulėvokoje merginos likimas išsprendžiamas iki rugiapjūtės: „atlikti ant rugienių šiaudų“, „palikti ražienos grėbstyti“ reiškia neištekėti. Moteris turi stipriausią ryšį su žeme ir visada instinktyviai jo ieško. Štai Veronika ant motinos kapo: „Parpuolusi

veidu įsirausė į žoles, rankas į smėlį suleido ir kaip mažas vaikas užsigaikščiojo“; „tačiau retkarčiais traukosi jos pečiai, dreba nugara, ir rankos rausiasi giliau į motutės kapą.“ Tai ir artimumo, moteriško solidarumo, pagalbos ieškojimas.

*Moterį, šeimos buvimą su augalais ar žemdirbyste sieja
įvairių tautų mitai, tai patvirtina ir archeologija: kaip
įkapės senuose moterų kapuose randamas pjautuvas.*

MARCELIJUS MARTINAITIS

Veronika yra našlaitė, tuo jos moteriška bėda didesnė. Kaip ir liaudies dainų našlaitė, ji eina ant kapelių, šaukiasi motinos. „Smėlio prisizėvėjusiomis lūpomis“ ji priima iš senutės mažutę bandytę – kaip išrišimą, kurio ji negavo bažnyčioje. Žemė, senutė, mirusi motina užtaria Veroniką. Danguje ją lydi Aušrinė-Vakarinė. Ji meldžiasi Marijai, bet ir klausydama giesmės apie Paną Mariją prisimena, „kaip aną sykį, anksti rytą, degė ir liepsnojo danguje šviesi žvaigždėlė Aušrinė“. Mitologų neabejojama, kad senoji lietuvių deivė Aušrinė tarsi susiliejo su krikščioniškąja Marija. Tai taip pat moteriško pasaulio atramos. Eidama prie kryžiaus, Veronika vienoje rankoje laiko rožančių, o antroje – laukinių žolynų vainiką. Ji yra tarsi tarp krikščionybės ir tarp gamtos religijos. Gamta laiko Veroniką savo prieglobstyje, perspėja ir užtaria. Gamta „Paskenduolėje“ yra žmogiškai nusprendžianti. Štai medžiai tariaisi prieš Veroniką „kažin ką negera“, kai ji eina pro blogo vardo ežerėlį ir pro pakaruoklių kapines. Ir net kai Veronika prie kryžiaus atlieka pačios užsidėtą atgailą, „medžiai tarytum vis dar nenorėjo nusileisti ir tebešnibždėjo kažin ką priešinga žmogui“. Tik auštant rytui, grįžtant dienos, „pradėjo žmogui palankiau šnibždėti medžiai“, kol pagaliau suošia maloniai ramindami.

Išorinis dievobaimingumas negarantuoja tikrojo žmoniškumo. Dievotoji Juozaponienė, nors ir nesiima teisti, bet piktai Veroniką bara. Šeimininkė tiesiogiai Veronikos nepasmerkia: „Kokia čia kam bėda, – pridėjo ir šeimininkė, prie krosnies pilstydama kruopas, – jos nuodėmė, ji ir kentės.“ Veronika ir suvokia tik bėdą – ne nuodėmę ir ne kaltę: „Verkė, kaltės nežinodama, verkė, Dievo pamiršta ir žmonių išsižadėta.“ Net pradėtos gyvybės žudymas „vaistais“ nėra suvokiamas kaip

kaltė; galbūt todėl, kad nei jai pačiai, nei jos kūdikiui šiame pasaulyje vietos nebus. Tik netiesiogiai, jausdama, kad ji sukelia sumaištį gamtoje, net medžių priešiškumą, Veronika supranta, kad ji kažkuo nusikalto tai rimčiai, harmonijai, kuri vyrauja kaime ir gamtoje. Eidama keliais apie kryžių, ji nori permaldauti Dievą, kartu ir gamtą, medžius. Kryžius yra medinis. O Veronikos ašaros rieda iš „akių per veidą ir kryžiaus liemenį“. Netikėta metaforinė jungtis – žmogaus veidas ir akys, medžio – kryžiaus liemuo. Veronika tebejaučia savyje senąją, lietuviškąją kultūrą. Moters glaudimosi prie medžio motyvą savo kultūroje galime atsekti iki šių dienų.

Nesąmoningai, intuityviai Veronika ruošiasi moterystei, moteris bręsta joje tarsi vykstant vedybų apeigoms. Kaip teisingai pastebėta M. Martinaičio „ji pati intuityviai bando atlikti „gobturavimo“ apeigas: ima slėpti kaip tik plaukus, ant akių užsitraukia skarelę.“ Bet žmonės atstumia ją ne tik kaip nusikaltusią merginą, bet ir kaip moterį. Ypač grėsminga yra vyriškoji pusė – klebonas, besityčiojantys vaikinai ir tėvas, įkūnijantis patriarchalinių santykių brutalumą. Jis mušdavo žmoną, „ir kojomis spardydamas, ir už kasų po žemę tąsydavo...“ Lygiai taip pat tėvas elgiasi su dukteria: pirma mušė pagaliu, paskui „sugriebė ją už kasų ir, pakėlęs nuo žemės, ėmė daužyti kumščiu per skruostus, per galvą, mušti per krūtis...“ Taip elgiasi ne tėvas su dukteria, o vyras su moterimi – muša per krūtis, brutaliai paniekindamas patį moteriškumą.

Paskutinė Veronikos moteriškųjų užtarėjų grandinėje yra mažoji šeimininko dukrytė, kuri „pamačiusi už kasų po klėtėlę tąsomą Veroniką, nesavo balsu suspigo vidury kiemo...“ Į mergytės šauksmą pagalbon atbėga svetimas – „pielninkas“, ne kaimo žmogus, nors sodiečiai („kaip galvijai į vasarą“) buvo sugriuvę į Kaikario kiemą.

Bendruomenės įstatymai labai svarbūs, tik jų dėka bendruomenė laikosi kaip darna, harmonija. Tos harmonijos pajauta „Paskenduolėje“ labai gili. Štai pradžios vaizdas: „Truputį pasėdėjusi, atsistojo Veronika ir apsidairė: saulė jau leidosi žemyn ir savo paužulniais spinduliais glostė liūliuojančius rugius; iš sodžiaus keliu ir pakluonėmis takeliu po vieną ir būriais skubėjo į Galus su milžtuvėmis merginos, o vieškelyje, po kryžiumi, jau susirinko jų nemažas būrelis ir laukia pasivėlavusiųjų, kad, visoms susirinkus, eidamos uždainuotų.“

Viskas yra vieninga: saulė, glostanti liūliuojančius rugius, keliais ir take-liais skubančios merginos, vienos kitų laukiančios dainai prieš darbą. Ir čia pirmąkart Veronika lyg ką pavogusi pasislepia rugiuose. Ji tarsi intuityviai pajunta, kad ta ypatinga gamtos ir sodžiaus gyvenimo dermė yra lengvai sugriauinama, kad ji ir yra griovėja. Bet kodėl šitame darniame gamtos ir žmogaus kosmose tokia trapi, tokia pažeidžiama yra būtent moters padėtis? Galbūt A. Vienuolis, rašydamas savo meniškiausią kūrinį, šią mintį ir turėjo galvoje? Ne kaimo tamsumą, kaip daug kur ir daug kieno teigta, o būtent moters dramą.

Atstumta žmonių ir bažnyčios, bet sulaukusi ženklų, kad ji ir jos kūdikis bus priimti ir pagailėti t e n (senutė kapinėse, mirusios motinos atlankymas, liūdna tyla „su tokia pat neapsakomo ilgesio ir nuliūdimo pilna mėnulio šviesa“), Veronika pasirenka mirtį. Ji paskutinį kartą eina rugių lauku ir eina puikybės pilna. Ji supranta savo grožį, savo moterišką galią – paskutinę savo akimirką žmogus daug ką supranta. Veronika sugrįžta į save, į savo sielą ir tik tada atsižada pasaulio ir gyvenimo. Ji nutraukia rožinio raištelį – paskutinį ryšį su žmonėmis ir jų konvencijomis, reikalingomis visuomenei, bet negailestingomis silpniesiems, dažniausiai moteriai.

*„Ko Saulužės atsiskyrei? Aušrinę pamylėjai? Viens
naktį vaikštinėjai?“ – klausia L. Rėzos užrašyta
mitologinė lietuvių liaudies daina.*

Veroniką ir jos „bėdą“ nuolat lydi dangiškoji pora: Mėnulis ir Aušrinė. Mėnulis atstovauja vyriškai kaltei ir „nuodėmei“: „... o Galuose, viršum ganyklų, tarytum ką bloga daręs pagautas ir nežinas, kur iš gėdos dėtis, kabojo visas išblankęs ir nusigėdęs mėnuo.“ Aušrinė – viliojančiam, bet liūdnam moters grožiui, liūdnam, nes trapiam ir gęstančiam: „O žvaigždė Aušrinė vis dega ir gęsta, vis liepsnoja ir smilksta lyg žvakė, deganti vėjyje...“ Ten, kur apsakyme pasirodo Mėnulis, pasirodo ir Aušrinė, „... graži ir maloni, viliojanti ir už širdies stverianti dangaus gražuolė žvaigždė Aušrinė“, – net liūdniausią Veroniką motinos laidotuvių rytą. Paskutinius Veronikos žingsnius lydi gražiai danguje sužibusi Vakarinė žvaigždėlė ir nedrąsiai, pamažu tekantis Mėnulis.

Ne tik folklorinis (liaudies dainos, papročiai), bet ir mitologinis (Mėnulis ir Aušrinė, rugiai) podirvis A. Vienuolio apsakymo moteriškąją problematiką

rodo ateinančią iš giliausių glūdumų. Būtent moteriškoji problematika lemia šio kūrinio ypatingumą. Kadaise A. Jakštas sakė apie „Paskenduolę“, kad „vaizdelis visai neatitinkąs tikrumai, nes šiandieną galima nurodyti ne viena parapija, kur mergos prigimdo vaikų beveik tiek pat, kiek moterys, ir nė viena nesiskandina.“ Bet A. Vienuolio Veronika nėra viena iš daugelio, jos negalima paversti vidurkiu. Kitos gali gyventi uamos, niekinamos, o ji – ne.

Veronika turtingos, kūrybingos prigimties: dainininkė, audėja, šokėja. Ji nepaiso savo varganos padėties (našlaitė, bekraitė, tarnaitė), nepaklūsta ne tik žemės, bet ir dangaus „tvarkai“: įsimyli jaunąjį kunigėlį, trokšta nors veidu prisiglausti prie jo sutanos, leidžiasi į „nuodėmingas“ mintis. Veronika traukia vyrų akis, dėl to merginos jai pavydi. Veronika nepaprastai gyvybinga, „ardanti“ tvarką. Ir jos „bėda“ iš tvarkos nepaisymo. Ji pasitiki pasauliu – net „ardydama“ tvarką, negalvoja nieko blogo ir blogo sau nesitiki. Bet „bėda“ ją atskiria, pasaulis suverčia ant jos gležnų pečių baisiausias nuodėmes, atstumia ją kaip nusikaltėlę, nors ji nusikalto ne žmonėms, o „tvarkai“.

Vitališką prigimtį gyvenimas vilioja, užlieja širdį. Bažnyčioje, aidint Marijos giesmei, Veronika išgyvena ramybę, o paskui tikrą dvasios atgailą, „pilnomis ašarų akimis“ atsimindama, kaip motulės laidotuvių rytą „degė ir liepsnojo danguje šviesi žvaigždė Aušrinė“ – kaip amžinas moters likimo simbolis ar moterų solidarumo ženklas. Dangaus ir žemės, gyvų ir mirusių. Ant motinos kapo Veronika jau „baisias mintis galvojo“, ruošdamasi lemtinam žingsniui. Todėl ir aplanko ją mirusi motina, tėvo „teismas“ viską tik pagreitina. Veronika, puikybės pilna, eina r u g i ū l a u k u, ne per lauką, ne taku, ne parugę. Eina artyn prie ežero. Ji rugių nebeįjau, neberiš, ji jau svetima šiame gražiam pasaulyje, ji – tarsi virš rugių. Taip stebuklingai pasakose ir mituose einama vandeniui, ne per vandenį. Ta jos puikybė jau nebežemiška, nebe bekraitės tarnaitės, nebe atskirtos našlaitės, o savo galią suvokusios moters. Prieš ją – nežinomas priešas, kuriam ji tarsi taria: „Na, drąsuoli, ir man nebėr kantrybės; aš laukiu, drįsk tikrai, pamėgink tikrai mane paliesti, dabar tai jau pažiūrėsim!“

Bet priešas nežinomas, anonimas. Tai pasaulis, sutvarkytas pagal patriarchalinės moralės normas. Graži kiekviena dvasios pastanga apginti savo autentiškumą, išsilaikyti. Iš moters ta pastanga reikalauja keleriopai daugiau

jėgų. Įstabus yra šis A. Vienuolio žvilgsnis į moterį, kuri, atstumta žmonių, pasirenka mirtį ne todėl, kad ji nebegali gyventi, bet todėl, kad gyventi nebeverta, neverta žemintis ir kęsti patyčias. Iš pasirinkimo laisvės – jos auganti puikybė, jos tvirtas žingsnis, jos garsus riksmas...

*<...> artimesnis marčių pažinimas leidžia su dideliu pasitikėjimu
jas lyginti su laumėmis. <...> laumės – amžinos marčios...*

ALGIRDAS JULIUS GREIMAS

Patriarchalinėje visuomenėje, kur net apskuręs, savo šeima (nei žmona, nei dukterimi) pasirūpinti nesugebėjęs tėvas atlieka žemiškojo dievo vaidmenį, moteris negali reikštis kaip atskiras ir kitoks individas. Net mirusios žmonės jos išsižada. „Niekas jos nei verkė, nei gailėjo, nei už jos dūšėlę poterių kalbėjo – apkasė, apmetė žemėmis ir, nepastatę ant kapo kryžiaus, parėjo namo.“ Iš savo pomirtinio pasaulio Veronika sugrįžta kaip *laumė*, braidžiojanti rugius. Gamta ją globia, nes išeina apsisiautusi ūku, jos moterystė yra išsipildžiusi – paskenduolė laiko ant rankų mažutį vaikėlį. Ji niekam nekerštauja, nedaro nieko pikto, tik raško gėles ir rankioja rožinio poteriukus, lyg norėdama atstatyti nutrauktą ryšį su gyvaisiais. Per savižudės mirtį, paskutinę konflikto su gyvenimu pakopą, Veronika sugrįžta į gamtos ir senųjų tautos dvasinių vaizdinių sritį.

Atsiminimo gyvybė

Kūryboje visada svarbūs vaikystės atsiminimai. Atsiminama ne tik tai, kas buvo ryšku, stipru. Atsiminimas daug ką paryškina. Vaikystės atsiminimo skaidrumą juto Jonas Biliūnas, rašydamas „Kūdikystės sapnus“, ne kartą ištardamas: „Atsimenu...“ Ir A. Vienuoliui, Anykščių žmogui, žvelgiančiam į aukštai iškilusį J. Biliūno kapą, gražu buvo atsiminti kadaise matytus žmones, jų gyvenimus. Iki senatvės jam buvo smalsu, kaip klostėsi tų žmonių likimai, kaip jie nugyveno savo gyvenimus. Gyvenimu A. Vienuolis domėjosi labiau negu meno problemomis, kryptimis ar mokyklomis. Jis nesiekė nieko daugiau – „būti tik natūralus ir nuoširdus“. Atsiminimas pirmiausia ir suteikia natūralią, autentišką medžiagą.

Familiarus ryšys, nutiestas tarp asmenybės ir gyvenamojo laikotarpio, didžiulis realijų kompleksas, vaizdinės faktūros įvairumas buvo reikšmingas memuaristikos indėlis į pasakojimo meno evoliuciją – kuo plačiau ir giliau išreikšti pasaulio visumos sąryšingumą.

VYTAUTAS KUBILIUS

Memuarinių apsakymų ciklą „**Iš mano atsiminimų**“ sudaro aštuoni apsakymai, kuriuose kaip pasakotojas pasirodo pats autorius – dar mažas berniukas, gimnazistas ir jau suaugęs žmogus. Atsiminimai turi siužetus, dažnai dramatiškus, juose atskleidžiama daug XX a. pradžios Aukštaitijos kaimo buities, papročių. Kaimas ne vienu atveju pasirodo tamsus, negailestingas, ypač „**Samdinėje Alenoje**“, kur nesulaukusi pagalbos numiršta jauna samdinė Alena, daug kuo panaši į Veroniką („vieni žodžiu, Papievio Alena tą laiką savo aplinkoje buvo pati įžymiausia ir pati prašmatniausia mergaitė, o motina gamta, apdovanojusi ją moterišku grožiu, grakštumu, nenuskriaudė ir protu“). Bet nei gražumui, nei protui nebuvo lemta išsiskleisti – ji tebuvo samdinė.

Vienas savitesnių apsakymų „**Mano krikšto tėvo kumeliukas**“, kuriame plačiai, pradedant nuo protėvių, pasakojama apie krikšto tėvą, jo nepasisekusias piršlybas, apie tolesnį gyvenimą. Bet daugiausia dėmesio skiriama kumeliukui. Tradicinė lietuvių meilė žirgui čia sutelkta į mažą, rūpestingai auginamą ir saugomą kumeliuką. Bet atsitinka nelaimė: „Kartu su tėvu nuskubėjau paežerėn ir aš, ir mane nukratė siaubas: pievoje sklaitėsi ūkas, garavo ežeras, o prie ežero kėpsojo vilko sudraskytas kumeliukas, o jį apkabinęs rankomis gulėjo nei gyvas, nei miręs mano krikšto tėvas.“

Jis nori atkeršyti vilkui, jo tykodamas per naktį stovi šaltame vandeny, peršąla. Miršta, gaudžiai ištardamas jį užauginusiems rašytojo tėvams: „Vargui vargeliui tu mane užugdei užauginai, tatul, unt vargelio. Ką aš gero savo gyvenime mačiau, o dabar taip kenčiau.“ Ir taip atsidusęs krikštasūniui: „Nebeteko tau pajodinėt mano kumeliuku.“

Rašytojas įdėmiai seka kaimo papročius: kaip visi eina atsisveikinti su mirštančiuoju, kaip vienas kitą atsiprašo. Savo žmonai mirštantysis pabučiuoja ranką, o buvusi sužadėtinė, kurios krikšto tėvas negalėjo vesti dėl to, kad ją nuskriaudė broliai, neatidavė dalies, tyliai sako: „Aš tamstos

niekuomet neužmiršiu – melsiuos visą gyvenimą.“ Du kitokie, išsiskiriantys žmonės. Nelaimingi. Šviesus, liūdnas krikšto močios paveikslas – „palaimintosios iš palaimintųjų“. Ji sutaupo savo krikšto sūnui tris rublelius. Pinigai pasikeičia, nebetenka vertės, atiduodami kitam. O senatvėje rašytojas graužiasi, „kad tada tiek maža teturėjęs supratimo apie šio pasaulio brangenybes“, kad tų trijų rublių neišsaugojęs kaip šventos relikvijos...

Apsakymo pabaigoje pasirodo ir pats pasakotojas: „Buvau jau žilagalvis ir daug gyvenime matęs ir patyręs, patyręs ir bloga, ir gera, ir klastų, ir pasiaukojimų... Vienais metais sumaniau aplankyti savo gimtinę kaimą, kuriame prabėgo mano kūdikystės gražiausios dienos, ir pasivaikščioti po tuos laukus, po tas pievas, miškelius, kuriuose tiek daug pasiliko brangių jaunų dienų atsiminimų.“

A. Vienuolio memuariniai apsakymai teikia daug autentiškos medžiagos apie Aukštaitijos kaimą, jo žmones, papročius, charakterius. Daug neteisybės, skriaudų, bet juos atsveria žmonių ramumas, tarpusavio pagalba, tylus susitaikymas su likimu. Du artimi žmonės negali susieiti, nes tarp jų atsistoja neturtas. Išsiskiria, atsiseikina, širdies žaizda neužgyja, bet viešai apie ją nerėkiama. Virš visų skausmų, sielvartų ir džiaugsmų teka ir leidžiasi saulė. Amžinai ta pati sruvena Šventoji, o žmonės įsižiūri „į padūmavusias parūkavusias Pailgės tolas“. Nebuvo ir Antanui Miškininui gražesnių žodžių už „padūmavę parūkavę visi pakraštėliai“. Gražūs sąskambiai tarp A. Baranausko, J. Biliūno, A. Vienuolio, A. Miškinio – aukštaitiškoji lietuvių kultūros tradicija, aukštesnė, graudesnė, lyriškesnė.

Sykį ėmė teirautis apie vieną detalę iš mano rašto. „Apaštaly iškeliavime“ apie laukinių žąsų skridimą pasakyta, kad jų vado „gūžys buvo apsiraizgęs voratinkliais“. Antanui Vienuoliui, tikslios detalės meistriui, knietėjo, kaip galėjau tai žinoti. „Aš pro žiūronus žiūrėjau“, – pabrėžė jis man apie savuosius laukinių žąsų skrydžio tyrinėjimus.

Man pačiam tai atėjo be niekur nieko. Jisai vis užsimindavo ir apie mano trumpus sakinius.

ANTANAS VAIČIULAITIS



A. Vienuolis romantinių legendų, realistinių apsakymų, istorinių ir socialinių romanų rašytojas. Susijęs su J. Biliūno tradicija – lyriškas, psichologiškas, daug dėmesio skyrė moters likimui (Veronika, Alena, Marijona). „Jo kūryboje susitelkė tradicinės lietuvių prozos ypatybės – natūralus vaizdinimas, paprastumas, demokratizmas, taip pat ir šių dienų literatūrai artimi momentai: jautrus emocinis tonas, savistaba, susimąstymas dėl žmogaus padėties visuomenėje“ (J. Žekaitė). A. Vienuolio gyvenimo patirtis, gal ir vaistinininko darbas toliau nuo literatūros centrų esančiuose Anykščiuose, skatino jį labiausiai pasitikėti realizmu, tikroviškais žmonių paveikslais ir vaizdais. Gamta buvo jam didžiausio įkvėpimo versmė. „A. Vienuolio kūryba atspindi svarbias XX a. pirmosios pusės lietuvių literatūros raidos ypatybes. Joje nesunku pastebėti ne tik mūsų prozos tradicijų seką, bet ir naujų tendencijų iškilimą“, – pagrįstai teigia rašytojo kūrybos tyrinėtojas J. Stonys.



Juozas Tumas-Vaižgantas (1869–1933)

Tik Vaižgantas

„Minėki Vaižgantą – linų šviesiųjų dievą – / Iš šimtmetinio jo rudens...“ Tai dvi eilutės iš A. Masionio eilėraščio, skirto rašytojo jubiliejui. Vaižgantas iš tiesų yra tarsi lietuvių kultūros šviesos išpūdis. Gimęs ankstyvą rudenį (1869 m. rugsėjo 20 d.) jis nėra tik rašytojas įprasta prasme. Atrodo, kad pati gamta arba vietos dvasia išsiugdė šviesią kūrėjo sąmonę jai suprasti, mylėti, aukštinti. Kad pati aukštaičių kalbėjimo melodija išsisupo galią jai girdėti ir pusbalsiu niūniuoti. „Visa, ką aš turiu, yra iš ten, iš gimtinės“, – nuolat kartojo rašytojas: iš taikių žmonių, iš sesers kalbos gražumo, iš Valiulio kalnelio, iš Malaišos upelio, iš

Popšutės piliakalnio. Ieškodamas sau literatūrinio vardo, J. Tumas pirmiausia pasirašė: „Juozapas iš Popšutės“. Kai Vaižgantas norėdavo pasakyti, *kas* esąs, jis sakydavo *iš kur* esąs. Ir savo atsiminimus jis pradėjo nuo gimimo vietos: „Aš esu gimęs Malaišiuose, Svėdasų parapijoje... Aš čia gyvenau gamtos padavimų įspūdžiais ir taikių žmonių meile. Tie veiksniai sudarė mano sielą, jais ir tegaliu save išaiškinti. Mano raštų tipai, vietų vardai, aprašymai ir padavimai iš čia semti, ne pramanyti...“

Rašytojas turėjo didelę įsigyvenimo į gamtą galią, stiprią vaizduotę. Žmogaus istoriją jis matė susiliejusią su gamta, gaivališkai iš jos kylančią ypatingais pavidalais – Juodžiaus kelmui, Alaušo varpu, Valiuliui, Juodonių piliakalnio žyniui.

Vaižgantas yra didžiausias mūsų *tautininkas*. Jis galėjo gyventi tik Lietuvoje ir Lietuvai. Savo tautai jis dirbo ką galėjo ir kaip galėjo, dėl tautos ne kartą patirdamas konfliktą ir su Bažnyčia. Vaižganto tautiškumas buvo natūralus, pirminis, ne susikurtas ar susidarytas iš ideologijos, o prigimtas, tik paskui sustiprintas įsitikinimo, kad žmogus su tauta yra susietas tvirčiausiais ryšiais. „Ir tapau savosios, lietuviškos visuomenės tarnas; ne, dar daugiau – jos vergas, dėl jos metų metais nebematęs, kaip skaisti saulutė šviečia ir džiugina.“ J. Tumas platino uždraustą lietuvišką spaudą (dėl šio reikalo labai nukentėjo jo brolis Jonas), leido, redagavo laikraščius, rūpinosi telkti bendram darbui ir kunigus, ir pasauliečius. Gražioje nuotraukoje matome Vaižgantą stovint tarp Jono Jablonskio ir Vinco Kudirkos, kitokių įsitikinimų žmonių, bet bendro lietuvių kultūros darbo brolių. Su broliais kunigais jis pastatė kryžių ant Girnikų kalno, kad liktų atminimas spaudos sugrąžinimo, ir susirinkusiems gražiems ir oriems žmonėms pasakė jaudinantį pamokslą.

Vaižgantas yra tilto, ryšio tarp skirtingų žmonių kultūrinis įvaizdis. Jis visą gyvenimą telkė į draugę, vienijo: tikinčius ir mažatikius, kunigus ir pasauliečius, ūkininkus ir dvarininkus, žemaičius ir aukštaičius. Brolybė jam buvo didžiausias įsipareigojimas: visai būna su tais lietuviais, visokie jie pasirodo, bet jie vis tiek yra broliai – tai vaižgantiškoji nuostata.

Labiausiai įsipareigojęs – Dievui, Bažnyčiai, Tėvynei – Vaižgantas buvo ir liko vienas laisviausių mūsų kultūros žmonių, sąmoningai suvokė asmenybės laisvės svarbą ir visada ją gynė. Savo tėvuose jis dar matė vergiškumo, nuolankumo žymių. Lenkis, kad nekliūtų, – mokė jie. Vaižgantas galvojo kitaip:

„Manęs nebeėmė noras lenktis, ir aš paskui nebesilenkiau, daug kam galingam paprieštaraudamas. Išdygęs laisvas, augau laisvas, galop apsisprendžiau laisvas, laisvą savo sumetimais sudaręs savo valstybę. Man buvo nepakenčiami bet kurie pančiai, ne tik išnykusi baudžiava.“

Kai jį, jauną vikarą, klebonas bandė priversti paklusti ir raštu išdėstė jam įvairius reikalavimus, tai gavo jaunuoliškai ambicingą, savo asmenybės laisvę ginantį atsakymą: „Aš Tau ne mokyklos vaikėzas pas globėją ar piemuo pas ūkininką, tik Tavo padėjėjas, lygiateisis asmens laisvėje.“ Ir pasirašė: Dixi Kun. Juozas.

Savo kunigystei, kurią jis pasirinko laisvai kaip asmuo apsispręsdamas, J. Tumas buvo ištikimas. Konfliktai su bažnytine vyresnybe kildavo ne dėl esmės, o dėl nepaklusnumo, bet svarbiausia – dėl asmens laisvės gynimo, kai kurių dogmų nesilaikymo. Gyvas, gražus, patrauklus, senatvėje jis taip reagavo į V. Mykoliaičio-Putino „Altorių šešėly“: „Ir aš, panie, buvau, rodos, jaunas ir gyvas, bet tos tragedijos neteko pergyventi. Nepastebėjau net. Neturėjau laiko.“ Bet Putiną suprato, rėmė, mylėjo. Daug ką mylėjo, buvo žmogus iš meilės, mylintis. „Mes palaidojom Tumą. Jam panašaus mes neturime ir neturėsime. Panašaus ilgai reikės laukti. <...> Jis vis būdavo patekinom, ir niekuomet žingsniu. Tasai Tumas, kurs nieko neužgyveno: nei namų, nei dvaro“, – taip kalbėjo J. Aistis, gal daugiausia ir giliausiai apie Vaižgantą galvojęs, o Kauną pavadinęs miestu, „kuriame gyveno ir mirė Tumas“. O mirė 1933 m. balandžio 29 d.

Po šešiasdešimtmečio iškilmių Vaižgantas parašė artimiesiems: „Aš, Tumas, stoviu šalia garbinamojo Vaižganto...“ Tai reikštų – aš, Tumas, nesu tas pats, kas yra Vaižgantas... Bet kaip sunku atskirti J. Tumą nuo Vaižganto! Kas kūrė „Pragiedrulius“? Kas dirbo daugybę darbų? Kas globojo, rėmė, gynė ir gyrė? Kas skaitė lietuvių literatūros paskaitas Vytauto Didžiojo universitete, kas po kruopelę kaupė literatūros ir kultūros medžiagą, rašė biografijas ir publicistinius straipsnius? Tas pats J. Tumas-Vaižgantas.

Tautos pragiedruliai „Pragiedruluose“

Šis didelės apimties kūrinys pirmąkart išėjo 1918–1920 m. (pataisytas 1923–1925 m.). Kaip pats sakėsi, autorius iš atskirų vaizdų norėjęs „supinti

epopėją“ – juk iš atskirų vaizdų susideda ir K. Donelaičio „Metai“. Vaižgantas kūrė valstietišką epą. Kūrinio centre, kaip rodo ir paantraštė, buvo *kova dėl kultūros*.

Senovėje lietuviai buvo laimėję kovą dėl valstybės, bet kova dėl kultūros perėjo XIX amžiui ir peršoko jo ribas. Kova dėl kultūros yra ir kova dėl tautinio sąmoningumo. „Pragiedruluose“ vaizduojamas Lietuvos tautinio atgimimo judėjimas. Pragiedruliai – ir šviesos properšos tamsoje, ir žmonės, kovojantys už šviesą. Jie labai įvairūs, turį skirtingų tikslų, bet jungiami Lietuvos interesų. Ryškus veikėjas *Aleksys Taučius*, turįs paties Vaižganto biografijos bei pasaulėjautos bruožų ir tautišką pavardę. Tai tautininkas, išaugintas gamtos dvasios, gamtos padavimų lietuviškų tradicijų. Aleksiukas, mažiausias ir mylimiausias šeimoje, gerte geria meilę, šilumą, gamtos ramybę ir dosnumą. „Šilta, graži vasaros diena“, – sako Vaižgantas ir stropiai aprašo mažo Aleksiuko būseną greta savo tylaus, gero, darbštaus tėvo. Aleksiuko motina – gyva senoji lietuvių tautos dvasia. „Apie žemę neleido nė pikto žodžio išsitiarti, lyg kentė, kad žemėje reikia kartais nešvarybių padaryti. Ugnies neleido kitokiu vandeniu lieti, kaip tik tyru, iš paties šulinio atneštu.“

Su didele vidine šiluma Vaižgantas vaizduoja motinos ligą ir Aleksiuko meilę, baime, rūpestį. Atrodo, kad vaizdas skleidžiasi tarsi iš vidaus. Bet kartu rašytojas ir komentuoja, aiškina, į vaizdą įsiterpdamas, minėdamas kitų kultūrų pavyzdžių: „Aleksį savo tautos mylėtoju, net jos gerbėju padarė ta pati lietuvių tauta, ta pati jų tėvynės gamta. Padarė tautininku toje gražiojoje pasaulio prasmėje, dėl kurios tautininkams paminklus stato, kaimynai gi iš jų mokosi ir savo vaikams rodo. Toks „tautininkas“ buvo Vilius Telis. Tokių, didesnių ar mažesnių, privalo bet kuri tauta, kai pajunta krypimą į kultūrą ir laisvę.“

Sukurti tokių „tautininkų“, arba pragiedrulių, paveikslų buvo vienas iš Vaižganto sau keltų uždavinių. Pragiedrulių ir pragiedruliukų matė jis žmonėse, augančiuose vaikuose. Vaižgantui labai rūpėjo tas lietuvių gamtojautos podirvis, kuris žmones kaip augalus kelia į šviesą, į žmoniškesnę gyvenimą, į kultūrą.

V. Krėvę labiausiai domino lietuvių didvyriškumo versmės – kaip lietuviai viduramžiais įstengė sukurti tokią didelę valstybę, kaip įstengė

atsilaikyti prieš galingus priešus. V. Krėvė kūrė vaizdus *kovos dėl valstybės*. Vaižgantas – vaizdus *kovos dėl kultūros*. V. Krėvė regėjo Lietuvos gamtos grožį kaip įkvepiantį meilę ir ryžtą. Vaižgantas siekė išvelgti gamtos pavalduose glūdinčias prasmes, galinčias išsiskleisti į kultūros formas.

Į „Pragiedrulius“ autorius įpynė kūrinio veiksmę „nedalyvaujančių“, bet labai reikšmingų gamtos vaizdinių. Iš jų įspūdingiausias yra „**Juodžiaus kelmas**“. Tai tikras gamtos padavimas. Juo aiškinama pasaulio tvarka:

„Seniau visą žemę turėjo pasidaliję gangreit tik du valdovai: Vanduo ir Augmuo. Žvėrys ir žmonės šmūksėjo po girias, kaip žuvys po vandenį, nėmaž nesirūpindami kitais gaivalais: kuriame buvo atsiradę, tame ir gyveno kaip tikrieji vaikai.

Vieną sykį susitarė Vanduo su Moliu padaryti augmenims karalių ir išdaigino – Ažuolą, pačiame kalnagalyje, prie vandentakio viduje kalno ir vandentakio iš jo šono į upelį. Valgio ir gėrio moliakalnis nestigo, Drėgmė su Šilima, dvi Gyvybės Laumi, saugojo Karalaitį, ir jis augo – kietas.“

Žmogaus ir gamtos pasauliuose vyksta panašūs procesai. Tautosaka kalba apie laumes, žmogaus gyvenimo lėmėjas. Vaižgantas – apie laumes, saugojančias ir auginančias Ažuolą – Karalaitį. Iš Karalaičio pasidaro Karalius – Karalius Juodžius, dievų medis, kurį žmonės ima garbinti: „Eilių eilios, kartų kartos žinojo Vaduvų nuošalį, kur po medžiu buvo jau sukrauta akmenų krosnis – altorius, kur medin įkeltas stabas, kur stojo ugnies Kūrėjas, Žynys ir Vaidila, gavę mokslo Valiulio piliakalnyje.“

Taip pasirodo pirmieji lietuvių kultūros kūrėjai ir saugotojai – žyniai ir vaidilos. Vaižgantas rašo „ugnies Kūrėjas“, ir tai yra metafora: taip pat ir dvasios, kultūros kūrėjas. Kiti kunigai sumano Karalių Ažuolą nukirsti, bet neįstengia. Į jį įkelia Smūtkelį. Žmonės pripranta: kitas dievas, tai kitas. Bet taip pat tegerbia ir tebemyli tik Karalių Juodžių arba Karalių Gamtą. Karalius Ažuolas bręsta ir sensta karališkai šimtus metų. Ir kai lieka iš Ažuolo tik kelmas, jis nepraranda savo karališkosios galios ir į save traukiančios jėgos.

Maironis regėjo Trakų pilies griuvėsius. Vaižgantas – milžino Juodžiaus griuvėsius: „vis dar tebestebino žmones neregėtu savo dydžiu

ir storiu – milžino griuvėsiais.“ Bet neišnyksta ir nesunyksta šie griuvėsiai, o tampa kažkuo kitu, pereina į kitą būvį. Iš materijos – į dvasią, kultūros kūrėją. Juodžiaus vietoje susidaro kalva. „Juodžius tūkstančiametis, Lietuvos milžinas, augmenų karalius, dievų medis, pats sau susipylė milžinkapį <...>. Juodžius tebėra gyvas: antai, jo dvasia ant tiltelio...“ Dvasia matoma iš gamtos akių. Ir kas į jas įsižiūri, kas išmoksta skaityti iš gamtos akių kaip iš rašto, pajunta kūrybos ilgesį: „Ir liūdės Lietuvos gamta – Juodžiaus dvasia, tyli, lėta, nieko neskriaudžianti, nakčių mėnesienomis; ir kalbės tūkstančių metų slapčių balsais, žadins ilgesį poezijos, rodys pro šalį neklaidų kelią...“

Vaižgantas prabyla kaip poetas lyrikas, kaip kūrėjas, turįs giluminę kultūros nuojautą. Tad „Pragiedruluose“ ne tiek svarbios siužetinės linijos, kiek gilieji, veiksmo beveik nedalyvaujantys klodai.

Negali būti, kad tauta, kuri ir gamtą suvokė kaip kūrybingą ir kuriančią, išskylančią iki dvasios, nebūtų pajėgi laimėti kovą dėl kultūros arba dėl amžinybės. Tai yra svarbiausia Vaižganto idėja, kuria jis vadovavosi ir kūryboje, ir gyvenime.

Dirbantis žmogus yra gražus

Mylintis ir dirbantis yra Vaižganto sukurtas žmogus. Vaižgantas galėjo skirstyti žmones ne pagal tautybę, luomus, ne pagal įsitikinimus, o į dirbančius ir tinginius. Ir galėjo sakyti apie save: gyvenu, kai dirbu, gyvenu, kai rašau, nes kūryba yra sunkus darbas.

*Baigiantis XX amžiui ir jo kultūros istorijai, kuri nuvingiavo į
svaiginančias kosmopolitiškumo aukštybes, dažnai toli palikdama
tautiškumą, yra pagrindo manyti, kad XXI a. literatūra vėl puls prie jo
vertybių ir tada vėl daugeliui tautų – ne tik lietuviams ir latviams – bus
aktuali Vaižganto, I. Simonaitytės ar J. Janševskio kūryba.*

SILVESTRAS GAIŽIŪNAS

„Pragiedruluose“ Vaižgantas sukūrė gražių darbo vaizdų. Iš jų išpūdingiausias yra „**Napalys darbus dirba**“. Ūkininkas Šešiavilkis norėjo savo sūnui Napaliui duoti mokslo, bet nepavykus nusprendė jį taip prispausti prie darbo,

kad atidirbtų už visą sugaištą laiką. Bet jaunas, stiprus Napalys jaučiasi lyg žuvis, vėl paleista į vandenį. Jis imasi darbų su didžiausiu malonumu: „visus ūkio darbus dirbo tokiuo pakabumu, tokia lengvybe, lyg tai jam buvo tikra „ulionė“, o ne vargas.“ Napalys aria lyg klausydamasis žemės, kuri junta skaidrų rytmetį, geria šilumą. Orėje „dalyvauja“ ir „špokiukas“, renkantis vabalėlius, ir šunelis Pilkis, visa „suprantantis“.

Prasideda šienapjūtė. „Pats malonusis laikas“, – sako Vaižgantas. Pievų apie šventą Joną grožybė nenusakoma. Bet ne tik grožybė. Vyksta ypatinga gamtos šventė – misterija. Žydėjimu gamta atrodo dvasinga. Žmonės, kurie jaučia gamtos dvasią, kurie nuolatos klausosi gamtos balso, yra kūrybingi. Iš gamtos giliųjų pajautų atsiranda poezija ir muzika. „Napalys stebisi, kaip tai visų kraštų lietuviai galėjo pajusti žolę – „žvangant“: aukštaičių – žvangučiai, žemaičių – žvaginiai. Juk žvanga tik metaliniai daiktai. Napalys tiria kiekvieną augmenėlį skyrium – nė vienas nežvanga, o brendi per juos, vilkdamas kojas, žvanga sausu ir balsiu balsu. Jis prikrenta prie žemės, vėjeliui pučiant, ir aiškių aiškiausiai girdi visą pievą – skambant. Taip, lietuvių esama muzikalių: žolė turi savo metalinį balsą.“

Napalys yra tas, kuris ne tik dirba, bet ir prikritęs prie žemės klausosi jos balso. Per jį teka lietuvio dvasinė patirtis, neatskiriama nuo kalbos: ir pievų gėlės pavadinimas yra pasaulėjautos kodas. Cituotos ištraukos paskutinis sakinytis aiškiai rodo, kas rūpi Vaižgantui: lietuviai, jų kalba, muzikalus gamtos girdėjimas. Dirbančio žmogaus girdėjimas. Pašalaitis maža ką išgirsti tepajėgia.

Napalys geria gamtos grožį kaip saldų vyną, svaiginasi juo karališkai – „bene jis ne tikras gamtos karalius“. Karalius Juodžius, karalius ir didysis darbininkas Napalys, jaučiantis, kad „kiekvienas darbų darbelis sudarys ypatingą vasaros poemą“. Lyg išgirstame K. Donelaitį, poemoje „Metai“ tiek daug prasmės suteikusių žmogaus darbui. Ir Žemaitė „Marčioje“ sukūrė gražų šienapjūtės vaizdą. Žemaitė išsitenka kaimiečio patirtyje, darbą suvokdama kaip būtinybę, gyvenimo pagrindą. Ji viską gali pasakyti apie žmogų iš to, kaip jis dirba, kaip sugeba dirbti, bet neapibendrina. Vaižgantas ieško jungčių, apibendrinimų. Darbininkas jam dar yra ir poetas, poemos kūrėjas. Kūrėjas, kuriam diktuoja pati gamta. Todėl Vaižgantas, kalbėdamas apie Napalį, prisimena ir teosofus, pagiria juos „bent už tai, kad jie akylai ir ausyli,

kad mato, kad jaučia gamtoje dievybės apsireiškimą. Pievai žydint, Dievo kilimu marguliuojant <...>, Napalį taip pat ėmė noras nusiimti kepurė ir keliauti neapdengta galva.“ Vaižgantas nevaržo savęs stiliaus vieningumo reikalavimais: į vaizdą jis įpina mintį apie teosofus, nuo jos vėl pereina prie Napalio, pabrėžia jo norą per gamtos šventovę eiti neapdengta galva.

Dar vienas Vaižganto pagarbinimas dirbančiam žmogui iš apysakos „Dėdės ir dėdienės“. Jis pavadintas „**Dzidorius Artojas – dėdė Mykolas**“. Vienišas, senas žmogus, kuriam beliko vienas darbas – arimas ir vienudu jo bičiuliai – jaučiai, kuriais jis aria. Su darbus dirbančiu Napaliu Mykolo orės vaizdą sieja jaunystės ir senatvės apibendrinimas. Jaunystėje visa tarsi sueina į žmogų, senatvėje tarsi išeina ir vėl išsiskleidžia gamtoje, aplinkoje. Dzidorius – vienas krikščionių šventųjų, žemės darbų globėjas. Vaižgantas rašo didžiosiomis raidėmis: Dzidorium Artoju. Jis mato šventojo įsikūnijimą lietuvių artojo paveiksle. Juk ir visiems šventiesiems, kuriuos dievdirbiai drožė iš medžio, buvo suteikta lietuviškų bruožų. Ir Rūpintojėlis-Smūtkelis yra labai lietuviškas Dievo vaizdinio įprasminimas. Ariančio dėdės Mykolo vaizdinį Vaižgantas kuria ne kaip paprastą darbo veiksmą, o ypatingą daugia-prasmį vyksmą, artimą Čiurlionio kūrybai:

„Skardyje, gyvybe ir amžinąja jaunyste platančioje saulėje, visas apdriektas jos spinduliais, kaip klojime auksiniais šiaudais, ilginių pėdus treknais trinant laužant, lyg pats iš savęs trėkšdamas tuos spindulius, pasirodo jungas didžiulių juodų jaučių.“

Iš pradžių ilgokai tematyti beveik nekrutą keturi didžiuliai ragai, lyg Čiurlionies paveiksle ožragiai.“

Pasirodęs artojas yra augte suaugęs su savo jaučiais ir su darbu, kurį dirba. Jis šaukia ant jaučių, atrodo piktas ir įpykęs, o iš tiesų garsiu burnojimu tik pridengia savo gerumą, švelnumą, rūpestingumą. „Dvyliis, laukis ir artojas buvo tad ne kankintojai kits kito, tik labai susimylėjusi sutartinė trijulė.“ Darbinis gyvulys buvo lietuvių pagalbininkas, savotiškas bendradarbis, tad iš tiesų buvo mylimas, globojamas, saugomas. Naktigonės epizodai, įprasmininti ne vieno lietuvių rašytojo, susieti su žmogaus ir gyvulio bičiulyste, rūpesčiu, kad per dieną nusidirbę gyvuliai naktį pailsėtų, gerai pasiganytų, atsigautų.

Artojas Mykolas – vienas žinomiausios Vaižganto apysakos „Dėdės ir dėdienės“ veikėjų.

„Dėdės ir dėdienės“ – Vaižganto viršukalnė

Vaižganto sukurtas pasaulis trinaris: gamta, kultūra, visuomenė. Pats rašytojas jautėsi toje triadoje natūraliai esantis: girdintis ir jaučiantis gamtą, kuriantis kultūrą, visuomenei tarnaujantis ir ją analizuojantis, vertinantis. Jau ryškėjo atsikūrusios Lietuvos valstybės kontūrai, o Vaižgantas dar gręžėsi atgal, norėdamas įvesti literatūron savotiškus socialinius tipus, lyg ir likusius nuošalėje, bet reikšmingus. Tokie tipai jam atrodė esantys „dėdės ir dėdienės“. Tai lyg „atliekami“ žmonės, kai ūkio šeimininku tapdavo vienas iš brolių, o kiti turėjo gyventi drauge, negalėjo vesti, turėti savo šeimos. Vyko tylios, nematomos žmonių dramos. „Man teks kalbėti apie tėvo brolių – nevedusių ir apie tėvo brolienę – našlę. Šitokių tipų, manau, visai nebėra Lietuvoje, kitokioms ekonominėms ir socialinėms sąlygoms susidarius, nes dėdės ir dėdienės pavadinimai anuolaik reiškė visai ne giminės ar šeimos santykį, tiktai tam tikrą socialinį vienetą šeimoje.“

Nauja Vaižganto stiliaus spalva – sociologo, visuomenės tyrinėtojo. Ši spalva pasirodo „Dėdžių ir dėdinių“ įžangoje. Bet toliau Vaižgantas – jau rašytojas, vaizduotojas, kuriam labiausiai rūpi, ką jaučia, kaip gyvena, ką pasirenka žmogus, kurio galimybės labai apribotos vien to, kad jis – jaunesnis brolis. Toks ir yra Mykolas-Mykoliukas, gyvenimo pabaigoje tapo Dzidorium Artoju. Stiprus, darbštus, tylus ir vienišas, įsižiūrėjęs į kažką jam vienam matomą, vienam girdimą: „Mykoliukas šypsosi kitam pasauliui, su kuriuo jis bendrauja kitiems neregimu būdu; kam jis pritaria, kas jam atsiliepia.“ Tą kitiems neregimą bendravimo su kitu pasauliu būdą, tą erdvę savyje geriausiai išreiškia negudrus, nesudėtingas Mykoliuko smuikavimas. Kaip pačios gamtos balsas. „Lygiai taip pat, kaip tuo pradėjimu, nesiliaudamas čirškia jo gamtos brolis žiogas, čia pat žolyne drauge prisigaužęs.“ Mykoliuko muzika sukviečia žmones draugėn – jie klausosi, kalbasi, šoka. Ir kaip pačios gamtos liepiamos viena į kitą palinksta Mykoliuko ir Severiutės širdys. „Mykoliukas nenusimanė Severjai griežęs; Severja nenusimanė tai jaučianti ir atliepianti. Jis ir ji buvo tik gamtos

akordas, dar vienas visoje jos harmonijoje.“ Gamtoje nėra dramų nei tragedijų. Tačiau Mykoliuko širdyje meilė išjudina pačius pamatus, suardo ramybę, iškelia klausimų, į kuriuos sunku atsakyti: kas kaltas? Už ką? Kuriomis teisėmis? Bet ar gali palikti brolių, jo vaikus, suardyti jų gyvenimą? „Ne, tikrai ne!“

Ką rašė Vaižgantas? Noveles? Apysakas? Romanus? Atsakyti gan keblu. <...> Literatūriniai žanrai turi senas tradicijas, savo kanonus, savo estetiką. Gera sukonstruota novelė, romanas, drama yra didelė meno vertybė. Tačiau klystume reikalaudami, kad visas literatūros menas reikštųsi vien tradiciniais žanrais. Kiekvienas rašytojas turi teisę reikšti savotiškai, kurti savas formas.

V. MYKOLAITIS-PUTINAS

Atskirų žmonių pasiaukojimu, savo dalios atsisakymu yra daug padaroma visuomenei, moralei. Mykoliukas traukiasi į save, jau apsisprendęs, jau aukai pasiryžęs. Jo dvasia kyla į savo viršūnę. Mykoliukas yra vienas iš tų, kurie sukūrė gamtos padavimus, išdainavo dainas. Didžiausią dvasios pakilimo akimirką Mykoliuko širdis pragysta: „Aš tau pačią saulę atiduosiu, nes tu man skaistesnė už saulę. Aš tau visas žvaigždes nurašysiu, nes tavo dvi akelės gražesnės ir meiliau mirksi už visą dangaus skliautą giedrią šaltą žiemos naktį. Tegul sau iškerta visą mielą mūsų raistelį – liks man tavo plaukeliai...“

Vaižgantas subtiliai seka Mykoliuko dvasios gyvenimą, jos pulsavimą. Nuo dainos širdyje į mirties baimę, nuo jos – į begalinį džiaugsmą: „Tai buvo begalinis džiaugsmas, kad jis gyvas, jaunas, Mykoliukas, gimęs ir augęs Aužbikuose, šalia Severiutės, ir iš jos turbūt išmokęs griežti...“ Begalinis gamtos, gimtinių išauginto ir tai suvokiančio žmogaus džiaugsmas.

Lietuvos gamta išaugino ne tik Karalių Juodžių, bet ir žmogų, gamtos dvasingumą jaučiantį, išgyvenantį. Ypač savo sielos pakilimo – meilės momentu. Ir kai Severja, išgirdusi griežęją, artinasi prie jo, Vaižgantas taip ją aptaria: „Tai nebuvo šiuo kartu Aužbikų Pukštaičia, tik jo, artisto, antrininkė, kuri grįžo atgal į savo būstą, į artisto širdį.“ Rašytojas pasako tiesą: kūryboje, ypač toje, kurią į šviesą kelia meilė, aktyviai dalyvauja mylimas žmogus. Dalyvauja pats to nežinodamas. Vaižgantas atskleidė folklorinio kūrėjo dvasią, parodė tas versmes, iš kurių atsiranda muzika, daina, liūdesys.

Severja atitenka kitam – stipresniam, tijūnui Rapolui Geiše. Stipresniam ne tik padėti, bet ir aktyviu vyriškumu. Mykoliukas rezignuoja – skaudžiai liūdėdamas susitaiko su viskuo. Vaižganto nuomone, tai lietuvių bruožas. „Tokiam dalykui tinkamas nebent vienų tik lietuvių vidus. Jo viduje širdies sopė, sielos nelaimės apauga kaip gumbas.“ Severjos atsisveikinimas, moteriškumo atsivėrimas jam yra ne paskatinimas ko nors imtis ir ne atlyginimas, o ženklas, „jog iš tų dangiškųjų sričių į žemės vargus ir kartybes jis nebenužengs.“

Jis visą amžių liko laimingas, kad tos akimirkos, tų rūmų neišmainė į ką nors pigesnį. Prarasdamas mylimąją, Mykoliukas nepraranda meilės, nušviečiančios jo veidą prakilnumu. Mykoliukas groja Severjos vestuvėse tol, kol nutrūksta stygos. Baladiškojo muzikanto dalia, išpūdingai Vaižganto nusakyta. Save įveikęs, savo skausmą numaldęs žmogus tarsi įgauna vidinės stiprybės. Dėdė Mykolas – Dzidorius Artojas realiame gyvenime atrodo bereikšmis, kiekvieno pastumiamas. Tačiau susikau-pimo valandomis – bažnyčioje – jis išsiskiria iš kitų: „Bažnyčioje dėdė Mykolas – Dzidorius Artojas dvasėjo, nyko jo apatija ir rezignacija, jis darėsi status, kai stovėjo, nužemintai pasilenkęs, kai klūpėjo; akys blizgėjo išmintimi, protu, tokiu vidaus turiniu, kurs kiaurai peršviečia visą kūną – sielos žievę. Jis meldėsi ir mokėjo melstis taip, kaip temoka tikrieji dvasininkai, įpratę vartalioti savo sielą, mintimis gyventi.“

Vaižgantas atveda savo veikėją, bedalį dėdę, iki išminties spindėjimo. Šita dirbančių, su gamta gyvenančių, skaudžiai žmogiškai apsisprendžiančių žmonių išmintis yra patikimas kultūros pagrindas, jos savitumo garantas.

Vaižganto „Dėdžių ir dėdienių“ meniškumo svarbiausias ramstis yra Mykoliuko-Mykolo paveikslas. Socialiniu „dėdžių ir dėdienių“ fonu rašytojas meistriškai pasinaudoja sukurti situacijoms, kuriose atsiskleistų jo pagrindinių veikėjų likimai. Mykoliukui daug kas nepasiekiama, nes pagal savo socialinę padėtį jis neturi net tiek savarankiškumo, kiek jo turi kiti baudžiauninkai. Bet jis nėra tik aplinkybių vergas, o pats ryžtasi aukai. Vidinis pasiryžimas išorėje atrodo kaip neryžtingumas, pasyvumas. Bet žmogaus dvasia bręsta iš vidinių apsisprendimų. Ir Vaižgantas savo veikėją – gamtos vaiką ir gamtišką kūrėją – veda šiuo sunkiu keliu, veda iki išminties suspindėjimo veide.

1921 m., pranešdamas apie apysaką „Dėdės ir dėdienės“, Vaižgantas pavadino ją „liūdna istorija apie žmones“. Iš tiesų – rašytojas pasakoja „istoriją“. Ją sukomponuoja iš paveikslų: „Labai seniai: Mykoliukas ir Severiutė“, „Dzidorius Artojas – dėdė Mykolas“, „Laimingoji dėdienė Rapolienė“, „Karšincius – dėdė Rapolas“, „Tas vienas nusiramina“.

Be Mykoliuko, svarbūs Rapolo ir Severjos paveikslai. Severjos linija yra susijusi su Vaižganto kūryboje apskritai reikšmingais moterų charakteriais.

Moterys ir gyvenimo dramos

Vaižganto moterys – gamtos padarai. Gamta – jų namai, gamta veikia jomis kaip savo įrankiais. Labai vyriškam Rapolui Geišei iš „Dėdžių ir dėdinių“ baugu Severjos žodžių („Daisia, lyg būtumei ragana: su miškiniais užsigidei žaisti...“). Vyro meilę Vaižganto moterys priima kaip gamta: „Vyrišką meilę ta gamtos duktė gėrė lygiai taip pat, kaip gėrė ryto rasą ar aušros šilumą...“; „Geišė jai buvo tik gamtos pajėga, pasinaudojusi tik jo rankom jai spaudžioti ir glostyti, lūpomis jai bučiuoti.“ Tai apie Severją, turtingiausią Vaižganto moters charakterį, aprėpiantį visus svarbiausius moteriškumo variantus: mergaitės skaistumą, drumsčiantį meilės budimą, fizinės meilės išgyvenimus, moterišką globos jausmą, motinystės instinktą, moters vienišės dalią. Neišplėtodamas, tarsi skubėdamas Vaižgantas be galo tiksliai fiksuoja motinos ir dukters ryšių ypatingumą: „Du instinktu, motinos ir dukters, sukibo; du karkleliu susipynė iš bailės ateinančios audros viesulo, kurs pagaus vieną jų, pasuks pasuks ir nubloks į kažin kokią nežinomą šalį, į neatspėjamą likimą. Ir svyravo svyravo abidvi be žodžių.“

Severjos charakteriu Vaižgantas sujungė įvairias priešpriešas. Iš savo namų, ypač klėtėlės, mylėtojos ir sergėtojos, Severja patenka į dvaro namus, kur nieko nėra padaryta mylinčia ranka, ir pagaliau tampa „vergė-dėdienė, svetimų namų inventoriūs“. Po vyro mirties ji „buvo nebe ta“, Severjos charakteris igijo sau pačiai priešingą prasmę. Rapolienė nebe namų, nebe šventos gamtos prieglobstyje, ji – karčemoje. „Lyg garas, katilė suspaustas, ūmai kilstelėjo nepasitikėjimo voką ir švirkštė garavo į visas puses.“ Bet ta

reakcija trumpalaikė. Severja grįžo į save ir „galutinai pavirto tokia dėdiene, kaip Mykoliukas dėdė“.

Įdomus yra ir abiejų „Dėdžių ir dėdienių“ veikėjų – moters ir vyro – likimų panašumas. Praradę meilę, užslėpę savo jausmus, jie nė vienas jau nieko gyvenime negalėjo tikėtis. Meilės praradimas yra gyvenimo praradimas. Bet tik savo gyvenimo. Meilės galios suvokimu Vaižgantas labai artimas moteriškai pasaulėjautai. Ne veltui Mykoliukas turi moteriškai jautrią širdį („Visą savo tikrai moteriškai jautrią širdį dabar atidavinėjo savo vargo bendrams jauteliams...“). Moteriškai jautri širdis neleidžia išsiplėtoti meilės egoizmui, neleidžia rungtis. Severja pasiimama stipresnio, agresyvesnio.

Meilė visiškai lemia žmogaus gyvenimą, bet gyvenimo negalima paremti vien meile. Moters dvasioje turi būti dar ir kitų argumentų (doros, pareigų), bet ne kiekviena prigimtis pajėgia visus argumentus tarpusavyje harmonizuoti. Meilė dažnai iškyla į svarbiausią vietą. Kai „Nebylio“ Jonas ir Anelija, lemtingai mylintys vienas kitą, pabando iš gyvenimo išplėsti savo dalį, žlunga ne tik jų, bet ir artimųjų gyvenimai.

Lietuvių proza žengė didžiausią žingsnį, kai įvertino meilės sudėtingumą, komplikuotumą, ne tik moters, bet ir vyro bejėgiškumą sudėtingose šio jausmo kolizijose. Vaižgantas pirmas įvedė į lietuvių literatūrą meilę-lemtį. Apysaka „**Nebylys**“ yra lemtingas ir dramatiškas kūrinys. Meilės iškėlimas dėsningas, iškėlus moterį, šviesos nešėją, dvasios sergėtoją, žmoniškumo jėgų teikėją, namų sargę ir namų dievę. Būtent ir sargę, ir dievę. Ir tarnaujančią, ir valdančią. „Nebylio“ Dėdienė yra ne tik didžiosios slapties balso klausanti ir girdinti, bet ir su meile tarnaujanti ir savo namams, ir aplinkiniams. Didžiausia motinos svarba. Mažajam Aleksiukui iš „Pragiedrulių“ atrodo, kad „visą namų tvarką savo kalba motutė telaiko. Tesustojie, rodės, ji kalbėjusi, rikiavusi, raginusi – tą pat valandą visa suirs, sugrius, ir vienas Dievas bežino, kur visiems reiks iš namų išeiti.“

Vaižganto moterys – gamtos dukterys, tebejauciančios žemės gyvą, motinišką šilumą, oriai ir ramiai dalyvaujančios didžiausiose gamtos paslapytys. Gamta pati iškelia tauriausias moterų prigimtis, pastato jas į centrą. Toks centras – „Nebylio“ Dėdienė, kuri rikiuoja santykius su žmonėmis, „visai nesistengdama, kad būtų geri: kaip saulė, kai skaisčiai šviečia, kaip

sodas, kai gegužės mėnesį žydi ir kvepia.“ Moteris turi ypatingą telkimo, jungimo, konsolidavimo galią. Ta galia savita, kitokia nei vyrų: „Tai visai kitas gaivalas; jis ne galvotinis: jį tegali jausti ir juo mieliau, juo mažiau galvoji apie jo kiltį.“ Taip sako rašytojas apie savo Dėdienę, pabrėždamas būtent moters „kitą gaivalą“. Tas „kitas gaivalas“ – moteriškumas, toks stiprus, kad išlikęs ir senstant. „Butkienė jau buvo šešių dešimtų metų, o jos moteriškumas tebeveikė kitus. Ji tebebuvo – meili.“ Ypatingas moteriškumo galias įkūnijantią moterį pagal stiprią mitologinę tradiciją Vaižgantas sieja su bite („It darbo triūso bitelė, ji nuolat zujo ir savo avilin nešė tai šviesaus vaško, tai saldaus medučio...“). Moteris-namų šeimininkė yra bičių Motina. Vaižgantas „Nebylyje“ ją apibūdina įdomia skirtingų giminių jungtimi: bitinas-karalienė. Dalyvaudama gamtos paslapyje – gimdyje, išmintim ir meile burdama apie save žmones, Dėdienė gyvena šviesia giedra ir pasitikėjimu.

Kurdamas charakterius, rašytojas labiausiai mėgsta *p a r a l e l e* (panašūs, artimi, vienodi) ir *a n t i t e z e* – supriešinimą. Jo paralelės dažnai skaudžiai susikerta – taip atsiranda lemtingos dramos. Vaižganto moteris taip pat turi savo priešpriešas. Kartais ta priešprieša labai paprasta: „Nebylyje“ greta Butkienės gyvena Šnervienė, bet ji nėra savo namų bitinas-karalienė: „Šnervienė net ir tada, kai stiprėlesnė buvo, tuo atžvilgiu buvo bergždžia. Jokiame dalyke jos dvasios nebuvo, lyg ji būtų buvusi kuris namų griozdas, žarsteklis, šakės puodams kiloti ar dar kas kitas medinis.“

Šnervų namai nėra kitų mėgiami kaip Butkų – juose nėra moteriškumo dvasios. Bet Butkienė ir Šnervienė nėra antagonistės, jos viena kitos neneigia. Stiprioji, Butkienė, palaiko silpnesnę, menkiau gamtos pamylėtą, mažiau tesugebančią – Šnervienę. Butkienė ją lanko, ramina, gydo, tarsi reiškia savo moterišką solidarumą. Šnervienės sūnus Kazys ieško sau žmonos, panašios į mylimą Dėdienę, – tokia jam atrodo Anelija. Tik vienodai stiprios, vienodai reikšmingos moteris gali būti antagonistės. Butkienės sūnus Kazys po piršlybų aiškiai pasako: „Dabar Anelija Šnervienė bus kaip tamsta; kaip tamsta traukdavai visų širdis unt save, taip dabar ji trauks visų akis.“ Butkienė pajunta susierzinimą, netgi pavydą, pajunta priešišumą. Iš pradžių Anelija pasirodo tokia pat meili kaip Butkienė, su „moteriška šypsena“, gražiai apsieina su senąja, yra gera „gaspadinė“, bet jos esmė yra pažeista neleistinos

meilės kaimynui Jonui. Kaip žemė, ji atsidavė tam, kuris pirmas ją pastebėjo, nors pati rinkosi Kazį. Atsidavė, bet nepajėgė paklusti nei moralei, nei pareigai. Nepajėgė savęs nugalėti ir Jonas.

Butkų ir Šnervų kiemų priešiškus pirmiausia yra antagonistinis moterų priešiškus: „Kai anoje pusėje gatvės, klėties angoje, klūpėjo kaltininkės šešėlis, šia pusę gatvės, taip pat klėties angoje, ilgai ilgai meldės, liūdnei ašarodama, viena iš daugelio Monikų – Apolonija Butkienė, vaduodama iš velnio pinklių savo Augustiną – Joną.“ Jaunoji Šnervienė yra „kaltininkė“, senoji Butkienė be kaltės kenčianti, nebeišmananti, kaip išgelbėti savo sūnų. Nebeišgelbsti. Atsiranda už ją stipresnė jėga, kuri viską užlieja krauju.



Vaižgantas – plačių interesų asmenybė. Kūryba – tik viena jo veiklos sričių. Kūryba jis siekė parodyti lietuvių ėjimą į kultūrą, kovą dėl kultūros ir jos kūrimą. Regėjo lietuvių kovą dėl kultūros kaip savotišką epą. Žymiausi Vaižganto kūriniai: „Pragiedruliai“, „Nebylys“, „Dėdės ir dėdienės“. Vaižgantas – sintetinančio stiliaus rašytojas, jungęs grožinius ir publicistinius elementus. Meniniam vaizdui jis dažnai pateikia publicistinį komentarą. Nemažą dėmesį Vaižgantas rodė moterims, sukūrė vieną gražiausių senų moterų paveikslų – Dėdienę („Nebylys“), daug patrauklių bruožų suteikė „Dėdžių ir dėdienių“ Severjai. Menišiausias Vaižganto sukurtas charakteris yra Mykoliukas – Dzidorius Artojas.



Vincas Krėvė (1882–1954)

Didžiojo stiliaus kūrėjas

Savo stilių turi kiekvienas tikras rašytojas. Bet retas rašytojas kelia tokius uždavinius, kokius sau kėlė Vincas Krėvė. Jis siekė prasiskverbti iki pačių giliausių Lietuvos istorijos klodų, atskleisti lietuvių pasaulėjautos gelmę ir pakilti iki žmogaus būties problematikos viršūnių, kur susitinka skirtingos kultūros, papročiai, tradicijos. Kaip rašė V. Mykolaitis-Putinas, „nė vienas lietuvių rašytojas lig šiol neapėmė universalesnių kūrybos sričių <...>“. Monumentalūs užmojai labiausiai ir lėmė šio rašytojo didžiojo stiliaus formavimąsi. V. Krėvės stiliui būdingas *romantinis*

pakilumas ir dramatinis konfliktiškumas, realistinis konkretumas ir satyris aštrumas, platūs apmąstymai ir aforistinis glaustumas. Toks įvairumas taip pat liudija stiliaus didumą, monumentalumą. „Atrodo, Krėvė buvo tvirtai įsitikinęs, kad menas, neliečiantis didžiųjų būties klausimų – gyvenimo prasmės, žmogaus idealų, maksimalistinių jo siekių, santykio su gamta, istorija, tauta, kultūra ir pačiu savimi, – negali ilgai išlikti“ (A. Zalatorius).

Vaikystės dangus

Dangų, į kurią taip mėgdavo žiūrėti, Vincas Mickevičius, būsimasis Krėvė, išvydo 1882 m. spalio 19 d. Dzūkijoje, Subartonių kaime (Varėnos krašte). Dzūkija V. Krėvei yra ne tik gimtoji vieta, gimtoji tarmė, tai ir jo dvasios, jo kūrybos erdvė. Jis augo tarp žalių Dzūkijos pušynų, šviesių smėlynų, senų kapinių su aukštais, drožinėtais kryžiais, tarp mėlynų upių ir ežerų. Būsimojo rašytojo tėvas buvo savotiškas žmogus: nagingas, sumanus, darbštus, bet kartais ir suktas, ir neteisingas. Kaip sakoma atsiminimuose: „iš vieno šono geras, iš kito blogas“. Motina – jautri, geraširdė. „Vincukas irgi buvo labiau motinos moralės“, – teigia atsimenantieji. Bet paveldėjo ir tėvo bruožų: ambicingumą, valingumą. Subartonių kaimas buvęs didelis. Daug įvairiausių charakterių, likimų. Kaimiškieji V. Krėvės veikėjai turi bruožų, paimtų iš Subartonių gyventojų. Kaime buvo didelių, senų medžių. Nepaprastai gražios, įspūdingos apylinkės. Smėlynai, Merkys, ant kurio aukštų kalnų tebebuvo žymu pilių vietos. Seni kaimai, išlaikę tolimos senovės papročius, apeigas, gyvenimo būdą. Gyvos legendos apie narsius tėvynės gynėjus, gražiausios dainos, gaudžiausios raudos.

Jis, kaip tikras dzūkas, buvo karštas, staigus, bet labai nuoširdus, draugiškas, paprastas, geros širdies. Labai mylėjo savo gimtąją sodžią.

Kasmet parvažiuodavo į Subartoms. Neišpuiko kaip kiti. Dzūkai kreipdavosi į V. Krėvę su savo bėdomis ir rūpesčiais, vadino jį Vinculiu.

IŠ ATSIMINIMŲ APIE V. KRĖVĘ, 1967.

Gyvenimo žemė

Jau pradžios mokykloje buvo matyti, kad Vincukas labai gabus, tad tėvas nusprendė jį mokyti, tikėdamasis sulaukti kunigo. Bet kunigu jis netapo. Studijavo universitetuose, tapo filosofijos ir lyginamosios kalbotyros specialistu. Kijevo universitetas už studiją „Indoeuropiečių protėvynė“ apdovanojo V. Mickevičių aukso medaliu. V. Krėvė buvo aukštųjų mokslų žmogus. Kurį laiką jis mokytojavo Azerbaidžano sostinėje Baku, ten garsėjo kaip labai geras mokytojas. Baku jis vedė gražią žydų tautybės merginą, sulaukė dukters Aldonos.

Atkūrus nepriklausomą Lietuvos valstybę, V. Krėvė grįžo į Kauną, netrukus tapo universiteto profesoriumi, dėstė literatūrą. Labai daug dirbo tyrinėdamas tautosaką. Buvo Humanitarinių mokslų fakulteto dekanas, aktyvus visuomenininkas. Po 1926 m. perversmo į daug ką pradėjo žiūrėti šalčiau, kritiškiau. Bet liko Lietuvos patriotas. 1940 m. jo situacija ypatinga. Maskvai V. Krėvė, nepritapęs prie tautininkų, atrodė tinkamas naujai valdžiai. Jį įkalbinėjo ir patys lietuviai, teigdami, kad reikia gelbėti, ką dar galima. V. Krėvė sutiko imtis aukštų pareigų, prisidėjo prie Lietuvos mokslų akademijos įsteigimo (1941), tapo jos prezidentu, bet greitai paaiškėjo tikroji padėtis, kad išgelbėti nieko nepavyks. Vokiečių okupacijos metais V. Krėvė taip pat nesijautė saugus, ypač bijojo dėl žmonos. 1944 m. pasitraukė į Vakarus. Nuo 1947 m. Pensilvanijos universitete dėstė slavistiką. Jo studentas, kartais vienintelis, buvo dramaturgas Kostas Ostrauskas. Jautėsi vienišas, netekęs savo kūrybos šaknų. Labai ilgėjosi Lietuvos. Jam atrodė baisu mirti toli Amerikoje, svetur. Mirė 1954 m. vasarą.

Viename V. Krėvės laiške yra tokie žodžiai: „Mano šiandien didžiausias noras, kad Lietuvos žemelė galėtų priglausti mano senus kaulus ir tas pats kapinynas, kur ilsisi mano tėvai...“ 1992 m. rudenį įvykdytas jo noras – palaidoti sugrąžinti į Lietuvą, į Subartonis, prie artimųjų.

Asmenybės ir kūrybos erdvė

Norą kurti V. Krėvė pajuto labai anksti. Penkiolikametis jis jau bandė rašyti, sekdamas M. Lermontovu. Pirmuosius kūrinius rašė lenkiškai. Gimtoji

džukų tarmė iš pradžių jam buvo tik namų, ne rašto kalba. Tikroji V. Krėvės kūrybos pradžia – 1909 m. Tada išspausdino padavimą „**Gilšė**“ ir apsakymą „**Bobulės vargai**“. Mokytojaudamas tolimame Azerbaidžane, ilgėdamasis Lietuvos, V. Krėvė itin daug rašė. 1911–1920 m. sukūrė dramą „**Šarūnas**“, padėjo pamatus dramai „**Skirgaila**“, parašė „**Dainavos šalies senų žmonių padavimus**“, kelis Rytų tematikos kūrinius. Jau Lietuvoje parašė dviejų dalių novelių rinkinį „**Šiaudinėj pastogėj**“, baigė kurti „**Skirgailą**“, paskelbė apysaką „**Raganius**“, romaną „**Miglose**“ ir kt. Emigracijoje pagrindinis veikalas, prie kurio dirbo, yra biblinė apysaka „**Dangaus ir žemės sūnūs**“.

V. Krėvė beveik iš karto apčiuopė savo temas: *romantinę legendinę Lietuvos praeitį, kaimiečio buities margaspalvę realybę, alegorinę išmintį, susietą su Rytų kraštų kultūra*. Labai anksti išsikristalizavo ir pagrindiniai žanrai: romantinė legenda, realistinė novelė ir apysaka, istorinė drama. Atskirai vertintina biblinė apysaka „**Dangaus ir žemės sūnūs**“, kurią V. Krėvė su pertraukomis rašė visą gyvenimą ir nespėjo arba negalėjo baigti. Daug didelių kūrinių pasaulyje yra likę nebaigta.

A. Zalatorius, pagrindinis V. Krėvės tyrinėtojas, yra pažymėjęs, kad „rašytojo asmenyje derinasi skvarbus analitiko protas, nerami romantiko siela, blaivus valstiečio žvilgsnis į pasaulį.“ Iš tiesų šie bruožai, savitai susipynę, yra vyraujantys atskirose rašytojo kūrybos dalyse.

Kaip rašytojas, apdovanotas skvarbiu, įdėmiu analitiko protu, V. Krėvė gilinosi į bendrus žmogaus būties klausimus, į konfliktus, išskylančius tarp laisvės ir prievartos, tarp sąžinės ir primestos valios, tarp meilės ir pareigos. V. Krėvės žmogus dažnai priverstas apsispręsti dėl didžiausių žmogaus vertybių: Dievo, tėvynės, meilės, garbės, ištikimybės, tikėjimo. Šiuo požiūriu labai įdomi rašytojui buvo žmogiškosios išminties, išminčiaus problema. Išminties pavidalų jis rado ir senosiose Rytų kultūrose, ir krikščionybės mituose, ir senajame Dzūkijos kaime. Išmintis niekam nepriklauso. Ji nepripažįsta nei laiko, nei erdvės sienų. Kaip romantikas V. Krėvė jautė sielos laisvų polėkių ir kūno varžtų neatitikimą. (Jis turėjo ir vidinių kompleksų dėl savo mažo ūgio.) Sielos veržlumas, stiprumas, ambicingi užmojai gali įveikti kūno menkumą. Šių bruožų turi ir Krėvės Šarūnas. Kaip romantikas stiprias, kenčiančias, tragiškas asmenybes rašytojas galėjo įžvelgti tik praeityje.

Dabartį romantikas Krėvė paliko realistui Krėvei. Bet rašytojo realizmas savitas. Jis nepasitenkina gyvenimo paviršiumi, o siekia per pilką kasdienybę įžvelgti giliau, atskleisti visuotinę įvykių ar vaizdų prasmę. Blaivus valstiečio žvilgsnis yra tarsi pagilintas kaimo išminčiaus žiūrėjimo, pastebinčio nepaprastus dalykus.

Romantizmas atsirado kaip protestas prieš švietėjų racionalizmą, kasdienybės prozą ir banalybę, prieš esamos socialinės tikrovės neteisingumą ir priešiškumą asmenybei. Romantikai suvokė tragišką neatitikimą tarp idealo ir tikrovės, laisvės ir būtinumo, proto ir jausmų.

VYTAUTAS GALINIS

V. Krėvės kūryba, šakota ir įvairi, netelpa jokiuose literatūrinės krypties rėmuose, nors atskirus jo kūrinius galima sieti su romantizmu, ypač su neoromantizmu, realizmu ir net simbolizmu. Kūrybos lietuviškumas, tautinis stilius, dėl kurio tiek daug ginčytasi amžiaus pradžioje, rašytojui neužstojo žmogiškojo pasaulio problemų. Jis buvo patriotas, kėlė pasiaukojimo, tarnavimo tėvynei ir jos laisvei idėją. Bet kaip menininkui, jam buvo patraukli individo laisvės, ištikimybės pačiam sau problema. Kuo drąsesnis kūrėjas, tuo sudėtingesnės ir prieštarinės jo keliamos problemos, tuo sunkiau jas matuoti vienu masteliu.

V. Krėvė iš laiškų, atsiminimų apie jį matome pirmiausia kaip kūrėjo asmenybę: neramią, ieškančią, kenčiančią, maištingą, išdidžią. Atrodo, kad jame vyrauja romantiniai bruožai. Kaip pats sakė, „visuomet buvau nerami siela“. Buvo dosnus žmonėms, šelpiantis, padedantis. Sau neturėjo didelių poreikių. Paauglei dukrai, panorusiai brangesnio rūbo, pasakė: „Atsimink, kad tavo tėvas – universiteto profesorius, o ne silkių pirklys.“ Visada gynė kultūros žmogaus orumą, savarankiškumą. Bet parvažiavęs į gimtuosius Subártonis, jis užmiršdavo savo profesorystę, tapdavo paprastas, savas, besiklausantis sodiečių kalbos, dainų, pasakų. Buvo laisvas, laisvai keitęs savo socialinius vaidmenis, bet viduje visada ištikimas sau, humanistas.

Tik 1940 m. įvykiai, noras kaip nors gelbėti Lietuvą privertė V. Krėvę eiti į kompromisą su savo sąžine, įsitikinimais. Tai brangiai kainavo. Rašytojas atsidūrė prieštaringų vertinimų skersvėjuose. Į gyvenimo pabaigą rašė savo bičiulio B. Sruogos našlei V. Sruogienei: „Per daug savo gyvenime

esu patyręs gero ir blogo, kad mane galėtų jaudinti žmonių apie mane gera ar bloga nuomonė.“ O tų nuomonių netrūko. Jo viso gyvenimo kūrinys „Dangaus ir žemės sūnūs“ susilaukė priekaištų, kad nesąs pakankamai katalikiškas. Išminčiaus akimis V. Krėvė žvelgė į garbinti ir teisti skubančius žmones, matydamas ir suprasdamas tai, kas nedaugeliui lemta. „Vienintelę laimę man teikė iki šiol mintis, kad susilauksiu progos grįžti Lietuvon, bet ir šioji viltis jau pradeda blukti“, – rašė viename laiške.

Sužinojęs apie V. Krėvės mirtį (1954 m. liepos 7 d.), A. Nyka-Niliūnas (dabar vienas didžiausių XX a. lietuvių poetų) įrašė dienoraštyje: „Filadelfijoje mirė Krėvė (užvakar). Pirmas žinios įspūdis – lyg būtų miręs Nemunas, Vilniaus katedra arba Šatrijos kalnas: taip giliai jis buvo įsišaknijęs mano sąmonėje.“ Didžiojo stiliaus kūrėjo atšvaitas kito kūrėjo asmenybėje.

„Dainavos šalies senų žmonių padavimai“

Per tautosaką V. Krėvė stengėsi atskleisti lietuvių tautos dvasią, ypač tuos bruožus, kurie siejosi su požiūriu į dievybę ir tėvynę. Rašytojas jautė, kad išlikusi tautosaka yra fragmentiška, kad daug kas užmiršta, neužrašyta. Jis siekė sukurti tokių kūrinių, kurie atrodytų pačios tautos. Senos tautos turi savo epus, kuriuose kalbama apie mitologinę, legendinę ir istorinę praeitį. Lietuviai, išgyvenę karžygišką istorinę praeitį, atlaikę sunkiausias kovas, labai pasigenda tų kovų liudijimo. Tikriausiai lietuviai ir apskritai baltų gentys turėjo herojinių legendų bei dainų, bet jos sunyko kartu su senojo tikėjimo žyniais bei vaidilomis, kai skausmingu lūžiu į Lietuvąėjo krikščionybė.

Jei mes nesame didelė tauta šiandien, tai todėl, kad mes kelis amžius kraujuose plukdavome, kad mūsų žiedas, mūsų jaunimas, mūsų tautos praeitis per ištisus du šimtus metų guldė savo galvas, ir todėl mes tapome maža tauta. Bet esame didvyriška tauta ir savo siela galingi.

VINCO KRĖVĖS ŽODIS, 1952 M.

Į šį tikslą – atkurti karžygišką Lietuvos senovę – V. Krėvėėjo dviem keliais: kūrė „Dainavos šalies senų žmonių padavimus“ su daugeliu herojų ir vieno pagrindinio herojaus – legendinio Dainavos kunigaikščio Šarūno

vardu pavadintą dramą. Rašytojas stengėsi pabrėžti, kad „Padavimai“ tikri, iš žmonių išgirsti. Štai „Vakarinė giesmė“ dedikuota senelei iš motinos pusės Marei Kindarienei, šią poringę papasakojusiai, jos atminimui. Kad gyvas ryšys su padavimų dvasia tebejungia ir patį rašytoją, tarsi rodo paskyrimas motinai: „mano motinai Rožei, svajoti ir Tėvynę mylėti mane išmokinusiai, atminti.“

Ir „Padavimuose“, ir „Šarūnė“ vaizduojamas iš esmės tas pats laikas – dar prieš vieningos Lietuvos valstybės susidarymą. Bet „Padavimų“ nuotaika artimesnė „aukso amžiui“: Lietuva tebegyvena ypatingą santarvės, harmonijos laiką; tarp neįžengiamų girių, ant sraunių upių krantų stovi galingos pilys, puikūs dvarai valdomi narsių ir išmintingų valdovų. Tėvai – išmintingi, dukterys – gražios ir skaisčios, sūnūs – narsūs ir tvirti. Štai „Milžinkapio“ ištrauka:

„Bet tarpu visų garsių tos giminės vyrų, tarpu visų, kurie sėdėjo aukštoje Merkinės pilyje, garsiausias buvo senas bajoras Mykis.

Ne tiek pagarsėjo jisai savo darbais, kiek savo vaikų žygiais.

Turėjo jis keturis sūnus kaip ažuolus plačiašakius, kurie buvo vienas už kitą stipresnis, vienas už kitą narsesnis...“

Nepaprasta ir šios šeimos martelė Meiluzė: „Kur nužengė žingsnį, ten visų veidai prašvito, kur žodį tarė, ten juokai linksmai skambėjo...“ Ir tokios pat karžygiškos dvasios, pasiryžusi mirti ir žūstanti nuo savo vyro, narsaus Zubrio, rankos, kad nė pėda žemės nebūtų užleista kryžiuočiams.

Pačių lietuvių gyvenimas atrodo idiliškas, šventiškas: medžioklės, puotos, pilnos arklidės puikių žirgų. Gyvenimą staigiai pakeičia priešai – kryžiuočiai. Ir tada padavimų herojai atlieka pagrindinį išbandymą – išbandymą narsa, ištikimybe tėvų papročiams ir tėvų žemei. Padavimuose vaizduojami žmonės yra būtent herojai: jų narsumas be svyravimo, mirtis be baimės, meilė ir tikėjimas be abejonės. *Herojus* (gr. *Heros*) – didvyris, tas, kuris gali atlikti didelį žygį, įveikti didelį sunkumą, pasiaukoti. Visa, kas sava, yra brangu, gera, aukštintina; kas svetima – niekintina. „Milžinkapyje“ du broliai, grįždami iš tolimo rytų krašto, parveža didelį grobį: kirvių ir kalavijų, aukso ir sidabro, geltono gintaro ir šilko skarų... Nekalbama apie tai, kad šis turtas iš kitų atimtas. Tai – karo grobis. Ir toks vertinimas atitinka herojinio epo nuostatas: Tėvynės gynimo idėjos niekas negali sukomplikuoti – nei meilė,

nei gailėstis. Garbinga mirtis yra svarbiausias atlygis: „Ir sukrovė bernėliai ant tiesiojo Nemunėlio kranto didelį laužą ir dausojo, ir laidojo ten visus: tris Mykio sūnus, tris garsios Kirklių giminės vyrus, ketvirtą Zubrį bernelį ir jo mergelę, skaisčią Meilužėlę... Dausojo laidojo ant stataus kranto. Ir supylė ten didį geltono smėlio kapą ir pastatė ant jo aukštą kuorą, kad iš tolo visi regėtų matytų, kad vaikų vaikai atmintų, kaip bernelis dėl tėviškės nepasigailėjo nei savo mergužėlės, nei savo jaunosios buitelės.“

Garbinga mirtis ir ilgas karžygio atminimas – svarbiausi teisingo žmogaus gyvenimo argumentai. Tačiau atmintis nėra tvari: „Ir žmonės pamiršo, kas guli tame kape, tik žino, kad nepaprasti ten guli žmonės.“ Ilgainiui nustoja žinoti ir apie nepaprastumą. Taip silpsta žmonės, silpsta šalis. Ir kaip Maironis apraudojo irstančią Trakų pilį, taip V. Krėvė – Merkinę: „Tylu aplinkui... Nebeskamba kalavijai, nebežvengia Dainavoje žirgai, tik verkia Merkinės kalnas nuplikęs, kad sienos nuiro. Verkia rauda, kad Dainavos sūnūs jį jau pamiršo.“

Tai intensyvios vidinės energijos proza, ritmingai judanti pasikartojimais, vienodos apimties intervalais. Padavimai parašyti ritmine proza, jos kalba yra artima eiliuotai kalbai. Cituotą pastraipą galime užrašyti eilutėmis, girdėdami gausius sąskambius, net rimo užuomazgas:

*Tylu aplinkui... Nebeskamba kalavijai,
nebežvengia Dainavoje žirgai,
tik verkia Merkinės kalnas nuplikęs,
kad sienos nuiro.*

Senieji epai yra eiliuoti. Ir V. Krėvės padavimų ritmingumas, artimumas eiliuotai kalbai suteikia archajiškumo atspalvį. Atrodo, kad padavimai skirti ne skaityti, o klausyti, taip sklandžiai plaukia periodai, banguoja pakartojimai, laipsniavimai. Taip lengvai pritampa epitetai, deminutyvai, palyginimai. Kai skaitome padavimus atidžiai įsižiūrėdami, labiau jaučiame perdėtą malonybiškumą, sentimentalumą. Neturime užmiršti, kad „Dainavos šalies senų žmonių padavimai“ specialiai kuriami remiantis tautosakos priemonėmis, jas paryškinant, sustiprinant. Iš tiesų mums atrodo, kad lietuviški legendiniai padavimai ir buvo būtent tokie, kokius pateikė V. Krėvė.

*Kalba savo prigimtim yra ritmiška. Čia kartojasi garsai,
skiemenys, žodžiai, sintagmos, frazės, sakiniai, periodai.
Įvairiausiomis pauzėmis suskaidyta, visokiausiais akcentais ir
balso moduliacijomis išmarginta kalba visuomet yra ritmiška.*

JUOZAS GIRDZIJAUSKAS

O kas apskritai yra *legenda*? Lotyniškai *legenda* – tai, kas skaitytina, vadinasi, kas verta dėmesio, nes išlikę nuo senų laikų. Legenda – folkloro žanras. Legenda turi neįtikimų, fantastiškų elementų, jos siužetas gali būti religinis, mitologinis. Legenda artima padavimui, susijusi su pasaka ir pasakojimu. Nuo romantizmo laikų legendos tapo literatūros šaltiniais, atsirado perkurtos, literatūrinės legendos. V. Krėvės „Dainavos šalies senų žmonių padavimai“ – literatūrinės legendos. Literatūrinių legendų, kaip matėme, yra sukūręs ir A. Vienuolis.

Drama „Šarūnas“

Ir „Dainavos šalies senų žmonių padavimuose“ minimas Šarūnas: „Ankstų pavasario rytą išjojo narsus Dainavos kunigaikštis Šarūnas karan tolimon lenkų šalin.“ V. Krėvė sakė girdėjęs senų pasakojimų apie Šarūną. Atrodė, kad būtent Šarūnas, Dainavos kunigaikštis, ir yra galimo herojinio epo pagrindinis herojus. Rašytojas ryžosi sukurti kūrinį apie šį pagrindinį herojų – dramą „Šarūnas“, turinčią paantraštę „Senųjų dienų gyvenimo pasaka“. Pasaka sapnas, kurį Švento Jono naktį susapnuoja berniukai naktigoniai, dar girdintys pasakojimus apie Šarūną. Žmonių kalbose jis yra tikras epo herojus, turintis antgamtinių ypatybių: „Kai jis gimęs, sako, visi viesulai buvo pakilę, medžius laužę, kaip perkūnai traiškinę. Tik užgimęs – pats atsistojęs ir liepęs duoti sau valgyti: sako, dvylika eilių dantų turėjęs.“

Vieniems Šarūnas – piktas herojus, žmonių žudikas, prakeiktas motinos, pavirtęs akmeniu, o jo dvaras prasmegęs. Tik Švento Jono naktį Šarūnas atgaunąs žmogaus pavidalą, išeinąs ant kalno... Kitiems – maištininkas, maištavęs prieš krikščionių Dievą... Į prieštaringą legendų tamsą ir leidžiasi rašytojas, siekdamas parodyti, kas buvo Šarūnas, Dainavos kunigaikštis.

Kokios mintys vedžiojo V. Krėvės ranką? Kokią savo tautos mislį jis norėjo įspėti, leisdamasis į nežinomus laikus? Jam rūpėjo, kokios vidinės

dvasios galios auklėjo ir ugdė lietuvių narsumą, karingumą, kad jie privertė drebėti totorius, rusus, kryžiuočius. Dramos pradžioje iš senų bajorų pokalbio aiškėja, kad ypatinga karių narsa susijusi su mirties nebijojimu, su įsitikinimu, kad mirti kovoje – laimė, o sulaukti senatvės – vargas ir negarbinga. „Nedejuok, Garny“, – sako Gelovinis. „Jei žuvo – laimingi dabar – jie mirė su įnirtusiu džiaugsmu širdyje, ir neteks jiems pakelti sunkios senatvės naštos. Nedera gailėtis mūšio lauke žuvusiųjų. Savo žygių daina jie džiaugiasi dausose.“ Ir jaunas vaidila Dundys sako tą patį: „Aš nenoriu gilios senatvės sulaukti. Aš noriu karo žygy mirti su kalaviju rankoj, kaip dera narsiam vyrui.“ Kario ir bajoro neturi silpninti kitų skausmas, ašaros. „Kokis tu bajoras, kad moterų ašaros tave paveikia“, – sako Gelovinis Džiangiui. „Bet argi moterų kalbų paisysi?“ – pritaria kitas. Karo žygiai – rūstus vyrų pasaulis. Moterims ten nėra vietos, kaip nėra vietos gailėsčiui. Gailestis, ašaros, laukimas – moterų dalia. Net Viltė, kunigienė, Šarūno motina, sako: „Jūs – vyrai, jūs daugiau išmanote.“

Kai iš karo žygio grįžta Šarūnas, jau daug kas apie jį žinoma. Šarūnas jaunas, bet kiek kuprotas, nedidelio ūgio. Jis nori vienas viešpatauti, todėl priverstas kovoti ir su savais, kitų pilių valdovais. Jis nesiklausia dievų valios, sako apsieisįs be jų malonės. Šarūnas nesutinka paaukoti belaisvių – tai priešinga kario garbei. Jo išdidumas išsakomas šiais žodžiais: „Ką sumaniau, atliksiu, jei tik gyvas būsiu, bet atliksiu aš pats vienas, ir su dievais garbe dalintis nenoriu.“ Šarūnas jaučiasi esąs nuskriaustas: ir tėvo, ir brolio, ir gamtos. Jis nori viską pats sau susigrąžinti, jėga pasiimti, nepaisydamas kitų žmonių. „Dabar tekenčia visi, o aš vienas už juos džiaugsiuos“, – sako Šarūnas. Ir kitą vyrą mylinčią Voverę jis pasirenka ne iš meilės, o iš tuščiagarbiškumo. Aplinkui save jis sėja ašaras ir skausmą, bet ir pats yra nelaimingas. Nematė tos, kuri jį mylėjo.

Šarūnas žūsta, taip ir netapęs vieninteliu Dainavos valdovu. Pasirodo Mindaugas, būsimasis Lietuvos suvienytojas, karalius, pasiryžęs eiti Šarūno takais. Gelovinis, žengdamas ant Šarūno protėvių papročių sukrauto laužo, sako: „O Šarūno kito pasaulį nėra ir nebebus... Per šimtus metų vienas tokis tik gema.“ Taigi kūrinio pabaigoje Šarūnas galutinai įtvirtinamas kaip romantinis tragiškas herojus, turintis didelį tikslą – vienyti šalį, bet daręs tai ir pykčiu, kerštu, neteisybe, savęs kėlimu.

Šarūnas – ryškiausias lietuvių literatūroje *herojus individualistas*. *Individas* (lot. *Individuum*) reiškia tai, kas jau yra nedalus, atskiras. *Individualistas* – tas, kas sąmoningai nuo kitų atsiskiria, išsiskiria, neatsižvelgia į kito ar kitų interesus. Jis nori tapti valdovu – antžmogiu, nepažįstančiu silpnumo, gailėsčio. Bet nugalėjęs tiek priešų Šarūnas jėga negali palenkti moters širdies ir aklo pykčio pagautas žmoną nužudo. Tik garbinga mirtis mūšyje su kryžiuočiais už savo protėvių žemę sugrąžina jam garbę.

„Šarūnas“ sukurtas kaip daugiasluoksnis kūrinys su daugeliu veikėjų, plačiais dialogais, išplėstomis scenomis, dainų ir raudų intarpais. Įtemptas, konfliktiškas Šarūno charakteris reikalautų greičiau besivystančio veiksmo, mažesnės apimties.

Tragedija „Skirgaila“

Iš V. Krėvės dramų tai pats tobuliausias kūrinys, ne kartą įkūnytas scenoje.

Dramos veiksmo laikas – XIV a. pabaiga, jau po oficialaus krikšto, Lietuvai tapus krikščioniška šalimi, o Jogailai – Lietuvos ir Lenkijos valdovu. Lietuva pasijuto visai naujoje situacijoje – įpratusi kardu ginti savo valstybę, ji nebegalėjo to kardo atsukti nei prieš kryžiuočius, nei prieš lenkus, nors akylesniems buvo aišku, kad Lietuvos valstybingumas nėra tvirtas. Tai suvokia Skirgaila, pagrindinis dramos veikėjas. Jo vardas žinomas iš istorijos – Jogailos brolis. Istoriniais faktais pagrįstuose kūriniuose visada iškyla tikrumo, patikimumo problema. Bet faktų tikrumo kūrinyje nebūtina ieškoti. Istoriniame kūrinyje istorija aiškinama, interpretuojama. Menininkui rūpi ne tik tai, kas buvo, o ir kas galėjo būti, kaip žmonės galvojo, ką rinkosi, kaip sprendė savo ir kitų likimus. Istorinius faktus menininkai turi gerbti, bet neprivalo jiems nei vergauti, nei pataikauti.

Europietiškosios dramos žanrų pradžia glūdi antikinėje Graikijoje.

Čia susiformavo tragedija ir komedija <...>. Tragedija – dramos kūrinys, atskleidžiąs aštirus ir neįveikiamus prieštaravimus, gilią visuomeninę prasmę slepiančias stiprių, herojiškų asmenybių kolizijas.

ALGIS SAMULIONIS

Istorinio tikrumo nesiekė ir V. Krėvė, jam svarbi pati problema: kaip Lietuvoje po krikšto, visai naujoje situacijoje buvo sprendžiami ištikimybės, tikėjimo, žmoniškumo, valstybingumo klausimai, kaip tų klausimų susipynimas atspindėjo žmonių charakteriuose. Skirgaila – kunigaikštis, esantis šių klausimų sankryžoje. Lietuviai – krikščionys, bet senieji dievai tebegyvena jų sąmonėje, dievus, senąjį tikėjimą nuolat primena vaidilos: karštas, savo teisumu įsitikinęs Stardas ir senas išminčius Skurdulis. Stardas yra nekompromisinės ištikimybės seniesiems dievams, tėvų papročiams gynėjas. Jis sudaužo savo kankles kaip nereikalingas: nebeskamba daina, nebepritaria jai giria, nes nebėra joje garbingų dievų. Skurdulio išminčis gina ne kompromisą, o gilesnį žmogaus, tautos ir dievybės supratimą: „Tauta kaip žmogus auga ir rimtėja, o jos tikėjimas dievais – tai rūbai, kuriuos ji dėvi. Mūsų tauta buvo vaikas, bet atėjo laikas tapti jaunuoliu ir todėl ji keičia dievus. <...> Bet vis tiek, kaip ji pavadins naują Dievą, kuriuo vardu šauksis jo, gerbs visuomet tą patį, didį, paslaptingą Praamžių, kuris gyvena ne ten (*rodo į dangų*) ir ne čia (*rodo į žemę*), ne ažuolynuose mūsų, ne naujose šventovėse, bet žmogaus sieloje.“

Visada, kai žmonės atsiduria tikėjimo kryžkelėse, sustiprėja noras skaudžius klausimus išspręsti žmoniškumo, žmogaus sielos pabrėžimu. Bet jeigu taip, jeigu teisus Skurdulis, kad Dievas gyvena ne ažuolynuose ir ne šventovėse, o žmogaus sieloje, kam tada visos kruvinos kovos? „Tai kam gi mes kovojom ir su vokiečiais, ir su lenkais? Kam vieni antrus žudėm, deginom kaimus ir pilis? Kam gi mes tai darėm ir iki šiol darome?“ – klausia Skirgaila. „Nežinau, vaikel“, – atsako išminčius. Ir tas „nežinau“ yra labai svarbus. Daug ką sunku, kartais ir neįmanoma paaiškinti. Kaip valdovui išlaikyti valdovišką tvirtumą, kaip nepasiduoti tam „nežinau“? Žmogų abejonė gilina, o valdovą silpnina. Skurdulis žino, kas yra svarbiausia žmogui.

Senasis vaidila apibrėžia patį humanistinės pasaulėžiūros centrą: nenu-skriausti kitų ir nepriversti jų kentėti. Nė vienas dievas, nė vienas tikėjimas nepaneigs šios minties. Bet vaidila kreipiasi į valdovą: „vaikeli“ – švelniu, maloningu žodžiu. Skirgaila nežino, kaip galėtų atskirti savyje žmogų ir valdovą: valdovas turi daryti viską, kad būtų geriau jo šaliai, žmogus pirmiausia turi elgtis žmoniškai. Taip, Lietuvai būtų geriau, kad nuo jos nebūtų atplėštos žemės, kurios kaip kraitis turi tekti Onai Duonutei. Bet

kaip su jos pačios likimu? Valdovas Skirgaila kurį laiką įveikia žmogų Skirgailą: „Kas man darbo, kad jau esi kam žadėjusi!“ – sako jis Onai Duonutei. „Aš myliu Lietuvą ir skaldyti ją dalimis niekam neleisiu, nei tau, nei broliui Jogailai, nei Kęstučio sūnui!“ Myliu Lietuvą, bet nemyliu žmogaus, negerbiu jo teisių – tokia yra Skirgailos sprendimo potekstė ir neišvengiamos žmogiškosios tragedijos priežastis.

Krivis Skurdulis žino, kad besąlyginis tvirtumas nėra vienintelė dorybė, jo išmintis yra tokia gili, kad jis nebijo pasirodyti abejojantis, nežinantis, esantis „ten“ ir „čia“, tarsi pasidalijęs: „Ten aš buvau senų dienų krivis, o čia gydytojas, nes tavo siela, mano vaikelis, serga“, – taip atsako jis Skirgailai į priekaištą, kad anksčiau jis kalbėjęs kitaip, raginęs neapleisti savo dievų.

Iš tiesų Skirgailos siela serga: naują krikštą priėmusios Lietuvos situacija verčia ją persiorientuoti, jis yra plėšomas priešingų galių: prisirišimo prie senosios Lietuvos ir supratimo, kad Lietuva viena neišsilaikys; noro pasitikėti žmonėmis ir nuolat patiriamos nuoskaudos (tariamasis Stardo apsikrikštijimas). Skirgaila bando ieškoti paskutinio prieglobsčio – meilės: „Anksčiau aš nežinojau, kas toji moters meilė ir kam ji vyrui reikalinga.“ Kaip tikras romantinis herojus, bėgantis nuo pasaulio, nuo jo skaudžios tikrovės, Skirgaila sako: „Todėl aš labai nuvargau ir noriu atsilsėti. <...> Patsai aš užsidarysiu paveldėtoje iš tėvo pily, kad nematytai ir negirdėtai nieko...“ Bet ir ši viltis negali išsipildyti. Skirgaila lieka vienas. Tai – kita herojaus charakterio tragiškumo priežastis.

„Skirgaila“ yra gražus dramos žanro – tragedijos – pavyzdys mūsų literatūroje. Konfliktas, sutelktas į Skirgailą, eina ir per kitų dramos veikėjų likimus. Kiekviena svarbi mintis yra išrutuliojama ir padaroma veikėjų veiksmų pagrindu. Atsisakoma tragedijai per lengvo žmonių padalijimo į gerus, taurius, savus ir blogus, nepatikimus, svetimus. Žmoniškumas, taurumas, ištikimybė nepriklauso nei vienai tautai, nei vienam tikėjimui. Šios savybės priklauso tik atskiriems žmonėms, ir jų svarbumą, esmingumą žmogus dažnai turi patvirtinti kančiomis arba mirtimi. Todėl tokia svarbi vieta dramoje tenka jaunam vokiečių riteriui Keleriui, vienam pačių gražiausių svetimtaučių charakterių lietuvių literatūroje. Lengvabūdis riteris, išvydęs

Oną Duonutę, pajunta jai tyrą jausmą: „Aš pats ėjau pas tavo klatingų minčių vedamas, bet tavo žydriosios akys išgydė mano sielą, ir dabar aš tyrus prieš tave stoviu. <...> Aš mirsiu dėl tavęs, bet ir mintimi tavęs nepaliesiu, nepanorėsiu tavęs.“

Tai romantiko valia užsiliepsnojęs jausmas, stipri, gryna ugnis. Keleris įvykdo savo priesaiką. Užkluptas Onos Duonutės miegamajame, jis labiausiai jaučiasi suvaržytas mylimos moters garbės. Jis galėtų garbingai susiremti kardais, bet tada paaiškėtų jį buvus pas Oną Duonutę. Todėl Keleris slepiasi mirusiojo Stardo karste. „Pažinau tave: tu – kilnysis stabmeldys, senovės karžygių dainius“, – sako Keleris, krikščionis, kreipdamasis į mirusįjį vaidilą kaip į kilnųjį stabmeldį. Jie abu yra kilnumo sūnūs. Skirgaila pamatuoja Kelerį savo matu – narsus karys.

Tariamasis šviesiojo ir tamsiojo vyro dialogas prie karsto yra paties Kelerio monologas, kurio pagrindiniai akcentai – žmogaus garbė, garbės saugojimas. Netekti garbės yra blogiau už mirtį. Skirgaila neišlaiko paskutinio išbandymo: pažinęs karste Kelerį, jis liepia jį gyvą palaidoti. Pyktis ir kerštas, įžeista savimeilė laimi prieš žmoniškumą ir garbingumą. Tik senas Daugaila ištaria žodžius, kuriuos turėjo pasakyti išbandymą atlaikęs Skirgaila: „Ar aš galėjau manyti, kad dar esti tokių žmonių, kurie tiek aukotis išgali.“ Žmoniškumo auka turi atsiliepti žmonių širdyse – nors vienoje. V. Krėvė pabrėžia šią teisybę. Skirgaila jau negalės pakilti – jis išsi-traukia durklą prieš ant kapo sukniubusią moterį. Bet Daugailos žodžiai ištarti – žmoniškumo auka ir iš krikščionių pasaulio pasiekė Lietuvą.

Ūkininkai ir raganiai („Šiaudinėj pastogėj“)

Kai po „Dainavos šalies senų žmonių padavimų“, po „Šarūno“, „Skirgailos“ atsiverčiame rinkinį „Šiaudinėj pastogėj“, atrodo, kad skaitome visai kito rašytojo kūrinius. Nebe romantiko, o realisto, nebe istorinės lietuvių praeities atkūrėjo, o XIX a. pabaigos–XX a. pradžios realybės stebėtojo ir vaizduotojo. Iš senovinių pilių menių, nuo didingų piliakalnių esame sugrąžinami po šiaudiniu kaimiečio stogu.

*Jau bus penki desėtkai, kai miręs Lapinas (Vincas Gudelionis).
Tada jo pati rauduoja: „Kad šitam daiktely likt tik siera žemelė, kad
akmenai ištrūkinėt, kad čia išnešiotų šiaurus vėjelis...“ Burtininkė,
raganė buvo jo pati, tokia maža, stora <...>. O jau melagis tas
Lapinas buvo! Kai pradeda ką pasakot – nei du, nei vienas, meluoja
ir galo nematyti. Tokio melagio nebuvo pasauly ir gal nebebus.*

IŠ ATSIMINIMŲ APIE V. KRĖVĘ.

Kodėl V. Krėvė žengia šį žingsnį – žengia jau po Žemaitės, Biliūno, daug ką apie kaimiečių gyvenimą pasakiusių? Galėtume matyti dvi priežastis. Pirmoji kilo iš tradicinio lietuvių rašytojų prisirišimo prie tėviškės, prie žmonių, papročių, darbų. Kai skaitome „Bobulės vargus“, galime tik stebėtis, kaip gerai rašytojas, jau seniai gyvendamas miestuose, atsiminė visus moteriškus buities darbus: gyvulių priežiūrą, valgio virimą, vaikų rūpesčius, kaip gerai buvo įsidėmėjęs daiktų paskirtis, vardus. Senosios dzūkų buities vaizdai yra etnografiškai tikslūs. Tokie pat tikslūs Žemaitės aprašyti žemaičių valstiečiai. Nesunku pastebėti, kad V. Krėvės Dvainiai („Dvainiai“) gana artimi Žemaitės Vingiams („Marti“). Įdomu, kad abu rašytojai subtiliai jaučia etnografinius skirtumus: Žemaitės veikėjai statesni, kampuotesni, jų ir kalba be pagražinimų, V. Krėvės dzūkai net bardamiesi Čiulba: „tėvuli“, „dukrelė“, „motulė“.

Prisirišimo prie dzūkų kaimo, jo žmonių gyvenimo prasmingumo matymo V. Krėvei užteko vaizduoti ūkininkus, jų darbus, rūpesčius. Taip pat ir mažiau individualizuotą moterų buitį. Moterys V. Krėvės „Šiaudinėj pastogėj“ nesprenžia svarbių problemų, bet ant jų pečių laikosi namai. Ir bobulė („Bobulės vargai“), kuriai neduota nė vardo, yra namų gyvoji jėga, ji sukasi savo nepabaigiamų darbų rate, užuojauta, rūpesčiu visus apdalydama. Kur moteris pikta, rėksminga, ten sunku gyvenimą sutvarkyti („Žmoną pamokė“).

Vaizduodamas ūkininkus, V. Krėvė itin dėmesingas ne tam, kas gyvenime įprasta, o kas netikėta. Toks netikėtas gali būti išsibarti pasiruošusio valstiečio nuolankumas klebonijoje („Išsibarė“), vaikui „galvažudžiui“ atkeršyti norėjusio Kalpoko gerumas („Galvažudys“). Rašytojas įdėmiai seka gėrio ir blogio sandūras („Silkės“).

Tuo tarpu, kai romanų ir germanų (iš dalies ir slavų) tautos ugde krikščionišką kultūrą be žalos savajai ir statė ją ant tautinio pagrindo, lietuviai turėjo lenkėti ar rusėti. Tokiomis sąlygomis negalėjo tarpti ir sava tautinė poezija. Senosios poezijos tradicijas tegalėjo tęsti liaudis, kurią ilgainiui nuo diduomenės ėmė skirti ne tik kultūros lygis, bet ir kalba.

MOTIEJUS MIŠKINIS, 1939.

Antroji „Šiaudinėj pastogėj“ parašymo priežastis gilesnė ir savitesnė. Sukūręs romantinę senosios Lietuvos viziją su pilimis, bajorais ir kunigaikščiais, kurią būtų galima pavadinti ginklo Lietuva, V. Krėvė pasigedo antrojo poliaus – žemės Lietuvos. Sunyko pilių ir kunigaikščių Lietuva, sunyko jos istorinis garsas, bet išliko šiaudinių pastogių, lietuviškai dainuojanti, lietuviškai kalbanti Lietuva. Iš po šiaudinių stogų į pasaulį, į šviesą išėjo artojų vaikai. Jie prikėlė svetimųjų priespaudoje besunykstančią tėvynę. Iš kur jie sėmėsi galios? Kas sudaro lietuviškos pasaulėjautos, iš kurios kilo gražiausios pasakos ir skambiausios dainos, esmę? Kaip žiūrima į gamtą, į Dievą, kuomet kaip tikima? Kokios vertybės ginamos ir saugomos? Tarsi ieškodamas atsakymo į šiuos klausimus, V. Krėvė sukuria ne vieną įdomų charakterį, kuriame koncentruojami esminiai lietuviškumo bruožai. Čia rūpestingi, normalūs ūkininkai, tvirtai laikantys savo rankose gyvenimą, užleidžia vietą žmonėms, kurie yra kitokie, nukrypę nuo įprastų kaimiečių gyvenimo normų („bedieviai“, „filosofai“), senatvės jau išstumti į gyvenimo pakraštį (seneliai, bobulės) arba vaikai, tebeturintys pirmąpradį smalsumą, vaizduotės galią („Antanuko rytas“).

Daugiausia dėmesio V. Krėvė skiria ypatingam lietuvių pasaulėjautos gamtiškumui. Štai „**Skerdžiaus**“ pradžia: „Du senu buvo Pagirijų sodžiujė: Grainio liepa ir skerdžius Lapinas. Kiek tik galiu prisiminti, jiedu visada buvo tokiu pačiu, kaip dabar: viena – žalia, išsišakojusi, nubujojusi, visų toje apylinkėje medžių aukščiausia, kitas – stiprus, nors žemo ūgio, bet drūtas kaip stipriai žemėn įaugęs seno ąžuolo apsamanojęs kelmas, visas apžėlęs ir žilas it žydinti obelis, seniausias visų tame kaime gyvenančių senelių.“

Čia sukurta įspūdinga žmogaus ir medžio paralelė: abu seni, viena visų medžių aukščiausia, kitas visų senų seniausias. Skerdžius Lapinas – „mediškas“: drūtas kaip ąžuolo kelmas, žilas kaip žydinti obelis. Liepa – gyva, pilna

paukščių, kurie ne tik būna, bet ir vieši, svečiuojasi, kaip dvylika kalbų kalbąs kėkštas. Medžio ir žmogaus ypatingas ryšys: nukertama liepa – miršta ir skerdžius. Senis Vainorus („Bedievis“) labiausiai mėgsta kalnelį, vienų vadinamą Milžinkapiu, kitų – Šmėklų kalnu. Ten jam ramu ir gera. Vainorus norėjo, kad ir mirusį jį tam kalne palaidotų.

Senųjų lietuvių pasaulėjautoje tebėra gyvas įsitikinimas, kad ir miręs žmogus tebegyvena žemėje, su paukščiais ir medžiais („Aš manau, kad numirę ten gyvena ir patys žiūri kapinyno. Mūsų žmogus mėgsta girią, medžius, o numirę gal net labiau mėgsta, negu gyvi būdami mėgo“, – sako Vainorus).

Su gamtiškumu susijęs ir senųjų lietuvių jaučiamas paslaptingas vieningumas, kuris gali būti žmogaus patiriamas. Vainorus gražiai svarsto: „Sėdi ten žmogus, ir vis rodo, kad štai štai vienas akimirksnis – ir tu sužinosi didelę didelę paslaptį ir būsi tokis pat ramus.“ Ramybė yra siekiama būseną. Ne kartą V. Krėvės žmonės sako: *ramu, tylu, jauku*. Lietuvos gamta rašytojo kūryboje atrodo rami, šiek tiek liūdna. V. Krėvės senoliai tebėra išlaikę ryšį su senuoju, ikikrikščioniškuoju lietuvių tikėjimu. Gyvai tebejaučiamas dievybės ryšys su gamta, su kiekviena gyvybės apraiška. O žemė ir pati yra gyva, motina, motutė, motinėlė. „Mes visi ant jos šaltos, motinėlės, krūtinės ir augam, ir gyvenam...“, – paaiškina bobulė Antanukui („Antanuko rytas“). Ne tik žmogus yra svarbus, svarbu visa, kas yra, kas gyvas. „Visoje senelės balso intonacijoje buvo girdėti didžiausias užjautimas ir medeliams, ir žolelėms, ir gėlelėms. Ji buvo giliai įsitikinusi, kad jie žmonių skriaudžiami“, – taip rašytojas apibūdina bobulės iš „Antanuko ryto“ kalbėjimą. Tai rodo, kad V. Krėvė gilinasi ne tik į mažojo Antanuko susipažinimą su pasauliu. Lygiai svarbi yra ir bobulė, viską savaip, savitai suprantanti, viską galinti paaiškinti. Katalikai ir poetiški „bedieviai“. Bet ir šiuo požiūriu V. Krėvė griežtai tikrovės nepadalija: klierikas iš „Bedievio“ iš tiesų pasirodo kaip tikras dogmatikas, o senas klebonas, švelniai pravardžiuojamas Žemaituku, turi bruožų, artimų Vainorui ar Gugiui.

Tarp senolių ir jaunesnės kartos žmonių jau atsiradęs plyšys. Jauni žmonės racionalesni, nebesileidžia į fantazijas, jie pagaliau ir taisyklingesni krikščionys. „Dievaž tu jam, motule, nepasakotai tokių pasakų“, – sako

Antanuko motulė bobulei, „Su šio meto žmonėmis jau nesusikalbu“, – sako Vainorus. „E, mirti geriau, negu tokiais laikais gyvenus“, – sumurma Lapinas, Grainiui nukirtus liepą. Tie seni, kažką daugiau žinantys, atsimenantys žmonės yra kitokie: juos vadina „bedieviais“, „filozopais“, „raganiais“. „O pirmiau tikrai daug žmonės žinojo, ko mes jau nebežinom“, – kalbasi vyrai, palydėję Lapiną į kapus. Būtent tai, kad dabarties žmonės nebežino to, ką žinojo senoliai, ir verčia į kažką ypatinga žinančius ar numanančius žiūrėti kaip į keistuolius, bedievius, raganius.

„**Raganius**“ – taip pavadinta V. Krėvės kelių dalių apysaka, kur raganium vadinamas skerdžius Gugis atsiduria įvairiose situacijose, suvedamas su garbingais ūkininkais ir su tais, kurie nusikalsta taisyklėms. Raganius Gugis yra tarsi sutelktinis charakteris. Jame sukauptas Vainoraus išmintingumas, Lapino gamtiškumas, bobulės vaizduotės stiprumas, pasakiškumas. Gugiui rašytojas suteikia daugiau gyvenimiškumo, stiprios jėgos, palyginti su senovės kriviams artima folklorine išmintim, gražumu, kuriuo apdovanojamas Vainorus. Gugis – „netaisyklingas“, mėgsta net išgerti ir išgėręs visko patiria. Novelėje „Kukis ir Gugis“ suvedami du priešingi kaimo charakteriai: rūpestingas, savo gyvenimą logiškai tvarkyti siekiantis ūkininkas Kukis ir skerdžius laisvūnas Gugis, linkstantis pasikliauti ne tiek savo, kiek paties gyvenimo logika.

Gugio „raganavimas“ – skaitymas iš atverstos gamtos knygos, žmonių pažinimas, pasikliovimas intuicija. Jis nebijo raganiaus vardo. „Ar tai bloga?“, – klausia jis, nes savaip „žino“, kad ir ragana, ir raganius pagal pirminę žodžių reikšmę yra ir regintieji: tie, kurie regi tai, ko neregį kiti. Ir iš tikrųjų Gugis įžvelgia, kad praktiškas, sumanus ir turtingas Grigas vis dėlto nebus savo sūnaus priešas („Žemaitukas“). Jis supranta ir tai, kad meilės neradusiam, maištingam Petruui reikia pasitraukti iš kaimo. Gugis gyvena taip, kaip jis pats nori. Raganius yra laisvas. Laisvės jis nepraranda ir miręs.

Pati įdomiausia baigiamoji apysakos novelė „Pas dangaus vartus“. Kaip doras katalikas miršta Jonas Kukis, girtas sušalęs – Kazys Gugis. Po mirties jie lygūs ir abu atsiduria pas dangaus vartus. Gugis aiškinasi su šventaisiais, o iš tiesų jis aiškina savo gyvenimą. Pagrindinis jo argumentas, kartojamas šventiesiems, yra tai, kad jis niekam pikta nelinkėjęs ir bloga nepadaręs.

„Taigi mes žinom, kad tu nepadorias giesmes dainavai, juokus krėtei, gėrei pagaliau. Visa tai negerai – ir todėl už tai turi atkentėti skaistykloje“, – sako šventas Jonas. „Kodėl negerai, šventasis apaštale, jei aš visa tai dariau iš meilės. Man buvo gera ir linksma, aš norėjau, kad ir kitiems būtų gera ir linksma, todėl džiuginau žmones, kaip išmaniau“, – teisinasi Gugis. Jis laisvai gina savo gyvenimą, o Kukis visko bijo, bijo ir žodį ištarti. Tačiau jau įleistas pro dangaus vartus Gugis nepalieka už vartų Kukio ir jį įsitempia. Šventas Petras kraipo galvą: „Pirmą kartą matau tokį atkaklų žmogų, kuris net su Dievo sprendimais nesiskaito...“

Raganius Gugis – laimingas žmogus. Jis pragyvena gyvenimą laisvas, nepasiduodamas jokioms taisyklėms, nesukaupdamas turto, bet ir ne alkanas, linksmas ir niekam bloga nepadarydamas. Jis laimi ir pomirtiniame gyvenime – patenka į dangų.

„Raganiumi“ V. Krėvė įsiterpia į folklorinių kūrinių tradiciją. Ryškiausias tokio romano pavyzdys – R. Rolano „Kola Brenjonas“. Iš lietuvių čia minėtini P. Cvirkos „Meisteris ir sūnūs“, K. Borutos „Baltaragio malūnas“.

Kodėl V. Krėvė rašė Rytų tematikos kūrinius?

Pasaulio kultūra turi du poliūs: Rytų ir Vakarų. Nemaža skirtumų yra tarp šių polių. Jie priklauso nuo daugelio aplinkybių: nuo civilizacijos, nuo tradicijų, žmogaus sampratos. Rytų kultūroje daugiau pasyvumo, bet ir daugiau rimties, gilinimosi, prasmės ieškojimo. Vakarų kultūroje daugiau aktyvumo, svarbesni civilizacijos laimėjimai, kurie užgožia rūpestį žmogaus dvasia. Vakarų kultūroje labiau išsiskiria individas, Rytų kultūroje persveria žmonių sutelktys. Rytų kultūroje daugiau visuotinio, Vakarų – individualumo. Rytų ir Vakarų kultūrose vyrauja skirtingos religijos, skirtingi dievai. Vakarų kultūra išriedėjo iš antikos, Rytų kultūra turi kelis židinius. Vienas stipriausių – Indijoje, labai senuose jos epiniuose himnuose – vedose.

XX a. pradžioje Europoje pradėta itin domėtis Rytų kultūra, filosofija, literatūra. N. Rericho, A. Šveicerio, H. Hesės negalima įsivaizduoti be Rytų kultūros poveikio. Rytų kultūra domėjosi J. Baltrušaitis, o ypač Vydūnas.

Su šia bendra banga susijęs ir V. Krėvė. Lietuvių žvilgsnius į senovės Indiją kreipė ir kalbos panašumas su senąja indų kalba – sanskritu, ir įvairios lietuvių kilmės teorijos. Rytų motyvais, legendomis V. Krėvė pradėjo domėtis gyvendamas Baku. Jis pajuto, kad Rytų legendos, motyvai padeda kelti sudėtingus būties klausimus: kas yra meilė, pasiaukojimas, išmintis, gyvenimo prasmė. V. Krėvė parašė kelis orientalistinius kūrinius, pavadintus „**Rytų pasakomis**“.

Seniausios valstybės, tapusios pagrindiniais pasaulinės kultūros židiniais, iškyla derlinguose upių slėniuose: prie Nilo – Egiptas, tarp Tigro ir Eufrato – Šumeras, Babilonas, tarp Indo ir Gango – Indija, prie Geltonosios upės – Kinija. <...>

Tie duomenys, kuriais šiandieną vadovaujasi įvairių šalių estetikos istorikai, leidžia neginčijamai teigti, kad estetinės minties tyrinėjimus būtina pradėti, priešingai ydingai europocentrinei tradicijai, ne nuo palyginti jaunos senovės graikų ir romėnų antikos, o nuo Senovės Rytų civilizacijų.

ANTANAS ANDRIJAUSKAS

Iš rytietiškų V. Krėvės kūrinių meniškiausias yra „**Pratjekabuda**“ (pratjekabuda – asmenybė, suradusi dvasinę pusiausvyrą, pati pasirinkusi savo kelią). Vedų žinovo, išminčiaus šeimoje iš didelio tėvų noro ir motinos pasiaukojimo gimsta sūnus, kuris gauna Antipranaprijo vardą. „Antipranaprijas, tai yra tasai, kurį motina pamilo labiau nekaip savo gyvenimą...“ Antipranaprijas, kuriam dievai yra nulėmę valdžią ir galią, neranda ramybės. Jis nori laimėti žmogui amžinybę, išgelbėti jį nuo senatvės, jis nori įspėti žmogaus būties slaptį: „Aš noriu sužinoti, kam žmonės ir visa, kas yra pasaulyje, randasi, gema, kenčia, vargsta ir miršta pagaliau... <...> Aš noriu suprasti, kodėl žmogaus širdyje gyvena teisybė, kuriai nelemta įsivyruoti jo darbuose... Aš noriu suprasti, kodėl kenčia skausmą tasai, kuris skriaudžia, ir tasai, kurį skriaudžia...“

Antipranaprijas pažįsta moters meilę, tačiau tik trumpai teiškūna jos prieglobstyje. Jis atsilaiiko prieš visus žemiškus gundymus. Tyruose, vienatvėje jis apmąsto žmogaus dalį, vietą pasaulyje ir suvokia, kad gyvybė amžina, kad ne tik žmogus yra pasaulyje, bet ir pasaulis – žmoguje. Išmintis nuramina Antipranapriją, bet atskiria nuo gyvenimo. „Saldus yra gyvenimo

miegas kaip medus, o pažinimas sunkus kaip tie kalnai, kuriuos tu matai nusigręžęs į šiaurę“, – sako jis.

Kitas „Pratjekabudos“ veikėjas – valdovas Savalkija trokšta ne pažinimo, o galios, valdžios, turtų. Šiam troškimui ribų nėra. Jei ne dabar, jei ne čia, tai ateityje ir kitur būsi pralenkta. Supratęs tai, Savalkija praranda ramybę. Antipranaprijo paskatintas, jis atsisako turtų bei galybės ir išsina į tyrus savęs, savo paskirties pažinti. Išgirstame V. Krėvės žodžius, artimus Vydūnui: „Jei tu esi sau žmogus, būk patsai sau žmogum ir ieškoki kelio, svetimos rankos nesilaikydamas“.

„Pratjekabudoje“ V. Krėvė savo veikėjus atskiria nuo turtų, valdžios, gero gyvenimo ir veda į sunkų, asketišką savęs ir gyvenimo prasmės aiškinimosi kelią. Kartu su žmonėmis veikia ir dievai, ne visada žmogui palankūs. Svarbiausia žmogaus jėga glūdi dvasioje, dvasios neramume. „Rytų pasakos“ rytietiškos savo stiliumi (puošnus sakiny, aforizmų pamėgimas, specifiniai vardai), bet ypatinga jų veikėjų dvasios energija, ryžtingumas daro šiuos kūrinius giminiškus ir Šarūno siekimams, ir Putino „Vergo“ maištingumui.

„Dangaus ir žemės sūnūs“

Šis kūrinys yra V. Krėvės viso gyvenimo veikalas, pradėtas jaunystėje, rašytas ir senatvėje, taip ir nebaigtas (baigtos tik dvi dalys). Rytų motyvai tarsi vedė rašytoją į vieną svarbiausių žmonijos siužetų – į atpirkimą per kančią, per gyvybės auką, į Kristų. V. Krėvė norėjo sukurti lietuvišką biblinį stilių, kad lietuvių kalba būtų bylojama apie krikščionybę, jos pradžią, pirmuosius krikščionis. Ir kartu jam rūpėjo tie patys ir amžini klausimai: nusikaltimas ir atleidimas, kančia ir džiaugsmas, išdavystė ir ištikimybė.

Bene tiksliausiai žanriškai „Dangaus ir žemės sūnų“ herojinį-istoriosofinį pobūdį nusako Liudo Giros pasiūlytasis biblinio epo terminas.

A. NYKA-NILIŪLNAS

„Dangaus ir žemės sūnuose“ aprašyti tie patys laikai kaip ir Evangelijose. Tačiau daug ką rašytojas savitai interpretuoja. Pagrindiniai veikėjai: Jėšua

(Jėzus), Juozapas, Marija, Erodas, Jehuda iš Hamalos, Jehuda iš Kerioto. Veikia Sinedriono nariai, Kapernaumo žvejai... Aprašytas Kristaus gimimas, bėgimas nuo Erodo rūstybės, apsilankymas Jeruzalės šventykloje, kur Jėšua, „gražus kaip pražydusi saulei tekant gėlė, šviesiaplaukis“, sėdėjo prisiglaudęs prie šventovės sienos... V. Krėvei labai svarbi žydų tautos situacija, siekimas išsivaduoti iš romėnų valdžios, kuris gimdo ir stiprina antgamtinio išvaduo-tojo viltį. Kūrinyje šiek tiek mažiau akcentuota Jėšuos dieviškoji kilmė ir pašaukimas, labiau pabrėžiamas jo žmogiškumas. Labiau išplėtotas ir sudra-matintas Erodo charakteris, kuriame taip pat susiduria valdoviškos ambicijos ir žmogiškos viltys.

Kiekvienas veikėjas tarsi pereina per didelius išbandymus, o daugiau-sia išbandymų pakelia Jehuda iš Kerioto. Jis atvedamas iki paskutinės žmogaus ribos – iki nusivylimo ne tik pasauliu, tikėjimu, o ir pačiu savimi. Jehudos iš Kerioto siela nerami, trokštanti audros, bet neišvengianti išda-vysčių. Jam neatleidžia nei tėvas, nei broliai, jį atstumia pamilta moteris. Jehuda iš Kerioto sako: „Dangus tuščias, ir žmogus paliktas vienas sau.“ Šioje nusivylusio žmogaus frazėje girdime egzistencijos filosofijos neviltį. Jehuda iš Kerioto – kenčiantis „žemės sūnus“, antipodiškas „dangaus sūnus“. Be žemės sūnų pastangų eiti žmoniškumo keliu ir dangaus sūnų pastangos dažnai lieka tuščios.

Aprašydamas Evangelijų laikus, įsigyvendamas į biblinius persona-žus ir pakreipdamas jų likimus taip, kaip reikalavo sumanymas, V. Krėvė pasirodė kaip drąsus menininkas, nebijantis išeiti už šiaudinės pastogės slenksčio, leisti į tas problemas, kurias svarstė ir tebesvarsto visas krikščio-niškasis pasaulis. Jis neiliustravo Evangelijų ir istorinių šaltinių, bet neiš-kreipė ir krikščionybės, kaip meilės ir aukos religijos, dvasios. V. Krėvės „Dangaus ir žemės sūnūs“ įtikimai rodo lietuvių literatūros brandumą, sugebėjimą kartu su kitų tautų rašytojais svarstyti Biblijos užduotus būties klausimus.



Vincas Krėvė – įvairiapusio talento menininkas. Jo kūrybos skalė plati: nuo tautosakinių padavimų iki istorinių asmenybių, nuo šiaudinės pastogės veikėjų iki Biblijos personažų, nuo Rytų pasakų iki savo tautos išminčių.

V. Krėvė išbandė daug žanrų: pasaką, padavimą, novelę, apysaką, dramą, tragediją. Jis sukūrė kelias literatūrinių stilių atmainas: romantinį („Dainavos šalies senų žmonių padavimai“), aforistinį („Rytų pasakos“), biblinį („Dangaus ir žemės sūnūs“), realistinį („Šiaudinėj pastogėj“). V. Krėvė – didžiojo stiliaus rašytojas, žemiškąją problematiką, kaimiškąją patirtį pagilinęs būties prasmės klausimais, audringa žmogaus dvasios prigimtim. Lietuvių literatūrai, daugiausia augusiai iš tautos rūpesčių, jis suteikė visuotinybės matą.

TAUTINIS LITERATŪROS SAVITUMAS IR VISUOTINUMAS

Kiekvienas meno kūrinys yra savitas. Savitumas susijęs ne tik su kūrėjo individualybe, bet ir su jo prigimtyje įsikūnijusia tautos pasaulėjauta: pasaulio pajautimu, būdu, kalba. Tautinio literatūros savitumo negalima atskirti nuo meniškumo. Tačiau meniškumas nėra visiems autoriams ir visoms literatūroms taikomas vienodas etalonas. Jeigu palyginsime Vaižgantą kad ir su jo laiko prancūzų ar rusų literatūra, jis atrodys ne toks sutelktas, o lyg ir išsi-skaidęs, ne toks vieningas stilius, aiškos mokymo tendencijos. Bet lietuvių sąmonė aktyviau į Vaižgantą reaguoja, stipriau išgyvena, nes daug ką atpažįsta iš savo patirties. Vaižganto kūrybos tautinis savitumas sutelktas į charakterius, į gamtos dvasingumą, į lietuviams išskirtinai svarbią kovą dėl kultūros. Tautinį literatūros savitumą itin sustiprino V. Krėvė, sąmoningai to siekdamas, sąmoningai vykdydamas XX a. pradžioje suformuotą tautinio stiliaus idėją. Jis sujungė lietuvių kaimiečio ir praeities didžiūnų paveikslus bendru gyvenimo pajautimu. Nuo Vaižganto iki J. Aisčio, nuo jo iki V. Mačernio – tokį tautinio savitumo ieškojimo kelią nueina nepriklausomos Lietuvos literatūra.

Pasaulio, ypač Europos, klasika, prasidedanti nuo antikos, priklauso ir lietuviams kaip europiečiams. Europai priklauso ir tai, kas sukurta lietuvių. Lengviau Europos kontekste suvokiamas M. K. Čiurlionis, sunkiau – literatūra, nes ją riboja mažai kieno mokama lietuvių kalba. Bet kiekvienos tautos literatūra siekia visuotinumo. Tas siekimas eina per atvirumą visoms žmogaus problemoms. Giliuoju kalbos ir pasaulėjautos podirviu jos siejasi ir su tauta. V. Krėvės „Dangaus ir žemės sūnūs“ nenustoja būti lietuviški, nors kalbama ne apie lietuvius, ne apie Lietuvą. Bet ir apie ją.



Balys Sruoga (1896–1947)

Nuo dienų takų iki pragaro

B. Sruoga – plataus, šakoto talento rašytojas: poetas, prozininkas, dramaturgas, teatrologas, literatūros ir tautosakos tyrinėtojas. Gimęs pačioje XIX a. pabaigoje, B. Sruoga yra pirmosios XX a. pusės rašytojas, pragiedrulių ir skaudžių situacijų liudytojas, per neilgą savo gyvenimą nuėjęs kelią nuo žydrų dievų takų („Dievų takais“ vadinasi ankstyvoji poeto eilėraščių knyga) iki „Dievų miško“ pragaro.

Atostogas jis praleisdavo tėviškėje. <...> Vasarą sekmadieniais tėvas mėgdavęs jį vestis į laukus. Abu tylėdavo, ir tik tėvas sakydavo: „Paklausyk, kaip avižėlos šlama...“ Tuos žodžius Balys dažnai prisimindavo ir kartodavo, kad tėvas jam atskleidęs poezijos pasaulį.

IŠ VANDOS SRUOGIENĖS ATSIMINIMŲ.

Rašytojas yra kilęs iš savito Biržų krašto, iš didelio ūkio, ūksmingos sodybos. Jis gimė 1896 m. vasario 2 d. Keturis sūnus tėvai išleido į mokslus. Balys mokėsi Panevėžyje. Ten pradėjo domėtis knyga, rašyti. Buvo aušrininkas, bendradarbiavo „Aušrinėje“. Jam patiko principas: švieskimės ir švieskimės. Vėliau mokėsi Sankt Peterburge ir Maskvoje, domėjosi rusų modernistais, ypač didelę pagarbą juto rusiškai rašiusiam Jurgiui Baltrušaičiui. Artimai draugavo su M. K. Čiurlonio seseria Valerija Čiurlionyte. B. Sruoga buvo vienas entuziazingiausių naujų meno kelių ieškotojų, prisidėjo prie naujų žurnalų, ypač prie „Pirmojo baro“ leidimo, vertė rusų simbolistų kūrybą. Domėjosi F. Nyče, dažnai jį cituodavo. Kaip svarbiausius lietuvių kultūros vardus, kėlė M. K. Čiurlionį ir J. Baltrušaitį, sakė, kad „abu jie išreiškia tiktai tai, kas amžina ir slapta“. Labai išgyveno dėl vėluojančio profesionalaus lietuvių teatro. Kauno universitete B. Sruoga vadovavo teatro seminarui, kurį lankė filologijai, menui gabiausi žmonės. Vytauto Didžiojo universitete praėjo vaisingiausi B. Sruogos gyvenimo metai, jis daug dirbo ir kūrė, turėjo gražią šeimą: žmoną – istorikę Vandą Daugirdaitę-Sruogienę ir dukrą Dalią, kurią vadino Daliūkščiu. (Žmona ir dukra Amerikoje išleido knygą „Balys Sruoga mūsų atsiminimuose“, pakartota 1996.) Vokiečių okupacijos metais, nepasisekus surinkti lietuvių jaunimo į vokiškus dalinius, B. Sruoga kaip įkaitas kartu su dar keliolika žinomų inteligentų buvo išvežtas į Štuthofio koncentracijos stovyklą. Išėkęs, be sveikatos, po karo jis grįžo į Vilnių, neberado šeimos (žmona ir duktė traukėsi į Vakarus, tikėdamos jį susirasti) ir greit pajuto grėsmingą stalinistinę atmosferą. Rašytojas buvo kritikuojamas, smerkiamas, jo memuarų knyga „Dievų miškas“ nebuvo suprasta, baugiai iškraipyta. Buvo suimti artimi žmonės, tarp jų ir studentė medikė – paskutinė poeto gyvenimo šviesa, Viešnelė Žydrioji. B. Sruoga visai palūžo. 1947 m. spalio 16 d. mirė. Jo paskutinę kelionę į Rasas stropiai prižiūrėjo saugumiečiai...

1946 m. vasarą B. Sruoga parašė laišką R. Cvirkai, tuometiniam Rašytojų sąjungos vadovui. Šis B. Sruogos laiškas – vienas įdomiausių

pokario dokumentų. B. Sruoga išsaugojo inteligento garbę, orumą, teisę ir pareigą ieškoti tiesos. „Kaip sau nori, – rašė jis, – bet man ir kitokių įsitikinimų lietuviai taip pat yra broliai. Aš niekuomet jokiai partijai nepriklausiau, į jokių partinius rėmus netilpau, buvau poetas visiems lietuviams. Jei būčiau nusprogęs, toks ir pasilikčiau. Kam bus naudos, jei senatvėje susiaurėsiu?“ Ir iš šios ištraukos matyti rašytojo laisvės branginimas, žinojimas, kad negali tilpti į jokių rėmus, į jokią partiją. Ir graudi ironija: žiūrėkite į mus kaip į paskutinius išmiršančius stumbrus, nebeauklėkite mūsų... Bet režimas nieko nepaliko ramybės. Liūdnas B. Sruoga ilgai stovėdavo už durų laukdamas, kol tarybinių rašytojų sąjungos vadovas jį priims...

Man rodosi, kad „Vilkolakio“ tėvas buvo Balys Sruoga, nes ir jo šaržas, nupieštas O. Dubeneckienės per visą sieną, – buvo pirmajame kambaryje: Balys sėdi po medžiu kojas ištiesęs, maža skrybėlė ant galvos. Jis ir buvo toji asis „Vilkolaky“, apie kurią viskas sukosi.

VINCĖ JONUŠKAITĖ

B. Sruoga apskritai buvo „kliūnantis“, nes labai šakotas, kitoniškas. Turėjo didelę vidinę energiją, tačiau ne pastovią, o pulsuojančią: čia linksmas, kūrybingas, čia liūdnas, bejėgis. Savo kitoniškumą mėgo pabrėžti ir išvaizda, rūbais. Štai B. Sruogos, jaunuolio, portretas: labai aukštas, liesas, ilgaplaukis, apsisiautęs ilga pelerina be rankovių, kartais pasirišęs didelį mėlyną kaspiną. Net būdamas profesorius, dažnai pasirodydavo savitai apsirengęs. Gal taip ir paviršiuje reikėsi jo, teatro žmogaus, polinkiai? Rašytojui patiko būti kitokiam: pasirašęs slapyvardžiu, jis kritikuodavo ir pats save. Daugybė slapyvardžių rodo B. Sruogos keitimosi, literatūrinio apsietimo, pagaliau ir žaidimo pomėgį. Šį pomėgį labai atitiko kelionės.

Lageryje B. Sruoga atsisakė nešioti kepurę, kad jos nereikėtų nusiiminti prieš kiekvieną esesininką. „... toks B. Sruoga išliko ne vieno kalinio atmintyje ir dabar, po kelių dešimtmečių, yra apibūdinamas kaip „politinis kalinys nepridengta galva“, „išdidus ir nenešiojantis kepurės“, „vienplaukis, liesas ir aukštas, tarsi keršto simbolis“.

A. SAMULIONIS

Buvo rašto, knygos žmogus. Ir rašytojas, ir literatūros profesorius. Tragiškas XX a. paradoksas: didžiausiems kultūros kūrėjams buvo lemta išgyventi ir didžiausią egzistencinę neviltį. Lietuvių kultūroje ji tiksliausiai suformuluota B. Sruogos: „Tikrai, ko vertos visos meno knygos, jei dvidešimtojo amžiaus viduryje civilizuotas Europos žmogus staiga žmogėdra darosi?“ B. Sruoga yra parodęs ir didelį vidinį tvirtumą, susitelkimą. Žmonai ir dukrai jis rašė: „Kuo rūstesni laikai, tuo daugiau drąsos ir gyvybinės galios aš jaučiu savyje“; „Nors aš sėdžiu lageryje, mano dvasia tebėra gyva ir laisva.“ Tai kūrėjo dvasinės laikysenos bruožai. Don Kichoto, atsidūrusio XX amžiaus pragare, vaizdinys. B. Sruogos mirtį didžiai apgailėjo V. Krėvė. Jis rašė V. Sruogienei: „Juk iš tikrųjų Lietuvoje tik Jį vieną turėjau tikrą ir nuoširdų draugą. Jis buvo man tikras draugas, kaip ir aš Jam, ir ne todėl, kad vienas antram buvome reikalingi kažkokių gėrybių pasiekti. Mus jungė tik mūsų sielos ir niekas kitas.“

Taip, B. Sruoga ir V. Krėvė buvo bičiuliai. Buvę smagu ir juokinga juos nuolat matyti kartu: mažiuką V. Krėvę ir labai aukštą B. Sruogą. „Baly, koks ten aukštai pas tave oras?“ – klausdavęs V. Krėvė...

„... lyrikas – iki kaulų smegenų“

Šią mintį apie save B. Sruoga yra ne kartą išsakęs, paskutinį – jau minėtame 1946 m. vasaros laiške P. Cvirkai. B. Sruoga pradėjo savo kūrybą eilėraščiais, ją eilėraščiais ir baigė, paskutiniais gyvenimo metais parašydamas gražų meilės lyrikos ciklą – „Giesmės Viešnelei Žydriajai“.

Pirmieji B. Sruogos eilėraščių rinkiniai – *simbolistiniai*, tai rodo ir jų pavadinimai: „**Saulė ir smiltys**“ (1920), „**Dievų takais**“ (1923). Tai naujo lietuvių poezijos kelio, prasidėjusio po Maironio, ženklai. „Jis pirmas pradėjo nebeapasitenkinti senais ir žūtbūt nuėjo naujų kelių ieškoti“, – sakė kritikai. Kur tie nauji B. Sruogos eilėraščių keliai? Daugiausia dėmesio rašytojas skiria ne visuomenei, o atskiram žmogui. Ir ne pasiryžėliui, kenčiančiam tik dėl aukštų idealų, o svajotojui, susikrimsiam dėl meilės, pasiklydusiam tarp jausmų, bet trokštančiam kažko gero, kilnaus, teisingo. B. Sruoga siekė „įsižvelgt širdin giliau“. Kito ir eilėraščio pavidalas: jis prarado maironiškąjį aiškumą, tvirtumą. Svarbesnė darėsi ne tema, pagal kurią atsirenkami

žodžiai, mintys, o skambėjimas, muzikalumas. Visi simbolistai siekė, kad eilėraštis būtų muzikalus, kad skambėjimu būtų galima išreikšti tai, ko neįmanoma pasakyti žodžiais, – nuotaiką, vidinę būseną. „Ne mintis, o jausmas yra eilėraščio gyvybė“, – teigė B. Sruoga. Eilėraštis – akimirka. „Aš nežinau, bet viskas gerai“, – tai irgi pasakyta apie eilėraščius. „Mane traukia rašyti, net prikelia iš miego ausyse skambantys žodžiai, ir aš rašau. Pirmą pasigirsta muzika, paskui ateina žodžiai. Daugiau nieko nežinau, ir tai gerai.“ Tai vėlgi poeto minčių punktyras.

Vienas žinomiausių ankstyvųjų B. Sruogos eilėraščių – „**Supasi, supasi lapai nubudinti...**“. Eilėraštyje nėra atskirai reikšmingos minties, kurią būtų galima pasakyti. Tik lapų supimasis, šnarėjimas, tik jų atbalsis žmogaus širdyje – gražus liūdnumas.

*Supasi, supasi lapai nubudinti,
Šnarasi, šnekasi vėjo pajudinti, –
Skleisdami gaudesį alpstantį, liūdintį,
Supasi, supasi lapai nubudinti.*

Pavasario besisupantys lapai – gegužės lapai, susieti su naujumu, naujo gyvenimo, naujų takų viltimi. Žmogus raginamas nurimti, nepasiduoti „sielvarčiai“ (ir paskutiniuose B. Sruogos eilėraščiuose *sielvarta*, o ne *sielvartas*), nes gyvenimas pilnas harmonijos, besiskleidžiančios ir skambėjimu. Šio eilėraščio melodingumas susijęs su taisyklingu (valso ritmas) triskiemeniu metru (daktiliu), su žodžių pakartojimu, garsų sąsąukomis: pirmajame posme *s, š*, paskutiniame – *gilieji u, ū* sąskambiai.

B. Sruogos eilėraščiuose atsiskleidžia labai intensyviai būnantis žmogus – mylintis, kenčiantis, liūdintis. Visas pasaulis jam atrodo tos dvasinės energijos paliestas: ir *saulė*, ir *takas*, ir *gulbė*. *Baltos gulbės* įvaizdis itin ryškus: „Dainą laukinę, / Gulbę ir dangų mylėk!“ („Baltos gulbės“). Baltai gulbei artima *mėlynoji paukštė* („Mėlynoji paukštė“). Kai žmogaus dvasia yra labai intensyviai pulsuojanti, ji pradeda jausti ribas, prie kurių sustoja, kurių negali peržengti. Taip B. Sruogos ankstyvojoje lyrikoje atsiranda *urvo*, *kalėjimo*, *plieno durų* įvaizdžiai. Šiuo požiūriu įdomus eilėraštis „**Mano pily nėra laiko...**“:

*Mano pily nėra laiko –
Neskaitau aš valandų...
Mirštu, gimstu, vėlai mirštu,
Kur išeiti – nerandu...*

*Mano pily vien tik amžiai,
Akimirkosnio vienuma...
Plieno durys, plytos šaltos
Ir mirtinga klaikuma...*

*Beldžiu, beldžiu... Durys plieno...
Kurstą aidas tylumoj...
Dingsta uola graužiant jūrai,
Dingsta siela glūdumoj...*

*Nepažįstu auštant ryto,
Žvaigždės aklos plaukime...
Aklas ašei... Siekiu lango...
Amžiai mano siekime...*

*Toli varpas... Šaukia, šaukia...
Verias gandas – rytas bus...
Paklūposiu, palūkėsiu:
Plieno durys gal supus...*

Tai punktyro, neišbaigtumo, neaiškumo eilėraštis. Jo pagrindinis ženklas – daugtaškis. Daugtaškis turi vesti skaitytoją už ribos, kažką nematomą atverti, bent padėti įžvelgti. Simbolizmui būdinga pastanga. Eilėraščio „Mano pily nėra laiko“ žmogus atrodo bejėgis, aklas, stovintis prieš plieno duris. Simbolistiniuose B. Sruogos eilėraščiuose jaučiama J. Baltrušaičio įtaka. Savo nuotaika šis eilėraštis priešingas „Baltai gulbei“, žvaigždėtų erdvių, galingų vizijų eilėraščiui. Tokių priešingų polių kūrimas poezijoje liudija poeto talento didumą. Yra ir įdomių tautosakinių eilėraščių (ciklas „**Kaip sesulė kad dainavo**“). Tačiau po dviejų eilėraščių rinkinių

B. Sruoga beveik pasitraukė iš poezijos, atsidėjo kitiems darbams. Jis iš tiesų buvo tikras lyrikas, galintis kurti iš sujaudintos, pakilios dvasios būsenos. Tokią ypatingą dvasios būseną poetui buvo lemta patirti paskutiniais gyvenimo metais, kai jis rašė ciklą „**Giesmės Viešnei Žydriajai**“. Šviesios ir skaudžios meilės eilėraščiai, tarsi grąžinantys į lyrinės kūrybos pradžią – į simbolistinį pasaulėvaizdį, suteikiantį atramą Žydriosios Viešnelės simboliui:

*Užėjai kaip viešnia dvasios
Į vienatvę mano klaikią –
Ir žydrumas amžinasis
Gėlą gailystą išvaikė.*

*Kai rudens klevai pavytę
Skambins lapais skurdžią dainą,
Jusiu vėl: Žydrioji švyti, –
Vėl žinosiu: ji ateina!*

*Pasitiksiu vainikuotą
Viešnią širdgėlos karoliais
Ir dainuosiu ją – dainuotą –
Su žydriais visatos toliais!*

Eilėraštyje nužymėti aiškūs kontrastai: *dvasios viešnia – klaiki vienatvė, amžinasis žydrumas – gėla, skurdi daina – švytinti Žydrioji*. Lyg ir duodama nuoroda į ankstesnę poeziją („Ir dainuosiu ją – dainuotą...“), kartu tai jau kitas ir paskutinis – lyriko dvasios nušvitimas:

*Ar tik širdgėla besaikė,
Plėšdama kratinę,
Laiko polėki sulaikė –
Ir tavim vadinos?*

*<...> Tėvynės ilgesys pereina į nepaprastą nostalgiją...
Sveikinsiu Tėvynę bučiuodamas jos žemę, kiekvieną brolių
apkabinsiu, prieš kiekvieną „Rūpintojėlį“ atsiklaupsiu.*

IŠ B. SRUOGOS LAIŠKO, 1944.

Istorija kaip drama („Milžino paunksmė“)

Teatras B. Sruogai buvo jo gyvenimo dalis. Niekuo jis taip nesidomėjo kaip teatru. Rašė spektaklių recenzijas ir kūrė scenos veikalus. Svarbiausias šios kūrybos baras – istorinės dramos: „**Milžino paunksmė**“, „**Radvila Perkūnas**“, „**Baisioji naktis**“, „**Apyaušrio dalia**“. Rimtai domėtis istorine drama B. Sruoga ėmėsi 1930 m., minint Vytauto Didžiojo 500-ąsias mirties metines. Rašytojas pasiryžo dalyvauti šioms metinėms skirtame dramos konkurse. Konkurso nelaimėjo, tačiau drama „Milžino paunksmė“ tvirtai įėjo į lietuvių literatūros istoriją. Jos paantraštė: „Trilogiška istorijos kronika“. Tai rodytų, kad B. Sruoga siekė faktų tikrumo – kronikos, bet kartu kaip rašytojas tuos faktus laisvai interpretavo.

Tuo laiku Lietuvoje istorinė drama jau turėjo nemažą autoritetą. Juk istorinių dramų parašyta Maironio, V. Krėvės. Iš esmės tai romantinės dramos: aukštų siekimų, didžių pasiryžimų. B. Sruoga siekė sukurti kitokį istorinės dramos tipą. Rašytojas nesiekė istorijos aukštinti, svarbesnė jam atrodė per žmonių likimus atsiskleidžianti žemiškoji tiesa. „Vietoj pakylėtų, pompastiškų frazių, iškilmingų tarpusavio reveransų čia skamba grynas, aštrus dialogas, kuriame egzistencijos prasmės svarstymai pinasi su žemiškomis aistromis, poetinis pakilumas su šiurkštokomis, net sūrokomis replikomis“ (A. Samulionis).

Pagrindiniai „Milžino paunksmės“ veikėjai yra karalius Jogaila, jo antroji žmona, vadinama Sonka, Jogailos brolis kunigaikštis Švitrigaila, du vyskupai, Lietuvos didžiūnas Rumbaudas. Epizodiškai pasirodo kunigaikščio Vytauto našlė ir duktė, dvariškiai. Apie Vytautą daug kalbama, atrodo, kad nuo jo priklauso veikiančių asmenų likimai, bet jis pats nepasirodo. Jis yra tarsi galingas medis, kurio paunksmėje vyksta dramos ir farsai,

klostosi žmonių likimai. Vytautas vaizduojamas ne tiesiogiai, o per kitus veikėjų likimus, kalbėjimą. Lenkų vyskupams jis atrodo esąs priešas:

*To jis ir laukia, trokšdamas seniai
Sugriaut karūnoje vienybę mūsų –
Ir Lietuvą nuo Lenkijos atplėšt!*

Jogailos žmoną baugina Vytauto išvalgumas, ji kaip galėdama stengiasi jį paneigti ir garbę jo sumažinti: „Čia Vytauto joks nuopelnas“, – sako ji neramiam maištingajam Švitrigailai, kuris, nors ir įskaudintas, išvelgia Vytauto jėgą ir ją gerbia („Aš Vytautą gerbiu, kiek man to reikia...“).

Labiausiai Vytautą supranta Jogaila, vadina jį „mieliausiu broliu“. B. Sruoga visai naujai piešia Jogailos paveikslą. Pagrindinė Jogailos charakterio metafora: „karalius-užkuryš“. Karalius, besiilgintis savo krašto – Lietuvos:

*Tamsusis kapas mano Lietuvoj
Lengvesnis būtų man neg karūna
Auksinė žemėj svetimoj senatvėj...*

Jogaila skaudžiai išgyvena žmogaus ir valdovo dilemą:

*Parduos tave su sąžine, su siela
Už menką pinigą, už žemės šiukšlę.
Tau įsakys, ką tu turi daryti.
Kalbėti ką. Mylėti. Jausti. Vesti...
Nepažiūrės, ko trokšta tavo siela.*

Jis senas ir bejėgis, bet jo protas pakankamai aiškus ir išvalgus, jis nepasiduoda dvariškių intrigoms, su ironija atsako į kaltinimą, kad lenkų karaliaus vaikai – ne jo vaikai:

*Ką aš daryčiau?
Tau rūpi? Taigi. Aš tuomet atleisčiau
Jos kaltę ir jos vaiką sužvejotą*

*Palikčiau viešpataut valstybėj Lenkų
Ant jūsų padrikų galvų!*

Jogaila sutinka, kad Vytautas taptų Lietuvos karaliumi, tikėdamasis, kad bent tuo bus atlyginta jo paties skola tėvynei. Tačiau ponijos intrigos sutrukdo įvykdyti šį veiksma. Vytautas netikėtai miršta, dramos veiksmas persikelia į Trakus. Vaizduojamos Vytauto laidotuvės. Rašytojas sukuria įspūdingą ypatingo įvykio atmosferą: senovinėje Trakų koplyčioje skamba gedulinga muzika, „kurios garsai susilieja su vėjo ir ežero gaudžiu užimu“. Krikščioniškos pamaldos ir senoviniai lietuvių papročiai – velionio apraudojimas, giesmės. „Laukiniai jie tebėr. Visi – pagonys“, – sako vienas iš aukštųjų svečių. Lietuviai laidoja savo didįjį Valdovą. Nerimsta ežeras, baugu vežti velionį į Vilnių, kur jam „kapas Vilniaus katedroj iškaltas“. „Verk, tėviškėle, verk, Lietuva, – / Jau nusileido saulė tava“, – gieda žemieji vyrų balsai. O choras atitaria: „Ašaras liek nuliūdime – / Tavo karalius guli grabe“. Vyksta paslaptinga misterija, kurios baugu svetimiesiems – Jogailos dvariškiams. Jogailos žmona sako vyskupui Zbigneviui:

*Kalėjimas tikrai. Į krantą sveikas
Patekt nebegali. O čia – lavonas...
Staugimas tas koplyčioj... Žmonės, žmonės...*

Išryškėja stiprus kontrastas tarp Jogailos dvaro intrigų, žemų aistrų, negarbingų sandėrių ir tarp tos ypatingos mistiškos dvasinės atmosferos, kuri išgyvenama Trakų pily, kai į vieną tamsią ir galingą būties melodiją liejasi šermenų raudos, giesmės, vandens ir vėjo stichijos. Vytauto našlė Julijona atsako ją raminančiam Jogailai tarsi nenutrūkusios maldos žodžiais:

*Leisk, Viešpatie Aukščiausias, leisk, dangau,
Numirt ilgėjimos miela mirtim!
Drauge su juo į vieną kapą gult!*

Pagrindinę idėją – iškelti Vytauto garbę – B. Sruoga sutelkė į paskutinį veiksma. Mirtis parodo, kas žmogus buvo iš tiesų. Ką žmogus apskritai pajėgia suprasti, jis supranta mirties akivaizdoje. Ir Švitrigaila, kuriam lemta

valdyti Lietuvą, neramus, aikštingas, nesivaldantis, staiga puola prieš Vytauto karstą ant kelių priesaikai: „Ko tylite sustingę kaip belaisviai? / Karalius mirė?... Ne! Karalius – gyvas!“ – sako jis.

Dramoje „Milžino paunksmė“ vaizduojamas senosios Lietuvos valstybės saulėlydis. Bet ir saulėlydyje rašytojas jaučia tautą turint didelės dvasios galios. Trakų pilis, įaudrintas ežeras, kelias į Vilnių, į Katedrą yra erdvė, kurioje ta dvasia gali reikštis. Anoje pusėje, Jogailos dvare, B. Sruoga mato tik supuvimą, degradaciją, kurios apimti ir aukštieji dvasininkai. Ir Jogailą, seną karalių, poetiškais, lyriškais monologais rašytojas susigražina Lietuvon. Be abejonės, autorius buvo veikiamas ypač įtemptų Lietuvos santykių su Lenkija, užgrobus Vilnių. Istorija turėjo liudyti, kad degradacija prasidėjo seniai. Bet B. Sruoga stengėsi nepasiduoti pompastiškam Vytauto šlovinimui, paradiniam aukštinimui. Vytauto idėją savo kūrinyje jis norėjo iškelti kaip lietuvių tautos dvasios stiprumo idėją. Ir tai padaryti pasisėkė, prasmės akcentus sutelkus į kūrinio pabaigą.

Aš esu įkaitas už mūsų tautą, ir šios aukos suvokimas palengvina man gyvenimą. Tai didelė garbė būti auka už tautą. Kaip tik čionai išmokau vertinti mūsų tūkstančių metų kultūrą, kultūrinį savo tautos palikimą.

IŠ B. SRUOGOS LAIŠKO, 1945.

Rašytojas „dievų miške“ ir „Dievų miško“ rašytojas

Rašytojo vardas kuriamas ilgai. Laikas varto ir gludina kūrinius kaip jūra akmenėlius. Nejmanoma nuspėti, kurie bus išmesti į krantą, kurie liks gelmėje... B. Sruogos daug padaryta lietuvių literatūrai ir kultūrai. Bet gali būti, kad platesniame kultūros kontekste B. Sruoga labiausiai įsitvirtins kaip savito kūrinio – „Dievų miško“ – autorius.

Balys daug dirbo – per daug su tokia sveikata. Parašė didelę knygą apie lagerį. „Dievų miškas“ – drama iš lagerio gyvenimo.

IŠ V. MYKOLAIČIO-PUTINO LAIŠKO V. SRUOGIENEI.

„... Aš dabar labai daug dirbu, ištisas dienas sėdžiu prie rašomojo stalo, su niekuo net nekalbėdamas“, – rašė B. Sruoga viename 1945 m. laiške. Jis dirbo

prie „Dievų miško“. Rašė ypatingą knygą – atsiminimus apie koncentracijos lagerį, bet ne tik. Kaip rašytojas humanistas, kaip filosofas ir psichologas, B. Sruoga ieškojo atsakymo į pagrindinį XX a. klausimą: kaip ir kodėl atsirado nežmoniška fašizmo ideologija, kaip vieni žmonės pavirto žvėrimis, o kiti, silpni, iškankinti, bejėgiai, iš paskutiniųjų stengėsi išlikti žmonėmis.

B. Sruoga nerašė grynų atsiminimų, nevaržė savęs jokiais rėmais, greta įvykių dėjo eseistinius apmąstymus, ironiškas pastabas, karikatūrinius portretus. Iškankintas XX a. Don Kichotas, graudus, bet kartu ironiškas ir net sarkastiškas, jis pats tapo savo kūrinio centru. Ir dažnai girdime, kaip prabyla tas pats žmogus, kuris rašė P. Cvirkai nepriklausęs jokiai partijai, įsitikinęs, kad jokia pasaulėžiūra, jokia ideologija negalima pateisinti smurto, prievartos, žudymo. „Kokį moralinį, kokį istorinį pateisinimą būtų galima sugalvoti tiems, kurie kitus tokia lengva širdimi siunčia į koncentracijos lagerius. Jokios politinės, jokios religinės, jokios pasaulėžiūrinės idėjos jų niekuomet nepateisins!“

Kūrinio struktūra. Pasakojimo būdas

„Dievų miško“ struktūrą formuoja laikas: nuo išvežimo iš Vilniaus iki išvadavimo. Pasakojimas suskirstytas į mažus skyrelius, informuojančius, apibendrinančius arba portretinius. „Dievų miškas“ turi dvi įžangas. Pirmojoje supažindinama su lagerio vieta, istorija, atveriamą ir lietuvių likimo protėvių žemėje tema. Štuthofio koncentracijos stovykla buvo įkurta prie Baltijos, senosiose baltų žemėse.

„Dievų miškas!“ – taip ši vietelė žmonėse iš senų senovės vadinosi.

Kadaise, labai seniai, šiame miške dievai gyvenę. Savotiški dievai. Ne germaniškos kilmės. Ne Votanas, ne Toras. Gyvenę tenai lietuviškų dievų palikuonys.“

Antroji apibendrinanti įžanga „Barakinė kultūra“ įveda į fašistinės Vokietijos situaciją. B. Sruoga prabyla kaip kultūros žmogus, studijavęs Gėtės ir Šilerio žemėje, pažinęs jos dvasios turtus. Prabyla su širdgėla:

„Hitlerio Vokietija buvo tarytum klasikinė lagerių šalis.

Šalis, kadaise garsėjusi tokiu puošniu, tokiu skaidriu baroko stiliumi, dabar galėjo didžiuotis savo barakais, – visi lageriai gyveno barakuose.

Baroko susmukimas į baraką – šis istorinis procesas vaizdžiai apibrėžia vokiečių kultūros raidą Hitlerio papėdėje.“

Atrodo ramus, konstatuojantis žodis. Tačiau aštrus ir smingantis. Iš kur atsirado tas stiliaus aštrumas? Pirmiausia iš neatitikimų, iš viena kitą neigiančių sąvokų jungimo. Vietovė, kuri vadinama „dievų mišku“, ir lageris; barakas ir baroko kultūra; klasika ir lageriai. Dieviškumas susietas su harmonija, gailėsčiu. Lageris – su prievarta, kankinimu. Barakas – laikinas, griūvantis, nykstantis. Kultūra – stabilizuotos vertybės, augimas, kilimas į viršų. Garsinė „barako“ ir „baroko“ (kultūros stiliaus) giminystė ir vienas kito neigimas. Lageris, kuriame iki 1942 m. pabaigos atsidūrė daugiau kaip 20 tūkst. žmonių, iš kurių gyvų liko tik apie porą tūkstančių, paniekinamai vadinamas „lageriūkščiu“ – tokie menki mastai, palyginti su lageriais gigantais.

„Dievų miško“ pasakojimas – daugiabalsis. B. Sruoga tarsi keičia instrumentus. Trečiojo skyriaus pradžioje jis ironizuoja vokiečių okupacinę valdžią, nepajėgusią surinkti lietuvių jaunimo į SS. O prisimindamas paskutinį išėjimą iš namų, rašytojas kalba sujaudintu, įtemptu, bet labai santūriu tonu: „Mūsų širdyse nyku. Mūsų veidai suakmenėję. Tik rankos trupučiuką virpa. Ir – tiek. Ir – visa.“ Nejmanoma išsakyti, nėra žodžių nevilčiai išreikšti. Tik kaip atodūsiai trumpi, bereikšmiai žodžiai. Žmona su dukra taip pat neleidžia sau raudoti, blaškytis, sako kasdienišką „laikykis“, bet tas, kuriam šis žodis sakomas, girdi neišbrendamą kančią ir neaprėpiamą meilę, ištaria sakralinę frazę: „O, būkit palaimintos!“

Į lagerį išvežamas mylimas, didelę kultūros patirtį turintis žmogus. Iš čia jis semsis stiprybės ištverti, išlikti, išsilaikyti. Mylintys ir mylimi net baisiausiomis aplinkybėmis yra saugesni. Bet šita meilės, prisirišimo, gerų žodžių erdvė aklinau uždaroma tuoj pat, išėjus iš namų. Rašytojas jau kitas, kai rašo: „Iki gestapo rūmų Vilniuje man netoli. Šlepu trepu – ir jau ten.“ Iki gestapo – „šlepu trepu.“ Ir toliau bus kalbama būtent šiuo paviršiaus, ironizuojamos tikrovės tonu. Tai – dvasinės savisaugos tonas, neiti gilyn,

neanalizuoti, neapibendrinti, nes gelmė visur bus ta pati: nežmoniška, neįmanoma, neįtikima, baisu, žiauru, siaubinga.

Įsiskaitę į „Dievų miško“ skyrių pavadinimus, pajusime, kad rašytojas meistriškai žaidžia žodžių ir situacijų neatitikimu, „išverčia“ ir savo paties ankstesniųjų kūrinių pavadinimus: dramos „Milžino paunksmė“ ironiška parafrazė: „Kamino paunksmė“. Jam įdomu „suvesti“ žodžius, kad atsivertų sąskambiai: „Dušas kūnui ir dūšiai“, „Nuo klebono iki čigono“. Politinės aktualijos, apie kurias daug kalbėta prieš karą (lietuvių ir lenkų santykiai, tautų sąjunga) lageryje įgavo savitas formas: „Lagerinė tautų sąjunga“. Lageryje praranda vertę visa, kas normaliaame gyvenime turi prasmę, – pirmiausia kultūra, inteligentiškumas. „Eilėraščius, dramas rašyti moku... Galėčiau dėstyti dramaturgiją“, – sako rašytojas. „Tai ne darbas, padorus darbo nemoki“, – išgirsta lagerio tvarkytojo atsakymą. Tad kelias vienas – į klipatas. Mirtis lageryje netekusi paslapties, ypatingumo. Ji kasdieniška, purvina. Nekasdieniškas tik žmogaus pasipriešinimas. Štai epizodas apie estų boksininką:

„Kartą blokavui vienas estas naujokas trupučiuką kažkodėl nepatiko – blokavas rėžė estui, kaip ir pridera naujokui rėžti. Estas pakraipė galvą – jis gi buvo naujokas. Jis nežinojo, kad blokavas yra labai didelė valdžia. Jam tai labai nepatiko. Jis susiraukė.

– Ar tau dažnai taip užaina? – paklausė jisai blokavo ir davė jam trupučiuką grąžos.

Baisiai nusistebėjo blokavas, gavęs per snukį. Nuvirto jisai po stalu. Guli jisai po stalu ir sako: oi oi!

Blokavui į pagalbą šreiberis atskubėjo. Estas tiktai – žybt! – šreiberis taip pat nuriedėjo po stalu. Sėdi jis tenai šalia blokavo ir sako: oi oi!

Pasirodo, to esto – sunkaus svorio boksininko būta.“

Kuo ypatingas šis aprašymas? Pirmiausia – vėl neatitikimu. Kad kalinyš smūgiu atsakytų į smūgį – neeilinis atvejis, o rašytojas jį pateikia kaip įprastą: nieko ypatingo nevyksta, vienam kažkas trupučiuką nepatiko – rėžė, o kitam tas labai nepatiko – buvo naujokas ir nežinojo, kad nepatikti negali. „Blokavas“, gavęs per snukį, baisiai nusistebi. Ir tas „oi oi“ atrodo toks paprastas padėjavimas. O pabaigoj – netikėtumas. Estas – sunkaus svorio

boksininkas. Neatitinka esmės, bet atitinka veiksmai ir žodžiai. „Blokavui“ estas *trupučiuoką* nepatiko, estas taip pat *trupučiuoką* davė jam gražos. Suprantame, koks tas boksininko „trupučiuokas“. Ir „blokavas“, ir „šreiberis“ sėdi po stalų, ir abu vienodai sako: „oi oi“.

„Portretai“

Išsamiausiai „portretuojami“ du lagerio „viršininkai“ – Arno Lemanas ir Fracas Zelionkė. Jie yra kaliniai, bet „per nesusipratimą“. Lemanas „per vieną ginkluotą įsiveržimą į svetimą butą tik trupučiuoką revolveriu atsišaudė ir pasitaikiusį kirvį perkėlė kiton vieton. Užmušti jis nieko tenai neužmušė. Šiaip tiktai trupučiuoką... ach, kas per smulkmeniškumas skaičiuoti tikrus mažmožius“. Apibūdinimo efektas kyla vėlgi iš dydžių neatitikimo, iš apvertimo aukštyn kojomis. Tas neatitikimas išsakytas pamėgtu B. Sruogos žodžiu „trupučiuoką“. O iš tiesų kalbama apie žmonių nužudymus. Greta „trupučiuoko“ dar yra „netyčia“. „Berods tiktai du ar tris reicho piliečius buvo nudobę, ne iš blogos valios, bet kad taip jau išėjo. Galima sakyti, beveik netyčia“. „Trupučiuoką“ ir „netyčia“ netrukdo būti Lemanui dideliu vokiečių patriotu. Tai esminis neatitikimas, kuris įsigalėdamas žmonių pasaulį paverčia konclageriais. Moralės principų nesilaikantys ir savigarbos neturintys žmonės visada trokšta garbės ir siekia jos neįmanomais būdais. Ir apie Lemaną B. Sruogos taikliai pasakytą: „baisiai mėgo jisai garbę ir savo titulą – lagerio seniūnas!“

Lemaną pražudo „meilė“. Tą meilės objektą – „pani blokovą“, moterų bloko viršininkę – rašytojas taip pat labai tiksliai „portretuoja“, iš karto duodamas temą karikatūrai: „Stora. Raukšlėta. Labai plačiu užpakaliu ir plonais pirštais. Savo išvaizda buvo panaši į karvę po devintojo veršio, su akiniais.“ Įdomiai skamba pats apibūdinimas „pani blokova“. Dėl savo nelaimės ir Lemanas, ir „pani blokova“ kaltina kitą seniūną – „gyvatę Zelionkę“, pagal amatą – mėsinių, mokėjusį laiptoti sienomis kaip musė. Pagal specialybę jis buvo bankų plėšikas, o lageryje – seniūnas. Kuo žemiau normaliaame žmonių pasaulyje, tuo aukščiau jo karikatūroje – lageryje. „Pani blokova“ atkeršija Zelionkei – susidėdama su juo. „Tikrai, tai buvo labai piktas kerštas. Su tokia špėtnybe, kokia buvo „pani blokova“, meilautis – pasiutęs reikalas.

Tik to gyvatės Zelionkės širdis buvo tvirta: ji niekuo nesibjaurėjo.“ Širdies tvirtumui B. Sruoga priskiria tai, kas jai nepriklauso. Neatitikimas dar labiau pabrėžiamas. Pagrindinis rašytojo dėmesys „portretuojant“ yra sutelktas į išorę ir elgesį. Išorėje pastebima būdingiausia detalė. Štai „cenzo-rius“, laiškų tikrintojas Pliacas, – „visiškai pakvaišęs senis su žlibumo akiniais ant nosies žemyngalio ir nusmukusiu pakaušiu.“ Nosies „žemyngalis“ ir „nusmukęs pakaušis“ pabrėžia žmogaus dvasios žemumą, menkumą. O galią turi didelę – „cenzūruoja“ paštą.

Menkystų, pasipūtėlių, galvažudžių paradas. Tik retkarčiais rašytojui telemta „dievų miške“ išvysti žmoniškumo švystelėjimą – verkianti mergina esenininkė, palydėjusi į mirtį žydų tautybės moterų koloną...

Lagerio „gyventojai“ pagal „Dievų miško“ stilių nėra tokie reikšmingi, kad juos reiktų išsamiau „portretuoti“. Tik vienas kitas bruožas, gyvenimo punktyras.

„Dievų miško“ stiliaus pagrindimas

Bendriausia prasme stilius – išraiškos būdas, suponuojantis tam tikrą tipinę struktūrą, meninių priemonių sistemą, komponentų sąrangos vienovę.

Stilius susijęs su bendrąja kūrinio idėja, nepakartojamu kūrinio savitumu.

JŪRATĖ SPRINDYTĖ

„Ką gi, einame tų numirėlių žiūrėti. Brrr... Vis dėlto! Kaipgi čia dabar. Poetas lyrikas – ir lavonus tampyk!“ Trumputė skyriaus „Numirėliška dalia“ atkarpa, kuri gali padėti motyvuoti „Dievų miško“ stiliaus *neįprastumą, kitoniškumą*. Poetas lyrikas, vaikščiojęs dievų takais, klausęsis vėjo, gėlių melodijų ir galėjęs jas perteikti žodžiais. Poetas lyrikas baisioje, žmogų ir žmoniškumą į nieką paverčiančioje situacijoje. Galima tik melstis, atsiduodant likimo valiai arba tik ironiškai ar net sarkastiškai viską vertinti. Maldos santykį iš esmės yra pasirinkęs kartu su B. Sruoga kalėjęs kunigas ir mąstytojas Stasys Yla, rašydamas knygą „Žmonės ir žvėrys“. B. Sruogos santykis – *ironijos, sarkazmo*. Ne lyriko, o ironiko. Arba lyriko, tapusio ironiku. Net pačia elementariausia rašymo forma, suprantama kiekvienam žmogui, poetas gali žaisti, rasti vis

kitokių niuansų. Lageris griežtai draudžia artimiesiems pasakyti apie save tiesą: ką galvoji, kaip jautiesi, ko tikiesi. Įdomūs rašytojo ir „cenzoriaus“ santykiai. Įsiklausykime į tekstą:

„Viename laiške parašiau, kad velniai žino, kiek dar laikys mane lageryje uždarę. Sudraskė jis mano laišką ir sako man:

– Laiške negalima velnio vardas minėti.

Parašiau kitą laišką. Vietoj velniai įrašiau *dievai* – laiškas taip pat eina krepšin. Ir dievų vardo minėti, pasirodo, negalima. <...>

Vieną laišką jis man konfiskuoja už tai, kad jame buvo parašyta: „Baisiai nuobodus biznis už surūdijusių vielų sėdėti...“

– Kaip tu drįsti rašyti, kad už surūdijusių vielų sėdi? Ar nieko kita ir nematai lageryje? Ar nematai, berželiai auga?

Vėl jis man sako: Lauk! – Ir aš einu lauk.

Laišką perrašiau. Rašau: mūsų spygliuotų įelektrintų vielų tvora spindi žaižaruoja kaip sidabrinė, smulkiu cukrumi apibarstyta. Už tvoros matyti trys berželiai, du kelmai ir vienas grybas.

– Tu, niekše, čia vėl pribjaurojai?“

Šį epizodą galima perskaityti kaip bet kokios cenzūros parodiją. Rėmų dėjimas: „jei kelios eilutės per daug – nukerpa, būdavo, judošius laiško galą, ir ką tu jam!“ Atskirų žodžių tabu – negalima minėti nei velnių, nei dievų vardo. Negalima kalbėti apie tikrovę – kam mini surūdijusias vielas? Eilutės su velniais ir bizniu yra autentiškos, atitinka B. Sruogos aštrų mąstymą, šurkštesnio žodžio pagėgimą. Toliau autorius rašo savo stiliaus parodiją: sūrų, aštrų žodį „pasaldina“. Bet „cenzoriui“ vis tiek kyla įtarimas.

„Dievų miško“ stiliaus raktu gali būti laikomas sakinyš „Baisiai nuobodus biznis už surūdijusių vielų sėdėti...“ Nesileidžiama nei į skausmingus apmąstymus, nei į dūsavimus, nei į ašaras... Bet visą laiką reikia prisiminti, kad šį sakinį rašo poetas lyrikas, jautrios, trapios dvasios žmogus, ir į berželį ne kartą žiūrėjęs kaip į stebuklą:

*Išdainuosi, rodos, gėlą
Su svaiginančia daina!
Kaip vienužis beržas žėlė –*

*Kaip vėjužis bangą kėlė –
 Kaip atlankė mylimą – –
 „Šniokščia vinkšnos ir berželiai“*

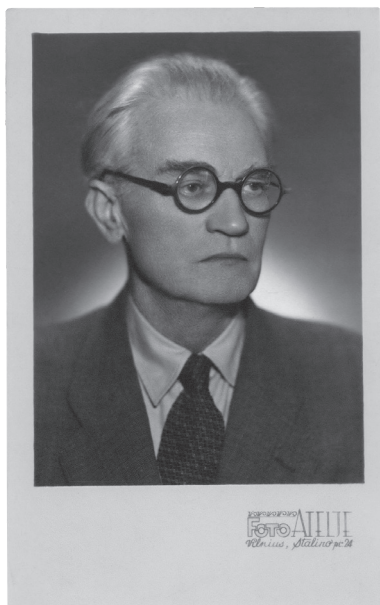
Žiūrėdamas pro spygliuotas vielas, rašytojas atsainiai konstatuoja: „trys berželiai, du kelmai ir vienas grybas“ ... Pradžios tradicinį poetiškumą paneigia jos tąsa – kelmai ir grybas. B. Sruoga iš visų savo stiliaus galimybių „Dievų miškui“ pasirenka atsainų, šiurkštų, ironišką, kartais ir sarkastišką pasakojimo būdą.

Kai „Dievų miškas“ buvo išspausdintas, tarybiniai „cenzoriai“ galvojo panašiai kaip ir B. Sruogos aprašytasis. Jie „dėjo“ rėmelius, matavo – netinka. Ir žodžiai ne tie, ir tonas ne tas. Turėjo praeiti nemažai laiko, kol buvo suprastas šio kūrinio stiliaus savitumas, juoko artumas ašarai. Jau iš vėlesnio B. Sruogos laiško: „Aš taip dažnai ašaras slepiu po šypsena, ir juo man skaudžiau – juo beprasmiskiau kvatojuos.“

B. Sruogos dukraitė Aušrinė išvertė „Dievų mišką“ į anglų kalbą. Rašytojas galės būti pažintas pasaulyje.



Balys Sruoga – savita, dramatiško likimo asmenybė, šakoto stiliaus rašytojas. Jo kūryboje ryškios priešingos kraštinės: lyrinis įsijautimas, kurį būtų galima nusakyti jo eilėraščio žodžiais („Širdis pati kūrenasi, / Daina pati dainuojasi!“), ir analitinė ironija, labiausiai būdinga „Dievų miškui“, vienam savičiausių XX a. lietuvių literatūros kūrinių. B. Sruogos istorinės dramos, ypač „Milžino paunksmė“, sutvirtino lietuvių istorinės dramos tradiciją.



Vincas Mykolaitis-Putinas (1893–1967)

Kūrybos prigimtis

Vincas Mykolaitis, pasirinkęs putino slapyvardį, buvo lyrikas, prozininkas, dramaturgas, literatūros profesorius. Jis nuėjo ilgą ir sudėtingą gyvenimo kelią, abejodamas, svarstydamas, iš naujo rinkdamasis. Kūryba buvo pagrindinis jo gyvenimo kelrodis. V. Mykolaičio-Putino kūryba priartino lietuvių literatūrą prie Vakarų Europos lygio: lyrika sugėrė XX a. literatūros krypčių, ypač simbolizmo, patyrimą, romane imta svarstyti esminės žmogaus egzistencijos problemos. Putinas padėjo teorinius pagrindus moderniam literatūros,

kaip savarankiškos meno kūrybos, supratimui. Pats kūrėjas išgyveno daug nelengvų, XX a. žmogui lemtų būties situacijų.

Biografija ar autobiografija?

Įžymiųjų menininkų biografijos – neišsemiamos. Jose medžiagos randa ir istorikas, ir psichologas, ir rašytojas. Tačiau išorinė biografija (datos, įvykiai, kiti faktai) menkai teparodo, kuo ypatingas kūrėjo gyvenimas, kaip jis tampa kūrybos medžiaga. Vienas patikimiausių būdų pajusti kūrėjo biografijos savi-tumą – žvelgti į ją paties kūrėjo akimis, vadinas, iš a u t o b i o g r a f i n i o taško. Autobiografija, paties parašyta biografija, – savo gyvenimo įvykių ir reikšmių interpretacija. V. Mykolaitis-Putinas yra parašęs išsamią autobiografiją, kuri buvo perspausdinama daugelyje leidinių. Jo autobiografija neatsiejama ir nuo platesnių autobiografinių a t s i m i n i m ū.

Bet nors autobiografija ir yra, atrodytų, jos autoriaus individualaus gyvenimo aprašymas, joje galima įžiūrėti ir kolektyvines struktūras, įtakančias individus pasirinkti savo reikšmingąsias pradžias ir pabaigas. Iš kurios nors tautos ar periodo autobiografijų kolekcijos galima išskaityti, kokie ten ir tuomet turėta rėmai savęs supratimui, į kokias koherencijos struktūras individai įsirašydavo.

VYTAUTAS KAVOLIS

Kas rašytojo akcentuojama, kas laikoma svarbiu? Autobiografija pradedama nuo to, kas duoda pradžią, nuo gimimo. Vincas Mykolaitis Putinas gimė 1893 m. sausio 6 d., per Tris karalius. Savo gimimo dieną vėliau jis ne kartą yra įprasminęs eilėraščiuose, ryškiausiai – „Sausyje“. Gimtasis kaimas – Pilotiškiai – yra netoli Prienų. Būsimasis rašytojas augo stiprių ūkininkų šeimoje, gyveno tėvo rankomis statytuose namuose. Tėvas buvo praktiškas, kieto charakterio. Tačiau atsiminimuose Putinas yra sakęs, kad jam naktigonėje tekę pajusti ir kitą tėvo pasaulį – nekasdienišką:

„Susikūrėme laužą. Nieko daugiau neatsimenu, tik tą laužą, tamsoje nusikorusias, liepsnų nušviestas eglių šakas ir paslaptinę, truputį šiurpią nakties tylą. Ir štai stovi į kamieną atsirėmęs tėvas. Tas paveikslas

visam gyvenimui įstrigo į mano sąmonę. Stovi tėvas ir žiūri į liepsną. Tačiau jis ne liepsną stebi, o skendėja kažkokioj vidinėj jo dvasioj išnirusioj vizijoje. Jo veido išraiška rodo, kad jis visai atitrūkęs nuo savo vargingos, skurdžios buities, nuo savo kasdienių darbų rūpesčių, o savo pagilėjusiu jausmu siekiasi su kažkokia jam nesuvokiama, bet jaudinančia, prasmingesne realybe.“

Taip, prasmė, grožis dažnai iškyla iš paprastų, kasdienių dalykų: „stovi tėvas ir žiūri į liepsną“. Bet kad vaikas galėtų pastebėti to žiūrėjimo ypatingumą, kad atsimintų visą gyvenimą, reikia, kad jo prigimtis būtų imli, jautri, į viską reaguojanti, viską savin suimanti ir viską tarsi atsimenanti: „Kas žino, ar ne tėvo tos nakties, to momento išgyvenimas apvaisino ir mano paties sielą, emocijas, vaizduotę ir ar ne jis kaip tolimas aidas atsiliepė manajame realybės suvokime, kai po 20 metų sakiau: „Tarp dviejų aušrų pasaulis kaip pasaka.“

V. Mykolaitis-Putinas mums padeda suprasti savo kūrybos ištakas: eilėraštis gali prasidėti nuo labai paprastos situacijos, joms jungiantis su kitais išgyvenimais, tarsi augant, plečiantis. Tėvo žiūrėjimas į liepsną labai paprastas, kartu atrodo, kad už to paprastumo yra kažkas gilesnis, sudėtingesnis, net ir nesantis, o tik akimirką atsirandantis, išnyrantis. Svarbu tą akimirką pajusti, rasti žodžius. Kūrybos galimybės formuojasi vaikystėje ir paauglystėje, ankstyvieji patyrimai transformuojasi, jungiasi su idėjomis, nuostatomis, pasaulėžiūra. Putino ankstyvoji aplinka buvo žadinanti įspūdžius, budinanti dvasią. Ir bėgantis dangus, ir pasodės baltažiedis putinas, ir mažas kalnelis, tapęs „Altorių šešėly“ Aušrakalniu. Viename kūrybos vakare, minėdamas svarbiausius savo gyvenimo dalykus, rašytojas taip sakė: „Baigdamas noriu čia suminėti dar vieną būtybę – ištikimą, nebylų mano jaunystės svajonių patikėtinį – mano tėviškės kalnelį, anais laikais vadintą Krušakalniu, o šiandien Aušrakalniu. Jis yra su meile pavaizduotas ir taip pavadintas romane „Altorių šešėly“. Jį prisiminęs, ir šiandien turiu prieš akis tą gimtųjų vietų peizažą, kuris nuo jo atsiskleisdavo, o ypačiai tuos saulėlydžius, kurie tiek kartų mane jaudindavo ramiais vasaros vakarais.“

Gamta yra didžioji žmogaus dvasios mokytoja. Nejutusiam žydėjimo stebuklo, saulėtekio misterijos, saulėlydžio liūdesio, sunku pajusti ir žmogaus sukurtą grožį.

Kartais priešiname gamtą ir miestą. Bet priešybės nėra – ir miesto sieną apšviečia tekanti ar besileidžianti saulė, pro suaižėjusį grindinį prasikala žolė, dykvietėje pražysta saulėgrąža. Kas slopinama – intensyvėja. Kas nėra turėjęs gamtos išgyvenimų, daug ko nejunta, nemato. Būsimasis rašytojas savo prigimtoje aplinkoje buvo laisvai gaubiamas gamtos ir intensyviai į ją reagavo: mažas išsigando bėgančio dangaus, paaugęs galėjo saulei leidžiantis nuo savo kalnelio įžvelgti „danguje ir žemėje ištisą šviesų ir spalvų simfoniją, judrią ir paslankią, tave patį užliejančią, pagaunančią, kažkur nešančią, plukdančią.“ Putinas turėjo regos trūkumą – ne visas spalvas galėjo atskirti, gal ir todėl jis pabrėžia spalvų gausą – simfoniją. Ir kartu akcentuoja muziką, kuri visą jo gyvenimą buvo dvasinės atgaivos šaltinis.

Gamtos gražumas, gausumas, laisvumas Vincuko vaikystėje kontrastavo su tėvo griežtumu, nekalbumu, su pamaldžios, asketiškos motinos rūpestingumu. Kontrastai padėjo justi būties įvairovę.

Meniniai gabumai dar vaikystėje atsiskleidžia stipresniu, išpūdingesniu paprastų, kasdinių dalykų išgyvenimu, kurie tarsi atveria kitą, giliau esantį klotą, skatina matyti jungtis, panašumus. „Ir po šiai dienai many yra užsilikęs polinkis ieškoti žmogaus veido bruožų debesyse, medžių šakų painiuose šešėliuose, vakaro prieblandos siluetuose“, – sakė apie save rašytojas. Turtingos prigimties žmogus nebijo vienvės. „Man retai kada, o gal ir niekad, nebūna nuobodu vienam, o žmonėse, pobūviuose, svečiuose – dažnai“, – tai poeto autocharakteristikos aspektas. Į vienvę linkę žmonės daugiau analizuoja save, o ne kitus, jie nėra pastabūs, sunkiau orientuojasi svetimose vietose. Toks susitelkęs savyje buvo ir Putinas. Susitelkimo, tylaus buvimo kartu su artimiausiais patirtį būsimasis rašytojas taip pat išsinešė iš namų, nors jo šeima ir buvo suvalkietišškai santūri. Vidinio susitelkimo galimybę Putinas pirmiausia patyrė iš savo labai pamaldžios motinos.

„Atostogų metu aš miegodavau seklyčioje. Atsigulęs pro praviras duris girdėdavau, kaip mama meldžiasi. Iš jos atodūsių ir šnabždesių suprasdavau, kad tai būdavo ne kančios, ne nusiminimo, bet nusiramino ir susitaikymo maldos, lengvinančios širdį, keliančios dvasią. Aš žinojau, kad ir už mane ji meldžiasi. Tarsi koks mistinis fluidas iš motinos širdies pasiekdavo ir mano širdį. Aš pats, niekada nepatyręs religinės maldos ekstazės, štai patirdavau motinos maldos gaivinančią šilumą.“

Gaivinanti motinos maldos šiluma ne kartą plūstels ir į būsimus eilėraščius. Apibendrindamas savo ankstyvąją patirtį, Putinas sakė, kad polinkį į rezignaciją, susitaikymą su aplinkybėmis, kovingumo stoką esąs perėmęs iš motinos, o lyrinį, poetinį, filosofinį pasaulio suvokimą – iš tėvo. Ir motinos, ir tėvo pusėje buvo ir daugiau literatūrai gabių žmonių.

Po Maironio Putinas mums buvo bene populiariausias poetas. Tad, atėjęs į universitetą, 1929 m. pradžioje, ypač su domesiu laukiau Profesoriaus paskaitų. Neblėstantį išpūdį padarė pirmoji jo paskaita. Tais metais J. Tumas-Vaižgantas išėjo į pensiją <...>. Paskelbęs, kad nuo šiol skaitys naujosios lietuvių literatūros kursą, Profesorius sakė, kad tuo būdu jis tapo J. Tumo-Vaižganto įpėdiniu, ir čia pat netrumpai kalbėjo apie savo pirmtaką.

DOMINYKAS URBAS

Mykolaičių Vincukas iš mažens buvo tylus ir drovus, bijodavo svetimų. „Tėvai turėjo ilgai mane prikalbinėti ir drąsinti, kad eičiau į mokyklą.“ O buvo jam lemtas ilgas mokslo kelias – nuo mažos Gudelių pradžios mokyklos iki Vakarų Europos universitetų. Marijampolė buvo pirmasis Mykolaičių Vincuko pamatytas miestas, kuriame jis, grįždamas iš mokyklos, paklydo... Tačiau greit apsirato, gerai mokėsi, rado nuostabių mokytojų – lietuvių patriotą poetą Petrą Arminą-Trupinėlį, kultūrininką Petrą Kriaučiūną, poetą Motiejų Gustaitį, susipažino su piešimu ir muzika, galėjo pajusti savo gabumus. Marijampolės gimnazijoje pradėjo ryškėti tos asmenybės atramos, kurios vėliau taps ir kūrybos versmėmis – pirmiausia tautiškumo samprata: „Mano kartos jaunuolius, jau pažadintus draudžiamojo laikotarpio spaudos ir senesniųjų patriotų karšto žodžio ir pavyzdžio, į tautiškumą, į tautą traukė dar ir kažkoks instinktyvus, pusiau sąmoningas išlikimo, kūryba pagrįsto amžinybės jausmo suvokimas. Ir aš pats tik vėliau supratau ir įsisąmoninau, kad tik tauta duoda stipriausią atramą kūrybai ir giliausiems, prasmingiausiems sielos polėkiams pasireikšti.“

Ir ryždamasis stoti į kunigų seminariją, rinkdamasis dvasininko kelią, būsimasis poetas turėjo galvoje tautinius ir literatūrinius sumetimus – kaip ir Liudas Vasaris „Altorių šešėly“. Labai svarbus buvo Maironio argumentas – kunigas ir didelis poetas.

1911 m. išspausdintas pirmas svarbus Putino eilėraštis „**Vai eičiau aš, eičiau**“, kuriame išreikštas kūrybos ir laisvės ilgesys. Eilėraščių buvo spausdinama vis daugiau. Baigęs Seinų seminariją, Putinas dar studijavo Sankt Peterburgo dvasinėje akademijoje. Tuo metu jis itin daug skaitė rusų filosofų ir poetų. Greta Maironio jo sąmonėje įsitvirtino ir Jurgio Baltrušaičio vardas. 1917 m. Sankt Peterburge išėjo ir pirmasis Putino eilėraščių rinkinys „**Raudoni žiedai**“.

Kūrybingumas visada komplikuoja žmogaus realųjį gyvenimą. Vienu prieštaravimų išsprendimas gimdo kitus. Laisvė yra tik siekiamas idealas. Pasitraukęs iš Bažnyčios tarnybos, Putinas negalėjo išsivaduoti iš skaudžios tikėjimo ir abejonės problematikos, pasitraukti iš to didžiojo filosofinio „tarp“, kurį jis 1959 m. eilėraštyje išsakė taip: „Su Dievu prietaringa / Be Dievo – tuščia ir nyku.“ Kaip žmogui, jam buvo pažįstamas ir kitas didelis „tarp“: tarp vienatvės, susitelkimo savyje ir bendruomenės, visuomenės, tautos.

Maironio kūrybos žmogus yra visuomenės, tautos žmogus. Putinas kūrė individualią, atskirą žmogaus būtį. Bet ir kaip kūrėjas, jis jautėsi turįs pareigų visuomenei, todėl redagavo žurnalus („Židinį“ ir „Dienovidį“), kurį laikų vadovavo Rašytojų draugijai, buvo studentų sambūrio „Šatrija“ vadovas, darė pranešimus svarbiais literatūros ir kultūros klausimais.

Putiną sukrėtė 1941 metų birželis, ūkininkų, mokytojų, inteligentų tremtys. Vokiečių okupacijos metais, padedamas spaustuvininkų, jis išleido eilėraščių rinkinį „**Rūsčios dienos**“, kur rūsčia ir aiškia smerkimo kalba kalbama apie 1940–1941 metų įvykius Lietuvoje. „Žiauri ir pikta raudonspalvė liepsna / Išdegino tavo laukus ir gėlynus“, – sakoma eilėraštyje „Raudonspalvė liepsnoj“.

Po karo Putinas sąmoningai apsisprendė likti Lietuvoje, priimti tą dalį, kuri teko lietuvių tautai. Jis kelis kartus yra pakartojęs frazę, kuria baigiama ir jo pagrindinė autobiografija: „Nė vieną momentą nesigailėjau ir dabar nesigailiu pasilikęs Lietuvoje.“ Ne Tarybų Lietuvoje, kaip primygtinai buvo reikalaujama sakyti, o Lietuvoje. Net į kompromisinius tekstus Putinas sugėbėdavo įlieti savo esminę tiesą – ištikimybę sau ir žmogui – ir niekada nuo jos nepasitraukė.

Bemiegėmis siaubo naktimis pro savo namų langą Tauro kalno papėdėje jis žvilgsniu lydėjo į geležinkelio stotį varomus politinius kalinius ir

tremtinius. Rašydamas eilėraščius tarybinėmis temomis, ėjo paviršium, tarsi uždengdamas savo dvasios gelmę tam laikui, kai galės laisviau prabilti. „Kelsiuos ir aš savo žodyje“, – taip poetas sakė ir apie save. Iš tiesų, praėjus pačiam sunkiausiam pokario dešimtmečiui, iškentėjęs nemaža nuoskaudų dėl savęs ir dėl artimų bičiulių, Putinas prabilo stipriu, atsinaujinusių balsu. Jį atgaivino meilė, muzika ir viltis. Didysis ciklas „**Parafrazės**“ parašytas tarsi girdint L. van Bethoven muziką. Muzikos klasika padėjo Putinui grįžti prie sudėtingiausių būties problemų, iš naujo jas išgyventi.

Paskutinis Putino gyvenimo laikotarpis labai kūrybingas. Jis parašė romano „**Sukilėliai**“ pirmąją dalį, išleido du eilėraščių rinkinius („**Būties valanda**“, „**Langas**“). Nors ir varžant, vis dėlto buvo išleista dešimt jo „Raštų“ tomų. V. Mykolaitis-Putinas įsitvirtino kaip vienas didžiausių XX a. lietuvių kūrėjų.

Mirė V. Mykolaitis-Putinas 1967 m. birželio 7 d. Kačerginėje, palaidotas Vilniaus Rasose.

Kūrybos erdvės

V. Mykolaičio-Putino kūryba įvairių žanrų, apima ilgą laikotarpį. Ją būtų galima analizuoti pagal žanrus: lyrika, proza, drama, kritika. Kiekvienas žanras turi savo istoriją. Susitelksime į du Putino kūrybos epicentrus: pirmasis maždaug apima 1922–1937 m., antrasis – 1957–1967 m. Į pirmąjį epicentrą įeina eilėraščių rinkinys „**Tarp dviejų aušrų**“, poezijos rinktinė „**Keliai ir kryžkeliai**“, romanas „**Altorių šešėly**“. Į antrąjį epicentrą – romanas „**Sukilėliai**“, „**Vakarėjų žaroj**“ eilėraščiai, rinkiniai „**Būties valanda**“ ir „**Langas**“.

Tarp dviejų aušrų

Kaip minėta, pirmasis Putino eilėraštis išspausdintas 1911 m. Ankstyvoji jo lyrika kilo iš tų vaizdų ir išgyvenimų, kurie „Altorių šešėly“ bus taip nusakyti: „Gamtos elementas jo to laiko poezijoje buvo tas pats, kurį jis matė nuo savo tėviškės kalnelio, keletas panoraminės schemos bruožų: raudonas saulėlydžio

dangus, mėlynos sutemos, balzganos ūkanos, žvaigždėtas dangus, mėnesiena. Jausminis elementas buvo toks pat nesudėtingas, platus ir bendras: liūdesys dėl praeinančios jaunystės, ilgesys plataus gyvenimo, laisvės, meilės, kartais atvirksčiai – tylos ir ramybės; nusiskundimas dėl amžinos vienvietės, kartais atvirksčiai – vienvietės pasiilgimas ir jos apoteozavimas.“

Jausmų prieštarumas, vėliau išaugęs į disonansus, į viršūnių ir gelmių opoziciją, glūdėjo poeto charakteryje kaip „priešingybių versmės“. Ankstyvosios lyrikos vienaplaniškumą poetas siekė pagilinti, už matomo atverdamas nematoma. Tokios įžvalgos galimybę jis buvo patyręs vaikystėje, žiūrėdamas į bėgančius debesis ar į liepsną stebintį tėvą. Viena matyti kitą. Realiam – nerealų, įsivaizduojamą.

Rusų simbolizmo teoretiko ir poeto V. Ivanovo mintis apie simbolizmą kaip pagilintą realizmą Putinui artima todėl, kad buvo jo paties pajusta vaikystėje. Putinas buvo susipažinęs su simbolizmo teorija ir poezija, ypač jam patiko simbolisto Jurgio Baltrušaičio kūryba. Bet akiai niekuo nesekė, o derino su savo vidine patirtimi, su menine nuojauta ir įžvalga. Būties prieštarumas, pasaulio slėpiningumas, savo paties sielos disonansai – pagrindiniai argumentai, skatinę Putiną rašyti simbolistinius eilėraščius.

Simbolizmas yra XIX a. pab. – XX a. pr. Europos meno kryptis, ypač išsiakojusi poezijoje. Simbolistai stengėsi peržengti realybės ribą, atverti nematoma, nežinoma, tą nežinomąbę įkūnydami simboliuje.

Vilties, džiaugsmo ir nusiminimo, sielvarto, nevilties kaita yra rinkinio „Tarp dviejų aušrų“ vidinės struktūros pagrindas, o jos suliejimas su gamtos vaizdiniais – simbolių ir metaforų versmė. Iš saulėtų vaišių, per žemės aidėjimus, viršūnes ir gelmes, tėvynės rūpesčius, per sutemų žiburius šioje poezijos knygoje einama į dramatiškąjį finalą – į „**Pesimizmo himnų**“, kur susitelkia saulėtekio giesmė ir vidurnakčio glūduma, alkanas nuobodis ir kraują deginantis gyvybės alkis, dvasios laisvūno polėkis ir „trumpo gyvenimo didė menkysta“.

1927 m. išleidau eilėraščių rinkinį „Tarp dviejų aušrų“, kuriame, kaip manau, atsispindėjo ir mano jaunystės pabaigos, ir savarankiško gyvenimo pradžios kai kurios nuotaikos. Tada aš buvau jau pajutęs aštrių prieštaravimų savyje ir aplinkoje.

*Jie vertė gilintis į save, analizuoti, maištauti, kartais žadino
šviesių vilčių ir polėkių, kartais gramzdino į nusiminimą.*

V. MYKOLAITIS-PUTINAS

Chrestomatiniai Putino kūriniai („Tarp dviejų aušrų“, „Rūpintojėlis“, „Margi sakalai“, „Viršūnės ir gelmės“, „Vergas“, „Pesimizmo himnai“) yra šio poetinio rinkinio atramos, liudijančios nesibaigiančią žmogaus dvasios kelionę. Savo žmogiškoje nelaisvėje laisvės siekiantis žmogus yra šios knygos dvasinis orientyras. Priešpriešos ir opozicijos (viršūnės ir gelmės, vergas ir karalius) išryškėja kaip poetinis principas. Specifinį simbolistinį atspalvį esame aptarę, kalbėdami apie šio amžiaus pradžios literatūrą. Prisiminkime V. Mykolaičio-Putino eilėraštį „Margi sakalai“ (1922):

*Lydėdami gėstančią žarą, vėlai
Pakilo į dangų margi sakalai.
Paniekinę žemės vylingus sapnus,
Padangėje ištiesė savo sparnus.
Ir tarė margieji: negrįšim į žemę,
Kol josios kalnai ir pakalnės aptemę,
Sapnai ir šešėliai padangėse mums
Šviesiųjų į saulę kelių nebedrums.
Mes, skaisčiąją aušrą dangum pasiviję,
Iš josios vainiko nuskinsim leliją –
Ir miegančios žemės laukus ir uolynus
Paversime žėrinčiais saulės gėlynais.
Ir štai suplasnojo iš naujo sparnais,
Tolyn ir aukštyn, kolei kraujas užkais
Pavytosios saulės ieškota liepsna
Ir žemei užgims pranašauta diena.*

*Bet štai rytuose jau nurauodo dangus,
Jau nušvietė saulė uolas ir laukus,
Tačiau iš dangaus nei anksti, nei vėlai
Negrįžo į žemę margi sakalai.*

Eilėraščio akcentas – margų sakalų įvaizdis, tampantis simboliu. Šis įvaizdis yra ir analizuotame L. Giros eilėraštyje „Ne margi sakalėliai“. Tačiau skambėjimu, intonacija L. Giros ir V. Mykoliaičio-Putino eilėraščiai visai skirtingi. L. Giros – švelnus, mažybinis tonas, Putino – iškilmingas, didingas. L. Giros – *margi sakalėliai*, Putino – *margi sakalai*. Įvaizdžio versmė ta pati – iš tautosakos, bet įprasminas jis visai kitaip. L. Giros eilėraštyje „margi sakalėliai“ yra tik įvaizdis, reiškiantis paukščius. Putino kūrinyje „margi sakalai“ yra ir paukščiai, bet ne tik jie. Margiems sakalams suteikiamos žmogaus dvasios savybės: jie paniekina žemės sapnus, jie kelia žemei sąlygas, siekia saulės. Tos savybės maištingos ir dramatiškos. Sakalai įprasmina žmogaus dvasios žemumų (arba žemės) ir aukštumų (arba dangaus) konfliktą. Margi sakalai tampa žemės ir dangaus konflikto simboliu. Tai ir žmogaus dvasios konfliktas – žemiškųjų vilionių ir aukštųjų idealų. Šiame Putino eilėraštyje žemės ir dangaus (perkeltine prasme) idealai yra nesuderinami: margi sakalai paniekina žemę, negrįžta iš dangaus. Simbolistinis eilėraštis nėra kažkas ypatinga, atskira. Simboliškumas gali būti tik viena jo ypatybė. Ir Putino eilėraštyje „Margi sakalai“, be simboliškumo, svarbi ir minties energija, įgyjanti valingą intonaciją, tarsi išvedančią žmogaus dvasią į beribį kosmosą.

Graikų kalba simbolis reiškia ženklą. Simbolis nurodo į kažką, kas nėra tik jis pats. Tas „kažkas“, visada nelengvai paaiškinamas, yra simbolizmo krypties ženklas. Simbolizmo pasaulėjauta yra dualistinė: tai gali reikšti du gyvenimus (šį ir pomirtinį), du pasaulius (realybės ir idealo), du planus (matomą ir nematomą, proto ir nuojautos). Antruoju planu (ir pagrindiniu) gali būti eilėraščio skambėjimas, muzikalumas. Simbolis tas dvejų susieja: viena leidžia kalbėti apie kitą. Tai išplečia poezijos galimybes.

Dabar pažiūrėkime į putinišką priešpriešą sudarančius kūrinius: į poemėlę „Vergas“ ir eilėraštį „Rūpintojėlis“.

Kas yra vergas, poemėlės „Vergas“ herojus? Ar jis iš tiesų vergas įprasta prasme, ar jis kito žmogaus nuosavybė? Be abejonės, ne. Kaip būdinga simbolizmui, vergo įvaizdis dvilypis, iš to dvilypumo formuojasi ir vergo simbolis. Į Viešpačio namus vergas ne prievarta atgabentas, o „užklydęs pakeleivis“. Viešpačio namai puikūs: „šimtabokščiai, krištoliniai, šviesūs rūmai“. Šie rūmai simbolizuoja begalinę gamtos viešpatiją. Joje žmogus ir laisvas („Kur

einu – visur atverti vartų vartai...“), ir nelaisvas („Bet išeit į plačią laisvę negaliu“). Išlieka ir uždarytą Viešpačio rūmų vaizdinys. Žmogaus nelaisvės, vergiškumo jausmas kyla iš jo bejėgiškumo prieš visatos paslaptis: „Nepramušti lakiai minčiai kieto skiauto – / Būsi vergas ir vergausi amžinai.“

Savo kūrinyje Putinas naudoja faustiškąjį sandėrį su paslaptinga moteriške, kuri už pažadą neberegėti Dievo žemės, nepaliesti pirštais jokio žiedo (tai reikia atsisakyti žemės džiaugsmų) suteikė vergo minčiai didelę galią, leido jam pasijusti naujos būties ir gyvasties kūrėju. Bet širdis liko alkana, pažinimas jos nepasotino. Valdovo puotoje vergo širdy pabunda maištingas nepaklusnumas ir didis išsivadavimo troškimas. Jo kantrybės taure perpildo valdovo dukra, tarusi, kad vergas nepažįsta nei laisvės, nei meilės. Vergas išeina į savo laisvės kelią:

*Ir ėjau aš, Viešpačio palikęs rūmus,
Į naujos būties nežinomą kelionę,
Tiktai vieną žodį širdyje kartodams:
Aš nei vergas, nei karalius, tik žmogus.*

*Aš žmogus, kuriam prailgo jojo dienos
Be nežinomų kitos būties platybių,
Kur kita šviesa kitokius ugdo žiedus,
Kur nėra nei pabudimų, nei sapnų.*

Šie posmai yra „Vergo“ prasmės centras. Žmogus svarbiau už karalių, valdovą. Išsivaduoti iš vergystės, vadinasi, – tapti žmogum. Būti žmogumi – tai būti laisvam. Turėti laisvę ir skverbtis į nežinomybę, ieškoti kitos šviesos, ilgtis nežinomybės. Ši humanistinė problematika išliks visoje Putino kūryboje. „Vergas“ turi tarsi dvi pabaigas: pirmoji išreiškia vergo tapimą žmogumi; antroji, prasiidedanti po linijos, yra specifinės simbolikos: laisvas žmogus virsta paslaptingu, neįspėjamu, laisvu klajūnu.

„Rūpintojėlis“ iš skaudžios, įtemptos pažinimo ir laisvės dramos sugrąžina mus į skaidrų, tyrą ir iš pirmo žvilgsnio nekomplikuotą išgyvenimą. „Rūpintojėlis“ – viena lietuvių lyrikos viršūnių. Reiklusis B. Sruoga, žavėdamasis šiuo Putino eilėraščiu, rašė: „Turbūt Putinas patsai stebis, kokiū būdu šiame eilėraštyje pasiekė tokio neįprasto, atviro nuoširdumo.“

Sena tautos daina, jos įvaizdžiai ir melodija kaip kūrinio impulsas. Labai arti jo ir lietuviška medinė skulptūra, kur Rūpintojėlio įvaizdis yra vienas dažniausių. „Vergas“ atrodo susiformavęs iš bendrų egzistencinių laisvės ir nelaisvės, pažinimo problemų. „Rūpintojėlis“ jau savo kilme lietuviškas, tautiškas.

„Rūpintojėlį“ parašiau įsigyvendamas į labai man patikusią dainos motyvą „Aukštas dangus, šviesios žvaigždės didelės ir mažos – šviesus kelias man, berneliui, joti pas mergelę“. „Rūpintojėlio“ nuotaiką sudarė senoviška, taip pat man labai tinkanti tos dainos melodija.

V. MYKOLAITIS-PUTINAS

„Rūpintojėlio“ juodraštyje, virš pavadinimo, vienoje pusėje užrašyta „Skaudančios naktys“, kitoje – „Mylinčios naktys“. Lyg šiomis savitomis metaforomis būtų ieškota galimybės stebuklingam šviesios nakties įspūdžiui išreikšti, jos atgarsiu žmoguje suformuluoti. Ta šviesi naktis yra naktis „tarp dviejų aušrų“, tarp nesutemusio vakaro ir neišaušusio ryto, – Putinui itin artimas laikas, dvasios atsivėrimo laikas. Atsivėrimas įprasminamas nuostaba („Dievuli mano, kas per šviesios naktys!“), klausimu, kuris nėra klausiantis, o tik apibūdinantis klausiantįjį („Bet kam gi tu, budrus Dievuli mano, / Prie lygaus kelio rūpestėliu rymai?“), pakartojimu, tampančiu sintaksės ypatybe.

Eilėraštis parašytas baltosiomis eilėmis (nerimuotas), bet jo vidinis muzikalumas, pagrįstas ir vidiniais garsiniais sąskambiais, toks ryškus, kad to nė nepastebime. Eilėraščio erdvė jauki, nors aukšta ir atvira. Tai sava erdvė, sava jaunam šios žemės sūnui, šviesią naktį išėjusiam ant lygaus kelio. Tos žemės dvasia, įkūnyta priekelės Rūpintojėlio skulptūra ir senovine dainos melodija, kuri laisvai apglobia išėjusį, laisvai jį kūrybai sutelkia. Ir jauno žmogaus „valia valuzė“ neprieštaraudama ir nesipriešindama glaudžiasi prie šviesios, aukštos ir graudžios savo žemės dvasios:

*Priimki gi mane, budrus Rūpintojėli,
Prie lygaus kelio šiąnakt padūmoti. –
O kad aukštam danguj tos šviesios žvaigždės
Taip spindi, net graudu, Dievuli mano.*

Praėjus keliems dešimtmečiams nuo „Rūpintojėlio“ sukūrimo, Putinas sakė, kad šis eilėraštis į jokią svetimą kalbą neišverčiamas. Poetas gerai žinojo, kad jo kūrinys yra itin lietuviškas. Rūpintojėlis – tai tas pats Dievulis, intymioji Dievo forma.

Dievo, tikėjimo problema, tai gilumoje, tai labiau išskylanti į paviršių, nuolat jaučiama Putino kūryboje. 1926–1936 m., rinkinio „**Keliai ir kryžkeliai**“ metais, Putinas yra išgyvenęs šviesaus harmoningumo valandų, parašęs skaidrių, nekomplikuotų eilėraščių. Su „Rūpintojėlio“ dvasia ir nuotaika galima sieti du to laiko eilėraščius: „**Malda**“ ir „**Nežinomam Dievui**“. „Maldoje“ iš knygų išmokta, ko nors prašanti ar už ką nors dėkojanti malda supriešinta su iš širdies gelmių plūstančia maldinga nuotaika:

*Bet esti –
Bet esti tokių valandų ypatingų,
Kada nežinai nei iš kur, nei dėl ko
Krūtinę užplūsta toks giedras ramumas
Ir toks palengvėjimas, kad nejučiomis
Kartoji tą vieną vienintelį žodį:
Viešpatie, Viešpatie, Viešpatie...*

Eilėraštyje „Nežinomam Dievui“ išreikšta pastanga pažinti, surasti Dievo apraiškas pasaulyje. Bet ta pastanga palieka Dievą nežinomą, o širdį tylinčią:

*Aš – dulkė išdegintuos saulės tyruose,
Žinau, kad esi; kas esi, kaip esi – nežinau.
Ir tyli širdis prieš tą amžiną mįslę,
Kurios išrišimo žvaigždynuos ieškot ketinau.*

Kaip ir „Rūpintojėlyje“, „Maldoje“, šiame eilėraštyje Dievo artumui žmogus atsiveria pajutęs artumą žemei, šviesiai nakčiai, rasotam žiedui:

*Bet gal tik iš žemės palaiminto kapo,
Jei saulėtu žiedu kada rasose aš pražystu,*

*Tuomet gal tik savo Nežinomą Dievą
Čia pat prie tų kvepiančių žemės žiedų pamatysiu.*

Pirmosios Putino kūrybos pusės lyrikos centras yra rinkinys „**Tarp dviejų aušrų**“ (1927). Jame sukaupta vidinė poeto patirtis, būties prieštaraivimų jausmas. Kūrinys turi ir simbolizmo ypatybių. Šiame rinkinyje aiškiai skamba viena svarbiausių Putino temų – laisvės, išsilaisvinimo. Labiausiai ji išreikšta poemėlėje „Vergas“. „Vergas“ sudaro filosofinių problemų (pažinimo), didelių apibendrinimų, skaudžių prieštaraių polių. Antrajame, priešingame poliuje yra skaidrus, šviesus ir graudus „Rūpintojėlis“, vienas pačių lietuviškiausių lyrikos kūrinių. „Rūpintojėlio“ nuotaika jaučiama ir vėliau parašytuose eilėraščiuose, kur keliamos žmogaus ir Dievo ryšio, tikros, iš širdies kylančios maldos klausimai. Rinkinio „Tarp dviejų aušrų“ bei rinktinės „Keliai ir kryžkeliai“ poezijos vaizdai, poeto dvasios vingiai, gamtos išgyvenimai artimi „Altorių šešėly“ atskleistiems poeto Liudo Vasario patyrimams.

„Altorių šešėly“ – žinomiausias lietuvių romanas

Romano pobūdis

1931 metų rudenį V. Mykolaitis-Putinas, gavęs atostogų, išvyko į kelionę. Aplankė Paryžių, Ženevą ir apsistojo kurortiniame mieste Nicoje, prie Viduržemio jūros. Ten jis sakėsi praleidęs tris ramiausius ir kūrybingiausius mėnesius. Putinas jau turėjo didelio romano, vėliau pavadinto „Altorių šešėly“, sumanymą. Per tris mėnesius Nicoje jis sukūrė pirmąjį šio romano tomą ir dalį antrojo. Apie šv. Kalėdas parašė pratarinę – „Autoriaus žodį“. Į jį svarbu įsiklausyti, bet būtina žinoti, kad meno kūrinys gali būti gilesnis ir sudėtingesnis už autoriaus paaiškinimus. Pratarinėje autoriaus suminėti klausimai (kunigavimo ir poezijos kūrybos santykis; nukunigėjimas, arba ekskunigo problema) romano neišsemia. Bet ir pats Putinas nurodo, kad šie du klausimai ir tėra tik du iš daugelio kelių, kurie veda į sudėtingą pašaūkimo mįslę. Kunigystė taip pat yra pašaukimas. Be pašaukimo ji virsta sunkia, kartais ir visai nepakeliama našta. Menininko

prigimtis, menininko pašaukimas itin mįslingi. Menininkas kitaip – aščiau ir subtiliau – reaguoja į pasaulį, jam labai svarbios emocinės būsenos, jausmai.

Meilė menininko gyvenime ir kūryboje užima itin svarbią vietą. Kunigystė, ypač katalikų kunigo, yra nelengvas, kartais ir labai sunkus dvasinis įsipareigojimas, reikalaujantis daug ko atsisakyti. Ypač komplikauta situacija atsiranda tada, kai kunigystės priedermės susikerta su bundančiomis ir savo teisių reikalaujančiomis kūrybinėmis galiomis. Toks konfliktas labai palankus romanui: leidžia skverbtis į vidinius išgyvenimus, ieškoti priežasčių ir motyvų. Putinas, pagrindiniu savo romano veikėju rinkdamasis kunigą, turėjo grynai meninių sumetimų.

Kaip tapytojas ieško savo paveikslam jo kūrybinį pajėgumą žadinančių modelių, įdomių veidų ir peizažų, taip lygiai ir apysakininkas renkasi atkurti tokių gyvenimą ir tokius žmones, kurie duotų jam įdomių situacijų, įspūdingų konfliktų ir drąsių galimybių. Tokis ir yra kunigo gyvenimas.

V. MYKOLAITIS-PUTINAS

Tačiau į kunigo gyvenimą autorių, be abejonės, vedė ir jo paties patirtis, išgyvenimai. Juk ir jame menininko pašaukimas, pareikalavęs savo teisių, skaudžiai susikirto su kunigyste. Pats Putinas taip sakė: „Aš nesigiriu, kad tarp Vasario ir manęs yra nemaža dvasinio panašumo – panašių minčių, išgyvenimų, svyravimų, viena kita buitinė paralelė, bet tai ir viskas.“

„Altorių šešėly“ nėra autobiografinis romanas. Tai paties Putino ne kartą pabrėžta. Romano herojai – fantazijos kūdikiai. Liudo Vasario biografijoje galima įžvelgti kai kuriuos Putino autobiografijos bruožus: stojimo į seminariją motyvus, gamtos išgyvenimą, kūrybos supratimą. Bet tai daryti reikia labai atsargiai.

Putinui nebuvo lengva šiam romanui ryžtis. Kaip jam būdinga, jis abejojo, svyravo. Ir todėl pirmas „Autoriaus žodžio“ sakinytis yra toks: „Po ilgų svyravimų šių knygų autorius pagaliau ryžosi parašyti tai, kas jam rūpėjo jau nuo daugel metų.“ Ilgai svyruoti, bet pagaliau ryžtis, – putiniška situacija. Jis žinojo, kad bus sunku, bet ryžosi. Autobiografijoje vėliau prasitars: „Rodos, nė neturėjau jokio aiškaus tikslo. Stačiai sprogdino krūtinę, kas prisirinko per ilgus metus. Turėjau tai išlieti, pasakyti.“

„Altorių šešėly“ – didelės vidinės būtinybės romanas. Iš vidinės būtinybės (neįmanoma kitaip elgtis, būtina išlieti, kas susitvenkę, būtina išsisakyti) atsiranda dvasinė energija, kuri suriša atskirus dalykus, o visumą apgaubia nuotaika. Nieko nėra paslaptinčiau žmoguje, kaip jo pašaukimas, tarsi nuo jo paties nepriklausantis noras daryti būtent tai ir tik tai. Šio vidinio balso girdėjimas ir nuolatinis svarstymas, derinimas su įvairiomis gyvenimo situacijomis bei motyvais ir lemia romano psichologinę įtampą.

Iki „Altorių šešėly“ lietuvių literatūroje nebuvo tokio kūrinio, kuriame taip nuosekliai būtų skverbiamasi į pagrindinio veikėjo mintis, išgyvenimus, jausmus, savijautą. Įvykių romane nedaug, o ir juos lemia vidiniai konfliktai. „Altorių šešėly“ – psichologinis romanas. Putinas žinojo, kad tai jautrus kūrinys, labai lengvai pažeidžiamas, subanalinamas. Kaip galėjo, jį gynė: nesutiko, kad būtų iliustruojamas, inscenizuojamas ar ekranizuojamas. Net dėl vertimų į kitas kalbas jaudinosi, žinodamas, kad romano vertę sudaro ne siužetas, ne veiksmo linijos, o su lietuvių kalba, gamta, gyvenimu suaugintos mintys, jausmai.

Kūrinio struktūra

Romaną „Altorių šešėly“ sudaro trys dalys: „Bandymų dienos“, „Eina gyvenimas“, „Išsivadavimas“. Yra dar IV dalies fragmentas. „Altorių šešėly“ yra ir užbaigtas (įvyksta pagrindinė atomazga – pagrindinis veikėjas ryžtasi keisti gyvenimą), ir nebaigtas. Kad Putinas norėjo romaną tęsti, rodo, jog tai yra jo viso gyvenimo kūrinys, suimantis pagrindinius būties rūpesčius.

Per visas tris romano dalis eina svarbiausio veikėjo Liudo Vasario gyvenimas, prasidedantis nuo kunigų seminarijos ir sustabdytas ant lūžio slenkščio, ryžtantis kunigystės atsisakyti. Kiekvienoje romano dalyje yra vienas pagrindinis moters charakteris: pirmojoje – Liucija, antrojoje – baronienė, trečiojoje – Auksė. Moterų charakteriai itin svarbūs, jiems suteiktas ir savarankiškas balsas. Romano laikas teka į priekį, apimdamas Liudo Vasario gyvenimo etapus: seminariją, parapiją ir darbą Kaune. Prieš trečiąją dalį peršokamas dešimtmetis – buvimas užsienyje. Bet mintimis Vasaris dažnai grįžta į praeitį. Atsiminimas laiko pojūtį daro sudėtingesnį.

*Romanas – dialoginio bendravimo forma; įvairių regėjimo
taškų ir savimonių konfrontacija; įvairių socialinių ir
individualinių šnekų akordas; intymi veikėjų ir pasakotojo
sąveika; autoriaus dialogas su visais kūrinio dalyviais.*

VYTAUTAS KUBILIUS

Romano veiksmo erdvės taškai taip pat aiškūs: seminarijos celės, tėviškė su Aušrakalniu, Kalnynai, Kaunas. Erdvės taškus jungia kelionės (įspūdingiausioji – pirmą kartą iš seminarijos grįžtant namo), taip pat ir prisiminimai. Išoriniai veiksmai romane neryškūs (daugiausia vaizduojamos gyvenimiškos aplinkybės, žmonių susitikimai, susijimai, pokalbiai, tarpusavio simpatijos ir antipatijos). Visi veiksmai vienaip ar kitaip susiję su pagrindiniu veikėju Liudu Vasariu, pagrindinės linijos atšakos nežymios. Romano dvasinė energija sutelkta ne į išorinius įvykius, o į vidinę savistabą, įvairius apmąstymus.

Per visą kūrinį eina tik du veikėjai: Liudas ir Liucija, vyras ir moteris, išgyvenantys ilgą ir sudėtingą jausmo istoriją, nutolstantys ir vėl suartėjantys, sąskambingi net vardais. Moters ir vyro santykiai priklauso prie svarbiausių būties santykių. Nėra žymesnio romano be šio būties branduolio. Menininkui meilė yra jo dvasinės, kūrybinės galios šaltinis. „Altorių šešėly“ atskleisti ir kiti žmogui reikšmingi santykiai: santykis su Dievu, arba tikėjimo problema, santykis su gamta. Visi šie aspektai sueina į centrą: į žmogaus prigimties sudėtingumą, į talento, pašaukimo, kūrėjo įsipareigojimo ir laisvės problematiką. Būtent tai, kad Liudas Vasaris savo prigimtimi yra menininkas, kūrėjas, labiausiai komplikuoja ir jo kunigystę, ir santykius su moterimis, ir požiūrį į įvairias gyvenimo aplinkybes.

Liudo Vasario charakteris

Pagrindinis romano charakteris sukurtas pabrėžiant chronologinę jo gyvenimo liniją (nuo kunigų seminarijos iki kunigystės atsisakymo) ir ją papildant vidiniais gyvenimo įvykiais, iš kurių svarbiausi yra meilės ir kūrybos išgyvenimai. Į seminariją jis įstojo skatinamas pamaldžių tėvų ir Maironio idealų – dirbti Lietuvai. Jo siela dar nėra prasiskleidusi, jis menkas, vaikiškas. Stiprindamas intrigą, domėjimąsi romanu, autorius nevengia užbėgti už akių:

„Ir niekam tuomet nebūtų galėję ateiti į galvą, kad šitam juokingam klierikučiui yra lemta audringa ir garsi ateitis.“ Ta ateitis susieta su bundančia ir vis stiprėjančia kūrybos galia.

Kūrybos galia yra prigimtinė, pasireiškianti dideliu jautrumu, įsigyvenimu, vaizduote. Kūrybiškos prigimties žmogus pasaulyje skiria daug daugiau spalvų ir atspalvių, įdėmiau žvelgia į save ir į aplinką. Todėl, dar nesuvokdamas savo prigimties unikalumo, Vasaris su ypatingu sąžiningumu susitelkia į tikėjimo klausimą. Romano autorius subtiliai veda jauną seminaristą tikėjimo klausimų ir išbandymų keliu. Vasaris ilgisi tikėjimo kaip meilės, tikėjimo kaip gyvo jausmo: „Taip! Gyvas tikėjimas turi būti pagrįstas Dievo meile, nes jis eina iš Dievo malonės. Bet Dievo meilė turėtų būti jaučiama. Juk kiekviena meilė jaučiama. Ji nuolatos mums primena mylimą daiktą, liepia jo pasiilgti, jo netekus liūsti, o jam esant džiaugtis.“

Septyniolikmečiui Vasariui skaudų nerimą kelią jo dvasios šaltumas tikėjimui, jis stengiasi tą šaltumą įveikti prisimindamas ir savo motinos nuoširdžią religinę ekstazę. Jo būdas drovus, uždaras. Bet uždaramą jis brangina, lyg saugotų savy kažką vertingo, kitiems nesuvokiamo. Uždarumas augo jame į nuo išorės nepriklausomą vidinį dvasios gyvenimą.

Kunigystė, dar tik pradėta, jau atskiria jį nuo tėvų: pirmąkart pamatę sūnų su klieriko rūbais, tėvai kreipiasi „jūs, kunigėli“. Bet niekas negali atskirti žmogaus nuo gamtos, kuri patikliai priima džiaugsmą ir liūdesį, skausmą ir ilgesį.

Pirmosios Liudo kelionės iš seminarijos namo atostogų aprašymas priklauso prie pačių gražiausių romano vietų. Jis prasideda nuo „Toli jau pasiliko miestas...“ ir baigiasi „Į savo kaimą jiedu įvažiavo jau temstant.“ Vasaris jaučiasi tarsi iš tamsos eitų į šviesą. Jis nepastebi atskirų detalių, o jaučia „pačią Gamtą, pačią jos visumą, besireiškiančią ir miškais, ir ežerais, ir kalvomis, ir saulės spinduliais, ir žiogelių čirškėjimu, ir paukščių čiulbesiu, ir visokeriopų kitų reiškinių gausumu.“ Putinas rašo Gamtą didžiąja raide – kaip ir Dievą. Savo sukurtą charakterį jis išbando Gamta – ar sugeba ją jausti, ar gali atsiliiepti į jos balsą, ar prisimena kūdikystės patyrimus? Taip, Vasaris jaučia, girdi, iš vaikystės jis yra įgijęs nuovoką, „kad Gamtoje kažkas yra“.

Labai jausdavo geltoną spalvą – mėgo tos spalvos žiedais pražystantį japonų krūmą heriją, sakydavo, kad reikia daug jų prisodinti. Mėgo geltonus saulėlydžius, vakares žaras – Kaune ilgai sėdėdavo balkone. Stengdavomės įsikurti taip, kad pro langą matytųsi saulėlydis.

EMILIJA MYKOLAITIENĖ

Toliau Vasaris tarsi išbandomas pirmu susitikimu su gražia tamsiaplauke mergaite Liucija. Sekamos Liudo reakcijos, konstatuojami pakitimai: „Patirti įspūdžiai grimzdo gilyn – ir niekas nežinojo, kada jie vėl iškils į jo sąmonę, sukels gyvesnį jausmų bei minčių bangavimą.“ Vien šios citatos analizė gali paaiškinti, kodėl „Altorių šešėly“ vadinamas ir psichologiniu, ir intelektualiu romanu. Veikėjo patirti įspūdžiai apibūdinami kaip grimztantys gilyn – iš tiesų Liudo patirtis dar tokia menka, kad jis negali tų įspūdžių adekvačiai suvokti.

Toliau tarsi įsijungia intelektas, kuris apibendrina: nugrimzdę įspūdžiai gali vėl iškilti, sukelti gyvesnį jausmų ir minčių bangavimą. Tuo iškilimu remiasi atmintis, juolab kūrėjo atmintis, daug ką susigrąžinanti į dabarties laiką. Įsidėmėkime jungtį: jausmų ir minčių. Putinui ir jausmai, ir mintys lygiai svarbu. Romane apskritai daug minčių pasakyta apie kūrybą, poeziją, apie jos impulsus. Svarstymai suartėja su poetine eseistika.

Sužadinta Vasario vaizduotė dar išbandoma Katedros Nepažįstamąja, įkūnijančia patį moteriškumą. Ir sekant jo jausmų kaitą vėl apibendrinama: „Liudas Vasaris jau stovėjo poeto kūrybos kely. Dar vienas žingsnis pirmyn, dar vienas polėkis aukštyr – ir tas jausmas apsems visą jo esmę – ir reikš jįsai jau nebe tą ar kitą konkretų atsitikimą, bet visą jo santykiavimo su pasauliu pobūdį, apsiareiškusių tuo ar kitu atsitikimu.“

Kūrybos jausmas apsems visą jo esmę – taip Putinas išsako kūrybinio polėkio stiprumą. Kūrybinio pašaukimo stiprumą.

Paskirtas kunigu Kalnėnų parapijoje, Vasaris jau aiškiai jaučia savo dvilypumą. Ypač jį žeidžia klebonas ūkininkas Platūnas ir kunigas veikėjas Stripaitis. Jis kankinasi ir neranda ramybės: „Bet svarbiausia tai, kad jis jaučia savy Dievo kibirkštį, talento sąmonę, ir tas nujautimas stiprėja jame diena iš dienos nuo to laiko, kai jis galutinai išėjo iš seminarijos mūrų.“ Šia nuojauta lyg ir išsprendžiama kunigystės ir kūrybos dilema: talentas yra Dievo kibirkštis, Dievo valia žmoguje, kurią reikia vykdyti. Komplikuoja tik

gyvenimas, jo, o ne Dievo, taisyklės, įpročiai ir papročiai. Kūrybinės prigimties jautrumas traukia Vasarį prie moters. „Meniškieji ir erotiškieji jo sielos polėkiai visuomet jungdavosi į vieną neišskiriamą visą jo emocinio gyvenimo veiksmą.“

Stripaitis po dar vieno raginimo prisidėti prie veiklos sviedžia Vasariui tokią repliką: „Tai kam tu tikęs, po velnių! – pyko Stripaitis. – Su bobom seilėtis? Eiles kalti? Tai kokiame galame dar į kunigusėjai?“ Koks tu kunigas, jei nesiimi kooperatyvo, neagituoji, neūkininkauji? Kas apskritai yra kunigystė žmogiškuoju požiūriu? Putinui šie klausimai, be abejonės, svarbūs. Jis sukuria kelis nepatrauklius, nuo dvasinio kunigystės pašaukimo nutolusius arba pernelyg schemiškus kunigų charakterius.

Greta abejojančio, tarp kunigystės ir kūrybos šauksmo besiblaškancio, bet veidmainiauti atsisakančio Vasario romane pasirodo gražią kunigystę įkūnijantis Šlavantų tėvelis. Jo mažoj parapijoj Vasaris pajunta „malonią tvarkingumo ir ramybės nuotaiką“. Čia net trobos atrodo švaresnės ir tvarkingesnės nei kitur. Klebonijos trobesiai „mažučiai ir jaukūs“, viduje askeetišškai švaru ir paprasta. Rūpestingai prižiūrima bažnyčia. Žmonių kunigas neskirsto pagal politines pažiūras. Jis žino, kad prievarta ir pykčiu nieko negalima padaryti: „Mes tik galime patraukti ta šviesa ir šiluma, kurią sugėbėsime įkurti savo bažnyčiose.“

Į Vasario mintį, kad Bažnyčia turi dalyvauti tvarkant visuomenės reikalus, Šlavantų tėvelis atsako: „...niekas taip nesukelia pasaulio neapykantos prieš Bažnyčią, kaip per dideli kunigijos apetitai ir bandymai atsisėsti į žemės kunigaikščių sostus.“ Dalyvaujant pasaulio reikaluose, neįmanoma išvengti neapykantos, o apaštalaujant reikia visus mylėti. Vasariui patraukli tokia kunigystė. Jis šakojai „taip“. „Bet jo prigimtis, jo širdis, jo fantazija, visi jo jaunystės polėkiai, kurių svaigulingą žavesį jis ne kartą jau buvo patyręs, atkakliai jam kuždėjo „ne“. Nuolatinis buvimas tarp „taip“ ir „ne“ yra Vasario charakterio dramatinio pagrindas.

Studijos, gyvenimas Vakarų Europoje dar labiau sustiprina Liudo Vasario charakterio individualųjį pradą, pasitikėjimą kūryba ir norą tik jai atsidėti. Moteris tik skatina bei palaiko šį iš jo esybės gelmių kylantį norą ir siekimą. Vasaris nori būti laisvas pirmiausia savo kūrybai. Kartu jis gerai supranta, kad nuo svyravimų, abejonių jis niekada neišsilaisvins: „Aš dabar

įsitikinau, kad kas aš bebūčiau, abejojimų, vidaus kovų ir kentėjimų vis tiek neišvengsiu. Pagaliau, ar reikia nuo jų bėgti? Aš manau, kad ne. Be vidaus kovų ir kentėjimų nėra kūrybos. Tik nuolatos degdamas ir atsinaujindamas meno žmogus gali kūrybiškai save pareikšti.“

Šiais žodžiais išsakytą Vasario charakterio esmę: per įvairius svarstymus, laisvės troškimą jis prieina prie išvados, kad vidaus kovos, kentėjimai jam, kaip kūrėjui, yra neišvengiami. Nuo jų neišlaisvins ir kunigystės atsisakymas. Tai tėra tik išorinis žingsnis, o ne vidinių problemų sprendimas. Bet dvasios laisvė yra svarbiausias siekimas ir neblėstantis idealas.

„Altorių šešėly“ moterys

Romane sukurti trys apibendrinti moterų charakteriai – savotiška triada: tezė (Liucija), antitezė (baronienė), sintezė (Auksė). Santykiai su šiomis moterimis atspindi tris Vasario charakterio etapus: jaunuolio klieriko bundantį vyriškumą, jauno kunigo vienatvę ir atramos ieškojimą, subrendusio kūrėjo išsilaisvinimo ir būties pilnatvės siekimą. „Altorių šešėly“ moterų charakteriams, kaip ir Liudui Vasariui, suteikiama savęs suvokimo, savo būsenų svarstymo teisė. Subtilų dėmesį Vasariui rodo Liucė, atviresnius jausmus skatina baronienė, į šeimos pusę kreipia Auksė. Menišiausias charakteris – Liucija. „Aš džiaugiuosi šituo savo fantazijos kūdikiu“, – sakė Putinas straipsnyje „Liudo Vasario draugai ir priešai“. Su kitomis dviem moterimis – su baroniene ir Aukse – Liucija santykiauja kaip visuma ir dalis. Liucė „dvilypuojasi“ ir su košmariška nuogos vergės vizija, ir su Nepažįstamąja. Liucijos charakteryje sukaupta moteriškumo esmė ir paslaptis. Santykiai su moterimis tarsi atspindi skirtingas Liudo Vasario evoliucijos pakopas, išreiškiančias ir kultūros epochų tendencijas. Rašytojas ir kritikas J. Lindė-Dobilas teigė, kad Europos kultūros epochas lietuviai yra išgyvenę dvasiškai. Savo dvasia mes esame išgyvenę ir viduramžius, nors tada dar neturėjome grožinės literatūros.

Pirmoji romano „Altorių šešėly“ dalis. Liudas Vasaris – viduramžiškose seminarijos celėse, iš visų jėgų besistengiantis numalšinti bręstantį vyriškumą. Moteris – gundytoja Liucė, jo vyriškumą provokuojanti. Mistinė Nepažįstamosios vizija – „liūdnas moteriškas veidas, tamsūs plaukai ir baltas

šilkinis šalis“. Viduramžiškai mistiškas santykis su pasauliu: „Jis nežinojo, kad Nepažįstamojoj susikaupė visas mistiškas jo ilgesys, kurio nepatenkins nė viena žemės moteris...“ Ji nepavojinga, nes yra „visai nustojusi žemiškos moters realumo“. Bet nerealių vizijų tampa baisiais „gundymo“ košmarais, besikeičiančiu nuogos vergės paveikslu, įtraukiančiu ir Liucę: „Jis žingsniavo koridorių, leidosi į salę ir vėl lipo aukštyn, bet pašėlę vaizdai, kaip kokiam demoniškam kine, knibždėte knibždėjo jo įvargusiose smegenyse. Ir vėl „vergė“, ir vėl Liucė... Ir abidvi kartu, priimdamos viena kitos pavidalus...“

Per savo jungtuves Liucija apsitaisto juodai, tuo lyg pabrėždama savo atsiskyrimą nuo pasaulio džiaugsmų. Bet gyvenimo realybė yra Liucijai palanki – ją išgelbsti, tam tikra prasme „išgano“ motinystė. Ji tampa rūpestinga, mylinčia motina. Meilė sūnui kompensuoja neišsipildžiusią jaunystės meilę. Bet vyro mirtis ir nelaimingos antrosios vedybos sielos „išganyką“ panaikina ir Liucija grįžta į chaotišką, baugią tamsiųjų galių valdžią. Net žodžiais pabrėžiamas sugrįžimas į viduramžius: „mefistofeliška ironijos grimasa“, „kaip koks raganiškas kerėjimas“, „pasileidusi ragana“. Sūnaus liga grąžina ją į pirminę situaciją: „Dabar ji tapo tikrai Vytuko motina, ponია Brazgienė. Visas jos koketiškas pikantiškumas žuvo, ir Vasaris pajuto savo širdy jai gilaus prietelingumo jausmą.“

Po sūnaus mirties jos „užvertose akyse klaidžiojo negeros karščio liepsnelės“. Neteisėtas gimimas (norėdamas paguosti, kanauninkas pasisako esąs jos tėvas), sūnaus mirtis kaip bausmė. Fatališkos lemtys ir klaidos. Fatališki santykiai su Liudu Vasariu: „Man atrodo, kad Liucija yra fataliai įsipynusi į mano gyvenimą ir kad nuo jos priklauso mudviejų tolimesnis likimas“, – sako Vasaris. Liudas jaučia Liuciją kaip šešėlį, jos mirties valandą regi ją pačią, žengiančią prie lovos. Paskutinis Liucijos balius iš tiesų panašus į kraupią viduramžišką puotą, virstančią piktųjų žmogaus gaivalų orgiją. Tik keliems mėnesiams praėjus nuo sūnaus mirties, Liucija šoka baugų, tarsi apeiginį šokį – „su didele aistra, beveik su įnirtimu“. Tai paskutinis palaužtos moters protestas.

Liuciją prislegia tragiška gyvenimo kaltė ir gyvenimo realybė: „Daug kas laikė mane turtinga, išdidžia ponija, o maža kas, gal niekas, nežinojo, kad savo širdy aš jausdavaisi nuskriausta, pažeminta, paniekinta ir ujama kaip laukinė katė...“, – rašo ji priešmirtiniame laiške.

Liucija – sudėtingas ir meniškas charakteris. Moteris, iš tiesų mylinti. Juodu apdaru einanti prie altoriaus. Liucija – motina, matrona. Liucija – piktųjų galių vis labiau semiamą fatali moteris. Liucija – maištaujanti savižudė, nenorinti, kad jos laisvas pasitraukimas iš gyvenimo būtų nuslėptas...

Liucija yra vienintelė Liudo Vasario moteris. Su ja jis kaip vyras simboliškai išgyveno visą jausmų ir žmogiškųjų sutarčių gamą: susitikimą, dovanų gavimą, nebylų pasižadėjimą skinant gėles ant Aušrakalnio, lemtingą išsiskyrimą. Jaučiama net ypatinga jungtųjų simbolika: į savo jungtuves Liucija eina apsirengusi juodai, o į Vasario primicijas ji atvažiuoja be skrybėlaitės, bet su baltu šilkinio šaliu ant galvos – panaši į nuotaką. Vasaris to apdaro beveik nusigąsta („Vienintelį kartą gyvenime“, – sako Liucija) ir sumišęs pavadina ją panele.

Liudo Vasario ir Liucijos gyvenimai yra paralelūs: juodai apsirengusi Liucija išeina į šeimą kaip būsima motina, Vasaris į parapiją kaip dvasios tėvas, Liucija suranda ramybę motinystėje, Liudas bando įsitvirtinti kūryboje, Liucija netenka šeimos ir nelaimingai išteka antrą kartą, Liudas Vasaris išgyvena pasaulimo krizę. Krizės momentais jiedu suartėja. Vasaris suvokia, kad Liucija temylėjo jį vieną, tebuvo jo viena moteris. Bet jis lieka nesuvalkęs, kad ir jo gyvenime reikšminga ir tebuvo tik Liucija, o kitos moterys tik atspindėjo skirtingas jo gyvenimo peripetijas, norus, siekimus, bet ne esmę.

Su kokiomis reikšmėmis sietinos kitos romano moterys? Iš savo sielos viduramžių, iš moters kerėjimų, gundymų ir vizijų, iš platoniškos meilės Vasaris pereina į savo renesansą. Lietuviški viduramžiai – tai patriarchalinio kaimo butis, „normos“, „tvarką“ reglamentuojantys papročiai. Renesansas – tai ir šviesuomenės, dvarų kultūra. Reformacija išjudina daugelį katalikybės postulatų. Vasaris galvoja apie tai, kad „jiems niekas nebandė nuplėšti nuo Biblijos maldos formulių trafareto ir parodyti, kad ji yra ne tik dieviškojo, bet ir poetiškojo įkvėpimo kūrinys.“ Tai Renesanso požiūris į Bibliją. Vasaris ilgisi Lietuvos dvarų kultūros lobių. „O tamsta žinai, kas buvo Vasari?.. Ne?.. Vasari tai buvo pirmas italų meno istorikas. Gyveno Renesanso gadynėj...“, – tokiais žodžiais dvare Liudą Vasarį pasitiko baronas. Ši replika taip pat sustiprina Vasario dvasios atgimimo įspūdį. Ponia

baronienė – tarsi Renesanso dvasios moteris. Ir savo laisvu elgesiu, ir pažiūromis į meną. Meilėje lygios teisės abiem pusėm, nes „tik abipusis žaismas ir yra malonus“.

Baronienė skatina Liudo domėjimąsi literatūra, knygomis. Netikėta, bet dėsninga yra aliuzija į antiką, Renesanso idėjų šaltinį ir atramą. Net paties autoriaus sąmonėje beįsitvirtinąs dėsningumas – ar ne tai ir yra didžioji meniškumo paslaptis? „Pažiūrėk, tamsta, kokie seniau buvo gražūs žmonės. Kaip dievai!..“, – sako baronienė Vasariui, paduodama žurnalą, kur pavaizduotos „nuogos statulos ir scenos iš antikinio pasaulio“. Iš viduramžių nuogos vergės košmarų grįžtama į šviesią antikos kūno harmoniją. Baronienės ir Vasario pokalbiai lengvi ir galantiški. Jiedu skaito K. Tetmajerį, meilės himnų autorių. Vasaris vis labiau jaučiasi esąs kūrėjas. Baronienė savo moteriška nuojauta įspėjo, kad Vasaris – ne koks lengvabūdis sutanotas fatas, bet „talentingas ir giliai jaučiąs jaunuolis“.

Liucija ir Liudas Vasaris – paralelės arba susikertančios linijos. Vasaris ir baronienė – priešpriešos, viena kitą traukiančios. Itin subtiliai šios priešpriešos atskleidžiamos vasaros scenoje: „... baltas kaip sniegas moteries rūbas ir juoda kaip anglis kunigo sutana; ji nudeginta ir užgrūdinta vasaros saulės, jis – pablyškęs, tarsi iš skliautų ir šešėlių į saulę išėjęs kalinys. Jei tokis vaizdas būtų nupieštas drobėje, mes sakytume, kad tai yra simbolis, reiškiantis du priešingu gyvenimo polių, viens kitą neigiančiu, bet ir nesulaikomai viens kitą traukiančiu.“

Trečiojoje romano dalyje „Išsivadavimas“ Vasaris pasirodo praleidęs dešimt metų, tarsi savo sąmonėje išgyvenęs „naujuosius amžius“, lankęsis visose didesnėse Europos valstybėse, įgijęs filosofijos daktaro diplomą. „Per tą eilę metų aš pats save suradau“, – sako jis Stripaičiui. Pirmuosiuose pokalbiuose atsiranda moters tema (gandai, kad vedęs, Indrulio sužadėtinė). Tačiau moteris, kuri pasirodys jo gyvenime, nebegalės turėti tokios reikšmės, kaip ankstesnės. Vasario charakteris iš esmės jau susiformavęs. Keistis gali tik aplinkybės ir situacijos. Aukšė palengva įtvirtinama kaip moderni moteris. Pirmąjį pasibučiavimą su Aukse Vasaris taip aptaria: „Išėjo tarsi kokia improvizacija. Ir gana moderni. Be sentimentalių žodžių, be mėnulio ir atodūsių.“

Po viduramžių, Renesanso, naujųjų laikų dėsningai pasirodo modernizmas. Auksė yra grįžusi iš Amerikos, turtinga, išsilavinusi, muzikali ir laisva pasirinkti. Net jos tėvas pasitraukia iš klasikinei lietuvių literatūrai įprastos griežto lėmėjo vietos. Dukra jis visai pasitiki, yra jos bičiulis. Auksė moderni, bet ne kokerė; blaivaus proto, bet romantikė. Tačiau jos požiūris į Vasarį yra pragmatiškas – ji siekia šeimos. Baronienės meilės žaismę Auksė pakeičia šeimos laime.

Auksės argumentai racionalūs, apgalvoti, elgesys pamatuotas. Meilė jai turi šeimos „naudą“. Vasario „dvasinę naudą“ keičia Auksės šeimos „nauda“. Visas jos gyvenimas pernelyg sutelktas į vyriškį ir šeimą, kitų siekimų ji neturi. Sveika, natūrali, nieko nekomplikuojanti merginos jausena. „... Tai labai gražu, stipru, įspūdinga, meniška, kūrybiška – ką nori, bet nenatūralu“, – sako ji apie Vasario lyriką. Natūralumas, gamtiškumas yra Auksės orientyrai.

Išorinį Auksės modernumą, europietišumą Putinas tarsi jungia su lietuvišku patriarchališkumu, bet jau laisvai, savo noru ir meile moters prisimamu – be vyrų prievartos. Prievarta – tai tironija, jos turi būti atsisakoma. Bet moteris turi žinoti savo vietą. Ir Putino moteris ją žino. Guosdamas Liuciją, Vasaris siūlo jai įsitraukti į visuomenės reikalus, į viešąjį gyvenimą. Liucija tik nusijuokia: „Ar nepanorėsi dar apauti mane mėlynom kojinių, uždėti akinius, apginkluoti brošiūrom ir paleisti agituoti už darbo federaciją?! Fi!“ Tokių moterų, kad ir agituojančių už darbo federaciją, realybėje jau buvo. Bet ši realybė neįmanoma Putino moterims. Su vyru moterį Putino kūryboje jungia tik asmeniniai meilės ar simpatijų ryšiai.

Įtaigiausiai ir meniškiausiai atskleidžiami Liudo Vasario santykiai su Liucija ir baroniene. Atvirėjantys ir į tradicinę atomazgą artėjantys santykiai su Aukse meniškumo požiūriu yra silpniau motyvuoti.

„Altorių šešėly“ – psichologinis romanas. Svarbiausia jo problema – žmogaus pašaukimo. Pagrindinis veikėjas Liudas Vasaris – kunigas, jaučiantis vis stiprėjančią kūrėjo pašaukimą ir iš to kylantį dvasinės laisvės troškimą. Konfliktas tarp kunigystės pareigų ir laisvo kūrybingumo, neatskiriamo ir nuo meilės, lemia romano dramatiškumą. „Altorių šešėly“ – vadinės būtinybės kūrinys, susijęs su paties Putino išgyvenimais, bet ne

autobiografiškas. Kūrinio podirvį sudaro kūrybos, jos prigimties svarstymai. Romano moterys, ypač Liucija, svarbios ir kaip savarankiški charakteriai, ir kaip Vasario charakterio raidos skatintojos, vedančios jį iš vienos epochos į kitą. Romane sukurta ir plati išorinio gyvenimo panorama, bet svarbiausi yra vidiniai Vasario gyvenimo įvykiai, jų užuomazgos, plėtotės, vertinimas. Dėmesingas pagrindinio veikėjo vidinio gyvenimo sekimas bei jo paties savistaba ir lemia romano psichologiškumą, kaip išskirtinę žanrinę savybę.

Vėlyvoji kūryba

Kaip lietuvių literatūros klasikas, V. Mykolaitis-Putinas atsiskleidė parašęs lyrikos rinkinį „Tarp dviejų aušrų“, romaną „Altorių šešėly“ ir išleidęs rinktinę „Keliai ir kryžkeliai“ (1936). 1940 metų įvykiai perkirto ir Putino gyvenimo kelią. Jis atsiliepė į pirmųjų metų sovietinę prievartą skaudžia poezijos knyga „Rūsčios dienos“. Karui besibaigiant, parašytas lyrinis kūrinys „**Vivos plango, mortuos voco**“ buvo slapta nusirašinėjamas, virto politiniu įkalčiu byloje, šis kūrinys priklauso lietuvių pasipriešinimo literatūrai.

Jau pokario metais, apie 1948 metus, vienas kunigas man pasigyrė, kad jis turi labai įdomų V. Mykolaičio-Putino eilėraštį „Vivos plango, mortuos voco“. <...> Padeklamavau ne vienai dešimčiai ir papuoliau ant KGB agento. Mane įdavė. <...> Tris naktis tardytojas kankino nemiga <...>, žūt būt norėjo išgauti autorių.

KAZIMIERAS VASILIAUSKAS

Pirmą kartą viešai šis kūrinys išspausdintas išeivijos spaudoje (1967). Pavadinimą ir pagrindinį motyvą poetas pasirinko pagal lotynišką sentenciją „Vivos voco, mortuos plango...“ („Gyvuosius šaukiu, mirusiuosius apraudu...“). Prasmės sukeistos: „Gyvuosius apraudu, mirusiuosius šaukiu...“ Gyvenimas toks baisus, kad apverkti reikia gyvuosius. „Vivos plango“ yra pirmosios dalies refrenas, pakartojamas po kiekvieno posmo, o „Mortuos voco“ tokią pat funkciją atlieka antrojoje dalyje. Šiame kūrinyje pasiekta didelio apibendrinimo, o detalės yra tokios tikslios, kad iš jų atpažįstama komunistinė ideologija, paneigusi tikėjimą ir moralę, pasityčiojusi iš teisingumo:

*Jūs žengiate į sostus
Ir minate altorius.
Nuo jūs įstatymų sugriuvo
Ir nuodėmės, ir doros.
Karūnos niekšų daliai,
O dulkėse karaliai,
Ir tribunoluos išdidžiai
Teisiuosius smerkia žmogžudžiai.*

Pirmuoju pokario dešimtmečiu Putinas buvo ir kartu jo nebuvo. Dvilypė būtis, išoriškai lyg ir prisitaikiusi prie režimo, o viduje jam priešiška, rezistencinė. 1949 m. sunaikintas jau išspausdinto romano „Altorių šešėly“ tiražas... Putinas atidavė duoklę prievartai, bet savo dvasios neatvėrė. Cikle „Paskutinės giesmės žemei“ jis sakė:

*Veltui tu vėl mane žadini,
Rudenio prieblandos vėjau:
Savo gyvenimo radinį
Juodu žodžiu užkerėjau.*

Ir kartu teigė kūrybinio prisikėlimo viltį: „Kelsiuos ir aš savo žodyje...“

Iš tiesų, vos šiek tiek prasiblaivius „rūsčiam raganavimui“, Putinas priskelia kaip didelis kūrėjas. 1955–1959 m. jis intensyviai rašo eilėraščius, kurie sudaro pirmojo „Raštų“ tomo (1959) skyrių „**Vakarėj žaroj**“. Apskritai šis Putino laikotarpis yra didelio ciklo „Parafrazės“ arba kaip aušra nušvitusios vakarės žaros metas. To laiko eilėraščiai glaudžiai susiję su romano „**Sukilėliai**“ istoriosofine problematika – jos pagrindiniu klausimu: kas išlaiko žmogaus ir tautos kūrybingumą? „Sukilėliuose“ atsiverdamas visuomeninei problematikai, lyrikoje Putinas vėl susitelkia į vidinę individo erdvę. Palengva jis atsiriboja nuo „valdančiųjų literatūros sluoksnių“, pasiryžta nelengvai, bet vienintelei svarbiai ištikimybės sau. Apie tai Putinas eilėraštyje „**Ištikimybė**“ (1965) pasakys taip:

*Palaimos šviesią valandą
Ar juodu nesėkmės metu*

*Aš liksiu ištikimas žmogui
Ir sau pačiam.*

„Sukilėliai“ – skaudžių klausimų romanas

Maždaug nuo 1953 m. Putinas pradėjo ieškoti temos lietuvių tautos istorijoje. Galvojo apie Herkų Mantą, Žalgirio mūšį. Rašytojas tarsį girdėjo skaudžius klausimus: kas laukia Nepriklausomybę praradusios Lietuvos, kur ieškoti dvasinės atramos, kaip rasti jėgų kūrybai? Prieškario romane „Krizė“ Putinas jau buvo svarstęs pamatinius tautos gyvenimo klausimus. Norėjo prie jų sugrįžti naujomis, itin sunkiomis sąlygomis. Sustojo prie 1863 m. sukilimo, prie didelio lūžio, iškėlusio į istorijos areną ryškų herojų – Antaną Mackevičių. Jį Putinas padarė pagrindiniu veikėju ir savo slapčiausių minčių reiškėju. Labai svarbi romano vieta, kur A. Mackevičius kalbasi su bajorais apie laisvę ir kūrybą: „Teisybė, – sutiko kunigas, – laisvė tautai yra didelė brangenybė. Tik laisva tauta sukuria savo kultūros gražiausius žiedus. Dėl to mes kovosime ir kitus vesime į kovą.“

Tačiau A. Mackevičius teigia, kad ir pavergta tauta gali būti kūrybinga, nes skausmas dėl prarastos laisvės gali suteikti jėgų tauriems darbams ir dideliems pasiryžimams: „Kad ir vergovė taptų kūrybinga, tauta turi būti stipri, atspari, sąmoninga. Tauta turi būti priaugusi ne tik nepriklausomybei, bet ir vergovei. Tada ji bus pribrendusi ir amžinybei.“

Šie A. Mackevičiaus žodžiai buvo svarstomi, komentuojami. Buvo aišku, kad jie skirti ir tam laikui, kuriuo romanas pasirodė.

Kaip didžiausią tautos išlikimo argumentą Putinas kėlė kūrybingumą. Matė jį esant kelių pakopų: tradicinį (tautosakos, audinių, papročių), literatūrinį, susietą su knygomis, rašytojais, ir individualų, įsipareigojantį savo tautai. Senasis lietuviškas kaimas yra lietuvių kultūros lopšys, jos kilimo ir išlikimo erdvė.

„Sukilėliai“ – istorinis romanas. Jo paantraštė vaižgantiška, „pragiedru-liška“: „Kovų dėl žemės ir laisvės vaizdai“. Istorinio romano stilius kuriamas autentiškų istorijos ir kultūros žmonių paveikslais, baudžiavinio Lietuvos kaimo koloritu. Ryškus Petro Balsio charakteris. Su pačiais seniausiais

lietuvių kultūros klodais susijusi senoji Pempienė. Įspūdingi, lietuvių gamto-jautą perteikiantys gamtos vaizdai.

„Parafrazės“ – išsivadavimo kūrinys

Viename 1957 metų laiške Putinas rašė: „Neseniai parėjau iš ąžuolyno. <...> Pūtė smarkus vėjas, čia blokšdamas atgal, čia stumdamas priekin. Gera buvo su juo grumtis. Nejučiomis ėmė skambėti, pintis bethoveniški motyvai, vaizdai. Sumaniau parašyti visą jų ciklą, neminėdamas, nebanalindamas didžio Jo vardo. <...> Vaizdinių motyvų čia man kelia trečioji, penktoji, šeštoji simfonija, gedulingieji maršai, o pabaigoje turėtų nuskambėti devintosios finalo kai kurie idėjiniai bei emociniai motyvai, vaizdai. <...> Galvodamas apie šiuos sumanymus, jaudinausi ligi ašarų. O, kad sugėbėčiau juos įvykdyti! Grįžau iš ąžuolyno svirduliuodamas, bet stiprus ir pasiryžęs.“

Taip kalbama apie „Parafrazių“ ciklą. Turime retą ir tikslų emocinės būsenos, pereinančios į kūrybinį sumanymą, paliudijimą: grumtis su vėju; fizinis priešinimasis sukelia asociaciją su L. van Bethoveno muzika, su maištinga jos dvasia. Patirtis, išgyvenimai ir muzikos įspūdžiai ima tarpusavy pintis. Pradedama girdėti realiai neskambančią muziką ir kūrinio finalą. Bijoma subanalinti didžiojo muziko vardą. Jaudinimasis apima visą kūrėjo esybę: vienu metu jis yra ir silpnas, ir stiprus, pasiryžęs. Tą pačią dieną, kaip ir laiškas, parašytas „Parafrazių“ eilėraštis „**Vidudienio žėrinčioj saulėj...**“. Jame labiausiai įžvelgiamas paties L. van Bethoveno dramatiškas likimas:

*Vidudienio žėrinčioj saulėj
Aš žemės garsams apkurtau.
Dabar visą Dievo pasaulį
Nebylų ir kurčią matau.*

*Tik vakar griausmais pirmutiniais
Pažadino žemę žaibai,
O šiandien iš tylinčių bokštų
Be garso mojuoja varpai.*

Tačiau ciklas pradedamas ne pirmiausia parašytu eilėraščiu. Tai rodo, kad jis yra sukomponuotas, sudalytas pagal vidinę dramaturgiją. Ciklas prasideda epigrafu – L. van Bethovenso žodžiais: „Kas perpranta mano muziką, / turi išsivaduoti iš sielvarto, / kankinančio žmones.“ Akcentas – išsivaduoti, išsivaduoti iš sielvarto. Ką tai galėtų reikšti? Vieno atsakymo čia nėra. Putinui artimiausia galėjo būti pastanga įveikti sielvartą atvirumu jam, sielvarto išgyvenimu iki tos ribos, kai jau pasiekama sielos giedra, meilė kaip žmogiškosios būties šlovinimas.

Putinas pavadina ciklą „parafrazėmis“ (gr. *Paraphrasis* – atpasakojimas). Bet tai nėra L. van Bethovenso muzikos motyvų atpasakojimas, o savarankiškas kūrinys, giliausiomis vidinėmis intencijomis – išsivadavimo kūrinys. „Išsivadavimas“ – taip pavadinta trečioji „Altorių šešėly“ dalis, atvesta iki konkretaus vadavimosi veiksmo. Bet išsivadavimo siekinys yra amžinas. Ir prie jo Putinas vėl grįžta „Parafrazėse“, parašytose ypatingu laiku: nelaisva tauta, nelaisvi kūrėjai. Ir amžinai nelaisvas žmogus, supančiotas ne tik sąlygų, bet net laisvai paties prisiimtų įsipareigojimų.

Pirmajame eilėraštyje „**Appassionato**“ ir įprasminama laisvės ir nelaisvės neatskiriamybė: laisvos jūros bangos, bet jų „gilybėj / Nelabo siaubo glūdi karalystė“. Ir žmogaus siela turi savo laisvai banguojantį paviršių ir baugią bedugnę. Žmogus turi grumtis „už savo laisvę, / Laimę –/ Ir aukštumų skambias erdves“. Eilėraštis parašytas laisvuju jambu (nerimuotos, įvairaus ilgio eilutės), kurio intonacija atitinka neramų, veržlų kalbėjimą. Antruojų eilėraščiu, kaip jau minėta, įvedama L. van Bethovenso tema, eilėraštis priešingos intonacijos negu „Appassionato“ – simetriškas, rimuotas. Pastebime įdomų „Parafrazių“ principą: pagrindinė tema (jų yra devynios) išreiškta laisvosiomis eilėmis, papildoma tarsi sugriežtintu akompanimentu. Eilėraštyje „Appassionato“ paminima kapinyno tylą, o „Vidudienio žėrinčioj saulėj...“ ji virsta nebylumu ir kurtumu.

„**Tolimai mylimajai**“ suskamba galinga meilės tema: „Aš pamilau, kaip niekas nemylėjo...“ Tokia meilė kelia sielą „ligi mėlynų padangių“ ir gramzdina „ligi tamsiųjų gelmenų“, ji yra šviesiausia laisvė ir tamsiausia nelaisvė, sielvartas ir džiaugsmas. Bet tas, kuris yra vedamas išsivadavimo vilties, geidžia „nei sielvartui, nei džiaugsmui nepaklusti“. Ši tema varijuojama gražiu mylimosios vaizdu – nepasiekiamu. Liūdesys įprasminamas tomis pačiomis eilutėmis: „Dabar visą Dievo pasaulį / Nebylų ir kurčią matau.“

Trečiojoje dalyje „**Patetico**“ vėl pereinama į audringą nerimą, išsiliejančią klausimais, pakartojimais, kylančia įtampa:

*Ar bangos sukuriuojančiais verpetais,
Ar debesys padangėje juodi,
Ar ilgasparniai paukščiai, klykaudami vėtroj,
Sukėlė audrą mano būtyje?*

Laisvės ir neįveikiamos ribos susidūrimas neišvengiamas:

*Aš meilės ir džiaugsmo ilgėjaus,
Į laisvę kaip paukštis važiausi.
Bet greitai į akmenio sieną
Sudužo troškimai drąsiausi.*

„**Marcia funebre**“, ketvirtoji dalis, įveda mirties temą: paliegosios sielos ir mirstančios meilės. Ji papildoma antruoju eilėraščiu, kuriame itin jaučiamas gedulo maršas. Meilė susiejama su kančia:

*Aš daugel pasaulį mylėjau
Ir daugel kenčiau.
Tai grokite, gedulo stygos,
Liūdniau ir gaudžiau.*

Bet iš gedulo, karsto, varpų temos staiga kylama į „**Eroico**“ viršūnę, laisvės šlovinimą, kuris gali būti siejamas ir su paties poeto Atgimimu kaip išsilaisvinimu, naujų poetinių jėgų antplūdžiu:

*Ir plis daina kaip žydros jūros bangos, –
Ir vėjas ją nešios kalnais ir kloniais,
Ir paukščiai skrisdami čiulbės,
Kad nėr pasauly laimės didesnės
Kaip laisvė!*

Bet rūstus likimas vėl beldžia į laisvūno duris, reikalaudamas jam nusilenkti ir jį pagarbinti. Laisvė nuolat išbandoma, laisvės lengva netekti. Laisvas yra pats savęs valdovas, nelaisvas – vergas. Todėl likimui pasakomi išdidūs žodžiai: „Ne vergas esu, bet valdovas – / Nesilenkiu tau!“

Savo likimo valdovo tema tęsiama šeštojoje dalyje – „**Scherzando**“. Valdovas visada vienas ir vienišas. Tad kyla noras nors sykį „žemės aistra man apsvaigti!“ Laisvė nėra pilna, jei joje nėra džiaugsmo. Minių džiaugsmas nėra džiaugsmas. Džiaugsmas yra atskiras kaip ir skausmas, kaip ir mirtis. Dar daugiau: džiūgaujant aikštėse minioms, atskiras žmogus liūdi ir kenčia. Kelis kartus tarybiniais metais buvo išbraukiami šie Putino posmai:

*Vien sklinda padangėmis garsas
Šiurpus ir nykus,
Vien džiūgauja aikštėse minios,
Bet kenčia žmogus.*

*Žmogus kaip ta dulkė paklydęs,
Netekęs namų,
Bailiai pakeleį prisiglaudęs
Su savo skausmu.*

Buvo suprasta, kad oficialiai aukštintas kolektyvinis žmogus Putino supriešintas su individu, kuris aikštėse džiūgaujantių minių su savo skausmu ir kančia nustumtas į pakele. Bet žmogaus žmonėse ieškantis laiko likimą savo rankose. Jis sulaukia tylos, ramybės, harmonijos valandos, kai „visi daiktai nurimę glaudžias prie tavęs...“ Tai septintosios dalies – „**Quasi una fantasia**“ motyvas. Žmogaus širdis tarsi subręsta ramybei, harmonijai: „sielvar-tas dabar nekruvina širdies“, o „džiaugsmas kraujo nebedrumsčia vylingu verpetu“. Sutemų, nakties ramybės laikas, žmogaus širdies brandos metas. Bet jausmas vėl rodo neramumą. Septintosios dalies antrajame eilėraštyje ir suskamba šis naujos jausmo būties akordas: tai jausmas su ašara. Jis visada netoli sielvarto.

Sielvartas pagarbintas aštuntojoje dalyje, pavadintoje „**Sielvartui**“. Sielvartas – karališkumo metafora: „Kaip karalius sėdi skausmas / Savo soste marmuriniam.“ Ir tas, kuris nepakluso likimui, pripažįsta sielvarto galią: „Būki palaimintas, sielvarte-skausme!“ Iki sielvarto-skausmo išauga jausmas su ašara:

*Ir mano vienatvės įdiržusį kiautą
Tu trupinai ašarų karštu srautu,
Ir vėl savo širdį nuo dumblo nuplautą,
Atgimusią meilei ir džiaugsmui juntą.*

Taip pereinama prie paskutinės dalies „**Džiaugsmui**“.

Putino džiaugsmas yra nušvitusi, nuskaidrėjusi siela po sielvarto, po sielvartingų išgyvenimų. „Džiaugsmui“ pradžioje beveik pakartojama „Appassionato“. Tačiau pasaulis čia nutviekstas džiaugsmo, šviesus, baltas, mėlynas, žalias, viltingas. Prasideda būties iškilinga Hosana – bethoveniškas būties šlovinimas:

*Bučiuokitės, broliai!
Gaivinkite džiaugsmo jausmus!
Skaidrėja pakalnės ir toliai,
Ir saulėm nušvito dangus.*

„Parafrazės“ – vienas stipriausių V. Mykolaičio-Putino ciklų. Jo parašymas susijęs su pajusta Atgimimo viltim, su vidiniu išsilaisvinimu. Šie jausmai susiliejo su išlaisvinančia, sielvartą ir nusiminimą įveikiančia L. van Bethoveno muzikos galia. Ciklas turi ypatingą vidinę dramaturgiją. Aiškiai jaučiamos trys viršūnės – „Appassionato“(I), „Eroico“(V) ir „Džiaugsmui“(IX), kurios atitinka ciklo pradžią, simetrišką vidurį ir pabaigą. Įdomus, „dvibalsis“ kompozicinis principas: kiekviena dalis susideda iš dviejų eilėraščių: pirmasis – laisvo, asimetriško eiliavimo; antrasis – griežto, simetriško. Laisvė ir nelaisvė, minia ir individas, nusiminimas ir ramybė, meilė ir sielvartas, sielvartas ir džiaugsmas – pagrindinės ciklo priešpriešų jungtys, tarp kurių teka stipri poetinės energijos įtampa.

Būties lyrika

Nuo 1960 m. pradeda pasirodyti naujų Putino eilėraščių – paprastesnių, skaidresnių, ne tokių įtemptų kaip „Parafrazės“. Viename oficialiame laiške, rašytame 1962 m., poetas sakosi nebenorįs prie nieko taikytis: „Jau geriau palauksiu savo mirties. Tada, tikiuosi, bus išleista ir mano paskutiniojo, priešmirtinio laikotarpio poezija.“ Autorius nelabai tikėjosi, kad jo kūryba bus išspausdinta. Bet 1963 m. išėjo „**Būties valanda**“, o 1966 m. „**Langas**“, – du paskutiniai Putino lyrikos rinkiniai. „Būties valandai“ poetas parašė trumpą ir labai atsargią pratarinę, o „Lango“ įvade buvo daug atviresnis ir išsamesnis.

„Lango“ pratarinė labai atidžiai analizuotina: čia autorius yra atskleidęs savo lyrinės kūrybos esmę ir ypatybes. Abu Putino rinkiniai sudaro savotišką dilogiją, taigi „Lango“ pratarinė tinka visai vėlyvajai jo lyrikai. Pirmas pratarinės akcentas: lyrikos motyvai kilę iš dviejų versmių – iš realios (arba sąmoningos) būties ir iš iliuzorinės būsenos (arba pasąmonės). Tikrovė taip pat atrodo suskilusi: intymioji sielos aplinka (vidinis, dvasinis gyvenimas) ir grubus išorinis pasaulis, priešiškas, ardantis. Žmogus turi nuolat ginti savo atskirumą, todėl tokie svarbūs yra „lango“, „durų“, „tvoros“ (ribos, apsiribojimo) įvaizdžiai. Iš šio poeto paaiškinimo matome, kad vėlyvojoje kūryboje skaudžiau išgyvenamas susidūrimas su tikrove, kuri trikdė laisvesnį žmogaus pasireiškimą, siekė reglamentuoti ir kūrybą.

„Lango“ tematiniai motyvai yra kilę iš dviejų versmių: somnambuliškos, iliuzoriškos būsenos ir sąmoningos būties įvaizdžių, o tai ir sudaro žmogaus vidinio gyvenimo dramatizmą. Lyriniam mano poezijos herojui atrodo, kad tikrovė skyla į dvi prieštaringas puses: jo paties artimoji, intymioji sielos aplinka ir šalia jos esantis pasaulis, iš kurio sutemose pro „langą“, „duris“, „tvorą“ braunasi priešiški gaivalai, ardantys jo būtį galios, su kuriomis jis nuolat privalo grumtis.

V. MYKOLAITIS-PUTINAS

Antras akcentas: poetas neturi vengti šiurkštesnio žodžio. Svarbu, kad jis būtų stiprus. Sentimentalus švelnumas nebūtinai yra poezija. Trečias akcentas susijęs su tuo laiku visiems privalomu optimizmu (buvo manoma, kad tarybinis žmogus gyvena taip gerai, kad jam nelieka dėl ko liūdėti). Todėl Putinas

teisinasi, kad rūstesni, liūdnesni išgyvenimai nesąs pesimizmas. Bet pasako esminę tiesą, kuri buvo labai svarbi jaunesniems poetams, ypač J. Degutytei, Just. Marcinkevičiui: „Taip jau yra, kad žmogaus širdis jautriau, išpūdingiau reaguoja į liūdesį, sielvartą negu į džiaugsmą.“ Ir mirties temą – beveik tabu optimistams – Putinas grindžia išorinių griaujamųjų jėgų stiprėjimu. O iš tiesų mirties tema kyla iš gyvenimo, gyvybės, yra nuo jų neatskiriama.

Ir paskutinis pratarmės akcentas apibūdina vėlyvosios Putino lyrikos santykį su tikrove. Jis primena bendrą tiesą, kad kūryboje yra du pagrindiniai tikrovės raiškos būdai: vienas perteikia tikrovę jos pačios formomis („perteikia konkrečius, empirinius jos išpūdžius“), o kitas tikrovę keičia, perkuria („kuria nuo kasdienybės atitrauktų ir apibendrintų formų pasaulį“). Putinas pabrėžia, kad jam artimesnis antrasis kelias, kad jo poezija yra kilusi iš vidinių išgyvenimų, kad tais išgyvenimais simbolizuojama žmogiškoji egzistencija.

Kaip su tikrove, su realia duotybe susijusį, paanalizuokime „Būties valandos“ ciklą „**Mano mėnesiai**“. Žinome, kad metų laikų ir žmogaus gyvenimo paralelė – viena pačių bendriausių meno temų, einanti nuo antikos. Lietuvių literatūroje ryškiausias šios temos kūriny – K. Donelaičio „Metai“. Laikas čia turi keturias padalas. Mėnesiai – dar smulkesnės padalos. Putinas neardo mėnesių chronologijos – pradeda sausu ir baigia gruodžiu. Tačiau į objektyvią metų tėkmę įpinamas atskiros žmogaus gyvenimo motyvas, kiekvienas mėnuo išgyvenamas subjektyviai.

„**Sausis**“ – poeto gimimo mėnuo, tarsi paslaptinga gamtos misterija, iš nebūties iškelta pirmoji ašara. Vos vos primenama biblinė legenda – poetas gimė Trijų karalių dieną. „**Vasaris**“ labai aiškiai kalba apie sustiprėjusį poeto dėmesį proziškumui, trumpai šnekamosios kalbos eilutei. Čia pirmą kartą pasirodo „būstas“, uždaro būties ženklas, ir „langas“, pažymintis uždaro ir atvirumo ribą. Lyg primenama simbolistinė poezija, bet „žiedai pasaulio kito“ čia – tik šaltos vasario saulės palytėjimas. Tačiau šaltas žydėjimas suartina vasarį ir vasarą. „**Kovas**“ įprasmina prieštaringas gamtos galybes, poetui būdingus disonansus. Žemiškas „Kovo“ vaizdas suauštas iš pavasario realybės (artojas, pirmoji vaga) ir galbūt net pabrėžtų (šiurkštesnių) spalvų (vikšras, ligonio neskustas žandas). Eilėraščiuose plėtojamas mėnesių vardų

motyvas, minimi paukščiai – kovas, balandis. „**Balandis**“ ir „**Gegužis**“ susieti su taika, meile, džiaugsmu. „Gegužyje“ atveriamą ir donelaitiškoji nuotaika:

*Norėčiau aš vien į tą meilės idilę
 Įpinti nors vieną rūstesnę gaidą.
 Prabilkit, kas skurdot per žiemą nutilę!
 Pavasario audros te jūsų nebaido.*

„**Birželiu**“ pasiekiamą didžiausios dvasinės koncentracijos, jis susijęs su ankstyvuoju „Rūpintojėliu“. Pasaulis, panašiai kaip ir M. K. Čiurlionio kūryboje, staiga pajaučiamas kaip vieninga ir vientisa simfonija. Tai ir laiko „tarp dviejų aušrų“ eilėraštis. Artimo harmonijos jausmo valdomas J. V. Gėtė sukūrė „Über allen Gipfeln ist Ruh“, o Maironis – „Vasaros naktis“. Iš „Birželio“ simfoniškos harmonijos pereinama į „**Liepos**“ ramybę: „Man liepos mėnėsis – ramybė.“ Ir „Liepa“ primena tuos poeto išgyvenimus, kuriuos jis pats yra patyręs tėviškėje, vėliau Aušrakalniui pavadintame tėviškės kalnelyje:

*Štai vakarai ugnim žioruoja,
 Ir saulė glosto pilką kalvą.
 Pasilypėk į tą kalneli
 Ir vasaros nakties ramybei
 Nulenki galvą.*

„**Rugpjūtis**“ – būties pilnaties eilėraštis. „Ir taip man gera, / Kad esu čia vienas“, – taip ištarti gali tik ypatingą santarvę su savimi ir pasauliu jaučiantis žmogus. Šiame eilėraštyje įprasminas Putinui būdingas judesys: žvelgti į dangų, skaityti žvaigždžių raštą: „Žvelgiu aukštyn į dangų, juodą, gilų...“

„**Rugsėjis**“ pasikartojančios žiemkenčio gyvybės mitu sutvirtina pasitikėjimą būtimi. „**Spalis**“ dar kartą sumirga dažais, spalvomis. Tai gamtos atokvėpis prieš žiemą. Žmogus paskutinę šilumą jaučia kaip malonę: „Palydi mane į tamsą ir šaltį, / Šviesiai nusiteikęs / Ir toks gražus!“ Dvasinės askezės jausmas atgyja „**Lapkrityje**“: „Būk šaltas, kietas ir rūstus.“ Tarsi grįžtama į uždara būstą, apie kurį užsiminta „Vasaryje“. O

„**Gruodyje**“ pasigirsta gyvenimo pabaigos, nebūties ženklai. Bet gamtos ratas sukasi, gyvybė amžina. Ne tik apskritai saulė grįžta, bet „Tau grįžta saulė!“ „Gruodis“ susijungia su „Sausiu“, susidaro ir užsidaro eilėraščių ir metų ciklas.

Metų ciklas apibendrintas kaip žmogaus gyvenimo ciklas. Kūrinio pavadinimu „Mano mėnesiai“ pabrėžiamas subjektyvus, individualus santykis su gamtos atkarpomis. Lyrinis kalbėjimas yra įvairus: iškilmingas „Sausis“, jame vyrauja abstrakčios sąvokos (nebūtis, legenda, karaliai, būtis). Su šnekamosios kalbos intonacijomis susietas „Vasaris“ ir „Kovas“. Harmoningos ir griežtos formos „Gegužis“ ir „Birželis“. Meditacinis, į save susikaupusio žmogaus savijautą išreiškiantis „Rugpjūtis“. Akvareliškas, skaidrus „Spalis“. Rūstus, asketiškas „Lapkritis“, viltingas „Gruodis“.



Antrajam vėlyvosios Putino lyrikos poliui, kur vyrautų ne atpažįstama tikrovė, o laisva jos interpretacija, geriausiai atstovauja lyrinė poema „**Somnambulas**“. *Somnambulas* – ypatingą būseną (kartais ligą) išgyvenantis žmogus, kuris vaikščioja ar ką nors daro nepabudamas iš miego. Šio kūrinio pagrindas – ne tai, kas yra, o kas atrodo esantis. Pradžia: „Jam atrodė...“ Atrodantis yra esmingesnis už esantį, yra susietas su idealu, svajone: tai „kita šalis“, saulėta, šviesi, laisva:

*Aš einu į aukštą sritį,
Kur pasauliai nematyti
Nusidrieks po mano kojų.
Jų ilgiausio, juos svajoju.*

Somnambulo ėjimas lydimas gražaus, iš lietuviškų sutartinių priedainių sudaryto refreno:

*Dauno–lylia–lingorita,
Lingorita–čiuto–rėjo...*

*Ir nuėjo, ir nuėjo,
Ir nuėjo – – –*

Žemėja, žemėja refreno intonacija – kur jis eina, kur eina tas, kuris mato tai, ko nemato budrūs, protingi, sąmoningi? Greta somnambulo – kitoks veikėjas: tikroviškas, kritiškas, matantis, kad jo draugas nuėjo „ne į šviesų, giedrą rytą“, o „į nykią mėnesieną“, „ne šviesiu, plačiu keliu“, „o aštriom uolų skeveldrom, / O briaunom juodų bedugnių...“

Šiame kūrinyje vyksta konfliktas tarp realiai mąstančio ir svajonėmis, įsivaizdavimais gyvenančio. Kas vienam atrodo nauja būtis, naujas rytas, kitam tik aklas sapnas. Bet somnambulas eina, eina „per aštrius uolynus“, „bedugnių briaunomis jis randa kelią“: „Šviesiu keliu jį veda jo svajonės, / Ir nér jo sieloj abejonės.“ O blaivusis, kritiškasis realistas klumpa ir klysta, smunka į juodą prarają. Ir realistas pradeda skaudžiai jausti savo būties ribotumą:

*Tvankus ir ankštas mano šis pasaulis,
Apkaustytas riba nežinomybės.
Ir nei karšta širdis, nei šaltas protas
Į šviesią laisvę kelio nepralauš.
Ir nepatirsiu čia teisybės,
Kur priešas priešą, draugas draugą
Klastingai kryžkelėse saugo
Ir ruošias smogti iš pasaly,
O melą pult melu!*

Todėl blaivusis realistas, išgyvenantis pasitikėjimo klatinga tikrove krizę, „žvilgsniu pavydulingu“ seka somnambulą. Realisto pozicija dvejinasi: protas liepia somnambulą pašaukti vardu, gražinti jį į tikrą, o ne prasimanytą kelią. Tačiau kažkas surakina jam lūpas, kažkas sugniaužia širdį: „Kažkas į sielą įsaką įspaudė: / – Tegul jis eina, tegul jis eina, / Tegul jis eina!“ Ir somnambulas nueina – į savo būtį šviesią:

*Ir paliko mane vieną
Šitą klaikią mėnesieną*

*Ant šio plataus ir lygaus kelio
Su neramia širdim,
Blaiviu protu
Ir neįspėto somnambulo
Neįstartu vardu.*

Blaivus protas lieka savo ankštame pasaulyje, o somnambulas išeina į šviesią ir laisvą būtį. Realistas suvokia, kad somnambulas jaučia ir mato kažką daugiau negu jis. Somnambulo vardu Putinas apibendrina svajonių, idealų siekiantį, ankštą tikrovės kiautą pramušantį žmogų. Somnambulas yra maištingojo vergo („Vergas“) dvasios brolis. Blaivaus, tikroviško, pragmatiško proto ir neramios, maištingos dvasios bei jausmo konfliktas yra amžinas. „Somnambule“ Putinas sukūrė savitą poetinį šio konflikto variantą. Somnambulo ėjimas, veržimasis į pasaulį nematytą – gražus, aistringas, įkvėptas:

*Ir jis nuėjo –
Tylus, bevardis –
Į plačią laisvę, –
Kur jo dvasia it paukštis nardys
Žydrame padangių ruime,
Kur juodi sparnai mirties
Jojo veido nepalies.*

Siekiantis dvasiai laisvės žmogus Putino labiausiai poetizuojamas, tai pats gražiausias žmogaus siekimas. Šiuo siekimu žmogus tarsi praveria ir nemirtingumo, arba amžinybės, duris, peržengia ribotos tikrovės slenkstį. Žmogus įeina į šventovę. Todėl dabar vėl sugrįžkime prie „Lango“ pratarmės minties, kad lyrinis herojus einąs per pasaulį tartum per bodlerišką šventovę. Sakydamas „per bodlerišką šventovę“, Putinas siekė šventovės įvaizdį suartinti su kūryba. Juk ir somnambulas yra ar „tariasi esąs būties kūrėjas“.

*Tas, kurs žiūri iš lauko pro atvirą langą, niekad nemato tiek, kiek tasai,
kuris žiūri į uždarą langą. Nėra gilesnio, paslaptingesnio, vaisingesnio,*

tamsesnio ir labiau akinančio daikto už žvake apšviestą langą. Ką gali matyti saulėje, visuomet yra mažiau įdomu negu tai, kas dedasi už stiklą. Šioje tamsioje arba šviesioje angoje gyvena, svajoja ir kenčia gyvenimas.

ŠARLIS BODLERAS

Šventovės įvaizdis vėlyvojoje Putino lyrikoje iš tiesų prasmingas. Jis reiškia ir bažnyčią, Dievo namus, ir apibendrintą šventnamį, artimą Vydūnui. Ne kartą šventovė susieta su muzika. Muzikos išgyvenimai, kaip galėjome justti ir „Parafrazėse“, yra padėję Putinui atsinaujinti, atgimti dvasia, sugrįžti prie amžinųjų būties temų, taip pat ir prie Dievo temos. Štai poemėlė „Bachas (Mišios h-moll)“. Jos pradžia:

*Ši naktis kaip bažnyčia be Dievo.
Joj šalta, nyku ir gūdu.
Jos aukštyje vieniši žingsniai
Skamba šiurpiu aidu.*

Pasigirdusi Bacho muzika tarsi išlaisvina pasaulį iš šalčio, nykumo, sustingimo:

*Taip skamba granito pilioriai,
Ir aidi tie dangiški tonai,
Ir virpa tas gotikos skliautas,
Kur griaudėja Mistro vargonai.*

Stebuklas įvyksta:

*I gotikos rūščių šventovę
Dievas grįžo!*

Vėlyvoji Putino lyrika yra naujas ir paskutinis kūrybos etapas. Kartu joje įprasminas ir grįžimo veiksmas: grįžimo prie kai kurių ankstyvesniųjų temų. Formos požiūriu vėlyvoji lyrika laisvesnė, daugiau laisvų eilių, mažiau rimuotų ketureilių.



XX a. lietuvių literatūroje V. Mykolaitis-Putinas užima centrinę vietą. Dėmesį tėvynės, visuomenės problemoms jis siejo su modernumo ir laisvumo siekimu, su žmogaus būties paslaptimis. Šio rašytojo kūryba daugiažanrė: romanai, dramos, lyrika. Užtektų tik prozos arba tik lyrikos, kad Putinas liktų mūsų literatūros klasikas. V. Mykolaitis-Putinas buvo ir literatūros mokslininkas, profesorius, išrinktas Mokslų akademijos tikruoju nariu.

Esminė Putino kūryboje yra asmenybės laisvės ir laisvo kūrybingumo problema. Ji niekada neišnykdavo, tik prislopdavo, kai prievarta vertė rašytoją gūžtis savyje ir taikytis prie aplinkybių.

V. Mykolaičio-Putino kūryba apima ilgą laikotarpį (1911–1967). Išsiskiria du kūrybos epicentrai: pirmasis apima maždaug 1922–1937 m., į jį įeina eilėraščių rinkinys „Tarp dviejų aušrų“, romanas „Altorių šešėly“, poezijos rinktinė „Keliai ir kryžkeliai“. Antrasis epicentras apima paskutinį gyvenimo dešimtmetį (1957–1967), į jį įeina „Vakarėjų žaroj“ eilėraščiai (pirmiausia „Parafrazės“), romanas „Sukilėliai“, eilėraščių rinkiniai „Būties valanda“ ir „Langas“. Šiuos epicentrus sujungia ilgas kūrybinis kelias, kūrybos vientisumas, atspindintis kitimą, neišvengiamą kompromisą, atsinaujinimą ir nuolatinę kūrėjo pastangą išlikti savimi, išsaugoti ištikimybę sau, žmogui, tautai.

LIETUVIŲ LITERATŪROS MODERNĖJIMAS

Rašyti galima taip, kaip alsuoti. Dėstyti ant balto lapo mintis, lyg pasakotum bičiuliui ar kaimynui. Taip rašė Žemaitė, igimto talento pasakotoja. Bręsdama literatūra modernėja. Rašytojai ima kelti sau meninius uždavinius, sąmoningai siekia naujumo, kitoniškumo. Pačia bendriausia prasme Žemaitė modernesnė už didaktus, o Maironis yra lietuvių poezijos reformatorius. Bet XX a. pradžioje atsiranda ir specialių naujumo programų, ypač J. A. Herbačiausko kūryboje. Pasirodo simbolizmo, impresionizmo kūrinių: ankstyvieji B. Sruogos eilėraščiai, I. Šeiniaus proza.

Nepriklausomos Lietuvos literatūroje modernėjimo tendencijos stiprėja, įgyja avangardizmo (pranc. k. *avant-garde* – kariuomenės dalis, pasiūsta į priekį) ypatybių. Avangardizmas yra modernizmo kraštutinumai, sutelkti ir į įvairius formalius eksperimentus, efektų siekimus. Su avangardizmu siejami ekspresionizmas, dadaizmas, futurizmas, siurrealizmas. Lietuvių literatūroje ryškių kraštutinio avangardizmo ypatybių rastume nebent P. Morkūno kūryboje („Dainuoja degeneratas“). Lietuviškasis modernizmas palyginti nuosaikus. Būtent toks modernizmas būdingas K. Binkuiui, J. Savickiui.

V. Kavolis lietuvių kultūros laikotarpį, prasidėjusį po Pirmojo pasaulinio karo, yra aptaręs taip: „Po karo, nepriklausomoje Lietuvoje iki maždaug 1922 m. iš dalies inertiškai tęsėsi paskutinės ankstyvesnio dešimtmečio atostovaitos, iš dalies buvo gyvenama karo ir revoliucijos patirtimi. Tik su „Keturių vėjų“ pranašu“ (1922) susiformuoja nauja, jau nepriklausomybę išsikovojusio krašto kultūrai būdinga kūrybinė programa.“ Apie šią programą jau esame kalbėję. Kaip ši lietuvių kūrybos modernizavimo programa buvo vykdoma?



Kazys Binkis (1893–1942)

Gyvenimo ir kūrybos charakteris

Būtent savitas charakteris yra K. Binkio gyvenimo ir kūrybos lėmėjas. Karštas, nenuorama, „vėjavaikis“, bet kokios ramybės drumstėjas, naujumo adoratorius. Elegantiškas, aristokratiškas, pilietiškas. Modernistas ir kaimiškas tradicionalistas. Ir viena, ir kita – K. Binkis.

Kilęs iš Biržų, iš valstiečių. Biržų kraštas amžiaus pradžioje davė lietuvių literatūrai garsių vardų – B. Sruogą, J. Janonį. Bręsdamas K. Binkis pateko į neramių įvykių sūkurį. Žlugo carinė Rusija, buvo atkurta Lietuvos valstybė. K. Binkis kurį laiką gyveno Vilniuje, organizavo jaunos literatus, o 1913 m.

sudarė Vilniaus jaunųjų rašytojų kūrybos rinkinį „Sniegams tirpstant“. Ir pats jame išspausdino dar tradiciskų eilėraščių. Buvo Lietuvos savanoris. Ir toks – kaip nuotraukoje.

*Vakaro prieblandoje, ilgai nedegdamas žiburio, jis sėdėdavo prie
pianino, iš klausos skambindamas S. Šimkaus harmonizuotas
lietuvių liaudies dainas, smuikuodamas liaudies meistro
išskaptuotu smuikeliu arba grieždamas armonika.*

VINCAS KUZMICKAS

Lietuvoje labai trūko mokytojų, ypač nuošalesnėse vietovėse. K. Binkis baigė Lietuvių komiteto mokytojų kursus ir ėmė mokytojauti savo krašte – Papilyje. Pats viską tvarkė apleistame pastate, mokė ne tik vaikus, bet ir jaunimą. Gyveno sunkiai, skurdžiai, bet poetiškai. Ir su įkvėpimu rašė eilėraščius – įsižiūrėdamas, įsiklausydamas į gamtą, svarbiausią lietuvių poetų mokytoją. 1920 m. ši jauno Papilio mokytojo kūryba buvo išleista pačiu paprasčiausiu pavadinimu – „Eilėraščiai“. Daug kam šie eilėraščiai patiko – švelnūs, lyriški ir saviti:

*Žiūrīm – krinta patylomis
Obelių žiedai.
Plaštakėlėmis baltomis,
Žiūrīm – krinta patylomis.
Rodos, sniego atkarpomis
Snigo tik andai, –
Žiūrīm – krinta patylomis
Obelių žiedai.
„Obelių žiedai“*

Ankstyvoji lyrika susijusi su didele K. Binkio meile, poetišku šio jausmo išgyvenimu. Ir „Ūtos“, ir kiti jaunystės eilėraščiai dedikuoti gražiai ir tyliai mokytojai Pranutei Adomonytei. Ji matė ne tik gražuolį poetą, bet ir nepastovų, impulsams pasiduodantį žmogų. Ilgai dvejojo, kol sutiko tekėti. Savimi pasitikinčiam K. Binkiui dvejonės kėlė nemaža širdgėlos, bet širdgėla padeda rašyti eilėraščius.

Pasaulio įtaka

1921 m. kartu su savo jauna žmona Pranute K. Binkis išvyko į Berlyną. Gėrėjosi didmiesčiu, nors dar neatsigavusiu po karo. Godžiai gėrė naujus gyvenimo ir kūrybos vaizdus. Per karo išsekintą Europą, suabejojusia kilniais klasikos idealais, pergalingai žengė nauja meno kryptis – ekspresionizmas. Siekti stipraus išraiškingumo, sukelti įspūdį ne subtilumu (kaip impresionistai), o netikėtumu, deformacijomis, šiurkščiu tonu. Tapyboje – Edvardas Munkas. Poezijoje – „Žmonijos apyaušris“, ekspresionistų almanachas. Tikrovė išardoma ir vėl iš naujo laisvai komponuojama. Nėra nieko, kas būtų pastovu, nekintama. K. Binkiui patinka G. Benas, G. Traklis, T. Doibleris, J. R. Becheris. T. Doiblerio eilėraščio „Apokalipsė“ pradžia: „Mano kapas ne piramidė, / Mano kapas vulkanas!“ J. Becherio deklaracija: „Pasaulis pasidarė per ankštas. Miestai nuobodūs. Visos šalys siauros. Jūros per mažos.“ Ekspresionistai šlovino miestą, judėjimą, techniką. K. Binkiui tai atrodė nauja, įdomu, patrauklu. Jis rašo eilėraštį „Vokiškas pavasaris“, iš kurio aišku, kokį kelią toliau renkasi:

*Berlynas aukštyn kojom drybso,
O mėnuo, senas idiotas,
Elektros viela pažabotas,
Šypso.*

*Tramvajai ir automobiliai,
Pabaigę gatvėse kadrilį,
Seniai po urvus išsislapstė,
Pralenkdami kuris katrą.
Jau vietoms merkias elektra.*

Su ironija K. Binkis žvelgia į savo dar taip neseniai Lietuvos kaime parašytus eilėraščius ir viename laiške pavadina juos „sacharinu, limonadu“. K. Binkis – vienintelis mūsų rašytojas pats iš savęs pasišaipęs, save tokiu būdu paneigęs.

Sambūrio organizatorius

Kaune K. Binkis ėmė telkti apie save jaunos žmones, pirmadieniais jie rinkdavosi arba poeto bute, arba kokioje užėjoje. Diskutuodavo, skaitydavo, kritikuodavo. Jie vadinosi „broliai paldieninkai“. Tarp jų buvo ir žinomų literatų, ir universiteto studentų. K. Binkis žaižaravo sąmoju, netikėtomis reakcijomis, šokiruojančiais atsakymais. Jis nekenė apsimetimo, iškabos, kuria kas nors bandė prisidengti. V. Kuzmickas, K. Binkio biografas, yra pateikęs tokį epizodą: „... kai kartą vienas pradedantysis poetas pasiteiravo K. Binkio, kuo jam geriau būti – ekspresionistu ar simbolistu, K. Binkis neužtruko su atsakymu:

– Žinai, geriausia būti durniumi...“

Suprantama, poetas, kuris klausia, kuo jam geriau būti, negali būti nei tuo, nei tuo. Jis negali būti ir poetu, nes renkasi poeziją kaip prekę – pagal etiketę. K. Binkis buvo didelis autoritetas, jo pašaipos literatai bijojo, o gerą žodį brangino, atsiminė.

K. Binkio biografijoje į paviršių iškyla įvairūs jo nuotyčiai (nevykęs ūkininkavimas, netvarkingas gyvenimas). Bet akyliau įsižiūrėję, matome kultūros, literatūros žmogų, kuris sąmoningai stengėsi plėsti kūrybos akiratį, modernizuoti žodį. 1921 m. atrinko ir išleido pomaironinės kartos poetų kūrybos antologiją „Vainikai“. K. Binkis nenorėjo paniekinti savo literatūros. Jis tarsi telkė ir senąsias, ir jaunąsias jėgas, kad jos galėtų susigrumti. Pats jautėsi esąs novatorių vadas, ryžtingai gynė „Keturių vėjų“ pozicijas. Jis neabejojo, kad jei Maironis būtų jaunas, rašytų tik taip – futuristiškai, ekspresionistiškai... Svarbiausia K. Binkiui buvo laisva ir nevaržoma nuotaika, tas ypatingas kūrybos „ūpas“, kuris netikėtai atsiranda ir taip pat netikėtai gali dingti.

„Eilėraščių“ ir „100 pavasarių“ autorius

Savo kelią K. Binkis pradėjo į „Eilėraščių“ rinkinį sutelktais kūriniiais. Gamtiškais, lengvais, nuotaikingais. Jis parodė, kad eilėraščių galima parašyti tarsi „iš nieko“, neskelbiant idėjų, neraginant, tiesiogiai neparodant ir savo

jausmų. Gražu, kad plaukioja dangum debesėliai, kad jie laisvi, kad keliauja, kur nori. Gražu, kad jie „sutelpa“ į eilėraščių:

*Debesėliai šilkasparniai
Saulės blizgančioj šviesoje
Lyg ant marių baltos burės
Dangaus kristole plaukioja.
„Šilkasparniai debesėliai“*

K. Binkis – poetas, turintis stiprų gamtos jausmą. Jo poezijoje labai daug gamtos spalvų, išpūdžių. „Gyvybės jūra / Pasaulio plotį / Banga žalumo / Plačiai užliejo“, – sakoma eilėraštyje „Žalumo banga“. Labai gražus ciklas „Ūtos“, parašytas japonų gamtos poezijos maniera. Žiedų (tulpės, obels, vandens lelijos, žibuoklės, rūtos, rugiagėlės, aguonėlės) išpūdis suformuoja meilės, gyvenimo džiaugsmo išpūdį. Atrodo, kad žydėjimo spalva viską užlieja: „Vien tik mėlyna akyse! / Žemėj, ore ir danguj...“ („Rugiagėlės“); „Ugniaspalvės aguonėlės / Po rugius visur liepsnojas...“ („Aguonėlės“). Savaiminis žydinčio pasaulio gražumas, prasmingumas, neprispaustas sunkių minčių, idėjų. *Pavasaris ir gėlė* – pagrindiniai ankstyvojo K. Binkio ženklai. Pavasaris „atsitinka“ žemėje, į žemę labiausiai K. Binkis ir įsižiūri. Štai gražus eilėraštis „**Pavasariška**“:

*Pradžiūvo darželis. Diegai pinavijų
Iš žemės rausvomis galvutėmis lenda.
Po kluoną bėgioja marguojanti banda
Žalų ir palšių drūtasprandžių galvijų.*

*Apvilкта plačia rudine piemenaitė
Pakluonėmis karves gainiojas ir griūva,
Kelniūkštės lig kelių vaikai atsiraitę
Suvirto valkoje į klykiančią krūvą.*

Maironis taip pat yra pavasario dainius. Ir jo eilėraščių rinkinys vadinosi „Pavasario balsai“. Maironio pavasaris – aukštas, kilnus, saulėtas, himniškas:

„Pavasario saulė prašvito meiliai / Ir juokiasi, širdį vilioja.“ Maironio pavasaryje „nedalyvauja“ nei galvijai, nei kelniūkštės atsiraitę vaikai. K. Binkio pavasaris stiliumi artimesnis K. Donelaičio „gaspadoriškam“ pavasariui, susietam su atbundančio, prisikeliančio gyvenimo rūpesčiais. Eilėraščio „Pavasariška“ stilius gali būti apibūdintas kaip daiktiškas, konkretus (daug įvaizdžių, detalių), dinamiškas (dominuoja veiksmazodis). K. Binkis kirčiavo tarmiškai, kirtį atitraukdamas. Taisyklingai kirčiuojant, suyra rimas. Skaitant K. Binkį, reikia taikytis prie jo tarmiškumo.

Be galo mėgdavau gaisrus ir vaiduoklius, kurių savo akim daugybę esu matęs. Užtat iki šiol šventai tikiu, kad vaidenas. Sodžiuj turėjau nekokią renomė, kuri net iki šiol nepasitaisė. Praminė mane „vėjavaikiu“. Toksai vardas man be galo patikdavo, nes vėjui jau nuo mažų dienų pavydėdavau.

K. BINKIS

K. Binkis gebėjo rašyti eilėraščius ir lietuvių liaudies dainų stiliumi, – pagal dainų merguželės ir bernuželio santykius. Jo „**Gėlės iš šieno**“ yra vienas gražiausių tokio stilizavimo pavyzdžių. „Gėlės iš šieno“ tapo K. Binkio autoriniu ženklu. Toldamas nuo savo jaunystės eilėraščių, jis kratėsi jų populiarumo ir pats paprašė, kad T. Tilvytis parašytų parodiją. Taip atsirado „Šienas iš gėlių“.

„**100 pavasarių**“ (1923) yra, anot E. Mieželaičio, „vėjuoto sąjūdžio“ branduolys, programos įprasminimas. Nedaug poetų turi galios taip pasikeisti, kaip pasikeitė K. Binkis savo antrajame rinkinyje „100 pavasarių“. Užtat „Keturių vėjų“ kritikas ir paskelbė, kad „Eilėraščių“ Kazys Binkis mirė. <...> „100 pavasarių“ – jojo antrojo pavasariško gyvenimo poetinis išreiškimas.“ Antras rinkinys – antrasis gyvenimas. Pavasaris, bet ne vienas, o šimtas. Kodėl toks pavadinimas? „Žmonės saką: šimts pypkių, šimts velnių ar kalakutų, tad kodėl ne šimts pavasarių“, – atsakęs poetas. Šimtas pavasarių, šimtas saulių, šimtas jaunų vilčių pakeisti senatvės raukšlių išvagotą pasaulį. Pirmas rinkinio akcentas – „Agitacinio pobūdžio eilėraštis su priemaiša piršlybų“. Pačiu pavadinimu specialiai maišomi skirtingi dalykai, kad susidarytų laisvės ir netikėtumo įspūdis. Ir rimta Maironio citata – netikėtame valiūkiško nerimtumo kontekste:

*„Pavasario saulė nušvito meiliai“
Ir žiūri.
Ei žeme,
Žemėn kepturę!
Žiūrėk – spinduliai.
Ne saulė, – senovės lietuviškas dievas
Šypsos, dangun pasilipęs.*

Ir paaiškinimas po tekstu: „Saulė – maždaug kaip pas Maironį“. Žemė čia yra nuotaka, pavasaris – nerimtas jaunikis (tas pats motyvas, tik lyrinis, intymus, S. Nėries eilėraštyje „Per lūžtantį ledą“). Visame rinkinyje išlaikoma vėjavaikio pozicija: judanti, gaudžianti, nerimstanti, vartanti, tvarką suardanti („Vėjavaikiškas vėjas“). Laisvos valios protrūkis atrodo nesuvaldomas: „Ei, tai valia, tai valia, tai valia, / Milijonas valių!“ Gaudžiantis, švilpiantis pasaulis atrodo labiausiai „pagaunamas“ garsų, jų sąskambių: „Mūsų žemė jauna dar / Bus ir pas mus Eldorado. / Aldorijo adrijo ada“ („Augnelių arija“). Didžiausias pasitikėjimas kūrybos galia, išlaisvinta iš taisyklių varžtų: „Mes mokame tūkstantį kartų gražiau už lakštingalę“ („Poetų maršas“).

*Kartą toks Vl. Suchockis ironiškai atsiliepė apie Maironį
Binkio akivaizdoje. Binkis įtūžo ir tarė: „Vaikine, mes ne
vienas čia nesame verti nuvalyti Maironiui batų“.*

JONAS AISTIS

Išsilaisvinimo energija formuoja energingą eilėraščio ritmą, veržlumo ir veržimosi intonaciją. Poetas atrodo tartum koks magas, stebukladaris:

*O aš, kad ir nenoroms, kad ir juokaudamas,
Kišenę ar burną vos atveriu, –
Ir veržias pavasariai cypdami, sprausdamies,
Ir raitos žaliūkšniai po patvorių.
„Galvon suaugę...“*

K. Binkis pirmasis yra išreiškęs, poetiškai įprasminęs jaunumo, kitoniškumo, maištingumo programą. Jaunam pasaulis atrodo kitaip negu senam,

jaunas visada laisvesnis, tad ir ginčas su tuo, kas sena, „profesoriška“, neišvengiamas:

*Galvon suaugę, baras profesoriai,
Kad vietoms gabus, bet nerimtas.
O man – kur pažiūriu – visur pavasariai,
Kiekvienoje kišenėj pavasarių šimtas.*

„Futuristiškas“, specialus pavadinimo apvalkalas neužgožia savito pasaulio matymo ir girdėjimo. Su futurizmu galima sieti K. Binkio panieką lyriniam gražumui, dailumui („Tai ne menas čiauškėti putpele, / Ir gulbes, ir meilę seilinti rašalu“), miesto dinamikos šlovinimą. Kartu gana aiškiai matome, kad K. Binkis turi į ką atsiremti ir lietuvių poezijos tradicijoje. Pirmiausia į K. Donelaičių, į jo tikrovišką, grubų žodį („Donelaitiškas“), toliau į judantį, griaudžiantį A. Strazdo pasaulį („Debesų jaučiukai“). Turėjo ir nuo ko atsisaikyti – nuo Maironio. Kūrėjui lygiai svarbu į ką atsigręžti ir nuo ko nusigręžti.

*Visų pirma užburia laisva ir nevaržoma jo lyrikos nuotaika,
poetiškas ūpas. Grakščiai ir žaismingai iš poeto sielos srūva
pavasarinio smagumo ir laisvės sklidini posmai.*

SIGITAS GEDA

K. Binkis – pirmasis lietuvių poetas, žaidžiantis žodžiu. Jam gražu sugretinti žodžių sąskambius – ir artimus, ir netikėtus. Štai eilutės iš eilėraščio „Donelaitiškas“: „Ir matome: galvotrūkčiais mūs puskamuolis mainos. / Pasaulis mūsų tampa įvairus ir rainas.“ Įprastas žemės pusrutulis čia pakeistas neįprastu „puskamuoliu“, suderintu su „matome“, „mūs“, „mainos“. O „raino“ netikėtumas greta „įvairus“ – kaip įvairumą papildančio. Iškart – kažkas „katiniška“ („Katiną, katiną, katiną... / Juodąjį, žebrajį katiną...“). Ir gražus „mainos“ – „rainas“ rimas. Žaidimas yra kūrybingas.

K. Binkis itin vertinamas kiekvieno poeto, kuris siekia naujumo, neįprastumo. Dabartinėje lietuvių poezijoje neįprasta, vaidybinė, kartais ir eksperimentinė žodžio tendencija K. Binkį sieja su E. Mieželaičiu, S. Geda. Su pastaruoju – ir kiti stiliaus dalykai: dangaus ir žemės „maišymas“, įprastų dalykų „apvertimas“, grubesnio, konkretesnio, daiktiškesnio žodžio poetika.

100 pavasarių pasibaigus

K. Binkis bandė būti tvarkingu tarnautoju, ūkininku. Bet tarnauti jam buvo nuobodu. O ūkyje jam labiausiai patiko meškerioti ir basam braidyti po pievas. Ir įsiklausyti į Lietuvos sodžiaus žmonių skundus, vargą. K. Binkį, buvusį mokytoją, skaudžiai žeidė tai, kad kaime tamsu, toli knyga, daug beraščių. Kauno ponijai tai mažai terūpėjo. Puiku rašyti modernius eilėraščius, bet kas juos skaito? Tie patys miesto modernistai. „100 pavasarių“ toli nuo sodžiaus žmonių. Ką daryti?

Ir K. Binkis ryžtasi dar kartą keisti savo kūrybos pobūdį – rašyti kaimo žmonėms suprantama kalba, apie jiems rūpimus dalykus. Jis visai nebijo, kad žodis bus pritaikomas. Jis daro tai sąmoningai – daro po „100 pavasarių“, pomodernių eilėraščių. Rašo liaudiškus kūrinius ne todėl, kad negalėtų rašyti kitaip, o todėl, kad ryžtasi populiarinti lietuvišką žodį, pratinti kaimiečius skaityti eiliuotus kūrinius. „Mūsų rytojaus“ savaitraštyje 1927 m. pasirodė satyrinė poema **„Tamošius Bekepuris“**. Pasigirdo lengvai skambantys, paprasti posmai:

*Rudenį šaltesnis oras.
Visi buriasi į poras.
Tik Tamošius Bekepuris
Sau poros lig šiol neturi.
Nors visi aplinkui juda, –
Bet Tamošius lėto būdo:
Pats į lauką, pats į tvartą,
Pats sau kepa, pats sau verda,
Pats mazgoja sau puodynes, –
Žodžiu – trūksta gaspadinės...*

Žmonės skaitė, dalijosi įspūdžiais, o „Mūsų rytojaus“ tiražas pakilo iki 100 tūkst. A. Miškinis rašė apie Tamošių Bekepurį: „Ši poema susilaukė didžiausio pasisekimo. Formos lengvumas, vaizdingumas, įvykių netikėtumas žavėjo kaimo skaitytojus. K. Binkis tuo didžiavosi, bent tuo tarpu tarėsi radęs savo kūrybos pateisinimą. Čia derėtų pridurti, kad autorius ne vien

linksmينو skaitytoją, bet ir mokė – gražiai pasišaipė iš atsilikimo, neraštingumo.“ To paties Biržų krašto žmogui B. Sruogai atrodė, kad K. Binkiui pasisekė užčiuopti biržėnų „gaspadorių“ charakterį, papročius.

Sakytume, atvirkščias K. Binkis. Kiek prieš tai jis buvo pasišokęs ieškoti naujovių, tiek šiose poemose – anachroniškas. Priešybės keistai dera. Kurį laiką orientavęsis į modernias sroves, K. Binkis pasuko į švietėjišką XIX a. galo tradiciją.

SIGITAS GEDA

K. Binkis – naujųjų laikų Lietuvos švietėjas, savo žodžiu pasiekė atokiausius sodžius. Poetas negalėjo užmiršti ir vaikų, mažųjų Lietuvos gyventojų. Vieną po kitos rašė jiems gražias, pamokomas knygeles, iš kurių iki šiol žinomos „Dirbk ir gerai“, „Jonas pas čigonus“, „Kiškių sukilimas“.

Šviečiamosios, pažintinės yra ir K. Binkio knygos apie M. Valančių, A. Smetoną. Liaudies švietimas liko neišblėsusi jo gyvenimo idėja. Jis net turėjo planą kurti liaudies universitetus. Baigę darbus, žiemą jauni kaimiečiai galėtų atvažiuoti į universitetą Biržuose ar Raudondvaryje, gyventi bendrabutyje, šviestis... O pavasarį grįžti prie savo darbų... Menas neturi būti sukoncentruotas tik centre – sostinėje. „Menas turi priklausyti ne tik valdininkams, bet visai visuomenei. O estetinės kultūros kėlimas mūsų visuomenėje turės labai daug reikšmės visam tautos kultūrinio laipsnio pakėlimui“, – sakė K. Binkis 1934 m. Ir galvodamas apie teatrą laikėsi tos pačios pozicijos: „turėtume duoti visa, ką geriausio turime ir ką turėsime, ne vien Kaunui, bet ir provincijai.“ Iš šių minčių aiškėja, kad ir jo liaudiškos poemos, parašytos K. Alijošiaus slapyvardžiu, ir liaudies universiteto idėjos, ir noras, kad menas nebūtų kuriamas tik valdininkams, yra K. Binkio pasaulėžiūros dalykai.

Dramos

„Atžalynas“. K. Binkio charakteris ir išorė buvo teatrališki. Jis puikus improvizatorius, žėrėjo sąmoju. Nesaugojo kitų, bet ir savęs netausojo. Perkopęs per keturiasdešimt, pasijuto ligonis, širdininkas. Stengėsi ligai

nepasiduoti, savotiškai giedrėjo galvodamas apie tai, kaip išsilaiko žmoguje gėris, žmoniškumas. Reikėjo pasiekti didelio širdies skaidrumo, kad būtų galima prabilti į žmones gėrio, teisingumo žodžiais. K. Binkis pradėjo rašyti dramą „Atžalynas“, žinomiausią savo kūrinį.

Pagrindinis veikėjas – tėvų netekęs našlaitis Petras Keraitis, gimnazistas. Jį priglaudė dėdė inžinierius. Bet viską diktuoja jo žmona, tipiška poniutė, be savo juokingos ponystės nieko daugiau nesuvokianti. Augintinį Petrą ji „auklėja“ pagal savo modelį. Petras draugauja su neturtingo kurpiaus sūnumi Jasiumi, gabiu, darbščiu ir apie lėktuvus svajojančiu jaunuoliu. Gimnazijoje atsitinka ypatingas įvykis – senam mokytojui, klasės auklėtojui, atrodo, kad būtent klasėje iš jo portfelio dingo šimtas litų. Klasėje tuo metu buvo likęs tik Jasius, ruošęs pamokas... Petras, turėdamas tėvo jam paliktą šimtinę ir norėdamas užstoti draugą bei nuplauti visų gėdą, netikėtai prisipažįsta paėmęs pinigus... Jo gyvenimas pasikeičia. Prisiglaudžia siuvėjo Žio go namuose, padeda siūti, atkakliai mokosi pats. Jis įsitikinęs, kad kiekvienas darbas yra gražus, kad mokslas yra savaime vertingas. „Bjauru, kad žmonės surišo mokslą su duona, su pyragu ir dar su kitais dalykais... Mokslas kaip vanduo, kaip oras turi būti visiems... Mokslas privalo ne pelną, bet šviesą žmogui teikti.“

Mokytojas atneša siuvėjui išversti savo seną paltą. Po praplyšusiu pamušalu randama piniginė... Paaiškėja, kad Petras ne tik nekaltas, kad taip jis pasielgė sąmoningai, užstodamas kitus. Bet jis nenori būti herojus. Visa, kas daroma iš įsitikinimų, yra paprasta, o ne herojiška. Reikia tikėti žmogumi, žmoguje ne vilko, bet žmogaus ieškoti, – tai Petro mintys, išsakomos draugams. Visus užlieja pasitikėjimo žmoniškumu džiaugsmas. Visi sako vienas kitam gražius žodžius, ir jie skamba tikrai, ne pompastiškai. Žmoniškumą reikia nuolat stiprinti, dėl jo kentėti, jį įrodinėti. Kitaip jis nyksta – išsikeroja „ponios“ Keraitienės tipo santykiai: veidmainiški, pataikūniški, išorėje blizgantys, o viduje supuvę. Jauni žmonės, taip gražiai augantys ir žmoniškumo auginami, yra didelė viltis. Ji ir išsakoma paskutinėmis frazėmis:

„Žiogas. Atžalynas auga, pone mokytojau.

Tijūnas. Auga... Gražus atžalynas auga.“

K. Binkio „Atžalynas“ kaip sceninis kūrinys sukurtas labai paprastomis priemonėmis. Konfliktas yra moralinis, jis padalija veikėjus pagal tai, kaip jie žiūri į žmoniškumą, garbę, pasiaukojimą. Nėra kartų konflikto: Petras ir Jasius artimesni mokytojui Tijūnui ir siuvėjui Žiogui negu savo bendraklasiui Barzdžiui, Keraitienės tipo atžalai. Mokiniai ir tikrieji mokytojai taip pat siejami žmoniškumo ryšių: auklėtojas Tijūnas žiūri į savo mokinius kaip į savo vaikus, o apie direktorių, kuris labai taktiškai stengiasi išsiaiškinti tariamą vagystę, vienas gimnazistas išsitaria: „Mūsų direktorius – žmogus taurus“. Direktorius priešprieša – inspektorius, netaktiškas, nesubtilus žmogus. Bet jėgų persvara „Atžalyne“ visur yra žmoniškumo pusėje, – net seniesiems Žiogams, netekusiems vienintelio sūnaus, atlyginama: Petras bus tas atlygis. Graudus gerumas, net sentimentalus, bet peršviestas aukštos idėjos.

„Atžalynas“ patiko žmonėms. Buvo išverstas į kaimynų kalbas, Rygoje ir pastatytas.

„Kokias idėjas norėjote iškelti „Atžalyne?“ – buvo paklausta K. Binkio. „Visų pirma norėjau parodyti, kad gero žmogaus negali pakeisti jokios gyvenimo aplinkybės“, – toks buvo atsakymas.

„**Generalinė repeticija**“. 1938 m. pavasarį Hitleris pasiglemžė Austriją, Lenkija siekė priversti Lietuvą atsisakyti Vilniaus... Europa sparčiai artėjo į karą. K. Binkį ypač sukrėtė Čekijos ir Slovakijos likimas. Kai 1939 m. jis buvo paklaustas apie šių dienų dramaturgo uždavinius, atsakė taip: „Geriausiai šį uždavinį išsprendė Karelas Čapekas: laiku mirė. Jam bent neteko išgyventi tos bepročių bakchanalijos, kurią jis savo nuostabiose dramose yra išpranašavęs.“ K. Čapekas – aštraus, parodijinio stiliaus čekų rašytojas antifašistas, „Karo su salamandromis“ autorius, K. Binkio bendraamžis, mirė 1938 metais.

Ką begali kūrėjas baisių, griauinančių karo jėgų akivaizdoje? Kas beįgirs jo balsą? Ir pats K. Binkis klausė: ką begali padaryti triuškinantis B. Šo sarkazmas? „Kad ironija būtų veiksminga, reikalinga viena sąlyga: būtent, kad tie, kam ji taikoma, turėtų bent minimalią gėdos jausmo dozę.“ Dažniausiai valdžia kaip tik šio jausmo ir neturi. Ir ne tik šio – jiems pritrūksta žmoniškumo, padorumo, garbingumo.

K. Binkis, kasdien vis sunkesnis ligonis, ėmėsi paskutinio kūrinio – dramos „Generalinė repeticija“. Rašytojas sumanė modernią struktūrą.

Jos pagrindas yra idėja – klausimas: kas yra mažo žmogaus gyvenimas baisiame kare? Mažasis žmogus parašo savo gyvenimo dramą – išpažintį. Teatro direktorius nori išsiaiškinti, kas tai yra. Įspūdingas Autoriaus ir Direktoriaus dialogas:

„Direktorius. ... bet norint – galima ir per generalinę repeticiją šį tą padailinti. Šį tą išleisti, šį tą pridėti.

Autorius. Tada pasidarytų netiesa. Juk tai, kas pasakyta, iš tikrųjų buvo. O to, kas buvo, dabar pakeisti niekas nebeįstengs. (Liūdnai) – Taip taip... niekas nebeįstengs.

Direktorius. Tamsta kalbi apie gyvenimiškąją tikrovę, bet mums čia svarbu scena, taip sakant, meniškoji tikrovė, o ji yra rašytojo valioje. Rašytojas ją gali kaitalioti pagal savo norą.

Autorius. Aš ne rašytojas.

Direktorius. Štai dar naujiena! Bet juk tamsta parašei dramą.

Autorius. Tai ne drama.

Direktorius. Na, vadinkite tai pagaliau tragedija.

Autorius. Tai ir ne tragedija.

Direktorius. Tai ką gi pagaliau mes turime čia tuojau vaidinti?

Autorius. Tai mano gyvenimas.

Direktorius. Na, vadinkite tai pagaliau gyvenimu. Bet to gyvenimo autorius esi tamsta.

Autorius. Autorius, jūs sakote? (Liūdnokai šypsodamasis) O ne! Mano gyvenimo paskutinių mėnesių autoriai buvo kiti.“

Šiais žodžiais ir galima išsakyti „Generalinės repeticijos“ konfliktą: žmogus kuria savo gyvenimą, savo šeimą, apsodina medžiais ir gėlėmis savo mažą namelį, myli ir yra mylimas, branginamas, bet ateina kiti ir ima tą gyvenimą griauti, žudyti ir versti žudyti tą, kuriam nejauti neapykantos. Kažkas kitas tampa tavo gyvenimo autoriumi.

Pagrindinis „Generalinės repeticijos“ veikėjas telegrafistas Z a j o n č e k a s mobilizuojamas į karą. Palieka žmoną, dukrelę, mažą namelį. Išeina iš savo gyvenimo į kitų primestą. Įsakytas jis nušauna „priešą“ – kareivį H e s c h e n ą: tą patį zuikelį, tokios pat šeimos tėvą. Zajončekas viską praranda. „Karo menas stipresnis už teatro meną.“ Zajončekas guodžia mirštančią žmoną:

žmonės pajus „pasaulį apsėdusio pamišimo visą baisybę“, ateis kitas, gražus pasaulis... Bet dabar išeities nėra – tik tragiškas finalas.

Visada atsiras don alfonso, kurie norės pataisyti istoriją ir skaudžiai pasibaigusius žmonių gyvenimus, net iš jų pasipelnyti. Autorius (tas pats Zajončekas) nusišauka, direktoriui tai – puikus anonsas...

Rašydamas „Generalinę repeticiją“, K. Binkis lygiavosi į moderniąją Europos dramą: į L. Pirandelą, K. Čapeką, B. Šo, į B. Brechto minties teatrą. K. Binkis pirmą kartą lietuvių dramaturgijoje panaudojo sąlyginę formą (spektaklis spektaklyje), laisvą montažą, nesilaikant nuoseklumo, groteską, derino skirtingus stilius (lyrinį, ironišką, tragišką). Į tragišką kūrinio erdvę įtraukė ir farso elementų (poniutės „su ašara akyje“, „su ašara balse“).

K. Binkis mirė 1942 m. pavasarį, jau fašistų okupuotame Kaune. Kaip ir K. Čapekas – laiku, – išvengęs likimo, kuris galėjo būti panašus į B. Sruogos arba A. Miškinio...



Kazys Binkis – didelio talento rašytojas. Nepaprastai greitai jis nuėjo kelią nuo giminės lyrikos iki modernizmo programos ir jos realizavimo – iki rinkinio „100 pavasarių“. Pagal savo talento galimybes K. Binkis būtų galėjęs ir toliau eiti lietuvių poezijos modernizavimo kryptimi. Bet greit jis ėmėsi kitos, iš esmės priešingos, programos – lietuvių sodžiaus kultūrinimo, švietimo, pratinimo prie literatūros. Prie didaktinių tikslų dera ir „Aržalynas“, kuriuo rašytojas išreiškė gėrio, žmoniškumo stiprumą, pasitikėjimą žmogumi.

„Generalinė repeticija“ – idėjų, minties drama – yra ir naujas rašytojo žingsnis lietuvių literatūros modernizavimo linkme. Modernią formą jis sujungė su reikšmingomis mintimis. K. Binkis yra dukart lietuvių literatūros modernizatorius: poezijos („100 pavasarių“) ir dramos („Generalinė repeticija“).



Jurgis Savickis (1890–1952)

Ėjęs kitaip

K. Binkis savo kaimiškas poetas pasirašinėjo K. Alijošium, o J. Savickis kelionės įspūdžių knygas – J. Rimošium. Vardų sąskambis, bet ne tik vardų. Abu naujų kelių ieškotojai literatūroje. Abiem buvo smagu eiti kitaip. K. Binkis greičiau pavargo. J. Savickis, kitaip negu lietuvių literatūrai buvo įprasta, ėjo ilgiau ir nuosekliau.

J. Savickis gimė 1890 m. netoli Ariogalos, Pagausančio dvare. Mokėsi ir ūkio mokslų, matyt, galvota apie grįžimą į tėviškę, nes buvo vyriausias iš dar dviejų brolių ir sesers. Tačiau paviliojo dailė, menai. Debiutavo

1910 m. Trečiajame dešimtmetyje išleido du modernios prozos rinkinius: „Šventadienio sonetai“ (1922) ir „Ties aukštu sostu“ (1928). Buvo Lietuvos atstovu Danijoje, Norvegijoje, Suomijoje, Švedijoje, Ženevoje. Su pertraukomis – diplomatas iki 1940 m. Vėliau įsikūrė Pietų Prancūzijoje, kur buvo nusipirkęs nedidelį žemės sklypelį. Vadino savo sodybą „Ariogala“. Karo metais vertėsi daržininkyste, augino vištas, triušius. Rašė literatūrinį dienoraštį „Žemė dega“, atsiminimus. Intensyviai kūrė grožinę prozą: 1951 m. dar išėjo apsakymų rinkinys „Raudoni batukai“, 1952 m. – romanas „Šventoji Lietuva“. Mirė 1952 metais.

Jurgis Savickis, Vakarų kultūros žmogus, atėjo į mūsų „pilkąjį“ gyvenimą ir ėmė rodyti, koks jis yra įvairus, koks jisai margas. Jau savo pirmąją knygą, „Šventadienio sonetais“, šis rašytojas švystelėjo mums prieš akis nelyginant mažučiu mūsų gyvenimo filmų rinkiniu, kuris savo judrumu ir margumu niekuo nesiskiria nuo svetimųjų...

KAZYS BINKIS

Iš nuotraukos žvelgia elegantiškas, inteligentiškas žmogus. Iš tiesų gal pirmasis lietuvių rašytojas – laisvas europietis, kūręs ne iš moralinių ir patriotinių įsipareigojimų, o iš talento laisvės, skatinusios ne tik gyvenimo keliu kitaip eiti, bet ir rašyti kitaip. J. Savickis nedalyvavo jokiam literatūriniame sąjūdyje. Jis ėjo vienas, sąmoningai rinkosi moderniosios literatūrinės raiškos kelią. Keli kritikai sutarė sakdami apie J. Savickį: Vakarų kultūros žmogus lietuvių literatūroje.

Lakoniška ir netikėta („Vagis“)

J. Savickis kūrė prozą ne idėjai, ne pamokymui, o įdomumui, intrigai, žodžio paslapčiai atskleisti. *Netikėtumas, kitoniškumas, ypatingumas* yra šio rašytojo pasakojimo principai. Intelektualus ironikas, o ne liaudiškas šmaikštuolis. Nedramatizuojantis gyvenimo, o besistengiantis jį perprasti ir juoko forma. Kūrinio išraiškingumo siekimu J. Savickis artimas ekspresionistams. Meniškiausios novelės įeina į rinkinius „Šventadienio sonetai“, „Ties aukštu sostu“. J. Savickio savitumą pirmas suprato B. Sruoga. Straipsnyje apie „Šventadienio sonetus“ jis sakė: „Jurgis Savickis didis dailininkas, stiprus

talentas. <...> J. Savickio knyga „Šventadienio sonetai“ – ne kasdienė duona, ir ta knyga skaitytina ne tuo ūpu, kurio žmogus įgauna skanių pietų pavalgęs.“ Ypatingą dėmesį B. Sruoga atkreipė į novelę „**Vagis**“. Tokio pat pavadinimo yra ir J. Biliūno kūrinys apie arkliavagį užmušusio žmogaus sąžinės teisimą. Kuo ypatinga J. Savickio novelė, kokių lietuvių prozos vidinės raidos pakitimai ji parodo? Kuo šis kūrinys ekspresionistiškas?

Tai trumpas, lakoniškas kūrinys. Savo šiltuose namuose mažas berniukas, svajojantis pasidaryti smuiką, klausosi senųjų pasakojimų apie plėšikus ir norėtų bent vieną jų išvysti. Į namus atvedamas sugautas arkliavagis: „Vaikas tyliai stovėjo ties piktadariu, lyg jį kas būtų tvirtai laikęs. Jis negalėjo atspėti, kur jis bus jį matęs. Rarotų vaizdas minė jam šį piktadarį: žalias veidas, suplėšyti marškiniai, pasvirusi galva... Dideliame altoriuje prikaltas ant kryžiaus Kristus turėjo tokio pat panašumo.“

Viena ryškiausių ekspresionizmo, XX a. meno modernistinės krypties, ypatybių yra kuriamo vaizdo laisvas *asociatyvumas*: į vieną centrą tarsi sutelkiami atsiminimai, matytų vaizdų nuotrupos, palyginimai. Būtent tokia ir cituota J. Savickio vaizdo atkarpa. Vaiką tarsi kažkas prikausto, toks sutelktas jo dėmesys. Sukruvinto vagies vaizdas asocijuojasi su kažkuo matytu. Pagaliau prisimena – nukryžiuotasis Kristus altoriuje atrodė panašiai. Ekspresionistui svarbu neįprasta, ryški spalva: arkliavagio veidas žalias, akys raudonos. Vaiko sąmonėje vyksta ypatingi procesai: jis nori išbandyti savo drąsą, nusistatyti santykį su pažemintuoju: jo galvoje minčių chaosas, – pabrėžia rašytojas. Mūsų ankstesnieji rašytojai įveda skaitytoją į jau sutvarkytą žmogaus minčių pasaulį, o J. Savickiui įdomus būtent chaosas, jo bangavimas, siūbavimas, tarsi savaiminių formų įgavimas. Tėvui mušant vagį, vaiko galvoje klostosi prieštaringas minties vingis: „Tėtė, sako, geras, bet kam taip baisiai muša vagį!“ – skaudžiai suspingsėjo vaiko smilkiniuose.“ Paklauskime B. Sruogos komentaro: „Dviejuose paskutiniuose sakiniuose ne tik sukauptas visas vaiko pergyvenimų chaosas, bet jau nurodyta ir ta linija, kuria chaosas ims formuotis. Išivaizduokime, kad Savickis vietoj šių dviejų sakinių būtų aprašinęs, kaip vaikui buvo liūdna palovio dulkėse lindėti, kaip vagies kančios sujaudino jo jauną mažą širdelę, kaip jis jį užjautė, kaip norėjo jam pagelbėti, kaip jo akyse ašarėlės tryško. Lazdynų Pelėda ar Vaižgantas, pavarę savo herojus palovėn, būtų tikrai tuo keliu nuėję.“

J. Savickio kelias kitas. Vaikas nusprendžia vagį išlaisvinti. Dar pasiklausia – ar tėtis nemušė? Vagį pribloškia vaiko elgesys. Netikėtumo psichologinis efektas, ekspresionistų dažnai išbandomas. Ir vaiko, ir vagies sąmonėje kažkas įvyksta, chaosas įgauna formas. Tokias formas, kurios veda gilyn, į žmogaus dvasios misterijas, galinčias iškilti ir tokiu pavidalu – vaiko išlaisvintu ir kažko lūkuriuojančiu vagimi.

Vagį vėl sugauna, velka pririšę prie šlajukių. Bet vaikas to fakto neanalizuoja. Visa, kas turėjo įvykti jo žmoniškumo kristalizavimosi procese, yra jau įvykę. J. Savickis neauklėja ir nemoralizuoja – ar gerai paleisti nusikaltusį, ar gerai nusikalsti tėvo tvarkai? Tai kiti klausimai, jie yra už vaiko sąmonės pagrindinio klausimo arba po jo.

Gyvenime kaip scenoje

„Viena Savickio artistinės prigimties projekcija – į teatrinę išmonę“ (D. Sauka). J. Savickio vaizduojami žmonės yra lyg scenos artistai arba statistai, išėję atlikti vaidmens. Juos atidžiai stebi pasakotojas, bet nesileidžia į psichologinę analizę, nužymi tik vieną kitą punktą, sutelkia dėmesį į kokią detalę, kurią dažnai ironiškai komentuoja. J. Savickiui įdomios kaukės, kurias žmonės neišvengiamai užsideda ir kurias keičia, patys keisdami. Ir keisdami ne tik dėl aplinkybių (realizmo principas), kiek dėl dažnai patiems sau neaiškių impulsų (modernizmo ypatybė). Rašytojas yra sukūręs novelių ciklą „Kaukės“, kurį jungia ta pati veikėja Jadvyga. Ją matome pas tėvus (jauna, juostuotu plonos drobės sijonu, atrodė daugiau statistė kokiame teatre...), Kaune („Kajutės dekoracijos atsimainė: tai buvo bohemos ateljė, vakaro saulės tildoma.“), pas tetą Rozaliją, ištekęsias už seno valdininko, kabarete ir vėl sugrįžusias į savo seną, apleistą tėvų trobą („Jai neaišku, ar tat vaidmenys, ar iš tiesų.“). Gyvenime yra visko, bet blogis nėra toks galingas, kad visai užtemdytų gėrį. Pasikeičia dekoracijos ir gyvenimas vėl pasisuka šviesiaja puse. Jadvyga sunkiai suserga viena savo tamsioje gryčioje. Ji galvoja: „Kaip negerai sirgti vienai!“ Pagijusi nustemba, kad sniego mažiau, o žemė saulės suvilgyta. „Reikės sukasti gėlių lovas darželyje...“, – pamanė Jadvyga ir nusišypsojo. Ji buvo tokia nuostabi,

keistai linksma. Lyg netikėdama pravėrė duris iš senos trobelės ties vieškeliu į platųjį pasaulį.“

J. Savickio aktoriai ir scenos įvairios: dramos, operos, operetės. Skirtingos ir kaukės. Bet dažniausiai gyvenime, kitaip negu mene, maišosi keli žanrai: farsiškas paviršius slepia likimo dramą.

Iš rinkinio „Ties aukštu sostu“ vienas įdomiausių yra apsakymas „**Kova**“. Ko lauktime iš tokio pavadinimo kūrinio? Karo epizodo, bernų muštynių ar bent proletariato streiko. O J. Savickis iš karto pasuka kitu keliu – nežinomu, tradicijos neišvažinėtu. „Novelė „Kova“ – apie nuodėmingą mamaitės grožį, dėl kurio vaikas susiremia su nelygiu sau priešu – linksmais gėrovais, mamaitės gundytojais“ (D. Sauka). „Kova“ prasideda tokiu sakiniu, mintyse ištartu džiūsnos vaiko, einančio gatve: „Viskas būtų gerai, kad mano mamanka nebūtų tokia graži!“ „Mamankos“ grožis ir palankumas vyriškiams – pagrindinė vaiko bėda. Ir kova yra vaiko kova už motiną ir už savo gyvenimą. Savo kūrinį J. Savickis kuria kaip sceną, į kurią išleidžia veikėjus, keičia epizodus, parenka dekoracijas. „Kovos“ veikėjas iš tiesų pasirodo kaip scenoje (nežinome, kas jis, iš kur, kaip čia pateko), matome tik jo išvaizdą – dideli batai, sunki milinė, įdubusi krūtinaitė. Sceną ir pats rašytojas pamini: „It iš cirko išleistas į gatvę pajacas“. Gyvenimas J. Savickiui panašus į cirką, kartais į absurdo dramą. Bet į žmogaus likimą rašytojas žiūri rimtai. Pasirodo kitas vaikas – žydukas. Jie „pasikalba“ – pirma paleistu akmeniu, paskui žodžiais, iš kurių aiškėja didesnė ir skaudesnė gyvenimiškoji sodiečio patirtis. Autoriaus įterpinys: „Tai buvo du gyveniman išleisti aktoriai“. Bet aktoriai nenustoja būti likimais. Sodietis toliau aiškinasi savo gyvenimą. Jam rūpi sužinoti, ar jo naująjį pažįstamą tėvas muša. (O pasąmonėje – ar muša kaip mane.) Ne, ne tik nemuša, o dargi paguldo į lovą ir apkloja. Sermėgius tokio atsakymo nelaukė:

„Tai buvo aiškus pasityčiojimas iš jo asmens ir jo įžeidimas. Buvo kaip ir žibalo pilama į ugnį.

Jis smarkiai trenkė žyduką kumščia į krūtinę, parversdamas jį drauge su ištrūkusia iš jo rankų ir nudardėjusia skardinaite.“

Į ką kumščiais reaguoja sermėgius? Į savo skaudumą – nepakeliama girdėti, kad gali būti taip, kad mama paduotų pieno, o tėvas paguldytų ir apklotų. Bet šitaip gali būti.

J. Savickis žiūri tarsi iš atokiau, jo pasakojimui būdinga distancija. Epizodo pabaigoje tarsi konstatuojama – scena baigta: „Du draugai išsiskyrė“.

Prasideda antrasis epizodas. Leidžiasi saulė, gražus, ekspresyvus gamtos vaizdas: „It sostas būtų kam rengiamas ar kas pasitinkamas ir laukiamas, kai jis ateis tais minkštais kilimais.“ Vaikas slankioja miesto pakraščiais. Mintyse jis „tebetvarko“ savo gyvenimą. Rašytojas tarsi stebi vaiką iš šalies ir konstatuoja: „Jis buvo nebepataisomas fantastas ir labiausiai norėjo, kad jo tėvas būtų toks pats „kaip ir kiti.“ Sakinyje sujungiamos priešpriešos: „fantastas“ ir norintis ne ko nors fantastiško, o kad tėvas būtų „kaip ir kiti“: kad būtų rūpestingas ūkininkas, pirkėtų geležį krautuvėje, tvarkingai krautų ją į savo vežimą. Bet tėvas – girtuoklis. Net ne girtuoklis, bet „paprastas girtuoklėlis“.

Vėl grįžta prie motinos. Mato joje ir močiutę, ir „mamanką“: „Kad ir mamanka! Geriausia pasaulyje močiutė, bet kai pamato kokį kavalierių, ima ir išlėpsta. Dėl to, kad durna!“

Rašytojas leidžia vaikui ne tik būti nelaimingam (įprasta lietuvių prozoje), bet ir kritiškai matyti savo tėvus. Ir pabandyti kovoti už savo gyvenimą.

*Jeigu būtume matematikai ir susumuotume krūvon Jurgio
Savickio sakinį, vaizduojamus žmones ir siužetus, atrastume
didelį darnumą. O tai jau meistrystės ženklas.*

ANTANAS VAIČIULAITIS

J. Savickio kūrinys svarbios detalės. Jos paryškintos, tarsi ironijos apšviestos. Lietuviškas „traktierius“. „Laisvė“ vadinamas, papuoštas lietuviškomis vėliavėlėmis ir vyčiu. O iš tiesų – bjauri smuklė. Joje įsilinksminusi vaiko motina, kalbinama vyrų, ir nugirdytas tėvas. Scena su marionetėmis, viskas netikra, gašlu, girta: „Juk meilę gali sukurti su pusbuteliu geros makeros.“ Vaiko motina lyg padėvėta princesė. Ir staiga čia pasirodo vaikas su botagu rankoje. Ir sako: „Motina, arkliai seniai pakinkyti! Namon.“ Ne „mamanka“ – motina. Vaikas pasirinko vaidmenį – stipresnio. Jis su botagu. Ir „mamanka“ iš tiesų yra motina, bijanti, kad jos vaiko kas nepaliestų. „Vaidmuo keitėsi“, – konstatuoja rašytojas. Bet vyrai vedasi moterį, vienas

net skaudžiai įspirta vaikui batu. Vaikas nori sustabdyti vežimaitį, bet ratas jį parbloškia. Kova pralaimėta. „Raudonas velnias šlavė savo uodega kelią, norėdamas žmonių pėdsakus užlyginti, iškišęs savo velnio liežuvį mažam miesteliui parodyti.“ Ekspresionistinis vaizdas (raudonas velnias, besityčiojantis iš mažo miestelio su „Laisvės“ „traktieriumi“, su apleistu vaiku, girtuokliu tėvu ir „mamanka“). Parbloškias ratų vaikas nepajėgia atsikelti. Bet dar nėra mirties, nėra gailesčio ir liūdesio, tik gyvenimo scenoje vienas epizodas keičia kitą. Paskutinis sakiny: „Ūkininko šeimos nartai turės vėl visi greitai susirinkti į krūvą.“ Į vieną sceną. Ir veiksmas prasidės iš naujo. Kartu absurdiškas, kartu ir lemtingas.

Intelektualioji proza

Kritikai yra pastebėję, kad J. Savickį skaityti nėra lengva, kad jis reikalauja įsigilino, meninio žaidimo taisyklių pažinimo. Rašytojas pasitiki intelektu, konstruoja, analizuoja, žaidžia savo veikėjais kaip šachmatų figūromis. Vartoja nemaža meno (muzikos, tapybos, dramos) terminų, sąvokų, svetimų kalbų (lotynų, prancūzų) žodžių. Bet kartu jaučia, kad protas ne viską išsprendžia, kad gyvenimo dėsniai, klostęsi šimtmečius, dažnai primeta individui savo valią. Neverta dėl to verksti, skųstis, aimanuoti. Geriau pažvelgti į viską ironiškai. J. Savickio ironija yra intelektualinė – ji kyla ne iš situacijos, poelgio ar žmogaus savaiminio juokingumo, o iš įvertinimo. Štai apsakymo „**Didelė nuodėmė**“ pradžia: „Jis įgijo didelio turto, prekėmis prigriovė sandėlius, jo akcijos kasdien pradėjo kilti, bet siela jo nuolat veržėsi prie lietuviško darželio su aukštomis rožėmis, senas gonkas apkibusiomis.“

Kūrybiniu metodu J. Savickis primena ne tiek įkvėptą poetą, kiek spektaklį racionaliai organizuojantį teatro režisierių, kuriam įdomus tik galutinis efektas.

ALFONSAS NYKA-NILIŪNAS

Inteligentų ir praturtėjusių lietuvių gaudinimasis (kad ir A. Vienuolio apsakymuose apie inteligentus) J. Savickio traktuojamas ironiškai, ir tai jaučiama iš skirtingų žodžių sandūrų: prekėmis *prigriovė* sandėlius, rožės *apkibo* gonkas.

Net siela, nuolat besiveržianti prie lietuviško darželio, įgyja ironijos atspalvį. J. Savickiui kelia juoką „ponų“ kalbėjimas įmantriomis frazėmis. „**Kaukėse**“ („Strusio juoda vėdyklė“) rašytojas ironizuoja (net šaržuoja) „valse d’amour“ autoriaus kalbėjimą: „Mano, kaipo režisieriaus, turima visa eilė priedermių ir atsakomybių. Rytoj turi būti surengtas tautos bazaras labdarybės tikslu, man gi gyvajam paveikslui „Lietuvaitė ties kryžium, naktigoniams bandą genant“ – trūksta ratelio.“

Svetimi žodžiai (*bazaras*), tariamai kilnios idėjos (lietuvybė), banalios scenos su „garsiu pavadinimu“, kuris pats save demaskuoja, – visa tai apšviesta ironiško rašytojo žvilgsnio. Arba profesoriaus kalba tame pat kūrinyje: „Net biologijos profesorius, žmogus paprastai tylus ir nedrąsus, priėjo prie jos ir, paspaudęs jai profesoringai ranką, pagyrė: „Šokyje tamsta labai gražiai apsireiški!“

„Profesoringa“ kalba reikalauja „apsireikšti“. Vėlgi skvarbus ironiko žvilgsnis. „Tobulai ironizuodamas, rašytojas pasirodė esąs ne skeptikas, kuriuo buvo laikomas, o karštas, jausmingas nužmogėjimo demaskuotojas“, – sako J. Žėkaitė, turėdama galvoje ir vėlyvesnę J. Savickio prozą.



Jurgis Savickis – naujo tipo lietuvių rašytojas, moderniosios literatūros kūrėjas, prozos reformatorius. Jo prozoje yra ekspresionizmo žymių: netikėtumo, išraiškingumo siekimas, situacijų modeliavimas, panaudojant scenos, kaukės įvaizdžius. Rašytojas atsisako vienaprasmio vertinimo, gėris ir blogis atrodo sumišę, bet žmogui yra įgimta ieškoti išeities, siekti gėrio. Lietuvių prozai įprastą gaudumą, liūdnumą J. Savickio prozoje keičia įvairesni stebėjimo rakursai, žaidybiškumas, intelektualinė ironija, konstruktyvumas.

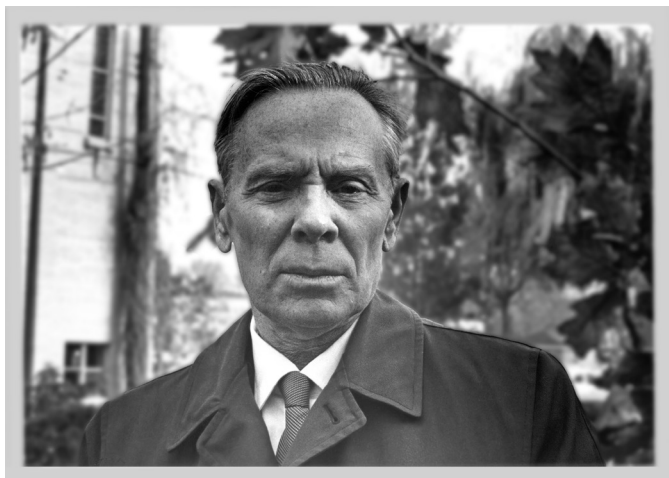
SAVITŲ POETŲ KARTA

A. Vaičiulaitis viename 1938 m. laiške J. Aisčiui svarstė poezijos klausimus ir bandė aptarti dvi poetų kartas, besireiškiančias Lietuvoje. Pirmajai jis skyrė F. Kiršą, B. Sruogą, V. Mykolaitį-Putiną, K. Binkį. „Antrosios kartos lyrikai priskiriu S. Nėrį, B. Brazdžionį, A. Miškinį ir Tavo šviesią galvą. Jūs, kiekvienas atskirai, stengiatės restauruoti kuris jausmą, kuris formą, kuris metafizinį pasaulį, kuris siaurą individualizmą pravesti į visuotinumą.“ Šioje pagrįstoje mintyje akcentuoti žodžiai – „kiekvienas atskirai“. Iš tiesų S. Nėriai tiktų jausmo, A. Miškiniui – formos, B. Brazdžioniui – metafizinio pasaulio, J. Aisčiui – individualumo ir visuotinio dermės akcentai. Bet kiekvieno poeto kūryboje šie bruožai būtų tik kitaip susipynę, nes nėra ir negali būti lyrikos be jausmo, be formos, be metafizinės įžvalgos ir individualumo bei visuotinio dermės. Taip pat ir be rūpinimosi kultūra, jos tautinėmis ir universaliosiomis formomis. A. Vaičiulaičio išskirtos antrosios kartos poetai, gimę pirmajame šio amžiaus dešimtmetyje, buvo tikri nepriklausomos Lietuvos vaikai, jos universiteto auklėtiniai, kurie matė pasaulio, mokėjo svetimų kalbų, buvo susipažinę su Europos kultūra ir literatūra. Kiekvieno jų vėlesnis likimas susiklostė skirtingai, kartais net visai priešingai, bet iki 1940 m. jie sudarė gražią poetinę kartą, vadinamą *neoromantikais*. Neoromantikų idėjas brandino „Pjūvis“, iš dalies ir „Naujoji Romuva“.

Įdomu tai, kad „antrosios kartos“ poetai pasiklojė lyrika. Jie – lyrikai, ne universalūs kūrėjai, nors bandę plunksną ir kituose žanruose.

Neoromantikai siekė grįžti prie tautos šaknų, jiems buvo artimas tautinis idealizmas, bet ir šiuolaikiškumas, modernumas buvo svarbus.

Neoromantizmas, neoromantikai reiškė atnaujintą, modernų romantizmą. Kaip „Pjūvyje“ skelbė šios kartos kritikas P. Juodelis, jiems buvo „nepakeliui su „Keturiomis vėjomis“.



Jonas Aistis
(1904–1973)

Vienas didžiausiųjų

Vienam didžiausiųjų lietuvių lyrikų, gimusiam per šventą Joną (pagal senąjį kalendorių), aiškiai nepatiko jo pavardė: vis bandė ją keisti (J. Aleksandravičius, J. Kossu-Aleksandravičius, J. Kuosa-Aleksandriškis), kol 1952 m., jau gyvendamas JAV, pasivadino Aisčiu. Nurimo. Taip lietuvių sėkmėse nurimsta kalnai ir vandenys, kai juos pagaliau pašaukia tikru vardu. Aisčiai, arba baltai, mūsų protėviai. Poetas turėjo teisę į šį vardą, nes, kaip rašė eseistikos knygos „Dievai ir smūtkeliai“ pratarėje, „mūsų šviesuomenė ir lietuvių tautos likimas – vienintelė mano gyvenimo mįslė.“ Buvo įsitikinęs,

kad „Lietuva yra aisčių giminės kvintesencija.“ Lietuvių tautos mįslę – jos gamtos, kalbos grožio, jos istorijos tragikos – jis sprendė eilėraščiuose, laiškuose, straipsniuose apie poeziją ir eseistikoje.

*Nuo Putino Aistis suko atgal į folklorą, žodį pervedė per
sodiečio vaizduotei būdingas formas, pratęsė tą lyrizmo
variantą, kurio ištakų ieškome liaudies dainose...*

VIKTORIJA SKRUPSKELYTĖ

Gyvenimo ir kūrybos metmenys

J. Aistis yra kilęs iš vargingųjų, nors protėviai ir buvę bajorai, 1863 metų sukilimo dalyviai. Gimė 1904 m. (pagal naująjį kalendorių liepos 7 d.) gausioje kalvio šeimoje, netoli Rumšiškių. Iš prigimties buvo silpnas, liko nedidelio ūgio. Labai anksti išmoko skaityti. Daug ko pasisėmė iš senelio, pirmojo gyvenimo mokytojo. Motina, nors ir beraštė, buvo tikra lietuvė, kietai ištarusi: „Nesulauktų mano galva, kad mano vaikai iš lenkiškų knygų mokytųsi.“ Išleidusi sūnų į Kauną, į „Aušros“ gimnaziją, ji pėsčiomis nešdavo jam maisto.

Baigęs gimnaziją, būsimasis poetas mokėsi Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakultete. Čia labai susidraugavo su Antanu Miškiniu, kuris buvo visai kitokio būdo. Jonas – uždaras, susimąstęs, liūdnas, Antanas – atlapširdis, linksmas, pramogų, viešumos mėgėjas. Abu labiausiai artino poezija, knygos. Po daugelio metų atsiminimuose J. Aistis apie A. Miškinį taip rašė: „Šiandien man daugiau prisimena ne tai, kad jis man medžiagiškai padėjo, bet kad jis mane kūrė savo poezija, savo nuotaika ir savo polėkiu, kurių nei aš, nei jis popieryje nepaliksime. Buvo jautrus, akylas, jausmingas. Jis mylėjo savo žemę ir sielojosi ja. Kadangi nebuvo taip, kaip mudu norėjome, tai jis kalbėjo graudžia ironija. Mes dalinomės duona ir poezija.“ Tai yra vienas gražiausių draugystės paliudijimų mūsų literatūroje. Autorius apibūdina ne tik draugą, bet ir save: ką vertina žmoguje, kokius jo bruožus išskiria. J. Aistis, uždaro, vienišo būdo, labai brangino jautrumą, gyvumą. Jis yra net taip prasitaręs: „Mano poezijos vienintelis akstinas ir vienintelis šaltinis buvo gyvi žmonės <...>“.

1937 m. J. Aistis, gavęs Švietimo ministerijos stipendiją, išvyko į Prancūziją. Jis ėmėsi studijuoti prancūzų viduramžių raštiją. Darė tai su dideliu užsispyrimu, parašė lingvistinį darbą apie Evangelijos vertimus į senąją provansalų kalbą, Grenoblio universitete įgijo mokslinį daktaro laipsnį. J. Aistis buvo poetas su ryškiais filologiniais ir filosofiniais interesais. Dramatiškai klostantis Lietuvos istorijai, namo nebegrižo. 1946 m. su šeima persikėlė į JAV. Dėstė lietuvių kalbą kolegijoje, vėliau dirbo Vašingtone, Kongreso bibliotekoje. Jautė begalinį tėvynės ilgesį ir savo kaip poeto dramatišką likimą: „Būti poetu ir likti be savo žemės yra gal daugiau negu fizinė mirtis, ypač tokiam kaip aš“, – rašė viename laiške. Svetimame krašte jam trūko visko: šilo, paukščių, savų žmonių. Sunkiai sirgo, iškentė kelias operacijas, sugebėjo stoiskai žvelgti į mirtį, nes žinojo, kad gyventi liko nedaug. Bet vis tiek skaitė senąsias kronikas, galvojo apie prūsų likimą, nusirašinėjo lietuvių liaudies dainas. Mirė 1973 m. birželio 13 d., palaidotas Vašingtono kapinėse. Bet sakė nenorįs „čia likti visiems laikams“, tikėjosi grįžti į Rumšiškės, šalia tėvų. Jo, vieno žymiausių Lietuvos poetų, noras įvykdytas – 2000 m. perlaidotas Rumšiškėse.

Rašyti eilėraščius būsimasis J. Aistis, o tada dar J. Aleksandravičius, pradėjo gimnazijoje. Bandė rašyti įsiklausydamas į lietuvių tautos lyriką, į gaudžias senųjų dainų intonacijas, kartodamas jų įvaizdžius. 1932 m. išėjo jo eilėraščių rinkinys, pavadintas taip paprastai, kaip tai jau buvo padaręs K. Binkis, – **„Eilėraščiai“**. Po dvejų metų pasirodė antras rinkinys – jau kitokiu, kiek gąsdinančiu vardu – **„Imago mortis“** („Mirties vaizdas“). 1935 m. išėjo itin savita poeto lyrikos knyga **„Intymios giesmės“**. Pačiu pavadinimu čia išreikšta tai, kas šiam poetui iš tiesų labiausiai būdinga: intymumas ir melodingumas. 1937 m. išleistas rinkinys **„Užgesę chimeros akys“**. (Chimera – senovės graikų mitologijoje ugnį spjaudanti pabaisa.) 1935 m. – esė knyga **„Dievai ir smūtkeliai“**, kurioje išreikštas poeto požiūris į Lietuvos to meto situaciją ir praeitį, į kultūrą ir konkrečius jos reiškinius. J. Aistis įsitvirtino kaip savitas lietuvių poetas, už rinkinį „Užgesę chimeros akys“ jam buvo paskirta Lietuvos valstybinė literatūros premija. Baigėsi pirmasis kūrybos etapas. Antrasis kūrybos etapas prasideda išėivijoje, kai šiek tiek sutvarkęs gyvenimo reikalus J. Aistis grįžo prie literatūros. 1942 m. išėjo rinkinys **„Be tėvynės brangios“**, 1947 m. – **„Nemuno**

ilgesys“, 1951 m. – mažytė lyrikos knyga „Sesuo buitį“, 1957 m. – rinkinys „Kristaliniame karste“, 1961 m. – rinktinė „Poezija“. Išleido dvi esė knygas („Apie laiką ir žmones“, „Milfordo gatvės elegijos“), parengė J. Baltrušaičio poezijos rinkinį, partizanų poetinės kūrybos leidinį „Laisvės kovų dainos“. Kartu su A. Vaičiulaičiu – labai svarbią „Lietuvių poezijos antologiją“ (1951).

„Juk žmogus tai epušies lapas, kuris dažnai virpa be vėjo“

Šie žodžiai iš vieno J. Aisčio laiško A. Vaičiulaičiui tinka apibūdinti žmogaus poetinei sampratai. Pirmiausia jaučiama, kad J. Aisčio lyrikos žmogus yra kažkaip ypatingai susijęs su paties poeto išgyvenimais, bet ne tiek su jausmais, kiek su patirtimi ir patyrimais. Ypač su pačiais ankstyviausiais. Apie tai J. Aistis kalba esė „Poesis et veritas“ („Poezija ir tikrovė“):

„Kitame trobos gale, kur aš mokiausi gana nuobodaus skaitymo meno, pro langą buvo matyti šilas. Jis buvo mano burtų šventykla. Ryto saulės apšviesti pušų kamienai atrodė kaip porfirinės kolonos. Ir ten buvo sėklines pušis praaugusi eglė. Ji man atrodė smarki ir pikta moteris. Šalia jos buvo kiek palinkusi pušis, kaip pavargėlė Ridikienė. Kiekviena medyje mačiau gyvą žmogų, tai visas šilas atrodė kaip žmonių būrys. Kiekvieną rytą eidavau prie lango ir skaitydavau artimesnes pušis, ar visos jos dar vietoje, ar kuri nors neišėjo. Ir kai pirmą kartą senelis papasakojo pasaką apie Eglę žalčių karalienę, supratau, ko ta šilo vienintelė eglė taip smarki ir pikta: ji buvo viena, be sūnų, be Drebulėlės... Tasai šilas buvo mano poezijos mokykla. Aš buvau vaikas ir niekuo nuo kitų nesiskyrčiau, bet mano brolis buvo realistas, ir, kai jam rodydavau šilo žmones, juokdavosi sakydamas: „Eik tu, kvailas, kur medžiai, tai medžiai, kur žmonės, tai žmonės!“ Būdavo skaudu tai girdėti, bet knietė visas paslaptis kitiems išpasakoti...“

Kiekvienoje kūrybingoje prigimtyje yra polinkis negyvame įžvelgti gyva. Būsimasis Aistis ne tik mato medžiuose gyvus žmones, bet ir stebuklingu būdu susieja juos su labai sena mitine lietuvių pasaka apie Eglę žalčių karalienę. Jam atsiveria tautos kultūros gelmė, nors vaikas dar to nesuvokia.

Bet ši patirtis nusėda sąmonėje, o vėliau iškyla kaip noras žodžiu kitiems suvoktą paslaptį išsakyti. Būsimasis poetas negali atskirti medžio ir žmogaus likimo, o jo brolis „realistas“ nesupranta, kaip galima juos sulieti: žmonės, tai žmonės; medžiai, tai medžiai. Kaip ir A. Baranauskas, kuris grožio jausmo mokėsi iš Anykščių šilelio, J. Aistis sako, kad jo poezijos mokykla buvo gimtinės šilas.

Realistui atrodo, kad viskas turi priežastį, viską galima paaiškinti, o poetui – žmogus kaip *epušės lapas, kuris dažnai virpa be vėjo*, t. y. be priežasties. Kaip sugauti tą sielos virpėjimą, tą ypatingą būseną, kuri nėra nei džiaugsmas, nei liūdesys, bet kartu yra ir viena, ir kita. Jau cituotame laiške A. Vaičiulaičiui J. Aistis sako, kad poezijoje ir muzikoje mes teskirame tik liūdna ir linksma arba džiaugsminga. Tik polius, tik priešingybės, o juk tarp jų yra dar daug tarpinių būsenų, pustonių. Jis nesutinka vadinas pesimistu: „... man priešingai atrodo, kad mano žodyje pirmukart mūsųose taip suskamba džiaugsmas, o tyras kaip kūdikio juokas, kaip rasa, tik, žinoma, ne linksmumas.“ Iš liūdesio gali kilti džiaugsmas, sukeliamas liūdesio išraiškos tobulumo. Bet ne linksmumas, kuris yra paviršiaus dalykas. Ir iš liūdesio kylantis grožio, tobulumo pojūtis apvalo sielą. Tai jau senovės graikų patirtas ir apmąstytas katarsis, reiškiantis sielos apvalymą, taurinimą. „Nusioplauk nekruvinos aukos katarsiu, / Mano žodžio kruvina auka“, – taip ši taurėjimo, skaidrėjimo būsena išsakoma eilėraštyje „**Katarsis**“. Tam, kuris gali patirti džiaugsmą kaip palengvėjimą, žodžio auka yra nekruvina, bet aukojančiam žodį – tai „kruvina auka“. Žodis poetui yra viskas: į žodį sudėtos visos tikrumo viltys, žodis ir labiausiai apvilia, nes neįmanoma tobulai išreikšti to, ką jauti, suvoki, turi savo patirtyje. Eilėraštyje „Katarsis“ J. Aistis yra sukūręs vieną skaudžiausių žodžio metaforų: „Žodis – žiedas pumpure nuvytęs, / Jis numiršta į pasaulį pakeliui.“ Užsimezga žodžio pumpuras, bet jis nuvysta pakeliui į pasaulį, nuvysta, netapęs žiedu arba tobulybe. „Vadinasi, menas yra kely į tikrumą“, – tokia poeto išvada. Iš tiesų – menininkas visada kelionėje. Ir kartu su juo keliauja žodžiai.

J. Aistis ir eseistikoje, ir eilėraščiuose ne kartą yra kalbėjęs apie kūrybą, įkvėpimą, apie ypatingą kūrimo valandą. Eilėraštyje „**Kūrimo valanda**“, panašiai kaip ir Putino eilėraštyje „Kūryba“, atskleista kūrėjo vidinė

sutelktis, kuri viską aplink kitaip nušviečia, pakeičia. Taip atsiveria kūrybos galia: „Ir matosi nuraudęs didelis peizažas, / Tartum ekstazėje nušvitusi širdis...“ Tačiau ta galia trunka trumpai: „Tai tik akimirksniui, tiktai vienai sekunde!“

Sekdami J. Aisčio mintis, matome jo savitą įsižiūrėjimą į gamtą, tautosakišką gamtos sužmoginimą, ankstyvosios patirties branginimą, mokėjimą ja pasinaudoti. Poetas siekė atskleisti subtiliausias žmogaus sielos būsenas, net tyrą džiaugsmą pasiekiamą liūdesio išgyvenimu. Jis daug galvojo apie žmogaus ir kūrybos paslaptis, kurių negalima nei atskleisti, nei visai paaiškinti, nes dažnai žmogus kaip epušės lapas „virpa be vėjo“, o žodis „numiršta į pasaulį pakeliui“.

Tas pats gamtos reiškiny – saulėlydis: „Pastoralėje“ skaudus, „Kūrimo valandoje“ giedras (nežinau, ar tuo kas galėtų nepatikėti).

J. AISTIS

Kai ilgesys iš kasdienybės pasaulio jį nuneša į poetinių vizijų, pasakų ir chimėrų šalį ir kai tos vizijos, įsiliepsnojusios jo sąmonėj, jį laikinai įtikina savo realumu, reikia manyti, poetas pergyvena didžiulį džiaugsmą.

BRONIUS KRIVICKAS APIE „KŪRIMO VALANDĄ“.

Meniškiausius eilėraščius J. Aistis sukūrė Lietuvoje pritilus modernistų šūkiams, eilėraščio reformų programoms. J. Aistis savo poetiniais principais buvo klasikinės harmonijos šalininkas. Iš tiesų, kaip yra pastebėjęs V. Kubilius, jo eilėraštis artimesnis viduramžių miniatiūrai negu avangardistų eiliavimui. Eilėraštyje nieko negali būti taip sau, kiekvienas žodis, kiekvienas brūkšnis svarbus. Ir žodį, ir brūkšnį į jo vietą pastato neme-luotas jausmas, intymus žmonių, daiktų, gamtos tarpusavio kalbėjimasis. J. Aistis neniekina tikrovės, jaučia jos prasmingą aktyvumą:

*Aš iš margo svieto smulkmenų, detalių:
Lauko, pievų, miško, skliauto ir žvaigždžių
Susikūriau savo pasakišką šalį –
Pats nepasidžiaugęs, perdaviau žodžiu.
„Karunka“*

Įsiklausykime, kaip šiame eilėraštyje išsidėsto akcentai: poezijos šalis yra pasakiška, susikurta, bet susikurta iš tautosakiško „margo svieto“, iš smulkmenų, detalių, iš lauko, pievų, miško, iš skliauto ir žvaigždžių. Apimama visuma – nuo pievos iki žvaigždžių. Šiuo požiūriu įdomus vienas ankstyvesnių J. Aisčio eilėraščių „**Kada nors**“:

*Kada nors aš patiesiu dienas vėdinti –
Gyvenimą kaip audinį ritiman ritamą,
Ir pamatysi jų vedamą mintį.
Ir tu pajusi eilėraščio ritmą:*

*Nei griaustinis kur toly užkimęs,
Neaiškus šauksmas žodžio pirmapradinio, –
Po to lyg lava meilė ir troškimai
Išsineria kaip saulė sueiliuotu sakiniu.*

Atrodo, kad J. Aisčio lyrika konkreti, joje iš tiesų daug atpažįstamų tikrovės spalvų, detalių. Bet tikrovišką vaizdą peršviečia ypatinga šviesa, lyg koks spindėjimas. Ir eilėraštyje „Kada nors“ mintis susiejama su dienomis, su gyvenimu, bet jausmai (meilė ir troškimai) „išsineria kaip saulė sueiliuotu sakiniu“. Ir tas sueiliuotas sakinyss išlaiko saulės spindėjimo įspūdį, kurį galima sieti ir su garsynu (*s* dominantė). Tikrovės impulsai išgyvenami labai intensyviai: ankstyvosios J. Aisčio lyrikos vaizde viena metafora uždengia kitą:

*Aš niekad nemačiau tiek kraujo suplūdusio
Nei žaizdoje, nei vakare prieš lietų.
Kaip neįteiktos rožės skruostuose ir lūpose,
Taip, rodos, imtų mano gėlą ir jai išlietų!
„Rožė“*

Raudonos rožės, raudonos vyšnios, raudonas vakaras, romanso melodija ar net džiazas – eilėraščio paviršius atrodo pernelyg melodramiškas. Bet tas paviršius persmelktas gaudulio, kylančio iš giliai, iš bendrų skaudžių būties

klausimų. Katastrofinės nuotaikos prieš 1940 metus iškilo ne vieno Europos poeto kūryboje:

*Bet kas iš to, kad piršto nepajudini,
Bet kas iš to, kad ten, krūtinėj, sopa...
Aš gyvenu agonija, geltonu rudeniu
Drauge su merdinčia, su mirstančia Europa.
„Džiazas“*

J. Aisčio eilėraščiuose nuolat jaučiama *poezijos, kūrybos* tema. Ankstyvojoje kūryboje pabrėžta, kad eilės, kaip ir žmogaus gyvenimas, neturi nuo jo paties atskirtos prasmės nei uždavinių. Jos yra prasmingos savaime. Soneto „**Kažkam**“ pabaiga:

*Žinau, kad nėra tikslo mūsų buičiai
Ir lyrikai, ir žodžiui šio soneto –
Abu mes krintame žvaigždėm rugpjūčio,*

*Abu mes krintame kaip rasos gailios –
Taip mes be tikslo ant šio balto svieto,
Be tikslo mūsų gyvenimas ir eilės...*

Graudžia lyrika vadina poetas savo kūrybą, ir tas graudumas, kuris kyla iš to, kad žmogus suvokia, jog gyvena, ir suvokdamas jaučia „ašaras šiltas ant skruostų“, yra ir prasmė, ir tikslas pats sau. J. Aisčio eilėraščiais lietuvių lyrika pasiekė šį aukštą „betikslės“ kūrybos lygį, šį liūdną, graudų ir tyrą žodžio aidėjimą. Tą žodį poetas jautė kylantį iš gilumos, iš tautos pasaulėjautos, girdėjo jį aidint ankstesnių poetų posmuose.

Poetas ir tėvynė

Maironis yra parašęs eilėraščių „Lietuvis ir giria“, kur išvesta paralelė tarp žaliosios girios ir lietuvio. Abu jie tylūs, savyje užslėpę ir skausmą, ir džiaugsmą:

„Bet žalioji – kaip lietuvis: / Užžavėtas jų liežuvis; / Neatdengs skaudžios krūtinės!“ J. Aistis vieną gražių savo eilėraščių pavadino „**Miškas ir lietuvis**“:

*O jūs, melsvi šilai, o nykios platumos!
Aš jūsų sielvarto, jūs sopulio dalis:
Gal todėl mano balsas bus nesvetimas,
Kaip man nesvetimi atodūsiai žali.*

*Ir taip suaugau su tyla, su nykuma –
Ir šilas su manim, ir ašen su šilu.
Bet ko mes nebyliai, bežadžiai likome,
Kodėl nežmoniškai, stebėtinau tylu?!*

*Tylu ik sielvarto, iki nepanešimo!
Tylu laukuos, tylu ir pievoj, ir šile,
Jog pasiilgstu tavo to graudaus ošimo,
Kai andai skundėmės graudžiai sunkia dalia...*

*Kadaise verkė miškas ir lietuvis,
Tyliai, ne lūpom verkė – krūtine.
Tuomet, žinia, ko verkti mudviem buvo,
Bet ko mes šiandien tylim, nežinia...*

Lietuviškoji žmogaus ir gamtos, žmogaus ir miško vienybė – viena kitame. Aukščiausia jausmo įtampa ir aukščiausias eilėraščio taškas: „Tylu ik sielvarto, iki nepanešimo!“ *Tylu* pasiekia tai, kas giliausia, – sielvartą, nepanešimą. *Tylu* taip pat gilu kaip sielvartas, kaip nepanešimas, nebegalėjimas panešti, kaip verksmas ne lūpom – krūtine. Dvi laiko plotmės: *šiandien, dabar* ir *andai, kadaise, tuomet*. Praeities laikas yra A. Baranausko ir Maironio: miške lietuvis, ko verkia, nežino, miškas ir lietuvis – ir liūdi, ir džiaugiasi tylėdami, neatsiverdami. Šios giliosios būties paslapties nepanaikina net į gera pasikeitęs gyvenimas: „Bet ko mes šiandien tylim, nežinia...“

Žinomiausias žmogaus ir tėvynės ryšio eilėraštis J. Aisčio kūryboje yra „Peizažas“:

*Laukas, kelias, pieva, kryžius,
Šilo juosta mėlyna,
Debesėlių tankus izas
Ir graudi graudi daina.*

*Bėga kelias, ir berželiai
Linksta vėjo pučiami;
Samanotas stogas žalias
Ir šuns balsas prietemy.*

*O toliau – paskendęs kaimas,
Tik žirgeliai tarp klevų –
Šlama liepos tokia laime,
Toku liūdesiu savu.*

*Tik sukrykš lyg gervė svirtis,
Sušlamės daina klevuos...
Gera čia gyvent ir mirti!
Gera vargt čia, Lietuvoj!..*

Beveik septyni dešimtmečiai yra praėję nuo šio eilėraščio parašymo. Tokios Lietuvos, tokio peizažo, tokio kaimo, su tarp klevų kyšančiais stogų žirgeliais, su šulinių svirtimis, jau nebėra. Toks Lietuvos peizažas jau muziejinis, atskirais fragmentais išsaugotas būtent Rumšiškėse, poeto gimtinėje. „Peizaže“ J. Aistis įamžino tradicinį Lietuvos kaimą, išsupusį tautos kultūrą, suformavusį meninę jauseną.

„Peizažas“ labai paprastas: keturi ketureilio taisyklingo chorėjo posmai, kryžminis rimas. Kelias pro kryžių, toliau – kaimas. Paprasti, kasdieniai lietuviški žodžiai (laukas, kelias, pieva, debesėliai, berželiai...), tiesiogiai išsakoma poetui būdinga liūdnumo, neatskiriamo nuo laimės, nuotaika. Kitų tautų tyrinėtojai, domėjęsi senosiomis lietuvių dainomis, yra pastebėję, kad jos

liūdno. Bet lietuviams tai savas, raminantis ir guodžiantis liūdesys. Saldus liūdesys – kaip laimė būti savo žemėj, tarp savų. Būti, vadinas – gyventi ir mirti. J. Aisčio „Peizažas“ yra stipriai įaugęs į lietuvių atmintį, girdimas ir poetų. Kaip J. Aistis eilėraštyje „Miškas ir lietuvis“ girdėjo A. Baranauską ir Maironį, taip jį išgirdo Just. Marcinkevičius („Tai gražiai mane augino...“), M. Martinaitis („Tau aciū, tėvyne“).

Poetas ir tikrovė

„Poesis et veritas“ („Poezija ir tikrovė“) – taip J. Aistis pavadino straipsnį, kuriame kalbėjo ir apie eilėraščių impulsus, atėjusius iš tikrovės. Atsiminimuose apie A. Miškinį papasakojo ir apie vieną įdomių savo eilėraščių – „**Karaliaus šuo**“. Tai kitoks eilėraštis negu „Miškas ir lietuvis“, „Peizažas“. Atsainus, ironiškas tonas, tarsi vaidmeniui atlikti užsidėta kaukė. Nujaučiamas neatitikimas – kalbama apie kažką kita:

*Numirė karaliaus šuo – šunelis geras,
Geriausias iš šunų...
Ir sušaukė karalius visą dvarą
Ant šunio šermenų.*

*Markizai, freilinos, baronai, grafai
Ir daug kareivių, daug tarnų
Karaliui meilinos pas šunio kapą,
Geriausio iš šunų...*

*Karaliui ašara nukrito ant to kapo,
Geriausio iš šunų –
Nukrito freiliny, markizų, grafų,
Baronų ir tarnų...*

*O juokdarys tik juokino karalių: –
Turi, karaliau, daug šunų,*

*Bet kur tu rasi kitą tokį pat šunelį,
Geriausią iš šunų?*

*Užsirūstino karalius ir jo visas dvaras –
Ir tiek dvariškių, tiek tarnų!..
Pakorė juokdary, kad šmeižė šunį gerą,
Geriausią iš šunų...*

Seniai žinoma ironiška mintis, kad karalių vaidina jo svita. Svita visada „karališkesnė“ už karalių. Karaliaus juokdariui ir V. Šekspyro dramose suteikiama tiesos teisė. Ir J. Aisčio eilėraštyje yra „žaidžiama“ būtent šiomis situacijomis. O už jų slypi tikrovė, tikri atsitikimai. Kartu su A. Miškiniu jie stebėję šermėnų procesiją, iškilmingai laidotas pasikėsiniame prieš aukštą asmenį žuvęs karininkas. Buvę gaila žmogaus, bet laidotuvių iškilmingumas atrodoęs perdėtas... „Parėjęs namo, parašiau baladę apie karaliaus šunį“, – sako J. Aistis. Paskui girdėjęs viešą pasipiktinimą, kad jis pasityčiojęs iš žuvusiojo. „Eilės ne jam buvo skirtos, bet karaliams ir tarnams...“ – poeto atsakymas.

Tikrovė niekad nėra tokia, kad visus patenkintų. Ypač dažnai ji žeidžia menininkus, nes jie į viską reaguoja greičiau ir stipriau. Tikrovė juos gali ir labai skaudinti. Skaudino tikrovė ir J. Aistį, bet jis turėjo užtektinai blaiavimo, kad viską teisingai suvoktų. Jis nesuabsoliutino ir pasipiktinimo dėl priekaištų. Po daugelio metų pasakė, kad laisvės nepriklausomaj Lietuvoj jam buvo gana: „Tik papasakotas nuotykis dėl baladės tai įrodo: man nieks tos baladės nedraudė skelbti ir viešai skaityti.“

Baladiški motyvai J. Aisčiui apskritai patiko. Jis yra parašęs ciklą „Baladės“, atskirų baladiškų eilėraščių: „Elnias“, „Karavanas“. Išėivijoje, toli nuo savųjų, galvojant apie brangius likimus, baladiškos kraupumo nuotaikos stiprėjo. J. Aistis parašė eilėraščius „Vėlinių godos“, „Lemtis“, „Poetui“, „Voruta“, kuriuos galima vadinti baladiškais. Baladė gali prasidėti iš tikrovės, bet iš jos varžtų ji išsilaisvina.

Vanduo man visada giedras. O giedras jis štai dėl ko: man dažnai motina pasakodavo, kaip vieną pavasarį Nemuną varė. Man tada buvo du nepilni metai, ir aš nieko nepprisimenu. Motina mane ant rankų nusinešusi parodyti

Nemuno, saulėje varomo. Sako, aš buvęs taip tuo vaizdu susidomėjęs, kad negalėjęs akių atplėšti. Motina dėl to taip manęs prisispyrusiai ir klausdavo, ar prisimenu. Matydamas, kad ją tas vaizdas rišo su kažkokiu labai šviesiu atsiminimu, sakydavau: „Taip, mama, lyg pro dūmus, bet prisimenu“. Jai tas mano melas, mačiau, buvo mielas, nes ji vis pridurdavo: „Aš jau tada buvau tikra, kad tas spindintis vanduo tau visam gyvenimui pasiliks atmintyje“. Nemačiau, o liko, nes kiekvieną kartą, kai man tik rašte prireikia vandens, aš jį semiuosi vis iš to paties šaltinio – iš tos mano motinos legendos...

J. AISTIS

Atrodytų, kad toliausia nuo tikrovės yra *l e g e n d a*, fantastinis, prasimanytas žanras. Šiuo požiūriu įdomus J. Aisčio eilėraštis „**Motinos legenda**“. Čia susipina dvi literatūros tradicijos: legendos, kaip tolimo, užmiršto susigrąžinimas, perkūrimas ir griežtos soneto formos laikymasis:

*Taip džiaugsminga, šviesu, ramu –
Visa įlanka žydi kaip linas,
Ir patetiškos valandos pinas
Iš manosios vaikystės namų...*

*Kai motina klausė mane: –
Ar meni tu Kampiškių dvarą,
Kaip pavasarį Nemuną varė –
Atsidusus visa krūtine... –*

*Taip, mane tu nešėsi ant rankų
Ir brolių per lauką vedei,
O Nemunas puošė ledais,*

*Žvilgėjo užtvindytos lankos... –
Atminimai krūtinėje grindis –
Man ir šiandien tie vandenys spindi...*

Eilėraštis parašytas svetur 1941 metų pavasarį. Šviesumo, ramumo, džiaugsmingumo įspūdis – priešingas gauduliui, liūdesiui. Jis kyla iš prisiminimo:

namų, motinos, Nemuno, varančio ledus. Prisiminimą prisišaukia prieš akis regimo vandens įspūdis. Sonetas (du ketureiliai ir du trieiliai) harmoningai įformina pirmą vandens įspūdį, motiną ir jos klausimą, prisiminimo patvirtinimą („Taip, mane tu nešeisi ant rankų...“) ir apibendrinimą, suliejantį tuos ir anuos vandenis: „Man ir šiandien tie vandenys spindi...“ Įsiklausę į šią eilutę, išgirsime ypatingą, skaidrų ir giedrą jo skambėjimą – vandenų garsą (skamba *an, an, ien, an, en, in*). Nesunku pastebėti, kad ir visas eilėraštis yra tos pačios (*n*) tonacijos, kurią tarsi užduoda pagrindiniai eilėraščio žodžiai: *motina, legenda, Nemunas...* O svarbiausia pasakyta pabaigoje – vandenys... Įdomu, kad šis taip gražiai sukurtas eilėraštis (žanriniai, kompoziciniai, garsiniai principai) turi šaknis tikrovėje.

Motinai įstrigo į atmintį, kad jos mažytis sūnus ant rankų buvo taip labai susidomėjęs saulėtu Nemunu, išsilaisvinančiu iš ledų, kad turėjo ir suaugęs prisiminti. Sūnus buvo per mažas tiesiogiai prisiminti, o vis tiek prisiminė: „nemačiau, o liko...“, – šiais žodžiais poetas pasako, kokie sudėtingi, daugia-lypiausiai yra poezijos ir tikrovės santykiai.

Poetas – Lietuvos likimo interpretatorius

Vienas istorikas, besigilinantis į XX a. lietuvių tautos istoriją, yra prasiitaręs, kad poetas J. Aistis turėjo ypatingą istorijos jausmą ar nuojautą. Apie Lietuvos istoriją jis pasakęs daug teisingų minčių, o eilėraštis „Vienas kraujo lašas...“ esąs pati giliausia 1940 m. situacijos įžvalga ir jos meninis apibendrinimas. Apie savo savijautą karo pradžioje Prancūzijoje J. Aistis yra taip pasakęs: „Į trečią dieną sužinojau, kad aš netekau brangiausio daikto žemėje – tėvynės.“

Kas iš tiesų myli savo tautą ir kenčia dėl jos nesėkmių, visada yra jai kritiškas. Tik tuščiagarbiai, siekdami kaip nors pasipelnyti ar save iškelti, gieda tautai ditirambus arba tiesiog pataikauja. J. Aistis buvo kritiškas, ypač vadams ir šviesuomenei, apie daug ką kalbėjo su skaudžia ir geliančia ironija. Jis yra sakęs, kad dažnas jo klausias, ką tau tas ar anas yra padaręs, kad tu jį taip nepalankiai paminėjai. Ne, niekas nieko blogo asmeniškai jam nesąs padaręs. „Ir vis dėlto, jei opius dalykus rašau, tai man rodos, kad matau ar regiu tokius dalykus ar reiškinius, kurių kiti neįžiūri, ir dėl to jaučiu šventą

pareigą pasakyti tai, kas bendram reikalui yra naudinga ar kenksminga.“ Tai nuoširdus moralinis įsipareigojimas bendram reikalui.

J. Aistis suprato, kad siauras tautiškumas visada arti šovinizmo, kitos tautos niekinimo. Kritikuodamas vienos dramos epizodą, jis rašė, kad „čia siauras tautiškumas, vulgariškai vadinamas šovinizmu“. Tauta turi pažinti savo istoriją, turi sugebėti mokytis pirmiausia iš savo klaidų. „Mūsų tautos istorija yra tragiška, – sakė poetas. – Dideles pastangas sekė didelės nesėkmės.“ Lietuva dėjo daug aukų, liejo daug kraujo, bet tai, ką iškovodavo, prarasdavo dėl nesutarimų ir dėl tautinės sąmonės silpnumo. „Tautos stiprybė yra tautinė sąmonė. Ir tautinė sąmonė neturi būti primityvi: laimėj šokanti ir klykianti, nelaimėj gniūžtanti ir verkianti. Vadinasi, vienos stiprybės nepakanka, reikia išminties ar bent blaivaus proto.“ Primityvu ir džiūgauti, ir verkauti. Išmintis, protas, sąmoningi veiksmai yra tautos brandumo ženklai. Būtent šių ženklų kontekste reikia skaityti vieną iš vėlyvųjų J. Aiščio eilėraščių – „**Likimo giesmė**“. Šis eilėraštis apie Lietuvos likimą turi kelis akcentus. Pirmasis išsakytas pradžioje:

*Niekada tau laimė nebuvo pražyduš,
Nebuvai tu niekad sąmonėj pilnoj –
Mindaugą nužudė kerštas ir pavydas,
Vienas Gediminas krito Vėliuonoj!*

*Tuėjai per amžius lyg per tamsą mišką,
Kur nebesimatė palaukių šviesos:
Ašaros ir kraujas tau po kojų tįško,
Neaprėpus kelio ir savęs visos.*

„Tu“ yra Lietuva. Kalbamasi su Lietuva. Tokiam pokalbiui pirmasis ryžosi A. Baranauskas („Pasikalbėjimas giesmininko su Lietuva“), po jo – Maironis. Po Maironio – J. Aistis. A. Baranauskas ieškojo Lietuvai kelio, Maironis šaukė į ateitį, remdamasis praeitimi. J. Aistis kritiškai žvelgia ir į praeitį: karo žygiai, pergalės jam neužstoja skaudžios tiesos, kad istorinė Lietuva nebuvo pilnos sąmonės (aiškindamiesi šią mintį, sakytume, kad valdovai nesirūpino lietuviškumu, lietuvių kalba, savitomis valstybingumo formomis), kad jai trūko

išminties šviesos, kad jos keliuose buvo daug atsitiktinimų. Valdovai siekė galybės, bet ne išminties, kuri šviestų Lietuvai ir po jų mirties. Baltų gentys nerėmė viena kitos, todėl jotvingiai sutirpo ir neramūs prūsai gynėsi ir žuvo patys sau vieni...“ Pavydas ir kerštas, pražudę karalių Mindaugą, toliau kerojo. Dabartį Lietuva gyvena kerštu, pavydu, o į praeitį žiūri su pasididžiavimu, lyg pajęgtų žvelgti tik atgal, o ne į priekį:

*Savo kunigaikščiais didžiavais ir gyreis,
Kad jie veržės, ėjo į svečias žemes,
Tartum pats likimas tau būtų paskyręs,
Tau būtų nulėmęs nykti be prasmės...*

*Tu ieškojai garso ant Juodųjų marių,
Ant žydro Dunojaus tu pils statei,
Kai iš tavo žemių tave pačią varė,
Kai savųjų marių tu jau nematei...*

Eilėraštis baigiamas pirmojo posmo pakartojimu – tik po paskutinio žodžio nebe šauktukas (dėmesio atkreipimas), o liūdnas daugtaškis. 1953 metų pradžia yra šio eilėraščio parašymo laikas. Laikas, sunkus, be laisvės, skatino poetą permąstyti ir Lietuvos istoriją. Bet istorijai sunku taikyti dabarties matus.

Yra ryšys tarp šio eilėraščio ir penkeriais metais anksčiau parašyto „**Vienas kraujo lašas...**“:

*Vienas kraujo lašas būt tave nuplovęs,
O varge jo vieno tu pasigedai,
Nors stiprybę sėmėm iš didžios senovės –
Liko netesėti mūsų pažadai...*

*Vienų vienas žodis būt tave apgynęs,
Bet varge jo vieno tu pasigedai,
Nors visi žadėjom mirti už tėvynę –
Liko netesėti mūsų pažadai...*

Šiame eilėraštyje poetas kalba apie 1940 metus – jo supratimu, Lietuva turėjo pasipriešinti okupantams. Kraujo lašas būtų nuplovęs gėdą, pasipriešinimo žodis apgynęs garbę. Kad ir kaip būtų žiūrima, kokiais argumentais argumentuojama, patriotiniai pažadai liko netesėti. Realios reikšmės pasipriešinimas gal ir nebūtų turėjęs, bet tautos sąmonės brendimui jis būtų buvęs svarbus. Atrodo, kad „Likimo giesmės“ negandų linija ateina iki 1940 metų: stiprybė, semta iš didžios senovės, nebuvo pakankama, atėjus išbandymo metui. „Man mano tautos istorija, – sako J. Aistis, – yra įspėjimas, kad ji kaip kiškis turi ir miegot atsimerkus, turi ir miege būti pasiruošus išganingam šuoliui. Vargas jai, jei ji, atėjus likiminei valandai, bus užsimerkusi ir jai, įvykių pažadintai, reikės akis krapštyti ir galvoti, kas čia aplinkui dedas.“

Didžiausią reikšmę J. Aistis skyrė tautos šviesuomenei, inteligentijai. Ji turi būti ir tautos sąmonės brandintoja, ir saugotoja. Lietuvos inteligentija atrodė poetui menkas tradicijas teturinti, nepakankamai su savo tautos rūpesčiais suaugusi. Dar 1935 m. jis, tarsi kreipdamasis į kiekvieną, rašė taip: „Tik vieno bijau, kad Tu, paskaitęs ir pasigėrėjęs ar pasipiktinęs mano mintimis, nepaliktum toks, kaip esi, mat jei mūsų šviesuomenė, kurios pareiga eiti tautos priešakyje ir vesti ją, nesusipras, tai, kartoju, mūsų kaulai vaitos nelaisvėje.“ Taip primygtinai kalbėti iš tiesų tegali žmogus, kuris mato tai, ko kiti nemato. J. Aistis aiškiai suprato, kad tauta, kuri nesirūpina ar mažai tesirūpina savo kultūra, ypač kalba ar istorija, yra pasmerkta. „Kultūra turi kruvinu prakaitu išeiti iš tautos įsčių“, – sakė jis.

J. Aistis neprarado vilties, kad Lietuva atgaus Nepriklausomybę. Jis stengėsi numatyti tą lemtingą laiką ir tuos sunkumus, su kuriais lietuviai neišvengiamai susidurs. „Aš kažkaip jauste nujaučiu, kad griuvus imperijoms, kurių taip mažai beliko, prasidės mažų tautų, nedidelių vienetų era... Būkime to naujojo laikotarpio pirmaisiais daigais!“ – ragino savo tautą poetas. Vertindamas dramatiškąjį pokarį, J. Aistis sakėsi aukas matęs abiejose pusėse, todėl baugus ir beprasmiškas jam atrodė kerštas. „Viešpatie, atitolink nuo mano tautos brolžudybės rykštę ateityje!“ Šie J. Aisčio maldos-prašymo žodžiai turėtų būti įsidėmėti kiekvieno lietuviu. Taip pat ir šie: „Niekad savęs iš savo tautos neišskyriau. Ir dabar rašau, kad tikiu. Jei mano tauta nežuvo 18–19 amžiais, jei jos nesunaikino asmenybės kultas, tai ji gyvens, tai ji klestės per amžius...“



Jonas Aistis – vienas didžiausiųjų lietuvių lyrikų – turėjo ypatingą išgyvenimo, įsijautimo į tikrovę galią. Jo lyrikos graudumas, kylantis iš lietuvių tautos pasaulėjautos gelmių, turi atsvarą – tyrą džiaugsmą, spindintį giedrumą. J. Aisčio lyrika priklauso klasikos tradicijai, siekia harmonizuoti žmogaus ir pasaulio santykius. Ji yra moderni, nes poetas meistriškai pasinaudoja ir sudėtingomis išorinėmis formomis (sonetas, rondo), ir vidinėmis kalbos galimybėmis (garsynas, metafora), bet priešinga avangardiniam modernizmui, siekiančiam tiesioginių efektų. Jo lyrika susijusi su tikrove, iš jos gavusi ne vieną impulsą. Kartu ji yra sukurta tikrovė, gyva iš savęs pačios. Iš J. Aisčio lyrikos atpažįstama Lietuva, jos dvasia.

J. Aistis, lyrikas iš prigimties, nebuvo užsidaręs tik savo kūrybos problemose. Kitiškai vertindamas ir savąjį laiką, ir praeitį, J. Aistis su ypatingu įžvalgumu regėjo daugelį svarbių lietuvių tautos likimo aspektų.



Salomėja Nėris (1904–1945)

Namuose ir pasaulyje

Salomėja Nėris (Bačinskaitė-Bučienė) gimė 1904 m. lapkričio 17 d. Tėvas Simonas Bačinskas buvo ambicingas Suvalkijos ūkininkas ir kartu svajotojas. Jis būtinai norėjo išmokyti visus keturis vaikus. Iš tėvo Salomėja paveldėjo ambicingumą (jai būdavo skaudu likti nuošalyje, aplenktai), iš motinos – jautrumą, tylumą. Gimtinės gamta neišvaizdi – lygumos, krūmokšniais apaugusi Širvinta, bet Salomėjai tai buvo stebuklinga „upė šaltuonėlė“. Dienoraštyje 1925 m. įrašyta: „Kad nebūtų Širvintos, tai visa būtų kitaip. Ir mano gyvenimas, ir būdas daug nuo tos vietos priklauso.“

Mokėsi Alvito pradžios mokykloje, vėliau Marijampolės, Vilkaviškio gimnazijose. Buvo gabi kalboms, piešimui, bet labai nesisėkė matematika. Kauno universitete pasirinko studijuoti lietuvių ir vokiečių filologiją. Pradėjusi rašyti dar gimnazijoje (pirmasis jos slapyvardis – Liūdytė, tikriausiai pasirinktas dėl liūdesio pamėgimo), būdama studentė ji išleido pirmąjį eilėraščių rinkinį „Anksti rytą“. Iš mažens nuoširdžiai religinga, ateitininkė, Salomėja ieškojo ir laisvesnio, filosofiškesnio požiūrio į gyvenimą, į žmonių santykius. Ją skaudino moters pažeminimas, per menkas moters asmenybės savarankiškumas, sumiesčionėjusios Kauno ponijos tuštumas.

*Būdavo, koks humanitaras pusbalsiu parodo: žiūrėk, Salomėja
Nėris! Kokia įdomi, – pridurdavo kitas. Ir kokios didelės akys!
Žalios? O plaukai per kaktos vidurį sklaidymu sušukuoti – kaip
dailiai pritinka! Taip, tas žalsvai apvalias mįslingas akis ir
vainiku ties ausimis suringuotas kasas visi pastebėdavo.*

PETRONĖLĖ ORINTAITĖ

Gindama savo asmenybės laisvę, S. Nėris dažnai pasielgdavo priešingai, negu buvo tikimasi ar laukiama. Ji sakydavo, kad kažkoks demonas tūnąs joje ir verčiąs daryti kitaip, negu įprasta ar iš jos tikimasi.

Tas „kitaip“ bent iš dalies yra susijęs ir su S. Nėries dalyvavimu „Trečiame fronte“. Prie „Trečio fronto“ S. Nėrį traukė jo aktyvas – jauni, pilni energijos literatai – K. Boruta, K. Korsakas, A. Venclova. Ypač S. Nėriai imponavo K. Boruta – socialistas revoliucionierius, kuriam Lietuvoje grėsė kalėjimas.

K. Boruta gal labiausiai S. Nėrį ir suprato, jautė, kad joje vyksta gili vidinė drama, norėjo ją palengvinti laiške perspėdamas: „Bet man be galo rūpi Tavo kankinimasis, nes man gerai pažįstamos tos kančios <...>, savęs išlaisvinimas bene vienas sunkiausių išlaisvinimų.“ K. Boruta klausė ir savo bičiulių iš „Trečio fronto“, ar jie viską gerai apgalvoję. Bet šio žurnalo aktyvistai mėgo sensacijas, todėl jie reikalavo iš S. Nėries viešo pareiškimo – savo ankstesnių pozicijų atsisakymo. Toks pareiškimas, ne rašytas, bet pasirašytas, bei nauji poetės eilėraščiai ir buvo išspausdinti. Pareiškimui pasirodžius, nuo jos nusigręžė anksčiau artimi žmonės. „Trečias frontas“ netrukus nustojo eiti. Poetė liko didelėj kryžkelėj.

Tačiau žmoniškieji ryšiai yra stipresni už ideologinius. Sunkiai besiverčiančią Salomėją Nėrį parėmė V. Mykolaitis-Putinas, profesorius, gražiai įvertinęs pirmąjį ir antrąjį jos eilėraščių rinkinius. Daugiausia poeto M. Vaitkaus pastangomis S. Nėris gavo vertimų, o vėliau ir mokytojos vietą Panevėžyje, po kiek laiko grįžo į Kauną. Aštuonerius metus ji buvo mokytoja.

Salomėja Nėris labai mėgo keliauti – lankėsi Vokietijoje, Šveicarijoje, Prancūzijoje, Italijoje, Austrijoje, Švedijoje, Latvijoje, „atrodo, tartum jos gyslose tekėtų klajoklių kraujas“. Toks pat stiprus buvo ir namų – pastovumo, jaukumo, artimumo – jausmas.

*Man tai patinka tas gyvas, energingas žodis – laisvas pavasario
vėjas! Ir mane jis veikia savotiškai: kaip stiprūs vaistai ant žaizdos
užpilti. Juk aš gyvenu tuo pat ir visa širdimi jums pritariu. Ir
seniai nekenčiu to bedvasio, supelėjusio miesčioniškumo.*

IŠ S. NĖRIES LAIŠKO K. BORUTAI.

*Pat pradžioje viešnia (S. Nėris) kategoriškai pareiškė: jei bandysit mane
atversti, tai žinokit, kad tokiu atveju aš iš jūsų jokios pagalbos jokia
forma nepriimsiu, verčiau badausiu! Man patiko jos ryžtas ir drąsa.*

MYKOLAS VAITKUS

Gyvenimo kryžkelėse

Atėjo Lietuvai lemtingi 1940 metai. Draugijos TSRS tautų kultūroms tirti narė, pareiškimo „Trečiame fronte“ autorė S. Nėris buvo stumiama į politiką. Vieša garbė poetei visada nemažai reikė. Politiniame gyvenime dalyvavo ir V. Krėvė, jos buvęs profesorius. Ne vienas inteligentas ir tapęs kolaborantu tikėjosi palengvinti Lietuvos likimą.

Jau 1940 m. liepos 12 d. buvo įkalinta nemaža Lietuvos inteligentų. Tų pačių metų liepos 23 d. daugelyje dienraščių pasirodė S. Nėries „Poema apie Staliną“... Poema parašyta per vieną naktį – poetė išgyveno didžiulę vidinę įtampą, turbūt ir suėmimo baimę. Galimas daiktas, kad

panaudojo ankstesnio kūrinio apmatų... Poema yra trūkinėjanti: greta tikro žodžio – menkiausias politinis eilavimas.

Ant trapių S. Nėries pečių laikas uždėjo nepakeliamą našą. Užėjusi pas S. Čiurlionienę, S. Nėris verkdamas... Pažįstami prašė užtarti nekaltai įkalintus, ištremtus. O ką ji galėjo? Vis mažiau berašė. „Man karas ... dieną ir naktį vaidenasi“, – tokius S. Nėries žodžius įsiminė H. Korsakienė. Poetė regėjo savo likimą, kai dar 1937 m. rašė: „Visur aš ją matau / su kūdikiu ant rankos, / Apstulbusiom akim / ir padrikais plaukais“; „O kelias tolimas – / nė akys neužmato – / Pro dujų debesis, / per sielvarto marias“ („Visur aš ją matau“).

Prasidėjus karui, su ketvirtų metų sūnumi ji traukėsi į Rytus. „Visą savaitę buvome kelionėje vieni du tarp visai nepažįstamų žmonių dieną ir naktį mirties pavojuje, kol atvykom į Maskvą suplyšę ir basi visai tuščiomis rankomis...“

Karo pradžioje poetė patyrė nepakeliamą tėvynės ir artimų žmonių ilgesį – iki sunkių haliucinacijų. „Aš taip persiėmiau paliktąja Lietuva, artimiausiais žmonėmis, kad vos apsigyniau haliucinacijų, pačių tamsiausių...“, – rašė viename laiške.

1944 m. rudenį S. Nėris grįžo į Lietuvą. Dailininkė D. Tarabildienė prisiminė poetės pasakojimą: „Įvažiuoja traukinys į Lietuvos žemę. Buvo nuostabi diena: pilna saulės, ir auksu žėrėjo rudenio miškai. Kokia graži Lietuva, rodos, pirmą kartą ją pamačiau. Išlipusi pirmoje stotyje bučiavau gimtąją žemę, kad nuo jos niekad daugiau nesiskirčiau.“ Baigiantis 1944 m. lapkričiui, poetė parašė eilėraštį „Rudenėlių tylų, geltonų...“ – kaip vieną gilų atodūsi, gailėdama artimųjų ir lyg pati atsisveikindama: „Prie tavęs, šaltoji, prisiglausiu...“

Galėjo tik su širdgėla atsidusti: „O, mano mylimi lietuviai! O broliai, motina, draugai!“ („Raudokite, rudenio lietūs...“) Dar parašė testamentinį eilėraštį „Obelys žydi“. Sunki liga nebepaleido jos iš savo gnaužtų. Artimiausiems sakė jau nelengvai besuprantamus, abejonių, skausmo žodžius, tikėjosi ir troško didžiojo atleidimo. Vietoj poetės sudarytos knygos „Prie didelio kelio“, graudžios ir tautosakiškos, buvo išleistas pertvarkytas, sutarybintas rinkinys „Lakštingala negali nečiulbėti“.

Salomėja Nėris mirė 1945 m. liepos 7 d.

„... ir begalinė aistra gyventi“, – šie S. Nėries dienoraščio žodžiai galėtų būti jos gyvenimo moto. Ji nuolat jautė vidinės energijos pulsavimą savyje, nuolatinį troškimą kažko didelio, stipraus, ypatingo. Jei matysime Salomėją Nėrį tik kaip „Poemos apie Staliną“ autorę, matysime tik silpnąją, menkąją jos dalį. Jei žvelgsime į ją nuo stipriausių eilėraščių viršukalnių, regėsime didžią lyrikę. Teisingiausiai apie Salomėją Nėrį yra pasakęs jos bendrakartis poetas A. Miškinis: „Gaudi, deginanti jos lyrika ir yra tikroji jos biografija. Visa kita, mano manymu, šiandien jau nebeturi reikšmės.“ J. Švabaitė, poetė, yra paliudijusi tokį pokalbį su partizanu Juozu Lukša (Daumantu). Jis pasakęs: „Mes neturime nieko prieš Salomėją Nėrį. Ji yra palikusi savo rankraštį. Jis yra partizanų rankose.“ Ši legenda tebėra gyva iki šiol.

1947 m. S. Čiurlionienė poemoje „Giria žalioji“ įrašė:

*Kanklių mūsų karaliene, Salomėja... Salomėja!
Aš tavas kančias regėjau,
kai mirties angoj sustojus
Dievo veidą pamatei.
Stebuklingos tavo akys
išgąstingai sužvilgėjo,
lūpos tavo sopulingos,
tarė aiškiai:
– Tai iš meilės jais tikėjau.
Per vėlai aš praregėjau.
Štai dedu prie Tavo kojų –
savo meilę...*

L. Gira sakė: „Vidujinio harmoningumo, savaimingumo ir formos meistriškumo atžvilgiu Nėris griežtai prašoko visus pirmąsyk pasireiškusių mūsų poetus.“ V. Mykolaitis-Putinas pabrėžė, kad „Salomėjos Nėries poezija – tai daina“.

Būdama jau žinoma poetė, Salomėja Nėris įrašė dienoraštyje: „Aš esu lyrikė. Prof. Krėvė sako, kad aš čia esu ir būsiu stipriausia...“ Karo metais pridūrė: ne filosofė – lyrikė. Poetė jautė savo lyrinės kūrybos stiprumą: „... jaučiu ir žinau, kad ir mirdama aš savo lyrika drąsiai galiu konkuruoti

su kiekvienu Lietuvos poetu.“ Jai atrodė, kad „tikrai krauju rašyti žodžiai galima vadinti poezija...“ Tuo ji pabrėžė patį tvirčiausią ryšį tarp kūrėjo ir lyrinės kūrybos. Kai jausmo energiją poetė bandydavo pakeisti idėjomis, norais ar išankstiniais uždaviniais, nieko gero parašyti jai nepasisekdavo. S. Nėries lyrika – tai subtilus „aš“ balsas, nesislepiantis, nebijantis atvirumo, savotiška išpažintis. Lyrikas daugiausia semiasi iš savo paties išgyvenimų, jausmų, kurie provokuoja gyvenimą. Nemaža atitikmenų yra tarp poetės dienoraščių, meilės laišku ir eilėraščių.

Pirmasis S. Nėries poezijos rinkinys „**Anksti rytą**“ išėjo 1927 metais. Rinkinyje 37 eilėraščiai, o iki to laiko poetė jau buvo parašiusi jų per du šimtus. Ji pati nupiešė viršelį. Pirmojo leidimo tūkstantis egzempliorių buvo greit išparduota, todėl tais pačiais metais rinkinys pakartotas. „Anksti rytą“ recenzavo garsūs to meto literatai: L. Gira, V. Mykolaitis-Putinas, A. Jakštas, K. Binkis. Iš jaunesniųjų – A. Venclova. Recenzentų iškeltos S. Nėries lyrikos ypatybės: nuoširdumas, paprastumas, dainiškumas, stiprus gyvenimo džiaugsmo, jaunystės pojūtis.

Natūraliai ir paprastai išreikšti eilėmis tai, ką jauti, mąstai, yra sunku. Pats tikriausias jausmas eilėraštyje gali atrodyti banalus. Žodžio valdymas, žodžio klausla greta gyvenimo jausmo stiprumo yra būtini poetiniam talentui. Ši S. Nėries savybė jaučiama geriausiuose rinkinio eilėraščiuose. Jos sakiny s laisvas, rimai natūralūs, tropai poetiški ir kartu gyvenimiški. Labai subtili garsyno organizacija, iš karto beveik nepastebima. Įsiklausę į pirmąjį „Anksti rytą“ posmą, pastebėsime, kad čia ištisai pasikartoja garsai ir jų junginiai – tiesioginiai ir atvirkštiniai: *an(na), am, ar (ra), ei; ry, nk (kn), ks (sk), ti, ty, tq, ty...* Dėl to eilėraštis skambus, melodingas.

„Negaliu padaryti iš savęs realistės, romantikė ir mirsiu“, – rašė S. Nėris dienoraštyje. Pirmoji jos lyrikos knyga yra r o m a n t i n ė. Čia vyrauja svajonės, įsivaizdavimo, poetinės fantazijos spalvos. Fantazijai, įsivaizdavimui nėra ribų, intensyviai jaučiama kūrybos laisvė. Įsiklausykime į du „**Tau jaunam**“ posmus:

*Plaukia, plaukia baltos burės
Per marias,
Mano dainą neša vėjai
Per girias.*

*Už tų marių kyla bokštai
Ateities. –
Šviesūs šviesūs tavo rūmai –
Be nakties.*

Čia pavartoti pagrindiniai romantinio žodyno žodžiai: *baltos burės, marios, daina, vėjai, bokštai, ateitis, rūmai*. Pasaulis – pasakiškas. Jausmas – visagalis: „Tau vienam!“ Jausmo laisvumą ir galią atspindi tik *jūra*, tik *baltieji kalnai*. Pasauliui metamas iššūkis: „Ir nebijau aš girioj paklysti, / Jūroj paskęsti...“ („Žvaigždė – jaunystė“).

Rinkinyje „Anksti rytą“ jau girdėti nė su kuo nesumaišomas S. Nėries balsas, tariantis kad ir šiuos žodžius:

*Kur tie nameliai, kur takai?
Sakyk man – kur tu gyveni?
Bet tu šypsais ir nesakai –
Tik ateini ir nueini...*

Net skyryba gali būti poeto savitumo ženklas: poetės mėgstami klaustukai, brūkšniai, daugtaškis nužymi neramiai banguojančios intonacijos vagą. Vėliau ji parašys kelis brūkšnius iš eilės, ir V. Mykolaitis-Putinas gins tokią galimybę, nors ir nesuderinamą su gramatika.

„**Pėdos smėly**“ – taip pavadintas antrasis S. Nėries eilių rinkinys, išėjęs 1931 m., taip pat su pačios autorės pieštu viršeliu. Tarp pirmojo ir antrojo rinkinio poetės gyvenime įvyko didelių vidinių ir išorinių permainų: baig-dama universitetą, ji išgyveno gilią, visą jos esybę sukrėtusią meilę ir jos praradimą. Tikrovė brutaliai brovėsi į išdidų ir skaudų romantikės pasaulį, blaškydama meilės iliuzijas, draskydama baltas svajonių bures. Tai pagrindi-nis „Pėdų smėly“ konfliktas, eilėraščių d r a m a t i z m o pagrindas. Gyvenimo meilė, šviesus gyvenimo geismas susiduria su tikrovės negailestingumu. Bet žmogaus išdidumas, gyvenimo šviesos teigimas lieka nepalaužiamas. Gyvenimo meilė tampa gyvenimo aistra. Pirmojo rinkinio dainos šviesumas, skambumas papildomas šlovinančios giesmės patosu: „Vis tiek – aš ir mirsiu šypsodamos saulei, / Ir saulė degs mano akyse!“ („Gyvenimo giesmė“).

*Norėčiau rašyti elegijas, mano meilės, mano skausmo
elegijas. Bet jų žmonės nesupras – išjuoks.*

SALOMĖJA NĖRIS

Ir antrajame rinkinyje išlieka romantinis išdidumas, išreiškiamas laisvų mėlynų *sakalų* įvaizdžiu („Sakalai“), beatodairiška auka, kylančia iš krūtinę perpildančio jausmo („Sudeginkit mane“). Žmogaus jausmas tebėra visagalis, priešiškas bet kokioms kitų primestoms normoms.

Antrajame rinkinyje jaunystės juoką keičia juokas pro ašaras („Juokis, gyvenime!“), beatodairišką jausmą – mąslesnė intonacija, kuria kalbama apie prarastą meilę, prabėgančią jaunystę. Gyvenimas pamatuojamas ir mirtim, atsiranda išėjimo motyvas, kupinas gėlos ir skaudaus šviesumo:

*Aš atėjau pašokti džiaugsmo šokio
Ir padainuoti vasaros dainos, –
Sukurt ugnelę, – saulei nusijuokti, –
Tegu ilgai ilgai ji jum liepsnos.
„Nebark manęs“*

Gyvenimas atrodo žeidžiantis, piktas, jis išreiškiamas „rūsčiojo patėvio“ ir „piktos pamotės“ įvaizdžiais. „Pamotės su akmeniu“ įvaizdis įeina ir į eilėraščių „**Tremtinio Lietuva**“. Šis eilėraštis gali turėti realų pagrindą – tuo metu daug lietuvių, nerasdami vietos ir duonos gimtinėje, leisdavosi per Atlantą ieškoti laimės svetur. Išvažiavo iš Lietuvos ir artima poetės draugė. Eilėraštyje susilieja realybės faktai ir pačios poetės išgyvenimai. Jungiant priešpriešas, viena kitą paneigiančias ir kartu papildančias (*pamotė* – *motina*; *su akmeniu* – *su ašarom*; *juodaskarė* – *aušrinė*), derinant realistinį konkretumą (*juodaskarė*) ir romantinį pakilumą (*Aušrine mano...*), pasiekama įspūdingo apibendrinimo:

*Tu juodaskarė Lietuva –
Man pamotė su akmeniu!
Aušrine mano, Lietuva, –
Tu motina – su ašarom!*

Įsiklausykime ir į garsinius šio posmo sąskambius: kreipinys „tu“ turi atitikmenį pagrindiniame, du kartus pakartotame žodyje „LieTUVa“; „juodASKARE“ siejasi su „akmeniu“, su „aušrine“ ir su „ašarom“ (šie žodžiai jungiasi ir tarpusavyje); yra garsinis ryšys tarp „man“, „pamotė“, „akmeniu“, „mano“, „motina“. Pastebime atitikmenį tarp „Tu man“ ir „Tu motina“ – toliau šis atitikmuo plečiamas: „Tu mano...“, o pabaigoje jis išauga iki labai glaustos metonimijos, kai junginys „Tu mano...“ perskiriamas būdingu S. Nėriai staigiu ir netikėtu brūkšniu: „Tu – mano deganti širdis! / Tu – mano kraujas gyvas!“

Trečias Salomėjos Nėries poezijos rinkinys trapiu, itin adekvačiai jos vidinę savijautą išreiškiančiu pavadinimu **„Per lūžtantį ledą“**. Rinkinys išėjo 1935 m. nedideliu septynių šimtų egzempliorių tiražu. Po bandymų rašyti revoliucingai, majakovskiškai (eilėraščiai „Trečiame fronte“) poetė grįžo į savo kelią. Galvodama apie savo jausmų pasaulį, tais pat metais, kai išėjo rinkinys, dienoraštyje poetė rašė: „Kai nebijojau vaikščioti per lūžtančius ledus.“ Rinkinys turėjo dedikaciją „Žuvusių lakūnų atminimui“, sietiną su tragiška Dariaus ir Girėno skrydžio baigtimi 1933 m. liepos 17 d. Poetę jaudino to skrydžio herojiškumas, sąmonėje išaugęs iki apibendrinto pirmojo eilėraščio patoso „Mes trokštame sparnų“. Šis eilėraštis parodo, iš kokių vidinių ir išorinių impulsų formavosi to laiko poetės kūryba. Sakalas išreiškia ir romantinę pasaulėjautą: „Mes trokštame sparnų, / Padangių sakalų!“

Kita rinkinio spalva – realistiškas kaimo vaizdas, paremtas tautosakinėmis metaforomis: „Vargas vaikščioja po sodžių – / Kurčias ir apžėlęs“ („Kaimas laukia“). Realistiniu žvilgsniu įsiziūrima į moterį, raginama ji atverti akis, apsižvalgyti plačiau („Tu moteris“, „Su šluota“). Bet šie eilėraščiai neprilygsta geriausiems poetės kūriniams. Ji stengėsi būti realistė, o liko ta pati romantikė, kuriai reikėjo didelių svajonių, žygio, ryžto. Ji plėtė eilėraščių temomis ir visuomeninėmis problemomis, o jos tikroji erdvė liko miniatiūra – trumpas, itin glaustas lyrinis eilėraštis. Įsiklausykime į šešių eilučių miniatiūrą **„Pavasario tostas“**:

*Į saulę
Pavasaris jau kelia tostą –*

*Svaiginančias žiedų taures.
Pasauli!
O kaip norėčiau nuo kaktos tau
Nubraukti rūpesčių raukšles!*

Eilėraščio pradžioje atpažįstame pirmųjų rinkinių S. Nėrį: saulės, pavasario svaiginančio džiaugsmo poetę. Antrajame posme pereinama prie pasaulio, prie jo rūpesčių, bet pasaulis metonimiškai jaučiamas kaip artimas žmogus, kurį galima paliesti ranka, išblaškyti susirūpinimą. Meistriška yra šios miniatūros sandara.

Ir rinkiniui pavadinimą davęs eilėraštis „**Per lūžtantį ledą**“ yra artimas analizuotam „Pavasario tostui“: juos sieja vaizdas (pavasaris) ir nuotaika (žmogaus susirūpinimas ne tik savimi, bet ir pasauliu). Ta pati išgyvenimo kryptis: nuo gamtos į save, nuo savęs į pasaulį, neatskiriamą nuo savęs. Po kojomis lūžtantis ledas atitinka ėjimą bedugnių pakraščiais („Bedugnių pakraščiais“), riziką trokštant džiaugsmo – „... vien džiaugsmą pavyti...“

Meniškiausi šio rinkinio kūriniai: „Pavasario tostas“, „Per lūžtantį ledą“, „Kaimas laukia“, „Kaip miršta sakalai“.

Beveik pusė ketvirtojo rinkinio „**Diemedžiu žydėsiu**“ (1938) parašyta Paryžiuje, kur poetė gyveno kone metus, supama išpūdingos kultūros. Žvelgė į viską atviromis akimis, nuolat prisimindama Lietuvą. „**Senelės pasaka**“ parašyta sausio pradžioje, tarsi prisimenant baltas tėviškės žiemas, lietuviškų pasakų motyvus. „**Baltas takelis**“ – tarsi regint gimtinės takelį, motinos veidą lange... Iš tolo žmogus daug ką ima matyti ryškiau, aiškiau. Ir to laiko lietuvių dailininkams reikėjo pagyventi Europos didmiesčiuose, kad išvystų savo krašto grožio savitumą.

Rinkinyje „Diemedžiu žydėsiu“ tarp žmogaus ir gamtos užsimezga patiklumo, bendros kalbos ryšys: „Tu nubusi vidury nakties. – / Miško vėjai su tavim kalbės“, – taip prasideda eilėraštis „**Tu nubusi**“. S. Nėris subtiliai jautė lietuvių lyrikai tradicinę gamtos atramą. Greta griežtų Maironio linijų ji brėžė trapų punktūrą.

Štai įstabus rinkinio eilėraštis „**Rudenio arimuos**“. Jame į neišskaidomą vienovę suaugę žodžiai, garsai, ritmas, žmogaus ir gamtos jausena. Eilėraštis

ir apie rudenį, ir apie moterį, apie jos vienišumą. Juk jai ir skirtas klausimas „Kam viena likai tu?“

*Apie ką tik nebyloja jos ramunėlė – apie skurdžią vienvėnę, žmogaus
bejėgiškumą artėjančiuose istorijos kataklizmuose, apie gyvenimo
trumpumą ir būties amžinybę, apie gailestį ir liūdesį...*

VYTAUTAS KUBILIUS

Gilesnis įsiklausymas į žmogų ir gamtą iškėlė amžinąjį gyvenimo ir mirties klausimą. Gyvenimo meilė, gyvenimo aistra, tokia būdinga S. Nėries pasaulėjautai, pajuto mirties akistatą. Nuo jos negalėjo užstoti gamtos amžinybė. Obelų žydėjimas, didysis gamtos gyvybingumo triumfas, S. Nėrį sukrėsdavo: „širdis alpsta vien apie tai pagalvojus“, – rašė dienoraštyje. Jos lyrikoje tarsi atgijo senasis lietuvių tikėjimas: po mirties žmogus gyvena medžiuose, gėlėse, paukščiuose. Juk taip filosofuoja ir V. Krėvės kaimo išminčiai. „Aš nenoriu mirti! – / Geriau uosiu būti, / Šaltu akmens bokštu, / Mažyte sraige“, – sakoma eilėraštyje „**Aš nenoriu mirti**“. „Aš diemedžiu žydėsiu“, – lakoniška poetinė formule senoji lietuvių gyvybės persikūnijimo išmintis įtvirtinama programiniame eilėraštyje „Diemedžiu žydėsiu“. S. Nėris egzistencinės situacijos rimtį išreiškė ne svarsčiais, o itin subtilia vaizdo ir mąslios vidinės būsenos derme. Įsiklausykime, kaip šis egzistencinis mąslumas sutampa su vaizdu ir žodžiu:

*Manęs dar nebuvo, –
Alyvos žydėjo – –
Manęs nebebus jau, –
Jos vėlei žydės. –
Ir kris jų lapeliai
Nuo saulės ir vėjo –
Kaip smėlio saujelės –
Ant mano širdies – –*

Suvokiame žmogaus būseną – susimąstymą apie pracinantį gyvenimą, galbūt ir sukeltą alyvų žydėjimo, nors eilėraštis parašytas ankstyvą pavasarį. Trumpas gyvybės triumfas žadina būties trapumo nuotaiką ir nuojautą. Jaučiamas intonacijos kritimas, žemėjimas. Žydėjimas poetui buvo pats įstabiausias gamtos

veiksma – ne tik džiuginantis, bet ir sukrečiantis. Žydėjimas daug kur įprasminas: „**Kaip žydėjimas vyšnios...**“, „**Alyvos**“, „**Diemedžiu žydėsiu**“.

„Diemedžiu žydėsiu“ toks pat trapus ir stebuklingas kaip ir „Alyvos“. Pradžia lyg grįžtama į lygiai, diena dienon prieš dešimtį metų parašytą eilėraštį „Velykų rytas“, baigiamą jaunatvės pašlovinimu: „Pasauli, džiau-kis! Niekas, niekas / Jaunatvės juoko nenutildys!“ „Diemedžiu žydėsiu“ tarsi jungtuku „ir“ prisijungia prie ankstesnio kalbėjimo – jau visai kitokio: „Ir vienąkart, pavasari, / Tu vėl atjosi drąsiai...“ Nei jaunystė, nei žmogaus gyvenimas neamžini – „Manęs jau neberasi...“ Pavasaris lyg jaunuolis (amžinas gamtos atsinaujinimas) atjoja juodbėriu (prisiminkime lietuvių liaudies dainų mergelės ir bernelio situaciją). Kartu jis yra stebukladaris – nuo jo žvilgsnio pražysta žemė. Ir ta, pas kurią atjoja mylimas, stebuklui paklūsta – tik margame žemės žydėjime diemedžio žiedai maži, neryškūs. Dramatiška žmogaus lemtis, supinta su gamta, kalba, tautosaka.

Labai gražiai į rinkinį įsiliejo vaiko, vaikystės tema. Baltaplaukis vaikelis, paklydęs rugiuose kaip miškuos. Pasaulis baltas, skaistus (*baltaplaukis vaikelis, balti rugių miškai*), spalvotas (*aguonėlė raudona, rugių gėlėlė mėlyna*). Žemė pilna spindulių, pats vaikelis panašus į drugelį, jis dar nesupranta sielvartingos rugių dainos. Bet pasaulyje ne tik spinduliai, ne tik drugeliai ir gėlės. Skaudumo nuojauta prasismelkia ir iki vaikelio širdies:

Ir... sudraskyta aguona.

Gėlė nuvytus mėlyna. –

Sukniubęs verkia mano vaikelis:

Gėlių gana!

Nuo jaunatviškai aistringą gyvenimo šlovinimo poetė priėjo prie gyvenimo meilės, kaip motiniško supratimo ir atleidimo. Su gailėsčiu – kaip motina – poetė žvelgė į gyvenimą, netikėtai jį kaip vaiką „sumažindama“: „Gyvenime tu mano – toks mažytis, / Kaip ašara paskendus vandenį tam“ („Kaip ašara“). Su aitria širdgėla ir tylia resignacija ji klausė žmogaus: „O kodėl tu, žmogau, / Amžinas keleivi, / Šioj didžiulėj žemėj vietos nerandi?“ („Amžinas keleivis“) Nerasdama atsakymo, didžiulę poetinę jėgą sutelkė į patį

klausimą. Geriausiuose rinkinio eilėraščiuose girdime labai tikrą poetės balsą, tarsi patį žmogaus būties bylojimą. Tai yra daugiausia, ką gali pasiekti eilėraštis.

Rinkinys „Diemedžiu žydėsiu“ laimėjo Lietuvos valstybinę literatūros premiją. S. Nėries lyrikos meniniai privalumai buvo akivaizdūs. Ji sugrįžo į tikrąjį savo kūrybos kelią. Premijos įteikimo proga, išreikšdama savo nusiteikimą, poetė taip kalbėjo: „Rašytojas neturi būti užsidaręs, jis turi eiti į visuomenę, bendrauti su žmonėmis, visapusiškai pažinti gyvenimą ir jo apraiškas. Rašytojas turi gyventi visos tautos, visų jos sluoksnių gyvenimu, jį suprasti, atjausti ir pavaizduoti.“ Ryškus šios kalbos akcentas – visos tautos svarbos pabrėžimas.

„Skrenda neganda juoda...“ (Eilėraščiai M. K. Čiurlionio paveikslų motyvais)

„Čiurlionies vizijos, Vagnerio muzikos gotika, Nyčės kliedėjimai – heroizmo kelias. Kai pagalvoji – gyvenimą, jo pažangą kuria ne gyvieji, o mirusieji, savo didvyriška mirtimi pasidarę nemirtingi...“, – tokie žodžiai įrašyti 1935 metų S. Nėries dienoraštyje. M. K. Čiurlionis buvo S. Nėriai vienas žmonijos didžiųjų, kurstančių krūtinės neramią ugnį. M. K. Čiurlionis – genijus, jo dvasia gyva, neišnykstanti, matoma ir jaučiama.

*Tai Čiurlionis paslaptingu upeliu čiurlena per lietuviškas pilkas
lygumas šviesiame, rūkais aptrauktame pavasario žalume.*

SALOMĖJA NĖRIS, „GENIJAUS DVASIA“, 1936.

M. K. Čiurlionis įėjo į S. Nėries biografiją kartu su skaudžia ir gilia jos meile: „Rex“ jos sąmonėje asocijavosi su ta didžiąja visatos galybe, kuri galėjo teisti ir atleisti. Tiesiogiai šie įspūdžiai išreikšti 1928 m. eilėraštyje „Prie Čiurlionio „Rex“o“.

Antrojo pasaulinio karo išvakarėse stiprėjo žmogaus našlaičio nuotaika, reiškiamą poetei būdinga žmogaus ir gamtos paralele. Vėl sugrįžtama prie *akmens*, *akmenėlio* įvaizdžio. Nerimas dėl žmogaus ir pasaulio likimo stiprino ir herojinį ryžtą, neatskiriamą nuo sielvarto, mirties. Jau 1939 metais ji girdėjo savo dainą, skambančią tarp

karo garsų: „Dainos bombonešių, dainos kanuolių, – / Daina – tarp tų dainų“ („Vėjas naujų dienų“). Tokių išgyvenimų kontekste (karo nuojauta, našlaitės motyvas, herojinis ryžtas, apmąstymai apie genijaus nemirtingumą) ir susiformavo ciklas „Iš M. K. Čiurlionio paveikslų“, išspausdintas 1940 m. Jis susideda iš šešių eilėraščių, siejamų su konkrečiais Čiurlionio kūrinių: „Pavasaris“ – „Varpinė“ iš „Pavasario“ ciklo; „Skrenda neganda juoda...“ – „Pasaka“; „Žydi saulė“ – „Laidotuvių“ ciklas; „Šaulys“ – „Zodiako ženklų“ ciklo „Šaulys“; „Draugystė“ – „Bičiulystė“; „Pienė“ – „Tyla“. 1942 m. tolimoje Ufoje parašyta „Viltis“, susijusi su Čiurlionio „Viltimi“ („Tiesa“). Visus Čiurlionio temas S. Nėries eilėraščius galime perskaityti kaip lyrinę poemą, atspindinčią dvasinius išgyvenimus (pirmasis eilėraštis), žmogaus gyvenimo lyrinį apmąstymą (pats ciklas) ir apibendrinimą (paskutinis eilėraštis). Ciklas prasideda pavasariu, laisvės nerimu, kuris suliejamas su Čiurlionio paveikslo įvaizdžiais (*debesų lytis, varpas*). Antrajame eilėraštyje Čiurlionio vaizdinė metafora (*vaikutis, pienė*, o virš jų – *juodas, baugus paukštis*) išreiškiama „neganda juoda“ (susijusia su karo baime). Trečiasis eilėraštis atspindi mirties, laikinumo nuojautą, tarsi atneštą juodo negandos paukščio. Tai dramatiškiausias ciklo eilėraštis, išskiriantis vieno žmogaus dramatišką lemtį, kurios negali atsverti jokia bendra šviesa:

*Kyla saulė. Raudonais žiedais
Nubarstys ji žalią slėnį – –
Man vienam jinai žydės juodai
Po drėgnai alsuojančia velėna.*

Girdime tiesioginį „Laidotuvių“ nuotaikos atgarsį. „Šaulyje“ vėl pasirodo viltis. Lietuvių lyrikoje tikriausiai nėra meniškesnio ketureilio kaip trečiasis „Šaulio“ posmas:

*Saule deganti
Šaulį prašau:
– Juodą negandos
Paukštį nušauk!*

Ypatingi garsų ir priegaidžių sąlyčiai, frazės padalijimas į dvi eilutes, unikalūs rimas: *deganti – negandos*. Į visumą sulydytos šauksmo, maldavimo, tikėjimo intonacijos.

„Draugystėje“ išlieka tiesioginis Čiurlionio motyvas. Gamtos, saulės motyvas papildomas bičiulystės saulės. Pakartojamas *nemunų* įvaizdis, pastiprinamos ciklo jungtys.

Paskutinis ciklo eilėraštis „Pienė“ yra vienas įstabiausių poetės eilėraščių, ypatingos dvasinės sutelkties, lyg slenkstis, nuo kurio turi prasidėti kažkas kita. Gamtos vaizdinyje (*pūkinė pienės galvelė*) regimas žmogaus gyvenimas – ne abstrakti alegorija, o pulsuojanti akimirka tarp amžinybės ir laikinumo (viena iš filosofinių M. K. Čiurlionio temų). Girdime myluojamų, mažybinių žodžių (*gėlele, pabarėly, galvelė, vakarėlį*) muziką, nuostabiai melodingą kreipinių ir klausimų kaitą:

*Piene, piene – nuostabi gėlele,
Ko tu rymai vėjų pabarėly? –
Kur priglausei baltąją galvelę?
Kur užsnūsi vėlų vakarėlį?*

S. Nėries lyrikoje juntamas ypatingas žmoniškumo atspalvis – motinišku mas. Ir čia girdime netikėtą lopšinės melodiją. Galbūt ir pasaką su raminančiais, vaikiškais mažybiniais žodžiais, bet kartu ir baugią: „Per dirvoną, rudenio laukelį / Neša pienės baltąjį pūkelį.“ Ir graudžioj lopšinėj, ir baugioj pasakoj plazda žmogaus likimo tema, išsakoma ne tik žodžiais, o ir pačia kalbėjimo melodija, – ryškinama ir tarminių formų:

*Kad pavirstau pilku lauko smėliu, –
Kad giliai žemelėje gulėtau!
Kad nugrimztau šaltu akmenėliu, –
Nemunėlis kad viršum tekėtų –*

„Viltyje“ Čiurlionis yra poetės suvokiamas kaip meno simbolis ir kaip jėga, ginanti ir sauganti žmogaus būtį pačiais sunkiausiais jos momentais: „Aš lūpas pajutau prie kaktos – / Lyg amžinybės diademą.“ Tai dviejų didelių

kūrėjų sąjunga, slapta susitarimas, tylus sąskambis. Galbūt – didelis dvasios įvykis – regėjimas.

Ciklas „Iš M. K. Čiurlionio paveikslų“ svarbus ir kaip S. Nėries kūrinys, ir kaip viena didžiojo mūsų menininko interpretacijų. Paskutiniame ciklo eilėraštyje „Pienė“ įkūnytos būdingos S. Nėries lyrikos ypatybės: intymumas, baugumo, grėsmės nuojauta, gailestis, tautosakiškumas, formos paprastumas ir subtilumas.

„Prie didelio kelio“ (1944)

Rinkinį „Prie didelio kelio“ poetė parsivežė iš Rusijos, baigiantis karui, ir tuoj atidavė leidyklai. Bet išėjo pertvarkytas, su pakeistais akcentais rinkinys „Lakštingala negali nečiulbėti“. Poetės pirminė valia nebuvo įvykdyta. „Prie didelio kelio“ yra S. Nėries testamentas. Šiai poezijos knygai ji atrinko tikrus kūrinius, atsisakė svetimų idėjų, sugrąžino kai kurias pirmines prasmes. 1941–1944 metų eilėraščiai skamba švaria, skaidria, tikra melodija. Paryškintas lietuviškumas, tautosakiški skyrių epigrafi.

Užtat ką mes turime gražesnio, skausmingesnio ir švelnesnio už S. Nėries karo metų lyriką? Kokiose knygose randame tiek meilės, ilgesio, kančios ir sopulingo tikėjimo? Tartum gilus gilus atodūsis, tartum sunkiai tramdoma rauda ir vos girdimai pašnabždomis tariami žodžiai: „Negesk, žiburėli, negesk!“ Tai nuostabiai švarūs eilėraščiai, juose beveik negirdėt „pašalinio triukšmo“ – lengvabūdiško optimizmo, pigaus rėksmingo patriotizmo ir kitokios bravūros. Tiktai begalinis ilgesys.

JUSTINAS MARCINKEVIČIUS

Nežinomų eilėraščių rinkinyje nėra, bet kai kurie žinoti tik kaip neįėję į rinkinius, kaip ir mažiau reikšmingi, likę parašėse... O iš tiesų jie ne tik įėjo, bet ir tvirtai poetės įstatyti į rinkinio struktūrą kaip akcentai. Būtent akcentai rinkinyje „Prie didelio kelio“ yra eilėraščiai „**Maironiui**“, „**Tolimas sapnas**“, „**Virkdo vėjas**“, „Rudens naktys“ be ketvirtojo posmo, be „Nesitrauksim...“, kuris tikriausiai buvo prirašytas kam nors „paskatinus“. „Aš tau pavydžiu, saulele“ be trečiojo posmo, be klausimo apie partizanus... „Negesk, žiburėli“ be granatos, automato

įvaizdžių... Autentiška „Močiutės“ pradžia: „Ji kas rytmetį kėlė iš miego, / Mokė vaikščioti, *melstis*, kalbėt.“ „Virkdo vėjas“ – ne rudenio, o *Vėlinių* gėles. Paskutinių metų S. Nėries eilėraščiai skaitytini iš rinkinio „Prie didelio kelio“.

Geriausi S. Nėries karo metų eilėraščiai atsiradę iš meilės, ilgesio, kančios ir sopulingo tikėjimo. Galimybę sugrįžti į namus poetei reikėjo iškentėti ir kaip skausmingą gimtines, artimųjų, žmoniško gyvenimo ilgesį.

Nėra žinomų poetės eilėraščių iki 1941 metų rugsėjo mėnesio. Bet tų metų rudenį S. Nėris sukūrė gimtines meilės ir ilgesio elegijų. Poetei atrodė, kad griūva patys jos kūrybos pamatai, nes tik suliedama gimtines gamtą ir žmogų ji vienu galėjo kalbėti apie kitą. O kaip prakalbinti skurdų peizažą, svetimą padangę? Štai eilėraščio „**Ar žiburėlis lauks**“ pradžia:

*Atimkit iš manęs
tą skurdųjį peizažą, –
dirvonų tuos laukus
padangės svetimos.*

*Palikit man tik beržą
ir tą žiedelį mažą,
prigludusį
prie žemės mylimos.*

Pradžios neviltis ir valinga pastanga iš jos išsivaduoti pereina į gimtines prisiminimą, svetimumą tirpdo savumas (*beržas, mažas žiedas*), bet išlieka žeidžiantis skaudumas, perteikiamas šiuo posmu:

*Aš, rodosi, basa
stybčioju per rugienas
į tolimus,
į paliktus namus.*

Bet gimtinei, namai yra nepasiekiami, joks teigimas negali nuraminti, tikri tik klausimai. Klausimas, subtiliai atvertas rinkinyje „Diemedžiu žydėsiu“, dabar tapo viena pagrindinių vidinę būseną išreiškiančių priemonių. Klausimai nuolat

skamba 1941 metų pabaigos eilėraščiuose: „Kur tėviškė, kur Lietuva?“ („Rugsėjo žvaigždės“); „Dagilėli, ko taip čypsi gailiai? / Ar netekęs draugo, ar išalkęs?“ („Dagilėlis“); „Nejau gyvenimas sugriautas?“ („Vėlinės“); „Bet kam gi, kam čia guostis?“; „Kur atvedėt jūs, kryžkelės, / Lietuvišką smūtelį?“ („Pusnys“). Klausimas susijęs ir su kreipiniu (*saulele, dagilėli, nameliai namučiai, dainele...*).

Poetė kurį laiką jautėsi tremtinė. Pirmiausia įrašo šią mintį dienoraštyje („Karo tremtiniai mudu su Balanduku.“), paskui pakartoja eilėraštyje „Audra ties jūra!“. „Tai aš – benamė ir mažutė, / Nuklydus tremtinio keliu.“ Itin sustiprėjo b e n a m i o motyvas – nebe graudaus klajūnėlio, o žmogaus, iš kurio namai atimti karo. Nėra kam garsiai pasiskųsti, nebent paukšteliiui:

*Aš pakviestau mažąjį paukštelį
Į namelio šilumą pro langą...
Dagilėli, nebturiu namelių,
Svetima padangė mane dengia.
„Dagilėlis“*

Poezijos meistrės ranka jaučiama šiame posme: frazė natūrali, paprasta (žodžiai net nesukeisti vietomis) ir kartu lanksti, paklusni: iš tiesioginio nusakymo pereinama į kreipinį ir vėl sugrįžtama. Ypatingas morfologinis išradingumas (tarminė tariamosios nuosakos forma *pakviestau*, sutrauktas, be jungiamojo *e nebturiu*), derinimas su garsiniais sąskambiais. *Nameliai* yra apibendrinta sąvoka, reiškianti ir namus, ir gimtinę.

S. Nėris atskleidė tokią kūrėjo būseną, kai lemia nebe žodžiai, o tai būsenai, savijautai atliepianti kalbėjimo melodija ar būdas (kaip muzikoje). Tokio ypatingo, lyg iš karto išsiliejusio poetinio kalbėjimo pavyzdžiu gali būti liaudies dainos epigrafu „**Parneški, juodas varne, žinią / Į mano gimtinius namus...**“ pažymėtas eilėraštis. Įsiklausykime:

*Jei aš nesugrįžčiau,
jei likčiau gulėti
toj žemėj derlingoj,
šaltoj, svetimoj...*

*Kodėl aš ne rykštė,
linguojanti vėtroj,
ar Nemuno žvirgždas
gelmių sutemoj?*

Net būdamas atskirtas nuo visko, kas sava, artima, žmogus turi su savim pagrindinę tėvynės versmę – kalbą. Salomėja Nėris karo metu lyrikoje sėmė iš pačios šios versmės gilumos ir pati ją pildė naujomis galimybėmis. Šiame eilėraštyje tai ir jaučiame: kalba tarsi siūlo poetei ne tik tautosakos nugludintas dvasines situacijas (neviltis, abejonė, pasiilgimas, viltis), bet ir jų raiškos formas: „Jei aš nesugrįžčiau, / jei likčiau gulėti / toj žemėj...“; „ir mano kapelio...“; „tu skriski, dainele...“ Tos formos keičiamos itin subtiliai, beveik nepastebimai. Paguoda tarti jau lyg ir ištartus žodžius, jausti tarimo šilumą – pačiam prie jos prisiglausti: „Kuo nori, ten būčiau...“

Tėvynės ir artimųjų ilgesio tema išsakyta eilėraščiuose „**Ateik!**“, „**Prie šaltinio**“, „**Namo**“. Jie įstabiai natūralūs, prasidedantys pačiais paprasčiausiais sakiniais: „Daug mėnesių karo praėjo...“; „Žydi tulpės, ir dilgėlės želia...“; „Baltas rūkas jau kelias...“ Šis paprastumas ir yra pati kūrėjo sielos giluma, kai jis specialiai tarsi nebekuria, nebeieško žodžio nei rimo, o tik kalba arba kalbasi: su lakštute („Prie šaltinio“), su mylimu („Ateik!“), su vaiku („Namo“, „Kodėl tyli žemė“). Pokalbio situacija poetei galėjo būti ir dvasiškai svarbi – kalbėtis gimtąja kalba, kelti ir neatsakomus klausimus, beištarimus tik vaiko lūpomis: „Pasakyk, mamute, kodėl žemė tyli?“ („Kodėl tyli žemė“) Žemė tyli, nesiskundžia, neprabyla – „tik ramiai keliauja / Lygiu, sau paskirtu, amžinu keliu“. Ir į žemę sugrįžęs žmogus persiima jos nebylumo: „Kas žemelėn grįžo – amžinai nutilo / Ir jau niekad niekad, niekad neprabils...“ Pakartojimas *niekad niekad, niekad* yra tikslingas – į žemę, į gamtą grįžęs žmogus „uogele raudona sirps pakrūmėj šilo, / Smiltele geltona, viesulu pakils“. Bet niekada nebeprabils.

Yra itin atvirų karo metų S. Nėries eilėraščių. Štai eilėraštyje „**Savęs aš gailiuos**“ kuriamas iš paskutiniųjų bėgančios, klumpančios vilkės vaizdas:

*Neilsėjos, neėdė, negėrė, –
Vilkė bėgo laukais klupdama.*

*Baimės genamą, sergantį žvėrį
Šaukė miško žalia glūduma.*

Paskui lyg iš pasąmonės iškyla amžinojo miego viltis (graži garsų melodija): „Sutema samanų aksominė / Amžinuoju miegu užliūliuos...“ Pabaigoje – lyrinis pranešimas apie save: „Kad mane – taip sutiktų tėvynė! / Kaip sunku, kaip savęs aš gailiuos.“

Eilėraščio „**Vėl sniegti**“ pabaiga: „Jei nepagysiu, pasakykit, / Kaip ja, vienintele, sirgau.“ Dalis eilėraščio „Prie šaltinio“ posmo: „Ilgesy, ilgesy! / Gal ir tu ne pilkoji lakštutė, – / Gal seselė esi?“ Ilgesio jungtys su žodžiais *nepagysiu* ir *seselė* atrodo dėsningos – tai ir yra dramatinės įtampos poliai: ilgesio liga ir guodžiantis seselės ar giminės balsas sapne ar vizijoje:

*Ar tikrai, mamutėle?
– Netikrai, netikrai...
Gęsta nuostabiai tyliai
Tolimi vakarai...
„Namo“*

Kaip dramatiškai tas *tikrai* susiduria su *netikrai*, bet neįgaudamas atviro konflikto, gęsta ilgesingoje, tobulai suderintos frazės melodijoje: „Gęsta nuostabiai tyliai / Tolimi vakarai“.

Svarbi atrama – tautosaka: „toli nuo giminės dangaus, kasdien susiduriant su nepritekliais ir pavojais, iš A. Juškos rinkinių išsirašytas ir visur su savim vežiojamas dainų sąsiuvinis atgijo, ir negyva raidė nuskambėjo stebuklinga melodija, gražiausia poezija“ (D. Sauka). Tautosakos žodžiai labiausiai alsavo gimtaine, namais, tautos dvasia bylojo iš jų. S. Nėries karo metų kūryboje yra įstabaus įsiklausymo į tautosaką, stebuklingo jos girdėjimo. Į kareivių, laukiančių priešų tankų, lūpas poetė dėjo pačius žinomiausius liaudies motyvus: „**Mane močiutė barė...**“, „**Vidur tamsios naktelės...**“

Ji kartojo pasakų žodžius kaip didžiausią paguodą ir viltį:

*Jei atrasčiau avinėlio pėdą
Gimtame takelyje išmintą...*

*Sklidiną rasos tulpelės žiedą,
Troškulį galėčiau nuraminti.
„Troškulys“*

Eilėraščiuose daug tiesioginių tautosakos citatų, motyvų ir įvaizdžių, malonybinių jų formų: *brolelis, avinėlis, berželis, galvelė, ugnelė, motinėlė, paukšteliai*. Gražiai transformuojamas būdingas tautosakos epitetas *baltas*: „Kur baltas miestas, kur Nemunėlis, / Ten aš nutūpsiu, ten pailsėsiu“ („Kur baltas miestas“). Tautosakiškas yra sakinių atliepimas (*kur – ten*), mažybinė *Nemunėlio* forma, bet individualus *baltas miestas*, nors *baltas* išlaiko tautosakinę mielumo, brangumo reikšmę. O eilėraštyje „Laiškelis“, kur girdime būdingą liaudies dainai laiškelių motyvą („Nesulaukiu aš laiškelių...“), pavartota irgi tautosakiška Nemuno daugiskaita: „Nemunais gyvybė plūsta...“

Patys sudėtingiausi ir įdomiausi tautosakos panaudojimo atvejai yra tie, kuriuose atsiskleidžia tautosakos artimumas poetės pasaulėjautai: tai šventa pagarba „žemei gimtajai“, „žemei šventajai“, „saulei močiutei“, „saulei motinai“, brolio ir sesers santykių poetiškumas, amžinas mylimojo laukimas, neišsenkančios motinos ašaros. Kaip savo žodžius poetė galėjo kartoti liaudies dainų frazeologizmus: „padėjo galvelę“, „nusviro galva“.

Karo metų lyrikoje akcentuojamos pačios būdingiausios Lietuvos peizažo detalės: beržas, mažas žiedelis, prigludęs prie žemės, tamsios eglės, gervių virtinės padangėje („Ar žiburėlis lauks“), į saulutę žalią laiškelių keliantis Varputys („Laiškelis“), smėlio takas per pušyną, svirtis, girgždanti prie šulinio („Dainuok, širdie, gyvenimą...“). Tuos pačius gamtos vaizdinius aptiksime ir tautosakoje. Meilė karo metų eilėraščiuose – ne tik stiprus jausmas, bet ir pasiilgimas, globa, rūpestis. Meilė taip nebeišskiria vieno žmogaus iš viso pasaulio, nebėra tokia išdidžiai lemtinga kaip ankstesnėje lyrikoje. Kaip ir lietuvių tautosakoje, joje susipina mylimosios ilgesys, sesers švelnumas, motinos rūpestis, išreiškiami gamtos vaizdu: „Aš dieną ir naktį ilgėjas / Saulelės tavo akių“ („Ateik!“). Dažnai brolelis ir bernelis neatskiriami:

*Balti laiškėliai – du balandėliai
Iš ilgo ilgo kelio...*

*Yra vardelis ir pavardėlė,
Nėra mano brolelio.*

*Tavęs aš laukiau, savo bernelio,
Šį rudenį vėlų...
Kam paguldei tu jauną galvelę
Ant kieta akmenėlio?
„Tavęs aš laukiau“*

Viskas šiuose posmuose yra tautosakiška: ir balti laiškėliai, ir jų sąsaja su balandėliais (naujesnių laikų liaudies kūrybos realijos), ir ilgas kelias, ir vardelis pavardėlė, ir brolelis bernelis, ir kietas akmenėlis, ir frazeologinis klausimas „Kam paguldei tu jauną galvelę...“ Ir kartu tai S. Nėries eilėraštis, čia darniai susilieja tautosakos ir poetės pasaulėjauta.

Salomėja Nėris ištobulino dainišką lyrizmą (lyrizmo, kuris remiasi liaudies daina) tradiciją. Poetė ne tik sėmėsi iš lietuviškos dainos kaip iš neišsenkamos versmės. Savo dėmesiu, didele meile ji pačią liaudies dainą iškėlė kaip didžiulę dvasinę mūsų tautos vertybę. Anot tautosakos tyrinėtojo D. Saukos, „daina po S. Nėries pati tapo gražesnė“.



Salomėjos Nėries biografija komplikuota. Poetė nebuvo įžvalgi politikė. Paskutinių jos gyvenimo metų kūryba, sudėta į rinkinį „Prie didelio kelio“, rodo, jog poetė skaudžiai kentėjo, nenorėjo, kad eilėraščiuose išliktų tai, kas buvo parašyta jos ranka, bet ne širdimi.

Salomėja Nėris – lyrikė, mažųjų lyrininių formų (eilėraščio, miniatiūros) kūrėja. Ankstyvojoje lyrikoje ji atskleidė jaunystės polėkį, brandžiausiose eilėraščiuose įkūnijo būties trapumo jausmą. Poetės lyrika – daininga ir melodinga. Daina yra jos eilėraščio pirmavaizdis. Tautosakos patirtis Salomėjos Nėries lyriką pasiekė per gamtos išgyvenimą, motiniškumo šilumą ir meilės ilgesį.



Antanas Miškinis (1905–1983)

Broliai

Du broliai Miškiniai yra svarbūs mūsų kultūrai: vyresnysis – Motiejus (1898–1974) ir jaunesnysis – Antanas. Abu filologai. Motiejus Miškinis – literatas, vertėjas, mokytojas, vadovėlių ir daugelio straipsnių literatūros klausimais autorius. Globojo jaunesnįjį brolį, ne kartą jį parėmė, padėjo jam išgyventi nelaisvėje. Broliai buvo artimų pažįrų, spausdino savo darbus tuose pačiuose leidiniuose. Antanas iš lagerio yra parašęs broliui Motiejui labai gražių laiškų. Štai trumpa ištrauka, kuri daug pasako apie abiejų brolių charakterius, jų santykius: „Man negi reikia aiškinti, kokį aš turėjau dvasinį prisirišimą prie

Tavęs nuo pat mažumės dienų, nors gal ir ne kartą tau esu ir kiaulystę padaręs. Bet Tu visados buvai taurus ir niekad nieko man nepriminei – neprikaišiojai. Duos Dievas, ir mes atskirai dar kartą nuodugniai apie tai su Tavim kalbėsime. O Tavo rūpinimasis manim, ypač didžiųjų bandymų metais, perviršijo net mano visada buvusį Tavim pasididžiavimą. Aš nemoku paprasta kalba Tau to visko trumpai suformuluoti. Bet manau, Tu mane suprasi ir dabar, nes ir visada supratai.“

XX a. lietuvių literatūroje yra dvi seserys (Lazdynų Pelėda), du broliai (Miškiniai, Matuzevičiai), sesuo ir brolis (H. Nagys ir Liūnė Sutema).

Aukštaitijos dvasia

Didžiausias XX a. lietuvių prozos aukštaitis yra Vaižgantas. Aukštaičių poetų yra keli – A. Miškinis, be abejonės, vienas ryškiausiųjų. Jis yra sugėręs A. Baranausko, A. Vienažindžio kūrybos nuotaiką. Buvo taip prisirišęs prie savo gimtojo Juknėnų kaimo (Utenos kraštas), kad net po kitas Lietuvos vietas keliauti nemėgo. J. Aistis yra apie Miškinį taip pasakęs: „Ką jis daugiau mėgo ir mylėjo – tą žemę ar tą poeziją – sunku pasakyti, nes jis tų dalykų neskyrė ir vienos be kitos neaprėpė, nesuprato.“ Buvo įsitikinęs, kad niekur pasaulyje nėra „tokio šviesaus ir kantraus kaimiečio kaip mūsų lietuvis“.

Antanas Miškinis buvo tipiškas aukštaitis: ūmus, karštas ir kartu inteligentiškas, dėmesingas – kaip B. Sruoga, optimistas – kaip K. Binkis, gyvas ir judrus – kaip Vaižgantas.

RITA TŪTLYTĖ

Kad galėtų kurti, jam reikėjo gyventi: džiaugtis, mylėti, kankintis. Šiuo požiūriu A. Miškinis artimas A. Vienažindžiui. Nusižiūrėjęs į nuolat prie knygos palinkusį savo draugą Joną (Aistį), ir A. Miškinis stengėsi daugiau skaityti išmintingų knygų, filosofijos. Bet neilgai tetverdavo. Užtat girdėjo žmones ir gamtą kaip begalinius prasmų orkestrus. Gyvenime A. Miškinis buvo optimistas, gyvybingas, žaismingas, elegantiškas, bet kartu labai paprastas. Senatvėje jis parašė labai gražią pasakojimų knygą „Žaliaduonių gegužė“

(1977). Jos įžangoje yra tokie žodžiai: „Nuo pat vaikystės artimai bendravau su kaimo žmonėmis; jie žino, kad buvau jiems artimas, kaip ir jie man, kad niekad nesidėjau „ponu“. Todėl berašant apie įžymius žmones ir kilo mintis – o kodėl neparašius apie paprastus? Juk jie taip pat įdomūs, originalūs – vertos dėmesio asmenybės.“

„Žaliaduonių gegužė“ yra vėlyviausias iki šiol lietuvių literatūros siekimas sukurti tautos (ar jos dalies) gyvenimo vaizdo visumą – epopėją. V. Krėvės, Vaižganto, K. Borutos siekimų atgarsis. Visa, kas yra atsitikę ar atsitinka pasaulyje arba bent Europoje, yra atsitikę ar atsitinka ir Juknėnų kaime, – taip būtų galima išsakyti pagrindinę „Žaliaduonių gegužės“ mintį. Karai ir marai, didžiausi sukrėtimai ir stipriausia meilė. Štai trumpas epizodėlis iš „Pasakojimo apie kaimišką meilę“: „Argi yra tikra meilė, dėde, amžina? Dėdė šypteli: „O kaipgi! Yra. Jei tik moteris myli ištikimai, visa savo jėga, tai ir pragaro vartai nepergalės“. Muzikantas dar žemiau pakreipia ausį, klauso jau tikrai nebe savo grojimo. „Argi yra tokių atsitikimų gyvenime?“ – vėl klausia mergina. „Aš pats vieną tokią meilę žinau. Ten, užu Salako, Agotėlės Plerpųcios.“

Ir prasideda pasakojimas apie meilę, apie namus bei vaikus, pasakojimas apie gyvenimą, kur ir Salakas tikras, ir Agotėlės meilė tikra, o už visus tikriausi žmoniškumas bei graži, tiksliai intonuota aukštaičių tarmė.

Eilėraščiai

Neoromantikai siekė kurti lietuvišką meną, remtis lietuvių liaudies kūryba, tradicijomis, pasaulėjauta. A. Miškinis buvo „artimiausias lietuviškos pasaulėjautos tipui savo mąstysena, temomis ir žodynu iš visų neoromantikų“ (V. Kubilius). A. Miškinis sakė, kad Europą vyti lietuviams reikia per Lietuvą, kad pasisavinti tai, kas mene jau padaryta, reikia ne akiai, o nenustelbiant tautos būdo, dvasios ir būties pradų. To jis ir siekė savo lyrika, remdamasis liaudies kalba, perteikdamas Rytų Aukštaitijos kaimo dvasią, kurią gerai jautė. Su gimtojo kaimo žmonėmis galėjo išdainuoti visą „svodbinių“ dainų ciklą. A. Miškinis – vienas aukštaitiškojo lyrizmo kūrėjų, skambus, dainingas, o kartu ir liūdnas, susimąstęs. Kartais ironiškas. A. Miškinio kūryboje

jaučiamos dvi tendencijos: *dainiškoji*, diktavusi melodingus ketureilius, ir *modernioji* (netikėtos sandūros, šnekamosios kalbos frazės).

Iš iki karo išleistų A. Miškinio poezijos rinkinių pats įdomiausias yra „**Varnos prie plento**“ (1935). Čia suderintas vaizdo konkretumas, kalbos paprastumas ir melodingumas. Pirmasis, įžanginis „Varnų prie plento“ eilėraštis itin būdingas poetui garsiniu raiškumu, skambumu bei mąslia nuotaika:

*Daug išo upėm praužė
Pavasariu plačiu.
Daug prikukuos dar gegužės
Motyvų tų pačių.*

*Pajusit mano žodžiuose
Žaliuojančias lankas
Ir kaip žmogus vis guodžiasi,
Užlauždamas rankas.*

Ne vienoje A. Miškinio eilutėje skamba širdgėla dėl neišbrendamo Lietuvos vargo, dėl neteisybių, kurių jokia santvarka nepajėgia išnaikinti:

*Išeisime šį rudenį
Su tarbomis per Lietuvą nualintą.
Baudžiovose dar užsigrūdinom.
Ir šunimis mokėsime paskalinti.
„Ruduo“*

Broliams poetams skirtoje „**Tautiškoje dainoje**“ A. Miškinis klausė: „Kas iš rūtų, kas iš mėtų, kas Tau iš lelijų, / Kai vargeliais vargūnėliais rudenėlį lyja?“ „Tu“ yra Lietuva. Ir į Lietuvą poetas dažnai kreipiasi kaip į „Tu“.

Gražus poeto ciklas „**Lietuva!**“ (1933). Jis susideda iš keturių eilėraščių (kiekviename trys posmai), turi liaudies dainos epigrafą „Siuntė mane anytėlė / Žiemužės šeko, vasaružės sniego.“ Pirmajame eilėraštyje – Lietuvos to meto situacija, Lietuvos vaikų požiūris į savo tėvynę, širdgėla dėl Vilniaus:

*Tave papuošt žadėjom
Kaip savo tikrą seserį.
Esi pačioj jaunystėj
Ir pačiame pavasary.*

*Šiandien dainuot norėtus
Pačiais gražiaisiais rimais.
Paskendo mano mintys
Tavo naujuos arimuos.*

*Taip staugė vėtra vakar
Po kalną ir pašlaitę,
Kad tu likai be Vilniaus,
Kad palikai našlaitė.*

Antruoju eilėraščiu atsigręžiama į praeitį, užsimenamos baudžiavos, rekrūtai, iš Prūsų nešamos knygos. Trečiasis eilėraštis – Lietuvos kūrimasis, kai „žagres palikę dirvoj, / Karan išėjo vyrai“. Paskutiniuoju eilėraščiu vėl grįžtama į dabartį, apmąstomas Lietuvos būdas („Skačiau iš drobių rašto – / Esi tu lėto būdo“), klausiama dėl Lietuvos ateities:

*Kur mes tave nuvesim
Ir dovanų ką duosim?
Šiandieną gilios mintys
Įsimetė veiduosin.*

Įsižiūrėkime, kaip prasmingai čia pavartota sena tarminė forma „veiduosin“, koks gražus rimas. A. Miškinis programiškai stengėsi atšviežinti poetinę kalbą. Ciklo kompozicija – žiedinė, pabaigoje pakartojamas pirmasis posmas, tik teiginys keičiamas klausimu: „Kuriais žiedais papuošim / Tave kaip tikrą seserį?“ Vėl pasidžiaugiama Lietuvos jaunyste, pavasariu. Matome, koks šis ciklas yra lietuviškas, kaip gražiai remiamasi tautos istorija, liaudies menu (*drobių raštas*), kokia liaudiška yra kalba (*pačioj jaunystėj, pačiame pavasary*), kaip artimai liaudies dainai Lietuva vadinama seserim.

A. Miškinis subtiliai jautė lietuvių tautosaką, galėjo dainą stilizuoti ir iš naujo kurti, girdėdamas jos melodiją. Nemaža poeto eilėraščių ir pavadinimų primenant liaudies dainą: „Kaip lopšinė“, „Du broleliai dobilėliai“. Jam buvo gražu ir miela tarti mažybinius dainų žodžius, išgauti iš jų melodiskus sąskambius. Dviejų eilėraščių ciklo „Dukterytužėlė ir motinėlytė“ pradžia: „Užu daržo beržas. Žalia. Žemė žėlė, / O motulei augo dukterytužėlė“. Bet tautosaka nelemia A. Miškinio poezijos „būdo“. Lemia sandūros, sankirtos. V. Kubiliaus teisingai pastebėta: „Miškinio lyrikoje skambėjo du balsai – vienas aukština, myli ir tiki, kitas abejoja, kenčia, ironizuoja. Tame pačiame posmelyje susikerta dvi linijos: viena kyla į tradicinį poetiškumą, kita leidžiasi į gruoblėtą poetiškumą.“

Prie A. Miškinio atpažinimo ženklų priklauso „elegantiškas“ (skoningai gražus). Jis ir pats buvo bei prisiminimuose liko elegantiškas. Vienas labiausiai žinomų A. Miškinio eilėraščių **„Elegantiškai sninga“**:

*Šiandien taip elegantiškai sninga,
Sninga žemėn medžių žiedais.
Panašiai mano meilė dingo
Su visais visais pažadais.*

Elegantiškas gamtos grožis šiame eilėraštyje derinamas su elegantiškai gražiu, romantišku, nedramatizuotu meilės jausmu.

„Psalmės“

Pokario metais A. Miškinis parašė vieną kitą gamtinio pobūdžio eilėraštį, netgi išsakė abstrakčią viltį, kad „tarybinis gyvenimas“ gerės, kad „naujojo gyvenvietėje dūmelis kalasi – / Čia niekad niekad nepabos gyventi!“ („Tėviškėj“). 1948 m. jis buvo suimtas ir nuteistas dvidešimt penkeriems metams už dalyvavimą Pasipriešinimo sąjūdyje. A. Miškinis kalėjo Sibiro mirtininkų lageriuose, nedaug kas tikėjosi iš ten išeiti. Pasikeitus politinėms aplinkybėms, po Stalino mirties, 1956 m., išbuvęs vienuolika metų nelaisvėje, jis buvo paleistas.

Tremtyje A. Miškinis rašė eilėraščius. Rašė ir ant cemento maišų skiaučių. Likimo brolių eilėraščiai buvo išsaugoti, parvežti į Lietuvą. Eilėraščius poetas skaitė tremtiniam, norėdamas juos paguosti, suteikti vilties. Lageryje A. Miškinis jauniems tremtiniam dėstė anglų, rusų, prancūzų, antikos literatūrą, mokė lietuvių gramatikos. Sunkiausiomis aplinkybėmis poetas išsaugojo dvasios inteligenciją. Be jos ir kūryba nebūtų buvusi įmanoma. Liko mokytojas. (Pieš karą buvo mokytojas Kauno gimnazijose.)

Didžiausias ir žymiausias iš A. Miškinio tremties kūrybos yra ciklas „**Psalmės**“, vienas svarbiausių lietuvių pasipriešinimo literatūros kūrinių. Ciklas parašytas Mordovijos lageriuose apie 1949–1953 metus. Prieš mirtį poetas norėjo, kad „Psalmės“ kada nors būtų išspausdintos.

Psalmės – religiniai ir pasaulietiniai kūriniai, kuriems būdinga žmogaus gyvenimo, kančių apmąstymai, Dievo tema. Pasak Biblijos, pirmosios psalmės sukurtos karaliaus Dovydo. 150 Dovydo Psalmių įeina į Bibliją. Jos nuo pat lietuvių literatūros pradžios buvo verčiamos. XX a. psalmių yra sukūręs ne vienas lietuvių poetas.

Žinoma penkiolika A. Miškinio psalmių. Jos gali būti vadinamos ciklu, nes yra jungiamos Lietuvos, Dievo ir žmogaus temos, tos pačios skaudaus lietuvio likimo apmąstymo intonacijos. Bet galima psalmes laikyti ir atskirais kūrinių. Pirmojoje psalmėje „Rūpintojėlių Lietuva“ piešiamas kraupus išniekintos Lietuvos vaizdas:

*Ant viešelių krauju išmintos pėdos,
Pasruvo mūs žaliuojantys laukai.
Devyniagalvis mūsų kūną ėda,
Krauju aplaistyti visi takai.*

Žinome, koks svarbus senosios Lietuvos peizažo ženklas buvo Rūpintojėlis, lietuvių liaudies skulptūros pagrindinis žanras. Ir čia poetas kreipiasi ne tik į abstraktų Dievą, jis šaukiasi ir Lietuvos Rūpintojėlio užtarimo. Liaudiškas yra ir devyniagalvis slibino, baisiausio lietuvių pasakų siaubūno, vaizdinys.

Tačiau aplinkui poetas regi pasaulį be Dievo, nudvasintą, nevertą doro vardo, nebežinantį savo kelio ir prasmės, ardantį kas gera ir gražu, atsisakančią amžinybės ir kilnių darbų. Tokios mintys išreikštos psalmėje „Žmogus

be Dievo“. Čia Dievas reiškia ne tik antgamtinę galią, bet ir žmoniškumą, dvasią. Netekęs jų, žmogus netenka visko. Eilėraštyje „Regėjimas“ piešiamas kančioj tylus Išganytojas, apibendrinantis ir žmogaus kančią. Žmoniškumo neteko pavergtas žmogus. Jis „suėstas jau maliarijos ir cingos“, jis „atmatomis iš mėslyno minta“ („Žmogus iš paviršiaus“). O dar baisesnis kitą pavergęs žmogus, žmogus „be tikėjimo ir atgailos“.

Bet niekur mes Rūpintojėlio vaizdavime nematome tiek variantų kaip Lietuvoje. <...> Ir gal nė viena kita tauta neturi tiek daug tų statulėlių, kiek ne tik visa Lietuva, bet vieni žemaičiai. <...> Tų statulėlių meninis formų traktavimas liudija, kad iš tikrųjų Lietuva turi teisės laikyti Rūpintojėlį savo tautos sielos kontempliacija.

PAULIUS GALAUNĖ

Prasminga antitezė: „žmogus iš paviršiaus“ ir „žmogus iš vidaus“. Ko galima laukti iš nužmogėjusių žmonių tvarkomo pasaulio? Tik pasibaisėjimo, nes „kalėjimuosna milijonais grūda, / O rėkia – laisvė esanti vien čia... / Teisybės nėra nė per aguonos grūdą – / Vien smurtas, melas, prievarta, kančia“ („Pasibaisėjimas“). Ir štai tame pasibaisėjimo pasaulyje atsiveria nuostabi žmoniškumo šviesa, sklindanti iš praeities ir atsiminimų. Nepaprastai švelnia, tarsi myluojančia intonacija parašyta psalmė „Pasimatymas su motina“ (motinos motyvas svarbus ir ankstesnėje poeto kūryboje). Gražiai išvedama motinos ir Lietuvos jungtis: „Motule mano, vai mielų meloji, / Vienintelė man tu kaip Lietuva.“ Pasimatymas su motina tik akimirkai, vogčia, „pakol žvaigždės pridengęs laiko rūkas“. Itin graži šios psalmės pabaiga, motinos ištarti žodžiai: „Dabar jau kelkis ir keliauk, vaikel, / Pro rūką žvaigždės pražydės tuojau...“ Tokia pat stebuklinga šviesa atklysta tremtiniui per sapną („Neramūs sapnai“). Antikristas (liaudiškas viso blogio įsikūnijimas) sudaro priešpriešą Dievui – gėriui ir teisingumui. Antikristui būtina priešintis:

*Ar aš Antikristui galėjau lenktis,
Ar aš galėjau pasielgt kitaip?
Kaip aš tada galėčiau peržengt slenkstį, –
Namai mane paniekintų piktai.
„Neramūs sapnai“*

Ciklo kompozicijoje tai būtų aukščiausias taškas. Jis išreiškia ir lietuvių tautinę savigarbą – nepasiduoti, nenusilenkti smurtui, prievartai. Nuo šio taško vėl grįžtama prie Lietuvos likimo apmąstymo, vėl parafrazuojant religinius tekstus kreipiamasi į Dievą: kodėl jis neužstojo paniekintos tautos, kuri baudžiavose ir sunkiausiose gadynėse statė gražias ir aukštas bažnyčias („Iš gilumų šaukiamės...“). Bet gal lietuviai tik statė bažnyčias, tik liedino „skardžius varpus iš vario“, o buvo pamiršę gyvųjų sąžinės balsą, gal varė brolių iš namų, gal apleido našlaitėlius, gal pavargėliams žaizdų neplovė? (Čia vėl girdime Biblijos motyvą, svarbų psalmės žanrui.) Taip klausinėjama „Sąžinės balse“. Šios psalmės pabaigoje poetas prabyla kaip pranašas:

*– Juk žemėj viskas mainos ir trūnija;
Nelieka niekas niekas pastovu.
Ir šiai supūti leisiu tironijai,
Nežiūrint jos raketų, bombų ir laivų.*

Lietuvos ir jos vaikų tremtinių tema apmąstoma Biblijos įvaizdžiais. Pasiremiamą ir antikiniu Odisėjo mitu. Tremtinių Odisėja yra baisi („Vakarė žvaigždė“). „Vakarė žvaigždė“ vėl yra priešprieša „Rytinei žvaigždei“, kuri parašyta kaip menamas atskirtų mylimųjų pokalbis, subtiliai tautosakiškas ir kartu su laiko ir konkrečios tremtinio buities realijomis. Ilgesiu „Rytinė žvaigždė“ primena A. Vienažindį, kūręs savo giesmes mylimajai, 1863 metų sukilimo tremtinei: „Bet mus vargeliai dideli suvystė... / Namų ir kryžių braška pamatai. / Ir tu ten gal kaip žolynėlis vysti, / Šviesios saulūžės nebe-pamatai.“ Sunkiausiomis valandomis lietuvių poetai visada rėmėsi vienas į kitą, o visi kartu – į liaudies dainą, ištikimiausią poezijos seserį.

Kas yra lietuviai, tarsi prisimindamas savo ankstesnę ciklą „Lietuva!“, klausė A. Miškinis psalmėje „Išvežimai“. Lėtas lietuvių būdas papildomas paprastų artojų taikumu („Mes buvom taikūs, paprasti artojai...“). Lietuviai į nieką nesikėsino, tad tuo baisėsi juos užgriuvęs smurtas: „Šiandieną atsi-dūrėm išvežimuos / Su alkstančiais ir mirstančiais vaikais.“

Remdamasis viena Dovydo psalmių, poetas vėl grįžta prie lietuviško Rūpintojėlio temos, ją dar papildo („Rūpintojėlis“). Tokie grįžimai, papildy-mai ciklui yra svarbūs. Rūpintojėlis interpretuojamas ir kaip Lietuvos ženklas,

ir kaip „simbolis kančios didžiosios, / Prisikėlimo, įveiktos mirties.“ Ta įveikta mirtis, kaip ir lietuvių liaudies dainose, yra perteikta negyvo pražydėjimu:

*Ir štai išvystu aš stebuklą didį,
Kai jau gyvent man liko tiek mažai:
Tau ant gražios galvos erskėčiai žydi,
O veidu rieda ašarų lašai...*

Bet Lietuvos kančia per didelė, neįveikiama: slibinai nenumaldomi malda nei stebuklingu erskėčių pražydėjimu ant kančia vainikuotos galvos. Maldą pakeičia rauda, mirtis – žydėjimą. „Svyra Dievo kruvina galva“, – sakoma paskutinėje psalmėje „Improvizacija“. Vilties daugiau nėra:

*Mirkit, gėlės! Sodai, neviliokit vaisiais,
Vanagai greit kraujo puotą švęs.
Mes daugiau nelėksim sakalais laisvaisiais,
Mus vergais ir kaliniais išves.*

Skriskit, paukščiai, snapuose išsineškit vaikus, bėkit upės paskubom iš Lietuvos, nes į šią žemę atėjo baisus birželio vidurys („Ai, kaip širdį vidury birželio gelia. / Darosi baisu, klaiku“).

A. Miškinio psalmėms – tautos kančių metraščiui, surašytam ant cemento maišelio skiaučių – tarsi netinka įprasti literatūriniai kriterijai. Poetui nebuvo kada tų eilėraščių – vienkartinio sielos riksmo – tobulinti. Tačiau šios psalmės – viena iškiliausių visos Antano Miškinio lyrikos viršūnių. Iki tragiškos kulminacijos čia išplėtota lietuvių neoromantizmui (J. Aisčiui, B. Brazdžioniui) būdinga kenčiančios tautos apoteozė ir rūsti pranašo tonacija. Tai prieškarinės poeto mąstysenos nuosekli tąsa ir išraiškinga pabaiga.

VYTAUTAS KUBILIUS

Ypatingoje, dramatiškoje situacijoje esantis žmogus („tarpu gyvybės ir mirties“) sugeba pakilti į aukštą dvasios erdvę, kurioje svarsto tėvynės, žmogaus, pasaulio likimo klausimus. Svarsto tuos klausimus poetas lietuvis,

kuriam Dievas yra ir priekelių Rūpintojėlis, kuris nuolat girdi širdyje skambančias lietuvių liaudies dainas apie tykiai tekančią Nemunėlį, apie mėnulį tėvelį, apie saulę močiutę, sietyną brolelį, regi lietuviškų pasakų devyniagalvį slibiną, ryjančią gyvą Lietuvą. Šviesios vizijos (pasimatymas su motina, sapne „tėvelio sodas ištisai žieduos“) kontrastuoja su baisiais Lietuvos tikrovės (išvežimai, išdavystės, smurtas) ir lagerio buities vaizdais. Prasmingai remiamasi priešpriešomis (Dievas – Antikristas, žmogus iš paviršiaus – žmogus iš vidaus, vakarinė žvaigždė – rytinė žvaigždė ir kt.). Kartu psalmės yra paprastos formos – rimuoti ketureiliai, aiški, logiška kalba. „Psalmėmis“ ir kitais tremties eilėraščiais (iš jų dar minėtinas ciklas „Septynios sopulio raudos“) A. Miškinis apgynė lietuvių poezijos dvasinį orumą pačiu sunkiausiu priedvartos ir smurto metu.

Tremtyje A. Miškinis sukūrė eilėraštį „**Iš kraštų, iš tolimųjų**“, kuris yra dedikuotas J. Kossu-Aleksandravičiui (J. Aisčiui). Šiame eilėraštyje tarsi ir kalbama J. Aisčio vardu. Ypatinga sąsąuka.



Antanas Miškinis – vienas ryškiųjų prieškarinės Lietuvos poetų, vadinamų neoromantikais, atstovų. Yra ne viena sąsąuka tarp A. Miškinio ir J. Aisčio, ypač eilėraščio melodijos, ryšio su tautosaka požiūriu. A. Miškinis – aukštaitiškojo lyrizmo kūrėjas, susijęs su Aukštaitijos dvasia, tęsė to krašto poetų tradicijas. Menišiausias jo rinkinys „Varnos prie plento“. Iš tremties laikotarpio svarbiausias „Psalmių“ ciklas, lietuvių pasipriešinimo literatūros akcentas.



Bernardas Brazdžionis (1907–2002)

Namuose ir svetur

B. Brazdžionis gimė 1907 m. vasario 2 d. Biržų krašte, Stebeikėlių kaime. Kauno universiteto auklėtinis, humanitaras. Yra išleidęs apie septyniolika poezijos rinkinių. Vytės Nemunėlio slapyvardžiu – knygų vaikams. Lietuvių vaikų poezijos klasika – „Meškiukas Rudnosiukas“.

Vienoje autobiografijoje B. Brazdžionis 1936 m. rašė: „Tarp kitko, esu bežemių ir beraščių tėvų sūnus ir tik dėl to, kad gaivalingai jie mylėjo derlių nešančią dirvą ir dievino nepasiekiamą mokslą, išėjau pradžios mokyklą, baigiau gimnaziją, lankiau universitetą.“ Ir beraščių, bežemių

tėvų vaikai Lietuvoje gabumais ir ryžtu galėjo pasiekti aukštųjų mokslų, net studijuoti tokius nepraktiškus dalykus kaip filologija. Baigęs mokslus, B. Brazdžionis dėstė lituanistiką mokyklose, dirbo „Sakalo“ leidykloje, Kauno universitete veikė ateitininkų „Šatrijos“ draugijoje, redagavo „Lietuvos studentą“. Nuo 1940 m. buvo Maironio literatūros muziejaus Kaune vedėjas. 1944 m. pasitraukė į Vakarus, 1949 m. atvyko į JAV. Pirmą gyvenimą Bostone, paskui Los Andžele. Svetimaj žemėj sodino savo sodą, dirbo duonai ir dirbo literatūrai, rašydamas knygas ir redaguodamas lietuviškus laikraščius, žurnalus, almanachus. Kurį laiką buvo Lietuvių rašytojų draugijos, veikusios išeivijoje, pirmininkas. Prasidėjus Lietuvos atgimimui, buvo atvykęs į Lietuvą, čia entuziastingai sutiktas, pagerbtas. Mirė 2002 m. liepos 11 d. Los Andžele, palaidotas Kaune, Petrašiūnų kapinėse. Jo poezija atliko svarbų patriotinį vaidmenį, buvo viešai skaitoma, deklamuojama, dainuojama.

Pirmąją poezijos rinkinį „**Baltosios dienos**“ išleido 1926 m., dar tebedirbdamas gimnazijoje. Kiti svarbesni rinkiniai: „**Amžinas žydas**“ (1931), „**Krintančios žvaigždės**“ (1933), „**Ženkilai ir stebuklai**“ (1936). Už poezijos knygą „**Kunigaikščių miestas**“ (1939) B. Brazdžioniui buvo paskirta Lietuvos valstybinė literatūros premija. Vokiečių okupacijos metais išėjo „**Šaukiu aš tautą**“, „**Iš sudužusio laivo**“, „**Viešpaties žingsniai**“, rinktinė poezija „**Per pasaulį keliauja žmogus**“ (1943). Išeivijoje: „**Svetimi kalnai**“, „**Šiaurės pašvaistė**“, „**Vidudienio sodai**“, visos jo poezijos sutelktinė knyga „**Poezijos pilnatis**“ (1970).

B. Brazdžionio kūryba natūraliai skyla į du etapus: Lietuvoje (iki 1944 metų) ir išeivijoje. Savo kūrybos viršukalnę B. Brazdžionis pasiekė 1938–1940 metais.

Okupacijų periodu Brazdžionis įgijo tautinio poeto statusą ir tapo beveik toks pat populiarus, kaip ankstesnėje epochoje buvo Maironis. Egziliuje Brazdžionio poezija pirmiausia vykdė socialinę funkciją, palaikydama lietuvių identitetą ir gindama Lietuvos bylą pasaulio akivaizdoje.

TOMAS VENCLOVA

Kūrybos ypatybės

B. Brazdžionis – literatūros žmogus: poetas, kritikas, mokytojas, žurnalistas. Jo kūryba yra vienijama kultūros interesų ir katalikiškos pasaulėžiūros. B. Brazdžionio poezija – pokalbis su Dievu ir Tėvyne. Nuo pat kūrybos pradžios iki vėlyvųjų eilėraščių girdimas tas pats maldingas atodūsis: „O Viešpatie, rudens didysis medi, / Ir židiny šaltų širdies žiemų...“ („Atsidūsėjimas“).

Iš tikrųjų, skaitydami B. Brazdžionį, pastebime daug Dievo, įvairių religijos įvaizdžių. Religinio tikėjimo problematika jo kūryboje yra esminė. Lietuva per daugiau kaip 600 metų, praėjusių nuo krikšto, tapo krikščioniškos kultūros tauta. Biblija paliko pėdsakų daugelio žymiausiųjų rašytojų mintyse ir kūriniuose. Ir B. Brazdžionio kūryboje tie pėdsakai aiškiai pastebimi. Reikia gerai būti įsiskaičius Bibliją, kad galėtum teisingai suprasti religinius poeto vaizdinius. Jo eilėraščių žmogus galingas, valdo sostus kaip karalius, o kartu ir silpnas, dūžtantis kaip dūžtanti lėlė. Jis yra Dievo žmogus, bet gali būti ir nuo jo atsiskyręs, bet nepraradęs dieviškosios dvasios.

B. Brazdžioniui buvo įdomi ir „žmogaus bedievio dieviška dvasia“. Viena eilėraštyje jis klausė:

*Kodėl gavėnioje gyvename,
O mirštam aleliujos maldose,
Ko nenumirus nerandi išganymo,
Žmogaus bedievio dieviška dvasia?*

Poetas regi gyvenimą kaip žmogaus namus – su Dievo ženklų, su artimaisiais, iš kurių svarbiausia yra motina, o vėlesniuose eilėraščiuose – moteris („mylima, sesuo, žmona ir moteris“ – „Kalėdų dovanos“). Gražus B. Brazdžionio eilėraštis „Motinai“: „Motina, man gėlės tavo meilę šlama, / Už tave pasauly kas karščiau mylės?“ Eilėraštis yra tapęs populiaria daina.

*Pagrindinė anuometinės poeto lyrikos tema – prasmės
ieškojimas beprasmiamame pasaulyje.*

KĘSTUTIS NASTOPKA

Pasaulis atrodo apimtas katastrofos nuojautos. Namų praradimo baimė, klajūno motyvas B. Brazdžionio poezijoje atsirado anksčiau, negu daug lietuvių iš tiesų tapo benamiais, klajūnais: „Mes neturime namų pas juodą girią, / Mes neturime baltų avių bandos...“ („Mes neturime namų“). O eilėraštis „Piligrimai“ atrodo tarsi aplenkęs tą tikrovę, kurią po kelerių metų teko patirti lietuviams: „Visam pasauly aidi skaudūs mūsų žingsniai – / Visų šalių visų dienų visuos keliuos...“ Su šiomis eilutėmis susiliečia ir eilėraščio „**Klajūnui**“ posmas:

*O kas guos tave kelionėj,
Kas tau tėviškę atstos?
Svetimi laukai ir žmonės
Svetimų dienų kraštuos.*

Iš prieškarinės B. Brazdžionio kūrybos labiausiai žinomas trijų dalių eilėraštis „**Per pasaulį keliauja žmogus**“. Pavadinimu pasakyta ir eilėraščio tema – amžina žmogaus kelionė per laiką ir erdvę. Kelionė pradedama nuo antikos, nuo šviesaus dievo Apolono ir meilės poetės Sapfo. Žmogus ateina ir lig Nemuno klonių, ateina „iš tolimo Nilo ir iš tekančios saulės šalies...“ Eilėraštyje keturis kartus pakartojamas tas pats posmas, kuriuo kūrinys pradedamas. Štai antroji šio eilėraščio dalis:

*Baltas baltas, kaip vyšnios viršūnė,
Žydro veido, kaip žydras dangus,
Kaip vėlė, kaip vėlė nemarūnė
Per pasaulį keliauja žmogus.*

*Eina jis pro karališkus sostus,
Pro muziejus monarchų senų,
Nuo karūnos jų dulkes nušluosto,
Nuo stabų užmirštų akmenų.*

*Per marias nemarias ir plačiausias
Ir per kalnus vainikais baltais,*

*Nei kelių, nei dienų nesiklausęs,
Jis lig Nemuno klonių ateis.*

*Žengs per girią, kaip eglių ošimas,
Pasipuošęs žiedais kadugių,
Kaip šventosios taurės piligrimas,
Bris per plaukianti lauką rugių*

*Baltas baltas, kaip vyšnios viršūnė,
Žydro veido, kaip žydras dangus;
Kaip vėlė, kaip vėlė nemarūnė
Per pasaulį keliauja žmogus.*

Kas šioje dalyje (ji gali būti suvokta ir kaip atskiras eilėraštis) būdinga B. Brazdžioniui? Pirmiausia – apibendrinta žmogaus didybė, jo kelionės per pasaulį tema. Ją poetas išsako tvirta, energinga eilute (ypač ryškios eilučių pradžios), pakartojimais, kurie išauga iki prasmingo muzikalumo. Ir ypač muzikalus kartojamasis posmas. Joje labai svarbūs palyginimai: „kaip vyšnios viršūnė“, „kaip žydras dangus“, „kaip vėlė nemarūnė“. Šiais palyginimais žmogus susiejamas su žeme, su vyšnios žydėjimu, su žydru dangum. Bet lieka nepaaiškinamas „kaip vėlė nemarūnė“, nukeliantis mus į senąją lietuvių tikėjimą. Šiame eilėraštyje jaučiame, koks laisvas poetas gali būti kalboje, juk žodžiai „mariaš nemariaš“, „vėlė nemarūnė“ yra tik šio poeto žodžiai. Įsiklausykime – eilėraštis, ypač kartojamasis posmas, labai gražiai skamba, beveik nepaaiškinamai gražiai, nors ir kartojami garsai, žodžių sąšaukos. Iš visų spalvų B. Brazdžioniui gražiausia ir kilniausia – *balta*. Ji dažna jo eilėraščiuose.

*„Per pasaulį keliaujančio žmogaus“ portfelyje nerado, bet aptiko
dar baisesnį daiktą – nesupjaustyta „Židinio“ numerį.*

Iš J. Apučio romano „SMĖLYNUOSE NEGALIMA SUSTOTI“.

Visuomeninio pobūdžio moralinės problemos keliamos 1939 m. viduryje parašytame eilėraštyje „**Paskutinis pasmerkto myriop žodis**“. Kas yra žmogaus kaltė tėvynei? Ar užtenka tik tiesiogiai jai nenusikalsti? Ar kaltas

tėvynei ir tas, kuris mato ir supranta, kad nusikalsta kiti, ypač valdantys, bet tyli? Šie klausimai ir atsakymas skamba paskutiniuose eilėraščio posmuose:

*Po teisės pamatais pikty puvėsių grybas kilo
Ir ėdė kūną einančios gyvent tautos,
Širdy prakeikiau šimtą kartų jį, bet lūpos neprabilo
Ir atvirai nepasmerkė tiesos vyliūgų ir tarnų klastos.*

*Mačiau, kaip auga marmuro kolonos,
Mačiau, kaip skęsta lūšnos sielvartų tvane,
Mačiau, kaip vedat jūs bedugnėn milijonus,
Ir nešaukiau: „Gana!“ Aš kaltas! Taip. Sušaudykit mane...*

Žmogaus ir tėvynės ryšys yra labai svarbi B. Brazdžionio tema. Lemtingais Lietuvai 1940 metais poetas sukūrė vieną iš gražiausių šios temos eilėraščių „**Aš čia – gyva**“, kuriame teigia amžiną tėvynės gyvybę:

*Ieškojau tėviškės tamsioj naktij it kapas:
– Kur tu, tėvyne, kur tu, Lietuva?
Ar plaka dar skausme širdis sukepus,
Ar tu gyva, ar negyva?*

Tėvynė žmogui yra duota kaip oras, saulė. Tačiau tėvynę gali atimti ne tik priešai. Ir pats žmogus ją gali prarasti nesirūpindamas, nemylėdamas. Mūsų tautos kėlėjas Vydūnas sakė, kad žmogus tėvynės turi ieškoti savo širdyje. Šiame B. Brazdžionio eilėraštyje jaučiame tėvynei iškilusią grėsmę. Pirmiausia ji išsakoma tamsa, juoda spalva. Tėviškės ieškoma „tamsioj naktij it kapas“, rankos keliamos į „dangų juodą“, balsas „rodė tamsų kelią“, dangaus skliautai yra „palinkę ir sutemę“. Žmogus, ieškantis Lietuvos, yra pasimetęs, sunerimęs, įskaudintas: jis parpuola bėgdamas per gruodą, klumpa eidamas iš pirkios į pirkele. Visa, kas atsiliepia į žmogaus balsą, atsiliepia skausmu: daina sudejuoja kaip aidas, kaip skausmo ašaros mirga žiburėliai... Tuo stipresnė tad yra pro tamsą, gruodą, pro naktį, pro šešėlius prasiveržianti tėvynės dvasia, išsakoma pakartojimu: „Aš čia – gyva“. Eilėraščio kompozicija labai paprasta:

klausimų ir atsakymų. Į žmogaus klausimą – ar tu gyva, ar negyva? – atsako žemė, dangaus skliautai, upė, daina... Iš jų ir susidaro Lietuvos gyvybė. Dar atkreipiame dėmesį į įvardį „čia“. Ne abstrakčiai gyva Lietuva, o būtent „čia“, nes ir žmogaus tėviškė visada yra „čia“, apibrėžtoje vietoje, kur upė (prisiminkime, kad Dubysa yra Maironio pagrindinė upė), kur dainos, pirkios, miegantys žiburėliai...

1943 m. išėjo B. Brazdžionio rinktinė „Per pasaulį keliauja žmogus“, viena iš poezijos knygų, slapta skaitytų tremtyse, kalėjimuose. Ši knyga yra išleista keturis kartus. Rinktinėje paskelbta nemaža eilėraščių, kuriais poetas atsiliepė ir į baisius 1941 metų lietuvių trėmimus. Vienas jų – „**Tremtinio malda**“. Poetas taip kreipiasi į lietuvišką Rūpintojėlį:

*Rūpintojėli, kas tave prie kelio,
Skausme kas vienišą, kas užmirštą lankys,
Kas Motiną Mariją žydinčių berželių
Per Sekmines vainikais apkaišys?..*

*O, niekas, Dieve, ne! Nuimk šią lemtį rūšią
Ir mūs mažų už svetimas didžių kaltes nebausk...
Nuo amžių mūsų žemė ta ir amžiais ji tebus čia
Gyva, pakėlus smūgius viesulo žvarbaus.*

B. Brazdžionis itin tvirtai yra išsakęs tikėjimą, kad Tėvynė Lietuva gyva ir bus gyva, kad „nuo amžių mūsų žemė ta – ir amžiais ji bus čia“. Kiekvienas pasikėsintis į „žemę čia“ yra pasikėsintis ir į tautą, į jos gyvybę. Tauta turi smurtui priešintis. Vienas programinių B. Brazdžionio eilėraščių „**Šaukiu aš tautą**“:

*Šaukiu aš tautą, GPU užguitą
Ir blaškomą, it rudenio lapus:
Į naują vieškelį, į naują buitį,
Kur niekad šiaurūs vėjai neužpūs.*

*Šaukiu lietuvių burtis prie lietuvio
Ir gyvą širdį prie gyvos širdies,*

*Kad tamsiame vidurnakty nežuvę,
Pakiltų rytmečiui gyventi ir žydėt!*

Taip skamba pirmieji šio eilėraščio posmai. Toliau šaukimo mintis varijuojama: „šaukiu aš tautą, žemės pėdoj gyvą...“, „šaukiu pavasario pilkų vagų artoją...“, „šaukiu aš darbo rankų milijonus...“ Keičiamas ir tautą šaukiančio balsas: „šaukiu vardu aš jūsų vargo žemės...“, „šaukiu iš amžių...“, „šaukiu balsu tėvų dievų ramovės...“

Jau turėjome įsidėmėti, kad truputį pakeičiami, papildomi įvairaus lygio *pakartojimai* B. Brazdžioniui itin būdingi. Jo eilėraštis gana ilgas, nes tema iš tiesų yra vystoma, plėtojama. Šaukdamas tautą burtis, saugoti savo gyvybę, B. Brazdžionis gina ir amžinuosius žmoniškumo idealus. Poetas neskelbia keršto, mirties už mirtį, o atvirkščiai – įtaigiai ragina: „Gana tulžies, gana mirties, gana!..“ Dar daugiau – jis „balsu piliakalnių, ir pievų, ir miškų“ perspėja: „Nekeršykit, kad karštos kraujo dėmės / Nekristų prakeiksmu ant jūs vaikų vaikų.“ Taip išreiškiama krikščioniška poeto pasaulėžiūra.

Palikęs Lietuvą, svetur B. Brazdžionis su ilgesiu rašė apie protėvių žemę („Mano protėvių žemė“), prašalaičio akim žvalgėsi į svetimus kalnus (vienas rinkinys taip ir pavadintas „Svetimi kalnai“), į miškus, į mėlyną dangų kartodamas: „Bet man tu, žeme, ne tėvynė, / Bet man, kalnai, jūs ne namai“ („Klajoklio daina“). Vis labiau šio poeto eilėraščiuose girdėjosi maldos intonacija. Eilėraštis „**Be motinos tėvynės**“ turi ir paantraštę „Malda“:

*O Dieve Tėve mūsų, mes skurdūs kaip našlaičiai,
Be motinos tėvynės, be žemės, be namų,
Rasa savos malonės mūsų krūtines palaistyk,
Suspaustas juodo vargo, nelaimių ir skausmų.*

Ir išeivijoje B. Brazdžionis puoselėjo tėvynės gyvybės idėją ir poeto pareigą liudyti gyvus ir mirusius. Vienas ryškiausių svetur sukurtų kūrinių – ciklas „Liudininkai“, baigiamas „**Ištrepto Sibiran (mirusio liudijimu**“:

*Esu sūnus, palikęs motiną ir tėvą vargui ir vergijai,
Esu užgesęs žiburys tarpu vidurnakčio šešėlių,
Esu pasaulio širdyje žaizda, kuri negyja,
Esu žmogus, palikęs gimtai žemei sielą.*

Miręs Sibire tremtinys lietuvis šiame kūrinyje liudija pasauliui neteisybę ir smurtą, kuris buvo įvykdytas prieš lietuvių tautą. Ir skriaudas, ir ašaras jis deda „ant sąžinės akiai Temidei, / Ant sąžinės vadams pasaulio...“

B. Brazdžionis – poetas, tikintis kūrėjo galia, tikintis ir poezija, kaip galimo veiksmo pagrindu. Poetas nenusileidžia karaliui: „Aš parašiau ant debesio / Labai aukštai, labai. / Ir mano žodžiais stebisi / kartodami žaibai“ („Karalius ir poetas“). Eilėraštį „Reikia poetų“ jis užbaigia taip: „Kad visa žydėtų, kad visa kvepėtų / Nereikia politikų, reikia poetų!“ Bet veiksmingos poezijos siekiantys poetai negali išvengti ir politikos... Teisingai apie B. Brazdžionį yra išsitaręs J. Aistis: „Jo poezija yra kaip polifoninė muzika, sudėtinga, tačiau ją reikia priimt kaip visumą. Vietomis ji yra šiurkšti, vietomis palaida, vietomis kieta ir vyriška, vietomis plaukianti iš žmogiškosios esybės iščių kaip čelo garsas. Paskiri balsai vienas kitą paryškina, papildo, suprasmina, dėl to visi jie yra organiškai brazdžioniški.“ Svarbus šioje J. Aisčio mintyje palyginimas su polifonine muzika, reiškiantis, kad B. Brazdžionio poezijoje susipina daug skirtingų temų ir motyvų. Ne visi jie vienodai stiprūs, individualūs, bet turi prasmę visumos kontekste.

Kaip būdinga ir kitiems neoromantikams, B. Brazdžionis gilinosi į kaimiškąją Lietuvos kultūrą, bet siejo ją ir su krikščionybės patirtimi, į Lietuvos peizažą įpindamas Biblijos „Giesmių giesmės“ įvaizdį ir pavadinamas eilėraštį jos herojės vardu – „**Sulamita**“:

*Nebylė balandėlė iš tolo
Nebyliai tau į sielą kalbės,
Ir Dubysa su savo upeliais
Tau per Lietuvą plačią tekės.*

Įprastą romansui praradimo, netekimo nuotaiką jis siejo su katastrofos nuojauta, pasitelkdamas sudužusio varpo įvaizdį:

*Linguos palinkę varpos
Iš lauko parugės –
Ir, kaip sudužęs varpas,
Upelis ten gurgės.
„Mėnulio spindulų“*

Poetui taip pat svarbus buvo ir garsinis eilių pavidalas, tačiau fonetinius, leksinius ir sintaksinius pakartojimus jis pajungė įtaigos siekimui. Eilėraščio skambėjimas turi veikti magiškai, teigdamas žodžių galią: „Kaip atodūsis mirt pasmerktųjų, / Amžiais amžinas balsas giedos.“

Kuo savitas B. Brazdžionis?

Šis poetas arba itin garbinamas, arba nutylimas, neįsigilinant į jo kūrybos savitumą. B. Brazdžionis yra *sakantis, pasakantis, poetiškai pasakojantis*. Mintis išreiškiama, išsakoma. Todėl šio poeto kūrybą lengva skirstyti temomis, motyvais: *Tėvynės, visuomenės, Dievo, gamtos, asmeninių išgyvenimų*. B. Brazdžionis – poetas, turintis savo istoriją, keitimosi liniją, priklausančią nuo tikrovės, nuo Lietuvos likimo. Tikrojo poeto pradžia – rinkinys „**Amžinas žydas**“ (1931), kuriame išsirikiavo priešingos jėgos: *dieviškumas* ir *bedievytė, gėris, grožis, teisingumas* ir *blogis, niekingumas*. „**Krintančios žvaigždės**“ pratęsė „Amžiną žydą“, sustiprino poetiką. J. Kossu-Aleksandravičius (Aistis) pasidžiaugė: „Krintančios žvaigždės“ labai ir labai skaitytinos. Jose yra nevilties ir gaudumo, jose yra daug nuoširdaus džiaugsmo, daug poezijos.“

B. Brazdžionio eilėraštis – kaip tapytas paveikslas. Gražesnis iš tolo. Gražesnis ir garsiai skaitomas, gerai intonuojamas. Įsižiūrint, tyliai skambant, analizuojant sunkiau pagrįsti to ar kito žodžio, net posmo būtinumą.

B. Brazdžionis, anot V. Mykoliaičio-Putino, „religinis filosofinių meditacijų poetas“. 1926–1936 m. – pirmas šio poeto kūrybos etapas. Antrasis prasižada savitu rinkiniu „Kunigaikščių miestas“ (1939) ir baigiasi pasitraukimu iš tėvynės. Šiuo laiku sustiprėjo *k a t a s t r o f i n ė* s nuojautos, filosofinė meditacija užleido vietą heroinei, šaukiančiai, kviečiančiai nuostatai. Artimiausias

Brazdžioniui kontekstas hitlerinės okupacijos metais yra V. Mykolaičio-Putino rinkinys „Rūsčios dienos“.

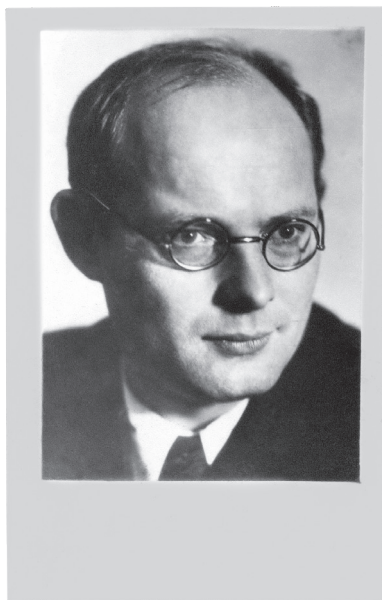
Naujas etapas – kūryba išeivijoje. Dar labiau sustiprėjo bendrosios temos (Dievo, Tėvynės, namų). Iš esmės kūryba nebesikeitė, tik plėtėjo. Per pasaulį keliaujančio ir kuriančio Dievo žmogaus metafora yra pagrindinis B. Brazdžionio poetinis ženklas.



Bernardo Brazdžionio poezija susijusi su religijos, tikėjimo problematika. Kartu jis yra Tėvynės, jos skaudžiosios lemties poetas, susitelkęs ne į asmeninius, o į bendruomeninius išgyvenimus. Religinė meditacija ir patriotinė oratorika yra svarbiausios šio poeto žymės. Taikliu J. Aisčio pastebėjimu, B. Brazdžionis yra polifoniškas poetas. Jis jungia gamtos vaizdus ir emocijų išgyvenimus, civilizacijos ir religinės kultūros įvaizdžius, išskirtinę vietą suteikdamas krikščioniškųjų Rytų ir Biblijos simboliams, liturginei atributikai. Jo intonacijų skalė plati: ir oratoriaus kvietimas, ir biblinis rūstumas, ir eleginis susimąstymas, ir dinamiškas vaizdavimas.

SKIRTINGAIS KELIAIS

Stiprios universalios asmenybės (A. Vienuolis, J. Tumas-Vaižgantas, V. Krėvė, V. Mykolaitis-Putinas, B. Sruoga), ryškios praktinės literatūros modernizavimo pastangos (K. Binkis, J. Savickis) skatino lietuvių literatūrą labiau pasitikėti ne bendrais frontais, o atskirais keliais. Rašytojai ima labiau telktis į atskirus žanrus. Aiškiau matyti, kas svarbiau, nors ir parašoma prozos ar eilėraščių. Poetai neoromantikai (J. Aistis, B. Brazdžionis, A. Miškinis, S. Nėris) turėjo panašių siekimų, bet daugiau skirtumų. Tą patį galima pasakyti ir apie to paties laiko prozą, atstovaujamą **K. Borutos, A. Vaičiuliaičio, P. Cvirkos, I. Simonaitytės**. Tai gana skirtingi vardai, skirtingų pasaulėžiūrų, skirtingų meninių orientacijų rašytojai. Jie ir remiasi tradicija, ir ją transformuoja, vaizduoja neįprastus, kitoniškus žmones. Jie stiprina lietuviškos pasaulėjautos kontekstą, bet jame pabrėžia ne tik liūdnumą, svajingumą, bet ir sveiką humorą, ironiją, vaizduotę bei fantaziją. Visų šių rašytojų prozoje daug dėmesio skiriama stiliui, siekiama žodžio raiškumo, pasitelkiamos naujos pasakojimo formos, aktualizuojama gimtojo krašto patirtis.



Kazys Boruta (1905–1965)

Asmenybės bruožai

Kazys Boruta – maišto ir protesto žmogus. Maištas ir protestas maitino ne tik jo kūrybą, bet ir meilę, taikiausią žmogaus jausmą, susiedami jį su vėtra ir viesulu. V. Kubilius yra K. Borutos kūrybą taip apibendrinęs: „Jo lyrika atsistojo kairiajame literatūros flange kaip ryškiausias aktyvaus prado įsikūnijimas. Išreiškęs eilėraščiais asmenybės priešinimosi romantiką, rašytojas romane ieškojo pastovesnių žmogaus ir tautos būties pagrindų. Jis sukūrė naujos pasakojimo rūšies – poetinio romano – stilistinę normą, atsiremdamas į liaudies dainų ir pasakų poetiškumą.“ Du šios minties akcentai,

teisingai nusakantys K. Borutos individualybę ir vietą lietuvių literatūroje: *asmenybės laisvės bei pasipriešinimo bet kokiems varžtams romantika eilėraščiuose ir tautos būties pagrindų ieškojimas romane*. Ir pati K. Borutos asmenybė tarsi sudėta iš daugelio skirtybių, kaip pats sakė: „Daug velnių manyje daužosi“. Kovingumas (rašytojas dalyvavo įvairiose politinėse akcijose) jame sutiko su pastovia meile žmonėms, savo tėvų žemei („Ir aš esu išdidus, kad esu savo krašto žmogus“).

Vėliau K. Borutos lyderiavimas taps savo kartai dvasios statumo, moralinio principingumo simboliu.

DALIA STRIOGAITĖ

K. Boruta, turtingų suvalkiečių ūkininkų sūnus, gimęs 1905 m. sausio 6 d., žemės vaikas, jautė didžiulę trauką žodžiui, kūrybai. Jam atrodė, kad kurti galima tik visu savim, visu gyvenimu. Dauguma rašytojų yra jungiantys, jų formulė: *ir – ir...* K. Boruta ir gyvenime, ir kūryboje buvo kategoriškas: *arba – arba*. Todėl jam nemažai teko kentėti, vargti, būti kalinamam. 1933 m. už priešišumą valdžiai jis buvo nuteistas ketveriems, 1946 m. kaip pasipriešinimo dalyvis – penkeriems metams...

Kūrybai vis pritrūkdavo laiko, bet stengėsi save disciplinuoti. 1940 m. dienoraštyje įrašė tokią programą: „Eilėraščius rašyti kuo paprasčiausius, paremtus tiktai vaizdo jėga ir suspaudimu. Apysakoms išnaudoti epiteto nepaprastumą ir nelauktumą. O šiaip, vyruti, reikia greičiau dirbti.“ Sunkiausiais pokario metais (1949): „Svarbiausia – nuoseklus, tvarkingas gyvenimas ir darbas: kiekviena diena turi turėti savo uždavinį, ir jį būtinai įvykdyti. Maži laimėjimai įgalins didesniems darbams.“ Kuo mažiau bebūvo likę gyventi, tuo didesnius darbus jis regėjo prieš savo akis.

K. Borutą pradėjo itin traukti istorinė tematika, iš dramatiškų istorinių sakmių jis tikėjosi sudėti tautinį epą. 1953 metais, sunkiais, skaudžiais, tamsiais, K. Boruta įrašė dienoraštyje: „Pagaliau gimė tautinis epas.“ 1954 m. Amerikoje mirė V. Krėvė, didžiausias tautinio epo idėjos puoselėtojas... Stiprios yra tautos idėjos, jos gali atgimti net didžiojo priespaudoj. K. Boruta tikėjo esąs išnykusios baltų genties – jotvingių – palikuonis. Darė aplinkiniams įspūdį – buvo kitoks negu daugelis žmonių.

*Aukštas, didele nuplikusia galva, stambiais žemdirbio kumščiais,
 Boruta stūksodavo tarp kitų žmonių – kažko paniuręs, įniršęs,
 užsispyręs – retkarčiais drėbtels žodį, pervers skvarbiu žvilgsniu ir vėl
 slogiai tyli. O staiga užsidegs, ims švaistytis kategoriškais nuosprendžiais
 ir žerinėiais projektais, pratrūks širdingu, viską apglėbiančiu
 jausmu, puls veikti su tokiu pašėlimu, kad, rodos, apvers pasaulį.*

VYTAUTAS KUBILIUS

K. Boruta buvo vienas „Trečio fronto“ dalyvių. Į šį sąjūdį jį vedė konkretaus veikimo troškimas, begalinis literatūrinio naujumo, kitoniškumo siekimas, kaip maištingo aktyvumo išraiška. Rašytojas buvo įsitikinęs, kad „mūsų dienų menininkas privalo būti revoliucionierius, agitatorius ir kitoks visuomeniško gyvenimo dalyvis.“ Tokiu įsitikinimu to meto Europoje jis nebuvo vienišas: prieš valdžią maištaujančių rašytojų būrys vis gausėjo, jam priklausė prancūzas L. Aragonas, vokiečių B. Brechtas, lenkas B. Jasenskis. K. Borutą domino maištingi, iššūkių kupini V. Majakovskio kūriniai. Po 1926 metų tautininkų perversmo K. Borutos revoliucingumas sustiprėjo. Jis buvo įsitikinęs, kad, norint ką nors nuveikti, reikia telktis. Aktyviojo meno sampratą rašytojas susiejo su jam artimu berno įvaizdžiu. „Žadu išreklamuoti kaimišką berną...“, – rašė K. Boruta. Bernas jam buvo tarsi kairės ženklas. Bet K. Boruta negalėjo neigti romantizmo, nes romantizmas buvo jo paties prigimtyje, negalėjo vykdyti ir komunistuojančių bendražygių nurodymų. Ir bendrame, į kairę žygiuojančių literatūros fronte jis liko pats sau ir pats savimi – laisvas maištininkas. Ir humanistas, pasiryžęs bet kuriomis aplinkybėmis neišsižadėti savo principų. K. Boruta mirė 1965 m. kovo 9 d. Vilniuje.

Eilėraščiai – dainos ir vėtros

K. Boruta yra išleidęs kelis eilėraščių rinkinius: „**Dainos apie svyruojančius gluosnius**“, „**Kryžių Lietuva**“, „**Duona kasdieninė**“, „**Suversti arimai**“. Jo kelias – nuo dainos, dainingumo iki ekspresionistinio, naujos išraiškos siekiančio vaizdo, nuo jo – prie vėlyvųjų eilėraščių realistiškumo, paprastumo. Savičiausi K. Borutos eilėraščiai: „**Laisvo vėjo valia**“, „**Su**

viesulą ir su mylima“, „Su beržais prieš saulėtekį“, „Obelis iš Sūduvos sodo“, „Duona kasdieninė“. Štai gražaus, biografiško pavadinimo eilėraštis „Obelis iš Sūduvos sodo“. Pats K. Boruta – sūduvis, o jo gimtųjų namų sodas buvo toli garsus ir obelimis, ir lelijomis apsodintais takeliais. Eilėraščio pagrindas – biografinio motyvo interpretacija, išaugusi iki savito poetinio vaizdo. Tas vaizdas atskirtas nuo tikrovės ekspresyvių, perkuriančių metaforų: „Širdis rūdyse surūdijo“; „tos obelies žiedai širdies rūdyse / aršiau nei pjūklas širdį graužia“. Metaforos yra netikėtos, priešingos įprastam gražumui, švelnumui. Pabrėžiami ardantys veiksmai: *rūdija*, *graužia*. Jie yra išraiškingi, nes neiprasti, nepavirtę šlampais. Tikrovės grubumas jungiamas su įprastu lyriniu švelnumu, išreikštu palyginimu „kaip meilės dainos graudžios“. Eilėraščio gelmėje girdimas senos lietuvių dainos „Vai žydėk žydėk, sausa obelėle...“ motyvas. Pradžioje metaforiškai pasakoma: „sausą šaką širdy prigijo“ (širdyje atgijusi, gyva), pabaigoje pakartojama visa dainos eilutė. Taip eilėraštyje susiformuoja kūrybos – dainos tema: prisimename obelis iš Sūduvos sodo nokina dainas, kurios pavasariu sugriaudės ir sausai obelėlei „žalius lapus supūs“. Vaizdui svarbus garsinis išraiškingumas: gražiai skamba „Sūduvos sodo“ (vienas kitam atliepia *s*, *o*, *d*), „širdies rūdyse surūdijo“ (kartojasi *di*, *dy*, *r*). Laisva strofinė sandara. Jaučiame tikrovės ir jos perkūrimo, būtinybės ir laisvės kaitą, perėjimus.

Eilėraštyje „**Duona kasdieninė**“ suformuota socialinė ir kartu moralinė sotaus ir alkano dilema. Paliesta skaudi Lietuvos rykštė – didelė darbo ir duonos pritrūkusių žmonių emigracija:

*Bet žiaurūs žemės apgavikai
iš vargo statė rūmus,
o alkaniems malda paliko
ir prakaito sūrumas.*

*Ar ne todėl taip, motina,
plačiai pakrikom po pasaulį:
kurį Brazilijos plantacijos pasotina,
kuris po Argentinos skurstą saule.*

K. Boruta turėjo ryškių teisybės ieškotojo, „svieto lygintojo“ bruožų, o socialinio teisingumo siekimas lietuvių poezijai apskritai būdingas. Eilėraščio „Duona kasdieninė“ centras – ištisai metaforizuotas posmas:

*O tėviškėj ant uosio vartų
pražyded vargas pasikorė,
kad net ir motinos širdis apkarto,
pakirto kojas negerovė.*

Gera įsiklausykime į metaforą „O tėviškėj ant uosio vartų / pražyded vargas pasikorė.“ Ji yra ekspresionistiška, siekianti efekto, kurį sukelia baugūs veiksmai: šiuo atveju – *pasikorė*. Kartu jaučiame, kad čia savitai perkurtas, transformuotas lietuvių liaudies dainos vaizdinys apie vartuose lapojantį, žydintį vargą. Tikras poetas visada ir tradiciškas, ir modernus.

K. Borutos eilėraštis ženklas yra „**Laisvo vėjo valia**“. Jame labiausiai išreikštas poeto sielos neramumas, nerimas. Tai labai dažni jo žodžiai. Dvasiniam nerimui eilėraštyje suteikta „laisvo vėjo“ ir „žalio šilo“ paralelė:

*Laisvo vėjo valia drumstis,
žalio šilo – gausti.
Tai ir man negali niekas
gausti, drumst uždrausti.*

Eilėraštyje gražiai įrodinėjamas drumsčiančio, gaudžiančio žmogaus nerimo teisėtumas: „Tai ir man...“; „Taigi...“ Ypač graži, netikėta eilėraščio pabaiga – gamtos ir dvasios paralelės staiga susilieja į vieną liniją, virsta savita metafora – ir krūtinėj auga žalias javas:

*Drumskit, vėjai, vasarojus,
aš jums drumsti draugas.
Aš drumsčiu tą žalią javą,
kur krūtinėj auga.*

Reta ir savita jungtis – daiktavardis su bendratim, pažymintys tikslą: „drumsti draugas“. „Laisvo vėjo valią“ savaip papildo „Su viesulą ir su mylima“. Šalia „laisvo vėjo“ atsistoja „viesulą“, „vėtra“. Išryškėja romantinis pakilumas, audringumas.

K. Borutos eilėraščiams būdinga aštri socialinio teisingumo ir žmogaus laisvumo, neramumo tema. Poetinio vaizdo centras – savita, netikėta metafora, įprastą gražumą sujungianti su šiurkštumu, drastiškumu. K. Boruta savitai perkurta liaudies dainos motyvus, sustiprina jų išraiškingumą. Būdingi poeto žodžiai: *vėjas, vėtra, viesulas, nerimas*.

Mūsų dievdirbių charakterį buvo vienas greičiausiai visiems jiems bendras bruožas, tas, kad jie buvo „ne iš šio pasaulio“. Niekas kitas, kaip tik jie tegalėjo sudaryti šv. Pranciškaus broliją. Jie kaip „Dievo Apvaizdos“ paveikslė, kaip ir tuose Evangelijos žodžiuose „nesirūpino ką valgys, kuo vilkės“, kalbėjosi su paukščiais ir žolėmis ir ėjo iš sodžiaus į sodžių <...>

PAULIUS GALAUNĖ

K. Borutos proza – pasakojimai apie stebuklus

Į prozą K. Borutą vedė jo paties gyvenimo patirtis, gilinimasis į meno ir žmogaus paslaptis, į dabarties ir praeities sandūras. Labai svarbus jam buvo lietuvių tautosakos, tautodailės supratimas, bandymas įspėti jų ir jų kūrėjų paslaptį. Taip buvo rašomas romanas „**Mediniai stebuklai**“ – kūrinys apie neramų menininką dievdirbį Vincą Dovinę. Romano priešistorę gražiai yra įžvelgęs V. Kubilius: „Po įniršio, grūmojimų ir draskymosi metų Boruta pirmą kartą pajuto, kad Lietuva nesibaigia ties politinės sistemos slenksčiu, o tęsiasi per neužmatomus savo praeities, tautos papročių, būdo ir kalbos klodus, kurių negalima nei pakeisti, nei sunaikinti durtuvais.“ Eilėraščiais K. Boruta labiau maištavo, proza priešinosi tikrovei giliausiais tautos ir individo kūrybingumo klodais. „Medinių stebuklų“ prakalboje K. Boruta įbrėžė skausmingo kūrėjo nerimo žymę: „Vincą Dovinę gyslose buvo per daug nerimo, širdyje per daug ilgesio, kad jis būtų galėjęs savimi, savo darbu ir aplinka pasitenkinti. Per visą savo gyvenimą lyg degte degė ir blaškėsi kaip ugnyje, ieškodamas savęs ir to didžiojo darbo, kuris gal būtų suteikęs jo dvasiai ramybės ir įprasminęs jo neramų gyvenimą.“

K. Borutos susidomėjimas medine skulptūra, dievdirbiais galėjo būti susijęs ir su „Ars“ grupės menininkų idėjomis perimti senojo lietuvių meno patirtį. Kokie gražūs ir saviti A. Gudaičio naturmortai su liaudies skulptūrėlėmis!

„Mediniai stebuklai“ – romanas, pagrįstas vieno žmogaus biografija, kuri apimama nuo vaikystės iki mirties. Jo herojus – klajūnas, neramuolis, kūrėjas. Toks charakteris atitiko ir paties autoriaus prigimtį. Vincas Dovinė turi nemaža borutiško maištingumo, konfliktiškumo. Tai poetinė proza, kur svarbiau už siužetą yra tai, kas yra už įvykio, – jausmai, išgyvenimai, kuriantis nerimas ir griauantis įtūžis. Kaip ir poezijoje, čia plasta savitas palyginimas, laisva metafora: „Kai liko tiktai baigti kraičio skrynias, išmarginti, raštais išvedžioti, vis dažniau sustodavo rankose kaltas, tarsi ne skrynią raizytų, bet savo krūtinę. O kai reikėjo išpiešti gėles su paukščiais čiulbančiais ir medų geriančiais – užmiršdavo Dovinė rankose teptuką ir užsisvajodavo. Svajonėse tapydavo savo meilės gėlę, kuri taip skaisčiai jo širdyje pražydėjo.“

Palyginimas „tarsi ne skrynią raizytų, bet savo krūtinę“ yra artimas analizuotiems poezijos palyginimams, o metafora „meilės gėlę“ yra tautosakiška, ja gražiai išdidintas, paryškintas žydėjimas.

„Mediniai stebuklai“ – poetinės prozos kūrinys. Ne tiek svarbu tikslios aplinkybių ir charakterio linijos ar įvykių analizė, kiek interpretacija, kalbėjimo gražumas, poetiškumas.

„Baltaragio malūnas“

Tai svarbiausias ir savičiausias K. Borutos kūrinys. Rašė jį karo metais, išgyvendamas sunkias, neramias dienas, slėpdamas savo bute žydu vaikus. Baugiam pasaulyje rašytojas ryžosi kurti romaną, kuriame atsivertų lietuvių tautos dvasios ir kūrybingumo gelmės. Jos turėjo būti slaptos, svetima akim nežvelgiamos – tautosakinės, gimusios šiaudinėje pastogėje ir dabar vėl joje ieškančios prieglobsčio. 1942 m., pagautas stiprios kūrybinės energijos, K. Boruta per keletą savaitių parašė „Baltaragio malūną“ – romaną ir ne romaną, pasaką ir ne pasaką, padavimą ir ne padavimą. Vėliau dar taisė, perdirbinėjo. Pats apie romano atsiradimą sakė taip: „Paskui, kai prislėgė

klaiki okupacija, grasindama mus sunaikinti, mano ausyse vėl sužvengė prose-
nelio obuolmušiai, keldami pasipriešinimą ir atkaklumą, o vaizduotėje vėl
atgijo Baltaragis.“

Stiprių, ambicingų ūkininkų obuolmušiai žirgai – kaip atkaklumo ir
pasipriešinimo ženklas. Kaip V. Krėvė ar Vaižgantas, K. Boruta kreipė akis
į lietuvišką kaimą, į ypatingesnius, savitesnius charakterius, tikėdamasis
atspėti ar iš nuolaužų sukurti „paprastą epą“, apibendrintą tautos kūrybinių
galių skleidimosi ir dramatiško nykimo vaizdą.

Besiformuodamos tautos kūrė savo pagrindinius kultūrinius teks-
tus, kuriuose kaupė patyrimą ir išmintį, įkūnijo kūrybinę vaizduotę.
Toks epas – suomių „Kalevala“, estų „Kalevipoegas“. Lietuviai dėl įvai-
rių priežasčių tokio visuminio kultūrinio teksto neturi, nors jo nuotrupų
galima įžvelgti karinėse-istorinėse dainose, sakmėse, tikėjimuose. Per visą
XX a. lietuvių literatūroje išliko gyvas siekimas lietuvišką epą atkurti ar
sukurti. Tas siekimas buvo dviejų krypčių: herojinis (V. Krėvės „Dainavos
šalies senų žmonių padavimai“) ir žemdirbiškas, valstietiškas (Vaižganto
„Pragiedruliai“). K. Boruta troško atkurti ir istorinę-herojinę epo liniją,
ir susitelkti į V. Krėvės valstietiškojo epo tradiciją. Tai ir būtų „Baltaragio
malūno“ vienas iš siekimų, vienas iš tautos galių paliudijimų.

Šio kūrinio siužetas toks: senstantis malūnininkas Baltaragis, siekda-
mas gražios ir mylimos merginos, pasirašo su Paudruvės pelkių gyventoju
Pinčuku sutartį, pažadėdamas tai, ko dar neturi. Tokių „sutarčių“ daug
lietuviškose sakmėse, pasakose. Paaugus Baltaragio dukrai Jurgai, gražus
ponaitis atvyksta jos išsivežti. Gudrus malūnininkas apgauna velnią ir dar
priverčia jį tarnauti. Bet atkutęs Pinčukas ima kerštauti, kol pražudo Jurgą
ir jos mylimąjį su eikliaisiais obuolmušiais žirgais. Bet ir pats gauna galą.
Kūrinio pradžia pasakiška, ją tarsi seka pasakotojas: „Ant Udruvės ežero
stataus skardžio stovėjo Baltaragio vėjinis malūnas. Nuo neatmenamų laikų
mosavo jis savo dideliais sparnais, tarytum būtų norėjęs pasikelti ir nuskristi
nuo pakriūtės.“

Tame malūne gyveno malūnininkas Baltrus Baltaragis su savo vienturte
dukra Jurga. Tokiu pat pasakišku stiliumi pristatomas ir kitas svarbus veikė-
jas: „O tuo metu už septynių mylių nuo Paudruvės krašto, Daugnorų kaime,
gyveno Jurgis Girdvainis, šaunus ir išdidus jaunikis, kuris niekaip negalėjo

sau mergos susirasti, nors buvo apvažiavęs su piršliu, to paties kaimo skerdžiumi Anupru Visgirda, septynias mylias aplinkui geriausiais savo obuolmušiais žirgais.“

Jurgis – jaunas ir išdidus. Obuolmušiai žirgai – visas jo pasididžiavimas. Ir merginos jam reikia ypatingos, „kuri nesibijotų visą gyvenimą važinėti tokiais kaip viesulai arkliais.“ Du stiprūs, mylintys herojai, priversti galybės su atgamtinėmis jėgomis. Taip yra senuosiuose kitų tautų epuose. Pinčukas – žemiškas, kasdieniškas, tingus, piktas ir siautulingas. Gyvena sau pelkėse, yra neblogas kaimynas – kaip ir lietuvių pasakose. Tačiau sužadinta jo atgamtinė galia tampa grėsminga. Pinčukas virsta blogio simboliu, lemties ženklų. Kova su velniu – tai žmogaus kova su savo lemtimi, dažnai tamsia ir neįžvelgiama. Bet meilė išjudina tokias žmogaus dvasios galias, kurių ir jis pats nenujaučia. Ypatingas pirmas Jurgos ir Girdvainio pokalbis, kurį pradeda išdidžioji Baltaragio duktė:

„ – Pas visas merginas važinėji, – pasakė tiesiai į akis žiūrėdama, – o pas mane neužsuki. Negi aš tau per prasta mergina, o gal paskalų bijaisi, kad pas mane kelias užkerėtas?“

K. Boruta jautė, kad senuosiuose lietuvių gyvenimo klotuose moteriai turėjo tekti svarbus vaidmuo. Jurga kupina gyvenimo jausmo, dvasinės jėgos. O Marcelė, Baltaragio žmona, ateina į malūną kaip pasakų karalaitė, norinti aukštai iškilti ant malūno sparnų ir skristi su paukščiais. Tik trumpas tėra jos karališkas džiaugsmas...

K. Borutos moteris pačios renkasi sau likimą – išdidžios, nieko nepaisančios. Kai jaunikis nusiveja savo pavogtus obuolmušius, Jurga viena grįžta namo, bet atrodo tokia išdidi, kad niekas nieko neišdrįsta paklausti. „Tris savaites verkė savo mergautines ašaras, žiūrėdama pro langą ir vis laukdama“, bet tėvui atsako rūščiai ir išdidžiai: „Nereikia man daugiau tokio jaunikio, kuris dėl savo arklių mane pametė.“ O Girdvainis, pakerėtas klaidinančio savo obuolmušių žvengimo, nebėgali sugrįžti pas mylinčią ir laukiančią nuotaką. Du išdidūs, savo išdidumo neįveikiantys. Ir pavogti obuolmušiai žirgai, stebuklingai prakalbantys, yra lemties aukos. Pagaliau Girdvainis atsitokėja, ryžtasi eiti pas Jurgą, pilnas ryžto, „kaip audra – gaivališka, akla, nesulaikoma“. Pinčukas negali jam sukliudyti.

Bet Girdvainio širdyje kyla abejonė – ar Jurga jo belaukia? Abejonė yra lemtinga... „Ak tu Girdvaini, ko tu klajojai, suradęs savo nuotaką, eidamas per audrą, suabejojai, tai viską praradai ir pats žuvai.“

Taip, negaili rašytojas savo išdiduolio. Suabejoti yra tas pats, kas kelyje atsigręžti atgal (daugelis mitų dėl to perspėja). Jurgos meilė įveikia išdidumą, ji ryžtasi Girdvainio ieškoti, bet jau per vėlu. Vanduo yra jos paskutinis prieglobstis, vandens artimumu moteriai K. Boruta atgaivina seną mitologinį motyvą: „Vėjas išsklaidė Jurgos palaidas kasas, ji ištiesė rankas ir krito tarsi mylimojo glėbin į šniokščiančius audroje Udruvės ežero vandenį. <...> Ir atrodė jai, lyg ne šaltos bangos ją glamonėja, bet mylimojo rankos.“

Pagaliau pasirodo lietuvių dievas Perkūnas, išvažiuavęs su savo ratais pasivažinėti po plačią padangę, ir įveikia piktąją jėgą. Bet žmonių gyvenimai jau sužlugdyti.

Pačioje pabaigoje pasakotojas-sekėjas pabando viską sujungti, o svarbiausia – susieti pasaką su gyvenimu: „Ir iš tikrųjų susipina pasaka su tikrove, kaip laimė ir nelaimė žmogaus gyvenime, ir kur čia tada atskirsi, kur pasaka, o kur tikras gyvenimas? Aš jų ir neskiriu.“

Pasakos iš tikrovės neskyrimas – svarbus K. Borutos kūrybos bruožas.



K. Boruta sukūrė įdomių, savitų eilėraščių. Bet itin reikšminga yra proza. K. Borutos proza poetinė. Su poezija prozą sieja herojai – neramūs, maištingi, išdidūs. Palyginimas, metafora, romantinis emociingumas būdingi ir prozos stiliui. Itin savitai K. Boruta jungia tikroviškumą ir vaizduotę, realybę ir pasaką. „Baltaragio malūnas“ – vienas savičiausių lietuvių prozos kūrinių. Jame sukurtas senojo lietuviško pasaulėvaizdžio poetinis variantas, kur žmonių meilė, išmintis susiduria su piktomis galiomis, kur būtina laikytis tam tikrų taisyklių ir perspėjimų (būti atsargiam su pažadais, neabejoti, jei apsisprendei). Blogis gali laimėti, bet jo pergalė laikina.



Antanas Vaičiulaitis (1906–1992)

„Buvo gegužės mėnuo...“

„Buvo gegužės mėnuo, saulėtas sekmadienio rytas, žydėjo sodai, po obelīm prie durų išneštas stovėjo stalas... Susiradau popieriaus, plunksną ir sėdau laukdamas.“ Taip savo kūrybos pradžią prisiminė Suvalkijos ūkininko sūnus Antanas Vaičiulaitis, gimęs 1906 m. birželio 26 d., būsimasis naujosios lietuvių literatūros klasikas. Jam buvo lemta didelė ištikimybė lietuviškam žodžiui, knygai, kultūrai. Didesnę savo gyvenimo dalį rašytojas praleido ne Lietuvoje (o Italijoje, Amerikoje), bet nė minutę nebuvo atitrūkęs nuo gimtojo žodžio ir rašto. Baigęs Vilkaviškio gimnaziją, iš tolo stebėjęs jau abiturientę Salomėją

Bačinskaitę. Ateitininkas, vėliau universitete „Šatrijos“ meno kuopos veiklus narys ir pirmininkas. Šatrijiečiai katalikišką dvasią siekė suderinti su modernumu, manė, kad ne kova ir ne klasių kova, o santarvė, pagalba, tolerancija yra visuomenės pamatas, ne diktatūra, o demokratija yra tautinės valstybės labiausiai siektinas principas. Iš pat jaunystės išryškėjo subtilus A. Vaičiulaičio charakteris: ramus, įsiklausantis, tolerantiškas, nelinkęs nei ko stebinti, nei ką neigti, kritikuoti. Jungiančio, telkiančio žmogaus charakteris, kuriam svetimas kito neigimas, žeminimas. Toks žmogus gerai žino, kas yra jis pats, tvirtai eina savo keliu, kitų nekliudydamas. Šie A. Vaičiulaičio bruožai tarsi atspindi jau ankstyvojoje jo prozoje: pasakojama ramiai, pagerbiant kiekvieno žmogaus, medžio, daikto vietą. Rašytojas jaučia pasaulio harmoniją, jam nėra būtina kovoti, chaosas iš jo regračio atrodo pasitraukęs. Yra sakęs, kad stilių nulėmė turbūt suvalkietiška būtis, būdas ir rašytinė tradicija. A. Vaičiulaičiui svarbu tekste atsirandanti *p o t e k s t ė*, tas ypatingas minties ir dvasios energijos punktyras, kuris vestų skaitytoją gilyn ir tolyn. Į tikrovę rašytojas turi žvelgti dvasios akimis. Todėl A. Vaičiulaitis vertino Vydūną, pirmiausia dvasingumo ir siekusį. Rašyti – kaip alsuoti. Tik tokio natūralumo pasiekęs rašytojas jau yra menininkas.

Kūrybos linijos

Labai retas atvejis, kad būsimo žymaus rašytojo pirmoji knyga būtų skirta vaikams. Būtent tokia yra A. Vaičiulaičio knyga „**Vakaras sargo namelyje**“ (1932), parašyta turint prieš akis ir konkretų adresatą – sesers dukrą Ijolę. Štai trumpas apsakymas „**Tešlinis žmogutis**“. Jame atskleista ypatinga Didžiojo šeštadienio nuotaika. Mažas berniukas, panašiai kaip ir V. Krėvės Antanukas („Antanuko rytas“), klausinėja apie Velykų bobutę, kaip ji atvažiuos, kaip pro langą, neišmušusi stiklo, įdės margučių. Šmaikštus dialogas su po kojų pasipainiojusia kate: „Apsiauk, bjaurybe! – pasakiau kniauktelėjusiam gyvulėliui. – Nelįsk dideliems po kojų.“ Teta Barbora daro tešlinį žmogutį, kuris gražiai iškepa, ir traukte traukia jį paglostyti. O palytėjus kaklas nulūžta... Iš nevilties herojus pasislepia po ilgu berno apsiaustu ir užmiega. Vaiko niekur neranda, namus apima bergus nerimas. Ir kai vaikas atsiradęs prisipažįsta savo

kalbę, niekas apie ją nė negalvoja, o tik džiaugiasi. Sugrįžta Velykų nuotaika, nelaimės šešėlis nuslenka. Žmonės vieni kitiems geri, gaubiami Velykų laukimo. Gražiai suderintas vaiko nekantrumas, baimė, namiškių nerimas ir visus apėmęs džiaugsmas, kad nelaimė neįvyko. Gyvenimo įprastumas yra labai brangus.

A. Vaičiulaitis – rašytojas, turėjęs stiprią estetinę pagavą ir ją branginęs. Grožis, kylantis iš harmoningo kalbėjimo, jam buvo svarbiau už mokymą, kritikavimą ar idėjų aukštinimą. Jis siekė kurti tarsi iš „nieko“ – jokių ypatingų atsitikimų, įvykių, tik gyvenimo tekėjimas, tik vasaros žydėjimas, o klostosi žmonių likimai, kyla svarbiausi klausimai A. Vaičiulaičiui nebeįdomu pasakoti taip, kaip pasakojo Žemaitė, – konkrečiai, su daugybe buities detalių. Jam reikia ne tik spalvų ir tonų, bet ir atspalvių, pustonių. Svarbu ir tai, kad vaizduojamas žmogus būtų gyvas, kad jo kalba būtų tikra, siekiama, kad nebūtų paniekintos krikščioniškosios vertybės, kad tekėtų gailestis, pulsuotų viltis, šviestų tikėjimas. Arba nors akimirkai visa sugrįžtų prieš amžinai užmingant.

A. Vaičiulaitis rašė ne tik prozą, bet ir literatūros kritiką („Knygos ir žmonės“, 1992), yra vienas „Visuotinės literatūros istorijos“ autorių. Jis daug mąstė apie literatūrą, rašytojo kūrybą, teigė, kad dabartis yra išsiilgusi „naujo humanizmo“, kad žmoniškumo problematikos gilumas yra svarbiau už eksperimentinį naujoviškumą. A. Vaičiulaičiui atrodė svarbu modernesnius atradimus jungti su savo tautos tradicijomis. A. Vaičiulaitis yra O. Milašiaus, su Lietuva susijusio žymaus prancūzų poeto, vertėjas.

Vaičiulaičio įsitikinimu, priešingai didelei daliai šių laikų vakariečių rašytojų, gyvenamojo pasaulio „tikrovė“ leidžiasi būti kalbos priemonėmis aprėpiama, išsakoma, kad kokio nors įvykio žmogiškajame gyvenime tikrą, autentišką vidinę „tiesą“ įmanoma žodžiais ne tik prisiliesti, bet ir kuo pilniau bei giliau ją atskleisti.

AUŠRA LIULEVIČIENĖ

„Tavo veido šviesa“

Tai viena gražiausių A. Vaičiulaičio novelių iš rinkinio „Pelkių takas“ (1939). Ji yra biliūniška pagal konfliktą (dukters skriaudžiama senoji

Teresė išeina į girią ir ten amžinai užmiega), bet savita savo stiliumi. Menka ir mažytė aštuoniasdešimtmetė senutė rudens naktį sėdi priemenėj tarp statinių, užgauta šiurkščių dukters žodžių. Artimiausių žmonių santykių tamsa, bet kažkur girioje yra žentas Vincas, kuris užtaria senąją. Kelyje senoji susitinka vyrą, kuris išklauso jos aimanas: „Jis kalbėjo moteriai gerus ir senus žodžius, kurie smelkėsi tiesiai į širdį.“ O aplinkui – žemėje ir danguje – vyksta savaiminis vyksmas: šniokščia vėjas, žiuruoja pašvaistė, prieš vėją skrenda du varnai, užsidega kaimo žiburiai. Kas yra svarbiausia? Namai, – tarsi atsako rašytojas. „Ir ji mąstė apie žmones, kurie dabar sėdi pirkiose. Jie valgo vakarienę. Vaikai krykščia, o lauke vėjas švilpia pro sąsparas. Ir šunės guli savo būdose, snukius tarp letenų įkišę. Visi jie turi savo namus. Ir žvirbliai čiauškasi ir minga palėpėse. Sustojusi ir susirietusi, ji kosėjo pridusdama, kosėjo su tokiu baisiu atsižviegimu kaip kokliušu susirgę kūdikiai.“

Senatvės bejėgytė yra kūdikiška. Sendamas žmogus grįžta ne tik į kūdikystę, bet ir į gamtos prieglobstį. Rašytojas susitelkia į tai, ką senoji jaučia, kaip ji reaguoja į garsus, į naktį, į kelią. Toje dėmesio sutelktyje atsiveria gilios žmogaus patirtys. Iš senosios lietuvių pasaulėjautos žinomas moters artimumas liepai: „Jau norėjo šlietis prie medžio. Priglausti galvą prie tos kuplios liepos ir rymoti. Ilgai, ilgai rymoti, kol nutilis audrotis, kol liausis pušys siūravę ir patekės aušra, tokia rami ir gera.“

Ramumas ir gerumas A. Vaičiulaičio žmonių yra ypač branginami jausmai. Girioje senoji galvoja apie žvėris, snūduriuojančius urvuose, apie paukščius, tupinčius savo gūžtose. Išeidama į kelią, ji mąstė apie žmonių namus, o girioje – apie žvėrių, paukščių urvus ir gūžtas. Ji pasitraukia nuo žmonių, priartėja prie gamtos. Ji randa namų iliuziją – pirma šliedamasi prie liepos, o paskui šakų kupetoje, didelėje kaip klėtis:

„Rado ji skylę, tokią erdvią ir gilią, kad visas žmogus galėjai ten sulįsti. Ir šilta joje, ir jauku močiutei. Ji atlošia galvą į stambią šaką, pasitaiso žagarus po savimi ir šnabžda sau, taip tyliai, tarsi bijotų ką prižadinti:

– Pagaliau ir aš namie.“

Paskutinę senosios akimirką pasirodo jos miręs vyras, mirę sūnūs ir dukterys. Ir jai gera. Jos rankos sunertos ant krūtinės – kaip meldžiantis. „Ir daugiau ji

nepabudo“ – paskutinis sakinys. O prasideda novelė prabudimu ar sąmonės atgavimu. Trumpas laiko tarpas nuo lovos pirkioje, nuo piktų dukters žodžių iki namų rudens naktį girioje, iki nepabudimo.

A. Vaičiulaitis nesigilina į piktą vienintelę dukterį (jam įdomesnis svetimo pakeleivio gerumas), jis veda seną moterį tamsiu keliu, keistai blykčiojant šviesoms, tarsi grąžindamas ją tam prieglobsčiui, iš kurio ji ir buvo išėjusi. Senosios mirtis neatrodo dramatiška, ji natūrali, lyg apšviesta amžinosios šviesos. Į mirtį, gamtiškai beskausmę, ją palydi liepa, balti beržai, kurių žievė švelni lyg vaiko delniukas. *Baltas, šviesus* – svarbūs A. Vaičiulaičio žodžiai. Su jais susijęs ir novelės pavadinimas – „Tavo veido šviesa“.

A. Vaičiulaitis – lietuvių novelės meistras. Be pačių gražiausių jo novelių – „*Tešlinio žmogučio*“, „*Apaštų iškeliavimo*“, „*Tavo veido šviesa*“, – atskiro dėmesio verta „*Šiaurietė*“. Jos siužetas ypatingas. Vyras per tirštą miglą, purvą atklampoja išsivesti savo žmonos. Ji iš negandos ištikto kaimo atėjo tarnauti su savo sesers pasu. Antrą kartą ištekojo už šeimininko sūnaus, pagimdė vaiką. Susidarė neišsprendžiama kolizija. Atplėšiama nuo mylimų, moteris nebemato kitos išeities – tik mirtį. Tai – papasakojamas turinys, o už jo ryškėja kitas, kuris yra kalboje: miglos, klampaus molio, rūko, tamsos įvaizdžiai, lėta, baugumą kelianti intonacija.

Tai Lietuva, la Lituanie, Gedimino ir Jogailos žemė. Atsiveria mums susimąščiusi šalis, kurios vėsi, dulsva padangė turi visą pirmąpradės giminės gaivumą. Ji nepažįsta prabangos liūdno – subręsti.

EILUTĖS IŠ A. VAIČIULAIČIO IŠVERSTO
O. MILAŠIAUS EILĖRAŠČIO „LIETUVA“.

Pagrindinis Vaičiulaičio kūrybos bruožas ir yra orientacija į amžinus, pastovius dalykus, nuvalytus nuo laiko apnašų, išgrynintus ir patikrintus. Iki pasakytina ir apie moralines, dvasines vertybes – meilę, supratingumą, užuojautą, toleranciją, tikėjimą geraisiais žmogaus pradais, ir apie patį rašymo būdą – aiškų, skaidrų, elegantišką stilių.

ALBERTAS ZALATORIUS

„Valentina“. Meilės drama

Šiam romanui (1936) rašytojo kūryboje tenka ypatinga vieta. A. Vaičiulaitis labiausiai žinomas kaip „Valentinos“ autorius. Tai kūrinys apie meilę, apie jos viltis ir slenksčius, apie tas neįžvelgiamas galias, kurios ardo gyvenimo harmoniją, pražudo gražiausius jausmus, priartina mirtį.

Realybė, gamta, žmonės A. Vaičiulaičio „Valentinoje“ apibūdinami punktyriškai, prasmės tarsi nustumiant į gilumą. Visa, kas vyksta, neryšku, bet įspūdinga, nes kyla iš neaiškių, sunkiai nusakomų būties gelmių. Net liūdną žinią apie Valentinos mirtį skelbiantis varpas pasigirsta kaip balsas iš gelmių. Svarbiausia vyksta tada, kai išoriškai lyg ir nieko nevyksta. „Antanas Vaičiulaitis – estetinio realizmo kūrėjas“, – šita Juozo Brazaičio formulė iš tiesų esminga. Bet kiekvieną formulę reikia užpildyti kūrinio gyvybe.

Dviejų vienas kitą mylinčių žmonių – Valentinos ir Antano – situacija iš pirmo žvilgsnio yra paprasta, o iš tiesų sudėtinga, keliaplanė. Moteris ir vyras, išgyvenantys savo jausmų pavasarį, yra viena grandis begalinėje laiko grandinėje. Amžinybės šviesa krinta ant jų, apšviesdama skaudžiai ir ryškiai. Visa žmogaus kultūrinė patirtis yra juose – pirmiausia kaip bendros žmoniškumo idėjos. Antanas, važiuodamas į Kirbynę, išgyvena savo jausmą viena kartą matytai mergaitei būtent kaip idėją: „Matė būtybę artimą ir drauge nesugaunamą, matė moterį beveik kaip kokią idėją, nenumaldomai tau kuždančią ir tvinksinčią tavo gyslose, bet stovinčią toli ir savo alsavimu atliepiančią tūkstančiuos širdžių – visų vyrų apmąstymuos ir troškimuos.“

Pirmojo skyriaus „Suradimas“ epigrafas – iš Senojo Testamento „Pradžios knygos“: „Dievo sūnūs pamatė, kad žmonių dukros buvo dailios.“ Taip prasidėjo žmonių meilė – kaip misterija, drama, tragedija ir kartu kaip kultūra. Vienas ryškiausių šios kultūros ženklų – didysis meilės himnas „Giesmių giesmė“, sudaranti poetiškiausią Senojo Testamento dalį. „Valentina“ tiesiog peršviesta „Giesmių giesmės“ poezijos. Didžiausios įtampos akimirką, neradamas tinkamesnių žodžių, Antanas deklamuoja Valentinai: „Kelkis, mano prietelė, mano gražioji, ir ateik; mano balandėle, uolų plyšiuose, akmenų skylėse parodyk man savo veidą...“ Savo laiške pusbroliui Antanas sako: „Aš ją pažįstu neseniai, bet myliu nuo pat amžių

pradžios, myliu ją už visą praeitį, kada jos neregėjau.“ Ši matmenį – nuo pat amžių pradžios – perkerta žmogaus laikinumo, vienkartiškumo linija, bet ir ji apšviesta amžinybės: „Man leista tik sykį žydėti. Aš esu kaip gulbė, čia pastaroji mano giesmė.“ Esu kaip gulbė, – sako apie save vyras, – čia mano giesmė. Noriu, kad giesmė „nueitų anapus žvaigždžių“, – taip išsakytą amžinybės nuojauta ir ilgesys. Bet giesmės amžinumo ilgesys yra ir Dievo ilgesys.

„Vaičiulaičio žmoguje yra sutapę abudu pradai – žemiškasis ir dangiškasis. Abudu juodu pasireiškia įvairiais aspektais, pradedant nuo erotinio ir baigiant religiniu gyvenimu, kuris eina iš paties žmogaus prigimties.“ Šia Juozo Brazaičio mintim pasiremdami geriau suvokiame, kodėl „Valentinoje“ tokia svarbi „Giesmių giesmė“, kurios erotinis pradas neatskiriamas nuo žmogaus dvasinio gyvenimo ir nuo amžinybės ilgesio. Amžinybės nuojauta žmoguje, kaip kūrinio struktūros matmuo, kyla iš būties skaidrumo, grynumo, pirmapradžio švarumo. Štai ypatinga Antano sielos būseną, kai nubudęs jis dar nedrįsta atsimerkti ir lyg klaidžioja tarp rūšių akmeninių uolų: „Ir Antanui dingojos, tarsi pats tenai klūpotų, o jo gyslose tekėtų sandora su ana nepasiekiamą gadyne, su žalvariu ir gyvate, ir tvintų džiaugsmas tiems šaltiems akmenims ir nevaisingiems krūmokšniams. Visi daiktai stovėjo nauji, ką tik gimę ir dėl to apimti linksmybės. Ir moterys buvo ką tik gimusios, ir vyrai ką tik gimę, o vienu metu su jais ir balti jų kūdikiai, vedami už rankos.“

Tarsi tekėtų sandora – tai nėra atsitiktinė frazė. Sandora – taika, sutarimas, sutartis, darna, susiderinimas; šio žodžio prasmės neišsemiamos, bet pirminė veda į Bibliją, į Sandoros skrynią, kur buvo laikomi Dešimt Dievo įsakymų, kaip jo susitaikymo su savo tauta ženklas. Bendras „Valentino“ epigrafas – iš Dovydo psalmės: „Žmonės atgabena Sandoros skrynią į šventyklą: „Štai mes girdėjome apie ją / Efratoje, radome ją girios lygumoje.“ Sandora „Valentinoje“ dar ne sykį pakartota, sutvirtinant ją ir kaip žmonių tarpusavio santykių principą: „Ir kai rasdavo pritarimą, gerą žingsnį ir iš kitos pusės, tada prasidėdavo stipri sandora; tik tų sandorų taip nedaug būta...“ Bet būtent sandoros ieškojimas yra gilioji „Valentino“ prasmė, išskylanti iš pačios struktūros. Pirmiausia – sandora su praeitimi, iki biblinio laiko, kai skambėjo „Giesmių giesmė“, šlovinanti pirmapradę meilę, žmogaus dvasios pabudimą amžinajam kryžiaus keliui. Ne kartą

„Valentinoje“ ir esame tarsi nukeliami į biblinį laiką: žvejai ežere, sena laivė, varijuojama vandens simbolika, senos žvejų dainos prisiminimas, joje giedamas (užuomina į giesmę) vardas, ir jau užsimintas epizodas, kai Antanas mintyse mato pirmą vyrą su žvėries kailiu aplink juosmenį. Antanas tarsi „įeina“ į tą pirminę situaciją: „Jo mintys tapo aštrios, jis regėjo didžiulias daiktų linijas, ir jame atsiliepė galingas ir senas šauksmas. Jisai iš lėto rašė...“ Jo eilėraštis baigiamas taip: „Garbė tau, žole, ugniava ir žeme, / Garbė tau, pirmą vyrą ir moters skaidrumė.“ Kaip atsirado ta žodžio forma „ugniava“? Kodėl taip parašė apie vyrą ir moterį, Antanas negalėtų paaiškinti. Tiesiog gilioji sandoros su gyvenimu, su jo praeitim ir esatim srovė pasiekė jį, pakėlė iki kūrybos ir iki ypatingo nušvitimo: „Ne, tarp vyro ir moters nieko nėra nuodėminga.“ Tai vėl būtų sandora su „Giesmių giesmė“: tai, kas iš meilės vyksta tarp vyro ir moters, yra pirmąraiškai skaidru, net dieviška. „Matai, koks iš tavęs Saliamonas“, – sako senelis Antanui, kai jis kalba apie muziką. Saliamonas – legendinis „Giesmių giesmės“ autorius. Antanas rašo eilėraščius ir, kaip paaiškėja iš pokalbio su Valentina, jie vadinasi „Laikų giesmės“. Kūryba šviesina, skaidrina pasaulį – kaip ir meilė. Ir „Giesmių giesmės“ meilė yra svaigi kūryba, Dievo balsas žmogui: „Jis įsivedė mane į savo namus / ir jo ženklas viršum manęs – meilė!“

„Aš labai mėgstu eilėraščius, be galo mėgstu“, – sako Valentina, ir tai yra argumentas kūrinio išgyvenimų sandorai su „Giesmių giesmė“, su Vergilijaus „Eneida“, Homero „Odisėja“, Kristijono Donelaičio „Metais“, lietuvių liaudies daina, Omaro Chajamo, Džono Kitso (John, Keats), Viljamo Batlerio Jaitso (William Butler Yeats), Persio Bišo Šelio (Percy Bysshe Shelley), Jono Aisčio, Salomėjos Nėries eilėmis. Poezija plečia pasaulį, veda žmogų už vienareikšmio supratimo ribų. Poezijai (arba muzikai) žodis atiduodamas tada, kai kitos pasakymo galimybės jau išnaudotos.

Kūryba – nelyginant antroji meilės pusė. Meilė yra kuriamoji žmogaus sandora, sandora su savim, viską savyje tarsi apvalanti, išgryninanti, sandora su vieninteliu, vienintele ir su pasauliu: „Man taip gera, kad grįždamas nuo kelio surenku bites, kai jos pailsusios vakare nukrenta: bijau, kad jų nesuvažinėtu ar karvės nesumindžiotų. Man viskas dabar kitaip: ir saulė, ir žvaigždės (tikros, astronominės žvaigždės!), ir Vincukas, ir senelis – aš visus juos noriu

išbučiuoti“, – rašo Antanas savo laiške, iš tiesų jausdamas sandorą, ypatingą vidinį solidarumą su pasauliu. Stebuklas jau įvyko žmogui, nors jo meilė dar nėra išsipildžiusi, Valentina tebėra kryžkelėje. Jos sielos skaidrumą drumsčia moralinis įsipareigojimas kitam (Modestui) – įsipareigojimas, labai svarbus jos šeimai, turinčiai skolų.

„Aš esu Žemės ir Vandenių duktė / Ir Dangaus augintinė“, – tokiu Persio Bišo Šelio epigrafu pradedamas skyrius „Valentina“. Keičiasi pasakojimo rakursas, į pasaulį žvelgiama nebe Antano, o Valentinos akimis. Ji svarsto ir dvejoja: „skaidrus jaunystės metas susidrumstė, ji nežinojo, kur dingti“, pareigos prasmė jai ėmė niauktis“, „Modesto draugystė nūn apsiblausė“, „vienas kelias jau ėmė jai blukti, o du neaiškūs“. Ji negali pasiekti skaidrumo, kuriame jau įsitvirtino Antanas. „Ne, aš nedrumsiu tavęs“, – sako jis Valentinai, lyg kažkuo abejodamas. Valentina svyruoja ne tik tarp pareigos ir meilės, bet ir tarp šios žemės pareigų, kurios moterį riša su šeima, ir rūpesčio dėl kažko didesnio ir visuotinesnio, į ką ją šaukia vienuolyno bokštas: „tas bokštas šaukė ją, bet šaukė lyg aukai, lyg pakasynoms, šaukė amžinai. Buvo tai neramus šauksmas, traukiantis ir grasinantis.“ Moteryje visada stipresnis nežinomybės šauksmas. Valentina jaučia vienuolyno trauką. Bet ši trauka yra daugiau negu vienuolyno celė: „Dieve tu mano!.. Ir ko Valentina anądien taip meldėsi vienuolyne – kokios paguodos, kokio sprendimo, kokio išganymo jai reikia? Ji taip gera, palyginus su manim, ji tokia gera, kad nesuprantu, kam jai dar maldos ir budėjimas savo sielų?..“

Taip, Valentina budi, įsiklausydama ne tik į pasaulio realybę, bet ir į savo dvasią, neaiškiai kažko prašančią. Jos siela trokšta ir laukia išganymo arba aiškumo: „Ji matė save žengiant ūkanotu Paukščių Keliu, vienišą, begalinę erdvę, susilenkusią ir su lazda rankoje. Buvo tenai tamsu, nieko ji nematė iš tų gilių erdvių ir negalėjo pasakyti, ką žemėje likusioji Valentina mąstė, kur buvo nukreiptos jos akys ir kokios muzikos, kokių naktinių paukščių jinai klausėsi.“

Moters siela yra tarsi dvilypė: ji vienu metu čia ir ten, ji vienu metu klaidžioja tamsybėse ir klausosi šviesos. Antanas jaučia, kad Valentina yra kitur, ne čia, kur jis: „jam regėjos, kad Valentina galvoja apie kitą pasaulį negu jis, kad jinai kažkur toli, vaikščioja savo mintyse: jis bijojo įsibrauti į tas tylias mintis, užgauti jas ar prižadinti iš gilaus miego.“ „Užkeikiu jus, Jeruzalės

dukros, / gazelėmis ir briedžiais laukiniais, – Nekelkite, nežadinkit / meilės, kol ji pati neprabus!“ – aidai „Giesmių giesmės“ žodžiai, kaip šios minties nuspėjamas akompanimentas.

Galbūt Valentino širdis dar iš tiesų nėra visai prabudusi, prasiskleidusi, ji laukia, abejoja, svyruoja, bet jaučia pačiai sau neaiškią kaltę ir trokšta atleidimo. Per atlaidus ji ieško lauktuvių mažam broliukui, ir jos akys sustoja prie tarp maldaknygių gulinčio pyraginio avinėlio, kuris yra krikščioniško atleidimo simbolis. Vaikas, nepatyrusi širdis, blokšta į nežinią ir negalinti apsispręsti, – tokią Valentiną mato Antanas priešpaskutinio jų susitikimo metu. „Dievas neturėtų į žemę leisti šių trapių sielų – pūstelės srovė ir nusineš jas kaip pūkuotą pienės galvutę“, – mąsto jis. Bet tos trapios sielos, dažniausiai moters, čia, šioje žemėje nėra išimtis. Jos labai trokšta sandoros ir retai tegali ją pasiekti.

Valentina jaučia ryšį su gražiausios lietuvių pasakos heroje Egle, su jos lemtim: „dažnai stovėdavau po klevu ir laukdavau, kada vandens paviršiuje išsimuš balta puta, išsiners žaltys iš ežero vilnių, toks žalias ir slidus žaltys, ir įšliauš į mūsų kiemą. Aš laukiau baimės apimta, tačiau nėjau į pirkį ir gailėjaus eglės, epušės ir uosio, linkėjau jiems, kad vėl pavirstų žmonėmis ir būtų laimingi...“ Artėjant lemtingo išsiskyrimo minutei, Antanas perpasakoja Valentinai savo mokytojo profesoriaus Žiobro įspūdį apie baltų moters kapą: „Netikėtai atsivėrė didelė teisybė man: štai mūsų motė, mirus prieš tūkstantį metų, buvo tokios pat sielos kaip ir šių laikų moteris – ji mėgo puoštis, ant rankų, ant kaklo nešiojo žiedus, mėgo žaisti ir mylėjo... Ir mano akyse ji stojo tokia gyva, prabilo taip artimai“.

Netikėta jungtis „... mėgo žaisti ir mylėjo...“, vaiko ir moters jungtis, svarbi ir Valentino pasaulėjautoje. Ne tik pati Valentina, bet ir Antanas jaučia jos ryšį ir su senąja tautos kultūra, ir su gamta: ji – ežero vaikas, yrėja, ji – liepų žiedų rinkėja, gėlių globėja, bičių piemenė. Ir elegiškoje pabaigoje netekties akcentai susiję su gamta, su žemės darbais: „Bet jau niekados vartuose nepasirodys viena laivininkė, viena dainuotoja, neišeis į šias lygumas ir, pasirėmusi į rikę, nestebės ji vasarų derliaus“.

Kodėl gyvenimas nebelaiko ir nebeglobia Valentino taip stipriai, kaip tikriausiai globė prieš tūkstantį metų mirusią mūsų motę, dar nepažinusią krikščionių Dievo, mėgusią žaisti ir mylėjusią taip, kaip liepia prigimtis?

Atrodo, kad Valentina abejoja ir kenčia ne tiek dėl gyvenimiškų, kiek dėl neaiškių metafizinių priežasčių. Ji atkartoja Antano jai pasakytus Omaro Chajamo žodžius: „Tu pasaulį matei, ir visa, ką tu matei: niekai. Ir visa, ką tu pasakei ir ką tu girdėjai: niekai. Visą žemę ligi pačių gelmių tu apieškojai: niekai. Ir visa, ką tu namams pirkai, – niekai.“

Ir priduria, aišku, turėdama galvoje mirtį: „Aš nė nesigailėčiau, jeigu...“ Prisimename Šatrijos Raganos mamatės Marijos frazę: „Ir žavi mane mirtis“. Valentina stengiasi sutvirtinti ryšį su gyvenimu per mylimąjį. Bet Antano valia per kieta jos neapsisprendimui: „Tu kalbi, lyg valią turėtum...“ Gindama savo valią, ji tolsta nuo mylimo ir mylinčio. Jie dar galėtų sugrįžti prie vienas kito, bet dabar jau vyras pajunta pasipriešinimą: „štai ji žeminas, ji gerinas ir gretinas prie tavęs, nusilenkia. Ne, jam nereikia šitos aukos, nė sutrintos širdies“. Antanas negali įveikti savo vyriškos ambicijos, kuri ir pastoja kelią į svarbiausią jo gyvenimo sadorą. Valentina įveikia ne tik ambiciją, bet ir tradicinę moters elgesio normą: pati viena prieš audrą ateina į Antano kambarį. Ji apsisprendė, nuskaidrėjo, bet dabar jau Antano siela sudrumsta nuoskaudos, įžeistos ambicijos. Valentina prašo dovanoti, paskui atleisti. Dar sykį: „Bent pasigailėtum ir savęs, ir manęs.“ Savo dvasios sandoroje ji jau sujungė save ir jį. Bet nesulaukia atsiliepinimo. Tada atsisveikina, pasakydama sudie, ir stukteli į duris keliu, „kaip daro maži vaikai“.

Kai Antanas, sunkios nuojaautos vedamas, įeina į vienuolyną, „žiburio liepsna šokčiojo ir blaškėsi, traukiama šalto oro srovės, o iš lubų smigo aštrūs Apvaizdos spinduliai. <...> Jam vaidenos, lyg toji gera akis tamsiam trikampy, krūpsėdama ir blaškydamasi drauge su liepsna, veria jį nenumaldomu priekaištu ir smerkimu.“ Apvaizdos akis jau buvo minima Antanui ir Valentinai pirmąkart lankantis vienuolyne: ji „iš lubų švietė jiems ilgais spinduliais“. Jiems – vadinasi, abiem, lyg žadėdama sadorą. Tačiau gyvenime ji neįvyko: žvejai išgelbėjo Valentiną iš ežero, bet tik trumpai šios žemės akimirkai. „Reikia jai dangaus pagalbos...“, – sako vienuolė Gertrūda. Valentina – šio pasaulio viešnia, trapus pienės pūkas, keliamas vėjo. Dabar jau Antanas prašo atleisti. „Ji daug kalbėjo apie jus ir viską atleido. Ji taip gražiai jūsų vardą minėjo“, – sako sesuo Gertrūda.

Meilės ir mylinčiųjų drama „Valentinoje“ yra pagrindinė. Bet esama dar ir kitų problemų. Svarbus veikėjas yra profesorius Tomas Žiobras, senosios

lietuvių kultūros tyrinėtojas, žinovas, išminčius, rašantis „Papročių knygą“, kalbantis iškilmingai kaip senovės vaidila: „Mano sūnau, – jis kalbėjo, – štai ateina visokių pranašų ir skelbia savo tiesas ir įstatymus. Bet žinok, kad tėra viena tiesa ir vienas įstatymas: laisvas žmogus laisvoje tautoje.“

Intonacija šis profesoriaus monologas gali būti gretintinas kad ir su Simono Daukanto krivių krivaičio kalba į lietuvių tautą („Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių“). Svarbi ne tik Biblija, bet ir autentiškos lietuvių dvasinės atramos – dar tebegyvos pasaulėjautoje, gamtojautoje, netgi gyvenimo konkretybėje. Ar galima autentiškosios lietuvių kultūros ir krikščionybės santarvė? Šis klausimas buvo svarbus ne vienam XX a. lietuvių mintytojui. Jaunų žmonių, išaugintų tradicinėje lietuvių valstiečio aplinkoje, kur tikėjimas buvo stiprus, ir susipažinusių su pasaulio kultūra, su muzika, poezija, filosofija, sąmonėje ta santarvė formavosi. Ne veltui tiek dėmesio A. Vaičiulaitis skiria Valentinos namų dvasiai. Ji tokia pat sena kaip biblinis kraštovaizdis su tyrлаukiais, akmenynais, bet jaukia lietuviška: „Ji atrodė jam, lyg būtų čia gyvenus nuo neatmenamų laikų, lyg pirkia, klėtis ir svirtis ant kiemo visados būtų stovėjusios, ir tie patys žmonės juose vargą kentę ar linksmas dienas leidę, lydėdami pavasarius ir rudenis, rugiapjūtės laukuose ir rinkdami bičių medų.“

Bitės čia ypač svarbu. Bitė – žmogaus ir Dievo vabalėlis. Senoji Skaudvilienė pasakoja, kaip vagys, išplėšę bažnyčią, išbėrė Švenčiausiąjį laukuose, o bitės surinko ostijas į avilį ir nulipdė iš vaško kieliką.

Žmonių sandoros pamatas – ne pasaulėžiūra, o kultūra. Tik kultūra sujungia Homerą ir „Giesmių giesmę“, Omarą Chajamą ir Joną Aistį, Johaną Sebastianą Bachą ir Frydrichą Nyčę. Kultūra jungia senosios lietuvių kultūros žinovą profesorių Žiobrą ir kunigą Motiejų. Kunigo Motiejaus charakteris labai įdomus ir mūsų literatūrai naujas. Pirmas Antano įspūdis apie jį: „Vaikinui regėjos, kad gailisi šis vyras, kam negali lakstyti kaip volungė ar kregždė: plasnodamas jis garbintų Viešpatį ir kiltų ligi pat dangaus.“ Tai gamtos vaikas, atviras žmogui, jo būties skaidrumui ir džiugumui. Jis nušvitęs žiūri į Valentina, jiedu abu turi bendrą paslaptį – muziką, vargonus. „Ir jei tavęs čia nebūtų, kam begročiau! Tylėtų tada vargonai...“ Sako tai atvirai, jo mintyse ir jausmuose nėra ko nors negero, užslėpto. Bet Antanas aiškiai pastebi, kad „po nutriušusiais pavidalais būta liepsnos ir meilės“. Klebonas Motiejus sako

apie save: „Nūn sėdžiu štai ant laiptų ir mąstau apie Viešpaties kelius. Sunkūs tie jo keliai, ir aš daug ko nesuprantu... Daug ko nesuprantu...“

Ir jis kaip Valentina sustoja prie proto ribos. Ne, protas ne viską tegali paaiškinti. Kunigas abejoja, ar Kristus, atėjęs į žemę, beras tikėjimą. „Ir tada gali ateiti Kristus, atėjęs nugalėti – bus tai prievarta iš dangaus, o ne laisvas žmonių pasirinkimas.“ Tikėjimas – laisvas žmogaus pasirinkimas. Prievarta iš dangaus, kaip ir prievarta iš žemės, nepriimtina. A. Vaičiulaitis siekia sandomos tarp tikėjimo dogmų ir žmogaus laisvės. Kunigas Motiejus iš pradžių groja vargonais Dovydo psalmę „Dievas sako mano Valdovui...“ Antano vaizduotėje šmėstelėja tyrilaukis, pro akis žengia kariuomenės, žygiuoja valdovai. Skamba Bacho choralas, Franko „Pastoralė“. Ir tada Jo galvoj šmėstelėjo Čiurlionio paveikslas – jis pats negalėtų pasakyti kuris.“ Taip kultūros šaltiniai pasiekia vienas kitą. Kunigas Motiejus tai jaučia visa savo siela.

Kunigas yra studijavęs užsieniuose, bet dėl silpnos sveikatos užsidarė mažame miestely, kur pušys, oras laiko jį gyvą. Jis turi savy neregimą skausmą, neišpildytą troškimą: „dvidešimt metų jis taip jau eina per pasaulį, niekieno nesuprantamas, kam čia labai rūpi jo vargonai, jo muzika.“ Užtat jis taip brangina Valentiną, mylinčią vargonus, suprantančią muziką. Ar tik dėl to? Paskutiniuose apysakos puslapiuose kunigui Motiejui skirta daug dėmesio, jo charakteris tarsi „išrišamas“. Jis groja vargonais tuščioje vienuolyno bažnyčioje – dusliai, prislėgtai, reiškdamas vienišo žmogaus skausmą.

Ir kenčiantis kunigas ieško paguodos, sandomos, kaip ir kiekvienas žmogus. Jis išskirtas iš žmonių, bet nuo jų neatskirtas. Po Valentinės mirties kunigas Motiejus yra praradęs savo muzikos, savo šviesos prasmę: „Jaunikaiti, nebus kam manęs jau klausytis... O kam daugiau aš begrosiu?“ Bet ir sielvarto slegiamas, ir savo žemiškąją šviesą praradęs žmogus gali išlikti žmogum, nes savo likimo priežastis jis mato tik savyje, o nesuverčia jų nei Dievui, nei pasauliui. Kunigas Motiejus – iš paviršiaus paprastas žmogus, nekantriai laukiantis pietų, meiliai žvelgiantis į jam palankią, gražią ir patrauklią mergaitę. O jo gelmė nerami, verpetuojanti, sūkuringa, tik muzika teprabylanti. Galbūt kunigas Motiejus – nelaimingas žmogus, bet tai ne dėl jo kunigyستs. Tikėjimas – žmogaus sielos sandomos dalykas. Su kultūra, su kultūros žmogaus svyravimais, abejonėmis susieta katalikybė ir kunigyستė „Valentinoje“ apvalyta nuo kovos, reikalavimų, nepasitenkinimo

ir irzlumo. Jos tiesiog yra, ir krikščioniškosios kultūros žmonės jos negali nejaušti, net jei jų pasaulėžiūra, kaip senojo profesoriaus Žiobro, yra kitokia.



Vaičiulaitis – novelės meistras, subtilus literatūros vertintojas. „Valentina“ – svarbiausias A. Vaičiulaičio kūrinys. Pagrindinė tema – meilės drama. Dramos konfliktas lietuvių literatūrai gana naujas. Jis kyla ne iš išorinių priežasčių (tėvų draudimai, luomų, pasaulėžiūrų skirtumai), o iš pernelyg subtilių ryšių ir santykių, iš skausmingo savojo „aš“ ieškojimo ir saugojimo, dėl vyro noro turėti didesnę valią. Valentina pasirodo esanti per trapi gyvenimo realybei. „Valentinos“ meninė struktūra keliasluoksnė. Pagrindinį sluoksnį sudaro veikėjų mintys ir išgyvenimai. Keliamos įvairios idėjos (laisvės, tikėjimo), pereinančios ir į veikėjų jausmus, mintis. Stiprus kultūros problematikos klotas (epigrafi, citatos, aliuzijos, kūrėjų vardai, kūrinių įspūdžiai). Taupūs kaimo gyvenimo vaizdai. Įspūdingi gamtos piešiniai.

„Valentinos“ nuotaika yra elegiška. Vienkartinis yra žmogaus buvimas žemėje, todėl brangus ir brangintinas, nepasikartoja didelis jausmas, tad reikia būti atsargiam. Yra praradimų, kurie nebeatitaisomi. Bet gyvenimas yra amžinas, o gyvenimo geismas neįveikiamas.



Petras Cvirka
(1909–1947)

Trumpas gyvenimas – nelengva biografija

Gimęs 1909 m. kovo 12 d., Petras Cvirka tegyveno tik trisdešimt aštuonerius metus. Veržlaus temperamento, lakios vaizduotės, meniškos prigimties septyniolikmetis iš vaizdingų panemunių (Jurbarko apylinkė, Klangių kaimas) iškeliavo į Kauną, mokėsi Meno mokykloje. Gražiai piešė, lengvai eiliavo, mėgo juoką ir mokėjo juoktis. Nevengė rizikos. Devyniolikmečio eilėraščių rinkinys ne vieną papiktino. Tačiau novelių knyga „**Saulėlydis Nykos valsčiuje**“ (1930) priverstė į jauną rašytoją pažvelgti rimtai. Jis rašė labai greitai: 1934–1940 m. išleido apsakymus vaikams „**Cukriniai avinėliai**“, romanus

„Frank Kruk“, „Žemė maitintoja“, „Meisteris ir sūnūs“, novelių rinkinį „Kasdienės istorijos“. Tuo metu P. Cvirka įsitvirtino kaip savitas rašytojas. Jo kūrybos centrą sudaro novelių rinkiniai „Saulėlydis Nykos valsčiuje“ ir „Kasdienės istorijos“, romanai „Žemė maitintoja“, „Meisteris ir sūnūs“.

P. Cvirka nestudijavo universitete, nelinko į teoriją, filosofiją. Jis buvo apsigimęs pasakotojas, kalbėtojas, turėjo įgimtą žodžio klausą. Buvo lengvo charakterio, godus naujumui, išpūdziui. Kilęs iš žemės mažųjų – iš valstiečių, varganos buities augintinis. Pašiepti turtingą, sotų ir beširdį jam labai knietėjo. Rūpėjo daug ką pamatyti, su daug kuo pasiginčyti. „Retkarčiais į Teologijos-filosofijos fakulteto koridorių triukšmingai įlėkdavo P. Cvirka pasišaipyti iš drovių mergelių ir pasikapoti su lėtakalbiu kapsu, kuris padilgintas imdavo žerti vardus ir faktus iš visų Europos literatūrų, pribloškdamas savo erudicija.“ Taip vaizdžiai V. Kubilius aprašo galimus triukšmadario P. Cvirkos ir „lėtakalbio kapso“ A. Vaičiulaičio susitikimus. Šie skirtingo ir gal net priešingo charakterio rašytojai girdėjo vienas kitą, rašė apie kito kūrybą.

Su „Trečiu frontu“ P. Cvirka buvo pakeliui. Ir 1940 m. jis veikė kaip įsitikinęs „naujo gyvenimo“ organizatorius, daug kam vadovavo, daug ką tvarkė. Grįžęs iš evakuacijos, tapo Rašytojų sąjungos valdybos pirmininku, buvo išrinktas deputatu. Būtent P. Cvirka 1946 m. vasarą skaudų laišką parašė Balys Sruoga, sakydamas, kad jam „ir kitokių įsitikinimų lietuviai taip pat yra broliai“. Ar tuo pats P. Cvirka abejojo, nežinome. Tokių skaudžių puslapių, kaip Salomėja Nėris, jis nepaliko. Tarnavo režimui, vykdė jo valią, buvo laikomas tarybinės literatūros klasiku, socializmo pradininku. Karo ir pokario metų apsakymuose skelbė „tinkamas“ idėjas, nors jos ir nenustelbė kai kurių kūrinių gyvo žodžio („Verksmas“, „Ažuolo šaknys“, „Svirplys“). 1945 m. išėjo apsakymų rinkinys „Ažuolo šaknys“, 1947 m. – „Brolybės sėkla“. Mirė 1947 m. Vilniuje.

„Saulėlydis Nykos valsčiuje“

Taip pavadinta viena ankstyvųjų P. Cvirkos novelių, tokiu vardu ir rinkinys. Novelė, kurioje nieko ypatingo neįvyksta. Iš labai nuošalaus pelkėto kaimo

pas valsčiaus viršaitį ateina du valstiečiai, nukentėję nuo nederliaus, badaujantys, sutvarkyti popierių, kad gautų pašalpą. Viršaitis jų nebepriima, nes saulė jau nusileidusi. Valstiečiai girdo viršininką likeriu, bet ir tai negelbsti. Iš nevilties patys lažo likerio likučius ir geria degtinę – ar taip – blogai, ar taip – blogai. Visa, kas šioje novelėje vyksta, vyksta ne išorėje, o kalboje. O kalba rodo ateinantį talentingą prozininką. Kalba yra neapgaunama. Jau pats pavadinimas yra vykęs: Nyka (nykumas, nykuma) rodo vietos ypatingumą: „Ten kaimiečiai skurdžiau gyveno; daugiau verkė ir mažą valgė.“ Bet novelė nėra uždaryta socialinio vargo rate. Pagrindinis veikėjas yra saulėlydis – tarsi nuo jo viskas priklauso. Saulėlydis visą laiką primenamas. Jo vaizdas išraiškingas, specialiai siekiama ryškumo: „Saulėlydis slėpėsi į juodas arimų vagas, ir girių pakraščiai liejosi taip pat juodi kaip varnų būriai. Saulėlydis geso.“ Tai jau kita vaizdo stilistika negu Žemaitės, Biliūno, Šeinaus. Saulėlydis yra gyvas, veikiantis, reiškiantis. Juoda arimų ir varnų spalva yra kontrastas jo ryškumui.

Kaimiečiams prisakyta „ateit dar saulei nenusileidus“, bet sunku tą padaryti, nes kelias tolimas, klampus. Štai jie įeina į valsčiaus raštinę:

„Kadangi į jų pasveikinimą niekas neatsakė, taigi ir atsisėdo nuošaliau, kad niekam netrukdytų.

Jie sėdėjo kaip fotografuojami.“

Kiek valstiečiai yra suvargę ir įsitempę, tiek ponas viršaitis yra pozuojantis „viršininkas“. Jo paveikslas meistriškai šaržuotas: tai grubus, prasčiokiškas žmogus, prasimušęs į viršininkus. Tarsi atsiliepia V. Kudirkos tradicija:

„Viršaitis, pakabinęs kaip grietinę baltus ūsus, peržiūrėjo žemės mokesčių lapą, o kairiąją ranką vis gaudė nuo plikės muses, kurias su delnu paskum spaudė ir trynė į kelnų kalašką.

Aplink grindys juodavo nuo negyvų sutrintų musių.“

Vaizdas „padidintas“, kad būtų išraiškingiau.

Paputavęs už varganus pinigus, viršaitis iššliuozia pro duris. Ir tokia baugi tų klumpėtų žmogelių bejėgystė, toks nežinojimas, ką daryti, kad jie neįrašyti į badaujančių sąrašus, o turtuolis Vinkšna įrašytas. Iš nevilties jie geria guosdamiesi: „juk ar taip, ar kitaip velnias ant sprando sėdi.“ Ir kai

jie pakyla iš užstalės, „saulėlydis toks liūdnas, saulėlydis toks šaltas lindo už vandenimis aptekusių Nykos laukų, kad jie nutarė dar po vieną išgerti.“

Ir užgesus saulėlydžiui, du vargani žmogeliai, dainuodami kažką, pasuka į pelkes. Ne į kelią, ne į namus, o į pelkes. Į klampų gyvenimo nykumą.

„Kasdienės istorijos“ (1938)

Gyvenimo nykumas, vargas, skriaudos pakankamai ryškios ir šiame rinkinyje. Ypač jos sukauptos apsakyme „Uogelė“, kur su švelnia ironija ir kartu su širdgėla pasakojama apie nežmonišką, savanaudišką sūnaus ir jo žmonos elgesį su senute motina. Bet P. Cvirka niekuomet nepamiršta juokingų gyvenimo pusių, ir skriaudėjas, pravardžiuojamas Japonu, pasirodo kaip menkas, mažai ką tesuvokiantis, tik pinigų tematantis žmogėnas.

Atidžiai įsižiūrėdamas į tėvą ir sūnų, žaidžiančius šaškėmis („Mažasis ir didysis“), rašytojas mato apibendrintą stipresnio ir silpnescio situaciją (negalėdamas įtikimai nugalėti sūnaus, tėvas iš jo tyčiojasi ir baudžia).

P. Cvirka itin tiksliai girdi vaikų ir paauglių balsą. Jis yra lietuvių vaikų literatūros klasikas, „Cukrinių avinėlių“, „Rainiukų“, „Vaikų karo“ autorius.

„Kasdienės istorijose“ yra poetiškas apsakymas „Vartiklis“. Veiksmas vyksta Pirmojo pasaulinio karo metu: viename upės krante vokiečiai, kitame – rusai. Fronto vidury atsidūrusiame kaime nebeliko žmonių – tik devynerių metų berniukas, pravardžiuojamas Vartikliu, ir jo sena, nebe-pagalinti senelė. Jiedu nepajėgia trauktis. „Karas ir karas... šuo jau negyvas...“, – sako berniukas senelei. „Kodėl karas?“ Žmonės lieja vieni kitų kraują, o upė, skirianti priešus, yra šviesi, o iš žydinčių rugių plotų kyla žalsvi, duona kvepiantys debesys. Bet ne – ir gamtoje nuolat vyksta kova. Vartiklis ne kartą su šalančiu krauju gyslose yra sekęs padangėje mirtiną kovą, po kurios į laukus dažnai nukrisdavo tik kruvinos plunksnos. Yra apie ką galvoti Vartikliui, kuris nieko pasauly taip nemylė, kaip karveliū. „Prie krūtinės prispaudęs jis laikė balandį“, – taip susipažįstame su Vartikliu, kuris, sproguš svediniui, nušliaužia nuo stogo ir pasižiūri nuste-busiom akim. Ir kai senelė, rengdama jį elgetauti, moko poterių, vedasi

bažnyčion, didžiausią įspūdį jam padaro „bažnyčios palubėj kabąs melsvas paukštis išskėstais sparnais.“ Jį pamatęs Vartiklis be galo apsidžiaugė ir sušuko: „Motule, karvelis!“ Nukreipdamas skaitytojo dėmesį į motulę, rašytojas gražiai šypsosi: ši jam kumštelėjo kieta tartum medine alkūne ir uždraudė pirštu rodyti į paukštį, kuris buvo ne kas kita, kaip Šventoji dvasia.“

Knyga „Kasdienės istorijos“ yra dedikuota Vincui Krėvei-Mickevičiui. Vadinasi, P. Cvirka jautė pagarbą ir artimumą rinkinio „Šiaudinėj pastogėj“ autoriui. Iš tiesų tarp V. Krėvės „Šiaudinėj pastogėj“ ir P. Cvirkos „Kasdienių istorijų“ yra ryšių. Kasdieniškasis žmogus, paskendęs savo varguose ir rūpesčiuose, bet kartu sprendžiantis ir sudėtingus klausimus. P. Cvirkos piemenėlis Tafiliukas, vadinamas Vartikliu, yra ar gali būti V. Krėvės skerdžiaus ar raganiaus vaikaičiai. Vaikystė su savo paslaptimi, su ypatingu artimumu gamtai, su ankstyvu įsigalvojimu, kuris lemtingai paženkliną žmogų ir išskiria jį iš kitų: „Užmiršęs gyvulius, atsitūpęs prie mažo vabalėlio Vartiklis galvodavo, ko jis ieško žolėje. Galvodavo jis, kodėl varlė šokuoja, o nebėga tekina ir kodėl įsibridus į vandenį kojos atrodo tartum kreivos?“

„Jau daug sugalvojau... Prieš vanagus, gyvates sugalvojau...“, – praneša jis senelei. Karas, mirtys, žūtys, o devynerių metų berniukas apleistame Lietuvos kaime, vienas su globos reikalaujančia senele ir su savo mylimais paukščiais, galvoja ir galvoja. Pasaulis seniai būtų užspringęs savo krauju, jei vis dar neatsirastų žmonių, kurie jau vaikystėje žiūri į tamsą ir galvoja – ką daryti? Kodėl karas, jei taip gražiai padangėje ar bažnyčios skliaute sparnus išskečia paukštis ar Šventoji dvasia? Kodėl? Vartiklis iškelia paukščiams ženklą, kad jie, karo trenksmų išblaškyti, suskristų pas jį. Jis „suko ir suko savo ilgąją šatrą lyg žaisdamas prieš visą įnirtusią, sudulkusią, plienu ir paraku alsuojančią melsvą žmonių galybę, potvyniu išsiliejusią visu slėniu, artėjančią, grasinančią.“ Vartiklis, pakirstas kulkos, griūva nuo stogo lyg skrisdamas, o iš jo ančio išsprūsta baltas karvelis ir pakyla į dangų. Prieš beprasmę karą protestuoja mažas, liesas, šlubas berniukas. P. Cvirka protestą gražiai motyvuoja jo įsigalvojimu, susikauptimu, ypatingu prisirišimu prie karvelių, – paukščių, nuo senovės turinčių ir simbolinę taikingumo, ryšio tarp žmonių prasmę.

„Žemė maitintoja“ (1935)

Žemė motina, žemė maitintoja – šie žodžiai gyvi lietuvių tautosakoje ir kasdienybės kalboje. Lietuvio prisirišimas prie žemės dažnai yra ne tik džiaugsmas, bet ir nedalios priežastis. Romane „Žemė maitintoja“ P. Cvirka gražiai užčiuopia šią lietuviškos pasaulėjautos versmę. Lietuvos savanorio, naujakurio gyvenimas šiai versmei atskleisti teikė gyvos medžiagos. Su žemės tema, su socialiniais žmonių santykiais, kurie visada yra painūs, rašytojas pynė žmonių meilės, ištikimybės, sutarimo, šviesos, mokslo troškimo temas. Būtent šie privalumai lėmė romanui „Sakalo“ premiją. Rašytojas nebuvo tikras, kokią viltį suteikti Jurui Taručiu. Romano pabaigos kitimuose iš dalies atsispindi ir paties rašytojo pasaulėžiūros netvirtumas. Kovinga romano pabaiga atsirado verčiant romaną į rusų kalbą. P. Cvirka buvo paveiktas iš svetur, iš Tarybų Sąjungos ateinančių idėjų.

Juras ir Monika

„Žemė maitintoja“ – romanas ne tik apie žemę, bet ir apie du vienas kitą mylinčius šios žemės varginguosius, bandančius prasikurti, iškilti, išsilaikyti. Jie abu yra tradicinio Lietuvos kaimo vaikai. Rašytojas yra tiesiai sakęs: „Tas senas panemunės kaimas – didelių štukorių, dainininkų, muzikantų! Apie tą kaimą aš parašiau knygą, kuri vadinasi „Žemė maitintoja“. Kai kurių net personažų vardai ir pavardės mano nepakeistos. Jie gyvena. Jie man gerai pažįstami.“

Moniką pirmąkart išvystame einančią tuo pat keliu kaip ir A. Vienuolio Veroniką, slapta naikinančią savo „nuodėmę“. „Nuo amžių čia viešpatavo įstatymas, draudžias be moterystės sakramento merginoms vaikauti.“ (Rodos, niekur daugiau lietuvių literatūroje nėra pavartota ši žodžio forma – vaikauti, turėti vaikų.) Paleistuve laikė žmonės ir Bažnyčia tą, kuri netekėjusi susilaukdavo kūdikio.

Bijodama žmonių rūstybės ir prakeikimo, įpuolusi į ligūstą baimę, pamesta mylimojo, mergina pamažu, niekam neįtariant, naikino „vaisių“. Monikos nelaimės kaltininkas Juras „išbėgo pavasariui auštant, savanoriams

dainuojant, ir gando nebuvo, kur, ar gyvas dar. Tik artimiesiems draugams pasisakė, kad už brolybę, laisvę, prieš ponus einąs kariauti. Grįžo jis kitą pavasarį su ilgu kardu prie šono, su misinginėmis sagomis milinėje, su tvarsčiais aplink blauzdas – Lietuvos kareivis.“ Tautosakinė dainos situacija – išėjo mylimasis į karą, nežinia, ar gyvas, ar grįš. Kartu tai istorinė realybė – bundanti Lietuva, dainuojantys ir žūstantys jos savanoriai. Greta pilko sermėgiaus – studentas ir turtingas ūkininkaitis. Kovoje jie broliai. Turto ir padėties ribos pradės ryškėti vėliau. Sugrįžusį Jurą kumečiai (būtent!) pirmiausia paklausia: „Kas tu dabar, bolševikas ar lietuvis?“ Lietuvio bolševiko jų sąmonėje nėra.

Išsiaiškina abu, paverkia Monika, pakišusi galvą po kareiviška miline, paskui užsiuva skylę jo skverne ir pradeda kurtis apleistame, susmukusiame namelyje. Kaip paukščiai, nieko neturintys, iš šapų, šakelių sukantys savo lizdą. Monikos gimdymas vyro akivaizdoje aprašytas su natūraliu paprastumu. Tie vargani žmonės myli vienas kitą – tai yra svarbiausia. Gimdymo skausmus kenčianti Monika viską išskaito iš vyro akių ir pasako: „Kvailiuk, nemirsiu“. Pabudusi po trumpo miego, Monika bučiuoja didelę krumplėtą vyro ranką ir per ją rieda ašaros. Tėvas sušildo savo pūtavimu kūdikį ir tekinas leidžiasi į kumetyną. „Jį klausė supuolusios moterys – mergaitė ar berniukas? Čia jis pats tikrai nežinojo.

– Vyras! – atsiminė.“

Esmių (meilės, ištikimybės, gimimo) kalba rašomi romanai apie žmones, jų likimus, o ne apie atskiras problemas. Skurdūs naujakuriai, trokšdami nors kiek pamokyti Kaziuką, priversti jį leisti į dvarą. Jarmala pasirodo esąs beširdis. P. Cvirkos nuostata aiški: kur turtas, kur ponystė, nelaik pagalbos nei pasigailėjimo. Tik vargo žmonės, kumečiai rodo didžiausią tarpusavio solidarumą, kelia vestuves, globoja kūdikį, užjaučia nelaimėje.

Juro nerami prigimtis. Jis negali užsidaryti tik savo varguose, jam rūpi Lietuva, jos likimas, demokratija, lygybė. Jis pasidaro valstiečių liaudininkų partijos šalininkas, jos agitatorius. Išryškėja tradicinė moters ir vyro priešprieša. Monika jautri, būkštaujanti, Juras – kietas, savarankiškas. Monika nuolat bijo, kad ko neatsitiktų: „Kam tau susidėt, dar išveš į katorgą.“ Moteriai labiausiai rūpi namai.

Į Lietuvą vargingieji deda daug vilčių, deja, tėvynė negali būti visiems teisinga, visiems lygiai mielaširdinga. Kai savanoriai ir kumečiai gauna žemės, Juras sako: „Gerbiami piliečiai...“ Lietuva tampa piliečių kraštu – valstybe. „Juro kalba visiems patiko, nekalbant apie pačią, kuri vos susilaikė nežliumbusi.“ Dviejų solidarumas. Ir trečio vieta tarp jų – Kaziukui, kuris, įdėtas į kiaurų dugnu šulaitę, gaudo delniukais debesis, verkia, o kartą keturpėščias iškeliauja namo... Vaiką iš pritvinkusios krūties vasaros laukuose žindanti Monika – gražus, iš gilios baudžiauninkų lietuvių praeities ateinantis vaizdas. Nuo dvaro garsų tebekrūpsi P. Cvirkos žmonės. Dvarui įsiskolina ir Taručiai, Monika, kaip ir jos pramotės, žindo ponios Jarmalienės dukrą, nuskriausdama savo vaiką. Vargingesnis visada pažeminamas, jis išsilaiko tik nuolankiai lenkdamasis prie žemės – kaip žolė. Keliantis galvą, išdidesnis (o toks yra savanoris Juras) turi daug vargo pakelti. Nebeprasimaitindami Taručio kaimynai emigruoja į Pietų Ameriką. Lietuva nepajėgia pasirūpinti savo vaikais, bet leidžia jiems rinktis tėvynę ar geresnį gyvenimą. „O dėlto ir Lietuva nesulygino: sukčiai šilkuos, dori – varguos“, – sako Monika, grįžusi iš dvaro.

„Žemė maitintoja“ baigiasi su Monikos mirtimi. Tai yra tikra, natūrali pabaiga, nes vargti, kentėti ir kaip nors ramstyti savo gyvenimą šie žmonės galėjo tik abu, nuolat susiėmę už rankų. „Tu pažiūrėk į juos – pliki apsivedė, o kaip jie viens kitam – ranka rankon, pėda pėdon“, – stebisi kaimynai. Jie trokšta dalytis vienas su kitu visu, ką turi. Patys gražiausi romano puslapiai, kur Juras moko Moniką rašto, rimtai ir žaismingai, su liūdesiu, kad taip vėlai ši protinga moteris tegali įsižiūrėti į raides, ir su šypsena. Arba kaip savanoris ryžtasi parodyti žmonai Kauną. Kiek čia naivaus pasistebėjimo, pasigrožėjimo ir laimės. Ir nevilties, kad ir už pasirodymą daktarui, ir už bandelę reikia taip brangiai mokėti. Romano kulminacija – Taručių dalyvavimas šaulių surengtame vakare-vaadinime. Juras – šaulys, būrio vadas, gražus, tvirtas, visiems reikalingas. Monika alpsta iš laimės. Iš to vakaro aprašymo matome trečiojo dešimtmečio Lietuvą, su šauliais, tautinėm vėliavom, savais muzikantais, viešais suėjimais. Pračina pro akis rinkimai į Seimą ir 1926 metų perversmas, paleidęs demokratiškai išrinktą Lietuvos parlamentą. Bet prisimename sceną Kaune: „Juras su tokiu malonumu sakė: mūsų Seimas, mūsų policininkas, mūsų bankai. Kiekvieną galėjo jis lietuviškai užkalbinti, ir niekas jo nepastums, niekas nenutrauks nuo galvos kepurės.“

Lietuva yra. Daug joje neteisybių ir vargo, bet kur to nėra. P. Cvirka kritiškai žiūri į daugelį Lietuvos gyvenimo pusių (klesti Kauno ponija, o skursta, iš varžytynių paleidžiami savanoriai naujakuriai, į Pietų Ameriką išvažiuoja darbingi žmonės). Bet neišleidžia iš akių ir Lietuvos esmės: žmonių prisirišimo prie žemės, gyvulio, taikumo, romumo. Štai Juras ir Monika pėsti išeina iš Kauno:

„Susėdę ant griovio kranto jie nusiavė batus. Savuosius Juras pasišovė ant lazdos. Dar jie matė miestą, svetimą ir tolimą, lyg išpieštą žydrame dangaus fone, bet greit jį uždengė kalvos ir miškai. Žemiau, upės slėny, buvo girdėt gegutės kukavimas, ramus ir geras, lyg vakarinis skambinimas iš pasislėpusios miške mažos varpinės.

Nuvargę, ištroškę jie gerė atsigulę žolėje iš mažų upokšnių tyrą vandenį. Per platesnes brastas Juras pačią pernešė džiaugdamasis atsiradusiu jos veide raudonumu.

– Nušvitau kaip diena, pamačiusi tuos gyvulėlius, dirbančius žmones. Ar čia pripratimas, ar kas – dienele nebuvau, o traukia prie žemės!“

Jauki Lietuva. Gali traukti per ją basas, pasėdėdamas ant griovio krašto, gerti iš mažų upokšnių tyrą vandenį, klausytis gegutės, lyg vakarinio skambinimo iš mažos miško varpinės. Tikslios linijos, tikslūs žodžio punktyrai, tikslus kaimietės moters savijautos apibrėžimas: traukia prie žemės.

Naujakuriai norėtų susisukti tradicinį lietuvių lizdą – sodybą su darželiu, medžiais, sodu. Juk apie tai ir svajoja Juras, aptverdamas Monikai darželį, kuriame sužysta, suveši gėlės. Bet labai sunku prasikurti žmonėms iš nieko, tik iš savo rankų. Ypač kai ištinka nelaimės: liūtytės ir sausros, ligos ir mirtys. Jos susipina su gyvenimo neteisybėmis: vieni, visko pertekę, turtais paperka tuos, kurie turi teisę ką nors spręsti, kiti lieka nuskriausti. Skriaudos, nelaimės palaužia žmogaus atsparumą, Juras ima vis dažniau užeidinėti į smuklę, Monika silpsta ir miršta, Taručių gyvenimas sugriūva. Pagal meninę logiką toks gyvenimas nebegali būti atstatytas. Juras gali virsti kovotoju, bet nebegalės būti tas, kas buvo.

„Žemė maitintoja“ turi kritišką socialinę problematiką. Turi ir tendencingumo. Tai iš tiesų menkina kūrinį, kaip sako A. Vaičiulaitis, „palenkia

jį tarnauti pašalinėms įtakoms“. Kūrinio vertę lemia žmonių, aplinkybių, charakterių autentiškumas, graži gyva kalba.

Kai kur jo veikėjai filosofuoja tuo ar kitu klausimu ne dėl to, kad čia būtų jų vidinis reikalas, sielos balsas, bet kad tokia autoriaus valia.

ANTANAS VAIČIULAITIS

Romanas „Meisteris ir sūnūs“

Tai linksma knyga apie Lietuvos kaimo amatininkus. Tokią knygą P. Cvirka labai norėjo parašyti. Siekimas atitiko jo prigimtį: išlavintą humoro jausmą, gebėjimą matyti juokingąsias gyvenimo puses. Juokas yra viena iš žmogaus gyvybingumo versmių. Kai P. Cvirka sako apie žmogų, kad jis „daugiau juokiasi, negu verkia“, tai sako labai daug. Geriau pakelti balsą negu akmenį. Romane ir pasakojama apie Pagramančio kaimą, įsikūrusį vėjo nešiojamuose smėlynuose, besiverčiantį amatais. „Nuo senovės toks įstatymas: jeigu namuose keturi penki broliai – vienas iš jų bus siuvėjas, antras – račius arba dailidė, trečias – rimorius arba kurpius, o ketvirtas pasiliks saugoti židinį ir grėbstyti smėlio laukus.“

Naginėti pagramantiškiai greitai lyg elniai, jų „alus – alui ne brolis“. Jie aštrialiežuviai, dainininkai. Visos pagramantiškių savybės sutelktos į meisterį Deveiką ir jo draugą siuvėją Krizostimą Gaudešį. Romano veiksmas anks-tesnis negu „Žemės maitintojos“: 1905–1907 metai, kai Lietuvoje sklinda maištingos revoliucijos idėjos ir kartu stiprėja smurtas.

Nės aš jau kaip glūpas vaiks daug razumo rodžiau, / O kaip pusbernis ne vieną žilį pranokau; / Todėl padarynes visokias vos pažiūrėjau, / Štai jau, mislyk tik, jas taip išdrožti mokėjau, / kad tūls, bernas sens dėl to didei nusigando / Ir besigėdėdams saugojos man pasirodyt.

KRISTIJONAS DONELAITIS

Deveika – ypatingas meistras. „Jis galėjo įkinkyti vėją į kokius nori sparnus, ir nieko nereikė jam padaryti tokius vargonus, kad, išėjus kunigui mišių laikyt, patys užtų.“ Aukšinių rankų meistrai aprašyti senuosiuose tautų epuose, ir

K. Donelaičio „Metuose“ veikia visų mylimas Krizas, viską mokantis pats padaryti. K. Donelaičio vardą P. Cvirka atiduoda išmoningajam siuvėjui Krizostimui – Krizui. „Pagal Krizo ir pagramantiškių būdą jo drapanos būdavo linksmos, guvios. Vyrų kelnės tarytum gyvos raitės aplink blauzdas, o sijonai taip ir bangavo klostėmis kaip armonikos. Tokiais rūbais galėjai kažin kur keliauti, ir visi suprato, kad šitą parapiją rėdo juokdarys ir istorininkas.“

Kai romanas prasideda, nei Deveikos, nei Krizo jau seniai nebėra šioje žemėje. Jie gyvi tik pasakojimuose. Tokia forma suteikia rašytojui daugiau laisvės fantazijai – juk visa, kas atsimenama iš daugybės pasakojimų, jau nebėra realybė. Tai pasaka, ne veltui „Krizas lyg diedukas iš pasakos šypsosi plačiomis zuikiškomis beūsėmis lūpomis.“ Nepaprasto spalvingumo „Meisterio ir sūnų“ dialogai: „Prašyk, Anundi, ko širdis geidžia, – viską padarysiu“, – žada alučio prisisiurbęs Deveika. – „Nori, įtaisysiu, kad vėjas sviestą muštų?“ – „Ai meistrui, kam vėją tokiems niekams varginti!..“, – atsako Anundis. Daugybė scenų, keliančių linksmą juoką (kelionė iš Anundžio namo).

Krizas, rašantis eiles, įsikelia į didįjį jovarą nepaprastą lizdą: „Seniai Krizas galvojo pasistatyti namelį ant kalno arba medyje, o ten atsisėdus laisvu laiku plunksnelę padažei, pakaušį pakasei ir rašai giesmes kaip Strazdas.“ (Kažkokia jėga žodžio kviečiamą žmogų kelia į viršų – arčiau dangaus – ir Vytautas Mačernis taisosi aukštame gimtinės medyje „gandrelį“.) Krizo dainelės iš tiesų primena Strazdelį. Jis platina draudžiamas knygas. Ir jo amatas – kūryba. Kūryba iš meilės, iš savo garbės branginimo. „Oi Krizas, Krizas! Kas jį apeis dainoje, kas jį pralenks adata, plunksnele!“, – nusistebi rašytojas.

O nuostabiausias yra meisterio noras padaryti „rapaplaną“. Jis žiūri į paukštį, kodėl žmogus negali taip skraidyti – tai būtų laisvas! Tam „paukščiui“ jis atsiduoda visa širdim. Bet „paukštį“ šeima, norinti, kad Deveika būtų „kaip visi“, sulaužo. Meisteris labai nusimena – nusprendžia išeiti iš savo namų kaip koks mažas, lietuviškas Tolstojus. Tegul ragana su raganiukais sau gyvena vieni. Jis būtų buvęs garsus šventųjų drožėjas, jei nebūtų reikėję rūpintis šeima, jeigu... Bet gyvenimas dar sykį pasisuka kitu kampu, ir jis skuba namo.

„Meisteris ir sūnūs“ – folklorinis romanas. Jam artimi K. Borutos kūriniai „Mediniai stebuklai“, „Baltaragio malūnas“. Gyvybinga, pulsuojančia,

vargams ir skriaudoms nepasiduodančia dvasine žmogaus energija rašytojas tarsi sukūrė atsvarą liūdnei graudžiai lietuvių prozai. Romanas naujai atskleidė P. Cvirkos, pasakotojo ir humoristo, sugebėjimus.



Petras Cvirka neturi gražios biografijos. Bet jis yra talentingas pasakotojas, žodžio meistras, juoko galios kūrėjas. Jo kūrybos svoris yra sutelktas į 1930–1940 metus. Šiuo laikotarpiu sukurti reikšmingiausi kūriniai – novelės ir romanai. P. Cvirka – vaikų literatūros klasikas, atradęs naujų temų, situacijų ir herojų. Socialinės temos (nelygybės, neteisybės, skurdo, vargo, tamsos) P. Cvirkos prozoje pinasi su žmonių dvasios gražumu, kūrybiškumu.



Ieva Simonaitytė
(1897–1978)

Mažosios Lietuvos rašytoja

*Savitos ir įdomios Mažosios Lietuvos liaudies dainos, XIX a.
kerėjusios daugelį pasaulinių žymybių: J. G. Herderį,
G. E. Lesingą, J. V. Gėtę ir kitus <...>.*

ZITA KELMICKAITĖ

Yra rašytojų, kurie iš karto priklauso Lietuvai: Maironis, Vincas Mykolaitis-
Putinas. Bet ne vienas jų į Lietuvą eina per savo kraštą, nuo kurio yra
neatskiriamas: Žemaitė iš Žemaitijos, V. Krėvė iš Dzūkijos, Vaižgantas iš

Aukštaitijos, A. Vaičiulaitis iš Suvalkijos. Ieva Simonaitytė yra išaugusi iš Mažosios Lietuvos, iš šio krašto likimo, gamtos, žmonių būdo, kalbos, iš lietuvininkų papročių. Skaitydami I. Simonaitytę, iš karto pajuntame kitoniškumą, kurį nėra lengva aptarti. Pirmiausia tas kitoniškumas ir yra susijęs su Mažąja Lietuva. Dabar pasaulyje vis daugiau kalbama apie regioninę kultūrą, apie kultūrą, išaugančią iš savo vietos, iš tos vietos ypatybių. Manoma, kad regioninė kultūra gali labiau priešintis vienodumui ir vienodinimui, kurį neišvengiamai neša civilizacija ir technizacija. Bet I. Simonaitytė nesvarstė šių problemų, tiesiog jas jautė. Jos dvasinė patirtis turėjo savo žemę, savo dangų, savo erdvę ir laiką. Ir savo problemas, kurios vėlgi yra specifinės Mažajai Lietuvai.

Mažoji Lietuva – ypatinga Lietuvos dalis. Ypatinga gamtos ženklais (Nemuno žemupys, Prieglaus upė, Kuršių marios, Rambyno kalnas), ypatinga savo dramatiška istorija. Nuo seno čia gyveno baltų gentys, dirbo žemę, žvejojo, vertėsi amatais. Kryžiuočiams užkariavus šias žemes, išnyko lietuvių ir latvių broliai – prūsai. Iš senųjų baltų genčių apie XVI amžių susiformavo savita lietuvininkų etninė grupė, turinti savo tarmę, papročius. Lietuvininkai – ambicingi ir orūs žmonės. XIX a. kapitalistinė civilizacija, diegiama Prūsijos karalių, materialiniu atžvilgiu pakėlė juos aukščiau už kitus lietuvių kraštus. Truputį su pajuoka lietuvininkai žvelgė į artimiausius kaimynus – žemaičius, vargingiau gyvenusius. Lietuvininkai stengėsi išlaikyti savo papročius, drabužius, tautybės supratimą, kalbą, bet tai nebuvo lengva. Dalis, ypač išėję į miestus, nutautėdavo. „Dvi kultūros – viena miestiška, universitetinė, valstybinė, kita kaimiška, folklorinė, patriarchalinė, viena puolanti, kita besiginanti – susitinka tame pačiame žmoguje, ir jis nebežino, kas jis per vienas – lietuvininkas ar vokietis“, – taip XX a. pradžios Mažosios Lietuvos situaciją yra apibūdinęs V. Kubilius, monografijos apie I. Simonaitytę autorius. Savo knygoje jis pacitavo tokius rašytojos žodžius: „Mažvydas, Bretkūnas, Donelaitis ir t. t. Ką aš žinau! Gal aš jų tolima giminaitė.“ Senatvėje rašytoja prisiminė, kad jos motina didžiavosi esanti prūsų palikuonė, tų prūsų, kurie išsigelbėjo persikeldami per Nemuną. I. Simonaitytės prisirišimas prie savo krašto buvo begalinis – namai jai buvo tik Priekulėje, tėviškė tik Vanaguose, tarp smėlynų ir marių, vėjo palenktų pušelių.

I. Simonaitytė gimė dar praėjusio amžiaus pabaigoje – 1897 m. sausio 23 d. Vanagų kaime netoli Priekulės. Ieva (Evė) buvo vargo vaikas. Betėvė, neturtėlė, luošą, iš mažens sirgusi kaulų tuberkulioze, mėnesiais negalėjusi vaikščioti. Vargas ją užgrūdino iki kietumo, atšiaurumo. Nenusileisti, nepasiduoti, išsilaikyti. Ji liko savamokslė, bet dėl to ir nesijaudino – kas man skirta, bus mano. Esu klaipėdiškė, turiu stiprias šaknis, jos duos man jėgos ir paspirties kūrybai. Toks buvo jos galvojimas. Be galo smalsios ir imlios prigimties, ji suėmė į save daugelį lietuvininkų gyvenimo smulkmenų, epizodų, detalių, spalvų, kalbėjimo niuansų. Ji nuolat girdėjo skaitomą Bibliją (ši knyga buvo kiekvieno M. Liuterio pasekėjo namuose), daugelį vietų mokėjo atmintinai.

I. Simonaitytę lydėjo ne senovinės lietuvių dainos ir raudos (kaip V. Krėvė), o rūsčios religinės giesmės, tačiau jos buvo kitokios negu to paties tikėjimo vokiečių. Jos tarsi sugėrė senųjų dainų intonacijas ir melodijas. Jose galėjai girdėti pušų ir didelių vandenų ūžavimą – kaip ir ypatingose šio krašto mažybinėse formose: *jūružė, Anužė, mamužė, vėjužis, kunigužis...* Bet vokiškumas skverbiasi ne tik į ūkį, bet ir į galvojimą. Nemaža lietuvininkų jautėsi esą Vokietijos piliečiai, ištikimi kaizerio valdiniai. Autobiografinėje knygoje I. Simonaitytė sakė apie save: „Buvau pasidariusi didelė Vokietijos patriotė ir „be galo“ mylėjau kaizerį Vilių II...“ Bet Vokietijai pralaimėjus Pirmąjį pasaulinį karą, pradėta galvoti kritiškiau, Vanaguose susiburta į lietuvininkų draugiją. Labiau išgirstas Vydūnas, raginęs lietuvininkus būti sau žmonėmis. I. Simonaitytė, nepaisydama net giminių pykčio, apsisprendė esanti lietuvininkė. Šio krašto inteligentai įžvelgė joje bundantį talentą, po pirmųjų jos giesmių sakydami: būsi rašytoja, tikrai būsi. Simonaičiūtė, Simonaitikė, Eglaitė (taip pasirašinėja būsimoji rašytoja) įtikinėja klaipėdiškius – esi lietuvis, turi prisidėti prie tėvų kalbos, tėvų šalies išlikimo. Dvidešimtmetė bemokslė pamario kaimo siuvėja ryžtingai pasisuko į knygą, laikraštį, kūrybą lietuvių kalba. Persikėlė į Klaipėdą, tarnavo įvairiose įstaigose. Vėliau gyveno Kaune, po karo – Vilniuje, vasaromis grįždama į Priekulę. Eva Simonaitikė tapo lietuvių literatūros klasike Ieva Simonaityte. Geriausi jos kūriniai yra romanai „Aukštųjų Šimonių likimas“ ir „Vilius Karalius“.

Apie Ievą Simonaitytę lig šiol nieko nežinojome. Ir štai ji dabar ateina visai nelaukta, neapimta jokių įtakų ir sudaro įspūdį tarsi kokio gamtos augalo, kuris be mūsų žinios ūmai pražydo mūsų palangėje.

ANTANAS VAIČIULAITIS, 1936

1936 m. I. Simonaitytė rašė laiške L. Girai, savo literatūriniam globėjui: „Aš norėjau sukurti vaizdą tik iš padavimų, einančių „iš lūpų į lūpas“ senųjų mūsų išmintingųjų lietuvininkų. Na, ir sukūriau.“

Kaip atsirado romanas „Aukštųjų Šimonių likimas“?

Tokie kūriniai kaip pirmasis I. Simonaitytės romanas gimsta ne iš literatūrinių tikslų, siekimų, kuriuos suformuoja literatūros pažinimas. Jie iškyla iš tautos arba tautos dalies gelmių kaip savigynos būdas, teisių į savo vietą žemėje ir po saule paliudijimas. I. Simonaitytė yra sakiusi, kad Šimonys – tai Simoničių genties proseniai, kad ji daug ką yra sužinojusi iš senelės, o ypač iš motinos. I. Simonaitytė tebegirdėjo žodinę savo krašto istoriją. Ir S. Daukantas kūrė Lietuvos istoriją ne tik iš kronikų, archyvų, bet ir iš žmonių tebeprasakojamų legendų. Mažosioje Lietuvoje žodinė istorija tebebuvo gyva iki XX a. vidurio. Istorija kaip padavimas, kaip legenda. Kas turi praeitį, turi ir ateitį. Užmiršęs, kas esi, iš kur esi, nebegali žinoti ir kam esi. Dviejų šimtmečių istorijos atsiminimas – kelių kartų atmintis. Ne tik faktų, ne tik įvykių, o ir likimų atmintis. Ir I. Simonaitytės romane svarbiausia ne įvykiai, o likimai. Likimas iškeltas ir į romano pavadinimą.

I. Simonaitytė jautė savo genties nykimą. Išnyko prūsai, nyksta lietuvininkai, priglaudę ir savo kalbos išmokę paskutiniuosius Herkaus Manto genties žmones. Pati rašytoja buvo stiprios, gyvybingos prigimties, nepasiduodanti likimui. Tik dėl savo gyvybingo atkaklumo nebuvo įveikta sunkios ligos, nugyveno gražų amžių. Bet giliosios nuojautos, giluminė pasaulėjauta, iš kurios rašytojas kuria, nesutampa su gyvenimiškuoju charakteriu. I. Simonaitytės veikėjai pralaimi kovą su gyvenimu – likimas juos įveikia. Ir atrodo, kad įveikia pirmiausia kaip genties atstovus. Paskutinis pasipriešinimas – savo moralinio pranašumo parodymas. Bet tai yra tik moralinis argumentas, kuris padeda garbingai numirti, bet

nepadeda išsilaikyti gyvenime, kuriame padorumas ir garbė nieko nebereiškia. Iš čia – „Aukštųjų Šimonių likimo“ elegiška nuotaika. Netrukus po romano „Aukštųjų Šimonių likimo“ pasirodymo Lietuva vėl neteko Klaipėdos krašto, kurį užvaldė Hitleris...

Kūrinio pobūdis ir veikėjai

Savo kūrinį I. Simonaitytė pradeda nuo Maironio citatos: „Ten užaugau, iškentėjau / Aš kančias visas / Ir pamėgau, pamylėjau / Vargdienio dūmas.“ Maironis duoda ir toną pirmajam sakiniui: „Jeigu prisikeltų šiandien iš kapų vienas kitas senelis, kuris gimęs augęs Aukštujuose, ar jis beatsisektų tenai? Kaži.“ Praėję daug laiko, viskas pasikeitę, tačiau likę kažkas ir iš senų, užmirštų laikų. Rašytoja pasirenka žiūrėjimo tašką – tai Aukštųjų dabartis: bažnytėlė, iš vaikystės pažįstamos evangelikų liuteronų giesmės, supiltas plentas, nauji ūkininkų gyvenimai. Suprantame, kad pasakotoja, besižvalganti po Aukštujus, ilgiau užtrunkanti bažnytėlėje, jau yra iš čia išėjusi: „Niekur čia nebeprisklausau ir kur nors įėjus vargu galėčiau padėti galvą, pailsėti. Bet vis dėlto, matydama tą malonųjį vaizdą, jaučiuosi esanti gimtinėj. Ir pro akis pratraukia vaizdas iš dar ne taip labai tolimos praeities: štai trobelė, iš molio drėbta, šiaudais dengta.“

Iš vaizdo aišku, kad I. Simonaitytė pasakoja apie savo gimtinę – Vanagus, kad prisimena savo varganą trobelę. Ji yra skaičiusi Maironį, ir jo poezija (noras prikelti iš kapų nors vieną senelį, garsi praeitis, vargdieniška dabartis), kontrastiška karžygiškai praečiai, atitinka jos nuotaiką. Reikia grįžti atgal, įsižiūrėti į praeitį: „Todėl dar kartą grįžkime į Aukštųjų kalną ir ten sustokime. Ten mūsų laukia slėpinioji praeities knyga. Ji atvira. Ir štai jau skleidžiam lapą po lapo ir skaitome. Mes skaitome apie kitą kartą, apie Aukštųjų senovę, apie Aukštųjų Šimonių likimą.“

Galima sakyti, kad likimas I. Simonaitytės romane – tai istorinis laikas, nešąs į nebūtį vieną Šimonių kartą po kitos, grėsmingai skaičiuojąs buvimo valandas visai lietuvininkų genčiai. <...> Lietuvininkai sugebėjo priešintis

*ateiviams atvirose grumtynėse, bet nepajėgė atlaikyti laiko spaudimo,
visada negailestingo mažai tautai: nuolat nutrūpa jos pakraščiai, siaurėja
jos gyvenamasis plotas, ir pagaliau ji lieka mažuma savo žemėje.*

VYTAUTAS KUBILIUS

Lapas po lapo verčiamos praeities knygos įvaizdis literatūroje daug kur aptinkamas. Tai gali būti ir paslaptingas, kieno nors rastas rankraštis arba žodinė pasaka (J. Biliūno „Liūdna pasaka“), kurią rašytojas tik persakęs. Toliau ir grįžtama į paslaptinę praeitį, į bajorų laikus. Pasakojama graudi istorija apie seną bajorą Šimonį ir jo vaikus, apie marą, žemėn suguldžiusį didžiumą Mažosios Lietuvos žmonių, apie vokiečių kolonistus, užimančius lietuvių namus. Lieka tik vienas Šimonis – Matas, kuris ateina į Aukštujus ir pradeda kitą giminės tarpsnį – žemdirbio, būro. Per kelias kartas jie įsitvirtina, tampa tikrais ūkininkais. Šviesūs gyvenimo lapai besibaigiant aštuonioliktajam amžiui:

„Graži rugsėjo mėnesio diena. Aukštųjų šilai žydi lyg pasipuošę ypatingai kokiai šventei.

Ant savo pačios užauginto, jurginomis papuošto širvio joja Anikė Šimonytė į sujungtuves; nuotaką puošia rūtų vainikas. Margi kaspinais apsupa mergaitę. Ir tokia ji graži, kad ir vėjas, kvapą įtraukęs, tyli. Tik širviui užkabinus greitesnę žinginę – puikiai pakilo kaspinais į orą. Neiškentėdamas vėjužis kukliai žaidžia nuotakos papuošalais, ir nuotaka dar gražesnė.

Paskui jojantieji vestuvinininkai negali atsigerėti jaunosios dailumu.

O ant kalnelio, Priekulėje, sutinka jaunikis savo jaunąją.“

Žydintys Aukštųjų šilai, jurginais išpuoštas širmas žirgas, kuriuo į savo jungtuves joja jauna graži nuotaka. Ant kalnelio ją sutinka jaunasis. Aukštumo, žydėjimo, jaunumo, gražumo įspūdis. Gamtos dalyvavimas žmogaus šventėje: žydi šilai, vėjas vėjužis žaidžia nuotakos papuošalais... Unikalus yra šis I. Simonaitytės sukurtas vaizdas. Bet šviesą vėl keičia tamsa, skleidžiama ir svetimųjų – kolonistų. Pats baisiausias – amtmonas Puserna – specialiai aprašomas. Sukuriama atskira prozinė baladė, artima Maironio „Čičinskui“.

Ilgiau rašytoja sustoja prie Jokūbo Šimonio, turtingiausio parapijos ūkininko. Šimonių kilmingumas tarsi sugrįžta kitu pavidalu – savo moralinę vertę žinančio ūkininko. Baltai pražilęs, baltais kaip sniegas marškiniais, dar

tiesus kaip beržas, skaidrių ir budrių akių Jokūbas Šimonis. Tačiau kitoks jo brolis Anskis, dvigubos moralės žmogus, kitoks ir vienas sūnus – suvokietėjęs. Tai jau besibaigiančio XIX amžiaus problemos. Iš pykčio, kad negali brolio, atkaklaus lietuvininko, besilaikančio senųjų papročių, palenkti į savo pusę, Anskis padega namus... Šimoniai vėl beturčiai vargetos. Gyvenimas dar kartą pradedamas iš naujo. Bet Jokūbas nenori teršti Šimonių vardo, neįskundžia brolio. Šeimos garbė, vardo garbė labai svarbu. („Šimoniai niekada nemeluoja“, – vokiečio mokytojo spiriamas sako Šimoniukas.)

Išsamiai rašytoja papasakoja gražiosios Urtės Šimonytės istoriją. Suvedžiota ir palikta likimo valiai turtingo ūkininkaičio, ji pagimdo dukrelę Rožę, kenčia didžiausią vargą, pažeminimą, nori nusižudyti, suserga ir miršta, palikdama mažą našlaitę. Nelaimingos merginos istorijos, panašios ir kartu vis kitokios, yra išmarginusios literatūrą. XX a. lietuvių prozoje rastume ne vieną šios istorijos variantą – Veronikos variantą. Tai iš tiesų skaudi moters drama – už pasitikėjimą mylimu žmogum ji sumoka visu gyvenimu ir betėvio vaiko sunkiausia padėtim. Manoma, kad Urtės Šimonytės paveikslui I. Simonaitytė panaudojo kai kuriuos savo motinos išgyvenimus. Ir luošą Roželę yra bent iš dalies autobiografiška. Tai paskutinis lapas Šimonių istorijoje. Pražūva visi šios giminės vyrai – nedora, tiesiog raganiška marti nunuodija vyro tėvą, sūnelį, kalėjimui pasmerkia vyrą. Baigiasi giminė. „Čia gyvena Aukštųjų Šimoniai! – kalbėjo jis. Bet tatai skambėjo lyg paskutinis gaudus sudiev.“

I. Simonaitytės „Aukštųjų Šimonių likimas“ gali būti vadinamas naiviuoju romanu. Ne nuvertinant, o paryškinant jo ypatingumą, ne literatūriškumą. Jis pasakojamas, kaip pasakojamos istorijos apie vaiduokžlius, savižudžius, apie nelaimingas moteris ir vaikus. Neieškoma būdų nei priemonių, viskas yra pačiame gyvenime – pirmiausia žmonių likimuose. Nereikia galvoti apie kompoziciją, laikas viską sukomponuoja, sustato kartą po kartos, vaikams pakeičiant tėvus ir vieniems po kitų gulant po tomis pačiomis Aukštųjų pušelėmis. Nereikia jokio specialaus fono – jį duoda istorija (karai, užkariavimai, valstybių sienos) ir gamta, prigimtinė erdvė. Nesunku pastebėti, kad I. Simonaitytės gamtos vaizdas – donelaietiškas. Ypač skyriuose „Ruduo“, „Pavasaris“. Saulės akcentas. Saulės kelio sekimas: „Gaidrus vėlybo rugsėjo rytmetis. Kiek tingiai užteka saulutė iš rudens rytų ir baimingai stengiasi kopti aukštyn į padanges...“ O „Pavasaryje“ net

pavartotas K. Donelaičio žodis – „linksmybė“: „Kur tik žvalgaus, visur linksmybė.“ Tačiau tai – to paties krašto, tų pačių žmonių žodžiai, juti- mai. Nieko nereikia sugalvoti, tik aprašyti. Ir vis dėlto – aprašymas jau yra kūryba. Reikia atsirinkti (visko neaprašysi), reikia perkirsti nuoseklų laiko tekėjimą, kad galėtum pradėti, ir reikia rasti laiką pabaigai. Savamoksliams rašytojams itin sunku parašyti pabaigą. Ir „Aukštųjų Šimonių likimas“ turi kelias pabaigas. Viena jų su graudžiu „sudiev“ Šimonių giminei, kita su Rožės Šimonytės išvystu Tėvynės rytmečiu. Ir dar yra „Priedas“, besibaigiantis itin optimistiškai: „Mes reikalausime ir mes statysime naująją Lietuvą!“ – garsiai tatai paskamba į Rožės ausį. Pirmojo pasaulinio karo pradžia. Po jo Lietuva tikrai kėlėsi. Ir pirmąjį I. Simonaitytės romaną Lietuva, jos kultūros žmonės sutiko su meile ir pasitikėjimu. Jai buvo paskirta 1935 m. Lietuvos valstybinė literatūros premija.

„Vilius Karalius“ – reikšmingiausias kūrinys

Romaną „**Vilius Karalius**“ I. Simonaitytė rašė dvidešimt metų, nutrauk- dama darbą, pereidama prie kitų kūrinių, ir vėl grįždama. Rašė jau labiau patyrusia, įgudusia ranka. Pirmuosius romano skyrius pradėjo tuoj po „Aukštųjų Šimonių likimo“. Mirštantis paskutinis Šalteikių Šalteikis yra apšviestas Šimonių likimo šviesos. O pabaiga, parašyta šeštojo dešimtmečio viduryje, nulemta ne likimo, o istorijos, ypač karo, sulaužančio žmonių gyvenimus ir išlaisvinančio tamsiąsias jų prigimties puses. Šeimos isto- rija yra šio romano pagrindas, tad kūrinį galima vadinti šeimos romanu. Miršta paskutinis Šalteikių Šalteikis, įsitvirtina Karaliai. Trys Karaliaus sūnūs – Vilius, Anskis, Martynas – turi garantuoti šeimos tvirtumą, išlikimą. Bet linijos trūkinėja – baisus pasaulinis karas mirtinai suluošina Anskį, traumuoja Martyną. Vilius, iš jaunumės garbėtroška ir savimeilis, visai sužlunga. Plėtodama siužetą, rašytoja daugiausia dėmesio sutelkia pagrindiniams žmogaus gyvenimo slenksčiams – vestuvėms, krikštynomis ir laidotuvėms. Į jas sueina gentys, kaimynai, šiose situacijose ryškėja gyve- nimo vertybės, kriterijai. Vien išsižiūrėdami į „Viliaus Karaliaus“ turinį, matome, kad jis sudarytas tarsi iš atskirų mažų dalių, kai kurios net ir

pavadintos veikėjų vardais: „Grėtė“, „Martynaičiai“, „Martynas Vilkas“, „Pempė ir Gaidys“, „Ilžė“. Naujus veikėjus rašytoja pristato, išsamiai su jais supažindina, papasakoja šeimos istoriją. Tad romanas įgauna kronikos atspalvį.

Žmonės labai skirtingi, bet jų skirtingumas prasmingas, ir kiekvienas turi teisę būti toks, koks yra. Bet kai skirtingi žmonės susieina, kai užsimezga ryšiai, kontaktai, neišvengiami susidūrimai ir konfliktai, kurie yra romano veiksmo pagrindas. Pagrindiniai „Viliaus Karaliaus“ konfliktai yra dviejų rūšių: tautiniai ir moraliniai. Lietuvininkai, norintys išlaikyti savo kalbą, papročius, nuolat susiduria su kita tendencija, kuriai labiausiai atstovauja nutautėję lietuviai: reikia kalbėti vokiškai, perimti vokiškus papročius, nes iš vokiečių eina aukštesnė kultūra. Senujų lietuvininkų šios „pagundos“ neveikia, jų įsitikinimai aiškūs ir tvirti. Net apie mašiną (amžiaus pradžioje tai dar didelė naujiena) senasis Karalius taip pagalvoja: „Lietuvininkas niekada nesisėstų į tokį nedorą daiktą. Vokiečiai... jie tegul...“ Vokiečiai visai kas kita. Kas tinka jiems, negali tikti lietuvininkui. „Eik, nekišk savo vokiečių! Mes esame lietuvininkai, tai lietuviškai ir laidosime. Mums kitų dievų nereikia“, – rūščiai užkerta senoji Gervinienė, kai Tautrimienė yra nepatenkinta senoviškomis tėvo laidotuvėmis. Senieji tikėjosi išsilaikyti uždarumu, savo gyvenimo būdo branginiu.

Jaunieji jau daug sunkiau išbandomi – jaunas Vilius Karalius nebenori būti motinos apkerpamas, su sklastymu per vidurį, jis norėtų būti madin-gas, turėti miestieškų drabužių, šokti skambant muzikai. Bet ir Vilius turi tautinės savigarbos. Kad ir koks patrauklus jam atrodo vokiečių valdinin-kas Tautrimas, bet į jo įžeidų siūlymą būti Berlyne batsiuviu atkerta: „Aš būsiu ūkininkas.“ O per sesers vaiko krikštynas Vilius taip pasijunta užgautas „katvokiečių“, kad griežtai pasipriešina: „O kas vokiečiams darbo, ar mes ką turėjome, ar nieko? Mes esame lietuvininkai, to mums pakanka. Daugiau nieko nenorime.“ Bet gyvenime tas „daugiau nieko nenorime“ yra sudėtingesnis, komplikuočiau. Lietuvininkai jį turi spręsti kasdien. Ne kalbas sakdami, o gyvendami, dirbdami ūkyje, augindami vaikus. Pagrįsta vaikams svarstyti, kodėl jie mokosi vokiškai, o vokiečiai nesimoko lietuviškai. Tačiau kasdienė buitis, aplinka tokia pilna lietuviškumo (daiktai, baldai, rūbai), kad visa atrodo patvaru. Bet Klaipėdos krašto ūkininkai tvirtesni, gyvena

geriau negu čia pat už sienos, kur jau prasideda Rusijos imperija, suvargę žemaičiai... Ir tą „geriau“ nėra lengva nei apeiti, nei peržengti. Kur rasti argumentų, kad lietuvininkai turi išlikti lietuvininkais, jei matai, kad išmirė visi Šalteikių Šalteikio sūnūs, gal ir dėl to, kad į ūkį ateitų Karalius ir pradėtų jau kito vardo šeimos istoriją. Vienas I. Simonaitytės argumentų yra jau žinomas iš J. Zauerveino, iš Vydūno: kiekviena tauta yra vertinga, Dievo globojama, ji turi būti. Išnyko baltų pilys, bet išliko lietuvininkų namai, tvirti, turtingi, besilaikantys tų pačių, tarsi amžinai nusistovėjusių papročių. Senojoje Karalių troboje tebestovi pirmasis Šalteikių stalas, neužakęs pirmojo Šalteikio iškastas šulinys...

Baugus atrodo svetimas miestas. Berlynas – pragaro prieangis lietuviškam žmogui... Kol būsime laukininkai (ūkininkai), tol būsime ir lietuvininkai, – taip ne vienas pagalvoja. Grėtė, žvejo duktė, trokšta didelio ūkio. Būtent žemė, ūkis I. Simonaitytės ir apgaubiamas didžiausia šiluma, dėmesiu. Iš to, kaip elgiamasi su gyvuliu, daug ką galima pasakyti apie žmogų. Lietuvininkų per amžius saugotas padorus elgesys su gyvais padarais. Anskis, tylus ir protingas vaikas, tik vienas pamato, kad šuneliui Margiui karšta ir jis ištroškęs. „Anskis nuėjęs atrišo Margį, nuvedė į pakluonę ir pririšo ūksmėje. Paskui atnešė vandens ir pagirdė ištroškusį gyvulėlį. Šuo dėkingai vizgino uodegą ir laižė Anskiui rankas.“ Šalteikių kaimo gražumas įspūdingas, tai tvirtumo, pastovumo grožis: „Visų ūkininkų trobesiai, jei ne masyviniai, tai mediniai ir gražiai nutepti, o moliniai namai bent nukalkiuoti. Langai įrėmuoti rudai ar mėlynai. Ten Karaliaus žardynas, jame marguoja – tai guli, tai linksmai šokinėja – jauna banda.“

Tėviškės, namų, savumo jausmas, kuris taip stipriai apglėbia iš fronto grįžusį Martyną. Lietuvininkai susigyvenę su krikščionių Dievu – kiekvieniuse namuose Biblija, giesmių knygos. Bet vokiečių kunigas jiems atrodo svetimas, jie trokšta lietuviškai sakomo ir tarsi savaime guodžiančio žodžio. Ne kartą aptinkame „sakytojo“, „surinkimo“ sąvokas. Surinkimininkai buvo lyg kokia tautinė evangelikų liuteronų tikėjimo forma. Žmonės susirinkdavo į namus, giedodavo lietuviškai, klausydavo sakytojo, prasilavinusio ar šiaip iškaltaus žmogaus, pamokslų. Lietuvininkai savitu būdu priartino religiją prie savo kalbos, gyvenimo. Tai jiems irgi teikė stiprumo, atsparumo. „Aukštųjų Šimonių likime“ per kelias Šimonių kartas vyko konfliktas tarp

savųjų ir svetimųjų dievų. XX a. senasis baltų tikėjimas beatsiliepia tautosakoje, papročiuose. I. Simonaitytė sukūrė ne vieną sceną, kur lietuvių tradicinės kultūros dalykai atsiskleidžia kaip itin saviti ir visai svetimi kitiems. Parveža pakrikštytą Naujokų sūnelį:

„Tuo tarpu visi svečiai susirinko prie knygų. Jaunoji Naujokienė, kūdikiu nešina, įėjo paskutinė. Prie krosnies stovėjo kėdė; ji buvo tyčia jai pastatyta. Čia atsisėdusi, jaunoji motina atsegė krūtinę ir ėmė penėti jau labai neberimstantį vaikėlį. <...> Gaidienė prikando lūpą, kad garsiai neprasijuoktų. Viskas jai taip neapsakomai juokinga. Tie surimtėję, tiesiog akmeniniai visų vyriškių veidai. Net Vilius nė karto nepasižiūri į ją. <...> Tasai moterų lingavimas! <...> Staiga Gaidienė išsižioja dar daugiau: ne, tai jau per daug! Naujokienei iš rankų iškrinta skara ir nuslenka ant žemės. Marės artybėje sėdi Martynas Karalius ir, tai pastebėjęs, tuojau atsistoja, prižengia prie Marės, paima nuo žemės skarą ir atiduoda seseriai. Naujokienė nori kažką jam į ausį pasakyti, ji pamoja akimis. Martynas nusilenkia veidu ties mažiuku, kuris visa jėga traukia krūtį. Marė jam šnibžda, jis linkteri galvą, atsako. Marė paglosto jį per veidą. Jis vėl atsitraukia, sėda savo vietoje. Dar kartą pažiūri jis į jauną moterį, jai į akis ir dar kartą linksmai linkteri galva.

O Gaidienė žiūri ir stebisi: ar dar neparaudo Karaliukas iš gėdos? Tikrai, neparaudo. Atrodo, kad viskas taip ir turi būti.“

„Begėdžiai žmonės“, – nusprendžia ji. Tikra meninė nuojauta šiame epizode lydi rašytoją. Juk tai ne šiaip sau susiejimas, vyksta ypatingas veiksmas – į giminę įeina mažiausias, gavęs Jurgio vardą. Žmonės palinksta prie šventų knygų. Moterys keistai, mistiškai linguoja, lyg kartodamos užmirštos prasmės judesį. Rimti, lyg suakmenėję vyrų veidai. Ir kūdikio maitinimas krūtimi yra ne atsitiktinis, o ypatingas, apeigiškas, sakralizuotas. Todėl ir jaunas Martynas, kūdikio dėdė, pagarbiai lenkiasi prie maitinančios sesers, jai patarnauja, atsako, pritaria. Motinystė yra švari, šventa, viešas kūdikio maitinimas savųjų akivaizdoje ne begėdiškas, o gražus ir taurus.

Iš svarbiausių lietuvininkų moralinių savybių I. Simonaitytė labiausiai pabrėžia o r u m ą, kuris reiškia savo žmogiškosios vertės suvokimą ir gynimą. Ori yra Šimonių gentis, orus Šalteikių Šalteikis, senoji Karalienė. Ir jaunas

Vilius Karalius tuoj pat pajunta, kai yra užgaunamas jo šeimos orumas ir į tai reaguoja (pokalbis su Tautrimu, epizodas krikštynose pas Naujokus). Žmogus, kuris nesaugo ir negina savo garbės, negali ginti nei šeimos, nei tautos.

„Viliuje Karaliuje“ atskleistas lietuvininkų gyvenimas apima XX a. pradžią – iki Pirmojo pasaulinio karo pabaigos. Sudėtingi istoriniai įvykiai, ypač karas, žmogui tepalieka nedaug galimybių. Bet ir tomis pačiomis sąlygomis vieni išlieka dori ir sąžiningi, bando ieškoti atsakymų į sunkius klausimus (Martynas), o kiti tampa ne tik savanaudžiais turto grobikais, bet ir nusikaltėliais (Vilius). O juk jie broliai. I. Simonaitytė gerai mato gyvenimo sudėtingumą, įvairumą, prieštarumą. Gyvenimo nepaaiškina jokia schema. Gyvenimo aiškintojai ir yra patys žmonės.

„Viliaus Karaliaus“ charakteriai

I. Simonaitytė sukūrė daug gyvų žmonių charakterių. Romano centre – Vilius Karalius, labiausiai išplėtotas, vientisas paveikslas. Nuo vaikystės iki jaunystės, nuo jos iki brandos ir belaikės mirties – savižudybės. Tai yra charakterio formavimosi ir žlugimo istorija. Vilius turi daug gerų savybių (darbštus, aktyvus), bet trokšta garbės, pirmavimo, pasisekimo. Jis nesaugo kitų žmonių, ypač laisvai, be atsakomybės elgiasi su moterimis. Jo charakterio nesutvirtina žmogiškieji ryšiai, įsipareigojimai, moralė. Karo metu jis naudojasi suirute, tampa „šmugelninku“. Vilius laukia savo žmonos mirties. Atsitiktiniu šūviu jis nužudo savo meilužę Barbę, negyvos gimusios savo dukrelės motiną. Žemiau jau nebėra kur. Vilius kalėjime pasikaria. Rašytoja neaiškina kodėl. Lyg ir savaime aišku, kaip begali gyventi žmogus, kuris iš esmės yra viską praradęs, paniekinęs.

Priešingas Viliui yra jauniausias brolis Martynas. Jam, jautriam, vaikiškam ir net moteriškam (labiausiai motinos mylimam), rašytoja leidžia pereiti baisiausią karo pragarą – Verdeną – ir sugrįžti namo. Bet sugrįžti kitam ir kitokiam. Įdomu tai, kad Martynas yra ir savotiškas lietuvių pasakų trečiasis brolis – jauniausias. Jis įveikia tai, ko neįveikia jo vyresni broliai: Vilius paniekina garbingumą ir padorumą, taurusis, gražusis Anskis, netekęs

proto, miršta kančiose. O Martynas sugrįžta iš karo ir net iš bausmės vietos, glaudžia prie savęs švelnų vaiko kūnelį, pakelia seną motiną – lietuvininkų gyvenimas turėtų tęstis iš jo, iš Viliaus vaikų, netikrų, bet savo artimumą jaučiančių brolių.

I. Simonaitytės kūryboje ypatingu būdu tarsi atsiliepia senosios Europos matristinė pasaulėvoka. Gyvenimas prasideda iš moters, moteris yra svarbiausia gyvenimo laikytoja ir saugotoja. Tokią galimybę rašytoja pirmiausia ir suteikia senajai Karalienei, vienai iš dviejų paskutinio Šalteikių Šalteikio dukrų. Išmiršta Šalteikio sūnūs – lieka tik dukros, iš jų gyvenimas turi prasidėti iš naujo. Prasideda Karalių šeima. Kaip ir mūsų pasakos Eglė, Karalienė augina tris sūnus ir dukrą. Ji numarina tėvą ir vyrą, iškenčia dviejų sūnų netektį, nebegražų dukters gyvenimą. Ji bando saugoti Karalių namų garbę, bet jos pastangos jau nieko nebegali duoti. Katrė Karalienė yra stipri savo atlikta pareiga: neapleido namų, pamilo nemielą, ne pačios išsirinktą vyrą. Ji stipri ir tuo, kad gražiai gyveno su vyru, globiama jo meilės ir ištikimybės – jos gyvenimas buvo „tylus, ramus, meilėje ir sutikime“. Ji turėjo savo aukštąsias akimirkas: gimus pirmajam sūnui, vyras klūpo prie lovos, o įsisirgusią po Martynuko gyvenimui ją prikelia vyro meilė, jo širdies malda... Tik tokį gyvenimą nugyvenusi moteris tiki, kad gyvenimas turi būti tvarkomas ir sutvarkomas pagal amžinus išminties, pagarbos, meilės dėsnius. Jei ji pamilo ne savo išsirinktą vyrą, tai kodėl jos sūnus Anskis turėtų vesti mylimą, bet neturtingą ir nepakankamai „garbingos“ giminės? Kodėl Vilius parsivedė į namus žvejo, o ne turtingo ūkininko dukterį? Rašytoja veda Katrę Karalienę, išdidžią ir orią ūkininkę, sunkiais praradimo keliais, bet suteikia paskutinį džiaugsmą – sugrįžusį sūnų Martyną.

Didžiausia senosios Karalienės galia – motinystės galia. Ilgai negaudama žinių apie kare be žinios pradingusį sūnų Anskį, ji taip apie jį įsigalvoja, kad joje prabunda kažkokia ypatinga jėga, kuri išveda ją iš namų pas kaimo seniūną, kur ant sienos kabo protą praradusių, bejėgių kareivių numeruotos nuotraukos: „Jau įžengiant į Jūraičių namus, jai taip buvo, lyg ją lydėtų pats Anskis. Ji turėjo net atsisukti <...>. Ten stovi ir kažką krapštosi ar kraustosi Jūraitienė. Bet Karalienė jos nemato ir negirdi. Karalienė užsimerkusi, ištiestomis rankomis ieško durų, prieškambarį tamsu – ir išeina

į koridorių. Ir ten... <...> Ir ten už stiklo: galvos, galvos, galvos! Gulinčių lovoje ir sėdinčių žmonių – vyriškių galvos. <...> Ir tarp tų besijuokiančiųjų, beverciančiųjų, besidraskančiųjų arba abejingai begulinčių numeruotų galvų Šalteikių Karalienė atranda savo sūnų Anskį.“

Atpažįsta iš akių. Atrodo, kad I. Simonaitytė visa susitelkusi į gyvenimo paviršių, į kasdienybę, įvykius, o iš tiesų ji jaučia ir gali daug pasakyti apie gyvenimo gilumą – apie įžvalgą, nuojautą.

Sudėtingiausias ir prieštaringiausias iš moterų – Grėtės – charakteris. Tai vienintelė moteris lietuvių literatūroje – iš pamario, iš žvejų kaimo. Ji auga prie vandens, jos tėvas ir broliai – žvejai, bet ji pati bijo vandens, ilgisi žemės, ūkio gyvenimo. Poetiškas netikras brolis Mikis sustiprina šešiolikmetės Grėtės svajingumą. Tai, kad jos motina išvaro posūnį iš namų, yra Grėtei lemtinga, suardo jos harmoniją. Ji trokšta irgi apleisti namus. Nesuvokia pavojaus, kurį moteriai teikia vyro lengvabūdiškumas. Tad ne kartą yra pažeminta. Vyro su kitomis moterimis, anytos dėl neturto. Bet ji iš paskutiniųjų stengiasi įsitvirtinti, pasijusti Šalteikių Karaliene. Ji niekina savo vyrą, bet daug ką daro panašiai kaip ir jis – gabenasi į namus svetimą turtą, bičiuliaujasi su Kriauze. Ji neturi tokio tvirtumo ir savarankiško orumo, kuriuo pasižymi senoji Karalienė. Katrė Karalienė tokia iš prigimties, iš paveldėtų tradicijų, iš šimtmečiais saugotų vertybių. O Grėtė besiblaškanti, daug ko norinti, daug ko siekianti, bet čia pat aikštiningai atsisakanti. Ji padarė pirmą nuolaidą – sutiko būti žmona to, kuris jau ne vieną moterį buvo palikęs. Kitas nuolaidas daryti ji jau buvo priversta. Grėtės charakteris psichologiškai motyvuotas, niuansuotas. Ji naudoja paskutinėmis savignyos galimybėmis, iškeldama jas iki besaikio išdidumo: „Aš – Šalteikių Karalienė!“ – Ir Grėtė atsistoja taip išdidžiai, taip iškilmingai, lyg... „Tikrai, lyg kokia kunigaikštienė...“, – pagalvojo uošvienė. Grėtės buvusi draugė Barbė, Viliaus suvedžiota, tampa paklusni jo įgeidžių vykdytoja, akla sergėtoja, šunišku prisirišimu bandanti atsitiesti savo meilės ir trumpos laimės dalį. Moteris be savigarbos, be orumo. I. Simonaitytė negali suteikti jai jokios perspektyvos, tik beprasnę, atsitiktinę, o kartu ir neatsitiktinę mirtį.

Kitaip – priešingai – modeliuojamas Ilžės Karalikės charakteris. Ji – pirmoji Viliaus moteris, jo suvedžiota ir palikta. Bet ji nors ir

ne Karalienė, bet Karalikė ir jos nesantuokinis sūnus – Vilius Karalius. Iškentusi ne vieną skriaudą, o skaudžiausią patyrusi iš mylimo vyro, Ilžė nepasiduoda. Truputį pasimokiusi, gebanti būti reikalinga, įgyja savarankiškumo, pajėgia išlaikyti ir sūnų Viliuką, ir pagelbėti silpnesniui. Patyrusi Grėtės bėdą (sunkiai serga jos mažas sūnelis), Ilžė pasirodo Karalių namuose: „Ne, aš savo gyvenime tarnaitė niekam nebuvau <...>. Aš ir ne grovienė. Aš paprasta moteris, gyvenu iš savo rankų darbo. Ką išsikasu, tą ir sulesu. Su savo vaikeliu...“

Nuo bajorų Šimonių išdidumo, nuo senosios Karalienės prigimto orumo I. Simonaitytė prieina iki paprasto, iš savo rankų darbo gyvenančio, niekam netarnaujančio, o tik savo noru padedančio ar patarnaujančio žmogaus vertingumo. Šią savybę rašytoja suteikia moteriai Ilzei Karalikei ir būtent jai romano pabaigoje duoda daugiausia vilčių gyventi prasmingai.

„O jei taip parašiau, tai taip ir bus buvę“

Šiuos žodžius I. Simonaitytė yra pasakiusi savo autobiografijoje. Įstabūs žodžiai. Parašiau ne taip, kaip buvo, o buvo taip, kaip parašiau. Pirmoji jos autobiografinės trilogijos knyga ir pavadinta: „O buvo taip“ (1960). Ne abejonės, o teigimo nuostata, neatskirianti tikrovės ir knygos. Ką jauti ir įsivaizduoji, yra tikra, „taip ir bus buvę“. Arba yra, arba bus. Šitas pasitikėjimas savimi, o tiksliau ta galia, kuri kilo iš jos, bet nepriklausė tik jai, o ir visam jos kraštui, jos genčiai, yra ypatingas, išskirtinis. Girdžiu savo žmonių istoriją iš jų pačių lūpų, ir ji yra tikresnė nei surašyta. Girdžiu savo žmonių kalbą ir jos negalima gerinti, sprauti į jokių rėmus. Ji troško, kad Klaipėdos krašto žmonės, skaitydami jos raštus, džiaugtųsi: „ve, ganz taip, kaip prie mūsų“, ir vokiškas „ganz“ jos nejaudino.

I. Simonaitytė – paskutinė mūsų pasakotoja, sakytinio žodžio rašytoja. Jai smagu kalbėti ir matyti, kad žmonės klauso. Ji girdi ne tik savo krašto istoriją, sunkią lietuvininkų lemtį, bet ir kalbėjimo būdą, intonaciją, tempą. Tą pajusime beveik kiekviename puslapyje. Štai kalbasi dvi kaimynės, skubančios pasižiūrėti Marės Karalikės vestuvių. Kiek jame niuansų! Pagyrimas: „Marė Karalikė mokėjo nepasikabinti ant bobų liežuvių...“

Vertybės pripažinimas: „Tai Pagirių Gervinas. Didelis ūkininkas – tą turėtum pažinti.“ Nusistebėjimas: „Ale kas jau šiandien taip bedaro, kada jau beveik kiekviena ūkininko duktė turi siuvamą mašiną.“ Pasergėjimas: „Nebūk tokia mažtikė!“ Pranašavimas: „Vilius skaudžiai pirštą įsikęs, atsisakęs Anės Šmitikės. Kas aukštyn šoka, žemyn krinta – visi žino.“ Apibendrinimas: „Kiekvienas turi žinoti, ką daro. Mes jų skolų nemo-kėsime ir už juos nekėsime.“ Ir pats pokalbis svarbus kaip kaimo žmonių bendravimo, pasikeitimo žiniomis, vertinimo būdas.

Kokios yra rašytojo galimybės, labiausiai pasako kalba. I. Simonaitytė turi savo kalbą, savitą kalbėjimo būdą ir turi ką pasakyti. Taip, jai trūko išsilavinimo, laisvumo, kurį teikia meno pažinimas, ji tą pati jautė. Bet I. Simonaitytė turėjo itin savitą prigimtį, tarsi kraujo balsą, atsiliepiantį per amžius, – gal ir nelaimingų mūsų brolių – prūsų. Tas kraujo balsas liepė jai kalbėti už lietuvininkus, ginti juos, jų žemę, jų būdą ir kalbą. Ji darė tai kaip išmanydama.

I. Simonaitytė buvo unikali savo krašto rašytoja – jau niekas daugiau taip gyvai nekalbės apie lietuvininkus, kurie gyvena „stubose“, vilki „jakus“, šarkus, „jopes“, palei rumbą dailiai surukšlotus blakytio sijonus, nusnapuo-tas ar pinikuotas „bliuzes“, mūvi tumpines, srebia „muizę“, roputienę ar kabina šiupinį, vaišinas „kafija“ su pyragynais ar „sandkuokomis“... Matas Šimonis buvo paskutinis šio krašto sentėvis, kuris nuo aukšto bokšto rodė savo vaikams į seną ąžuolą, į didelį keturkampį akmenį, kur pirm keletą amžių stovėjo Lietuvos kunigaikštis... O našlaitė Rožė Šimonikė stebuklin-gai persikūnijo į Ievą Simonaitytę, tikriausiai paskutinę didelę šio krašto rašytoją. I. Simonaitytė perteikė legendinę šio krašto istoriją („Aukštųjų Šimonių likimas“), sukūrė realistinių, apibendrintų charakterių („Vilius Karalius“).



Ieva Simonaitytė – savamokslė talentinga rašytoja, Mažosios Lietuvos istori-jos, gyvenimo vaizduotoja, papročių žinotoja, kalbos mokėtoja. Sąmoninga lietuvininkė. Žymiausi jos kūriniai – romanai „Aukštųjų Šimonių likimas“, „Vilius Karalius“. Daug autentiškos medžiagos, gražių kalbos pavyzdžių pateikta autobiografinėje trilogijoje.



Epilogas

Bendrinimai, pratęsimai

Dvidešimtas amžius lietuvių literatūroje prasidėjo tik nuo 1904 m. gegužės 7 d., kai buvo panaikintas viešos lietuvių kalbos, lietuviško rašto draudimas. Bet ir carizmo (po 1863 metų sukilimo pralaimėjimo) draudžiama lietuvių literatūra nenustojė būti, *draudžiamoji gadynė* iškėlė Antaną Baranauską, „Aušrą“, jauną Maironį. Jonui Aisčiui atrodė, kad spaudos atgavimas pagal reikšmę gali būti minimas po Žalgirio mūšio... Poetui valia taip galvoti. Valia metaforizuoti – atgavus spaudą, lietuvių tautai ratas pradėjęs suktis į laimę. Nors tą ratą dar perkirto revoliucijos, Pirmasis pasaulinis karas, sunki kova dėl nepriklausomybės, visgi sukimasis į šviesą iki 1940 metų gana ryškus. Tarp 1918 ir 1940 metų Lietuva įstengė atsistoti ant tvirtų ekonominių, politinių ir kultūrinių pamatų. Literatūroje galėjo rasti skirtingų krypčių, skirtingų pasaulėžiūrų rašytojų. Laisvės dvelksmas, laisvės subrandinto asmens ženklai net kokiame autobiografiniame škice – kaip poetės Gražinos Tulauskaitės „Vainikų“ antologijoje (1936): „Gimiau ir mirsiu XX šimtmetį. Labiausiai mėgstu liūdnas dainas, smuiko raudą, rudens spalvas ir audrą.“¹⁸ Laisvas jaučia visą žmogiškojo gyvenimo tūrį: aukštus sąmonės pasiryžimus ir sielos liūdesį. Viso gyvenimo reikia literatūrai: ir to, kas patiriama šiandien, ir to, kas atsiminama iš taip giliai, kad lyg ir nebeatsimenama. Jau XX a. pradžioje lietuvių

¹⁸ Antrieji Vainikai, Kaunas: 1936, p. 293.

literatūra reiškiasi ir kaip atminties forma. Jono Biliūno „Kūdikystės sapnai“ ir Šatrijos Raganos apysaka „Sename dvare“ ryškino ir prustiškąjį *prarastojo laiko* kelią. Atmintis yra sielos gelmė. Žmonija atsimenta tiek, kiek atsimenta atskiri individai ir kiek atskirieji atminties turiniai subendrinami kuria nors užrašymo forma.

Literatūra, apie kurią kalbama „Populiariosios literatūrologijos versijoje“, apima XX a. pirmąją pusę (iki 1940-ųjų, iki sovietinės okupacijos). Galima sakyti, kad šiuo laiku pakloti lietuvių literatūros pamatai. Tad yra svarbu suvokti, kokie jie, kaip paprasta kalba apie juos pasakyti. XX a. įvyksta lietuvių tautos, jos kalbos ir literatūros konsolidacija, atsiranda būtinios jungtys. Taip pat ir su Lietuvoje gyvenančių, pilietybę įgijusių kitataučių kūryba. Platesni, atviresni horizontai skatina kultūros modernėjimą. Literatūra dar su Maironiu, Lietuvos politinei idėjai sukūrusiu poetinį kūną, bet ir jau po Maironio. Su Žemaite, sumynusia lietuviško grožinio pasakojimo padą. Bet jau ir po jos, laisvesnių formų, komplikuothesnių problemų. Didesnis atvirumas Europai, vadavimasis iš Rusijos imperinio centro ir kultūros prasme. Modernesnių literatūros kelių ieškojimus perkerta ir radikalesni bandymai, labiausiai sutelkti į „Keturių vėjų“ (1924–1928) žurnalą, į jo avangardinę briauną. Bet ji paskatina ir antrąją tautos ir jos kūrybos konsolidacijos bangą, sietiną su neoromantikais, siekusiais grąžinti idėjos ir stiliaus pusiausvyrą, stiprinusiais prigimtosios vietos ir kultūros pajautimą. Bandyta tai paaiškinti Jono Aisčio, Antano Miškinio, Bernardo Brazdžionio kūryba. Ryškintas prieštaringas Salomėjos Nėries likimas.

Lietuvos Respublikoje valstybinį statusą įgyja lietuvių kalba, valstybės, jos įstaigų, universiteto, gimnazijų, mokyklų. Prasideda akademinės literatūros studijos, darančios įtaką literatūros kritikos profesionalėjimui. Literatūros tyrimo darbą atlieka ir patys rašytojai. Iškyla universalios asmenybės – profesoriai ir menininkai. Privaloma pradžios mokykla pagausino skaitytojų. Į gimnazijas atėjo mokytojai, įgiję universitetinį išsilavinimą. Kitataučiai Lietuvos piliečiai turėjo teisę į savo mokyklas, spaudą, religinį švietimą.

XX a. pradžioje pasigirsta stiprūs *viešieji* Lietuvos moterų balsai, pasirodo ryškios individualybės, visuomenėje įgyjančios autoritetą. Sukurta ryškių moterų charakterių. Skirtingos pasaulėžiūros, bet

jungiantis moteriškas solidarumas. Žemaitės centro jutimas ir pastangos jį plėsti, naujinti. Lyrikos populiarumas, prasidėjęs su Maironiu, skleidėsi ir iš Salomėjos Nėries kūrybos. Moterų kūryboje stipriau išreikšti ir empatijos, užuojautos, solidarumo su silpnesniu jausmai.

Socialinis jautrumas, *kito* ir *kitų*, kitų tautybių žmonių matymas, bendravimas ir bendradarbiavimas: ir politiniame, ir kultūriniame gyvenime. Bet nepriklausomas laikas nespėjo subrandinti, nespėjo parengti išbandymams dalies žmonių, dalyvavusių Holokauste. Nors artėjanti katastrofa (Antrasis pasaulinis karas ir jo padariniai) lietuvių literatūros, ypač poezijos, buvo juntami, perteikiami. Liko per didelis atotrūkis tarp profesionalios kultūros ir menkai teiškiamų žmonių, pasidavusių nacistinėms manipuliacijoms.

XX a. pirmosios pusės lietuvių literatūra teigė natūralią ekologinę savi-saugą. Remdamiesi kaimiškąja patirtimi, agrarinės kultūros atramomis, rašytojai kalbėjo apie pirminio gyvenimo (dirbti žemę, auginti grūdą, maitinti gyvulį, tręšti žemę, naujinti ir kartoti gyvybės ciklus) tikrumą ir saugumą. Skatino branginti mišką, mylėti medį – žmogaus gyvybė neatskiriama nuo gamtos gyvybės. Ieškota žmogiškosios išminties versmių, kūrybos ir filosofijos pastangomis ryškinti lietuviškumo pradai. Iš tik kūrybinėmis išvalgomis pasiekiamų mitinės sąmonės klodų formavosi savitos pasaulio projekcijos, susisiekančios ne tik su Vakarų, bet ir su Rytų filosofija. Ir profesionalioji, universitetinė filosofija intensyvino ne tik humanistiką, bet ir kūrybą.

Bendriausia prasme XX a. Lietuvos Respublikos literatūra (1918–1940) funkcionavo europietiškais būdais. Savo vietą užėmė *romanas*, skaitomiausia literatūros dalis, įsitvirtino *lyrika*, svarbi tapo *drama*, ypač istorinė, palai-koma ir nacionalinio teatro. Žvelgdami iš dabarties, matome, kad tarp tebe-skaitomų, tad vis dar aktualių romanų yra ir to laikotarpio kūrinių.

Vadovėlyje, kurio pamatu suformuota populiariosios literatūrologijos versija, stengtasi ryškinti svarbiausius laikotarpio momentus, bet neapeiti ir tų figūrų, kurios su pagrindiniu procesu menkliau tesusijusios – toks būtų *Julius Janonis* (1896–1917); šiandien jis gali būti ir atskirai įdomus, kilęs iš mažiau lietuvių kultūroje atstovaujamos evangelikų reformatų bendruomenės, socialinį aktyvumą ir jautrumą parėmęs ir kaip protestantiškąją tradiciją. *Jaunų kūrėjų* likimai, kuriems vadovėlyje skirtas atskiras dėmesys, leidžia pastebėti kūrybos pradmenis, dar neapdengtas šaknis.

Atsiverdama moderniajai kultūros ir meno patirčiai, modernėdama ir iš savo pačios galimybių, iki 1940-ųjų metų lietuvių literatūra pasiekė Europos literatūros horizontą. Paryžius tapo Lietuvos kultūros orientyru, nemaža jaunų žmonių studijavo Prancūzijos universitetuose, tobulino kūrybos įgūdžius aukštosiose mokyklose, meno galerijose. Tautinio savitumo, modernios kalbos programos, užsimezgosios XX a. pradžioje, buvo toliau plėtojamos. Bet kai kurie rašytojai (gyvenimo ar pasaulėžiūros ribomis) liko labiau susiję su amžiaus pradžios idėjomis, siekimais (Jonas Biliūnas, Julius Janonis, Šatrijos Ragana, Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, Vydūnas, iš dalies ir Vincas Mickevičius-Krėvė...). Ir yra rašytojų, kurie jau 1918–1940 m. laikotarpiu įgijo didžiausią svorį (Vincas Mykolaitis-Putinas, Balys Sruoga, Jurgis Savickis, Ieva Simonaitytė, Kazys Binkis...). Į šio laikotarpio literatūrą įsitraukė karta, brendusi jau savose gimnazijose, studijavusi Kauno universitete (Jonas Aistis, Bernardas Brazdžionis, Salomėja Nėris, Antanas Miškinis, Antanas Vaičiulaitis...). *Sename vadovėlyje* dar savo vietoje Petras Cvirka. Jo „Vartiklis“ matomas „Kasdinių istorijų“ centre. Humanistinės prasmės tekstas, gyvas gabaus, įsigalvojančio berniuko paveikslas, pastangų ginti gyvybę akcentai. Savo vietoje ir neramioji, skaudžiai klydusi ir atleidimo ieškojusi Salomėja Nėris, iki 1940-ųjų pasiekusi pirmąją savo lyrikos viršūnę, valstybinę premiją pelnysiu rinkiniu „Diemedžiu žydėsiu“.

Permažstant XX a. lietuvių literatūros istoriją iki 1940-ųjų, bandyta ryškiausių kūrėjų likimus ir pratęsti: bent trumpai aptartas ir Salomėjos Nėries rinkinys „Prie didelio kelio“, parašytas karo metais, bet autentišku pavidalu išleistas tik 1994 metais. Tik nepriklausomybės pradžioje pradėjo matytis svarbi Dalios Grinkevičiūtės (1927–1987) asmenybės ir kūrybos vieta XX a. vidurio literatūroje. 1941-ųjų metų tremtinės autobiografinė apysaka „Lietuviai prie Laptevų jūros“ tikrąją viešumą pasiekė tik 1988 metais. Svarbiausio lietuvių tremties įprasminimo kelias į pasaulį tebesitęsia. Stiprus tekstas maitina ir menkesnius padirbinius. To išvengti neįmanoma. Tik skaitantys, jei yra pasiekę aukštesnę teksto suvokimo pakopą, pajėgia atsirinkti. Neįmanoma rašytojo gyvenimo ir kūrybos nei atskirti, nei sutapatinti. Populiarinant literatūrą, stipri yra pagunda remtis biografija, ieškoti įdomesnių, netgi pikantiškesnių dalykų. Bet jei sutiksime, kad įmanomas

ir populiariosios literatūrologijos profesionalumas, perspėjimai turi būti iš anksto pažymėti.

Lietuvai prarandant nepriklausomybę, rašytojams teko patirti daug išbandymų. Ir paradoksaliai galima tarti, kad rašytojai yra priklausomi nuo nepriklausomybės. „Nepriklausomybės amžininkai svetur“, – taip literatūros tyrinėtojas Rimvydas Šilbajoris pavadins perskirtą lietuvių rašytojų kartą¹⁹. Iš egzodo literatūros rėmų natūraliai iškrenta pirmasis *sovietmetis* ir nacistinė okupacija, vadinamasis *vokietmetis*, o žvelgiant iš Lietuvos, 1940–1945 m. laikotarpis bent svarbiausiais bruožais prasitęsia, pereidamas į rašytojų likimus; negalima apeiti nei Salomėjos Nėries politinių klystkelių, nei jos ilgai neišleisto rinkinio, nei Vinco Mykoliaičio-Putino rinkinio „Rūsčios dienos“, nei jo kompromisinių eilėraščių („Sveikinu žemę“, 1950), nei Balio Sruogos konclagerio patirties, unikaliu kūrybiškumu įprasmintos „Dievų miške“.

Pagal bendriausias literatūros aspiracijas tikslinga Antrojo pasaulinio karo metus jungti prie nepriklausomybės laiko. Vytauto Kubiliaus, iškilusio XX a. literatūros tyrinėtojo, įžvalgiai apibendrinta: „Visuomenė tebegyveno Lietuvos valstybingumo atkūrimo planais ir hitlerinė okupacija jai atrodė tik trumpalaikis epizodas, nors ir pakankamai šiurpus. Tautinė savimonė, subrandinta nepriklausomybės metais, tebebuvo nepaprastai stipri ir ji lėmė pasyvaus pasipriešinimo visuotinumą. Kultūra – dvasinės atsparos išraiška – tapo esmine tautos savigynos forma, pripažinta ir palaikoma tiek vietinės administracijos, tiek plačių visuomenės sluoksnių. Tokį vienybės ryšį su tauta lietuvių kultūra patirs dar kartą tik Sąjūdžio metais“. Karo metais buvo išleista naujų knygų, aktyvi periodikos leidyba, ėjo naujo tipo kultūros leidinys „Kūryba“, pradėtas leisti almanachas „Varpai“. Išleistas Vinco Mykoliaičio-Putino eilėraščių rinkinys „Rūsčios dienos“, perteikiantis jau 1939 metų pabaigoje juntamą katastrofos artėjimą, dviprasmišką Vilniaus grąžinimą Lietuvai, *miniažmogių* pasirodymą („Miniažmogiai bailaus ir žemo būdo / idealus į požemius sugrūdo“ – „Kelias atgal“), ženklinantis „raudonspalvė aušrą“ įvykdytus nusikaltimus: „Žiauri ir pikta raudonspalvė liepsna / Išdegino tavo laukus ir gėlynus“ („Raudonspalvė aušrą“), pirmąsias tremtis („Birželio 15“). Pasirodė sovietinės okupacijos, sovietinių

¹⁹ Lietuvių egzodo literatūra 1945–1990. Čikaga, 1992, p. 333.

nusikaltimų liudijimų. Bet baugios bendrapiliečių žydu žudynės, kuriose dalyvavo ir dalis lietuvių, dar negreit tebus iškeltos į viešumą.

Ryškiausias hitlerinės okupacijos metų poetas yra *Vytautas Mačernis* (1921–1944), egzistencinio nerimo, filosofinės refleksijos, įgilintos gamtojautos kūrėjas. Jo kūryba (laiškai, vizijų ir sonetų ciklai) sudaro išskirtinį lietuvių literatūros reiškinių, išreiškia *žemininkų* kartos ir literatūros esmę. Vytautas Mačernis tarsi išgaubia karo metų laiką, ryškina dramatiškojo laikotarpio savarankiškumą. Klystama laikant Mačernį gimnazistų poetu, tai išskirtinai ankstyvos brandos asmuo, pasiekęs gilius egzistencinio jautrumo klotus.

1945–1950 metų laikas reiškė dar grėsmingesnį sugrįžusio bolševizmo periodą. Be abejo, riba sąlyginė, ji gali būti nukelta ir į 1955 metus, išskiriant pokario dešimtmetį, pažymėtą puošniais oficioziniais leidiniais, sudarytais iš silpnų propagandinių tekstų. Egzistenciškai iškalti to laiko žymė ir yra kontrastas tarp rankraščių ir mašinraščių plintančios tremties bei rezistencinės kūrybos ir itin puošnių pokario dešimtmečio sukaktį žyminčių leidinių. 1955 m. išeina plona Justino Marcinkevičiaus pirmoji knyga „Prašau žodžio“ – tai taip pat įbrėžis to laiko kultūroje – ir viešumoje prasikala nedrąsūs poezijos daigeliai. Bet nėra gilesnio ryšio nei su išeivijos, nei su rezistencine poezija, kurią galima vadinti lietuvių tautos dvasinės atsparos kūryba. Atspara yra ir būdas išverti. Apie tautos atsparą yra mąstęs ir Jonas Aistis. Viena „Milfordo gatvės elegijų“ pavadinta „Atspara“: „Atspara arba rezistencija noriu vadinti atsispyrimą prieš griauančią, vergiančią ir naikinančią galybę.“²⁰ Pokario poezijoje artimai suprantamos ir naujai interpretuojamos atsparos poetinė versija pateikta *Broniaus Krivicko* (1919–1952), ryškiausio rezistencinio lietuvių poeto, kūryboje. Septyneri jo partizanavimo metai – 1945–1952 m. – iki žūties, įrėmina lietuvių pokarį, dar nesudėtų ginklų laiką. Ir netgi reiškia literatūros riboženklių. Panašiai karo laiko ribą ženklinia ir tragiška Vytauto Mačernio mirtis 1944-ųjų rudenį.

Pokario kultūros situaciją populiariai ir motyvuotai yra aptarusi Vanda Zaborskaitė: „Viešumoje funkcionuojanti literatūra buvo absoliučiai pavergta, pajungta valstybės diktatui, įsprausta į privalomus socrealizmo

²⁰ Jonas Aistis, Raštai, II, Chicago: Ateities Literatūros Fondas, 1993, p. 333.

rėmus. Buvo toleruojama vien apologetinė literatūra – šlovinanti sistemą ir jos vadus. Buvo suniekintas Sruogos „Dievų miškas“, Putino eilėraštis „Vivos plango, mortuos voco“ tapo įkalčiu politinėse bylose. Sukritikuotas jo rinkinys „Sveikinu žemę“ (1950), nors jame buvo ir konformistinių eilėraščių („parašytų mediniu stiliumi, tarsi pro sukąstus dantis“ – Nyka-Niliūnas), atsiradusių arešto ir sunaikinimo grėsmėje, Antanas Vienuolis parašė romaną „Puodžiūnkiemis“ ir leido jį leidyklai savaip perredaguoti – tai buvo kaina už sūnaus išvadavimą iš Sibiro lagerių. Sukritikuojamas ir uždraudžiamas Borutos „Baltaragio malūnas“, kalėjimuose atsidūrė Boruta, Miškinis, Jonas Graičiūnas, Kazys Inčiūra.²¹

Tris okupacines bangas – vieną po kitos – išgyveno Lietuva po 1940-ųjų. Skirtingo nuožmumo, represyvumo. Bet ne vienu atveju panašiai atsiliepusių kultūrai, kūrėjų likimams. Gal iškalbiausiai tai liudija *Balio Sruogos* (1896–1947) likimas. Vieno iškiliųjų XX a. pirmosios pusės lietuvių rašytojų, simbolisto, istorinių dramų, unikalaus „Dievų miško“ autoriaus, universalių siekių, reformatoriškos dvasios asmenybės, teatro kūrėjo, universiteto profesoriaus, parašiusio pirmąją lietuvių tautosakos studiją ir pirmąją rusų literatūros istoriją lietuvių kalba. Hitlerinės okupacijos metais buvo atleistas iš universiteto, vėliau įkalintas Štuthofio lageryje. V. Mykolaitis-Putinas dienoraštyje įrašė: „<...> koncentracijos lagery ardo sveikatą ir trumpina gyvenimą vienas iš stipriausių rašytojų ir originaliausių mūsų žmonių.“²² Originalumas, nustatytų rėmų nesilaikymas buvo ir Sruogos kūrybiškumo versmė. Iš Štuthofio išgyvenimų, nepasiduodamas savipagailai, Balys Sruoga parašė savitai beletrizuotos patirties knygą „Dievų miškas“. Tai slenkščio, kuri Europos civilizacija priėjo XX a. viduryje, Antrojo pasaulinio karo metais, knyga, reikšminga ne vien lietuvių literatūrai. Groteskiškas, absurdiškas pasaulio vaizdas. *Dievų mišku* vadinta vietovė virsta mirties fabriku. Gyvenimas tampa bevertis, mirtis praranda tragišką paslaptį, kalba tiesiogiai nebegali perteikti tikrovės. Ir

²¹ Vanda Zaborskaitė, Trumpa lietuvių literatūros istorija, Vidurinės mokyklos 11–12 klasei, II dalis, Baltos lankos, 2001, p. 33.

²² Vincas Mykolaitis-Putinas, Dienoraštis, 1938–1945. Sudarytoja Virgilija Stonytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2022, p. 315.

ši Balio Sruogos knyga pasirodė ne tik netinkama, bet ir pavojinga bolševizmo ideologijai. Tai, kas „Dievų miške“ reiškė pasibaisėjimą fašizmo ideologija, stalinistų buvo perteikta kaip „ciniškas šaipymasis iš vokiškųjų grobikų aukų“. Pajustas pavojus – tokia literatūra, suradusi kalbėjimo būdą, gali įsiskverbti ir į „tarybinę tikrovę“.

Balys Sruoga buvo aktyvios pilietinės sąmonės asmuo. Dar 1934 metais jis buvo parašęs politinį pamfletą „Vokiškasis siaubas“, nukreiptą prieš fašizmo įsigalėjimą Vokietijoje. Hitlerininkams įžengus į Lietuvą, neturėjo jokių gerų vilčių. Dalyvavo įvairiose akcijose, gindamas universiteto kolegas, nors pats buvo įtrauktas į suimtinų sąrašus. Nebuvo atsargus per paskaitas. Galiausiai buvo suimtas ir išvežtas į Štuthofą kartu su kitais lietuvių inteligentais. 1945 m. pavasarį grąžintas į Lietuvą. Nors ir silpnos sveikatos, pradėjo dirbti universitete, rūpinos savo kūrinį, taip pat ir „Dievų miško“ leidyba. Bet ir fizinė, ir psichinė sveikata buvo menka. Neberado savo šeimos – žmona, žymi pedagogė, Lietuvos istorikė Vanda Daugirdaitė-Sruogienė su dukra Dalia buvo pasitraukusios į Vokietiją. „Dievų miškas“ neįtiko sovietinei valdžiai, išleidimas atsidėjo, išleistas tik 1957 m. Siaurinamas ir darbas Vilniaus universitete. Sruoga dėjo pastangų suprasti tai, kas vyko okupacinėje tikrovėje, kaip inteligentas humanistas tikėjo žodžio galia – reikia rasti galimybę pasakyti valdantiems, bandyti atkreipti jų akis į tai, kas tarsi ir savaime suprantama. Vienas įdomiausių pokario dokumentų yra Balio Sruogos 1946 metų vasaros laiškas Petrui Cvirkai, tuometiniam rašytojų sąjungos vadovui, kuriame, nors ir su kai kuriom nuolaidom išdėstomas aplinkybių ir elgesio su rašytojais vertinimas. „Jokios kūrybinės minties, jokio polėkio, esmėj jokio reikalų svarstymo, jokio gilesnio bendradarbiavimo“; „Bet formulė, šablonas – tai ne kūryba, ne mintis. Tai juk – stagnacija, impotencija, tiesus kelias į išsigimimą.“²³ Kaip gyventi, kaip tokiomis aplinkybėmis išsilaikyti originalumą, savitumą, individualumą branginusiame kūrėjui? Balys Sruoga palūžo.

Mirė 1947 metais, kūrybingo amžiaus viršūnėje. Liko žinių, kad ilgai kalbėjosi su Vincu Mykoliaičiu-Putinu, bet pokalbio turinys nebuvo

²³ Rašytojas pokario metais, Vilnius: Vaga, 1991, p. 415.

paliudytas. Pernelyg nuožmus buvo laikas, per didelė baimė, slopinusi kiekvieną laisvesnę mintį ir žodį.

Vienos kartos, net artimai bendravusius kūrėjus išskyrė emigracija, tremtys. Jonas Aistis liko Prancūzijoje, vėliau persikėlė į Jungtines Amerikos Valstijas, Antanas Miškinis pokariu buvo įkalintas, ištremtas. Bet žmoгіškіj rysiаi tarp jų išliko.

Kur einame, ką matome, ko tikimės

Atsargi didžiųjų parafrazė: filosofo Imanuelio Kanto, dailininko Polio Gogeno: kas esame, kur einame, ko ieškome, ką galime žinoti, ko tikėtis. Pirminė būties gramatika, pirminiai klausimai, į kuriuos ir individas, ir tauta turi ieškoti atsakymo. Šie klausimai aštriausiai iškyla kritinėse, krizinėse situacijose. Dabar, įžengęs į XXI amžiaus trečiąjį dešimtmetį, pasaulis yra tokioje situacijoje. Apimtas pandemijos, kariaujantis, žudantis. Karas yra daugiau nei tiesiogiai kariaujančios šalys ar žmonės, kuo ilgiau karas tęsiasi, tuo daugiau žmonių įtraukia, tuo sunkesnė teisybė, tuo gilesnė nežinomybė. Priprantame prie nuolat primenamos branduolinių ginklų panaudojimo, prie galimos branduolinės apokalipsės, vadinasi, ir prie nebūties (ontocido) galimyбės.

Kodėl būtis, o ne nebūtis? Seniausias metafizinis klausimas. „Žmogus ar net visa kultūra, visas socialinis organizmas gali orientuotis arba į būtį, arba į nebūtį. Šiuo požiūriu būtis yra idealas, kaip kad savotiškas idealas, tik su minuso ženklu, yra ir nebūtis. Ir nuo to, kur nukrypsta žmogaus ontologinio ilgesio strėlės, priklauso jo likimas. Šis ilgesys neišmatuojamas natūralistiniais masteliais, jis neturi nieko bendra su savisaugos instinktu. Žmogus bijo mirties ir kartu šnabžda maldas nebūties demonams. Tai – paradoksas, tačiau ne minties, o žmogaus egzistencijos paradoksas. Tai – mįslė, kurios įminti mes nepajėgiame.“²⁴

Kas gelbsti žmogų? Kas leidžia jam vis dar justi šviesą, kūrybos prasmę, ateities galimybę vaikuose? Labiausiai – konkretus, kasdienis gyvenimas, jo rūpesčiai ir džiaugsmai. Bet ir jų pertakos į bendruosius, netgi amžinuosius ratilus. Toks yra ir kūrybos siekinys – jausti ir tvirtinti mažuosius,

²⁴ Arvydas Šliogeris, *Daiktas ir menas*, Vilnius: Mintis, 1988, p. 204.

konkrečiuosius, ir didžiuosius, abstrakčiuosius būties ratus, sukti juos gyvybės linkui. Pakelti žmogaus akis nuo jo ropės savame ir nuosavame darže, parodyti, kas už to daržo, kas šiandien Ukrainoje ar Afganistane. Iliuzija, kad savo darže išliksime, išsisaugosime, rūpindamiesi tik savimi, netiesdami rankų kitiems nepadėdami. Ir tavo daržas pasaulyje, o pasaulis ir tavo darže, kaip sakytą Česlavo Milošo, tarsi patvirtinant Jurgio Baltrušaičio poetinės išminties formulę: „Būties aušra už tavo durų, / Už tavo vartų – visata...“ („Amžių sutartinė“). Tavo durys, tavo vartai, bet būtis be durų, visata be vartų. Pasaulis be ribų.

Ribų neturi ir menas, kūryba. Tautos, jos kalbos literatūra yra daržas, kuris maitina, ir kurį reikia prižiūrėti, kad neužželtų takai, išvedantys į visuotinę literatūrą, jaustą, gilintą ir didžiojo J. V. Gėtės. „Gėtė – visuotinio poetas“, dar 1932 metais ištarta V. Mykolaičio-Putino, klausimu išreiškta ir viltis: „Ar ateis ir kada ateis tas laikas, kad poetas kurs visuotinę literatūrą iš vienodo doroviškai estetinio tautų susipratimo, mes nežinome.“ Tai ir atsakymas į epilogo klausimus – nežinome, bet viliamės. Čia pat Putinas ir perspėja: „Grobuoniškas, dešimtimis milijonų maitinamas nacionalizmas dar per daug atvirai galanda dantis, žiūrėdamas į savo kaimynus. Bet visuotinio pranašai dėl to tampa dar reikšmingesni.“²⁵ Turėtas galvoje vokiečių nacionalsocializmas. Šiandien grėsmingiausias – rusų imperinis nacionalizmas. „Vienodas doroviškai estetinis tautų susipratimas“ atrodo tolstanti iliuzija. Arba utopija.

Utopijos žanras, kurio branduolys – idealus, bet nerealus sumanymas, projektas; terminas kilęs iš Tomo Moro romano „Utopija“. Pirmąją utopiją, nors tik ir kaip siužeto atšaką, apysakoje „Kaliniai“ (1908) sukūrė Lazdynų Pelėda: „<...> kad ne visada taip būsią, kad ateisiąs laikas, kada nebebūsią niekur pasaulyje kalėjimų nei teismų, nes nebebūsią vargdienių be pastogės ir be kėsnio duonos ir greta auksais sidabrais žibančių, nuo apsirijimo puntančių ir svaigstančių turtinguočių; kada kalėjimus ir teismus pavaduosią visiems laisvai prieinamos mokyklos, o geležinius pančius, kuriais dabar brolis brolį apkala, durtuvus ir kitus panašius mirties įrankius, kuriais dabar

²⁵ Vincas Mykolaitis-Putinas, Raštai, t. VIII, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1962, p. 426.

brolis brolių žudo, rodysią tam tikrose parodose kaip baisią praeities liekaną.“ Išnyksiančios vagystės, nes nebebūsią nuosavų turtų, žmonės suprasią santaikos naudą ir barnių kenksmą, žmonės būsią vienas kitam brolis. Nebebūsią našlaičių.

XX a. lietuvių literatūra yra vilties, tad ir būties pusėje: bus šviesiau, teisingiau, – tvirtino Lazdynų Pelėda, nors pati ir buvo liūdnos, melancholiškos prigimties. Daug grėsmių, kylančių ir iš radikalaus nacionalizmo, bet ir dėl to visuotinumui siekėjai nepraranda reikšmingumo, – ir taip galima suprasti Vinco Mykoliaičio-Putino mintį.

Kaip būtis neatskiriama nuo nebūties, taip ir utopija nuo distopijos. Utopija kaip žanras paveikė savo priešybės pasirodymą: distopija, naudodama ir fantazijos elementus, kuria sunkiai įmanomo, tad ir beviltiško gyvenimo vaizdinius. Lietuvių romano su ryškiais distopijos elementais atvejis – Ričardo Gavelio „Vilniaus pokeris“ (1989). Populiarinant literatūrą, reikėtų neišleisti iš akių ir jos utopinių bei distopinių vaizdinių, sekant šiandieninės distopijos tankėjimą, pastebimą ir populiariame Valdo Papievio romane „Ėko“ (2021). Distopija ženklina šiandienio žmogaus savijautą, tamsias patirtis. Tarsi priešinantį joms ieškoma lengvesnių pasakojimų. Daugėja romanų, supaprastintų beletrizuotų pasakojimų, dažniausiai apie moters patirtis, intymius išgyvenimus. Daugiau ir vadinamųjų *biografinių romanų*, bandančių aprėpti žinomus asmenis. Vis labiau romanizuojami įžymių kūrėjų gyvenimai, lyg kokie teleserialai. Griežčiau pažvelgus, biografinis romanas atrodo parazituojančias, mintantis žinomais likimais. Parazitavimo niekas neišvengia, tik biografiniuose rašymuose jis ryškesnis, netgi teoriškai įteisintas, naikinantis ribas tarp rašančio ir aprašančio, kuriančio ir kūrybą imituojančio (kartais ir gana įtikinamai). Galbūt biografiniu rašymu reiškiasi tam tikros kompensacijos, bet čia jau reiktų pereiti į kūrybos psichologijos sritį.

Biografinis kūrėjo gyvenimo ir kūrybos tyrimo metodas motyvuoja žvelgimą į kūrybą iš gyvenimo aplinkybių, patirčių. Lengviausiai prieinamas, neišvengiamai iliustracinis, taip yra, nes taip buvo. Biografinio metodo riba – apeinama kūrybinė vaizduotė, tikrovės peržengimai ir kiti sąlyginumai. Biografinis metodas įteisintas autoritetų, bet ir persmelktas autoritetų abejonių. Reikalingiausi ir įdomiausi biografiniai tyrimai – asmeniniai

kūrėjų archyvai, egodokumentika, ypač laiškai, jei jų yra, užrašai, dieno-raščiai. Jie rodo vagą, galimybę tirti, tikrinti, o svarbiausia, tam, kas tarsi likę anapus kūrybos, suteikti balsą – išleisti, komentuoti, santūriai aiškinti. Archyvo tyrimas yra tikriausias kūrybos vertės pripažinimas.

Biografinis romanas paprastai kultivuoja tik patį paviršių. Gyvenimas, juolab likimas, kurį bandoma perteikti, saugo savo ribas. Tad dažniausiai ryšiai simuliuojami, ieškoma taško, iš kur galima būtų labiausiai priartėti. Priartėti ir – *atskleisti*. Bet atskleidimas paviršinis, netikras, netikrumu žeidžiantis ir net įžeidžiantis kūrėją. Juk galiausiai tikrasis likimas (tas, su kuriuo yra susitaikiusi kūrėjo siela) yra pati kūryba, kas pasakoma kūrybos būdu ir kalba. Neatskiriamai. To neatskiriamumo biografinis romanas negali pasiekti.

Ir čia atsiveria to nepasiekiamumo ontologinė priežastis, tad ir abejonės biografiniu romanu pamatas. Biografiniam romanui labiausiai reikia intrigos, to, kas žadintų smalsumą. Rašant romaną, net biografinį, reikia įžengti į *meninės* (poetinės) *kalbos* sritį, apgaulingai atrodančia paprasta, pasiekiamą. Gilesnių kūrybinių galimybių stokojančiam meninė kalba yra neprieinama, nepasiekiamą. Lieka tik simuliacijos, simuliakrai. Norint romaniškai kalbėti kad ir apie Vinco Mykoliaičio-Putino „Altorių šešėly“ reikia pasiekti šio romano kalbos architektonikos lygmenį. Išeinama iš kritinės (kritinės, eiseitinės) kalbos, nebūtinai lengvesnės, bet tiesiog *kitos*, kito lygmens, bet neper-einama į meninę kalbą. Prarandama kritinei mąstysenai svarbi distancija, žvilgsnio atokumas, o jo estetinis pakaitalas ir lieka tik pakaitalu.

Tokia yra kita literatūros populiarinimo pusė: rizika skaitytojui pateikti palengvintą pakaitalą.

Per daugiau nei tris nepriklausomo gyvenimo dešimtmečius, sudarinėdami programas ir rašydami vadovėlius, literatūroje ieškojome į Vakarų pasaulį, į globaliuosius procesus besilygiuojančių, besiorientuojančių tekstų, temų ir problemų. Ir mokyklai siūlėme modernius teksto analizės būdus. Išbandėme hermeneutiką ir semiotiką. Mokėme eilėdarų sistemų, senų kita-kalbių tekstų. Grįžome prie visai jaunų autorių. Ne, tai nėra neįdomu ar nereikalinga. Bet tai ne pirmo būtinumo daiktai, kurie būtų tokie pat svarbūs kaip ir patys svarbiausi žmonės. Tie, be kurių gyvenimas nebūtų toks saugomas, branginamas, be kurių ir mes nebūtume mes.

Pirmoji knyga lietuvių kalba, didžioji mūsų būtinybė – Martyno Mažvydo *Katekizmas*. Tik nuo 1956-ųjų metų šią brangenybę turime namuose – Vilniaus universitete. Ilgai buvo saugoma Odesos valstybinėje bibliotekoje. Vilniaus universiteto Mokslinės bibliotekos direktoriaus Levo Vladimirovo diplomatinėmis pastangomis atgauta, iškeista, išmainyta į kitus senus ir vertingus leidinius. Barbariško karo sukuryje atsidūrusi Odesa yra teikusi prieglobstį Martyno Mažvydo „Katekizmui“, pirmajai lietuviškai knygai. Jurgis Lebedys lituanistams yra pasakojęs, kad Levas Vladimirovas sakęs, jog paskutinį kartą „Katekizmas“ Odesoje buvęs išduotas skaitytojui, panorusiam mokytis lietuvių kalbos, kaip vadovėlis. Ar išmoko? Nors kelis labai senus žodžius: *broliai*, *seserys*. Galėjo suvokti, kad ir lietuvių, ukrainiečių, rusų kalbos giminiškos, iš bendro indoeuropiečių kamieno, iš baltų ir slavų bendros šakos. Kad tas pats *krikščioniškas mokslas*, prieš šimtmečius sklidęs iš Kyjivo, perteikiamas ir lietuviško „Katekizmo“.

Kiek mūsų probočių yra ištare ar galėję ištarti: „Mano elementorius buvo katekizmas.“ Tai galima būtų suprasti ir kaip paralelę, ir kaip antitezę Arvydo Šliogerio tezei: „Mano elementorius buvo Homeras.“ Apčiuopiamo Europos kultūros dvikamienį medį: antikos ir krikščionybės, Atėnų ir Jeruzalės. Svarbu tai suvokti, bet svarbu ir neužmiršti, kad savo kultūroje ir literatūroje turime ir senosios baltų tikybos relikto, paminėtų ir Mažvydo, svarbių ne tik Vincui Krėvei-Mickevičiui, Vydūnui, bet ir Vincui Mykolaičiui-Putinui. Iki Justino Marcinkevičiaus ir dar jaunesnių. Ir mokykloje nereiktų šios problemos apeiti, gal tinkamiausia ją būtų išskleisti analizuojant Vydūną, jo dramas („Amžina ugnis“, „Probočių šešėliai“). Vydūnas aiškinamas ir populiariojoje literatūrologijoje. Vydūnui reikia aiškinimo, reikia populiarinimo, jo ir grožinio mąstymo populiarnio persakymo. Tai vienas pirmųjų suprato ir Vincas Mykolaitis-Putinas, skaitęs apie Vydūną specialųjį kursą universitete, baigęs ir 1935 metais paskelbęs studiją „Vydūno dramaturgija“. Iki šiol ji pasitarnauja ir bandymams suteikti Vydūnui teatro kalbą, atverti kultūrų ir religijų lygiavertiškumo klodą.

Išėjus „Dienoraščiui“, apimančiam lemtinguosius Lietuvai 1938–1945 metus, dar labiau sutvirtėja Vinco Mykolaičio-Putino, kaip pamatinės XX a. lietuvių literatūros figūros, svarba. Ji tampa populiarnė, literatūrą tiriantiems, apie ją kalbantiems svarbu tuo tinkamai pasinaudoti. Kad taip ilgai

Putino dienoraštis nebuvo viešai prieinamas – skriauda, daug ką ir savo istorijoje, ir literatūroje būtume supratę griežčiau, aiškiau ir skaidriau. Ir mokyklai, ir visuomenei apskritai reiktų svarbiųjų XX a. dienoraščių leidimų: bent *kompediumų*, turinųjų išrašų visad pravartu turėti po ranka. Tikri dienoraščiai – dienoraščiai, rašyti ilgai, kartais visą gyvenimą. Juozo Baltušio, Alfonso Nykos-Niliūno. Neišsigąskime pavardžių kaimynystės. Kaimynai pagal kilimą – aukštaičiai, nuo Kupiškio ir nuo Utenos, tarp gimimo metų tik dešimtmetis. Bet likimai skirtingi, net priešingų kraštinių. Bet ir tarp jų gali būti išryškinta bendroji suvokimų, pasirinkimų, vertinimų erdvė. Jau cituota Vinco Mykolaičio-Putino dienoraščio ištrauka apie grįžtantį *bolševizmą*, kuris ir šiandien tebėra gajus ir pavojingas, tebėra bandymų jį reabilituoti.

Dienoraščio įrašų kalbama apie naujos laiko ribos artėjimą baigiantis Antrajam pasauliniam karui. Taip, karas baigsis, bet ką tai reikš Lietuvai: pabaisa réplioja „ginti laisvės ir visų tauriųjų žmonijos idealų“. Taurieji idealai yra, nedingsta ir juodžiausiu sunkmečiu, bet tragiškai paradoksalu, kad jų gynėjais dažnai apsiskelbia tuos idealus naikinantys. Vincas Mykolaitis-Putinas šį reiškinį vadina tragišku ar net tragiškiausiu paradoksu. Graikų kalba *paradoxos* reiškia *netikėtas*, neatitinkantis logikos, įprasto mąstymo, pats sau prieštaraujantis. Nesuvokiamo paradokso pavyzdys, pateiktas Arvydo Šliogerio, nebūties artinimas, skatinimas. Paradoksalu, jei ir žemiausiu lygiu, šlovinti laisvę, o veiksmais ją varžyti, kontroliuoti. Skelbti doros ir sąžinės principus, o tikrovėje juos trypti. Kalbėti apie humanizmą, o statyti lagerius ir kalėjimus. Tarsi dalyvauti pokario partizaninėse kovose ir išduoti net artimus draugus. Liudijimai, ypač iš dienoraščių, pateikti įžymių rašytojų, patirti, išgyventi ir apibendrinti, yra veiksmingi, gali daryti įtaką žmogui, ypač jaunam. XX a. bendroji istorija ir literatūros istorija, o ypač okupuotų, pavergtų kraštų, yra kupina ir tragiškų paradoksų. Pažinti juos, atpažinti. Suvokti, kad laisvė žodžiais „ginama“ ir tada, kai realybėje ji visokeriopai varžoma.

Pedagogika, didaktika yra būtinoji tautos kultūros dalis. Kaip ugdyti savo priaugančias kartas, ko ir kaip mokyti? Vienas svarbiųjų uždavinių, kaip suprantamai ir patraukliai perteikti tą tautos patirties dalį, kuri išreiškta kalba, pasakojimais, meninėmis jų formomis. *Vadovėlis*, – ir malonybinė žodžio forma rodo kiek galint artimesnio kontakto su besimokančiu,

skaitančiu siekimą. Pirmo būtinumo literatūra, autoriai ir knygos, teikiančios prasmės atramų, leidžiančių ištarti: „Vade mecum“. Mano *vademecumas* – ir toks malonybinis dūrinys, net jei ne apie vadovėlių, o apie svarbią, parankinę knygą. Apie tą, kuri *eina su manimi*, tebeina kartu, bet ir truputį priekyje, nepalieka ir neatsilieka.

Lietuvos Respublika, pradėjusi gyvuoti 1918 metais, Švietimo ministerijoje įsteigė ir Knygų bei mokslo priemonių tikrinimo komisiją, kuri teikdavo vadovėlių vertinimus. Šioje komisijoje svarstyta ir *Motiejaus Miškinio* „Lietuvių literatūra“, vienas įdomiausių literatūros vadovėlių, perleistas ir 1990 metais²⁶, kai reikėjo keisti ugdymo turinį, rūpintis tinkamais vadovėliais, o jų trūko. Motiejaus Miškinio vadovėlis, skirtas aukštesniam besimokančių lygiui, yra ir populiarus pobūdžio literatūros studija, parašyta patyrusio literato, mokytojo, dėstytojo. Pirmoji dalis – nuo tautosakos iki Vinco Pietario „Algimanto“ – „Spaudos fondo“ išleista 1939 metais; skirta ne tik gimnazijų IV ir V klasioms, bet ir mokytojų seminarijoms. Seminaristai – laisvesnė auditorija, lyg tiltas ir apskritai į laisvesnius skaitytojus. Motiejus Miškinis buvo plataus spektro humanitaras, baigęs Kauno universiteto Humanitarinių mokslų fakultetą, mokytojavęs Rygiškių Jono gimnazijoje Marijampolėje, trumpai dirbęs ir Vilniaus universitete, dėstęs literatūros teoriją, rusų literatūrą. Rašė kritikos straipsnius. Po karo gyveno tėviškėje, Juknėnų kaime, vertė, daugiausia rusų klasiką. Labiausiai mėgo Nikolajų Gogolį, ukrainietį. Išvertė svarbiausius Gogolio kūrinius. 1939 m. išleista savita Motiejaus Miškinio knyga „Didžiųjų rašytojų siluetai“, skirtina populiariosios literatūrologijos klasikai. Ją sudaro šie autoriai, pasirinkti pagal individualią meninės vertės skalę, originaliai ir esmingai apibūdinti: Šatobrianas (Chateaubriand F. R.) – „didysis prancūzų romantikas“; Baironas (Byron G.) – „XIX amž. pradžios minčių valdovas“; Gogolis – „juoko tragedija“; Dostojevskis – „realistas metafizikas“; Tolstojus – „menininkas ir moralistas“. Populiariai rašydamas apie lietuvių literatūrą, Motiejus Miškinis jautė ir didžiųjų rašytojų pasiektas aukštumas.

Motiejaus Miškinio „Lietuvių literatūros“ perleidimu 1990 m. buvo patvirtinta šio vadovėlio svarba, išliekamoji vertė, galimybė ir po ilgos

²⁶ Motiejus Miškinis, Lietuvių literatūra, Kaunas: Šviesa, 1990.

pertraukos vėl dalyvauti ir mokomojoje, ir šviečiamojėje veikloje. Atvejais, kuris rodo, kad literatūros vadovėlis, o ir apskritai populiariesnis kalbėjimas apie literatūrą reikalauja kultūrinio išprusimo, praktinio darbo – mokykloje, universiteto auditorijoje, su knyga. Motiejus Miškinis buvo tikrai išsilavinęs žmogus, supratęs ir paprasto, populiaraus kalbėjimo apie literatūrą prasmę.

Itin vertinga M. Miškinio vadovėlio dalis – „Tautosaka“, pradedama nuo epo, epui skiriant daugiausia dėmesio; originaliai svarstomi istorinio ir mitinio epo klausimai. Jų šaknys istorijoje: „Mūsų diduomenė gynė savo garbę ne savo senąją kultūrą iškeldama, bet vesdama savo kilimą iš Romos. Visa tai, kas primindavo jų senąją lietuvišką kultūrą, buvo laikoma atžangos požymiu. Aukštesniųjų luomų atstovai, neįstengę suderinti naujosios krikščioniškos kultūros su senąja lietuviška, buvo verčiami nuo savosios vis daugiau ir daugiau tolti. Tuo tarpu, kai romanų ir germanų (iš dalies ir slavų) tautos, ugdė krikščionišką kultūrą be žalos savajai ir statė ją ant tautinio pagrindo, lietuviai turėjo lenkėti ar rusėti. Tokiomis sąlygomis negalėjo tarpti ir sava tautinė poezija. Senosios poezijos tradicijas tegalėjo tęsti liaudis, kurią ilgainiui nuo diduomenės ėmė skirti ne tik kultūros lygis, bet ir kalba. Dalyvaudama valstybės gyvenime tik pasyviai, liaudis buvo abejinga tiems tikslams, kurių siekė valstybės valdovai. Jos žodžio kūryba užsidarė savo siaurų reikalų rate: jai liko tik lyrinė daina ir pasaka“ (p. 23). Paaiškinimas, prieitas savo patirtimi, mąstymu ir vadovėlį persmelkiančiu tikėjimu, kad kultūra, svarbiausios jos apraiškos susijusios su tauta. Todėl ir Antano Baranausko atotrūkis nuo naujųjų tautinių aspiracijų, susijusių su „Aušra“, vertinamas ir kaip jo kūrybos stabdys. Originali mintis, kad Kristijono Donelaičio „Metus“ galima vadinti ir *tautine poema*. Argumentuoja, kad kitos tautos „eilėmis rašytus veikalus, savo tautos gyvenimą plačiai vaizduojančius ir gerąsias tautos charakterio savybes iškeliančius, dažnai vadina *tautinėmis poemomis*“ (p. 161).

Naujas ir skaitančio smalsumą žadinantis požiūris į žemaičius, į jų patriotizmą, į pirmuosius raštus. „Pirmieji pasaulinės literatūros atstovai Didžiojoje Lietuvoje buvo žemaičiai bajorai, mažiau paliesti svetimų įtakų ir išlaikę savo kalbą, senoviškas vietines tradicijas.“ Matoma ir tai, kad „žemaičių kraštas buvo bendrosios valstybės užkampis, atsilikęs nuo bendro bajoriškos kultūros lygio. Gyvendami toliau nuo didžiųjų politinių ir kultūrinių centrų, žemaičiai

mažiausiai patyrė tos kultūrinės įtakos, kuri naikino senas lietuviybės žymes ir vertė mūsų šviesuomenę „lietuvių kilimo lenkais“ (p. 162). Ekonominės sąlygos veikia ir paradoksaliai; šiuo atveju padeda žemaičiams neprarasti savitumo, išsaugoti kalbą. Savosios kalbos svarba tautos ir jos kultūros likimui nuolat pabrėžiama. Bendrinančiomis pastraipomis Motiejus Miškinis reiškiasi kaip savarankiškas mąstytojas, neperrašinėja kitų minčių, veikia savo atsakomybe. Kaip tik šis bruožas ir leidžia išeiti iš didaktinių rėmų ir pereiti į populiariosios lietuvių literatūros plotmę, kurioje savo vietą randa ir specialiosios literatūros mokslo sąvokos, jų paaiškinimai.

Vadovėlį Motiejus Miškinis baigia „Pastabomis“, atstojančiomis ir įvadą. Jam rūpėję „rasti aspektą, kuris tiksliau apibūdintų vieną ar kitą rašytoją; plačiau apibendrinti aptariamus faktus; paieškoti tų faktų sąryšio.“ Norėjęs ne viską pasakyti ir išaiškinti, o iškelti klausimus. Nesiekęs vieno metodo. „Metodą apsprendžia siekiamas tikslas ir aspektas, o ne atvirkščiai“ (p. 353) – pozicija, galiojanti ir vadovėliui, ir populiariam kalbėjimui apie literatūrą.

Skaičiau vadovėlį jau perleistą, tarsi tikrinausi mintį, negreit iškilsiančią: ir po kelių dešimtmečių, jau nebeatliekantis tiesioginės didaktinės paskirties, vadovėlis gali būti skaitomas, įdomus, tinkamas ir savišvietai.

Mano XX a. pradžios ir pirmosios pusės lietuvių literatūros vadovėlis²⁷ pagal literatūros istorijos liniją bent sąlygiškai jungiasi prie Motiejaus Miškinio „Lietuvių literatūros“, jos pirmosios dalies, baigiamos 1904 metais Vinco Pietario parašytu „Algimantu“, pradedančiu ir lietuvių romano istoriją. Vadinu jį *senu*: ir pagal leidimo laiką, ir pagal tai, kad jis nebėra mokyklinis, jau kitos yra programos, kitos ugdymo strategijos ir taktikos.

Sename vadovėlyje, sudarančiame antrąją „Populiariosios literatūrologijos versijos“ dalį, kalbama apie vis labiau tolstantį XX amžių. Galvota, kad pagal žmonijos, ypač Europos, pergyventas katastrofas (du pasauliniai karai, nepriklausomų valstybių, taip pat ir Lietuvos, okupacijos, konclageriai, branduolinės bombos, Holokaustas) šis amžius neturės sau lygių. Deja, XXI amžiaus ekologiniai pavojai, kovidų pandemija ir reali Trečiojo pasaulinio

²⁷ Viktorija Daujotytė, Lietuvių literatūra, XX a. pradžia ir pirmoji pusė, Vadovėlis XI klasei, Kaunas. Šviesa, 1996, 451 p.

karo grėsmė, Rusijai pradėjus karą prieš Ukrainą, tamsina vilčių horizontą. Išnykimo grėsmės ir išlikimo vilties svarstyklės gali pakrypti ir į tamsiąją pusę. Neišvengiamai keičiasi ir kultūros, ypač literatūros, situacija. Ar kultūra begali prisiimti didesnių atsakomybių? Ar ji beturi egzistencinių priedermių? Ar dar jaučiasi būtinuoju mazgu susieta su tauta, jos kalba, prigimtim ir savastim? Ar kuriantis žmogus yra tik pats sau, ar potraukis kūrybai (noras, o kartais ir aistra rašyti, *reikštis*) bėra tik instinktas tarp kitų instinktų, o kalbinis susitikimas su kitu tik to paties instinkto formų, būdų atpažinimo galimybė? Šie klausimai priklauso dabarčiai. XX a. pirmosios pusės (iki 1940-ųjų) literatūros svarbieji klausimai tebėra susieti su tauta, kalba, modernėjimas, reiškiantis drąsesnį išėjimą į pasaulį, atsivėrimą jo kultūrinei patirčiai ir bent dalinį jos perėmimą yra palyginti nuosaikūs, *literatūros estetika* (ir estetiškas vertinimas) tebėra siekiama naujovė, literatūrinė (poetinė) kalba dar nenusistovėjusi, reikalinga darbo ir atidos.

Atrodo, kad laikas teka tik į priekį. Ne, žmogumi, jo sąmone laikas teka ir atgal. Taip ištarta ir M. Prusto romano „Prarasto laiko beieškant“ formulišku pavadinimu. Į dabar iš tada atitekančio laiko priklauso, kaip žvelgiame kūrinį, parašytą prieš šimtą metų. Šimtamečiai ne vienas svarbiųjų Mykolaičio-Putino eilėraščių, o ir įstabusis rinkinys „Tarp dviejų aušrų“ (1927) artėja į šimtmetį. Kaip ir Salomėjos Nėries pirmoji poezijos knyga „Anksti rytą“. Anuo metu šios knygos ženklino pomaironinės, moderniosios lietuvių poezijos radimąsi, poetinį individualumą, naują poezijos skaitomumo etapą. O šiandien? Jei žvelgsime į šiuos rinkinius istorškai, pakartosime, kad Mykolaičio-Putino rinkinyje ryškūs simbolizmo bruožai, kad jauna Salomėja Nėris neoromantikė. Bet kaip skaitytojai ieškosime savo atskirų argumentų, gal grožėsime Salomėjos Nėries jauno poetinio balso natūralumu, o gal bandysime įspėti, kur to prigimtinių dainingumo riba. Kur slypi kūrėjo silpnumas, kai reikia sunkiai pasirinkti. Gal palyginti ramus laikas, o tokie buvo pirmieji Lietuvos nepriklausomybės dešimtmečiai, savaip užliūliuoja. O gal balso tikrumas yra ir grįžimo, atgailos galimybė, gal „Anksti rytą“ eilėraščių skaidrumu koduojamas ir „Prie didelio kelio“ egzistencinis dramatismas. Jį pasiekti, išgyventi ir su didele emocinio bei estetinio poveikio jėga galėjo perteikti tik prigimtinis talentas.

Šimto metų ribą peržengia retas mirtingasis. Galima prielaida, kad šimtmetį peržengiančių skaičius maždaug atitinka ir skaičių autorių bei kūrinių, svarbių ir praėjus šimtui metų. Tad atranka turi būti griežtesnė, praeities humanistikos vadovėliai plonesni. Problema – nuotraukos, kartais labiau nei žodžiai perteikiančios *praėjusio laiko* skonį. M. Prustas, vienas žymiausių XX a. rašytojų, savo romanui davė daugiaprasmią vardą: „Prarasto laiko beieškant“. Žmogaus atminties problema, paženklėjusi XX amžių, stipriau sujungusi literatūrą ir filosofiją. *Sename literatūros vadovėlyje* turėtų išlikti *praėjusio, prarasto laiko* skonis, kartų susitikimo, perėjimo lieptai. Vincas Mykolaitis-Putinas perėjo svarbiausius savojo laiko ir kultūros etapus – nuo 1911-ųjų iki 1967-ųjų. Du dešimtmečius jis atstovavo lietuvių literatūrai kartu su Maironiu, ryškiausiu ne tik XIX a. pab. – XX a. pr., bet ir apskritai lietuvių poetu. Panašus santykis klostėsi ir tarp Mykolaičio-Putino bei Justino Marcinkevičiaus, vieno svarbiausių okupuoto laiko (sovietmečio) literatūros kūrėjų, kėlusio didžiulias žmogaus problemas: tėvynės, istorijos, kalbos, laisvės. Atrodė, kad Justiną Marcinkevičių nuneš sparčiai kintančio laiko tėkmė, to ne vieno kultūros ideologo ir sąmoningai siekta, bet atrodo, kad krizinėje dabarties situacijoje šis kūrėjas vėl aktualus, ypač jo dramatinė trilogija, kalbėjusi apie žmogaus egzistencijos klausimus, jei ir ne visada rasti ir šiandienai tinkami atsakymai. Visais laikais daugiausia lieka neatsakytų klausimų.

Gali būti, kad paastrėjęs dabarties laikas labiau ryškins egzistencinės literatūros prasmes – kas ir kaip kūriniu sakoma, kas teigiama, kas ir kaip pasirenkama, į ką neatsakoma. Sunku numatyti, ar kūrėjas ir kūriny vis labiau atsiskirs, ar vienysis, nykstant *autorius mirties* tezei, vertusiai persvarstyti ir literatūros teorijos, ir istorijos atramas. Tikėtina, kad mažiau pabrėšime literatūros techniką, daugiau idėjas, pasiklausime mintimi, kad literatūra yra ne tik žodžių, bet ir idėjų menas. Pridursime – ir ne tik idėjų, žinojimo, bet ir jautimų, nuojautų. Literatūra yra ir jautriausia atminties forma. Menininko sąžinė, kuri gali būti laikoma atskira moralumo forma, neleidžia atminties selekcionuoti. Ir XXI a. nuolat kalbame apie atminties svarbą, steigiamo atminties institutus. Bet gyvasis atminties lizdas yra tik žmoguje. Supintas, susuktas iš kasdienių siūlų ir iš to, kas perimama jutimais ir mąstymu. Tik meninės, labiausiai kalbinės introspekcijos

išjudina giliausius atminties kodus. Nepasitikint gyvenimu, atmintis slopinama.

Gali būti, kad literatūra liesis į bendresnius pavidalus – esė galbūt taps elastingiausiu, labiausiai su eilėraščiu, novele ar net su romanu susiliejančiu žanru. Laisvesnis mąstymas, esė formos artins filosofiją ir literatūrą. Arvydas Šliogeris, savitas XX a. pab. – XXI a. pr. filosofas, yra ir filosofinės esė, metaforos kūrėjas. Romualdas Granauskas laikė jį ir rašytoju.

Šiandien daug kalbama apie laisvę, bet menkai tesuvokiama, kad laisvė susijusi su morale. Amoralumas apsimeta laisve ir ją naikina. Moralizuoti literatūros pavyzdžiais pavojinga. Bet pavojinga ir atskirti literatūrą nuo moralės, nuo *doros*, nuo sąvokos, išaugusios iš lietuvių kalbos šaknų. Kaip ir nuo šventumo jausmo, nuo *sacrum*. „Šventųjų gyvenimai“ – viena vėlyvųjų Romualdo Granausko knygų (2013) – rašytojo bandymas sugrąžinti prie šventumo dėmens, prie dramatiško pokario laiko perkeisto jo turinio.

Literatūros dabartis yra ir praeities literatūros pratąsos, transformacijos. Nauja, kaip jau ne kartą sakyta, yra ir užmiršta sena.

Populiarioji literatūrologija, prasitęsianti ir iš *seno vadovėlio*, turėtų stiprinti gyvenimo suvokimą, būti saugančio ir palaikančio gyvenimo vertę, kalbinę *paprastumo estetiką*. Turėtume mokytis apie literatūrą kalbėti ir saugodami savo mąstymo, savo minties tikrumą. Literatūra moko ir kalbos apie literatūrą. Ir tik skaitančius, ir apie literatūrą mąstančius, ir ją tiriančius.

Yra mokytojų, gal ir dauguma, kuriems vadovėlio – nuo čia iki čia – ir nereikia. Bet ir jiems pravarčios bendresnio galvojimo apie savąją literatūrą, jei ir tik apie kokią jo tarpsnį, erdvės. Paprasto, bet suinteresuoto lituanistinio įsibuvimo prigimtoje kalboje, literatūroje. Įsibūti, vadinasi, būti ir grįžtant. Ir istorijoje, ir literatūros istorijoje. Literatūros istorija yra ir jos kūrėjų likimų istorija. Bendrąsias istorijas ir skaitome bendrai. Jaudinamės tik dėl atskirųjų likimų. Likimų istorijose susitinkame ir su savimi. Skaitydami sprendžiame ir savojo gyvenimo uždavinius. Tokių susitikimų, galimų ir savųjų klausimų sprendimų tikimės ir populiariojoje literatūrologijoje.

Literatūros istorija nuolat galinėjasi su laiku. Antrojo pasaulinio karo metais Vilniuje Vincas Mykolaitis-Putinas vis grįždavo prie antrosios „Naujosios lietuvių literatūros tomo“, profesoriui atrode svarbu jį parašyti. Juk irgi vadovėlis – pirmasis „Naujosios lietuvių literatūros“ tomas (1936)

studentams humanitarams, ypač lituanistams, dar ir pokariu buvo sunkiai gaunama parankinė knyga. Antroji dalis karo sumaištyse atrodė dingusi. Atsirado – knygos, kaip ir žmonės, turi savo likimus. Įžvelgti jį, patraukliai atskleisti – gali būti ir populiariosios literatūrologijos siekinys, neatskiriamas ir nuo mokslinio intereso.

Vienas įdomesnių nepriklausomybės laiko humanistikos siužetų, grąžinantis į antiką, – Vilniaus universiteto profesoriaus, antikos literatūros tyrinėtojo ir vertėjo Henriko Zabulio atradimas. Paliudijimas, kad antika mums tebėra arti, kad ne tik Homeras gali būti elementorius. „Darbuojantis Amžinajame mieste mano dėmesį prikaustė veikalas „Apie pakylėtumą“, kuris pagrįstai laikomas vienu žymiausių antikos retorikos ir estetikos paminklų. Deja, jo tekstas gana sunkus, gerokai sužalotas ir todėl kelia nemaža problemų. Labai nelengva nustatyti ir veikalo autorių, netgi jo atsiradimo laiką. Tačiau, kas sunku, visada būna ir įdomu. Tolydžio gilindamasis į problemos visumą, rodos būsiu pamatęs šviesą tamsaus labirinto gale. Tas minties blyksnis ir yra ši knyga. Dėl jos, ypač dėl teikiamos joje hipotezės gali būti įvairių nuomonių, tačiau tik nuomonių įvairovė ir gali priartinti mįslės, kuri gaubia veikalą „Apie pakylėtumą“, įminimą, kuri daugelio laikoma beveik įmintą, nors toli gražu taip nėra.“

„Apie pakylėtumą“ Henriko Zabulio dėka galime skaityti ir lietuvių kalba, pajusti, kaip aukštosios pasijos gali būti atpažintos ir XX a. pradžios lietuvių kalbos tekstuose – Vinco Krėvės, Mikalojaus Konstantino Čiurlionio, Vydūno, Igno Šeинiaus. Henriko Zabulio pratarmėje „Apie pakylėtumą“ sutinkame *minties blyksnį*, kaip metaforos *šviesa tamsaus tunelio gale* paralelę, o gal ir paaiškinimą, mįslės, paslapties, likimo jutimą – ir tokios gali būti literatūros tekstus tiriančiojo atramos.

Jų reikia ir populiariajai literatūrologijai.

Bet tai reti ir brangūs dalykai.

Apie sielą ir manifestą

Kartais atrodo, kad su tokiais retais ir brangiais dalykais, apie kuriuos kalbama ir antikos veikale „Apie pakylėtumą“ literatūroje vis mažiau besusitinkame. Paskutinėje poeto Liudviko Jakimavičiaus knygoje „Paliktos paletės“ (2021)

yra ir blunkančios didingos kalbos akcentas, ji nyksta, lyg būtų buvusi parašyta *jutimais*, tuo tikriausiu sielos ir pasaulio ryšiu, kurį prarandame.

*blunka didinga kalba,
mokius
gyventi,
mylėti
ir mirti*

*lyg būtų laikų pradžioj
parašyta simpatiniu rašalu.*

Taip, „laikų pradžioj“, už kurios veriasi kitos pradžios, kalbėta ir apie didingumą, ir apie sielą. Ir didžiojo Aristotelio veikalas „Apie sielą“. Mąstanti siela – žmogaus savybė, išskirianti žmogų iš gamtos, – teigta Aristotelio. Lietuvių literatūros ankstyvojo modernėjimo žingsniai ir sielos linkme. Ignas Šeinius, kurį Vytautas Kubilius vadino „pirmosios modernizmo bangos prozininku“, savo apysakoje „Kuprelis“, įeinančiame ir į *seno vadovėlio* turinį, pateikė tokį sielos *manifestą*:

Siela? Tai mūsų pačių, mūsų laisvės ir valios sukurtas daiktas. Mūsų tobulybės ir amžinybės ilgesys. Sielą turi ne kiekvienas. Tik tas, kas ją pats kuria ir jai tiki. Sielą galima nužudyti kaip paukštį ir sudėvėti kaip rūbą. Siela tik norima, auginama ir tobulinama gyvena ilgiau neg kūnas ir patveria daugiau neg akmuo.²⁸

Tokios atviros sielos sampratos šiandienos literatūroje gal ir nesutiksime. Bet *sielos paveikslas* (ir pagal Vytauto Mačernio eilėraščio pavadinimą) vėl tarsi ima ryškėti. Komplikauta, ne vienu atveju ir dramatiška dabarties situacija sugrąžina ir prie dvasios, sielos problemų, neatskiriamų nuo žmogaus savasties, nuo kūrybos, meno, literatūros. Literatūros žmonės,

²⁸ Ignas Šeinius, Raštai, t. 1, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosako institutas, 2001, p. 466.

atkakliausi „žodžio darbininkai“ pakelia akis nuo savo kasdienių darbų, bandydami žvilgsniu apimti kuo platesnį dabarties horizontą, suvokti „karą ir marą“, kartu susivokti ir savyje, bandyti išgirsti, ką sako siela.

„Apie karą“ – tokia pat bendra tema, gal net žanras, kaip „Apie kalbą“, „Apie istoriją“, „Apie poeziją“, „Apie sielą“. Gesimo ženklų nerodantis Rusijos karas Ukrainoje, kuris yra ir karas Europoje, kaip dar niekad yra ir kalbos karas, karas ir kalbos būdais, priemonėmis. Rusiškoji propaganda – dar neregėto masto, tikra kalbinė „specialioji operacija“. Į ją reikia atsakyti. Griaunamos bet kurios moralios kalbos užtvartos. Karas persikelia ir į protus, ir į sielas. Kovingos deklaracijos, pareiškimai lengvesni už atvirus, sąžiningus apmąstymus ir permąstymus. Deklaracijų, kovingų žodinių pareiškimų visad daugiau nei kalbėjimo tarsi stovint prieš savo sąžinės veidrodį. Bet tas sąžinės veidrodis pagal jėgas tik aukšto moralumo žmonėms, tik kūrybai, menui, labiausiai literatūrai, kurią su atskirąja žmogaus siela riša kalba. Literatūros tyrimai, juolab tie, kuriais kreipiamasi ne tik į humanistikos specialistus, bet ir į platesnę auditoriją, taip pat ir į mokyklinę, turėtų bandyti šią ryšio vagą gilinti.

Literatūrologo, Klaipėdos universiteto docento Marijaus Šidlausko intelektualinis esė „Apie karą“²⁹, įsijungiantis į bendrą kalbėjimo apie karą tradiciją, ieškantis ir atskirų žvilgsnio kampų, vienas įdomesnių pastarojo meto tekstų, tarsi tikrinančių ir vidines mūsų galimybes. Taip, „ilgamžė karų istorija (ir literatūros apie karą tradicija) neleidžia abejoti, jog karas visada – destruktivus veiksmas, kad ir kaip simpatizuotum aukai, o agresorių smerktum.“ Lyg ir žinome, ką turime daryti – remti paramos reikalingus, stiprinti savo pačių sienas, vidinius išteklius ir sąjungininkų įsipareigojimus. M. Šidlauskas ryžtasi pasvarstyti, ko karo situacijoje „derėtų nedaryti“. Ir tie pasvarstymai susiję su kalba, tad ir su literatūra, bendresne prasme ir su humanistinėmis taktikomis, su „rašančiųjų kalbos darbininkų cechų“. „Pirmiausia neužmiršti, kad žodis gydo, bet sykiu žeidžia ir žudo. Nesitaškyti susidorojimo spjūviais ir nuosprendžiais, plūstančiomis interneto nuotekomis. Atsiriboti nuo provokacijas, sąmokslų teorijas kurstančio ir joms pasiduodančio kontingento, o į provokacijas

²⁹ Colloquia, 49, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2022.

reaguoti (jei apskritai reaguoti) kitokių žodynu, intonacijomis ir argumentais. Neperkelti karo į kultūros, literatūros lauką, nemosuoti karo kirviu susidorojant su oponentais, kuriems negali ar neišgali pritarti. Nesuvedinėti senų sąskaitų. Bet kuriuo atveju – neprarasti blaivaus proto ir atsakomybės už žodį, kuris, žvirbliu išlėkęs, sugrįžta jaučiu ar vanagu. Stebint viešąją erdvę, kartais atrodo, kad žodiniu karingumu stengiamės kompensuoti savo nesamą herojinį epą. O juk dvidešimtojo amžiaus mąslėnės ir subtilesnės Europos dainiai (tarkim, Raineris Marija Rilke) buvo susirūpinę ne kaip nugalėti, o kaip išverti – *überstehn ist alles*“.

Įsiklausytina – ir į turinį, į raginimą „neprarasti blaivaus proto ir atsakomybės už žodį“, ir į atramas (lietuvių patarlės, motyvuojančios kalbėjimo santūrumą, R. M. Rilke elegijos, teigiančios, kad sunkiose situacijose svarbiausia – išverti. O kas yra svarbiausia žmogaus išstvermės sąlyga, jei ne siela? Nuostaba, bet turbūt ir dėsninga, kad kaip tik sunkiojo dabarties laiko kontekstuose vėl iškyla sielos problema. Viešojoje erdvėje ji ir iškelta *kalbos darbininkų*. Gal pirmiausia – Arvydo Šliogerio. Pokalbiuose su Virginijumi Gustu jis sakė: „Tiesa, pastaraisiais metais sau atgaivinau – ir esu labai dėl to patenkintas – sielos sąvoką. Siela nesutampa su sąmone. Siela yra bekalbė. Šiuo atveju galima sakyti, kad laisvė kyla ne iš sąmonės, o iš sielos. Siela yra tai, kas visiškai bekalbiška, kas yra mano, kaip substancinio individo, gyvybės centras, todėl būtent iš šio centro gali atsirasti laisvės galimybė.“³⁰ Ne tik laisvės apskritai, bet ir laisvės savyje.

Siela kaip dvasinės gyvybės (ir galbūt gynybos) centras. Grįšime ir gal vis labiau įsidėmėsime poeto Liudviko Jakimavičiaus ištarmę pokalbyje su Rimvydu Stankevičiumi: „Dabar gyvenu, aiškiai supratęs vieną mintį, kad svarbiausias dalykas (tai ir apie kūrybą) yra stengtis išsaugoti šviesią ir šviesią dvasią ar sielą. Man tai ir yra gyvenimo, ir kūrybos gilioji prasmė. O ar mes sodiname medžius, ar žiedžiame puodus, ar auginame vaikus, ar rašome eilėraščius, tai neesminis skirtumas, jei tą darome nemeluodami nei kitiems, nei patiems sau. Jei ta dvasia, kurią dovanų esame gavę, dalijamės su kitais, jei šiek tiek jos įtrupa į tai, ką parašome, tai tuose mūsų raštuose

³⁰ Arvydas Šliogeris, Virginijus Gustas, Pokalbiai apie esmes, Vilnius: Tyto alba, 2013, p. 340.

ties tos prasmės ir yra. Kai prasidėjo karas, dar neatsigavus nuo šoko, mane užklupo klausimas, o kokia mūsų viso šio pasikalbėjimo prasmė, ir apskritai ar bent kokia yra? Gana greitai apsiraminau, pats sau atsakęs – jei esame gavę Dievo dovaną – sugebėjimą rašyti, tai turime tai ir liudyti. Tavo ir mano atveju – eilėraščių, mintim, meile žmonėms, papasakodami apie save, apie tai, kas skaudu, ir apie tai, kas gera.³¹ Tai ir reikštų – liudyti sielą.

Galbūt tai ir svarbiausia, kas literatūros vardu ištarta dabartyje, laiku, „kai prasidėjo karas“: lieka ta pati žmogaus užduotis – „stengtis išsaugoti švarią ir šviesią dvasią ar sielą“. Dvasinės gyvybės centrą, pusiausvyros tašką, kurį praradęs žmogus praranda ir ramybę, susitelkimą, nebenuirmta, blaškosi, neranda vietos.

Ir dar vienas svarbus žingsnis į sielos teritoriją – prozininko, dramaturgo Mariaus Ivaškevičiaus pasiryžimas imtis sunkaus ir atsakingo kūrybinio veiksmo – rašyti pjesę (pavadintą „Dievų aušra“, lyg turint galvoje ir Balio Sruogos „Dievų mišką“) apie Ukrainoje tragiškai žuvusį kino režisierių Mantą Kvedaravičių. Spektaklis pagal šią pjesę laikomas „teatrinio karo nusikaltimo tyrimu“. Pokalbyje su R. Paukštyte M. Ivaškevičius, remdamasis savo patirtimi, karo sukeltos situacijos išgyvenimais, paaiškino pjesės rašymo motyvus ir peripetijas, pereidamas ir prie iki šiol jam nebūdingo svarbiųjų žmogaus tiesų manifestavimo. Karo buvęs itin paveiktas, negalėjęs dirbti. „Man dabar jau tas paralyžius praeina, bet buvo laikas, kai atrodė, kad visa tai, ką esu parašęs, yra nieko verta. Pasaulis staiga apsivertė 180 laipsnių kampu, ir mes turime kažkokią naują realybę, o tai, kas iki šiol buvo svarbu ar netgi žiauru, baisu, – tapo taip smulku, palyginus su tuo, kas vyksta. Meno tikslas visada buvo nešti tam tikras humanizmo idėjas. Kaip bebūtų kraupu tai, kas vyksta, ir kokią katastrofiškai didžiulio masto žiaurumą bemaitytume, privalome neįsileisti to į save ir netapti tokiais pat žvėrimis, kaip jie. Turime kontroliuoti tą neapykantą, nes jeigu sužvėrėsime ir mes – tai ir yra jų tikslas. Tai sunaikinimo kelias. Aš manau, meno tikslas – išsaugoti žmogų žmoguje netgi tokiomis žvėriškomis

³¹ „Per poeziją žmogus susitaiko su pasauliu“. Poetą, dramaturgą, publicistą Liudviką Jakimavičių kalbina Rimvydas Stankevičius, Metai, 2022, 5–6, p. 130.

aplinkybėmis.³² Žmogus žmoguje – didelė ir trapi vertybė. Kalbėti apie ją, vadinas, kalbėti ir apie sielą.

Menas negali atsakyti savo aukštųjų tikslų. Ir šią tiesą paliudija „Šiuolaikinio humanitaro manifestas“³³, parašytas Nijolės Keršytės, literatūrologės, semiotikės, Vilniaus universiteto docentės. Pradžios taškas – priminimas, kad visų avangardinių judėjimų dalyviai rašydavo manifestus, sutelktas pozicijų, pažiūrų, siekimų išraiškas. Manifestas turi įsirežti į savo laiką, netgi veikti prieš jį „ateisiančio laiko labui“ (Žilis Delezas, (Gilles Deleuze)). Manifestinė kalbėjimo linkmė pasirodo nuo teiginio, kad filologų, o dar plačiau – humanitarų bendruomenė yra (ar turėtų būti) saistoma „savo vaidmens ir savo situacijos šiuolaikiniame pasaulyje“ įsisąmoninimo. Ir šis teiginys iš tiesų įsikerta į žaidybinių, pramoginių meno suvokimą, keičia ir populiariosios literatūros galimybes. Bet kaip tą vaidmenį atlikti, jei šiuolaikiam pasaulyje vis mažiau vietos humanitarikai, filologijai, istorijai, filosofijai. Ir ypač filosofijai, nenaudingai ir nepelningai iš esmės. Šiandien svarbu tik aktualijos, atsirandančios ir išnykstančios. Aktualijos (kas šiandien aktualu, rytoj nebe) nepalieka vietos refleksijai, kontempliacijai. „Likusi vien instinktyvi reakcija ir aktyvizmas.“ Ką tokiam pasaulyje turi veikti humanitaras? Gal būti *neišmanančiu mokytoju* (*maitre ignorant*), kurio idėją iškėlė prancūzų filosofas Žakas Ransjeras (Jacques Rancière), priešindamas visažiniškumui; tas „neišmanymas“ suprastinas ir kaip pasidalijimas ne tik žinojimu, bet ir nežinojimu. Galima sutikti, kad ir literatūra yra *neišmananti mokytoja*, negalinti pateikti vieno recepto, duoti vieno atsakymo. Bet siekianti būti su žmonėmis, dalyvauti gyvenime.

Manifestinė humanitaro, jo darbo, pozicijų gynyba. Ir siekiant veikti ateinančio laiko labui, ir grįžti prie to, kas jau yra buvę deklaruojama: sakytime, artinti meną su gyvenimu, saugoti šį pamatinį ryšį. Kad jis nebūtų tik aktualija, o kultų iš menininko savasties branduolio. Tad ir iš sielos, išgyvenančios, reflektuojančios, savimi tikrinančios.

³² Marius Ivaškevičius: viską padiktavo klaiki realybė, Kalbėjosi R. Paukštytė. Santara, 2022, Vasara, 193 / 194, p. 43.

³³ Nijolė Keršytė, Šiuolaikinio humanitaro manifestas, Šiaurės Atėnai, 2022, 08 19.

Viktorija Daujotytė
POPULIARIOSIOS LITERATŪROLOGIJOS VERSIJA

Vilnius: UAB „Skaitmeninis krokodilas“, 2022, 516 p.

ISBN 978-9986-08-092-3

Redagavo Aurika Bagdonavičienė
Knygos dizainą sukūrė Miglė Datkūnaitė
Maketavo Regina Kunigėlienė

Išleido UAB „Skaitmeninis krokodilas“

Savanorių pr. 174R, 03153 Vilnius

info@skrokodilas.lt

www.skrokodilas.lt

Tiražas 1 000 egz.



„Populiariosios literatūrologijos versija“ — dvidešimt šeštoji
Lietuvos mokslų akademijos iniciatyva leidžiamos mokslo
populiarinimo serijos MOKSLAS VISIEMS knyga.

„Knygos – mieliosios draugės.“

Gera pakartoti Jono Aisčio, ir šioje knygoje aptariamo poeto, žodžius.

Gera knygą skaityti. Ir rašyti gera, jei knyga pati ranką veda.

Populiariai apie literatūros mokslą gal ir būčiau parašiusi lengviau,
jei *senas vadovėlis* nebūtų taip atkakliai kilęs iš užmaršties.

Tai *versio* – populiaraus (ar bent populiarnesnio)
mąstymo apie literatūrą bandymas, jungiant
vadovėlinę ir eseistinę prologo, ir epilogo stilistiką.

Bandymas tai, kas apie XX a. lietuvių literatūros
pirmąją pusę rašyta mokyklai Nepriklausomybės šviesoje,
perskaityti ir nuožmaus Rusijos karo Ukrainoje,
persmelkusio ir mūsų gyvenimus, kontekste.

Tarsi klausiant, kaip mąstymas apie literatūrą
yra išbandomas, ir kas iš jo išlieka.

VIKTORIJA DAUJOTYTĖ



Kuriame
Lietuvos ateitį

2014–2020 metų
Europos Sąjungos
fondų investicijų
veiksmų programa



9789986080923

